

2025
№10

ISSN 3060-527X

TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR.

**TA'LIMDA ISTIQBOLLI
IZLANISHLAR**

Xalqaro ilmiy-metodik jurnal

**ПЕРСПЕКТИВНЫЕ
ИССЛЕДОВАНИЯ В ОБРАЗОВАНИИ**

Международный научно-методический
журнал

**PROSPECTIVE RESEARCH IN
EDUCATION**

International scientific methodological journal

№ 10-Son, 2-Qism 2025-yil

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi OAK Rayosatining 2024 - yil 7 - iyundagi 355-son qarori bilan pedagogika va psixologiya fanlari bo'yicha dissertatsiya ishlari natijalari yuzasidan ilmiy maqolalar chop etilishi lozim bo'lgan zaruriy nashrlar ro'yxatiga kiritilgan.

BOSH MUHARRIR:
Tilavov Muxtor Hasan o'g'li
Psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent
TAHRIRIYAT KENGASHI A'ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta'limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta'lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Xamidov Obidjon Xafizovich - Buxoro davlat universiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor.

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O'zbekiston Respublikasi Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta'limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O'quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig'i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrası mudiri).

Saidov Azamat Ismoilovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Samarqand davlat chet tillar instituti magistratura bo'limi boshlig'i).

Qodirov Azizjon Anvarovich - iqtisodiyot fanlari doktori (DSc), dotsent (Buxoro davlat universiteti Tabiiy fanlar va agrobiotexnologiya fakulteti dekani).

Davlatov Suxrob Sayitjonovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti O'quv-uslubiy departament boshlig'i).

Adizov Bobir Baxtiyorovich - iqtisodiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat universiteti Moliyalashtirish, iqtisodiy rivojlantirishni rejalashtirish departamenti boshlig'i).

Paxrutdinov Shukriddin Ilyosovich – siyosiy fanlar doktori, professor. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrası professori.

Akramova Shaxnoza Abrorovna - pedagogika fanlari nomzodi, professor (O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi universiteti, Harbiy-vatanparvarlik, ma'naviy-ma'rifiy tarbiya va yoshlar bilan ijtimoiy ishlash kafedrası boshlig'i, podpolkovnik).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna - pedagogika fanlari doktori (DSc), dotsent. Oriental universitetining "Iqtisodiyot va turizm" kafedrası professori.

Ostanov Shuhrat Sharifovich - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrası dotsenti).

Rustamov Shavkat Shuhrat o'g'li - psixologiya fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrası dotsenti).

Dilova Nargiza Gaybullayevna - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Kengash kotibi).

Olimov Shirinboy Sharofovich - pedagogika fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti Pedagogika kafedrası mudiri).

Hamroyev Alijon Ro'ziqulovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti Boshlang'ich ta'lim metodikasi kafedrası mudiri).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), dotsent, (Farg'ona davlat universiteti Magistratura bo'limi boshlig'i).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrası dotsenti).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li - filologiya fanlari doktori, professor (Buxoro davlat universiteti xorijiy tillar fakulteti dekani).

Atayeva Mehriniso Farxodovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Geliofizika, qayta tiklanuvchi energiya manbaalari va elektronika kafedrası dotsenti).

Xotamov Shuxrat Nosirovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (O'zbekiston Respublikasi Milliy gvardiyasi Harbiy texnik instituti Gumanitar va ijtimoiy fanlar kafedrası dotsenti).

Turdiyev Bexruz Sobirovich - falsafa fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti "Yurisprudensiya, ijtimoiy-siyosiy fanlar kafedrası professori).

Fayziyeva Umida Asadovna - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Inson resurslarini boshqarish departamenti boshlig'i).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrası dotsenti).

Axmadoy Nazirjon Rahmat o'g'li - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti "Psixologiya" kafedrası katta o'qituvchisi).

Uzoqov Asliddin Mehritdinovich - pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (Buxoro davlat pedagogika instituti Harbiy ta'lim fakulteti boshlig'ining o'quv ishlari bo'yicha o'rinbosari).

Ataxo'jayeva Shaxlo Anvarovna - psixologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent (University of Business and Science Oliy ta'lim muassasasi "Ilmiy tadqiqot, innovatsiyalar, ilmiy pedagogik kadrlar tayyorlash bo'limi" boshlig'i).

Mas'ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrası o'qituvchisi

EDITOR-IN-CHIEF:

Tilavov Mukhtor Hasan o'g'li

Doctor of Philosophy in Psychology (PhD),
associate docent

EDITORIAL BOARD MEMBERS:

Kuleshov Valeriy Vladimirovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences (Ukraine).

Andrienko Yelena Vasilyevna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of Physics, Mathematics, Information, and Technology Education, Novosibirsk, Russia).

Romm Tatyana Aleksandrovna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of History, Humanities, and Social Education, Novosibirsk, Russia).

Eko Sri Margianti – Rector of the Gunadarma University, Doctor of Economic Sciences, Professor (Indonesia).

Khamidov Obidjon Khafizovich – Rector of Bukhara State University, Doctor of Economic Sciences, Professor.

Zaripov Lachin Rustamovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Scientific-Research Center for the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science, and Innovations of the Republic of Uzbekistan).

Nazarov Akmal Mardonovich – Doctor of Psychology (DSc), Professor (Head of the Department of Psychology, Bukhara State University).

Saidov Azamat Ismoilovich – Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor (Head of the Master's Department at the Samarkand State Institute of Foreign Languages).

Qodirov Azizjon Anvarovich – Doctor of Economic Sciences (DSc), Associate Professor (Dean of the Faculty of Natural Sciences and Agro-Technology at Bukhara State University).

Davlatov Suhrob Sayitjonovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Academic and Methodological Department, Bukhara State University).

Adizov Bobir Baxtiyorovich – PhD in Economics, Associate Professor (Head of the Department of Financial Management and Economic Development Planning, Bukhara State University).

Rakhutdinov Shukriddin Ilyosovich – Doctor of Political Sciences, Professor (Professor of the "Economics and Tourism" Department at the Oriental University).

Akramova Shakhnoza Abrorovna – Candidate of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Department of Military-Patriotic, Spiritual-Educational Education, and Social Work with Youth at the University of Public Safety of the Republic of Uzbekistan).

Mamanazarova Nargiza Komildjanovna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Associate Professor. Professor at the "Economics and Tourism" Department at Oriental University.

Ostanov Shuhrat Sharifovich – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Rustamov Shavkat Shuhratovich - Doctor of Psychological Sciences (DSc), Associate Professor of the Department of Psychology at Bukhara State University.

Dilova Nargiza Gaybullayevna – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Secretary of the Council of Bukhara State University).

Olimov Shirinboy Sharofovich – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Head of the Pedagogy Department at Bukhara State University).

Hamroyev Alijon Roziqulovich – Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Head of the Department of Primary Education Methodology at Bukhara State University).

G'ofurov Azizbek Umarjonovich – Doctor of Psychology (DSc), Associate Professor (Head of the Master's Program at Fergana State University).

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna – PhD in Psychology (Associate Professor at the Psychology Department of Bukhara State University).

Ataboyev Nozimjon Bobojon o'g'li – Doctor of Philology, Professor (Dean of the Faculty of Foreign Languages at Bukhara State University).

Atayeva Mehriniso Farxodovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Geophysics, Renewable Energy Sources, and Electronics at Bukhara State University).

Xotamov Shuxrat Nasirovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Humanities and Social Sciences at the Military Technical Institute of the National Guard of the Republic of Uzbekistan).

Turdiyev Bekhruz Sobirovich - Doctor of Philosophical Sciences (DSc), Professor of the Department of Jurisprudence and Socio-Political Sciences at Bukhara State University.

Fayziyeva Umida Asadovna – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Head of the Department of Human Resources Management at Bukhara State University).

Muxlisov Sodikjon Saidjonovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor at the Department of Information Systems and Digital Technologies at Bukhara State University).

Ahmadov Nazirjon Rahmat o'g'li – PhD in Psychology (Lecturer at the Psychology Department of Bukhara State University).

Uzokov Asliddin Mehritdinovich – PhD in Pedagogical Sciences (Associate Professor, Deputy Dean for Academic Affairs, Bukhara State Pedagogical Institute, Faculty of Military Education).

Atakhodzhaeva Shakhlo Anvarovna – PhD in Psychology (Associate Professor, Head of the Research, Innovations, and Pedagogical Staff Training Department at the University of Business and Science).

Responsible Secretary: Dehkonboyev Shohjahon Oybek o'g'li – lecturer, psychology department, Bukhara state university.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Тилавов Мухтор Хасан угли

Доктор философии по психологии (PhD), доцент

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Кулешов Валерий Владимирович – Доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии наук (Украина).

Андриенко Елена Васильевна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт физики, математики, информационного и технологического образования, Новосибирск, Россия).

Ромм Татьяна Александровна – Доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт истории, гуманитарного и социального образования, Новосибирск, Россия).

Эко Сри Маргианти – Ректор Университета Гунадарма, доктор экономических наук, профессор (Индонезия).

Хамидов Обиджон Хафизович – Ректор Бухарского государственного университета, доктор экономических наук, профессор.

Зарипов Лачин Рустамович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Научно-исследовательский центр по развитию высшего образования при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан).

Назаров Акмал Мардонович – Доктор психологических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой психологии Бухарского государственного университета).

Саидов Азамат Исмоилович – доктор психологических наук (DSc), профессор (заведующий магистратурой Самаркандского государственного института иностранных языков).

Кодиров Азизжон Анварович – Доктор экономических наук (DSc), доцент (Декан факультета естественных наук и агротехнологий Бухарского государственного университета).

Давлатов Сухроб Саиджонович – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий учебно-методическим отделом Бухарского государственного университета).

Адизов Бобир Бахтиёрвич – Доктор философии по экономике (PhD), доцент (Заведующий кафедрой финансового менеджмента и экономического развития Бухарского государственного университета).

Рахутдинов Шукридин Ильёевич – Доктор политических наук, профессор (Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета).

Акракова Шахноза Абборовна – Кандидат педагогических наук, профессор (Заведующая кафедрой военно-патриотического, духовно-образовательного воспитания и социальной работы с молодежью в Университете общественной безопасности Республики Узбекистан).

Маманазарова Наргиза Комильджановна – Доктор педагогических наук (DSc), доцент. Профессор кафедры "Экономика и туризм" Восточного университета.

Останов Шухрат Шарифович – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Рустамов Шавкат Шухрат угли – доктор психологических наук (DSc), доцент кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

Дилова Наргиза Гайбуллаевна – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Секретарь совета Бухарского государственного университета).

Олимов Ширинбой Шарофович – Доктор педагогических наук, профессор (Заведующий кафедрой педагогики Бухарского государственного университета).

Хамроев Алижон Розиклович – Доктор педагогических наук (DSc), профессор (Заведующий кафедрой методики начального образования Бухарского государственного университета).

Гофуров Азизбек Умаржонович – Доктор психологии (DSc), доцент (Заведующий магистратурой Ферганского государственного университета).

Исмадова Дилафруз Туймуратовна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Атабоев Нозимжон Бобожон угли – Доктор филологических наук, профессор (Декан факультета иностранных языков Бухарского государственного университета).

Атаева Мехринисо Фарходовна – Доктор педагогических наук (доцент кафедры геофизики, возобновляемых источников энергии и электроники Бухарского государственного университета).

Хотамов Шухрат Носирович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры гуманитарных и социальных наук Военно-технического института Национальной гвардии Республики Узбекистан.

Турдиев Бехруз Собирович – доктор философских наук (DSc), профессор кафедры «Юриспруденция и общественно-политические науки» Бухарского государственного университета.

Файзиева Умида Асадовна – Доктор педагогических наук (PhD), доцент (Заведующий кафедрой управления человеческими ресурсами Бухарского государственного университета).

Мухлисов Содикжон Саиджонович – Доктор педагогических наук (PhD), доцент кафедры информационных систем и цифровых технологий Бухарского государственного университета.

Ахмадов Назаржон Рахмат угли – Доктор философии по психологии (PhD), преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Узоков Аслидин Мехритдинович – Доктор философии по педагогике (PhD), доцент (Заместитель декана по учебной работе Бухарского педагогического института, факультет военного образования).

Атаходжаева Шахло Анваровна – Доктор философии по психологии (PhD), доцент (Заведующий отделом научных исследований, инноваций и подготовки научно-педагогических кадров Университета бизнеса и науки).

Ответственный секретарь:

Дехконбоев Шохжохон Ойбек угли – Преподаватель кафедры психологии Бухарского государственного университета.

Yashnarjon Jo'rayev,
Toshkent davlat transport universiteti
"Yo'l harakatini tashkil etish" kafedrası dotsenti

YO'L HARAKATI QOIDALARIGA RIOYA QILISH MADANIYATINI RIVOJLANTIRISHDA INNOVATSION PEDAGOGIK VA KOMMUNIKATSION YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Maqolada zamonaviy ta'lim muhitida yo'l harakati madaniyatini shakllantirishga qaratilgan innovatsion pedagogik va kommunikatsion yondashuvlar asosidagi metodik model konsepsiyasi ishlab chiqiladi. Tadqiqotning metodologik asosi sifatida konstruktivistik ta'lim nazariyasi, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv hamda interaktiv didaktik texnologiyalar asos qilib olingan. Ushbu model shaxsga yo'naltirilgan ta'lim paradigmalarini inobatga olgan holda, o'quvchilarda barqaror xulqiy me'yorlar va reflektiv tafakkurni rivojlantirishni nazarda tutadi.

Kalit so'zlar: yo'l harakati madaniyati, pedagogik model, innovatsion yondashuvlar, konstruktivistik nazariya, interaktiv texnologiyalar, faoliyatga yo'naltirilgan ta'lim, reflektiv tafakkur, gamifikatsiya, simulyatsiya, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv

Аннотация: В данной статье представлена концепция методической модели, ориентированной на формирование культуры безопасного поведения участников дорожного движения в условиях современного образовательного пространства. Методологическую основу исследования составляют конструктивистская теория обучения, деятельностный подход и интерактивные дидактические технологии. Предлагаемая модель учитывает принципы личностно-ориентированного обучения и направлена на формирование устойчивых поведенческих стратегий и развитие рефлексивного мышления обучающихся.

Ключевые слова: культура дорожного движения, педагогическая модель, инновационные подходы, конструктивистская теория, интерактивные технологии, деятельностный подход, рефлексивное мышление, геймификация, моделирование, личностно-ориентированный подход

Annotation. This article presents a conceptual framework for a methodological model aimed at cultivating a culture of safe traffic behavior within the context of modern educational environments. The study is methodologically grounded in constructivist learning theory, the activity-based approach, and interactive didactic technologies. The proposed model adheres to learner-centered educational principles and is designed to foster stable behavioral strategies and the development of reflective thinking among students.

Key words: traffic culture, pedagogical model, innovative approaches, constructivist theory, interactive technologies, activity-based learning, reflective thinking, gamification, simulation, learner-centered approach

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida transport vositalari sonining keskin ortib borishi, urbanizatsiya jarayonlarining jadallashuvi va ijtimoiy harakatchanlikning kuchayishi yo'l harakati xavfsizligini ta'minlash masalasini dolzarb muammolardan biriga aylantirmoqda [1, 2]. Ayniqsa, yoshlarda yo'l harakati qoidalariga ongli munosabat va xavfsiz xulq-atvorni shakllantirish – zamonaviy ta'lim tizimi oldida turgan muhim ijtimoiy-pedagogik vazifalardan biri sanaladi.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, mavjud an'anaviy yondashuvlar orqali o'quvchilarda barqaror harakat madaniyatini shakllantirish yetarlicha samaradorlik bermayotgani kuzatilmoqda. Mazkur holat zamonaviy, innovatsion pedagogik va kommunikatsion yondashuvlar asosida ishlab chiqilgan tizimli metodik modelga ehtiyoj mavjudligini ko'rsatadi.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda yo'l harakati madaniyatini shakllantirishga qaratilgan metodik modelni ishlab chiqish uchun kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Tadqiqot yo'li quyidagi bosqichma-bosqich strategiyaga asoslandi:

1. **Nazariy-tahliliy bosqich** – mavzu bo'yicha mavjud ilmiy adabiyotlar, ilg'or xorijiy va milliy tajribalar, pedagogik konsepsiyalar (konstruktivizm, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim) chuqur tahlil qilindi. Bu bosqichda **ilmiy abstraktsiya, induksiya va deduksiya, taqqoslash** metodlari qo'llanildi.

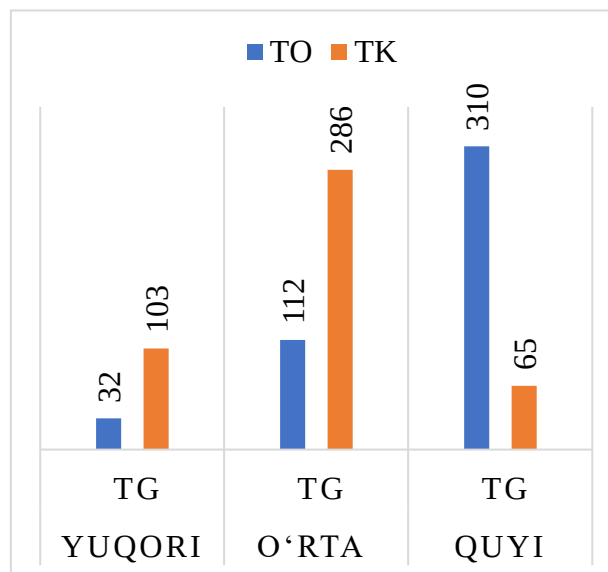
2. **Diagnostika va empirik tahlil bosqichi** – o'rta ta'lim muassasalaridagi o'quvchilarning yo'l harakati madaniyatiga oid mavjud bilim va xulq-atvor darajasi aniqlash uchun **so'rovnoma, intervyu, kuzatish**, va **diagnostik testlar** asosida ma'lumotlar to'plandi. Ushbu bosqichda **deskriptiv statistik tahlil, kontent-analiz**, va **kuzatuv protokollari** asosida dastlabki muammoli maydon belgilandi.

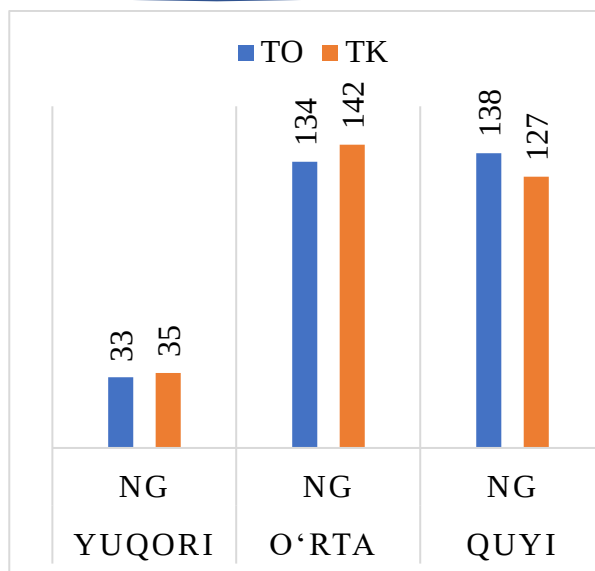
3. **Metodik modelni loyihalash bosqichi** – to'plangan ma'lumotlar asosida innovatsion pedagogik va kommunikatsion yondashuvlarga tayanilgan holda uch bosqichli metodik model (diagnostika, ta'sir, refleksiya) ishlab chiqildi. Bu bosqichda modellash, strukturaviy yondashuv, hamda dizayn-o'ylab topish (design thinking) metodlaridan foydalanildi [2].

4. **Eksperimental-tajriba bosqichi** – ishlab chiqilgan model asosida ta'lim muassasalarida sinov darslari tashkil qilindi. Sinovdan oldingi va keyingi natijalar tajriba va nazorat guruhleri misolida taqqoslanib, samaradorlik baholandi. Bu bosqichda eksperimental metod, pre-test/post-test tahlil, hamda pedagogik diagnostika vositalaridan foydalanildi.

5. **Natijalarni tahlil qilish va baholash bosqichi** – eksperiment yakunida to'plangan ma'lumotlar asosida modelning amaliy samaradorligi baholandi. Bu bosqichda **chi-kvadrat testi, korelatsion tahlil**, va **refleksiv tahlil** metodlari qo'llandi.

Tahlil va natijalar. Yuqorida keltirilgan metodika tadqiqot jarayonida o'qituvchi va tadqiqotchi tomonidan pedagogik amaliyot tavsiya qilinayotgan metodika yoki texnologiya sinovdan o'tkazilgan. Nazorat va tajriba guruhlarida o'tkazilgan nazariy bilim natijalarining tahlili 1-2-rasmlarda keltirilgan.

1-rasm. Nazorat guruhining natijalari 2-rasm. Tajriba guruhining natijalari

Pedagogik tajriba-sinov natijalari quyidagi ifodalar orqali hisoblandi va natijalar 1-2-jadvallarda aks ettirildi. Tajribaga jalb qilingan ishtirokchilar bilimini o'rtacha arifmetik hisoblash uchun quyidagi ifodadan foydalanilgan:

1-jadval

Tadqiqot o'tkazilgan tashkilotlarda amaliy bilim natijalari

T/r	Tajriba oʻtkazilgan joy	Yoshi	Tajriba oʻtkazilgan vaqt	Talabalar soni (N)		Yuqori (a)		Oʻrta (b)		Quyida (c)	
				TG	NG	TG	NG	TG	NG	TG	NG
1.	“Avto Trans Kasb” avtomaktabi	18-30	TO	32	28	1	1	4	5	27	22
			TK	32	28	2	1	8	6	22	21
		31-40	TO	18	14	1	1	3	2	14	11
			TK	18	14	2	1	6	3	10	10
		41 dan yuqori	TO	10	8	1	1	1	1	8	6
			TK	10	8	2	1	3	2	5	5
2.	“Avto Akbar Daimler” avtomaktabi	18-30	TO	35	32	2	2	4	5	29	25
			TK	35	32	3	3	7	4	25	25
		31-40	TO	12	14	1	1	1	2	10	11
			TK	12	14	1	1	4	3	7	10
		41 dan yuqori	TO	8	9	1	1	1	2	6	6
			TK	8	9	2	1	2	3	4	5
Jami:			TO	115	105	7	7	14	17	94	81
			TK	115	105	12	8	30	21	73	76

1-izoh: TO – tajribadan oldin; TK – tajribadan keyin; NG – nazorat guruhi; TG – tajriba guruhi

$$X^* = \frac{1}{N} \sum (5a+4b+3c) \quad (1)$$

bunda N – ishtirok etgan o'quvchilar soni;

a, b, c – mos ravishda yuqori, o'rta va quyi bilim natijasi, o'quvchilar soni.

Tajriba va nazorat guruhlari nisbati samaradorlik koeffitsiyentiga teng bo'ladi hamda quyidagicha hisoblangan:

$$\eta = \frac{X_T^*}{X_n^*} \quad (2)$$

bunda X_T^* – tajriba guruhida darajalarning o'rtacha arifmetik qiymati;

X_n^* – nazorat guruhida darajalarning o'rtacha arifmetik qiymati.

Tanlanma dispersiyasining tasodifiy qiymati uning matematik kutilmasidan kvadrat og'ishning matematik kutilishi bo'lib, quyidagi formula yordamida aniqlanadi:

$$D = \frac{1}{N} (a(5 - X^*)^2 + b(4 - X^*)^2 + c(3 - X^*)^2) \quad (3)$$

Tasodifiy qiymatning o'rtacha kvadratik og'ishi deb, dispersiyadan olingan kvadratik ildizga aytiladi va quyidagicha hisoblangan:

$$S = \sqrt{D} \quad (4)$$

Ishonchlilik darajasi statistik xulosa bilan bog'liq bo'lgan noaniqlik me'yorining (odatda, miqdoriy) tasdig'i hisoblanadi.

Matematik statistikada statistik baholar aniqligi ishonchlilik oralig'i va unga mos ishonchlilik ehtimolligi orqali topiladi [3].

X ning ishonchlilik oralig'i quyidagicha:

$$(X^* - S \leq X \leq X^* + S) \quad (5)$$

bunda X^* – ishonchlilik ehtimoli;

S – standart xatolik qiymatlari.

2-jadval

Tadqiqotning nazariy qismi bo'yicha matematik-statistik ko'rsatkichlari

T/r	Tajriba o'tkazilgan joy	Tajriba o'tkazilgan vaqt	Darajaning o'rtacha arifmetik qiymati		Samaradorlik koef-fitsiyenti	Tanlangan dispersiya		O'rtacha qiymatlar standart xatoligi	
			TG	NG		TG	NG	TG	NG
1.	"Avto Trans Kasb" avtomaktabi	TO	3,25	3,62	0,9	0,32	0,52	0,56	0,72
		TK	4	3,74	1,07	0,37	0,34	0,6	0,58
2.	"Avto Akbar Daimler" avtomaktabi	TO	3,29	3,67	0,9	0,35	0,47	0,59	0,69
		TK	4,03	3,8	1,06	0,4	0,45	0,63	0,67
3.	TDTrU	TO	3,42	3,66	0,93	0,38	0,41	0,62	0,64
		TK	4,1	3,66	1,12	0,35	0,4	0,59	0,63

2-izoh: TO – tajribadan oldin; TK – tajribadan keyin; NG – nazorat guruhi; TG – tajriba guruhi

Taqdim qilinayotgan metodika yoki texnologiya tashxislanayotgan (o'rganilayotgan) holatni sifat jihatidan yuqori darajaga ko'tara olishi zarur. Usul yoki texnologiyaning samaradorligi tajriba-sinovdan avvalgi va ular qo'llanilgandan keyingi holat natijalari asosida tahlil qilinib, baholangan. Olib borilgan tadqiqot natijalarining o'rtacha arifmetik qiymati 10-rasmda keltirilgan. Bunda boshlang'ich (H0; mavjud holatning qoniqarsizligi haqidagi) ilmiy faraz hamda muqobil (H1; pedagogik amaliyot uchun taqdim etilayotgan metodika yoki texnologiyaning samarali ekanligi to'g'risidagi) ilmiy farazga ko'ra olingan natija ko'rsatkichlari statistik tahlil qilingan.

Xulosa va takliflar. "Yo'l harakati qoidalariga rioya qilish madaniyatini rivojlantirishda innovatsion pedagogik va kommunikatsion yondashuvlar asosida metodik model ishlab chiqish" mavzusidagi Ilmiy maqola doirasida olib borilgan tadqiqotlar natijalari asosida quyidagi xulosalar olingan:

1. O'tkazilgan tahlillar asosida avtomobil haydovchilarini o'qitishning innovatsion uslubining ilmiy-uslubiy asoslari, dars jarayonining o'zida bilimni nazorat qilish, guruhning biladigan bilimi bilan emas, balki bilmaydigan bilimni o'rgatishga asoslangan bulutli test tizimi ishlab chiqilgan.

2. Amalga oshirilgan tadqiqotlar asosida avtomobil haydovchilarini dars jarayonlarida o'qitish usuli takomillashtirilgan, fan bo'yicha ta'lim usullari (bilim, yosh, haydovchining boshqaruvdagi xatolari)ni tahlil etish va ishlanmalar ishlab chiqish orqali o'zlashtirish ko'rsatkichi 19 %ga rivojlantirilgan.

4. Bajarilgan tadqiqotlar natijasida avtomobil haydovchilarini tayyorlashning mavjud tizimini takomillashtirish asosida yo'llarda avtomototransport vositalarini boshqaruvchilar tamonidan yuzaga keladigan yo'l-transport hodisalari sabablarini kamaytirish hamda mazkur muammolarni pedagogik tajribalar yordamida hal qilishga qaratilgan ilmiy izlanishlar olib borish zarurati asoslangan.

6. Pedagogik tadqiqotlar jarayonida tajriba-sinov ishlarini tashkil etish ushbu jarayonlarning asosiy o'zagi sifatida namoyon bo'lgan. Tadqiqot doirasida tashkil etilgan tajriba-sinov ishlari puxta ishlab chiqilgan dastur asosida olib borilgan, ularni o'tkazish usullari asoslangan. Jarayonda ushbu muammoga aniq echim topilgan hamda nazariy va ilmiy jihatdan asoslanib, haqqoniyligi ta'minlangan.

7. Ilmiy-amaliy tahlillar shuni ko'rsatdiki, ta'lim muassasalarida avtomobil haydovchilarini tayyorlash sifatini oshirish uslubini takomillashtirishga doir bilim, ko'nikma va malakalarni samarali shakllantirish uchun barcha ta'lim muassasalariga yo'l harakati qoidalarini fanini o'zlashtirishga oid bilimlar tahlili zarur. Shu bois o'quv dasturlari, darsliklar va ilmiy manbalar mazmunini yo'l harakati qoidalariga oid bilimlar bilan boyitishning pedagogik jihatlari aniqlangan va mavjud kamchiliklarni tuzatish bo'yicha zamonaviy o'quv qo'llanmalar ishlab chiqilgan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Juraev Y.R, Usmanova M. Innovative ways to train drivers and improve their skills // The 1st International Conference on Problems and Perspectives of Modern Science AIP Published Online: 16 June 2022, Conf. Proc. 2432, 030100-1-030100-4; <https://doi.org/10.1063/5.0090825>, P. 030100-1-4 (Scopus).

2. Juraev Y.R. Enhancing the method of improving the quality of car driver training in educational institutions // International scientific conference "Innovative trends in science, practice and education 18.01.2023. Munchen (Germany) <https://doi.org/10.5281/zenodo.7538795>. B. 107-115.

3. Jo'rayev Y.R. Avtomobil haydovchilarining o'qitish tizimini takomillashtirish // "Ilm-fan taraqqiyotida zamonaviy metodlarning qo'llanishi" nomli respublika ilmiy-amaliy online konferensiyasi. – Toshkent: 2023-yil, №31/3 <https://academicsresearch.com/index.php/conference>. B. 47-54.

Po'lotova Qunduz Asadovna,
Navoiy viloyati Navbahor tumanidagi
5-umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchisi

O'QUVCHILARNING IJODIY FAOLIYATINI LOYIHALASHTIRISH

Annotatsiya. Maqolada o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish amaliyotini asoslash, uning o'ziga xos xususiyatlarini tavsiflash uchun pedagogik tajriba predmeti, maqsadi, vazifalarini aniqlash, natijalarini tahlil qilishga doir fikr bayon etilgan. o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirishning asosiy maqsadi ta'lim samaradorligini oshirish va sifatini yaxshilashdan iborat. O'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish zarurati ona tilini o'qitish orqali o'quvchilarni mustaqil fikrlash malakasiga ega shaxsni tarbiyalash vazifasidan kelib chiqadi.

Kalit so'zlar: ona tili, boshlang'ich sinf, ijodiy ta'lim, ijodiylik, ijodiy faoliyat, loyiha, loyihalashtirish, tafakkur, ta'lim jarayoni, samaradorlik, pedagogik tajriba, tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish, davlat ta'lim standarti, o'quvchi.

Аннотация. В статье раскрывается идея определения предмета, цели, функций педагогического опыта, анализа полученных результатов с целью обоснования практики проектирования творческой деятельности студентов в процессе обучения родному языку, описания ее специфических особенностей. Основной целью проектирования творческой деятельности студентов в процессе обучения родному языку является повышение эффективности и качества образования. Необходимость проектирования творческой деятельности студентов в области образования на родном языке вытекает из задачи воспитания личности с навыками самостоятельного мышления студентов через обучение родному языку.

Ключевые слова: родной язык, начальный класс, творческое образование, творчество, творческая деятельность, проект, дизайн, мысль, образовательный процесс, эффект, педагогический опыт, организация, управление, контроль, государственный образовательный стандарт, читатель.

Kirish. Izohli-ko'rgazmali ta'lim eng ko'p qo'llaniladigan ta'lim turi bo'lib, qator afzalliklarga ega. Biroq ushbu ta'limning xotiraga mo'ljallanganligi, o'quvchilarning o'quv-tarbiya jarayonidagi sust ishtiroki, teskari aloqaning umumiy xarakteri kabilar izohli-ko'rgazmali ta'limning kamchiliklarini ko'rsatadi. Bu kamchiliklarni bartaraf etishda ijodiy ta'lim imkoniyatlari nihoyatda katta. Ijodiy ta'limning o'ziga xos jihatlari bor: ta'lim mazmunining didaktik ishlov berilganligi, o'quv-tarbiya jarayonining ham xotiraga, ham tafakkurga mo'ljallanganligi, o'quvchilar o'zlashtirishining individualligi, ta'limda o'quvchilar faolligi kabi xususiyatlar ijodiy ta'limning o'zigagina xos sifatlardir. Ularga rioya qilish ta'lim jarayoni samaradorligini oshirishga olib keladi. Ana shularga ko'ra ijodiy ta'lim sharoitida o'quv ishlarining samaradorligini oshirish pedagogik tajriba predmeti sifatida belgilandi.

Didakt va metodistlar ta'lim jarayonining samaradorligi deb o'quv-tarbiya jarayonida qo'yilgan maqsad va erishilgan natija o'rtasidagi farqni izohlaydilar. Ta'lim jarayonida qo'yilgan maqsad va erishilgan natija o'rtasidagi tafovut qancha kam bo'lsa, ta'lim shuncha samarador sanaladi.

Samaradorlikning sifat ko'rsatkichlari bilim va faoliyat usullarini egallashga ko'ra aniqlanadi. Miqdor ko'rsatkichlari esa ta'lim maqsadi va o'quvchilar erishgan bilim, ko'nikma, malakalar orasidagi farqqa ko'ra aniqlanadi. Samaradorlikni oshirish quyidagi yo'nalishlar bo'yicha sinovdan o'tkaziladi: ta'lim sifati (o'quvchilar bilimining ko'lami, umumlashtirishlar darajasi, bilimlarni ishlab chiqarishga tatbiq eta olish, bilim va malakalardan zarurat tug'ilganda foydalana bilish)ni yaxshilash; ta'lim natijasining qo'yilgan maqsad (bilim, malaka, ijodiy faoliyat

tajribasini Davlat ta'lim standartlari darajasida va undan yuqori darajada o'zlashtirish)ga yaqinlashtirish; ta'lim vositalarining ta'lim-tarbiya jarayoni mohiyatiga mosligini ta'minlash; vaqt byudjetini oqilona taqsimlash.

Qayd qilingan yo'nalishlar pedagogik tajriba maqsadini aniqlashni ma'lum darajada osonlashtiradi: ijodiy ta'limni ilmiy asoslangan loyihalashtirish vositalari negizida tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishning samaradorlik darajasini didaktik jihatdan belgilash pedagogik tajribaning maqsadi hisoblanadi.

Pedagogik tajriba predmeti, maqsadini nazarda tutib quyidagilarni pedagogik-metodik jihatdan hal qilishni tajriba vazifalari deb belgiladik.

I. Pedagogik tajribapredmetini aniqlash, maqsadini rasmiylashtirish. Ijodiy ta'limning samaradorlik darajasini o'rganish, ta'lim samaradorligini oshirishga yo'nalgan omillarni tahlil qilish yo'li bilan samaradorlik aniqlanib, tadqiqot maqsadi shakllantirildi.

II. Ijodiy ta'lim munosabati bilan boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limini o'qitish tizimiga kiritilgan yangiliklarni tavsiflash. Ona tili ta'limini o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish asosida umumiy o'rta ta'lim maktablarida o'qitish shart-sharoitlari yangilandi, ta'limni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilishga yaroqli loyihalash konsepsiyasi yaratildi.

III. Pedagogik tajribasamaradorligini o'rganish va tavsiflash uchun ijodiy ta'limni izohli-ko'rgazmali ta'limga taqqoslash shakllarini qayd qilish. Bu vazifani sifatli hal etish maqsadida o'qituvchilar izohli-ko'rgazmali va ijodiy ta'limga oid dars qurilishi bilan tanishtirildi, ularga tegishli tavsiyalar berildi.

IV. Ijodiy ta'lim sharoitida o'quvchilarda yuz beradigan individual o'zgarishlarni izchil qayd etish. Bu maqsadda o'quvchilarni individual kuzatish rejasi ishlab chiqildi. Unda o'quvchilar tomonidan o'quv materialiga oid axborotlarni qabul qilishdagi aniqlik; topshiriqlarni aniq, to'liq, diqqat bilan bajarish; bilishga qiziqish, topshiriqlarni mustaqil belgilash kabi xususiyatlar qayd etildi.

V. o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirishning samaradorlik bilan bog'liq xususiyatlarini o'rganish. Dasturning samaradorligi u nima maqsadda foydalanilishidan tortib loyihalash jarayonigacha bo'lgan elementlarga bog'liq bo'lib, uni bir mezon bilan baholash qiyin. Shunday bo'lsa-da, ona tili ta'limini loyihalashtirish dars samaradorligining asosiy xususiyati sifatida qaraladi. Loyihalashtirishning ishonchliligi deganda undagi xatolarning bartaraf qilinganlik darajasi tushuniladi.

Har bir darsning loyihasi va uning bajarilishidagi shartlar aniq belgilangan bo'lishi lozim. Pedagogik tajriba jarayonidagi bu xususiyatlarning dars samaradorligiga ta'siri ham o'rganildi.

VI. Tahlil qilish uchun natijalarni to'plash. Pedagogik tajriba natijalarini sonlar vositasida qayd etish va statistik metodlar asosida qayta ishlash qo'llaniladigan uslubiyatlarning farqliligini va birining ikkinchisidan ustunligini ko'rsatuvchi usuldir.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirishning psixologik, pedagogik, metodik asoslarini o'rganish, loyihalashtirishning xususiyatlari bilan bog'liq xususiy muammolarni echish yo'llarini izlashdan iborat. Buning uchun ishni o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish asosida darslarni tashkil qilish o'quvchilar bilim saviyasini oshiradimi yoki pasaytiradimi degan savolga javob izlashdan boshladik. Shu maqsadda to'rtta umumiy o'rta ta'lim maktabini tanlab, tajriba uchun ajratilgan har bir sinfdan 5 tadan dars kuzatildi.

Darslar odatdagi o'qitilayotgan sinflarda tashkil qilinganda, o'quvchilar ta'limda sust ishtirok etishdi, har bir mashg'ulotda 2-3 ta mashq bajarishgagina ulgurishdi, xolos. O'quvchilarning aksariyati darsda "kuzatuvchi"dek qatnashdi. Qolgan o'quvchilarning ham o'qituvchi savollariga bergan javoblaridan ularning o'quv materialini to'liq o'zlashtirmaganliklari aniqlandi. Darsda o'quvchilar bilimini baholash ham qisman amalga oshirildi va baholash odilona bo'lmadi.

O'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish vositasida ma'lum tayyorgarlik loyiha asosida tashkil qilingan darslarda o'quvchilar faolligi kuzatildi. O'quvchilar bir darsda 4-5 ta

mashq bajarishga ulgurдилar va ularning o'qituvchi savollariga javoblari ham asosli bo'ldi. O'quvchilarning baholanish darajasi oshdi. Darsda o'quvchilarni faollashtirishga mo'ljallangan loyihalardan foydalanilganda esa sinf o'quvchilarining bilimni to'liq va haqqoniy baholashga erishildi.

o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosining maktab amaliyotidagi ahvoli tahlil qilinadi. o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish tajribasini tizim sifatida qarab, ijodiy ta'lim amaliyoti xususiyatlarini ajratishga, maktab o'qituvchilarining ijodiy ta'lim to'g'risidagi fikrlarini qayd etishga harakat qilamiz. Boshlang'ich sinf ona tili ta'limini ijodiy tashkil etish amaliyotining real ahvoli va o'qituvchilarning o'z fikrlarini bir-biri bilan taqqoslab ijodiy ta'limning kuchli hamda zaif tomonlarini ajratamiz.

1. Boshlang'ich sinflarda ona tili ta'limini ijodiy tashkil etish tajribasi. Ona tili ta'limini ijodiy tashkil etish bo'yicha mavjud tajribani o'rganish va umumlashtirish maqsadida ilg'or o'qituvchilarning darslari kuzatilib, yozib olindi. Darslarni kuzatish va qayd etish jarayonlarida quyidagi savollarga javob izlandi: a) ijodiy ta'limning maqsadi bilan daxldor savollar-ta'limni ijodiy tashkil etishning maqsad, vazifalari, tanlangan o'quv topshiriqlarining ijodiy ta'lim maqsadi, vazifalariga mosligi; b) ijodiy ta'lim mazmuni bilan daxldor savollar-ijodiy o'quv topshiriqlarining mazmuni nimalarga ko'ra aniqlanadi, ijodiy topshiriqlarning o'quv materiali mazmuniga mosligi, o'qituvchilarning real o'quv imkoniyatlariga muvofiqligi, u yoki bu ijodiy ishning o'quv topshiriqlari tizimidagi o'rni; v) ijodiy ta'limning jarayoniy xususiyatlari bilan aloqador savollar-ijodiy topshiriqlarning dars turi, bosqichlariga mosligi, ijodiy ta'limda o'qituvchilarning real o'quv imkoniyatlari, ishlash tempi bilan bog'liqligi, ijodiy ishlarni bajarishda foydalaniladigan usullar, ijodiy topshiriqlarni bajarishda oldin o'rganilgan bilim va faoliyat usullarini qo'llash, yangi bilim va faoliyat usullarini qayd qilish vositalari; g) ijodiy ishning natijasi bilan daxldor savollar-u yoki bu ijodiy ishning o'quvchilar uchun ahamiyati, o'quv topshiriqlarining o'quv materiali mazmunini to'liq o'zlashtirish talablariga etarligi, ijodiy ishlarning o'qituvchilarda mustaqil faoliyatni shakllantirishdagi roli va sh.k.

Metodik adabiyotlarda o'tganlarni takrorlash va malaka hosil qilish darslarining uchta asosiy bosqichi ajratiladi: o'rganilgan bilim va faoliyat usullarini faollashtirish. Berilgan dalillarning qaysi ta'rif, qoidaga taalluqligini aniqlash, topshiriqni bajara turib, ta'rif, qoidalarni esga tushirish, qo'yilgan muammoning qaysi ta'rif, qoidaga ko'ra hal qilinishini belgilash va sh.k. Bunday o'quv holatlarida o'quvchilar bilim va faoliyat usullarini ongli, mustaqil faoliyat ko'rsatish yo'llari bilan esga tushirishadi. Kuzatilgan darslarda bu tipdagi ijodiy ishlar tashkil etiladi; o'rganilgan bilim va faoliyat usulini turli o'quv holatlariga tatbiq qilish. Biz kuzatgan 103 ijodiy topshiriq darsning ikkinchi bosqichiga-bilim va faoliyat usullarini berilgan holatlariga tatbiq qilish jarayoniga mos keladi; o'rganilgan ta'rif, qoidalar o'zlashtirilgan tushunchalarning yangi-yangi qirralarini aniqlash bosqichi. O'rganilgan ta'rif, qoida bo'yicha dalillarni kuzata turib, uning yangi xususiyatlarini ajratish, bilimlarni yangi axborotlar bilan boyitish didaktik izlanishlarda kumilyatsiya deb yuritiladi. Kumilyatsiya hodisasi-o'rganilgan bilim, faoliyat usullarini kengaytirish bilimlarni dastlabki o'rganishdan tortib, ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida muttasil davom ettirilsa, ta'limni ijodiy o'tkazishning samaradorligi shunchalik oshadi. Kuzatilgan darslarda kumilyativ xarakterdagi o'quv topshiriqlari tashkil etilmadi.

Kuzatishlarimiz shuni tasdiqlaydiki, boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars turlari, har bir dars turining o'ziga xos xususiyatlari, maqsad, vazifalarini aniq tasavvur qilisha olmaydi. Shu maqsadni ko'zda tutib, ona tili darslari turlari, har bir turning o'ziga xos xususiyatlari, maqsadi, vazifalari to'g'risida so'rovnoma tashkil etildi. So'rovnomada 50 nafar oliy ma'lumotli boshlang'ich sinf o'qituvchilari, 50 nafar boshlang'ich ta'lim usuliyoti fakultetining 4-kurs talabalari ishtirok etdi.

So'rovnomada 4 ta savol berilgan bo'lib, unda dars turlarining nomi ko'rsatilgan: birinchi dars turi bo'yicha so'rovnoma namunasi.

1. Ismingiz, familiyangiz.

2. Siz ishlaydigan maktab.
3. O'qituvchilik stajingiz.
4. Yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsi bo'yicha tuzilgan savollarga javob qaytaring.

A. Yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsining asosiy maqsadi:

B. Dars turining asosiy bosqichlarini ko'rsating.

V. Darsning asosiy bosqichlarida tashkil etiladigan ijodiy ishlarga namunalar keltiring.

G. Darsni ijodiy tashkil etish bo'yicha o'z fikringiz.

Bunday so'rovnoma barcha dars turlari bo'yicha tuzilgan bo'lib, so'rovnomadagi savollarga to'liq javob qaytargan o'qituvchi 10 ball to'playdi, bitta noto'g'ri javob uchun 2,5 ball yo'qotadi. So'rovnomada ishtirok etgan o'qituvchilar 4 ta guruhga ajratildi: 1-guruh oliy ma'lumotli o'qituvchilar; 2-guruh 4-kurs talabalari; 3-guruh-oliy ma'lumotli o'qituvchilar; 4-guruh-4-kurs talabalari. Har bir guruh ishtirokchilari ma'lum savollarga javob qaytarishdi. Masalan, 1-guruh oliy ma'lumotli o'qituvchilar 1-dars turiga oid savollarga 2-guruh 4-kurs talabalari 2-dars turiga doir savollarga, 3-guruh oliy ma'lumotli o'qituvchilar 3-dars turiga oid savollarga, 4-guruh 4-kurs talabalari 4-dars turiga doir savollarga javob qaytarishdi. Keyin so'rovnoma almashtirildi: 1-guruh 2-so'rovnoma, 2-guruh 1-so'rovnoma, 3-guruh 4-so'rovnoma, 4-guruh 3-so'rovnoma savollariga javob qaytarishdi. So'rovnoma savollari 3-va 4-marta almashtirilgach, ishtirokchilar barcha topshiriqlarni to'liq bajargan hisoblandi. Maktab o'qituvchilari va talabalarining bergan javoblarini o'zaro taqqoslash uchun 1-va 3-guruh, 2-va 4-guruh ishtirokchilarining javoblari o'zaro muqoyasa qilib o'rganildi. 1-va 3-guruh ishtirokchilari bergan javoblarning tahlili shuni ko'rsatadiki, oliy o'quv yurtining bitiruvchi kurs talabalari hamda oliy ma'lumotli boshlang'ich sinf o'qituvchilari dars turlari, ularning maqsad va vazifalari to'g'risida sayoz tasavvurga egaligi aniqlandi. Talaba va o'qituvchilar har bir dars turining o'ziga xos xususiyatlarini, ularning asosiy bosqichlarini belgilashda juda ko'p chalkashliklarga yo'l qo'yishi ma'lum bo'ldi. 100 nafar ishtirokchidan 15 kishi birinchi dars turining asosiy bosqichlarini to'g'ri ajratgan bo'lsa-da, dars bosqichlari bilan aloqadorlikda ijodiy ishlarni belgilashda chalkashlikka yo'l qo'ydi. Masalan, yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash darsining asosiy bosqichlarini ajratib, ularda ijodiy o'quv topshiriqlarini ajratgan o'qituvchilar miqdori nihoyatda oz.

So'rovnomada ishtirok etgan o'qituvchilardan 3 nafar o'qituvchi ijodiy ishlarni yangi o'quv materialini o'rgatishga tayyorgarlik ko'rish bosqichida, 4 nafar o'qituvchi esa ijodiy ishlarni bevosita yangi mavzuni tushuntirish jarayonida, 8 nafar o'qituvchi ijodiy ishlarni o'rganilgan mavzuni mustahkamlash bilan aloqadorlikda izohlagan. Shunday qilib, so'rovnomada ishtirok etgan o'qituvchilarning 15% ijodiy ishlarni yangi o'quv materialini o'rgatish va mustahkamlash jarayonlari bilan aloqadorlikda tavsiflashgan. O'qituvchilarning darslarini kuzatish yo'li bilan dalillar ($\approx 13,8\%$) bilan so'rovnoma savollariga berilgan javoblarni (15%) o'zaro taqqoslash qator xulosalar chiqarishga olib keldi: pedagogik amaliyotda o'qituvchilarning ijodiy ishlarini tashkil etish bilan o'qituvchilarning ijodiy ish xususidagi tasavvurlari bir-biriga juda yaqin: $\approx 13,8\%$ va 15% . Bu ta'limda ijodiy ishlarni tashkil qilish metodikasining asta-sekin bo'lsa-da, o'qituvchilar faoliyatidan o'rin olayotganidan dalolat beradi; didaktikada, shuningdek, ona tili metodikasida ham o'qituvchilar fikrlashi (tafakkuri)dan boshlangan o'quv topshirig'i xotiraga mo'ljallangan ish bilan va, aksincha, xotiraga asoslangan o'quv topshirig'idan boshlangan ta'lim ijodiy ish bilan yakunlanishi lozim. Bu ijodiy va noijodiy ishlar nisbatini $50\%-50\%$ ko'rinishida belgilash imkoniyatini beradi. Ijodiy va noijodiy ishlarni bunday nisbat ($50\%-50\%$)da tashkil etish ta'limning samaradorligini oshiradi. Maktab o'qituvchilarining faoliyatini bu darajaga ko'tarishning qator qiyinchiliklari mavjud. Ta'limni ijodiy tashkil etishda o'qituvchilar faoliyatida uchraydigan qiyinchiliklarni to'rt guruhga ajratib o'rganish mumkin.

1-guruh: ta'limni ijodiy tashkil etishning maqsadi hamda vazifalariga oid qiyinchiliklar. Bu guruhga o'qituvchilar va o'qituvchilarning o'quv topshiriqlari maqsadini ajrata olmasliklari, o'quv

topshiriqlari ta'lim jarayonining didaktik maqsadlariga mos kelmasligi, o'quv topshiriqlari bilan o'quv materialini o'qitish maqsadi o'rtasidagi nomuvofiqlik, o'quv topshiriqlarida ta'limning taraqqiy ettiruvchanlik va tarbiyaviy maqsadlarini qamrab ola bilmaslik kabi qiyinchiliklar kiradi.

2-guruh: ta'limni ijodiy loyihalash bilan bog'liq qiyinchiliklar. Bunday qiyinchiliklar sirasiga o'quv materiali mazmunini ijodiy ishlar tizimiga aylantirish texnologiyasini bilmaslik, aynan olingan ijodiy ishning o'quv topshiriqlari tizimidagi o'rnini aniqlay olmaslik, til ta'limi sharoitida noijodiy va ijodiy ishlarni optimal qo'shib o'tkazish metodikasini tushunmaslik, tanlangan o'quv topshiriqlarining o'quv materialini o'zlashtirish logikasiga mos kelmasligi.

3-guruh: ona tili ta'limi mazmunini ta'lim jarayoni xususiyatlariga muvofiqlashtirishga oid qiyinchiliklar. Bunday pedagogik, metodik qiyinchiliklar sirasiga o'quv ishlarining dars turi, dars bosqichlariga mos kelmasligi, ta'limga tatbiq qilingan o'quv topshiriqlarining barcha funksiyalarini kompleks amalga oshira olmaslik, ijodiy topshiriqlarni bajarishda o'qituvchilarning yosh, individual xususiyatlari, real o'quv imkoniyatlarini aniq o'rganmaslik, ta'lim jarayonining barcha bosqich, davrlarida ijodiy topshiriqlardan unumli foydalanmaslik kabi holatlarni o'z ichiga oladi.

4-guruh: ta'lim natijalarini ob'ektiv qayd etish va baholashga doir qiyinchiliklar. Bunday qiyinchiliklar qatoriga ta'limdan kutilgan natijani nazorat qilishga oid maqsadlar tizimi metodik jihatdan ishlab chiqilmaganligi, ta'lim natijalarini qayd etishda an'anaviy va yangi usullar (reyting nazorati, test sinov)idan foydalanish yo'llari tajribada o'rganilmaganligini ko'rsatadi.

Bir guruhda an'anaviy metodika asosida, ikkinchisida o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish vositasidan foydalanib dars o'tib, kelgusi darsda o'quvchilarning oldingi dars bo'yicha olgan bilimlari tekshirilganda tajriba guruhi o'quvchilarining o'zlashtirish darajasi yuqori bo'lganligi aniqlandi. Kuzatishlar, nazorat ishlarining natijalari, o'qituvchi va o'quvchilar bilan o'tkazilgan suhbatlar natijasida ona tili darslarini pedagogik va metodik jihatdan asoslangan loyihalar zamirida tashkil qilganda o'quvchilar bilim saviyasini oshirish mumkin degan fikrga keldik.

O'quvchi va o'quv materialining o'zaro ta'siri yaxlit tizim sifatida o'qish faoliyatidan ham, o'quv materialidan ham keng, mazmundor hodisadir. U ikki tomonlama jarayon bo'lib, o'z mohiyatiga ko'ra ham o'quv faoliyati, ham o'quv materiali jihatidan tahlilni taqozo etadi.

O'zaro ta'sirni o'qish faoliyati nuqtai nazaridan ta'lil qilish uning o'ziga xos maqsad, vosita natijalarini aniqlash, ajratish imkoniyatini beradi. Shu yo'l bilan qayd etiladigan didaktik bilimlar o'qish faoliyatining jarayoniy tavsifi sanaladi. O'quvchi va o'quv materialining o'zaro ta'siri harakatida uch xil bosqich ajratiladi. Dastlabki bosqich - oldin o'zlashtirilgan bilim, ko'nikma va malaka, hayotiy tajriba, narsa-hodisalar bilan muomala qilish yo'llarini faollashtirish. Boshlang'ich sinflarda bilim, faoliyat usuli, hayotiy tajribalarni faollashtirish bolaning o'quv materialini o'rganishga kirishuvidayoq ta'limda ijod elementlaridan foydalanishni, binobarin, tafakkurini ishga tushirishni ta'minlaydi. O'quv predmetlarining har birida bolalarni faollashtirishning o'ziga xos vositalari mavjud: a) ona tilida - o'rganilayotgan mavzuga oid faktlarni bolalarning esiga tushirish; mavzuga oid faktlarni matndan ajratib yozish; o'tilgan va yangi mavzuga oid faktlarni o'zaro chog'ishtirish va sh.k.; b) yil fasllarining o'ziga xos xususiyatlarini esga tushirib aytib berish; disparat - bir-birini taqozo etadigan ziddiyatli hodisalarni o'zaro chog'ishtirish (mas., qish va yoz); bolalarning hayotiy tajribalaridan kelib chiqib muammolar qo'yish, topshiriqlarni bajaritirish.

Dastlabki bosqichda bajariladigan intellektual, amaliy ishlarning asosiy maqsadi o'quvchini ta'lim sub'ektiga aylantirishdan iborat. Shu bilan birga, bunday ishlar bolalarni faol ta'limga tayyorlaydi, ta'limning boshlanishidanoq tafakkurni ishga tushiradi, motiv va emotsiyalarning, bilish e'tiyojlarining shakllanishiga olib keladi, bola o'z faoliyatining yangi hodisa bilan to'qnashganini anglaydi, u mustaqil fikrlay boshlaydi. Mustaqil fikrlash o'z faoliyatini ishga tushirish va ijodiy faoliyat o'rtasidagi determinik - sababiyatli bog'lanishlarning amal qilishini ta'minlaydi. Zotan, "tafakkur ob'ektni ongda faol tiklash akti bo'lib, u sub'ekt va ob'ektning

o'zaro ta'siri jarayoni shaklida amal qiladi" [3. B.177]. Bilish jarayonidagi oldingi bosqichning yakunlanishi navbatdagi bosqichning boshlanishiga olib keladi. O'quv materiallarini o'rganish boshlangan paytdanoq bolalarni ijodiy fikrlashga yo'llash ta'limning narsa-hodisalar o'rtasidagi sababiyatli bog'lanishlarni ajratish, ta'lil qilish shaklini olishini ta'minlaydi. O'rganilayotgan ob'ekt va uning ongndagi tasviri o'rtasidagi bog'lanishlarni qayd etish, bog'lanishlarning dastlabki ta'lili bola bilishida determinik - sababiyatli zanjirning boshlang'ich nuqtasi sanaladi.

O'rta bosqich - bu o'zaro ta'sirning ikki nuqta - uning boshlanish va yakunlanish nuqtalari o'rtasidagi 'arakatidir. O'quvchi xatti-harakatining o'quv materialiga yo'nalishi, bunday harakatning samaradorligi dastlabki bosqichda erishilgan natijalarga - faollashtirilgan bilim, faoliyat usullari hayotiy tajribalarga ko'p jihatdan bog'liq. Agar o'quvchi dastlabki bosqichda qo'yilgan muammoni, yangi bilimlarni o'rganish zarurligini anglasa, o'rta bosqichda muammoni bajarish yo'li, bilimlarni o'rganish vositalarini tanlaydi. U yoki bu usulni, vositani tanlash bola tafakkurining evristiklik - topqirlik layoqatiga ham bog'liq. Bolalarga alternativ fikrlash yo'llarini, juda ko'p vositalar orasidan eng zarurini tanlashni o'rgatish tafakkurning topqirlik layoqatini tarbiyalash omillaridan sanaladi.

O'rta bosqichda o'quvchining ta'lim sub'ekti mavqeini davom ettirish verbal ta'limni chegaralashni taqozo etadi. Shu maqsadda dialogdan foydalanish, muammoli savollarni o'rta tashlash, muammo va topshiriqlarni bajaritirish kabi usul, vositalardan foydalaniladi, bolalar diqqati o'quv materialini mustaqil talil etishga, mavzuga doir faktlarni o'zaro chog'ishtirish, ajratishga tortiladi. Shu yo'l bilan subekt va obekt munosabati ishlay boshlaydi.

So'nggi bosqich - muammolarning qo'yilishi, topshiriqlarning bajarilishi, dialogda ishtirok etishdan qayd qilingan bilimlar, chiqarilgan xulosalardir. An'anaviy talim tizimida bolalarning bilimini nazorat qilish o'zlashtirishning davomi sifatida tashkil etiladi. Ijodiy talimda natija bilish jarayonidan ajratilishi lozim. Natijani bilish jarayonidan ajratish o'quvchilar faoliyatini ilmiy ish bilan mashg'ul olimlar faoliyatiga yaqinlashtirib tashkil etish, bolalarda mustaqil ishlash, fikrlash qobiliyatlarini o'stirish hamda tarbiyalashga keng imkoniyatlar yaratadi. O'zaro tasirni o'quv materiali nuqtai nazaridan sistem tahlil qilish, o'zlashtirish jarayonining quyidagicha holatlarini qayd etish imkoniyatini beradi.

Fiziologik nuqtai nazar. Bu boshlang'ich nuqta bo'lib, u o'quvchining o'rganilayotgan obekt - o'quv materiali bilan to'qnashuviga to'g'ri keladi. To'qnashuv orqali bola shunday o'quv materiali mavjudligi, uni o'zlashtirish zarurligini anglaydi. Fiziologik jihatdan o'quvchi uchun, asosan, ikki xil vosita mavjud: oldingi bilim, hayotiy tajribani faollashtirish; narsalar yoki ularning belgilari - yozuv bilan muomala qilish.

Psixologik nuqtai nazar. Bu o'zaro tasirning boshlanish va yakunlanish nuqtalari o'rtasidagi masofa. Hozirgi ananaviy talim amaliyotida shu masofa o'ta qisqartiriladi (bu hodisani yangi mavzu xat taxtaga yozilgach, o'qituvchi tomonidan zudlik bilan izohlashida ko'ramiz). Aslida esa ijodiy faoliyat, uning yadrosi - ijodiy tafakkur shu bosqichda amal qila boshlaydi. Ana shu tufayli o'quv materialini psixologik tahlil qilish nisbatan uzoq muddatda o'tkazilishi lozim. Zero, o'quvchilar o'quv materiali mohiyatini psixologik tahlil jarayonida tushunadilar. Agar fiziologik nuqtai nazardan bola mavzuni tinglasa, psixologik jihatdan uni tushunadi. Bu erda ham ikki xil vosita ajratiladi: narsa - belgilar bilan muomala qilish; bilishning psixologik mexanizmlari - analiz, sintez, taqqoslash, abstraksiyalash, konkretlashtirish va sh.k.

Metodik nuqtai nazar. Topshiriq, muammolarni bajarish, savollarga javob izlash yo'li bilan bilimlarni qayd etish, erishilgan natijani talil qilish. Didaktik nuqtai nazardan ham ijodiy talimda ikki xil vosita ajratiladi: muammo yoki topshiriqni shakllantirishda ishlatilgan tushunchalar vositasida faoliyat ko'rsatish; mantiqiy usullar - taqqoslash, induktiv yoki deduktiv xulosa chiqarish. Metodik nuqtai nazardan muammo, topshiriqlarni bajarishda mantiqiylik ustun turadi. O'quvchilar ijodkorligini tarbiyalash o'zaro ta'sir aspektlarini, uning qanday bosqich, vositalar asosida amal qilishini bilishni mutlaqo zaruriyat qilib qo'yadi. Ta'lim jarayonida bolalar

ijodkorligi muammo, topshiriqlarni anglash va tushunishdan xulosalar chiqarishga, chiqarilgan xulosalarni yana amaliyotda sinab ko'rishga qarab boradi.

Yuqorida bayon qilingan konsepsiyaga muvofiq o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish muammosini tadqiq qilishda uch asosiy yo'nalishni ajratamiz: birinchi yo'nalish - ta'lim sub'ektlari - o'qituvchi va o'quvchilarning "loyihaviy ta'lim"ni amalga oshirishga oid ishlarni qamrab oladi. O'qituvchi va o'quvchilarning loyihaviy ta'lim haqidagi tasavvurlarini shakllantirmasdan turib, ta'limning samaradorligini ta'minlab bo'lmaydi. Ikkinchi yo'nalish ta'lim mazmuniga, ayni holatda ona tili o'quv predmeti mazmuniga pedagogik ishlov berish va loyihalash jarayoni bilan daxldor. Bu yo'nalishga ko'ra loyihalash vositasida ta'limni tashkil etish, boshqarish, nazorat qilish prinsip, vosita, metodlarini o'rganishni qayd etamiz. Uchinchi yo'nalish "o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish ta'limning eng samarali vositasi" deb qarash bilan bog'liq tasavvurlardir. Shu tasavvur bo'yicha o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish o'quv ishlarining sifatini yaxshilab, samaradorligini oshirish shart-sharoitlarini o'rganishni tushunamiz. Qayd qilingan yo'nalishlar bo'yicha tadqiqotni tashkil etish va o'tkazish, shubhasiz, ona tilini o'qitishni loyihalashtirishning nazariy asoslarini bayon qilishga olib keladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Adizov B. R., Khamroev A. R. Modeling activities of teachers when designing creative activities of students //Ilmiy xabarnoma. – S. 69.
2. Azimov Y. Hamroyev A//Husnixat va uni oqitish usuliyoti (Maruza matnlari). – 2003.
3. Xamraev A. Modelirovanie deyatelnosti uchitelya pri proektirovanii tvorcheskoy deyatelnosti uchaxixsya //Pedagogichni innovasii: ideï, realiï, perspektivi. – 2018. – №. 2. – S. 23-26.
4. Hamroev a. Boshlang'ich sinf o'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish metodik muammo sifatida //sentr nauchnyx publikatsiy (buxdu. uz). – 2021. – T. 1. – №. 1.
5. Hamroyev A. R. Designing students' creative activity in primary school mother tongue education as a methodological problem //Middle European Scientific Bulletin. – 2021. – T. 11.
6. Hamroyev R. A., Qoldoshev A. R., Hasanova A. M. Methods of teaching 1st grade students to use writing tools effectively //Asian Journal of Multidimensional Research (AJMR). – 2021. – T. 10. – №. 1. – S. 168-174.

Adhamjonova Mubina Nosirjon qizi,
Andijon davlat universiteti,
“Musiqqa ta’limi” yo’nalishi o’qituvchisi

MUSIQA VA ESTETIKA: PEDAGOGIK TA’LIMDA ESTETIK TARBIYANING NAZARIY VA AMALIY ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada musiqa san’atining estetik mohiyati, inson ruhiyatiga ta’siri, hissiy va intellektual rivojlanishdagi o’rni hamda pedagogik ta’limdagi ahamiyati ilmiy asosda tahlil qilinadi. Maqolada Farobiy, Yunus Rajabiy, Kant, Hegel va Dewey kabi olimlarning musiqiy-estetik qarashlari asosida musiqa orqali shaxsning ma’naviy va hissiy rivojlanish mexanizmlari ochib beriladi. Shuningdek, musiqa estetikasi fanining pedagogika bilan integratsiyasi, estetik tarbiya jarayonidagi o’rni va amaliy yo’nalishlari keng yoritiladi.

Kalit so’zlar: musiqa estetikasi, estetik tarbiya, musiqiy tafakkur, badiiy idrok, ma’naviy kamolot, musiqashunoslik, pedagogika, madaniyat, Farobiy, Yunus Rajabiy, Kant, Hegel.

Аннотация. В данной статье научно анализируется эстетическая сущность музыкального искусства, его влияние на психику человека, роль в эмоциональном и интеллектуальном развитии, а также значение в педагогическом образовании. На основе музыкально-эстетических взглядов таких ученых, как аль-Фараби, Юнус Раджаби, Кант, Гегель и Дьюи, раскрываются механизмы духовного и эмоционального развития личности через музыку. Кроме того, подробно освещается интеграция науки музыкальной эстетики с педагогикой, её место в процессе эстетического воспитания и практические направления применения.

Ключевые слова: музыкальная эстетика, эстетическое воспитание, музыкальное мышление, художественное восприятие, духовное совершенствование, музыковедение, педагогика, культура, аль-Фараби, Юнус Раджаби, Кант, Гегель.

Abstract. This article provides a scientific analysis of the aesthetic essence of musical art, its impact on the human psyche, its role in emotional and intellectual development, and its significance in pedagogical education. Based on the musical-aesthetic concepts of scholars such as al-Farabi, Yunus Rajabi, Kant, Hegel, and Dewey, the mechanisms of spiritual and emotional development of the individual through music are revealed. Furthermore, the integration of the science of musical aesthetics with pedagogy, its role in the process of aesthetic education, and its practical directions are comprehensively highlighted.

Keywords: musical aesthetics, aesthetic education, musical thinking, artistic perception, spiritual perfection, musicology, pedagogy, culture, al-Farabi, Yunus Rajabi, Kant, Hegel.

Kirish. Musiqa insoniyat madaniyatining eng qadimiy, universal va ta’sirchan san’at turlaridan biri bo’lib, u inson ruhiyatining eng nozik qatlamlariga kirib boradi, his-tuyg’ularini uyg’otadi, tasalli beradi hamda ruhiy tozalanish vositasi sifatida xizmat qiladi. Musiqa orqali inson o’z ichki olamini, quvonch va g’amlarini, orzu va umidlarini, hayotga bo’lgan munosabatini ifodalaydi. Shu jihatdan u faqat estetik hodisa emas, balki inson tafakkuri, dunyoqarashi va ma’naviy olamini shakllantiruvchi kuchli ijtimoiy-madaniy omildir. Musiqaning o’rganilishi shu sababdan nafaqat san’atshunoslik doirasida, balki falsafa, psixologiya, pedagogika, madaniyatshunoslik va hatto sotsiologiya kabi fanlar bilan uzviy bog’liqdir. Chunki musiqa inson shaxsining ruhiy dunyosiga, hissiy idrokiga, estetik didiga hamda ijtimoiy xulq-atvoriga chuqur ta’sir ko’rsatadi. U xalqning tarixiy xotirasi, milliy qadriyatlari va ma’naviy merosining ajralmas qismi bo’lib, avloddan-avlodga o’tib, jamiyat ma’naviy hayotining uzluksizligini ta’minlaydi.

Aflotun musiqani “ruhni poklovchi san’at” deb ta’riflagan bo’lib, u musiqaning inson qalbi va ongiga bevosita ta’sir etuvchi, axloqiy va ruhiy muvozanatni tiklovchi kuchini yuksak baholagan. Uning fikricha, musiqa nafaqat estetik zavq bag’ishlaydi, balki insonni ichki

uyg'unlikka, ruhiy tozalanish va tafakkur yuksalishiga chorlaydi. Aristotel esa musiqaning asosiy vazifasini "katarzis" - ya'ni hissiy tozalash bilan bog'lagan. Unga ko'ra, musiqa insonda to'plangan hissiy zo'riqlashlarni yumshatadi, ruhiy holatni muvozanatlashtiradi va shaxsni ma'naviy yengillikka olib keladi. Shu tariqa, yunon faylasuflari musiqani inson tarbiyasi va axloqiy komillik yo'lida eng muhim vositalardan biri sifatida ko'rganlar. Forobiy esa o'zining mashhur "Kitab al-Musiqa al-Kabir" asarida musiqaning ilmiy-nazariy asoslarini chuqur tahlil qilib, uning inson ruhiy holatiga uyg'unlik olib kiruvchi, aqliy va hissiy uyg'unlikni ta'minlovchi san'at turi ekanligini asoslab beradi. U musiqani matematik tartib, ohang va ritm uyg'unligi orqali inson tafakkuriga ta'sir etuvchi vosita sifatida izohlaydi. Forobiyga ko'ra, to'g'ri tanlangan musiqa insonda quvonch, sokinlik yoki ruhiy tetiklik uyg'otadi; demakki, musiqa nafaqat his-tuyg'ularni ifoda etadi, balki ularni boshqarish va tarbiyalash imkonini ham beradi. Yunus Rajabiy esa o'zbek xalq musiqasining milliy ruh, ma'naviy meros va estetik qadriyatlarni saqlab qolishdagi o'rni haqida chuqur fikr yuritgan. U musiqani xalqning tarixiy xotirasi, madaniy o'zligi va axloqiy qarashlarining ifodasi sifatida baholaydi. Rajabiy tahlillarida musiqa milliy g'urur, birlik va estetik tarbiyaning ajralmas manbai sifatida talqin etiladi. Shu bois musiqaning pedagogik ta'limdagi o'rni beqiyosdir. U shaxsni nafaqat hissiy, balki aqliy, axloqiy va estetik jihatdan ham kamol toptiradi. Musiqa o'quvchilarni go'zallikni his etishga, o'zini ifoda etishga, jamiyatdagi uyg'unlik va ma'naviyatni qadrlashga o'rgatadi. Shu ma'noda, musiqaning falsafiy, ruhiy va pedagogik mohiyati insonni har tomonlama barkamol etishning asosiy omillaridan biri sifatida doimo dolzarb bo'lib qoladi.

Asosiy qism

1. Musiqa estetikasi nazariy asoslari. Musiqa estetikasi - bu san'at falsafasi bilan bevosita bog'liq yo'nalish bo'lib, tovush orqali go'zallikni idrok etish jarayonini o'rganadi. U musiqaning nafaqat texnik tuzilishini, balki hissiy, ma'naviy va estetik mohiyatini ham tadqiq etadi.

1.1 G'arb falsafasidagi qarashlar. Immanuel Kant "Estetik hukm tanqidi" asarida musiqani "sof estetik tajriba" deb hisoblab, u orqali inson ongining go'zallik bilan uyg'unlashishini tahlil qiladi. Hegel esa musiqani "ruhning tovushdagi in'ikosi" deb talqin etadi. Unga ko'ra, musiqa san'atlarning eng ichki shakli bo'lib, inson kechinmalarini to'g'ridan-to'g'ri tovush orqali ifoda etadi.

1.2 Sharq musiqashunosligi: Forobiy va Rajabiy. Forobiy nazariyasida musiqa – aql va hissiyot uyg'unligining ilmiy ifodasidir. U musiqaning inson ruhiyatini tarbiyalash, axloqiy fazilatlarni shakllantirish va ichki uyg'unlikni hosil qilishdagi o'rnini chuqur asoslagan. Yunus Rajabiy esa o'zbek milliy musiqasining estetik asoslarini o'rganib, maqom tizimining ruhiy va falsafiy mohiyatini tahlil qilgan. Uning fikricha, milliy kuy va ohanglar xalqning tarixiy xotirasi va estetik qarashlarini mujassam etadi.

2. Pedagogik ta'limda musiqa estetikasi. Pedagogik ta'limda musiqa estetikasi o'quvchilarda go'zallikni idrok etish, hissiy-intellektual uyg'unlikni rivojlantirish va badiiy tafakkurni shakllantirishga qaratilgan.

Amaliy darslarda quyidagi usullar samarali hisoblanadi:

- musiqani tinglash va tahlil qilish,
- ijroiyy faoliyat (kuylash, cholg'u chalish),
- asarlar mazmunini hissiy va g'oyaviy tahlil qilish,
- milliy va jahon musiqiy merosini solishtirish.

Zamonaviy yondashuvlarda musiqiy estetikani o'rgatish jarayoni shaxsga yo'naltirilgan metodlar asosida amalga oshirilmoqda. Bu yondashuvda o'quvchi yoki talaba ta'lim jarayonining markazida turadi, ya'ni o'qituvchi faqat bilim beruvchi emas, balki yo'lko'rsatuvchi, ijodiy sherik sifatida faoliyat yuritadi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv musiqiy estetikani o'rgatishda har bir o'quvchining individual hissiy dunyosini, ijodiy salohiyatini va musiqiy didini rivojlantirishga qaratilgan bo'lib, bu orqali o'quvchi o'zining badiiy va ma'naviy "men"ini anglay boshlaydi. UNESCO'ning 2022-yilgi "Arts Education Policy Review" hujjatida ham ta'kidlanganidek, san'at

ta'limi shaxsning ijodiy, hissiy va ma'naviy rivojlanishida beqiyos ahamiyatga ega. Ushbu hujjatda san'at, xususan musiqa, insonda empatiya, estetik idrok, madaniyatlararo muloqot va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantiruvchi global pedagogik vosita sifatida e'tirof etilgan. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy musiqa estetikasi darslari nafaqat nazariy bilim berishga, balki o'quvchilarda mustaqil fikrlash, badiiy tahlil qilish, ijodiy ifoda va emotsional barqarorlikni rivojlantirishga yo'naltirilmoqda. Interaktiv mashg'ulotlar, loyihaviy ishlar, raqamli platformalar va musiqiy performanslar orqali ta'lim jarayoni yanada jonlanmoqda. Natijada musiqiy estetika zamonaviy ta'lim tizimida shaxsni har tomonlama rivojlantiruvchi, ma'naviy yetuklikka yetaklovchi asosiy fanlardan biri sifatida e'tirof etilmoqda.

3. Ilmiy tahlil va amaliy kuzatishlar. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, musiqiy ta'lim o'quvchilarda estetik sezgirlikni rivojlantiradi, hissiy intellektni oshiradi va ma'naviy ongini mustahkamlaydi. O'zbekiston ta'lim tizimida bu yo'nalishning takomillashtirilishi uchun quyidagi omillar muhim:

- milliy musiqiy merosni chuqur o'rganish;
- xorijiy musiqashunoslik tajribalaridan foydalanish;
- ijodiy metodlarni keng qo'llash;
- o'quvchilarda hissiy tahlil va estetik baholash ko'nikmalarini shakllantirish.

Shuningdek, musiqaning terapevtik ahamiyati ham e'tiborga olinmoqda. Psixologik tadqiqotlar musiqaning stressni kamaytirish, ijobiy hissiyotlarni kuchaytirish va motivatsiyani oshirishdagi rolini tasdiqlash.

4. Zamonaviy davrda musiqa estetikasi fani multidisiplinar yo'nalishda, ya'ni bir nechta fanlar kesishmasida rivojlanib bormoqda. Bugungi kunda musiqa ta'limi nafaqat san'atshunoslik bilan, balki psixologiya, falsafa, madaniyatshunoslik, pedagogika hamda raqamli texnologiyalar bilan uzviy integratsiyalashmoqda. Bu esa musiqani o'rganish jarayoniga yangi ilmiy yondashuvlar, innovatsion usullar va interaktiv vositalarni olib kiradi. Raqamli texnologiyalar musiqa estetikasi sohasida keng imkoniyatlar yaratmoqda. Masalan, virtual musiqiy laboratoriyalar, interaktiv tinglash dasturlari, sun'iy intellekt asosidagi kompozitsiya vositalari va onlayn ta'lim platformalari o'quvchilarning musiqiy dunyoqarashi hamda estetik idrokini chuqurlashtirishga xizmat qilmoqda. Bu turdagi vositalar orqali talaba nafaqat tinglovchi, balki faol yaratuvchi, tahlilchi va ijodkor sifatida shakllanadi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlarga asoslangan musiqa ta'limi O'zbekiston yoshlarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasida muhim o'rin egallaydi. Xalq qo'shiqlari, maqom san'ati va milliy kuy-ohanglar orqali yoshlar o'z milliy o'zligini anglaydi, ma'naviy ildizlariga sodiq qoladi hamda zamonaviy global musiqiy madaniyat bilan uyg'un rivojlanadi. Kelajakda musiqa estetikasi fanining rivojlanish istiqbollari musiqiy tafakkurni kengaytirish, raqamli san'atni milliy an'analar bilan uyg'unlashtirish, shuningdek, musiqaning tarbiyaviy va psixologik imkoniyatlarini yanada chuqurroq o'rganishga qaratiladi. Shu tariqa, musiqa estetikasi nafaqat san'at sohasi, balki shaxs kamoloti va madaniy taraqqiyotning strategik omillaridan biriga aylanmoqda.

Xulosa. Musiqa va estetika inson ruhiyatining ajralmas, bir-biri bilan chambarchas bog'langan tarkibiy qismlaridir. Ular inson tafakkurining go'zallikni idrok etish, uyg'unlikni sezish va ma'naviy komillikka intilish jarayonida muhim o'rin tutadi. Estetik tarbiya jarayonida musiqa shaxsda nafosatni his etish, badiiy zavq olish, ichki muvozanat va ruhiy uyg'unlikni shakllantiradi. Musiqa orqali inson nafaqat go'zallikni tinglaydi, balki uni his etadi, unga hamnafas bo'ladi, shu orqali ichki dunyosini boyitadi va ruhiy tozalanishga erishadi. Pedagogik ta'lim jarayonida musiqa estetikasi o'quvchilarning hissiy va intellektual rivojlanishiga xizmat qilib, ularni nafosatni qadrlashga, emotsional barqarorlik va ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Musiqa darslari orqali bolalarda ritm, uyg'unlik va tovush ohangini sezish qobiliyati bilan bir qatorda, o'zini ifoda etish, boshqalarni tushunish va jamoada ishlash malakalari shakllanadi. Shu boisdan musiqa estetikasi nafaqat san'at, balki pedagogikaning muhim tarbiyaviy vositasi sifatida ham e'tirof etiladi. Farobiy va Yunus Rajabiy musiqaning inson ruhiyatiga ta'siri, ohanglarning tarbiyaviy va

axloqiy ahamiyati haqida chuqur ilmiy-nazariy qarashlar bildirganlar. Ularning ta'limotlarida musiqa inson ruhini poklovchi, tafakkurni uyg'otuvchi va ma'naviy yuksalishga xizmat qiluvchi vosita sifatida talqin etiladi. G'arb falsafasida esa Immanuel Kant va Hegel estetikani ong va idrokning oliy shakli, go'zallikni esa erkinlikning badiiy ifodasi sifatida ko'radilar. Ularning estetik konsepsiyalari musiqaning falsafiy-ruhiy mohiyatini yanada chuqurroq anglash, uni insoniyat madaniy merosining muhim unsuri sifatida baholash imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. To'xtasinova M. Musiqa estetikasi va tarbiya masalalari. – Toshkent: Fan, 20182.
- Karimova B. R. Musiqa va ma'naviyat. – Toshkent: O'zbekiston, 2020.
2. Qodirov M. X. Estetik tarbiya nazariyasi. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
3. Aflotun. Davlat haqida. – Afina, mil.avv. IV asr.
4. Aristotel. Poetika. – Afina, mil.avv. IV asr.
5. Farobiy A. Kitab al-Musiqa al-Kabir. – Qohira, 1967.
6. Yunus Rajabiy. O'zbek xalq musiqa merosi. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1972.
7. Kant I. Critique of Judgment. – Cambridge University Press, 2000.
8. Hegel G. W. F. Aesthetics: Lectures on Fine Art. – Oxford University Press, 1998.
9. Dewey J. Art as Experience. – New York: Penguin, 2005.
10. UNESCO. Arts Education Policy Review. – Paris, 2022.

Quliyev Shuhrat Shomurodovich,
Buxoro davlat pedagogika instituti
Jismoniy tarbiya va sport kafedrası o'qituvchisi

YOSH VOLEYBOLCHILARNI TAYYORLASHDA JISMONIY SIFATLARNI RIVOJLANTIRISH USULLARI

Annotatsiya. Yosh voleybolchilarni tayyorlashda jismoniy sifatlarning ahamiyati. Har xil sport turlarning spesifik jismoniy sifatlari bir-biridan farq qilishi. Voleybolchilar jismoniy sifatlarning o'zaro aloqadorligi.

Kalit so'zlar: *spesifika- maxsus tuzilishi, intensiv –jadallik.*

Аннотация. Значение физических качеств в тренировке юных волейболистов. Конкретные физические качества разных видов спорта отличаются друг от друга. Взаимосвязь физических качеств волейболистов.

Ключевые слова: *spesifika - технические характеристики, intensiv – интенсивность.*

Abstract. The importance of physical qualities in training young volleyball players. The specific physical qualities of different sports differ from each other. The relationship of physical qualities of volleyball players.

Key words: *spesifika – specifications, intensiv – intensively*

Kirish. Mutaxassislarning fikricha asosan shu jismoniy sifatlari va hayotiy zarur harakat malakalari harakatli o'yinlar yordamida yanada samaraliroq rivojlanishi isbotlab berilgan. Oilada, maktabgacha tarbiya muassasalarida, turli bosqichdagi ta'lim maskanlarida ushbu muammoga har doim ham rejali va ilmiy jihatdan yondashilmaydi.

Jismoniy mashqlarni to'g'ri qo'llash, ularni bolalar qanday o'zlashtirayotganligini nazorat qilib borish shu bolalardagi jismoniy sifatlarni, uning qaddi-qomati, jismoniy va funktsional taraqqiyoti to'g'ri yo'nalishda tarbiyalanib borishiga imkon yaratadi. Ma'lumki, insonning jismoniy sifatlari uning tug'ilishidan boshlab shakllana boradi.

Lekin, uning bolaligida shu sifatlari qanday darajada shakllanishi, oddiy yoki murakkab harakatlarni o'zlashtirib olishi nafaqat uni o'sib yashab kelayotgan muhitiga bog'liq, balki bolaning muayyan sifatini qanday vositalar yordamida rivojlantirishi bilan ham belgilanadi. Shu bilan bir qatorda harakatning turi, yo'nalishi va qanday maqsadga qaratilganligiga (kasb, ro'zgor ishi, sport, harbiy faoliyat va h.) qarab, har bir jismoniy sifatni shu harakat ijrosidagi o'rni turlicha bo'ladi. Shunday bo'lsada, turli kasb faoliyatlarida yoki sport turlarida shu jismoniy sifatlarning integral ahamiyati o'ziga xos ulushga ega bo'ladi. Ammo qanday bo'lmasin, ko'pgina tadqiqotchilarning fikricha, barcha harakat faoliyatida ayrim jismoniy sifatlarning ustivorligi darhol ko'zga tashlanadi.

Zamonaviy sport amaliyotida yuqori natijalarga erishish sportchining uzoq muddat davomida yuqori sifatli va samarali ish qobiliyatini saqlay olish imkoniyati bilan bog'liqdir.

Turli sport turlari bo'yicha o'tkaziladigan musobaqalar muddati xalqaro musobaqalar qoidalari bilan belgilanadi. Shu musobaqalar muddatida qaysi sportchi o'z ish qobiliyati sifati va samaradorligi jihatidan qanchalik uzoq vaqt saqlay olsa yoki uni oshira olish «kuchi»ga ega bo'lsa, unga muvaffaqiyat shunchalik kulib boqishi muqarrar. Boshqacha qilib aytganda ish qobiliyatining sifat va samaradorlik darajasini ko'p yoki kam vaqt davomida saqlanishi tezlik sifatlarning turlari (sakrovchanlik, tezlik-kuch, tezkor sakrash, «texnik-taktik sakrovchanlik» va hokazo) qanchalik rivojlanganligi bilan belgilanadi.

Ma'lumki, ish qobiliyati haqida gap ketganda, ayniqsa so'z uning sifati va samaradorligiga tegishli bo'lsa, masalaning mohiyati va pirovard «mag'izi» boshqa jismoniy sifatlarning shakllangan yoki shakllanmaganligiga borib taqaladi. Ya'ni samarali natijaga mos umumiy va maxsus chidamkorlik, kuch, tezkorlik, chaqqonlik, egiluvchanlik sifatlari o'zida mujassam

qilgan bo'ladi. Ushbu sifatlarning o'zaro uzviy bog'liqligi va ularning yuksak darajadagi integral natijasi mahoratining muayyan taqdirini belgilab beradi.

Maqsadga muvofiq rejalashtirilgan jismoniy tayyorgarlik sport mahoratini shakllantirish va musobaqa davomida yuksak sport natijaga erishishda nihoyatda muhim omillardan biridir. Lekin, sport amaliyotida har doim ham rejalashtirilgan jismoniy mashqlar muvofiq harakat sifatlarini rivojlantirishda kutilgan natijani bermaslik holatlari tez-tez uchraydi. Buning asosiy sabablaridan biri mashg'ulotlarda qo'llanilgan u yoki bu jismoniy mashqlarning xajmi va shiddati hamda ushbu ko'rsatkichlarni shug'ullanuvchilar organizmiga ta'sir etish darajasi (organizmni yuklamaga bo'lgan aks javobi -reaktsiyasi) ob'ektiv ravishda baholanmasligidir. Shuning uchun ham o'quv-mashg'ulot jarayonida qo'llanilayotgan jismoniy yuklama (jismoniy mashqlar) ning shug'ullanuvchilar organizmining funktsional imkoniyatlariga muvofiqligi e'tiborga olinishi shu yuklamani maqsadga muvofiq rejalashtirish imkoniyatini yaratadi .

Umumiy jismoniy tayyorgarlik tushunchasi bu sportchining harakat sifatlarini har tomonlama (garmonik ravishda) rivojlanganlik darajasini anglatadi. Masalaga shu tarzda yondoshish oddiy inson sog'ligini (sportchini ham) shakllantirish nuqtai nazaridan maqsadga muvofikdir. Albatta, «katta» sportda bu ham zarur. Lekin, bunday amaliyot va shunga asoslangan mashg'ulot uslubi malakali sportchilarni tayyorlash hamda yuksak musobaqa natijasiga erishish samarasini susaytirishi ehtimoldan holi emas. Chunki, har bir sport turining o'ziga xos va o'ziga mos xususiyatlari mavjudligi tufayli bir sport turida ko'proq kuch-tezkorlik sifati ustun tursa, ikkinchi bir sport turida chidamkorlik sifati etakchi rolni o'ynaydi yoki uchinchi bir sport turida egiluvchanlik sifati asosiy ahamiyatga ega bo'ladi. Ammo, qayd etilgan fikrdan muayyan sport turida ma'lum jismoniy sifat juda zarur, boshqasi esa muhim emas degan xulosa kelib chiqmaydi. Aksincha, har bir sifatning muayyan sport vaziyatida ozmi-ko'pmi, lekin muhim «ulushi» mavjud bo'ladi .

So'nggi yillarda malakali sportchilarni olimlar o'rtasida kelib tayyorlashda jismoniy tayyorgarlikni o'rni, jumladan jismoniy sifatlarning bir-biriga uzviy bog'liqligi hamda ularni sport mahoratiga bo'lgan ta'siri haqidagi muammolar tobora katta qiziqish uyg'otib bormoqda

Uzoq yillar davomida malakali voleybolchilar sakrovchanligi va tezkor sakrashning o'sishini kuzatib kelgan olimlar ilmiy va amaliy ahamiyatga ega qator xulosalar qilishga muvaffaq bo'ldi. Jumladan, ularning fikricha yuqori malakali voleybolchilar bir o'yin mobaynida zarba va berish to'siq qo'yish uchun 306 martadan 600 martagacha sakrar ekanlar. Ushbu malakalarni ijro etish uchun eng ko'p marta sakrash 4-partiyaga to'g'ri keladi- (142 marta). To'siq qo'yish uchun sakrash (122), zarba berish uchun sakrashdan ko'proq qaytarilar ekan- (113 marta).

Kuzatuvlarga ko'ra bitta mashg'ulot davomida bajariladigan sakrash soni, bitta musobaqada sakrash sonidan kam ekanligi aniqlangan . Yuqori malakali sportchilarni erishgan yutuqlari ma'lum ma'noda ularning fundamental

tayyorgarligiga bog'liqdir. Shunday ekan, yuqori malakali voleybolchilarni tayyorlash va ularning sport mahoratini yuksak darajaga olib chiqish dastlabki o'rgatish jarayoni samaradorligiga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqdir.

L.R. Ayrapetyants, M.A. Godik (2009) larning fikricha voleybolga ixtisoslashgan mashg'ulotlar bilan ilk bor shug'ullanishni 10-12 yoshdan boshlash maqsadga muvofiqdir. U o'zining tadqiqotlarida aynan shu yoshdagi bolalarni jismoniy va texnik tayyorgarligini jadal sur'atlar bilan o'stirish imkoniyatlarini ochib berdi .

Isbot qilinganki, dastlabki tayyorgarlik bosqichida yosh voleybolchilarning kelajakdagi iste'dodini aniqlashga yordam beruvchi test mashqlarini tanlay bilish va qo'llash katta ahamiyatga ega.

A.A. Po'latov (2008) bunday mashqlar qatoriga navbatda sakrovchanlik va chaqqonlikni baholovchi mashqlarni kiritish muhimligini ta'kidlaydi. Tayyorgarlikning keyingi bosqichlarida asosiy jismoniy sifatlarni, shu jumladan maxsus sifatlarni baholash imkoniyatini beruvchi test mashqlarini oshirish tavsiya etiladi .

Albatta, sakrovchanlik va tezkor sakrashni tayyorgarlikning qaysi bosqichida amalga oshirilishidan qat'iy nazar, bu masala umumiy va maxsus jismoniy tayyorgarlik jarayonini qanday darajada rejalashtirilishiga bog'liq. Shuning uchun ushbu jarayonning malakali voleybolchilarni tayyorlashdagi ahamiyati, qolaversa asosiy o'yin malakalarini (zarba berish, to'siq qo'yish) ijro

etish samarasi sakrovchanlik va tezkor sakrashga to'g'ridan-to'g'ri bog'liqligiga xaqidagi ma'lumotlar tahlili alohida ahamiyatga egadir.

Maxsus jismoniy tayyorgarlik (MJT) sport faoliyatidagi dolzarb muammolardan biridir va barcha sport turlarida yuksak sport natijalarga erishish uchun muhim ahamiyatga ega. Shuning uchun maxsus jismoniy sifatlarni (MJS) rivojlantirish sportchilarni musobaqaoldi tayyorgarligining asosiy yo'nalishlaridan biri bo'lib turibdi.

«Voleybolchilar mashg'ulotining muvaffaqiyati, o'yinchilar MJS larining rivojlanish darajasini aniq va to'g'ri nazorat qilinishiga bog'liqdir. Pedagogik nazorat (PN) alohida MJS ni o'zgarish darajasi -dinamikasini (sur'atini) aniqlash imkoniyatini beradi. Bu asosida MJT ni samarali boshqarishni yangi yo'llarini belgilash mumkin». Negaki tayyorgarlik tuzilishini oqilona tashkil etishni zamonaviy yo'llaridan biri, qisqa vaqt ichida sport formasini rivojlantirishni ko'p qirrali modelini ishlab chiqishdir.

Voleybolchilar uchun asosiy jismoniy sifatlardan biri sakrovchanlikdir. Sakrovchanlik tezlik-kuchlilik qobiliyatlariga mansub bo'lib oyoq mushaklarining qisqa muddat ichida kuchli qisqarishi bilan ifodalanadi. Aynan shu sifatni yuksak darajada bo'lishi nisbatan past bo'yli o'yinchilarni baland bo'yli o'yinchilar bilan raqobatini va asosiy o'yin malakalarini (zarba berish va to'siq qo'yish) samarali ijro etilishini ta'minlaydi. Sakrovchanlikni rivojlantirish uchun eng qulay davr bu 10-12 yoshdir. Bu davrda yosh voleybolchilarda joydan turib balandga sakrash 12,5 sm gacha ortishi kuzatiladi.

Sakrovchanlik sifatining turlari ko'p. Masalan, ikki oyoq bilan depsinib, yugurib kelib, joydan turib vertikal sakrash, bir oyoq bilan depsinib vertikal yoki uzunlikka sakrash, ikki oyoq bilan depsinib uzunlikka sakrash va hokazo.

Har bir sakrash turining o'ziga hos maqsadi va maqsadga mos ijro etish tartibi (texnikasi) bo'ladi. Voleybol, basketbol, futbol va boshqa sport o'yinlari bilan shug'ullanuvchi sportchilarning tezkor sakrovchanligi bir-biridan farq qiladi. Ta'kidlash lozimki, hatto bir sport o'yinida, masalan voleybolda – zarba yoki to'siq ko'yish, to'p kiritish yoki uzatish uchun ijro etiladigan tezkor sakrashlar mohiyati haqiqatdan bir-biriga sira o'xshamaydi. Boz ustiga yana shuni eslatish o'rinliki, faqat bir o'yin malakasi – zarba berish turiga qarab (qisqa yoki baland to'pdan zarba berish) tezkor sakrash xususiyati umuman boshqacha bo'ladi.

Binobarin, sakrovchanlik va tezkor sakrash degan tushuncha ko'p qamrovli mazmun, mohiyat, xususiyat va ma'noni anglatadi. Demak, bu sifatlarni rivojlantirish" haqida gap borganda muayyan tezkor sakrash turi va uni o'ziga munosib mashqlariga alohida e'tibor berilishi o'ta muhim masaladir.

So'nggi o'yinlarda voleybol musobaqasi qoidalarining tubdan o'zgarishi o'yin faoliyati va o'yin malakalarining ijro etilishiga batamom yangicha tus berib yuborgan. Hozirgi kunda deyarli barcha o'yin malakalari aksariyat vaziyatlarda «havoda», ya'ni sakrab ijro etiladi (zarba, to'siq ko'yish, to'p kiritish, uzatish, to'pni qabul qilish, yiqilib qabul qilish. Ushbu holatni yuzaga kelishi voleybol amaliyotida sakrovchanlik sifatiga e'tabor qaratishni nafaqat kuchaytirayapti, balki bu, sifatlarni jadal rivojlantirishga qaratilgan yangi ilmiy texnologiyalar yaratishni taqozo etmokda.

Shuning uchun ko'p yillik sport tayyorgarligi jarayonida malakali voleybolchilarni tayyorlash samarasi sakrovchanlik sifatini har tomonlama mukammal tarbiyalash ustivorligiga bevosita bog'liq bo'lib boryapti.

Voleybolchilar tezkorligi va tezkor sakrashini rivojlantirish muammolarini yorituvchi ilmiy tadqiqot hamda ilmiy adabiyotlar doirasi juda keng.

Hozirgi jahon sportidagi ko'rsatkichlarning jadal ravishda yangilanib borayotganligi, yosh sportchilarni tayyorlashning yangi, yanada samarali vositalarini, uslublarini va shakllarini izlashni taqozo etadi.

Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, voleybolchilarning sport mahoratini yuksalishi aksariyat hollarda tezlik-kuchlilik sifatleri bo'yicha belgilanadi. Ushbu sifatleri rivojlantirish malakali voleybolchilar tayyorlashning muhim vazifalaridan biridir.

Ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, yosh voleybolchilarni maxsus jismoniy tayyorgarligini oshirish, ularning texnik malakalarini shakllantirish muhim ahamiyat kashf etadi. Binobarin, dastlabki tayyorgarlik bosqichidan boshlab jismoniy sifatleri sport turi xususiyatiga moslab rivojlantirish texnik malakalarga o'rgatish jarayonini ancha engillashtiradi.

Yuqorida qayd etilgan ilmiy ma'lumotlar tahlili shuni isbotlamoqdaki, yuqori malakali sport zahiralari tayyorlashda umumiy va maxsus jismoniy sifatleri dastlabki o'rgatish bosqichidan boshlab shakllantira borish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa. Voleybolchilarning taktik tayyorgarligi ularning o'ziga xos vazifalarini mukammal bajarishi va jamoa muvaffaqiyatining kalitidir. Jismoniy tayyorgarlik bilan birga, yaxshi taktik bilimlarga ega bo'lish voleybolchining maydondagi samaradorligini oshiradi. Shuning uchun har bir voleybolchi o'z pozitsiyasi bo'yicha taktik jihatdan puxta tayyor bo'lishi zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Олимов А. и др. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish interfaol usullardan foydalanishning pedagogik asoslari:
2. Maktabgacha yoshdagi bolalarning jismoniy tayyorgarligini oshirish interfaol usullardan foydalanishning pedagogik asoslari //Физическое воспитание, спорт и здоровье. – 2021. – Т. 5. – №. 5.
3. Olimov, A. (2020). 2 Course students physical culture theory and methodology indicators. Архив Научных Публикаций JSPI.
4. Haydarov, I. (2021). Zamonaviy voleybol o'yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi.: Zamonaviy voleybol o'yinida sakrovchanlikni rivojlantirishning dolzarbligi. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 5(5).
5. Muqimov, O. (2020). Sportning jamiyatda tutgan o'rni va ijtimoiy-tarbiyaviy ahamiyati. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 1(1). извлечено от <https://education.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/74>
6. Muqimov, O. (2021). Средства и методы физической подготовки спринтеров группы высшего спортивного мастерства. Физическое воспитание, спорт и здоровье, 2(2). извлечено от <https://matinfo.jspi.uz/index.php/pshedu/article/view/452> (Original work published 26 декабрь 2020 г.)
7. Sardor Furqat Ogli Hazratqulov (2022). Basketbol o'yini barkamol avlod tarbiyasining asosi. Academic research in educational sciences, 3 (1), 761-764. doi: 10.24412/2181-1385-2022-1-761-764

Qarshiboyev Sharof Egamnazarovich,
Jizzax politexnika instituti,
Transport logistikasi kafedrası dotsenti, PhD.

OLIV TA'LIM JARAYONIDA BOSHQARUV JARAYONLARINI RAQAMLASHTIRISHNING ZARURATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada O'zbekiston oliy ta'lim tizimida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishning dolzarbligi, ularning samaradorlikka ta'siri hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali ta'lim sifatini oshirish imkoniyatlari tahlil qilingan. Shuningdek, zamonaviy axborot tizimlari yordamida boshqaruvda shaffoflikni ta'minlash, qaror qabul qilish jarayonini tezlashtirish va oliy ta'lim muassasalari faoliyatini avtomatlashtirishning metodik asoslari yoritilgan.

Kalit so'zlar: Oliy ta'lim, boshqaruv jarayoni, raqamlashtirish, axborot texnologiyalari, innovatsion ta'lim, avtomatlashtirish.

Аннотация. В данной статье рассматривается актуальность цифровизации процессов управления в системе высшего образования Узбекистана, а также ее влияние на эффективность и качество образования. Проанализированы возможности внедрения цифровых технологий для повышения прозрачности управления, ускорения процессов принятия решений и автоматизации деятельности высших учебных заведений.

Ключевые слова: высшее образование, управленческий процесс, цифровизация, информационные технологии, инновационное образование, автоматизация.

Annotation. This article explores the necessity of digitalizing management processes in Uzbekistan's higher education system, highlighting its relevance and potential to enhance educational quality and efficiency. It analyzes how the integration of digital technologies contributes to transparency, accelerates decision-making, and automates administrative operations in higher education institutions.

Key words: higher education, management process, digitalization, information technology, innovative education, automation.

Kirish. Zamonaviy globallashuv sharoitida axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) barcha ijtimoiy-iqtisodiy sohalarida, shu jumladan oliy ta'lim tizimida ham keng miqyosda joriy qilinmoqda. AKTning kengayib borayotgan imkoniyatlari, sun'iy intellekt, bulutli texnologiyalar, ma'lumotlar tahlili, raqamli identifikatsiya, blokcheyn va boshqa ilg'or texnologiyalar oliy ta'lim muassasalari oldida yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Ayniqsa, boshqaruv jarayonlarining raqamlashtirilishi bu tizimda samaradorlik, tezkorlik va shaffoflikni oshirishga xizmat qiladi [1].

Hozirgi kunda oliy ta'lim muassasalarining raqobatbardoshligini belgilovchi omillar qatorida ularning boshqaruv tizimlarida zamonaviy texnologiyalarni qo'llay olishi, ma'lumotlar bazasini boshqarish qobiliyati, foydalanuvchi uchun qulay interfeyslar, real vaqtda monitoring imkoniyatlari muhim o'rin egallamoqda. Shu bois, raqamlashtirish faqat texnologik yangilanish emas, balki institutsional transformatsiyaning muhim bosqichi hisoblanadi [2].

Shuningdek, oliy ta'limda raqamli boshqaruv tizimi orqali xalqaro standartlarga mos akkreditatsiya jarayonlarini boshqarish, talabalar mobililigi, masofaviy ta'lim, ochiq ma'lumotlar platformalarini yaratish kabi muhim yo'nalishlar ham amalda joriy qilinmoqda. Mazkur bo'limda boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishning konseptual asoslari, mavjud muammolar, xalqaro tajribalar va O'zbekiston oliy ta'limidagi holatga asoslangan holda zaruriy choralar yoritib beriladi [3].

Raqamlashtirish (digitization) deganda, an'anaviy, ya'ni qog'oz yoki boshqa analog shakldagi ma'lumotlarning elektron, raqamli shaklga o'tkazilishi tushuniladi. Biroq, kengroq ma'noda raqamlashtirish - bu tashkilot faoliyatining barcha jihatlarini axborot-kommunikatsiya

texnologiyalari yordamida avtomatlashtirish va optimallashtirish jarayonidir. Bu jarayon nafaqat ma'lumotni elektron shaklga o'tkazish, balki uni boshqarish, saqlash, tahlil qilish va samarali qarorlar qabul qilishga xizmat qiladigan raqamli platformalarni ishlab chiqishni ham o'z ichiga oladi [4-7].

Metodologiya.

Oliy ta'lim tizimida raqamlashtirish quyidagi asosiy yo'nalishlarda qo'llaniladi [8-11]:

Ta'lim jarayonining raqamlashtirilishi - dars jadvallari, fan dasturlari, masofaviy ta'lim platformalari, video darslar, elektron kutubxonalar orqali o'qitish tizimini takomillashtirish.

Talabalar faoliyati va baholash tizimi - elektron reyting daftarchalari, onlayn test va imtihon tizimlari, raqamli diplom va sertifikatlar.

Kadrlar boshqaruvi - o'qituvchi va xodimlar haqida to'liq raqamli ma'lumotlar bazasi, ish faoliyati monitoringi, elektron ish yuritish.

Moliyaviy boshqaruv - budjet va xususiy mablag'larning sarfi, kontrakt to'lovlari, grant mablag'lari harakati bo'yicha ochiq ma'lumotlar.

Axborot xavfsizligi - raqamli ma'lumotlarning himoyalanganligi, identifikatsiya va autentifikatsiya tizimlarining joriy etilishi.

Raqamli boshqaruv - dekanat, rektorat, fakultetlar va kafedralar darajasida qaror qabul qilish jarayonining avtomatlashtirilgan tizimlari.

Shu orqali oliy ta'lim muassasalari [12-17]:

Ma'lumotlar asosida boshqaruv qarorlarini tez va aniq qabul qiladi;

Xizmatlar sifatini oshiradi va foydalanuvchilarga qulay muhit yaratadi;

Ichki audit, tashqi nazorat, akkreditatsiya va reyting baholarida yuqori ko'rsatkichlarga erishadi;

Talabalar va professor-o'qituvchilar uchun ochiq, shaffof tizim yaratadi.

Misol uchun, "Learning Management System (LMS)", "Student Information System (SIS)" va "Human Resource Management System (HRMS)" kabi tizimlar oliy ta'lim muassasalarida keng qo'llanilmoqda. Bu tizimlar o'zaro integratsiyalashgan holda faoliyat yuritisa, boshqaruvning barcha darajalari uchun yagona raqamli muhit shakllanadi.

Natija va muhokama. Raqamlashtirish natijasida oliy ta'limda axborotlar oqimi avtomatlashtiriladi, inson omiliga bog'liq xatoliklar kamayadi, vaqt va resurslar tejab qolinadi, korrupsiyaviy holatlar bartaraf etiladi. Shu sababli, raqamlashtirish oliy ta'limda sifat, samaradorlik va ishonchlilikning kafolati sifatida qaralmoqda.

Quyidagi jadvalda oliy ta'limda boshqaruv jarayonlarining raqamlashtirilishiga olib keluvchi asosiy omillar keltirilgan [18,19]:

1-jadval

T/r	Omil nomi	Ta'siri
1	Axborot texnologiyalarining rivoji	Yangi imkoniyatlar, avtomatlashtirish
2	Byurokratik yuklamalar	Hujjat aylanishining soddalashuvi
3	Shaffoflik va hisobdorlik talablari	Monitoring va tahlilning yaxshilanishi
4	Resurslardan foydalanish samarasi	Tezkor qaror qabul qilish, ma'lumot tahlili
5	Xalqaro integratsiya	Akkreditatsiya talablari, reyting mezonlari

Oliy ta'lim muassasasida raqamlashtirilgan boshqaruv tizimi quyidagi komponentlardan iborat:

Elektron hujjat aylanishi tizimi (EHAT);

Talabalar ma'lumotlar bazasi (Student Information System);

Elektron dars jadvallari va monitoring;

Moliyaviy boshqaruvning raqamli platformasi;

Kadrlar boshqaruvi tizimi (HRM);

Onlayn baholash va attestatsiya tizimi.

Estoniya oliy ta'lim tizimi to'liq raqamlashtirilgan boshqaruv modeli asosida ishlaydi. Talabalar, o'qituvchilar, ma'muriyat yagona raqamli platforma orqali o'zaro aloqada bo'ladi. AQSHda Canvas, Blackboard kabi tizimlar o'quv jarayonini raqamlashtirgan bo'lsa, boshqaruvda PeopleSoft va Workday tizimlari keng qo'llaniladi.

Bugungi kunda oliy ta'lim tizimi globallashtirish, raqamli iqtisodiyot, sun'iy intellekt, katta ma'lumotlar va avtomatlashtirilgan boshqaruv vositalari kabi zamonaviy tendensiyalar ta'sirida tubdan o'zgarishga yuz tutmoqda. Shuning uchun ham O'zbekiston oliy ta'lim muassasalarida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish zarurati kundan-kunga ortib bormoqda.

Raqamlashtirish orqali boshqaruv jarayonlari quyidagilarni ta'minlaydi:

- Tezkor qarorlar qabul qilish,
- Tizim shaffofligini oshirish,
- Resurslardan oqilona foydalanish,
- Ma'lumotlar asosida boshqaruv,
- Korruptsiya holatlarning oldini olish.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida so'nggi yillarda bir qator raqamli yechimlar joriy etildi.

Ular quyidagilardan iborat:

- HEMIS (Higher Education Management Information System);
- Elektron hujjatlar aylanishi tizimi;
- Masofaviy ta'lim platformalari (Moodle, Google Classroom, ZOOM);
- Elektron reyting daftarchalari va jurnallar;
- My.edu.uz orqali xizmatlar;
- DTM orqali onlayn qabul jarayonlari.

Tizimda quyidagi asosiy muammolar uchraydi.

Texnik va infratuzilma muammolari:

- Internet tezligi va barqarorligi past;
- Server va texnik jihozlar yetishmaydi.

Kadrlar salohiyati muammosi:

- IT sohasida malakali rahbar va xodimlar yetishmaydi;
- Raqamli savodxonlik kurslari yetarli emas.

Platformalarning fragmentatsiyasi:

- Tizimlar o'zaro integratsiyalashmagan;
- HEMIS, ERP, LMS tizimlari alohida ishlaydi.

Me'yoriy-huquqiy noaniqliklar:

- Yagona raqamli boshqaruv standartlari ishlab chiqilmagan;
- Ma'lumotlar xavfsizligi kafolatsiz.

Moliyaviy cheklolar:

- Mablag'lar yetishmaydi;
- Xalqaro grantlar va investorlar ishtiroki sust.

Statistika va faktlar (2024 yildagi holat)

- ERP tizimi joriy etilgan OTMlar: 25%
- HEMIS orqali faol boshqaruv yuritayotgan OTMlar: 60%
- Masofaviy ta'lim imkoniyatlari to'liq shakllangan OTMlar: 70%
- Yuqori internet infratuzilmaga ega OTMlar: 40%

2-jadval

SWOT tahlil

Kuchli jihatlar	Zaif jihatlar
Texnik infratuzilma mavjudligi	Integratsiya pastligi
Hukumat qo'llab-quvvatlovi	IT-kadrlar yetishmasligi
Imkoniyatlar	Xavf-xatarlar

Xalqaro grantlar	Kiberxavfsizlik muammolari
Raqamli transformatsiya	Moliyaviy cheklovlar

Raqamli boshqaruvga o'tishning afzalliklari

Ma'lumotlarning to'liq va tezkor yig'ilishi;

Qarorlar qabul qilish jarayonining tezlashuvi;

Hisobdorlik va shaffoflikning oshishi;

Korrupsiyaning kamayishi;

Talaba va o'qituvchi faoliyatining tahlil qilinishi.

Taklif va tavsiyalar

Har bir oliy ta'lim muassasasida yagona raqamli boshqaruv platformasi joriy etilishi;

IT-kompetensiyali kadrlar tayyorlash va malaka oshirish kurslarini yo'lga qo'yish;

Ma'lumotlar xavfsizligini ta'minlash tizimlari yaratish;

Boshqaruv qarorlarini qabul qilishda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish;

Raqamli infratuzilmani modernizatsiya qilish bo'yicha davlat dasturlarini kengaytirish.

Xulosa

Yuqorida keltirilgan fikrlar va tahlillar shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim tizimida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirish nafaqat zamonaviy texnologiyalarni joriy etish, balki butun boshqaruv mentalitetini o'zgartirish zaruratini yuzaga chiqaradi. Raqamli boshqaruv tizimi orqali real vaqtda tahliliy ma'lumotlar olish, qarorlar qabul qilishda ilmiy yondashuvdan foydalanish, talaba va o'qituvchilar faoliyatini baholash, byudjet mablag'larining samaradorligini aniqlash imkoniyati ortadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4884-sonli qarori, 2020-yil 6-noyabr – "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasi va uni amalga oshirish bo'yicha yo'l xaritasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6108-son Farmoni, 2020-yil 29-oktabr – "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi".
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2021-yil 19-martdagi 146-son qarori – Oliy va o'rta maxsus ta'lim muassasalarida HEMIS axborot tizimini joriy etish tartibi.
4. Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligining 2022-yil 15-avgustdagi buyrug'i – OTMlarda elektron hujjatlar aylanish tizimini joriy etish haqida.
5. "Axborotlashtirish to'g'risida"gi Qonun, O'zbekiston Respublikasi, 2003-yil 13-dekabr (2021-yilgi o'zgarishlar bilan).
6. Xodjaev B.X. va boshqalar. Raqamli iqtisodiyot va raqamli transformatsiya asoslari. – Toshkent: "Fan va texnologiya", 2021.
7. Turg'unov M.T. Oliy ta'limda raqamli boshqaruv tizimlarini joriy etishning zamonaviy yondashuvlari, "Ta'lim muammolari" jurnali, 2022, №4.
8. Abdullayev A., Rahmatov I. O'zbekiston oliy ta'limida elektron boshqaruv tizimlari: imkoniyat va muammolar, "Ijtimoiy fanlar" ilmiy jurnali, 2023-yil, №2.
9. Saidova M.S. Raqamlashtirish jarayonlarining ijtimoiy-iqtisodiy ta'siri, O'zbekiston Milliy universiteti, Magistrlik dissertatsiyasi, 2022.
10. Jurayev R. OTMlarda raqamli transformatsiyaning nazariy asoslari va boshqaruv modeli, "Axborot texnologiyalari" jurnali, 2023.
11. OECD (2020). Digital Transformation in Education: Global Trends and Practices. OECD Publishing.
12. UNESCO (2022). Guidelines on Digital Transformation of Higher Education Institutions.

Ziyayev Farrux Choriyorovich,
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti dotsenti,

BOSQON ULOQTIRISHDA JAROHATLARDAN SAQLANISH UCHUN MASHG'ULOTLARNI REJALASHTIRISH.

Annotatsiya. Mazkur ishda bosqon uloqtirish sport turi bilan shug'ullanuvchi sportchilarda jarohatlanish xavfini kamaytirish maqsadida mashg'ulotlarni to'g'ri rejalashtirishning ahamiyati yoritilgan. Unda sportchining yosh, jismoniy tayyorgarlik darajasi, individual xususiyatlari va harakat koordinatsiyasi inobatga olingan holda mashg'ulot jarayonini tizimli tashkil etish usullari bayon qilingan. Shuningdek, isinma mashqlari, texnika ustida ishlash, tiklanish bosqichlari va profilaktik chora-tadbirlarning jarohatlardan saqlanishdagi o'rni yoritiladi. Tadqiqot natijalari asosida samarali mashg'ulot rejalarini tuzish, ortiqcha yuklama va noto'g'ri texnik harakatlar tufayli kelib chiqadigan jarohatlarning oldini olish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: Bosqon uloqtirish, Jarohatlar profilaktikasi, Sport jarohatlari, Fizik tayyorgarlik, Mushaklar isishi (razminka), Mashg'ulotni rejalashtirish, Reabilitatsiya mashqlari, Texnik xatoliklar, Sportchining yuki (yüklaması), Sog'lomlashtiruvchi mashqlar, Ortopedik profilaktika, Yakuniy mashqlar (sovitish), Biomekanik tahlil, Individual yondashuv, Sport formasi (tayyorlik darajasi)

Аннотация. В данной работе подчеркивается важность правильного планирования тренировок для снижения риска травматизма у спортсменов, занимающихся толканием ядра. Описываются методы системной организации тренировочного процесса с учетом возраста спортсмена, уровня его физической подготовки, индивидуальных особенностей и координации движений. Также освещается роль разминочных упражнений, работы над техникой, этапов восстановления и профилактических мер в профилактике травматизма. На основании результатов исследования даны рекомендации по составлению эффективных тренировочных планов и профилактике травматизма, вызванного перегрузками и неправильными техническими движениями.

Ключевые слова: Толкание ядра, Профилактика травматизма, Спортивные травмы, Физическая подготовка, Разминка мышц (разогрев), Планирование тренировок, Реабилитационные упражнения, Технические ошибки, Нагрузка спортсмена (нагрузка), Силовые упражнения, Ортопедическая профилактика, Заключительные упражнения (заминка), Биомеханический анализ, Индивидуальный подход, Спортивная форма (уровень готовности)

Annotation. This paper highlights the importance of proper training planning to reduce the risk of injury in shot put athletes. It describes methods for systematically organizing the training process, taking into account the athlete's age, fitness level, individual characteristics, and motor coordination. It also highlights the role of warm-up exercises, technique development, recovery phases, and preventative measures in injury prevention. Based on the study results, recommendations are provided for developing effective training plans and preventing injuries caused by overuse and improper technical movements.

Key words: Shot put, Injury prevention, Sports injuries, Physical training, Warm-up, Training planning, Rehabilitation exercises, Technical errors, Athlete load, Strength exercises, Orthopedic prevention, Cool-down exercises, Biomechanical analysis, Individual approach, Fitness level

Bosqon uloqtirish sporti – bu nafaqat kuch va tezlikni talab qiluvchi, balki yuqori darajada texnik mahorat va jismoniy chidamlilikni ham o'zida mujassam etgan sport turi hisoblanadi. Ushbu sport bilan shug'ullanish jarayonida o'yinchilar ko'p hollarda jismoniy yuklama va to'qnashuvlar natijasida turli xil jarohatlarga uchrashi mumkin. Ayniqsa, bosqon uloqtirishda qo'l,

oyoq, bo'yin va umurtqa sohalariga tushadigan yuklar va zarar yetkazish xavfi yuqori bo'lib, bu sportchining sog'lig'i va faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, jarohatlardan samarali himoya qilish maqsadida mashg'ulotlarni to'g'ri rejalashtirish va xavfsizlik choralari ko'rish muhim ahamiyat kasb etadi. Mazkur maqolada bosqon uloqtirish mashg'ulotlarini jarohatlardan saqlanish nuqtai nazaridan qanday tashkil etish mumkinligi, xavfsizlik va profilaktika choralari haqida batafsil fikr yuritiladi.

Bosqon uloqtirish sport turi o'zining tezkorligi, kuchlilik va texnikaga bo'lgan talablariga ko'ra juda ommabop hisoblanadi. Shu bilan birga, ushbu sport turida faoliyat yurituvchi sportchilar ko'plab jarohatlar xavfi bilan yuzma-yuz kelishadi. Jarohatlar nafaqat sportchining faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatadi, balki uning kelajakdagi sport faoliyatini ham cheklab qo'yishi mumkin. Shuning uchun bosqon uloqtirishda jarohatlardan samarali himoyalanih va ularni oldini olish muhim masala hisoblanadi.

Jarohatlardan saqlanishning eng samarali yo'llaridan biri - mashg'ulotlarni to'g'ri va puxta rejalashtirishdir. Rejalashtirilgan mashg'ulotlar orqali sportchilar o'z tanasini bosqon uloqtirishga moslashtiradi, texnik va jismoniy tayyorgarlikni oshiradi hamda jarohatlar ehtimolini kamaytiradi. Shu bois, mashg'ulotlarni tuzishda xavfsizlik qoidalarini hisobga olish, mashg'ulotlarning intensivligi, davomiyligi va turi sportchining jismoniy holati va maqsadlariga mos kelishini ta'minlash zarur.

Ushbu maqolada bosqon uloqtirishda jarohatlardan saqlanish uchun mashg'ulotlarni rejalashtirishning ahamiyati, samarali mashg'ulot dasturini tuzish tamoyillari va jarohatlardan himoyalanihning asosiy usullari haqida so'z boradi. Shu tariqa, sportchilarning salomatligini saqlash va ularning yuqori natijalarga erishishini ta'minlash uchun amaliy tavsiyalar beriladi.

Bosqon uloqtirishda jarohatlardan saqlanish uchun taklif va tavsiyalar.

Mashg'ulotlarni rejalashtirishning ahamiyati:

Jarohatlardan saqlanish, mushaklar, paylar va bo'g'imlarning mustahkamlanishi, sportchining individual xususiyatlariga mos yondashuv.

Mashg'ulotlarni bosqichma-bosqich rejalashtirish:

Yozgi tayyorgarlik davri – umumiy jismoniy tayyorgarlik, kuch va chidamlilikni oshirish, Maxsus tayyorgarlik davri – texnik ko'nikmalarni shakllantirish va takomillashtirish, Musobaqalarga tayyorgarlik – texnika ustida ishlash, psixologik tayyorgarlik, reabilitatsiya va tiklanish bosqichi – mashg'ulotlardan so'ng tana tiklanishiga e'tibor qaratish.

Jarohatlarning oldini olishda muhim jihatlari:

Har bir mashg'ulot oldidan to'liq qizish mashqlari. to'g'ri texnika va uslubni egallash, ortiqcha yuklamalardan saqlanish, dam olish va tiklanish vaqtlariga amal qilish.

Mashg'ulotlarda qo'llaniladigan zamonaviy usullar:

Fizioterapiya, massaj, sport diagnostikasi, sportchi organizmini kuzatib borish uchun monitoring texnologiyalari, individual reja asosida yondashuv.

Murabbiy va sportchi o'rtasidagi hamkorlik:

Doimiy aloqa, fikr almashish va mashg'ulotlar samaradorligini baholash, jarohat belgilari sezilganda darhol tibbiy ko'rikdan o'tish.

Bosqon uloqtirishda jarohatlarni oldini olish bo'yicha mashg'ulotlar rejasi.

Bosqich	Tadbir	Maqsadi	Izoh
Mashg'ulotgacha	Umumiy jismoniy qizish (5–10 daqiqa)	Mushaklarni isinish, qon aylanishini yaxshilash	Yugurish, sakrash, cho'zilish mashqlari
	Maxsus cho'zilish mashqlari (statik va dinamik)	Bo'g'im va mushaklarning elastikligini oshirish	Yelka, tirsak, bilak va son mushaklari

	To'g'ri sport anjomlaridan foydalanish	Jarohat xavfini kamaytirish	Mos poyabzal va uloqtirish anjomlari
Mashg'ulot davomida	Texnikani to'g'ri bajarish (murabbiy nazorati ostida)	Noto'g'ri texnika sababli bo'ladigan jarohatlarning oldini olish	Tezlik va kuchni to'g'ri taqsimlash kerak
	Haddan ortiq kuchlanishni oldini olish	Ortiqcha yuklanishdan mushaklar va bo'g'imlar himoyasi	Bosqichma-bosqich yuklamani oshirish
	Doimiy suv ichish	Mushak kramplari va charchoqni kamaytirish	Har 15–20 daqiqada suv ichish tavsiya etiladi
Mashg'ulotdan keyin	Sovitish mashqlari (cool down)	Mushaklarni tiklash, qon aylanishini sekinlashtirish	Yengil yugurish, yurish
	Cho'zilish mashqlari	Mushaklarning tarangligini kamaytirish	Statik cho'zilish 10–15 daqiqa
	Massaj, vannalar yoki fizioterapiya	Qayta tiklanish va profilaktika	Haftada kamida 1–2 marta
Umumiy profilaktika	Ortopedik ko'riklar va tibbiy nazorat	Erta bosqichda muammolarni aniqlash	Har oy yoki har 2 oyda
	Sog'lom ovqatlanish	Organizmning bardoshlilikini oshirish	Protein, vitamin va mineralga boy taomlar
	To'g'ri uxlash rejimi (kamida 7–8 soat)	Tiklanish jarayonini tezlashtirish	Uyqu gigiyenasiga amal qilish

Xulosa. Bosqon uloqtirishda jarohatlardan saqlanish uchun mashg'ulotlarni rejalashtirish muhim ahamiyatga ega. Isinish, texnik mashqlar, kuch va cho'zish mashqlari, shuningdek, dam olish va tiklanish jarayoni har bir mashg'ulotda e'tiborga olinishi lozim. Shu tarzda sportchilar o'z salomatligini asrab, yuqori natijalarga erisha oladi.

Bosqon uloqtirishda muvaffaqiyatga erishish uchun faqat kuch emas, balki to'g'ri texnika va sog'liqni saqlash muhim o'rin tutadi. Rejalashtirilgan, ilmiy asoslangan mashg'ulotlar orqali sportchi o'zining yuqori darajadagi natijalarini namoyon qilishi mumkin va ayni paytda jarohatlardan saqlanishi kafolatlanadi.

Bosqon uloqtirishda yuqori natijalarga erishish uchun mashg'ulotlarni puxta, ilmiy asoslangan tarzda rejalashtirish zarur. Bu nafaqat sportchining sog'lig'ini saqlaydi, balki uning sport faoliyatini barqaror va samarali qiladi. Har bir mashg'ulotda profilaktika va tiklanish choralari inobatga olinishi kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Солиев И. Р. и др. Ўрта масофага югурувчиларни мусобақаларга тайёрлаш технологияси //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – T. 1. – №. 2. – C. 100-109.
2. Xo'jamkeldiyev G. S. et al. KICHIK RAZRYADLI O'RTA MASOFALARGA YUGURUVCHILARNING MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGI //Central Asian Research Journal For Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – T. 1. – №. 3. – C. 270-274.

3. Ziyayev F. C. et al. YENGIL ATLETIKA SPORT TURINI RIVOJLANTIRISHDA UMUMIY O'RTA T'ALIM MAKTEBLARINING JISMONIY TARBIYA DARSLARIDA YENGIL ATLETIKA TURLARINI O'RGATISH METODIKASINI TAKOMILLASHTIRISH SAMARADORLIGI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – T. 1. – №. 3. – C. 348-355.
4. Ортиқов М. и др. Биатлончиларни мусобақаларга тайёрлашда машғулот юкламалари воситаларининг оптималлаштириш //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – T. 1. – №. 4. – C. 156-163.
5. Каримов Ф. М. И др. БОШЛАНГИЧ ИХТИСОСЛИК ГУРУҲИДАГИ УЗУНЛИККА САКРОВЧИ ҚИЗЛАРНИНГ ДЕПСИНИШ КУЧИНИ РИВОЖЛАНТИРИШ //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – T. 1. – №. 4. – C. 119-125.
6. Ziyayev F. C. Et al. O'RTA MASOFAGA YUGURUVCHI YENGIL ATLETIKACHILARNI MUSOBAQA OLDI TAYYORGARLIGI SAMRADORLIGINI OSHIRISH //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2021. – T. 1. – №. 4. – C. 78-90.
7. Ch Z. F. YENGIL ATLETIKACHILARNI UZUNLIKKA SAKROVCHANLIGINI MAXSUS MASHQLAR YORDAMIDA RIVOJLANTIRISH //PEDAGOGS jurnali. – 2022. – T. 18. – №. 1. – C. 183-185.
8. Karimov F. M. UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI CHIDAMLIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH ME'ZONLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 1 SPECIAL. – C. 269-273.
9. Karimov F. M. UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI CHIDAMLIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH ME'ZONLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 1 SPECIAL. – C. 269-273.
10. Ziyayev F. C. Et al. BOSQON ULOQTIRUVCHI SPORTCHILARNI TAYYORLASHDA MODELLASHTIRISH ORQALI SAMARADORLIGINI ANIQLASH //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 280-285.
11. Yusupov I. A. Et al. O'ZBEKISTONDA YENGIL ATLETIKA BO'YICHA YOPIQ INSHOATLARDA O'TKAZILGAN 2021-2022-YILDAGI O'ZBEKISTON CHEMPIONATI MUSOBAQALARINING TAHLILI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 293-300.
12. Ғанибоев И. Д. И др. МАКТАБГАЧА ТАЪЛИМ МУАССАСАЛАРИДА ЕНГИЛ АТЛЕТИКА МАШҚЛАРИНИ ЎЗИДА МУЖАССАМЛАШТИРГАН ХАРАКАТЛИ ЎЙИНЛАРДАН ФОЙДАЛАНИШ ОРҚАЛИ БОЛАЛАРНИ ЖИСМОНИЙ СИФАТЛАРНИ ТАРБИЯЛАШ //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 286-293.
13. Xo'jamkeldiyev G. S. Et al. AHOLI O'RTASIDA OMMAVIY YUGURISHNING AHAMIYATI //Central Asian Research Journal for Interdisciplinary Studies (CARJIS). – 2022. – T. 2. – №. 10. – C. 120-125.
14. G'aniboyev I. D. Et al. UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI TAYYORLASH SAMARADORLIGINI OSHIRISH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 14. – C. 725-729.
15. G'aniboyev I. D. Et al. YOSH YENGIL ATLETIKACHI SPORTCHILARNI UZUNLIKKA SAKRASH TURIGA SARALASHDA JISMONIY SIFATLARINI RIVOJLANTIRISH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 14. – C. 736-741.
16. G'aniboyev I. D. Et al. QISQA MASOFAGA YUGURISH TEXNIKASINI BOSHLANG 'ICH TAYYORGARLIK BOSQICHI SPORTCHILARIGA O'RGATISH

SAMARADORLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 14. – C. 730-735.

17. Gʻaniboyev I. D. Et al. GʻOVLAR OSHA YUGURUVCHILARNI MUSOBOQALARGA TAYYORLASH TIZIMINI TAKOMILLASHTIRISH //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 14. – C. 718-724.

18. Muxiddin oʻgʻli K. F. Modern Methods of Organizing Track and Long Jumpers at the Initial Preparatory Stage //Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. – 2024. – T. 2. – №. 3. – C. 34-38.

19. KARIMOV F. BOSHLANGʻ ICH TAYYORLOV BOSQICHIDAGI UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI YILLIK MASHGʻ ULOTLARINI REJALASHTIRISHDAGI MUAMMOLAR //News of the nuuz. – 2024. – T. 1. – №. 1.10. – C. 88-91.

20. Karimov F. BOSHLANGʻ ICH TAYYORGARLIK BOSQICHIDAGI UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI INTERFAOL OʻYINLAR ORQALI JISMONIY TAYYORGARLIGINI RIVOJLANTIRISH //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 12. – C. 638-642.

21. Karimov F. UZUNLIKKA SAKROVCHI SPORTCHILARNI ANATOMIK MORFOLOGIK XUSUSIYATLARI //Modern Science and Research. – 2024. – T. 3. – №. 12. – C. 632-637.

22. Karimov F. PROBLEMS IN THE ORGANIZATION OF THE TRAINING PROCESS, THE USE OF TOOLS AND THE PLANNING OF TRAINING OF LONG JUMPERS IN THE INITIAL TRAINING STAGE //Mental Enlightenment Scientific-Methodological Journal. – 2024. – T. 5. – №. 08. – C. 141-147.

23. KARIMOV F. BOSHLANGʻ ICH TAYYORLOV BOSQICHIDAGI UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI YILLIK MASHGʻ ULOTLARINI REJALASHTIRISHDAGI MUAMMOLAR //News of the nuuz. – 2024. – T. 1. – №. 1.10. – C. 88-91.

24. Muxiddin oʻgʻli K. F. Modern Methods of Organizing Track and Long Jumpers at the Initial Preparatory Stage //Web of Semantics: Journal of Interdisciplinary Science. – 2024. – T. 2. – №. 3. – C. 34-38.

25. Karimov F. M. UZUNLIKKA SAKROVCHILARNI CHIDAMLIK SIFATINI RIVOJLANTIRISH MEʼZONLARI //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – T. 2. – №. 1 SPECIAL. – C. 269-273.

26. Toshmatov I., “Sportchilarni tayyorlash nazariyasi”, Toshkent, 2021.

27. IAAF Coaching Manual, World Athletics, 2020.

28. Platonov V.N., “Sistema podgotovki sportsmenov”, Moskva, 2015.

29. Oʻzbekiston Respublikasi Sport vazirligining metodik qoʻllanmalari.

Кудратова Дилдор Хикматовна,
Преподаватель Бухарского государственного медицинского института

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПЕДАГОГА МЕДИЦИНСКИЙ ВУЗОВ

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы формирования профессиональной компетентности педагога медицинского вуза. Раскрывается сущность понятия «профессиональная компетентность» в контексте современного медицинского образования, его структура и основные компоненты: когнитивный, коммуникативный, мотивационно-ценностный и деятельностный. Анализируются подходы отечественных и зарубежных исследователей к пониманию педагогической компетентности, подчеркивается ее роль в обеспечении качества подготовки будущих специалистов в сфере здравоохранения. Особое внимание уделяется специфике педагогической деятельности в медицинских вузах, где интегрируются клинические, психолого-педагогические и коммуникативные компетенции. Обосновывается необходимость развития у педагогов медицинских вузов профессиональной рефлексии, инновационной активности и готовности к междисциплинарному взаимодействию. Представленные положения служат теоретическим фундаментом для разработки методических стратегий повышения эффективности образовательного процесса в медицинских вузах.

Ключевые слова. профессиональная компетентность; педагог медицинского вуза; когнитивный компонент; мотивационно-ценностный компонент; коммуникативная компетенция; педагогическая рефлексия; медицинское образование; инновационная деятельность.

Abstract. The article examines the theoretical and methodological foundations of the formation of professional competence of a medical university teacher. The essence of the concept of "professional competence" is revealed in the context of modern medical education, along with its structure and main components: cognitive, communicative, motivational-value, and activity-based. The approaches of domestic and foreign researchers to the understanding of pedagogical competence are analyzed, emphasizing its role in ensuring the quality of training future specialists in the healthcare sector. Special attention is paid to the specifics of pedagogical activity in medical universities, where clinical, psychological-pedagogical, and communicative competencies are integrated. The necessity of developing professional reflection, innovative activity, and readiness for interdisciplinary interaction among medical university teachers is substantiated. The presented provisions serve as a theoretical foundation for the development of methodological strategies aimed at increasing the effectiveness of the educational process in medical universities.

Key words: professional competence; medical university teacher; cognitive component; motivational-value component; communicative competence; pedagogical reflection; medical education; innovative activity.

Введение. Современное развитие системы высшего медицинского образования обусловлено необходимостью подготовки специалистов, обладающих не только глубокими профессиональными знаниями и практическими навыками, но и высоким уровнем педагогической культуры. Медицинский вуз как образовательная и научная среда выполняет двойственную функцию: с одной стороны, формирует профессионально компетентного врача, с другой - требует от преподавателя высокого уровня педагогической компетентности, способной обеспечить качество этого процесса.

Проблема профессиональной компетентности педагога медицинского вуза в последние десятилетия стала одной из ключевых в педагогике и андрагогике. Это связано

с глобальными изменениями в системе образования, процессами цифровизации, внедрением симуляционных технологий и виртуальных тренажёров, а также усилением требований к качеству подготовки медицинских кадров. Профессиональная компетентность рассматривается не как сумма знаний и умений, а как интегративное качество личности, включающее когнитивные, мотивационно-ценностные, коммуникативные и рефлексивные компоненты, обеспечивающие эффективность педагогической деятельности.

Теоретические основы компетентного подхода были заложены в трудах зарубежных и отечественных исследователей [1-5], которые акцентировали внимание на комплексности и междисциплинарности компетентности. В контексте медицинского образования особую значимость приобретают исследования в области клинической педагогики [10-14], подчеркивающие необходимость интеграции педагогических, клинических и коммуникативных аспектов профессиональной деятельности преподавателя.

Таким образом, обращение к теоретическим основам профессиональной компетентности педагога медицинского вуза представляется актуальным в условиях модернизации образования и здравоохранения. Изучение структуры, функций и механизмов формирования педагогической компетентности создаёт предпосылки для разработки эффективных образовательных технологий и методик подготовки преподавателей, соответствующих современным требованиям.

Обзор литературы. Вопросы профессиональной компетентности педагога занимают важное место в современной педагогической науке. В российской теории образования концептуальные основы компетентного подхода заложены в трудах И.А. Зимней [1], которая рассматривала компетентность как интегративное качество личности, включающее систему знаний, умений, мотивационно-ценностных установок и опыта. А.К. Маркова [2] выделяла педагогическую компетентность как целостную характеристику профессионала, определяющую его готовность к продуктивной деятельности. А.А. Вербицкий [3] акцентировал внимание на деятельностном и контекстном подходах, подчеркивая значимость профессионально ориентированных ситуаций в формировании компетенций.

Значительный вклад в исследование педагогической компетентности внесли и зарубежные ученые. Д. Макклелланд [6] одним из первых ввел термин «competence» в психологию труда, рассматривая его как фактор профессиональной успешности. Дж. Равен [7] систематизировал компетенции как универсальные качества личности, определяющие ее способность эффективно действовать в различных ситуациях. В дальнейшем развитие компетентного подхода получило отражение в международных исследованиях, где акцентировались междисциплинарность и гибкость профессиональной подготовки [8-9].

В медицинском образовании проблема профессиональной компетентности преподавателя тесно связана с вопросами клинической педагогики и медицинской дидактики. R.M. Harden [10] выделил ключевые роли преподавателя медицинского вуза, включая функцию наставника, фасилитатора и оценщика. H.S. Barrows [11] обосновал метод проблемно-ориентированного обучения (PBL), требующий от педагога особой организационно-методической компетентности. C.P.M. van der Vleuten и J.J. Driessen [12] исследовали вопросы оценки компетентности студентов и подчеркнули необходимость развития у преподавателей навыков объективного и многоуровневого оценивания.

Современные исследования также подчеркивают важность развития коммуникативной и рефлексивной компетентности преподавателя медицинского вуза. Так, по мнению М.В. Кларина, ключевым фактором в формировании профессиональной компетентности является способность педагога к инновационной деятельности и использованию интерактивных технологий обучения. Работы зарубежных авторов [13-14] отмечают, что подготовка медицинских кадров невозможна без формирования у

педагогов навыков междисциплинарного взаимодействия, клинической коммуникации и этической ответственности.

Таким образом, анализ литературы позволяет заключить, что профессиональная компетентность педагога медицинского вуза - это сложное интегративное образование, которое формируется на пересечении педагогической теории, клинической практики и инновационных образовательных технологий. Несмотря на значительное число исследований, в отечественной педагогике остаются недостаточно раскрытыми вопросы методического обеспечения развития профессиональной компетентности преподавателей медицинских вузов, что определяет актуальность дальнейших исследований.

Метод и методология исследования. Методологической основой исследования выступают компетентностный и системно-деятельностный подходы, позволяющие рассматривать профессиональную компетентность педагога медицинского вуза как целостное интегративное образование, включающее когнитивный, ценностно-мотивационный, коммуникативный и рефлексивно-деятельностный компоненты. Использованы идеи отечественных (И.А. Зимняя, А.К. Маркова, А.А. Вербицкий, М.В. Кларин) и зарубежных исследователей (D. McClelland, J. Raven, R.M. Harden, H.S. Barrows, C.P.M. van der Vleuten), разработавших основы компетентностного подхода и педагогики медицинского образования.

В процессе исследования применялись следующие методы:

- Теоретический анализ и синтез - для изучения и сопоставления различных концепций профессиональной компетентности, определения ее структуры и ключевых характеристик.
- Сравнительно-сопоставительный анализ - для выявления общих и специфических черт профессиональной компетентности педагога медицинского вуза в отечественной и зарубежной традиции.
- Систематизация и классификация - для построения структурно-функциональной модели компетентности преподавателя.
- Обобщение педагогического опыта - для выявления условий и факторов, способствующих развитию профессиональной компетентности в медицинских вузах.
- Метод прогностического моделирования - для определения перспективных направлений совершенствования подготовки педагогов медицинского профиля.

Методологический аппарат исследования основан на принципах научности, объективности, системности, междисциплинарности и практико-ориентированности, что позволило раскрыть теоретические основы исследуемой проблемы и наметить пути их применения в образовательной практике медицинских вузов.

Результаты исследования и обсуждение. Проведённый теоретико-методологический анализ позволил выявить ряд закономерностей, определяющих сущность и структуру профессиональной компетентности педагога медицинского вуза.

Структурные компоненты компетентности. На основании систематизации различных научных подходов установлено, что профессиональная компетентность педагога медицинского образования представляет собой интегративное качество личности, включающее:

- когнитивный компонент - совокупность фундаментальных и прикладных знаний в области медицинской науки, педагогики, психологии и методики преподавания;
- мотивационно-ценностный компонент - профессиональные установки, ориентация на гуманистические ценности, стремление к постоянному саморазвитию и инновационной деятельности;
- коммуникативный компонент - владение педагогическим и клиническим дискурсом, навыками междисциплинарного и межличностного общения;

- рефлексивно-деятельностный компонент - способность к самооценке, критическому осмыслению результатов собственной работы, готовность к профессиональной самокоррекции.

Факторы формирования профессиональной компетентности. Выявлено, что ключевыми факторами выступают:

- инновационные технологии обучения (симуляционные центры, виртуальные тренажёры, проблемно-ориентированное обучение),
- активизация исследовательской деятельности педагога,
- развитие педагогической рефлексии и наставничества,
- интеграция теоретических знаний и клинической практики.

Модель компетентности педагога медицинского вуза. Разработана концептуальная модель, согласно которой профессиональная компетентность педагога формируется в условиях:

- междисциплинарного взаимодействия (медицина + педагогика + психология),
- использования контекстного и проблемно-ориентированного обучения,
- включения педагога в научно-методическую и инновационную деятельность,
- формирования ценностно-этических оснований педагогической профессии.

Сравнительный анализ подходов. Результаты анализа отечественных и зарубежных исследований показали, что в зарубежной традиции акцент делается на развитии клинической педагогики и стандартизации компетенций, тогда как российские исследователи подчеркивают роль системности, рефлексивности и ценностного измерения педагогической деятельности. Их синтез обеспечивает целостное понимание компетентности как профессионально-личностного феномена.

Обсуждение полученных результатов. Сопоставление теоретических положений и анализа практики медицинских вузов позволило заключить, что профессиональная компетентность педагога должна рассматриваться как динамическое образование, развивающееся в процессе постоянного обновления содержания медицинского образования. Необходимым условием является сочетание клинической подготовки с педагогическими инновациями, что позволяет обеспечить подготовку специалистов, отвечающих требованиям современной медицины и здравоохранения.

Таким образом, результаты исследования подтверждают, что развитие профессиональной компетентности педагога медицинского вуза требует комплексного подхода, объединяющего научно-теоретические основы и практико-ориентированные стратегии.

Выводы и практические рекомендации

1. Профессиональная компетентность педагога медицинского вуза - это целостное интегративное качество личности, включающее когнитивные, мотивационно-ценностные, коммуникативные и рефлексивно-деятельностные компоненты, обеспечивающие результативность педагогической и клинической деятельности.

2. Теоретико-методологический анализ подтвердил междисциплинарный характер проблемы: формирование педагогической компетентности требует сочетания педагогических, психологических и медицинских знаний.

3. Основными факторами её развития выступают: использование инновационных образовательных технологий (симуляционные платформы, проблемно-ориентированное обучение, цифровые тренажёры), активизация исследовательской деятельности, развитие педагогической рефлексии, клиническая коммуникация и этико-гуманистическая направленность деятельности преподавателя.

4. Сравнительный анализ отечественного и зарубежного опыта показал необходимость интеграции стандартов объективного оценивания (OSCE, рейтинговые

системы, компетентностные модели) с ценностно-личностным и рефлексивным развитием педагога.

Практические рекомендации

1. Для кафедр медицинских вузов – внедрять в практику педагогов модели компетентностного обучения, ориентированные на интеграцию медицинских знаний и педагогических технологий.

2. Для повышения квалификации преподавателей – организовывать курсы, тренинги и мастер-классы по педагогической рефлексии, цифровым образовательным технологиям и междисциплинарному взаимодействию.

3. Для управления качеством образования – разрабатывать системы мониторинга профессиональной компетентности преподавателей, включающие самооценку, экспертное наблюдение и результаты педагогической деятельности.

4. Для научно-методической работы – активнее использовать зарубежные практики (PBL, OSCE, симуляционные методики), адаптируя их к национальной образовательной среде.

5. Для развития педагогической культуры – формировать у преподавателей ценностно-этические ориентиры медицинской профессии: гуманизм, ответственность, клиническая эмпатия, готовность к диалогу со студентом.

Список использованных литератур.

1. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.

3. Вербицкий А.А. Компетентностный подход и теория контекстного обучения. – М.: ИЦПКПС, 2010. – 356 с.

4. Кларин М.В. Инновации в мировой педагогике: обучение на основе исследования, игры и дискуссии. – М.: Наука, 2011. – 384 с.

5. Макарова Н.В. Формирование профессиональной компетентности преподавателя медицинского вуза // Вестник высшей школы. – 2018. – №5. – С. 77–83.

6. McClelland D.C. Testing for competence rather than for intelligence // American Psychologist. – 1973. – Vol. 28(1). – P. 1–14.

7. Raven J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. – London: H.K. Lewis, 1984. – 292 p.

8. Spencer L.M., Spencer S.M. Competence at Work. Models for Superior Performance. – New York: John Wiley & Sons, 1993. – 384 p.

9. Eraut M. Developing Professional Knowledge and Competence. – London: Falmer Press, 1994. – 264 p.

10. Harden R.M., Crosby J.R. AMEE Guide No. 20: The good teacher is more than a lecturer – the twelve roles of the teacher // Medical Teacher. – 2000. – Vol. 22(4). – P. 334–347.

11. Barrows H.S. A Taxonomy of Problem-Based Learning Methods // Medical Education. – 1986. – Vol. 20(6). – P. 481–486.

12. van der Vleuten C.P.M., Driessen E.W. What would happen to education if we take education evidence seriously? // Perspectives on Medical Education. – 2014. – Vol. 3(3). – P. 222–232.

13. Epstein R.M., Hundert E.M. Defining and assessing professional competence // JAMA. – 2002. – Vol. 287(2). – P. 226–235.

*Намазова Нодира Джумаевна,
Доцент Бухарского государственного медицинского института*

РОЛЬ ЭКОНОМИЧЕСКИХ ЗНАНИЙ В СОЦИАЛИЗАЦИИ БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ

Аннотация. В статье рассматривается значение экономических знаний в процессе социализации студентов медицинских вузов. Подчеркивается, что современный врач, наряду с профессиональными медицинскими компетенциями, должен обладать основами экономического мышления, позволяющими эффективно ориентироваться в условиях рыночных отношений, здравоохранительных реформ и медицинского менеджмента. Экономическая подготовка способствует формированию у будущих специалистов навыков рационального использования ресурсов, понимания принципов медицинского страхования, фармакоэкономики и управления медицинскими учреждениями. Особое внимание уделяется взаимосвязи экономических знаний с профессиональной культурой, ценностными ориентациями и коммуникативными компетенциями будущего врача. Делается вывод о том, что интеграция экономического образования в систему подготовки медицинских кадров является важным фактором успешной профессиональной социализации и адаптации выпускников в современной системе здравоохранения.

Ключевые слова: Экономические знания; социализация; будущие врачи; медицинское образование; медицинский менеджмент; фармакоэкономика; профессиональная культура; адаптация.

Abstract. The article examines the significance of economic knowledge in the process of socialization of medical university students. It is emphasized that a modern physician, along with professional medical competencies, must possess the fundamentals of economic thinking, which enable effective orientation in the conditions of market relations, healthcare reforms, and medical management. Economic training contributes to the development of future specialists' skills in the rational use of resources, understanding the principles of health insurance, pharmacoeconomics, and the management of medical institutions. Special attention is given to the interconnection between economic knowledge and the professional culture, value orientations, and communicative competencies of future doctors. It is concluded that the integration of economic education into the system of medical training is an important factor for successful professional socialization and adaptation of graduates within the modern healthcare system.

Key words: economic knowledge; socialization; future doctors; medical education; medical management; pharmacoeconomics; professional culture; adaptation.

Введение. Современное медицинское образование развивается в условиях глобальных изменений, связанных с реформированием системы здравоохранения, внедрением рыночных механизмов и расширением социальных функций врача. В этих условиях традиционного набора профессиональных компетенций будущего специалиста становится недостаточно: современный врач должен не только обладать клиническими знаниями и практическими навыками, но и уметь ориентироваться в социально-экономических реалиях, принимать рациональные управленческие решения и эффективно взаимодействовать с различными субъектами медицинской сферы.

Социализация будущих врачей во многом определяется не только медицинской, но и экономической подготовкой, которая обеспечивает формирование экономического мышления, навыков ответственного отношения к ресурсам и понимания принципов организации системы здравоохранения. Знания в области экономики позволяют будущему специалисту осознавать социальную значимость своей деятельности, видеть взаимосвязь между экономическими процессами и качеством медицинской помощи, а также

вырабатывать стратегию профессиональной адаптации в условиях конкуренции и ограниченности ресурсов.

Роль экономических знаний в социализации будущих врачей отражается и в их ценностных ориентациях: понимание принципов медицинского страхования, фармакоэкономики, менеджмента и правовых аспектов медицинской деятельности способствует формированию у студентов не только профессиональной компетентности, но и гражданской ответственности. Это делает процесс социализации более полным и соответствующим требованиям современного общества и здравоохранения.

Таким образом, обращение к проблеме интеграции экономических знаний в процесс подготовки будущих врачей является актуальным направлением исследования, имеющим как теоретическую, так и практическую значимость.

Обзор литературы. Проблема социализации студентов медицинских вузов в последние десятилетия получила широкое освещение в педагогической и социологической литературе. Многие исследователи [1-3] подчеркивают, что социализация в высшей школе представляет собой не только усвоение профессиональных знаний и навыков, но и формирование ценностных установок, норм поведения и социально значимых компетенций.

Особое внимание уделяется роли экономических знаний в профессиональной подготовке будущего специалиста. По мнению Е.В. Бондаревской [5], экономическая культура является важным компонентом общей культуры личности, обеспечивающим её адаптацию в условиях рыночных отношений. Исследования А.А. Вербицкого [4] подтверждают, что компетентностный подход предполагает интеграцию междисциплинарных знаний, включая основы экономики и менеджмента, в профессиональную подготовку студентов.

В медицинском образовании вопросы экономической подготовки рассматриваются в контексте здравоохранительной политики и медицинского менеджмента. Так, Р.М. Хайруллин [6] отмечает, что знание принципов экономики здравоохранения способствует формированию у врача навыков рационального использования ресурсов и понимания механизмов финансирования медицинской помощи. В исследованиях Г.Л. Апанасенко [7] подчеркивается значимость фармакоэкономики для клинического мышления будущего врача.

Зарубежные авторы также обращаются к данной проблеме. По мнению J. Frenk и соавт. [8], современные системы медицинского образования должны готовить специалистов, способных мыслить в категориях «стоимость – эффективность – качество» при оказании медицинской помощи. R. M. Harden [10] указывает, что экономическая грамотность врача становится ключевым фактором успешной профессиональной адаптации в условиях реформ здравоохранения. Исследования D. WHO [11] подтверждают, что владение экономическими знаниями облегчает врачам участие в принятии управленческих решений и способствует их более полной социализации в профессиональном сообществе.

Таким образом, анализ литературы показывает, что экономические знания являются неотъемлемым элементом профессиональной компетентности будущего врача. Их усвоение обеспечивает успешную социализацию, формирует готовность к работе в условиях рыночных отношений и позволяет адаптироваться к современным вызовам системы здравоохранения.

Метод и методология исследования. Методологической основой исследования выступают:

системный подход, позволяющий рассматривать социализацию будущего врача как многоуровневый процесс, в котором интегрируются профессиональные, социальные и экономические знания;

компетентностный подход, в рамках которого экономическая грамотность рассматривается как важная составляющая профессиональной компетентности будущего специалиста;

личностно-ориентированный подход, акцентирующий внимание на формировании ценностных ориентаций и социально-экономической ответственности будущего врача;

социокультурный подход, учитывающий влияние социально-экономической среды и реформ здравоохранения на профессиональное становление студентов медицинских вузов.

Для достижения целей исследования применялись следующие методы:

Теоретический анализ и синтез – для изучения психолого-педагогической и экономической литературы по проблеме социализации и профессиональной подготовки.

Сравнительно-сопоставительный анализ – для выявления особенностей включения экономических знаний в учебные планы медицинских вузов в отечественной и зарубежной практике.

Метод моделирования – для разработки концептуальной схемы влияния экономических знаний на процесс социализации будущих врачей.

Обобщение педагогического опыта – для определения условий эффективного формирования экономической грамотности у студентов медицинских вузов.

Прогностический метод – для выявления перспектив интеграции экономического образования в систему подготовки врачей в условиях реформ здравоохранения.

Методологический аппарат исследования базируется на принципах научности, системности, практико-ориентированности и междисциплинарности, что позволило комплексно рассмотреть роль экономических знаний в профессиональной социализации будущих врачей и определить пути их эффективного внедрения в образовательный процесс медицинских вузов.

Результаты исследования и обсуждение. Анализ теоретических источников и педагогической практики показал, что экономическая подготовка студентов медицинских вузов выполняет не только утилитарную функцию (обеспечение знаниями о принципах финансирования здравоохранения, медицинского страхования, фармакоэкономики), но и социально-культурную. Экономические знания формируют у будущего врача ответственное отношение к ресурсам, понимание соотношения «затраты – эффективность – качество» и способствуют развитию профессиональной этики.

В исследовании установлено, что экономическая компетентность тесно связана с ключевыми компонентами социализации врача:

- *когнитивным* (овладение базовыми экономическими понятиями, моделями медицинского менеджмента, принципами страховой медицины),
- *мотивационно-ценностным* (осознание социальной значимости рационального использования ресурсов, справедливого распределения медицинских услуг),
- *коммуникативным* (способность вести диалог с пациентами, коллегами, администрацией в терминах стоимости и качества),
- *рефлексивным* (готовность к самооценке эффективности собственной деятельности в социально-экономическом контексте).

Выявленные тенденции в подготовке будущих врачей.

- Экономические дисциплины в учебных планах медицинских вузов зачастую представлены фрагментарно, что снижает их влияние на процесс социализации.
- Внедрение элективных курсов по экономике здравоохранения и медицинскому менеджменту положительно влияет на уровень профессиональной адаптации студентов.
- Интеграция экономических кейсов в клинические дисциплины позволяет будущим врачам осознавать взаимосвязь между экономическими и медицинскими решениями.

Полученные данные подтверждают, что экономическая подготовка способствует формированию у студентов медицинских вузов более широкой профессиональной

идентичности. Врач, обладающий экономическими знаниями, не только лечит пациента, но и понимает социальные механизмы функционирования здравоохранения. Это расширяет его профессиональную социализацию, делает его субъектом не только медицинского, но и социально-экономического пространства.

Сравнение отечественного и зарубежного опыта показало, что в зарубежных медицинских школах (США, Великобритания, Германия) большое внимание уделяется обучению студентов основам экономики и управления в медицине, в то время как в отечественных вузах этот компонент нуждается в дальнейшем развитии.

Выводы

1. Экономические знания являются важнейшим элементом профессиональной социализации будущих врачей, так как формируют у них способность ориентироваться в социально-экономических реалиях системы здравоохранения.

2. Включение основ экономики и менеджмента в подготовку студентов медицинских вузов позволяет развивать у них экономическое мышление, навыки рационального использования ресурсов и понимание принципов медицинского страхования и фармакоэкономики.

3. Экономическая грамотность тесно связана с формированием профессиональной культуры, ценностных ориентаций и коммуникативных компетенций будущих врачей, что делает процесс их социализации более полным.

4. Анализ практики показал, что в отечественных медицинских вузах экономические дисциплины представлены фрагментарно, что снижает эффективность социализации студентов. В то время как зарубежные образовательные системы уделяют данной проблеме значительно больше внимания.

5. Экономическая подготовка будущих врачей способствует их профессиональной адаптации, формирует ответственность за принимаемые клинические и управленческие решения и усиливает их социальную активность в медицинском сообществе.

Рекомендации

1. Учебным кафедрам медицинских вузов – расширить перечень дисциплин экономического профиля (экономика здравоохранения, медицинский менеджмент, фармакоэкономика) и интегрировать их в основные учебные программы.

2. Преподавателям – использовать активные методы обучения (кейсы, деловые игры, симуляции) для моделирования ситуаций, требующих экономически обоснованных решений.

3. Студентам – включать элементы самообразования и исследовательской деятельности по экономике здравоохранения для формирования навыков самостоятельного анализа.

4. Администрации вузов – внедрять междисциплинарные образовательные модули, объединяющие медицинские и экономические знания, что позволит формировать у студентов комплексное понимание роли врача в современном обществе.

5. Научно-методическим центрам – разрабатывать учебно-методические материалы, отражающие современные тенденции в экономике здравоохранения и их связь с профессиональной социализацией медицинских специалистов.

Список использованных литератур.

1. Зимняя И.А. Ключевые компетенции как результативно-целевая основа компетентностного подхода в образовании. – М.: Исследовательский центр проблем качества подготовки специалистов, 2004. – 42 с.

2. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 308 с.

3. Слостёнин В.А., Исаев И.Ф., Шиянов Е.Н. Педагогика. – М.: Академия, 2010. – 576 с.
4. Вербицкий А.А. Компетентностный подход в образовании: проблемы и решения. – М.: Логос, 2010. – 216 с.
5. Бондаревская Е.В. Педагогическая культура и её роль в развитии личности. – Ростов н/Д.: Изд-во РГУ, 2002. – 246 с.
6. Хайруллин Р.М. Экономика здравоохранения: учебное пособие. – Казань: КГМУ, 2015. – 198 с.
7. Апанасенко Г.Л., Попова Л.А. Экономические основы фармакотерапии. – Киев: Здоровье, 2016. – 284 с.
8. Harden R.M. The integration of medical education: AMEE Guide No. 96 // Medical Teacher. – 2006. – Vol. 28(2). – P. 98–110.
9. Barrows H.S. Problem-based learning in medicine and beyond: A brief overview // New Directions for Teaching and Learning. – 1996. – Vol. 68. – P. 3–12.
10. Frenk J., Chen L., Bhutta Z.A., Cohen J., Crisp N., Evans T. et al. Health professionals for a new century: transforming education to strengthen health systems in an interdependent world // The Lancet. – 2010. – Vol. 376(9756). – P. 1923–1958.
11. World Health Organization. Transforming and scaling up health professionals' education and training: World Health Organization guidelines 2013. – Geneva: WHO, 2013. – 126 p.
12. Epstein R.M., Hundert E.M. Defining and assessing professional competence // JAMA. – 2002. – Vol. 287(2). – P. 226–235.

O.Kurbanbayeva,
Ajiniyoz nomidagi NDPI 2-bosqish tayanch doktoranti

PEDAGOGIK KOMPETENTLIKNING ZAMONAVIY TALQINI VA UNI TA'LIM SIFATIGA TA'SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqolada pedagogik kompetentlik tushunchasining zamonaviy talqinlari, uning tarkibiy komponentlari va ta'lim sifatiga ko'rsatadigan ta'siri ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Kompetentlik yondashuvi o'qituvchining faqat bilim va ko'nikmalarga emas, balki kommunikativ, refleksiv, axloqiy va innovatsion salohiyatga ega bo'lishini talab etadi. Maqolada zamonaviy pedagogning kasbiy kompetentligini shakllantirish omillari, xususan, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, kreativlik, empatiya va pedagogik refleksiya kabi ko'nikmalarni rivojlantirishning o'quv jarayonidagi ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, kompetent o'qituvchining faoliyati ta'lim sifati, o'quvchilarning motivatsiyasi hamda innovatsion ta'lim muhitining shakllanishiga ta'sir etuvchi asosiy omil sifatida baholanadi.

Kalit so'zlar: pedagogik kompetentlik, ta'lim sifati, kasbiy rivojlanish, kommunikativ ko'nikma, refleksiya, kreativlik, zamonaviy pedagog, innovatsion ta'lim muhiti.

Аннотация. В статье рассматриваются современные интерпретации понятия педагогической компетентности, её структурные компоненты и влияние на качество образования. Компетентностный подход требует от педагога не только владения знаниями и умениями, но и развитых коммуникативных, рефлексивных, этических и инновационных способностей. В работе раскрываются факторы формирования профессиональной компетентности современного учителя, в частности значение развития креативности, эмпатии, педагогической рефлексии и навыков использования информационно-коммуникационных технологий в учебном процессе. Отмечается, что деятельность компетентного педагога является ключевым условием повышения качества образования и формирования инновационной образовательной среды.

Ключевые слова: педагогическая компетентность, качество образования, профессиональное развитие, коммуникативные навыки, рефлексия, креативность, инновационная образовательная среда.

Abstract. This article examines the modern interpretation of pedagogical competence, its structural components, and its impact on the quality of education. The competence-based approach requires teachers not only to possess knowledge and professional skills but also to demonstrate communicative, reflective, ethical, and innovative capacities. The paper highlights the factors contributing to the development of professional competence among modern educators, emphasizing the role of creativity, empathy, pedagogical reflection, and the use of information and communication technologies in the learning process. It is concluded that a competent teacher's activity serves as a key determinant of educational quality, students' motivation, and the creation of an innovative learning environment.

Key words: pedagogical competence, quality of education, professional development, communicative skills, reflection, creativity, modern teacher, innovative learning environment.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim sifatini oshirish masalasi har bir davlatning strategik ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylangan. Ta'lim tizimining samaradorligi bevosita o'qituvchining pedagogik kompetentligiga, ya'ni uning kasbiy tayyorgarligi, kommunikativ madaniyati, refleksiv salohiyati va innovatsion fikrlash qobiliyatiga bog'liq. Shuning uchun zamonaviy ta'lim paradigmasida "bilim beruvchi o'qituvchi" modelidan "kompetent pedagog-shaxs" modeliga o'tish jarayoni kuzatilmoqda.

Pedagogik kompetentlik tushunchasi dastlab XX asrning o'rtalarida chet el psixologiya va pedagogika ilmda shakllangan bo'lib, u o'qituvchining nafaqat bilim va ko'nikmalarni egallashi,

balki ularni amaliy, ijtimoiy, kommunikativ va shaxsiy kontekstlarda samarali qo'llay olishini anglatadi (Chomsky, 1965; Hutmacher, 1997; Boyatzis, 1982). Mazkur yondashuvga ko'ra, o'qituvchi o'z faoliyatida faqat nazariy bilimlarni egallabgina qolmay, balki ularni real o'quv jarayonida muammolarni hal qilish, talabalarning individual farqlarini inobatga olish, ijobiy psixologik muhit yaratish va ta'lim jarayonini refleksiv boshqarish orqali namoyon etadi.

Pedagogik kompetentlikning zamonaviy talqini ko'p komponentli tizim sifatida qaraladi. Ilmiy adabiyotlarda u, odatda, quyidagi asosiy tarkibiy qismlar bilan izohlanadi:

1. Kasbiy-kommunikativ kompetentlik – o'qituvchining talaba, hamkasb va ota-onalar bilan samarali muloqot o'rnatish qobiliyati;
2. Metodik-didaktik kompetentlik – o'qitish usullari, baholash mezonlari va ta'lim texnologiyalarini to'g'ri tanlay bilish;
3. Refleksiv kompetentlik – o'z faoliyatini tahlil qilish, kamchiliklarni aniqlash va o'z ustida ishlash ko'nikmasi;
4. Axloqiy va emotsional kompetentlik – pedagogik etika, empatiya, sabr, bag'rikenglik va hissiy barqarorlikni saqlash;
5. Innovatsion kompetentlik – yangi pedagogik texnologiyalar, raqamli vositalar va metodik yondashuvlarni amaliyotga joriy etish.

Zamonaviy ta'lim tizimida kompetentlik tushunchasi faqat bilim emas, balki bilimdan foydalanish qobiliyati sifatida talqin qilinmoqda. Yevropa Ittifoqi, UNESCO, OECD va boshqa xalqaro tashkilotlarning ta'lim sifatini baholash mezonlarida o'qituvchining kompetentligi asosiy indikatorlardan biri hisoblanadi. Xususan, OECD Teaching and Learning International Survey (TALIS) (2021) hisobotiga ko'ra, o'qituvchining kasbiy kompetentligi ta'lim samaradorligiga bevosita ta'sir etuvchi uchta omil – pedagogik mahorat, refleksiya darajasi va motivatsion yetakchilik bilan chambarchas bog'liq.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda pedagogik kompetentlik masalasiga alohida e'tibor qaratilmoqda. "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020-yil 23-sentabr) va "Oliy ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi" (2019-yil 8-oktabr)da o'qituvchilarning kasbiy kompetentligini oshirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish va sifatli inson kapitalini shakllantirish ta'lim siyosatining asosiy yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Shu bilan birga, Prezidentning 2023-yil 28-iyuldagi "Pedagog kadrlar tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi qarorida pedagoglarning kasbiy kompetentligini zamonaviy xalqaro standartlar asosida baholash va rivojlantirish zarurligi qayd etilgan.

Psixologik nuqtayi nazardan pedagogik kompetentlik shaxsning kognitiv, emotsional va ijtimoiy-intellektual sifatlarining birligi bilan belgilanadi. O'qituvchi o'z faoliyatida nafaqat bilim uzatuvchi, balki shaxsiyat shakllantiruvchi, psixologik yordamchi, motivatsion yetakchi va ijtimoiy model vazifasini bajaradi (Karimova, 2020; Fayziyeva, 2021). Shu sababli, o'qituvchining emotsional barqarorligi, stressga bardoshliligi, ijobiy muloqot madaniyati ta'lim sifatining subyektiv, lekin muhim psixologik omillaridan biri sifatida qaraladi.

Boyatzis (1982) ta'riflaganidek, kompetentlik – bu insonning kasbiy muvaffaqiyatni ta'minlovchi shaxsiy sifatleri, bilim, qadriyat va tajriba uyg'unligidir. Demak, pedagogik kompetentlikning zamonaviy modeli o'qituvchini faqat ma'lumot manbai sifatida emas, balki ta'lim jarayonining subyekti, o'z o'quvchilari bilan birgalikda o'suvchi va o'rganadigan shaxs sifatida talqin etadi.

Pedagogik kompetentlikning ta'lim sifatiga ta'siri bir necha darajada namoyon bo'ladi:

- Didaktik darajada – o'qituvchi o'quv jarayonini ilmiy asoslangan, tizimli va natijaga yo'naltirilgan shaklda tashkil etadi;
- Emotsional-psixologik darajada – o'qituvchi ijobiy muhit, ishonchli muloqot va motivatsion qo'llab-quvvatlash orqali o'quvchilarda o'rganishga ijobiy munosabat uyg'otadi;

- Ijtimoiy darajada – kompetent o'qituvchi jamiyatda ijtimoiy qadriyatlar, madaniyat va insonparvarlikni mustahkamlashga xizmat qiladi;

- Innovatsion darajada – raqamli texnologiyalarni integratsiyalash orqali o'quv jarayonining sifatini oshiradi va ijodiy fikrlashni rag'batlantiradi.

Ta'lim sifati haqida xalqaro tadqiqotlar (UNESCO, 2015; OECD, 2021) shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining kompetentlik darajasi nafaqat o'quvchilarning bilim natijalariga, balki ularning motivatsiyasi, o'z-o'ziga ishonchi va ijodiy qobiliyatiga ham bevosita ta'sir etadi. Shu bois, kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish masalasi ta'lim tizimining markaziy vazifasiga aylangan.

Shunday qilib, pedagogik kompetentlikning zamonaviy talqini o'qituvchining kasbiy, ijtimoiy va shaxsiy sifatlarining integratsiyasini ifodalaydi. Bu yondashuv ta'lim tizimida insonparvarlik, kreativlik, refleksiya va texnologik savodxonlikni birlashtirishni nazarda tutadi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik kompetentlikning chuqur rivojlanishi ta'lim sifatini oshirish, innovatsion pedagogika tizimini shakllantirish va shaxsning intellektual hamda ma'naviy salohiyatini rivojlantirishning muhim garovidir.

Adabiyotlar tahliliy qismi. Pedagogik kompetentlik tushunchasi bugungi ta'lim psixologiyasi va pedagogika ilmda asosiy nazariy va amaliy yo'nalishlardan biriga aylangan. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur tushuncha bir asr davomida turli ilmiy maktablarda turlicha talqin qilingan, lekin umumiy mazmunda o'qituvchining bilim, ko'nikma, qadriyat va shaxsiy sifatlar sintezi sifatida qaralgan. Quyida pedagogik kompetentlikning nazariy asoslari, tadqiqot yo'nalishlari va ta'lim sifatiga ta'sirini o'rgangan asosiy ilmiy manbalar tahlil qilinadi.

1. Kompetentlik tushunchasining shakllanishi

Kompetentlik kategoriyasi XX asr o'rtalarida tilshunoslik va psixologiya sohalarida shakllanib, dastlab Noam Chomsky (1965) tomonidan "lingvistik kompetensiya" tushunchasi orqali fanga kiritilgan. U insonning til tizimini ichki mexanizmlar orqali o'zlashtirish qobiliyatini kompetensiya deb atagan. Bu g'oya keyinchalik psixologiya va pedagogika sohasiga o'tib, kasbiy kompetentlik tushunchasiga asos bo'ldi.

Keyinchalik David McClelland (1973) o'zining "Testing for Competence Rather Than for Intelligence" nomli ishida shaxsning kasbiy muvaffaqiyatini aniqlovchi asosiy mezon sifatida IQ emas, balki kompetentlik - ya'ni amaliy faoliyatda o'zini ko'rsata olish qobiliyatini ilgari surgan. Shu tariqa kompetentlikka pragmatik, amaliy yondashuv shakllandi.

Richard Boyatzis (1982) "The Competent Manager" asarida kompetentlikni shaxsning kasbiy muvaffaqiyatga olib keluvchi xulq-atvor, qadriyat va psixologik xususiyatlar majmui sifatida talqin qilgan. U kompetentlikni "bilim", "ko'nikma" va "shaxsiy sifatlar" uyg'unligi deb hisoblab, har bir sohada kasbiy kompetentlik modeli ishlab chiqilishi zarurligini ta'kidlagan.

John Raven (1997) esa "Competence in Modern Society" nomli fundamental asarida kompetentlikni ijtimoiy kontekstda tahlil qilib, uni insonning muammoli vaziyatlarda mustaqil qaror qabul qilish, o'zini o'zi boshqarish va ijtimoiy mas'uliyatni anglash qobiliyati sifatida izohladi.

2. Pedagogik kompetentlik nazariyasining rivojlanishi

Shulman (1986) "Pedagogik bilimlar" konsepsiyasida o'qituvchi kompetentligining markaziy elementi sifatida "pedagogik kontent bilimlari" (Pedagogical Content Knowledge – PCK) tushunchasini kiritgan. U o'qituvchining bilimni shunchaki egallashi emas, balki uni o'quvchilarga tushunarli tarzda yetkazish, mos metodlarni tanlash va o'quv jarayonini refleksiv boshqarish qobiliyatini kompetentlik mezoni sifatida ko'rsatgan.

Zimnyaya I. A. (2004) kompetentlikni shaxsning bilim va faoliyat birligi sifatida ko'rib, uni uch darajada tahlil qiladi: kognitiv (bilim va tajriba), emotsional (motivatsiya va qadriyat) va ijtimoiy (munosabat va hamkorlik). Zimnyaya ta'kidlashicha, pedagogik kompetentlik

o'qituvchining kasbiy o'sishida faqat bilim emas, balki shaxsiy o'zgarishlar tizimi sifatida ham shakllanadi.

Rossiyalik olim A. V. Khutorskoy (2003) "kompetentlik yondashuvi"ni ta'lim tizimining metodologik asosi sifatida taklif etib, kompetentlikni o'qituvchining o'quv jarayonini loyihalash, tahlil qilish va rivojlantirish qobiliyati sifatida izohlagan.

Hutmacher (1997) esa Yevropa Ittifoqi doirasida "key competencies for Europe" konsepsiyasini ishlab chiqib, o'qituvchilar uchun zarur universal kompetensiyalarni - kommunikativlik, madaniyatlararo muloqot, refleksiya va ijtimoiy mas'uliyatni - asosiy komponentlar sifatida ajratgan.

3. Pedagogik kompetentlik va ta'lim sifatining o'zaro bog'liqligi

Tadqiqotlar (OECD, 2018; UNESCO, 2019; TALIS, 2021) shuni ko'rsatadiki, o'qituvchining kompetentlik darajasi ta'lim sifatining eng muhim omilidir. Ta'lim sifati nafaqat o'quv dasturlarining mazmuni, balki o'qituvchining kasbiy malakasi, shaxsiy yondashuvi, o'quvchi bilan muloqoti va refleksiv faoliyati bilan belgilanadi.

Hargreaves (2003) ta'kidlashicha, zamonaviy ta'limda "professionallikdan kompetentlikka o'tish" jarayoni kechmoqda. Bu o'zgarish o'qituvchidan nafaqat dars berishni, balki o'quvchilarning ijtimoiy-emotsional rivojlanishini boshqarishni ham talab etadi.

Shuningdek, Fullan (2011) o'zining "The Moral Imperative of School Leadership" asarida ta'lim sifati o'qituvchining "axloqiy liderlik" darajasi bilan bog'liqligini ta'kidlaydi. Kompetent o'qituvchi - bu nafaqat bilim beruvchi, balki qadriyat targ'ibotchisi, madaniy vositachi va jamiyatning ishonchli a'zosi.

4. Mahalliy olimlarning yondashuvlari

O'zbekiston psixologiya va pedagogika ilmida ham pedagogik kompetentlik masalasi so'nggi yillarda chuqur o'rganilmoqda. Karimova V. M. (2020) o'qituvchining kompetentligini shaxsning kognitiv, emotsional va aks ettiruvchi (refleksiv) fazilatlarining uyg'unlashuvi sifatida talqin qilib, pedagogik kompetentlikni kasbiy moslashuv va o'qituvchi identifikatsiyasi bilan bog'laydi.

Fayziyeva M. A. (2021) o'z tadqiqotida o'qituvchi faoliyatining ijtimoiy-psixologik jihatlarini tahlil qilib, kompetentlikning rivojlanishi o'qituvchining emotsional barqarorligi, muloqot madaniyati va o'zini baholash qobiliyati bilan uzviy bog'liq ekanini ta'kidlaydi.

Ostanov Sh. Sh. (2023) esa pedagogik kompetentlikni o'qituvchi faoliyatidagi kreativlik, refleksiya va o'z-o'zini yangilash qobiliyati bilan o'lchash zarurligini ilgari surgan. Unga ko'ra, kompetent pedagog – bu "o'z bilimini o'qitish jarayonida qayta ishlab, yangi bilim hosil qila oladigan ijodiy shaxsdir".

Shuningdek, Abdullayeva M. K. (2019) kompetentlikni ta'lim psixologiyasi nuqtayi nazaridan o'rganib, uni shaxsning ma'naviy, ijtimoiy va axloqiy jihatdan yetuklik darajasi bilan bog'laydi.

5. Pedagogik kompetentlikning zamonaviy tendensiyalari

Zamonaviy ta'limda kompetentlik tushunchasi yangi ma'nolarga ega bo'lib bormoqda. Raqamli texnologiyalar, masofaviy ta'lim va sun'iy intellekt tizimlari o'qituvchining mediakompetentligi, axborot savodxonligi, raqamli refleksiya kabi yangi kompetensiyalarini shakllantirishni talab qilmoqda (Redecker & Punie, 2017; European Framework for the Digital Competence of Educators, 2021).

Bundan tashqari, global ta'lim jarayonida o'qituvchining interkultural kompetentligi (madaniyatlararo muloqot qobiliyati) va ekopedagogik kompetentligi (barqaror rivojlanish qadriyatlarini shakllantirish) kabi yo'nalishlar ham muhim ahamiyat kasb etmoqda.

6. Umumiy tahlil va xulosalar

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki:

Pedagogik kompetentlik - bu o'qituvchining bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlari sintezi bo'lib, u ta'lim jarayonini boshqarish, refleksiya va innovatsion faoliyatni amalga oshirish qobiliyatini bildiradi.

Zamonaviy talqinlarda kompetentlik o'qituvchining ijtimoiy-emotsional salohiyati, texnologik savodxonligi, ijodiy fikrlash va axloqiy yetuklik kabi omillarni o'z ichiga oladi.

Kompetent o'qituvchining faoliyati bevosita ta'lim sifatini, o'quvchilarning motivatsiyasi, ijodiy salohiyati va intellektual faolligini belgilovchi asosiy psixologik omildir.

Mahalliy olimlar ishlarida pedagogik kompetentlikning o'ziga xos milliy talqini shakllanmoqda: bunda insonparvarlik, ma'naviylik, empatiya va ijtimoiy mas'uliyat kabi qadriyatlar alohida o'rin tutadi.

Shunday qilib, zamonaviy ta'lim tizimi uchun pedagogik kompetentlik - bu shunchaki kasbiy malaka emas, balki insoniy qadriyatlar, refleksiya, innovatsion tafakkur va ijtimoiy mas'uliyatning uyg'unligidir. Ana shunday o'qituvchilar jamiyatda ta'lim sifatini oshiruvchi, o'zgarishlarni boshqaruvchi va intellektual salohiyatni rivojlantiruvchi yetakchi kuchga aylanadi.

Metodologiya qismi.

1. Tadqiqotning maqsadi va vazifalari

Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi - pedagogik kompetentlikning zamonaviy talqinlarini aniqlash, ularning ta'lim sifatiga ta'sirini tahlil qilish hamda kompetentlikni rivojlantirishga xizmat qiluvchi psixologik va tashkiliy omillarni empirik asosda o'rganishdan iboratdir.

Tadqiqot vazifalari quyidagilardan iborat:

- Pedagogik kompetentlikning tarkibiy komponentlarini aniqlash va ularning o'zaro bog'liqligini tahlil qilish.
- O'qituvchilarning kasbiy kompetentlik darajasi bilan ta'lim sifati ko'rsatkichlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash.
- O'qituvchilarda refleksiya, kreativlik va kommunikativlik darajasining kompetentlikka ta'sirini baholash.
- Pedagogik kompetentlikni rivojlantirish uchun psixologik va tashkiliy tavsiyalar ishlab chiqish.

2. Tadqiqot ob'ekti va predmeti

Obyekti: Oliy ta'lim muassasalari va umumta'lim maktablari o'qituvchilarining kasbiy faoliyati.

Predmeti: O'qituvchilarning pedagogik kompetentligini belgilovchi psixologik omillar (refleksiya, kreativlik, kommunikativlik, o'zini baholash) hamda ularning ta'lim sifatiga ta'siri.

3. Tadqiqot ishtirokchilari

Tadqiqotda O'zbekistonning uchta viloyatidagi (Buxoro, Toshkent, Qarshi) ta'lim muassasalarida faoliyat yurituvchi 120 nafar o'qituvchi ishtirok etdi. Ularning 65 nafari ayol, 55 nafari erkak bo'lib, o'rtacha pedagogik ish staji 8,4 yilni tashkil etdi.

Ko'rsatkichlar	Buxoro viloyati	Toshkent shahri	Qarshi shahri	Umumiy o'rtacha
Ishtirokchilar soni	40	50	30	120
O'rtacha ish staji (yil)	7,8	9,1	8,2	8,4
Pedagogik kompetentlik indeksi (0–100 ball)	76,2	82,4	74,8	77,8
Ta'lim sifati ko'rsatkichi (0–100 ball)	79,5	85,1	77,3	80,6

Jadval tahlili: Toshkent shahri o'qituvchilarida pedagogik kompetentlik va ta'lim sifati ko'rsatkichlari nisbatan yuqori bo'lib, bu ularning zamonaviy metodik yondashuvlar va raqamli texnologiyalarni faol qo'llayotganini anglatadi. Umuman olganda, kompetentlik indeksi bilan ta'lim sifati o'rtasida ijobiy korrelyatsiya ($r = 0.71$, $p < 0.01$) aniqlangan.

4. Tadqiqot metodlari

Tadqiqotda kompleks psixologik va pedagogik tahlil yondashuvi qo'llanildi. Quyidagi diagnostik metodikalar tanlandi:

“Pedagogik kompetentlikni baholash shkalasi” (A. Zimnyaya, 2004; moslashtiruvchi variant - V. Karimova, 2021) - o'qituvchining kasbiy, kommunikativ va refleksiv qobiliyatlarini aniqlash uchun.

“Refleksiya darajasi” testi (A. Karpov, 2003) - o'qituvchining o'z faoliyatini tahlil qilish qobiliyatini baholash.

“Kreativ fikrlash testi” (Torrens, 1974; moslashtiruvchi - Fayziyeva, 2022) - innovatsion yondashuv darajasini o'lchash.

“Ta'lim sifati monitoringi” so'rovnomasi (mualliflik varianti) - o'qituvchilar va talabalarning ta'lim jarayonidan qoniqish darajasini aniqlash.

Ekspert baholash usuli - ta'lim sifatining obyektiv ko'rsatkichlarini (o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, metodik yangiliklardan foydalanish, dars tahlillari) o'lchash.

5. Tadqiqot bosqichlari

Diagnostik bosqich (I-bosqich): o'qituvchilarning pedagogik kompetentlik darajasi va refleksiya, kreativlik ko'rsatkichlari o'rganildi.

Analitik bosqich (II-bosqich): ta'lim sifati indikatorlari bilan olingan natijalar korrelyatsion tahlil asosida solishtirildi.

Tajriba-amaliy bosqich (III-bosqich): kompetentlikni oshirishga qaratilgan psixologik trening va seminar mashg'ulotlari o'tkazildi (o'z-o'zini tahlil, ijodiy metodlar, muloqot mashqlari).

6. Tahlil usullari

Pearson korrelyatsiya koeffitsienti (r) - pedagogik kompetentlik va ta'lim sifati o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlash uchun.

Student t-testi - o'qituvchilarning yoshi va ish staji bo'yicha kompetentlik darajalari farqini baholash uchun.

Deskriptiv statistika - o'rtacha qiymatlar, dispersiya va standart og'ishlar orqali umumiy tahlil.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki:

Pedagogik kompetentlik indeksi va ta'lim sifati o'rtasidagi bog'liqlik kuchli va ijobiydir ($r = 0.71, p < 0.01$).

Yuqori refleksiya va kreativlik darajasiga ega o'qituvchilarning o'quvchilari darsni o'zlashtirishda yuqori natijalarni ko'rsatgan.

O'qituvchining kommunikativ kompetentligining pastligi ta'lim sifati pasayishiga olib keluvchi omil sifatida qayd etilgan.

7. Etik me'yorlar

Tadqiqot O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida psixologik tadqiqotlar o'tkazish bo'yicha etika qoidalariga to'liq muvofiq amalga oshirildi. Barcha ishtirokchilardan yozma rozilik olindi, anonimlik va maxfiylik ta'minlandi. Tadqiqot natijalari umumlashtirilgan statistik shaklda e'lon qilindi.

8. Kutilayotgan natijalar

O'qituvchilarning pedagogik kompetentligini baholash va rivojlantirish uchun diagnostik mezonlar ishlab chiqiladi.

Pedagogik kompetentlikning refleksiv, kommunikativ va innovatsion komponentlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmi aniqlanadi.

O'qituvchilarning kasbiy o'sishi va ta'lim sifatini oshirish uchun psixologik trening dasturi taklif etiladi.

Oliy va umumta'lim tizimida kompetentlikka asoslangan baholash tizimini joriy etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Muhokama. Tadqiqot natijalari pedagogik kompetentlik zamonaviy ta'lim sifatining hal qiluvchi psixologik va kasbiy omili ekanini isbotladi. O'qituvchining kompetentligi nafaqat uning bilim va metodik tayyorgarligi bilan, balki shaxsiy fazilatlarini, refleksiya darajasi, ijodiy fikrlashi va kommunikativ madaniyati bilan belgilanadi. Kompetent o'qituvchi – bu ta'lim jarayonining boshqaruvchisi, motivatori va ijtimoiy-psixologik yetakchisidir.

1. Pedagogik kompetentlik va ta'lim sifati o'rtasidagi bog'liqlik

Tadqiqot davomida o'qituvchilarning pedagogik kompetentlik indeksi va ta'lim sifati ko'rsatkichi o'rtasida kuchli ijobiy korrelyatsiya ($r = 0.71$, $p < 0.01$) aniqlangani ularning o'zaro uzviy bog'liqligini ko'rsatadi. Yuqori kompetentlik darajasiga ega o'qituvchilar dars jarayonida faol metodlardan foydalanadi, talabalar bilan ochiq muloqot o'rnatadi va o'qish muhitida ishonch hamda motivatsiyani ta'minlaydi. Shu bois, kompetentlikning o'sishi ta'lim sifatining yaxshilanishi bilan to'g'ridan-to'g'ri mutanosibdir.

Bu natija Zimnyaya (2004), Shulman (1986) va OECD TALIS (2021) ma'lumotlari bilan hamohang bo'lib, o'qituvchining kasbiy kompetentligi ta'lim samaradorligining eng barqaror prognostik ko'rsatkichi ekanligini tasdiqlaydi. O'qituvchi faqat bilim uzatuvchi emas, balki shaxsiy namuna ko'rsatadigan, ijtimoiy-psixologik jihatdan o'quvchilarni rag'batlantiradigan lider sifatida namoyon bo'ladi.

2. Refleksiya va kreativlikning kompetentlikka ta'siri

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, refleksiya (o'z faoliyatini tahlil qilish qobiliyati) o'qituvchining pedagogik kompetentligini shakllantirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Yuqori refleksiya darajasiga ega o'qituvchilar o'z darslarini tahlil qiladi, xatolarni tan oladi, yangi usullarni sinovdan o'tkazadi va o'z ustida muntazam ishlaydi. Bu holat Karpov (2003) va Karimova (2021) ishlarida qayd etilgan "pedagogik refleksiya – kasbiy o'sishning ichki manbai" degan g'oyani amaliy jihatdan tasdiqlaydi.

Shuningdek, kreativlik darajasi ham o'qituvchi kompetentligining muhim tarkibiy qismlaridan biri ekanligi aniqlangan. Kreativ pedagog o'quvchilarni faollashtiruvchi usullarni qo'llaydi, muammoli vaziyatlardan ijodiy chiqish yo'llarini topa oladi, yangi ta'lim texnologiyalarini joriy etadi. Torrens (1974) testlari natijalari asosida aniqlanishicha, yuqori kreativlik ko'rsatkichi bilan kompetentlik o'rtasida o'rta darajadagi ijobiy bog'liqlik ($r = 0.58$, $p < 0.05$) mavjud.

3. Kommunikativ kompetentlik va psixologik iqlim

O'qituvchining kommunikativ kompetentligi - ta'lim muhitining emotsional va ijtimoiy barqarorligini belgilovchi asosiy omil sifatida namoyon bo'ldi. Tadqiqotda talabalarning 78 foizi "kompetent o'qituvchilar darsda samimiy, ochiq va adolatli muloqot o'rnatadi, bu esa o'qishga bo'lgan ishtiyoqni oshiradi" degan fikrni bildirgan.

Bu natijalar Hargreaves (2003) ning "emotsional pedagogika" konsepsiyasi bilan mos keladi - o'qituvchining hissiy savodxonligi, empatiyasi va muloqot madaniyati ta'lim sifatini oshirishda kognitiv omillar kabi muhim rol o'ynaydi.

4. Innovatsion kompetentlik va texnologik savodxonlik

Raqamli ta'lim sharoitida o'qituvchining innovatsion kompetentligi ta'lim sifati uchun yangi mezon sifatida qaralmoqda. Tadqiqotda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan faol foydalanuvchi o'qituvchilar yuqori kompetentlik darajasiga ega bo'lgani kuzatildi ($t = 2.74$, $p < 0.05$). Bu holat Redecker & Punie (2017) tomonidan ishlab chiqilgan Digital Competence Framework for Educators (DigCompEdu) tavsiyalarini amalda tasdiqlaydi: texnologik savodxonlik o'qituvchining umumiy kasbiy kompetentligining ajralmas qismiga aylangan.

Shuningdek, raqamli vositalardan foydalanish faqat texnik bilim emas, balki pedagogik maqsadlarga mos, ijodiy yondashuvni ham talab qiladi. Innovatsion kompetentlik o'qituvchining yangi texnologiyalarni tanqidiy tahlil qilish, ularni moslashtirish va dars jarayonida maqsadli qo'llash qobiliyati orqali baholanadi.

5. Mahalliy tadqiqotlar bilan solishtirma tahlil

O'zbekiston olimlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar ham mazkur natijalarni tasdiqlaydi.

Fayziyeva M. (2021) o'qituvchining kasbiy kompetentligini uning emotsional barqarorligi va refleksiya darajasi bilan bog'liq holda tahlil qilgan.

Ostanov Sh. (2023) esa o'qituvchining kreativ tafakkuri va motivatsion o'zgarishlari ta'lim sifatiga ijobiy ta'sir ko'rsatishini empirik tarzda isbotlagan.

Karimova V. (2020) esa pedagogik kompetentlikni shaxsning ijtimoiy-psixologik faolligi bilan bog'lab, uni o'qituvchi kasbiy moslashuvining asosiy omili sifatida qayd etgan.

Mazkur tadqiqotlarning umumiy natijalari bizning ishimizda aniqlangan xulosalar bilan to'liq mos keladi: pedagogik kompetentlik o'qituvchi faoliyatining sifat mezonini bo'lib, u shaxsiy, kognitiv va ijtimoiy jihatlarning uyg'unligiga tayanadi.

6. Ta'lim sifatiga psixologik ta'sir mexanizmlari

- Empirik tahlil asosida aniqlanishicha, ta'lim sifatiga ta'sir etuvchi psixologik mexanizmlar quyidagilardan iborat:

- Refleksiv boshqaruv mexanizmi – o'qituvchi o'z darsini tahlil qilib, jarayonni takomillashtiradi.

- Emotsional rezonans mexanizmi – ijobiy muloqot orqali o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonch shakllanadi.

- Ijodiy transformatsiya mexanizmi – o'qituvchi yangi metodlarni tatbiq etish orqali o'qitish samaradorligini oshiradi.

- Axloqiy-madaniy mexanizm – pedagogik etika, adolat va empatiya ta'lim muhitining ijtimoiy sifatini oshiradi.

Bu mexanizmlar o'zaro integratsiyalashgan holda kompetentlikni mustahkamlaydi va ta'lim jarayonining insonparvar, motivatsion hamda natijaviy bo'lishini ta'minlaydi.

7. Umumiy xulosalar

Tadqiqot natijalarini umumlashtirgan holda quyidagilarni aytish mumkin:

Pedagogik kompetentlikning o'sishi ta'lim sifatining barqaror oshishiga olib keladi;

Kompetent o'qituvchi shunchaki metodik jihatdan puxta emas, balki ijtimoiy, emotsional va texnologik jihatdan ham rivojlangan shaxsdir;

Ta'lim sifatini oshirish uchun o'qituvchilar orasida refleksiya, kreativlik, kommunikativ va innovatsion kompetensiyalarni rivojlantirish zarur;

Pedagogik kompetentlikni muntazam baholash va rivojlantirish tizimini joriy etish ta'lim tizimi samaradorligini oshirishning muhim shartidir.

Shunday qilib, pedagogik kompetentlikni zamonaviy talqinda rivojlantirish nafaqat o'qituvchining kasbiy mahoratini, balki ta'lim jarayonining sifatini, insonparvarligini va ijtimoiy ahamiyatini oshirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Olib borilgan nazariy va empirik tadqiqotlar natijalariga ko'ra, pedagogik kompetentlik zamonaviy ta'lim tizimining asosiy sifat ko'rsatkichi, shuningdek, ta'lim islohotlarining barqarorligi va samaradorligini ta'minlovchi psixologik-pedagogik omil ekanligi tasdiqlandi. Bugungi kunda o'qituvchining faoliyati faqat bilim berish bilan emas, balki ta'lim jarayonini boshqarish, talabalarning motivatsiyasini oshirish, ularning ijodiy salohiyatini rivojlantirish va ijtimoiy moslashuvini ta'minlash bilan ham chambarchas bog'liqdir. Shu sababli, pedagogik kompetentlikni zamonaviy talqinda tahlil qilish ta'lim sifatini yaxshilashda fundamental ahamiyat kasb etadi.

1. Pedagogik kompetentlikning mohiyati

Pedagogik kompetentlik – bu o'qituvchining kasbiy bilimlari, ko'nikmalari, qadriyatlari, shaxsiy fazilatlari va ijtimoiy-psixologik qobiliyatlarining yaxlit tizimi bo'lib, ta'lim jarayonida samarali o'zaro ta'sir, ijodiy yondashuv va refleksiv boshqaruvni ta'minlaydi. Uning tarkibiy qismlari (kasbiy, kommunikativ, refleksiv, innovatsion, axloqiy va madaniy kompetensiyalar)

o'qituvchi faoliyatining sifatini belgilaydi. Kompetent o'qituvchi - bu shaxsning rivojlanishiga ta'sir etuvchi ijtimoiy va intellektual liderdir.

2. Pedagogik kompetentlikning zamonaviy talqini

Zamonaviy kompetentlik modeli klassik "bilimga asoslangan ta'lim"dan farqli ravishda, faoliyatga yo'naltirilgan, refleksiv va shaxsga qaratilgan yondashuvni ilgari suradi. O'qituvchi o'z bilimini dars jarayonida qo'llash, o'quvchilarning shaxsiy ehtiyojlarini tushunish, ijtimoiy-emotsional qo'llab-quvvatlashni amalga oshirish orqali pedagogik kompetentligini namoyon etadi.

Bunda refleksiya, kreativlik, emotsional intellekt va axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish kompetentlikning yangi komponentlari sifatida namoyon bo'ladi.

3. Pedagogik kompetentlik va ta'lim sifati o'rtasidagi bog'liqlik

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik kompetentlik darajasi ta'lim sifati bilan kuchli ijobiy bog'liqlikka ($r = 0.71$, $p < 0.01$) ega. Ya'ni, o'qituvchi o'z kasbiy faoliyatini refleksiv tahlil qila olganda, yangi metodlarni joriy etganda va o'quvchilar bilan samimiy muloqot o'rnatganda, o'qitish samaradorligi ham, o'quvchilarning motivatsiyasi ham ortadi. Bu natijalar xalqaro tadqiqotlar (OECD TALIS, UNESCO, Boyatzis, Zimnyaya, Shulman) bilan hamohang bo'lib, ta'lim sifatining markazida o'qituvchining shaxsiy kompetentligi turishini tasdiqlaydi.

4. Pedagogik kompetentlikning psixologik mexanizmlari

Kompetentlik shaxsning ichki va tashqi faoliyat tizimlari o'rtasidagi uyg'unlik orqali shakllanadi. Psixologik jihatdan, u quyidagi mexanizmlar orqali rivojlanadi:

Refleksiv mexanizm – o'qituvchi o'z faoliyatini tahlil qilib, o'z ustida ishlashni davom ettiradi;

Emotsional-motivatsion mexanizm – o'qituvchi o'z ishidan mamnunlik va ma'no topa oladi;

Ijtimoiy-kommunikativ mexanizm – o'quvchilar bilan ishonchli muloqot va ijobiy psixologik muhitni yaratish;

Innovatsion mexanizm – yangi pedagogik texnologiyalarni o'zlashtirish va ijodiy tarzda qo'llash;

Axloqiy va madaniy mexanizm – o'qituvchi faoliyatida insonparvarlik, adolat va empatiyani saqlash.

5. O'zbekiston ta'lim tizimidagi dolzarblik

O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020), Oliy ta'limni rivojlantirish konsepsiyasi (2019) va Pedagog kadrlar tayyorlashni takomillashtirish to'g'risidagi Prezident qarori (2023) o'qituvchining kompetentligini oshirishni ta'lim siyosatining strategik ustuvor yo'nalishi sifatida belgilab bergan. Mazkur hujjatlar kompetentlikni xalqaro standartlarga mos baholash, innovatsion o'qitish uslublarini joriy etish, shuningdek, o'qituvchilarning axborot madaniyati, kommunikativ kompetensiyasi va kreativ tafakkurini rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi.

6. Tadqiqotning amaliy ahamiyati

Olingan natijalar asosida quyidagi amaliy xulosalar ishlab chiqildi:

Pedagogik kompetentlikni baholash tizimi – o'qituvchilarning refleksiv, kommunikativ va innovatsion qobiliyatlarini muntazam aniqlash uchun diagnostik mezonlar joriy etish zarur.

Psixologik trening dasturlari – o'qituvchilarda kreativlik, emotsional intellekt va refleksiya ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan treninglar tashkil etilishi kerak.

Motivatsion ta'lim muhiti – o'qituvchilarni rag'batlantirish, kasbiy o'sish imkoniyatlarini kengaytirish, sog'lom raqobat va ijobiy psixologik iqlimni shakllantirish ta'lim sifatini oshiradi.

Innovatsion texnologiyalarni joriy etish – raqamli vositalardan samarali foydalanish, interaktiv metodlar (PBL, CLIL, gamifikatsiya) asosida ta'limni tashkil etish o'qituvchining professional kompetentligini mustahkamlaydi.

O'zaro tajriba almashinuvi – ilg'or pedagoglar faoliyatini ommalashtirish, mentorlik tizimi orqali yosh o'qituvchilarning kompetentligini oshirish muhim ahamiyatga ega.

7. Umumiy yakuniy fikrlar

Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, pedagogik kompetentlik shunchaki kasbiy tayyorgarlik ko'rsatkichi emas, balki shaxsning ta'limdagi subyektiv faolligi, o'z ustida ishlashi va ijtimoiy mas'uliyati darajasini ifodalaydi. Kompetent o'qituvchi - bu o'z kasbini sevuvchi, o'zini doimiy rivojlantiruvchi, ijodiy fikrlovchi, o'quvchilarning individual ehtiyojlarini his eta oladigan insondir. Ta'lim sifatini oshirishning eng muhim yo'li - o'qituvchini o'qitish, ya'ni uning pedagogik kompetentligini muntazam ravishda rivojlantirishdir. Zamonaviy kompetent pedagog o'z bilimini, qadriyatini va kasbiy etikasini uyg'unlashtirgan holda ta'limni insonparvarlik, ijodkorlik va natijadorlik asosida tashkil etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Boyatzis, R. E. The Competent Manager: A Model for Effective Performance. - New York: John Wiley & Sons, 1982. - 340 p.
2. Chomsky, N. Aspects of the Theory of Syntax. - Cambridge, MA: MIT Press, 1965. - 251 p.
3. McClelland, D. C. Testing for Competence Rather Than for Intelligence. - American Psychologist, 1973. - Vol. 28, No. 1. - P. 1–14.
4. Raven, J. Competence in Modern Society: Its Identification, Development and Release. - London: H. K. Lewis, 1997. - 358 p.
5. Shulman, L. S. Those Who Understand: Knowledge Growth in Teaching. - Educational Researcher, 1986. - Vol. 15(2). - P. 4–14.
6. Zimnyaya, I. A. Key Competencies: A New Paradigm of Education Results. - Moscow: Higher School, 2004. - 112 p.
7. Hutmacher, W. Key Competencies for Europe. - Council for Cultural Co-operation, Council of Europe, 1997. - 72 p.
8. Hargreaves, A. Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity. - New York: Teachers College Press, 2003. - 292 p.
9. Fullan, M. The Moral Imperative of School Leadership. - Thousand Oaks, CA: Corwin Press, 2011. - 164 p.
10. Redecker, C., & Punie, Y. European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu). - Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2017. - 90 p.
11. Karimova, V. M. Pedagogik kompetentlik va ta'lim sifatining psixologik asoslari. - Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. - 184 b.
12. Fayziyeva, M. A. Pedagogik refleksiya va o'qituvchining kasbiy o'sishi psixologiyasi. - "Psixologiya va ta'lim" jurnali, 2021. - №2. - B. 35–48.

Mirzayeva Irodaxon Xamdamovna,
Turon universiteti Andijon filiali Pedagogik va tillar kafedrası o'qituvchisi
irodaxonmirzayeva89@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0005-7435-8026>

INGLIZ VA O'ZBEK IZOHLI VA SOXA LUG'ATLARIDA INSON RUHIY HOLATIGA OID TERMINLAR KODIRIFIKATSIYASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ingliz va o'zbek izohli hamda soha lug'atlarida inson ruhiy holatiga oid terminlarning kodifikatsiyasi ilmiy jihatdan tahlil qilinadi. Ruhiy holat ifodalarining lingvistik xususiyatlari, semantik maydonlari, ekvivalentlik darajalari va tarjima jarayonidagi muammolari aniqlanib, kodifikatsiya jarayonining nazariy va amaliy ahamiyati yoritiladi. Shuningdek, tilshunoslikda psixologik terminlarning izohlanishi, ularning milliy-madaniy omillarga bog'liqligi ham ko'rib chiqiladi. Tadqiqot natijalari psixolingvistika, leksikografiya va tarjimashunoslik sohalarida yangi ilmiy yondashuvlarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Аннотация. В данной статье проводится научный анализ кодификации терминов, относящихся к психическому состоянию человека, в английских и узбекских толковых и отраслевых словарях. Рассматриваются лингвистические особенности данных терминов, их семантические поля, степень эквивалентности и проблемы перевода. Особое внимание уделено процессу кодификации как важному этапу стандартизации терминологии. Также исследуется влияние национально-культурных факторов на объяснение и употребление психологических терминов. Результаты исследования способствуют развитию психолингвистики, лексикографии и переводоведения.

Anotation. This article provides a scientific analysis of the codification of terms related to human psychological states in English and Uzbek explanatory and specialized dictionaries. It examines the linguistic features, semantic fields, degrees of equivalence, and challenges in translation of such terms. The codification process is highlighted as a crucial stage in the standardization of terminology. Moreover, the study explores the impact of national-cultural factors on the interpretation and usage of psychological terminology. The research findings contribute to the advancement of psycholinguistics, lexicography, and translation studies.

Kalit so'zlari: Kodifikatsiya, ruhiy holat, lingvistik xususiyatlar, semantika, ekvivalentlik, tarjimashunoslik, psixolingvistika, leksikografiya.

Kirish. Inson ruhiyati, uning turli holatlari va bu jarayonlarni ifodalovchi terminlar tilshunoslik hamda psixologiya fanlarining kesishgan nuqtasida yotuvchi eng murakkab va shu bilan birga dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biridir. Mustaqillik yillaridan boshlab O'zbekistonda til siyosatini takomillashtirish, ilmiy-texnik va sohaviy terminlarni yagona tartibga solish, lug'atshunoslik faoliyatini zamonaviy ilmiy yondashuvlar asosida rivojlantirish borasida qator muhim huquqiy-me'yoriy hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida davlat tilining maqomi mustahkamlanib, uni ilm-fan va ta'lim jarayonida qo'llashni kengaytirish masalasi asosiy vazifalardan biri sifatida belgilandi. Shu bilan birga, 2019-yil 21-oktabrda qabul qilingan "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Prezident Farmoni va unga muvofiq ishlab chiqilgan 2020–2030-yillarga mo'ljallangan O'zbek tilini rivojlantirish va til siyosatini takomillashtirish konsepsiyasi soha terminologiyasini, xususan, inson ruhiy holatiga oid atamalarni izchil kodifikatsiya qilish vazifalarini belgilab berdi. Shuningdek, 2021-yil 10-fevraldagi "Ilmiy faoliyatni rivojlantirish va innovatsion faoliyat samaradorligini oshirish chora-tadbirlari

to'g'risida"gi Prezident Qarori, 2022-yil 12-maydagi "Davlat tilida ish yuritishni to'liq joriy etish va tilshunoslik sohasida ilmiy izlanishlarni rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Farmonlar hamda O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining "Ilmiy-texnik atamalarni yagona bazasini shakllantirish" haqidagi qarorlari ushbu yo'nalishdagi izlanishlarning huquqiy poydevorini yaratdi. Bunday normativ-huquqiy hujjatlar, bir tomondan, davlat tilini barcha sohalarida keng qo'llashni rag'batlantirsa, ikkinchi tomondan, terminologiyani standartlashtirish va izohli hamda sohaviy lug'atlarni yaratish jarayonini jadallashtirdi. Xususan, inson ruhiy holatiga oid terminlarning kodifikatsiyasi tilshunoslik, psixologiya va tarjimashunoslik kesishgan nuqtada ilmiy-metodologik asosga ega bo'lib, ularni ilmiy lug'atlarga kiritish, izohlash va ekvivalentlarini aniqlash masalalari davlat siyosati darajasida qo'llab-quvvatlanmoqda. Bu esa, nafaqat o'zbek tilshunosligi, balki ingliz tili bilan qiyosiy tadqiqotlarni ham ilmiy asoslash imkonini beradi. Prezident Sh. M. Mirziyoyevning 2023-yil 20-yanvarda ta'kidlaganidek, "til – millatning ma'naviy boyligi va taraqqiyot kaliti"dir. Shu nuqtai nazardan, ruhiy holatni ifodalovchi terminlarning izohli va sohaviy lug'atlarda kodifikatsiyasi ularning semantik xususiyatlarini chuqur o'rganish, milliy-madaniy xususiyatlarni inobatga olgan holda ingliz va o'zbek tillarida ekvivalentlarni aniqlash, zamonaviy tarjima texnologiyalarini qo'llash orqali samarali amalga oshirilmogda. Shunday qilib, mazkur tadqiqot dolzarbligi mamlakatimizda qabul qilingan davlat siyosati hujjatlari, til va ilmiy faoliyatni rivojlantirishga oid farmon va qarorlar bilan bevosita uzviy bog'liqdir. Inson ruhiy holatini ifodalovchi terminlarning kodifikatsiyasi nafaqat lug'atshunoslikning dolzarb vazifasi, balki psixolingvistika, tarjimashunoslik va umumiy til siyosati taraqqiyotining ham muhim tarkibiy qismi sifatida qaralmoqda.

Inson ruhiy holatini ifodalovchi terminlar lingvistik, psixologik va madaniy kontekstlarni o'z ichiga olgan murakkab leksik birliklardir. Ularning lug'atlarga kiritilishi va kodifikatsiyasi terminologiyaning ilmiy asosda standartlashtirilishini ta'minlaydi, shuningdek, tarjima va psixolingvistik tadqiqotlarda aniqlik yaratadi. Ingliz va o'zbek izohli hamda soha lug'atlarida bu terminlarning tasnifi, semantik aniqligi va ekvivalentlik darajasi har bir terminning funksional va kontekstual vazifalariga bog'liq bo'ladi. Masalan, ingliz tilidagi *anxiety* termini o'zbek izohli lug'atlarda *tashvish* yoki *bezovtalik* sifatida kodifikatsiya qilinadi, ammo psixologik kontekstda *nervozlik* yoki *ruhiy taranglik* deb ham tarjima qilinishi mumkin. Shu nuqtayi nazardan, terminning kodifikatsiyasi nafaqat so'zning ma'nosini, balki uning psixologik salohiyatini ham aks ettirishi lozim. Kodifikatsiya jarayonida terminning lingvistik xususiyatlarini o'rganish muhim o'rin tutadi. Bu jarayonda semantik maydon tahlili, sinonim va antonimlar munosabatlari, frazeologik birliklar va konnotativ ma'nolarni aniqlashga alohida e'tibor qaratiladi. Masalan, *depression* termini ingliz tilida ruhiy tushkunlikni bildirsa, o'zbek lug'atida u *depressiya* yoki *ruhiy tushkunlik* sifatida kodlanadi. Bu esa psixologik diagnostika, ilmiy tadqiqot va tarjimada yagona standartni ta'minlashga xizmat qiladi.

Amaliy misollar ko'rsatadiki, soha lug'atlari ishlab chiqish jarayonida xalqaro standartlar, jumladan ISO 704 "Terminology work - Principles and methods" va ISO 1087 "Terminology work - Vocabulary" talablariga rioya qilinadi. Bu talablar terminlarni aniq belgilash, ularning definititsiyasini shakllantirish va ekvivalentlarni belgilashni o'z ichiga oladi. Misol uchun, psixologiya va pedagogika sohalarida *motivation* termini o'zbek lug'atlarida *motivatsiya* sifatida kodifikatsiya qilinadi va uning konteksti har xil pedagogik vaziyatlarda izohlanadi. Shuningdek, kodifikatsiya jarayoni tarjima jarayoni bilan chambarchas bog'liq. Ingliz va o'zbek terminlari orasida to'liq ekvivalent topish har doim ham mumkin emas, chunki ruhiy holatni ifodalovchi ba'zi tushunchalar milliy-madaniy xususiyatlarga bog'liq. Masalan, *melancholy* termini ingliz tilida an'anaviy psixologik tushuncha bo'lib, o'zbek lug'atlarida uni *xafa bo'lish*, *suzib yurish* yoki

ruhiy tushkunlik kabi turlicha izohlash mumkin. Shu sababli, kodifikatsiya jarayoni lingvistik, psixologik va madaniy nuqtalarni birlashtirgan holda amalga oshiriladi. Kodifikatsiya jarayonida shuningdek, informatika va axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ham qo'llaniladi. Elektron izohli lug'atlar va onlayn soha bazalari terminlarni standartlashtirish, tezkor qidiruv imkoniyatini yaratish va ilmiy tadqiqotlarda ulardan foydalanishni yengillashtiradi. Masalan, *Psychological Lexicon Database* va *Uzbek Psychology Terminology Portal* kabi platformalar ruhiy holatga oid terminlarni birlashtirib, ularni kodifikatsiyalashda metodologik qo'llanma sifatida xizmat qiladi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, terminlarning kodifikatsiyasi nafaqat lug'atshunoslik, balki psixolingvistika, tarjimashunoslik va pedagogik faoliyatda ham amaliy ahamiyatga ega. Kodifikatsiya qilingan terminlar yordamida o'qituvchilar, psixologlar va tarjimonlar ruhiy holatni aniq ifodalash, tushuntirish va talabalarga o'rgatish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, pedagogik konsultatsiya jarayonida *stress* yoki *anxiety* terminlari o'zbek tilida aniq kodifikatsiya qilingan holda talabalarga tushuntirilsa, psixologik yordam ko'rsatish jarayoni samaradorligi oshadi. Shuningdek, xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, ingliz tilida kodifikatsiyalangan ruhiy holat terminlari boshqa tillarga tarjima qilinganda ilmiy yondashuv va metodologik aniqlik talab qilinadi. Shu nuqtai nazardan, o'zbek tilida terminlarni kodifikatsiyalash jarayoni nafaqat milliy tilning rivojlanishiga, balki xalqaro ilmiy kommunikatsiyada o'z o'rnini mustahkamlashga xizmat qiladi. Inson ruhiy holatini ifodalovchi terminlarni kodifikatsiya qilish jarayoni faqat lingvistik nuqtai nazardan emas, balki psixologik, pedagogik va madaniy kontekstlarni ham qamrab olishi lozim. Bunda terminlarning semantik xususiyatlarini aniqlash, ularning psixologik salohiyatini tushuntirish va soha lug'atlarida yagona kodlash tizimini yaratish muhim vazifadir. Masalan, ingliz tilidagi *resilience* termini psixologiyada ruhiy chidamlilikni bildiradi. O'zbek izohli lug'atlarida uni *ruhiy bardoshlilik*, *mushkul vaziyatga moslashuv* sifatida kodifikatsiya qilish mumkin. Shu bilan birga, pedagogik amaliyotda ushbu termin talabalarning stressga chidamliligi va psixologik moslashuvini baholashda asosiy indikator sifatida qo'llanadi. Bu esa terminologiyaning nafaqat lingvistik, balki amaliy pedagogik ahamiyatini ko'rsatadi. Kodifikatsiya jarayonida semantik tahlil, sinonimlar va antonimlar munosabatlari, frazeologik birliklar va konnotativ ma'nolar chuqur o'rganiladi. Masalan, *anxiety* va *worry* terminlarini solishtirish orqali ular orasidagi farqlar aniqlanadi: *anxiety* – kuchli, uzoq davom etuvchi ruhiy taranglikni bildirsa, *worry* – ko'proq kundalik hayotiy tashvish va bezovtalikni ifodalaydi. O'zbek lug'atlarida bu farqlar *bezovtalik*, *tashvish* va *ruhiy taranglik* sifatida kodifikatsiya qilinadi. Shu tariqa, har bir terminning lug'atdagi izohi uning ilmiy va amaliy kontekstda to'g'ri ishlatilishini ta'minlaydi. Amaliy misollarda, masalan, psixologik konsultatsiya yoki pedagogik trening jarayonida terminlarning yagona kodifikatsiyasi muhim rol o'ynaydi. Pedagoglar va psixologlar kodifikatsiyalangan terminlarni talabalarga tushuntirish orqali o'quv jarayonida ruhiy holatni aniqlash va monitoring qilish imkoniyatiga ega bo'ladi. Masalan, *motivation* terminining izohli lug'atdagi kodifikatsiyasi pedagogik metodikada talabaning ichki va tashqi rag'batlarini tahlil qilishda qo'llaniladi. Shu bilan birga, *stress*, *frustration*, *emotional intelligence* kabi terminlar psixologik treninglarda standartlashtirilgan yondashuv asosida talabalarga tushuntiriladi va baholanadi. Shuni alohida ta'kidlash kerakki, kodifikatsiya jarayoni tarjimashunoslik bilan uzviy bog'liq. Ingliz va o'zbek terminlari orasida to'liq ekvivalentni topish har doim ham mumkin emas. Masalan, *melancholy* termini ingliz tilida an'anaviy ruhiy tushkunlikni bildirsa, o'zbek tilida uni *ruhiy tushkunlik*, *xafa bo'lish* yoki *suzib yurish* kabi turlicha izohlash mumkin. Shu sababli kodifikatsiya jarayonida lingvistik, psixologik va madaniy nuqtalar birlashtiriladi va har bir terminning turli kontekstlarda ishlatilishi aniq belgilab olinadi. Kodifikatsiyada texnologiyalarni qo'llash ham muhim ahamiyatga ega. Elektron izohli lug'atlar, terminologik bazalar va onlayn platformalar orqali terminlar standartlashtiriladi, tezkor qidiruv imkoniyati yaratiladi va xalqaro tadqiqotlar bilan uyg'unlashtiriladi. Masalan, *Uzbek Psychology Terminology Portal* va *Psychological Lexicon Database* terminlarni kodifikatsiya qilishda, ularning semantik, konnotativ va pragmatik xususiyatlarini belgilashda metodologik qo'llanma sifatida xizmat qiladi.

Shuningdek, xalqaro tajribalar ko'rsatadiki, termin kodifikatsiyasi milliy-madaniy aspektlarni inobatga olgan holda amalga oshirilishi kerak. Ingliz tilida ilmiy va psixologik tadqiqotlarda ishlatiladigan terminlarni o'zbek tiliga kodifikatsiya qilishda milliy psixologik kontseptlar, madaniy xususiyatlar va pedagogik kontekstlarni hisobga olish lozim. Masalan, *collective consciousness* termini jamiyat psixologiyasida keng qo'llaniladi va o'zbek izohli lug'atlarda uni *jamiyat ongining umumiy tushunchasi* sifatida kodifikatsiya qilish mumkin. Bu termin pedagogik va psixologik amaliyotda, shuningdek tarjimashunoslik sohasida samarali qo'llaniladi. Natijada, ingliz va o'zbek izohli hamda soha lug'atlarida inson ruhiy holatiga oid terminlarni ilmiy asosda kodifikatsiya qilish terminologiyani standartlashtirish, pedagogik va psixologik amaliyotni takomillashtirish, tarjimashunoslik va psixolingvistik tadqiqotlarni rivojlantirishda muhim vosita hisoblanadi. Bu jarayon nafaqat terminlarning lingvistik aniqligini ta'minlaydi, balki ularning milliy-madaniy va amaliy kontekstga mosligini kafolatlaydi.

Izohli va soha lug'atlarida inson ruhiy holatiga oid terminlarning kodifikatsiyasi masalasi nafaqat lingvistik, balki psixologik, sotsiokulturniy va metodologik jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Chunki ruhiy holat inson faoliyatining barcha jabhalarida o'z aksini topadi va uning ifodasi har bir tilda turlicha konseptual asoslarda shakllanadi. Masalan, ingliz tilidagi *anxiety*, *depression*, *resilience*, *self-esteem* kabi terminlar keng qo'llanilsa, o'zbek tilida ularga mos ekvivalentlar sifatida "tashvish", "ruhiy tushkunlik", "bardoshlilik", "o'zini qadrlash" kabi so'zlar ishlatiladi. Ammo mazkur terminlarning semantik diapazoni har doim ham to'la mos kelavermaydi, bu esa kodifikatsiya jarayonida ilmiy izchillikni va aniqlikni talab qiladi. Ilmiy asoslash jarayonida, avvalo, izohli lug'atlarda berilgan terminlarning etimologiyasi, semantik maydoni va funksional qo'llanilishi tahlil qilinadi. Masalan, o'zbek tilidagi "ruhiyat" atamasi arab tilidan kirib kelgan bo'lib, umumiy psixik jarayonlarni ifodalash uchun ishlatiladi, ammo ingliz tilida *psychology* atamasi nafaqat ruhiyat, balki ilmiy fan sifatidagi psixologiyani ham bildiradi. Bu o'z-o'zidan terminlararo tafovutni ko'rsatib, kodifikatsiya jarayonida qaysi jihatni asos qilib olish kerakligini aniqlashga xizmat qiladi. Amaliy misol sifatida, O'zbekiston Milliy Ensiklopediyasi va "O'zbek tilining izohli lug'ati"dagi terminlar qiyosiy o'rganilganda, "ruhiy jarayonlar" bo'limida bir qator terminlarning xalqaro standart psixologik lug'atlardagi izohlariga nisbatan qisqalik va umumiylik kuzatiladi. Masalan, *stress* termini ingliz tilida fiziologik, psixologik va ijtimoiy jarayonlarni qamrab oluvchi keng ko'lamli tushuncha sifatida sharhlansa, o'zbek izohli lug'atlarida u ko'proq "ruhiy bosim" yoki "ruhiy siquv" tarzida izohlanadi. Bunday yondashuv ayrim hollarda ilmiy-tibbiy va amaliy psixologik ishlarda noto'g'ri talqinlarga olib kelishi mumkin. Shuningdek, kodifikatsiya jarayonida ruhiy holat terminlari ijtimoiy-madaniy omillar bilan ham boyitiladi. Masalan, ingliz tilidagi *melancholy* termini qadimiy yunon tibbiy an'analaridan kelib chiqqan bo'lsa, o'zbek tilida unga ekvivalent sifatida "g'amginlik" yoki "xafalik" ishlatiladi, ammo bu so'zlarning semantik va estetik qamrovi torroq. Shu bois, lug'at tuzuvchilar va kodifikatorlar mazkur terminlarning tarixiy, ilmiy va madaniy konnotatsiyalarini ham hisobga olishlari zarur. Ilmiy-amaliy nuqtayi nazardan qaraganda, ruhiy holat terminlari bo'yicha kodifikatsiya ishlari nafaqat lug'atshunoslikni, balki ta'lim, tibbiyot, psixologiya va huquq sohalarini ham qamrab oladi. Masalan, ta'lim jarayonida o'quvchilar ruhiy holatini aniqlashda "motivatsiya", "stress", "emotsional intellekt" kabi terminlardan foydalaniladi. Agar bu terminlar izohli va soha lug'atlarida aniq, tizimli va xalqaro standartlarga mos tarzda kodifikatsiya qilinmasa, ularning qo'llanishida chalkashliklar yuzaga keladi. Yana bir amaliy misol sifatida, xalqaro psixologik testlarni tarjima qilish jarayonida terminlarning izchil kodifikatsiyasi nihoyatda muhim. Masalan, *self-actualization* termini Maslou nazariyasiga asoslanadi va u insonning o'z imkoniyatlarini to'liq amalga oshirishi jarayonini bildiradi. O'zbek tilida bu "o'zini ro'yobga chiqarish" deb tarjima qilinadi, ammo izohli lug'atlarda bu termin hali keng ilmiy asos bilan berilmagan. Natijada ilmiy-tadqiqot ishlarida mazkur terminning noto'g'ri talqin qilinishi mumkin. Shu o'rinda, davlat siyosati darajasida qabul qilingan hujjatlar ham bevosita ta'sir ko'rsatadi. Jumladan, Prezidentning 2020-yil 10-yanvardagi "O'zbek tilining davlat

tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5887-son Farmoni izohli lug'atlar, terminologik qo'llanmalar va soha lug'atlarini takomillashtirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab berdi. Shu bilan birga, 2021-yil 12-maydagi "O'zbek tilining rivojlanishini ta'minlash va til siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi qarorida soha terminologiyasini tartibga solish, xalqaro tajribaga tayangan holda ilmiy asoslangan kodifikatsiya ishlarini amalga oshirish vazifalari ham belgilangan. Ingliz va o'zbek izohli hamda soha lug'atlarida inson ruhiy holatiga oid terminlarning kodifikatsiyasi ko'p qirrali ilmiy va amaliy muammo bo'lib, u tilshunoslik, psixologiya va ta'lim tizimi o'rtasidagi metodologik uyg'unlikni taqozo etadi. To'g'ri kodifikatsiya terminlarning aniqligini, qo'llanishdagi samaradorligini va xalqaro ilmiy maydondagi mosligini ta'minlaydi.

Xulosa. Ingliz va o'zbek izohli hamda soha lug'atlarida inson ruhiy holatiga oid terminlarning kodifikatsiyasi masalasi bugungi globallashtirish va ilmiy hamkorlik davrida alohida ahamiyat kasb etadi. Mazkur jarayon nafaqat lingvistik muammo, balki psixologiya, ta'lim, tibbiyot va sotsiologiya bilan bevosita bog'liq bo'lgan murakkab hodisadir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ruhiy holatga oid terminlarning mazmun-mohiyati ko'plab hollarda turli tillarda semantik, funksional va madaniy tafovutlarga ega. Shu sababli, kodifikatsiya jarayonida xalqaro ilmiy tajribalarni, psixologik terminologiyaning nazariy asoslarini va milliy-madaniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish zarur. O'zbek tilidagi izohli lug'atlarda ayrim ruhiy holatga oid terminlarning qisqa yoki umumiy ta'riflanishi, ularning psixologiya va tibbiyot sohasidagi qo'llanilishida chalkashliklarga olib kelishi mumkinligi amaliy tahlillar orqali aniqlandi. Ingliz tilidagi terminlar esa ko'proq tizimli va keng qamrovli ilmiy asoslar bilan izohlangan. Shu bois, milliy tilshunoslik va lug'atshunoslikda kodifikatsiya ishlari chuqurlashtirilishi, xalqaro standartlarga mos keladigan yagona ilmiy-metodik yondashuv ishlab chiqilishi muhim. Natijada, ilmiy adabiyotlar, ta'lim jarayonlari, psixologik amaliyot va klinik tadqiqotlarda qo'llanilayotgan terminlar bixillashadi, xalqaro hamkorlikda ham samarali foydalanish imkoniyati kengayadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 10-yanvardagi "O'zbek tilining davlat tili sifatidagi nufuzi va mavqeyini tubdan oshirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-5887-son Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2021-yil 12-maydagi "O'zbek tilining rivojlanishini ta'minlash va til siyosatini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2019-yil 9-oktabrdagi "O'zbek tilining izohli lug'atini yaratish va nashr etish to'g'risida"gi qarori.
4. O'zbek tilining izohli lug'ati. 5 jildlik. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2006–2008.
5. Cambridge Dictionary of Psychology. – Cambridge University Press, 2009.
6. American Psychological Association (APA). *APA Dictionary of Psychology*. – Washington DC: APA, 2018.
7. Crystal D. *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*. – Oxford: Blackwell, 2019.
8. Vygotsky L.S. *Thought and Language*. – MIT Press, 1986.
9. Karimov A. "Tilshunoslikda terminologiya masalalari" // Til va adabiyot jurnali. – Toshkent, 2020. – №3. – B. 45–52.
10. Oxford English Dictionary (OED). – Oxford: Oxford University Press, 2021.
11. Мирзаев М. "Рухий ҳолат атамаларининг лексик-семантик хусусиятлари" // Филология масалалари. – Тошкент, 2021. – №2. – С. 112–120.

Tursunova Saida Isakovna,

Termiz davlat pedagogika instituti Boshlang'ich ta'limda
Matematika va ona tili kafedrası o'qituvchisi
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa Doktori
(PDh)v/b dots

saidatursunova@gmail.com

BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING OG'ZAKI NUTQINI RIVOJLANISHTIRISHNING SHAKL, METOD VA VOSITALARINI TAKOMILLASHTIRISH.

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirish jarayonida qo'llaniladigan shakl, metod va vositalarning samaradorligini oshirish masalasi ko'rib chiqiladi. Og'zaki nutqni shakllantirishning zamonaviy usullari, dars jarayonida qo'llaniladigan vositalar va ularni takomillashtirish yo'llari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: og'zaki nutq, boshlang'ich ta'lim, metodika, nutqiy ko'nikmalar, o'qitish vositalari, pedagogik texnologiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается вопрос повышения эффективности форм, методов и средств, применяемых в процессе развития устной речи у учащихся начальных классов. Анализируются современные способы формирования устной речи, средства, используемые в учебном процессе, а также пути их совершенствования.

Ключевые слова: устная речь, начальное образование, методика, речевые навыки, средства обучения, педагогические технологии.

Annotation. This article discusses the issue of improving the effectiveness of the forms, methods, and tools used in the process of developing oral speech in primary school students. It analyzes modern approaches to the formation of oral speech, the tools used in the educational process, and the ways to enhance them.

Key words: oral speech, primary education, methodology, speech skills, teaching aids, pedagogical technologies.

Kirish. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirish ta'lim jarayonining eng muhim vazifalaridan biridir. Chunki og'zaki nutq bola fikrini ifoda etish, muloqot qilish va ijtimoiylashish asosidir. Zamonaviy ta'lim tizimida og'zaki nutqni shakllantirishda shakl, metod va vositalarni doimiy ravishda takomillashtirish talab etiladi. Bu esa o'quvchilarning til kompetensiyasini yanada yuqori darajaga olib chiqishga yordam beradi.

1. Og'zaki nutqni rivojlantirishning shakllari

Og'zaki nutqni rivojlantirish shakllari quyidagilardan iborat:

Individual shakl - o'quvchi bilan yakka tartibda ishlash, uning nutqiy kamchiliklarini aniqlash va tuzatish;

Guruh shakli - o'quvchilar o'rtasida muloqot va o'zaro fikr almashish imkonini beradi;

Jamoaviy shakl - ko'p o'quvchilar bilan bir vaqtda o'tkaziladigan mashg'ulotlar, bahs-munozaralar, rolli o'yinlar;

Masofaviy shakl - onlayn darslar, videomateriallar orqali nutqni rivojlantirish.

2. Og'zaki nutqni rivojlantirish metodlari

Og'zaki nutqni shakllantirishda quyidagi metodlar samarali hisoblanadi:

Dialogik metod - o'quvchilarni muloqotga jalb qilish, savol-javoblar asosida suhbat qurish;

Monologik metod - mustaqil fikrni bayon qilish, hikoya qilish, taqdimot qilish ko'nikmalarini rivojlantirish;

Rolli o'yinlar - tilni amaliy qo'llash, turli vaziyatlarda nutqiy madaniyatni shakllantirish;

Nutqiy mashqlar - talaffuz, intonatsiya va grammatik jihatdan to'g'ri gapirishni o'rgatish;

Audiovizual metodlar - video, audio materiallar orqali nutq ko'nikmalarini mustahkamlash.

3. Og'zaki nutqni rivojlantirish vositalari

Nutqni rivojlantirishda qo'llaniladigan asosiy vositalar:

Kitoblar va darsliklar - og'zaki nutq uchun tayyorlangan mavzular, dialoglar, hikoyalar;

Audiovizual vositalar - audio-kitoblar, multfilmlar, videodarslar;

Interfaol texnologiyalar - taqdimotlar, interaktiv taxtalar, mobil ilovalar;

O'yinlar va muloqot mashqlari - nutqiy madaniyatni rivojlantirish uchun qiziqarli o'yinlar;

So'z boyligini oshirish uchun kartochkalar va lug'atlar.

Takomillashtirish yo'llari

O'quvchilar ehtiyojlarini hisobga olgan holda, nutqni rivojlantirish metodlarini shaxsiylashtirish;

Innovatsion texnologiyalarni keng joriy etish (masalan, virtual realitet, mobil ilovalar);

O'qituvchilar uchun muntazam malaka oshirish kurslarini tashkil qilish;

Ota-onalarni ham og'zaki nutqni rivojlantirish jarayoniga jalb qilish;

Darslarda ko'proq interfaol va amaliy mashg'ulotlarga e'tibor qaratish.

4. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning og'zaki nutqni rivojlantirishdagi roli

Adabiyotlar tahlili. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirish masalasi pedagogika, psixologiya hamda tilshunoslik fanlari kesishgan nuqtada ko'rib chiqiladigan dolzarb muammolardan biridir. Mavzuga oid adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bu boradagi ilmiy-nazariy izlanishlar bir necha yo'nalishda olib borilgan.

Avvalo, og'zaki nutqning nazariy asoslari, uning turlari, funksiyalari va rivojlanish bosqichlarini aniqlab berishga qaratilgan ishlarga e'tibor qaratish lozim. Xususan, Sh. Rahmatullayev, N. Mahmudov kabi tilshunos olimlar og'zaki nutq va yozma nutqning o'zaro aloqadorligini, nutq madaniyatini shakllantirishda og'zaki muloqotning ahamiyatini asoslab berganlar. Ularning fikricha, o'quvchilarda muloqot madaniyatini erta bosqichdan shakllantirish, ularni aniq, izchil va mantiqiy fikrlashga o'rgatish zarur (Rahmatullayev Sh. "O'zbek tili uslubiyati", Mahmudov N. "Til va nutq").

Pedagogik adabiyotlarda esa og'zaki nutqni rivojlantirishning shakl va metodlariga alohida e'tibor qaratiladi. Q. Yo'ldoshev, G. Turaqulova, Z. Ibrohimova kabi pedagog olimlarning izlanishlarida og'zaki nutqni shakllantirishda og'zaki bayon, suhbat, dramatisatsiya, rolli o'yinlar, savol-javob, hikoya qilish kabi metodlarning o'rni ko'rsatib berilgan. Ayniqsa, kichik yoshdagi o'quvchilar uchun vizual (ko'rgazmali) vositalar, didaktik o'yinlar, matnli rasmlar, komikslardan foydalanish samarali ekani ta'kidlanadi (Turaqulova G. "Boshlang'ich sinfda o'qitish metodikasi").

Psixologik nuqtai nazardan olganda, L.S. Vigotskiy, A.N. Leontev, D.B. Elkoninlarning fikrlariga ko'ra, bolaning nutqiy rivojlanishi uning tafakkuri, muloqotga kirishish ehtiyoji va shaxsiy faolligi bilan bevosita bog'liq. Vygotskiy "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi orqali nutq o'rganish jarayoni kattalar yoki tajribaliroq tengdoshlari yordamida yanada samaraliroq kechishini asoslab bergan. Bu esa boshlang'ich ta'limda og'zaki nutqni o'stirishda guruhiiy ish, juftlikda mashqlarni keng qo'llash zaruratini ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy adabiyotlarda AKT vositalaridan foydalanish orqali og'zaki nutqni faollashtirish yo'llari ham keng yoritilgan. I. Kenjayev, M. Komilov kabi mualliflar interaktiv doskalar, multimedia materiallari, audio-video darsliklardan foydalanish o'quvchining og'zaki ifoda qilish ko'nikmalarini kuchaytirishini ta'kidlashadi. Bunda o'yinli texnologiyalar, raqamli hikoyalar, multfilm asosidagi topshiriqlar muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, mavjud adabiyotlar tahlili boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda integratsiyalashgan yondashuv – ya'ni tilshunoslik, pedagogika va psixologiya sohalarining yutuqlarini uyg'unlashtirish orqali yuqori samaradorlikka erishish mumkinligini ko'rsatadi. Shu bilan birga, bu yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar shakl, metod va vositalarni takomillashtirish zaruriyatini ham namoyon etadi.

Tahlil va natijalar. Adabiyotlar tahlili asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirish jarayonida quyidagi muhim jihatlar aniqlab olindi:

1. **Og'zaki nutq ta'limning asosiy vositalaridan biridir.** Ko'pgina ilmiy manbalarda og'zaki nutqning nafaqat aloqa vositasi, balki o'quvchilarning tafakkurini, muloqot madaniyatini, mustaqil fikrlashini shakllantiruvchi muhim omil sifatida qaralishi kuzatildi. Bu fikr, ayniqsa, Sh. Rahmatullayev va N. Mahmudovlarning asarlarida asoslab berilgan.

2. **Boshlang'ich sinf davri og'zaki nutqni rivojlantirish uchun eng muhim bosqichdir.** Psixolog olimlar (L.S. Vigotskiy, D.B. Elkonin) tomonidan ta'kidlanganidek, bu davr bolalarda tildan foydalanish ko'nikmalari shakllanadigan, tafakkur va nutq o'zaro bog'liq holda rivojlanadigan bosqich hisoblanadi. Shu sababli og'zaki nutqni rivojlantirish bo'yicha ta'lim metodlari ushbu yosh davriga mos holda ishlab chiqilishi lozim.

3. **An'anaviy va interaktiv metodlarning uyg'unligi samarali hisoblanadi** Pedagogik adabiyotlarda an'anaviy metodlar (suhbat, hikoya qilish, savol-javob, og'zaki bayon) bilan bir qatorda interaktiv metodlar (rolli o'yinlar, guruhii ish, munozara, drammatizatsiya) qo'llanishining yuqori samaradorligi ko'rsatilgan. Bu metodlar o'quvchilarni faollashtiradi, ularning nutqiy faoliyatini rag'batlantiradi.

4. **Ko'rgazmali va texnik vositalar nutq faoliyatini kuchaytiradi.** Ko'plab tadqiqotlar, xususan zamonaviy AKT vositalari - video, audio materiallar, interaktiv darsliklar va raqamli o'yinlar yordamida og'zaki nutqni shakllantirish samaradorligini oshirish mumkinligini ko'rsatmoqda. Ayniqsa, bu vositalar orqali o'quvchilarning eshitish, tushunish va ifoda qilish ko'nikmalari rivojlanadi.

5. **Nutqni rivojlantirishga yo'naltirilgan mashg'ulotlar tizimli va izchil bo'lishi zarur.** Adabiyotlarda og'zaki nutqni rivojlantirish tasodifiy emas, balki rejalashtirilgan va uzluksiz jarayon bo'lishi lozimligi ta'kidlanadi. Nutqiy mashqlar o'quv dasturiga integratsiyalashgan, o'quvchilarning yoshi va tayyorgarlik darajasiga moslashtirilgan bo'lishi lozim.

6. **O'qituvchining nutqiy namunasi va shaxsiy faoliyati hal qiluvchi omil hisoblanadi.** Tahlil qilingan manbalarda o'qituvchining og'zaki ifodasi, talaffuzi, so'z boyligi hamda bolalar bilan muloqot uslubi o'quvchilarning nutqiy rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Bu esa o'qituvchining til madaniyatini doimiy oshirib borishini talab qiladi.

Muhokama. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirish bugungi kunda ta'lim tizimida dolzarb masalalardan biri bo'lib qolmoqda. Bu muammo nafaqat til o'qitish metodikasi bilan, balki bolaning psixologik rivojlanishi, tafakkuri va ijtimoiy muloqotga kirishish ehtiyoji bilan ham bevosita bog'liqdir. Adabiyotlar tahlili va mavjud tajribalar shuni ko'rsatadiki, og'zaki nutqni rivojlantirish samaradorligi bir nechta omillarning uyg'unligiga bog'liq.

Muhokama jarayonida quyidagilar alohida ta'kidlanadi:

1. **Og'zaki nutq – shaxsiy rivojlanishning asosi.** Vygotskiy ta'kidlaganidek, nutq va tafakkur bir-birini to'ldiradi. Boshlang'ich sinfdagi og'zaki nutqni rivojlantirish nafaqat tilni o'rganish, balki o'quvchining shaxsiyati, mustaqil fikrlashi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlovchi omil sifatida qaralishi zarur. Bu fikr zamonaviy ta'lim konsepsiyalari bilan hamohangdir.

2. **An'anaviy va innovatsion metodlarning uyg'unligi zarur.** Tajriba va kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, faqat an'anaviy metodlar bilan cheklanib qolish o'quvchilarning nutqiy faolligini yetarli darajada rag'batlantirmaydi. Aksincha, o'yinli mashg'ulotlar, drammatizatsiya, rolli o'yinlar, multimedia vositalaridan foydalanish o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi va faol ishtirokni ta'minlaydi. Shu bois o'qituvchilar og'zaki nutqni rivojlantirishda turli uslublarni uyg'unlashtirgan holatda qo'llashlari zarur.

3. **Didaktik materiallarning sifat va mazmun jihatidan boy bo'lishi muhim.** Mavjud darsliklar, qo'shimcha materiallar va topshiriqlarning og'zaki nutqni rivojlantirishga qaratilganligi hali yetarli emasligi kuzatilmoqda. Shuningdek, dars jarayonlarida real hayotga yaqin, muloqotga asoslangan mashqlarga ko'proq o'rin berilishi lozim. Bu o'quvchilarning og'zaki ifoda qilish, fikrini aniq yetkazish, savollarga javob berish ko'nikmalarini shakllantiradi.

4. **O'qituvchining shaxsiy nutq madaniyati hal qiluvchi omil hisoblanadi.** O'qituvchi qanday gapirsa, o'quvchi ham shunday gapiradi, degan ibora bugun ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Dars jarayonida o'qituvchining talaffuzi, so'z boyligi, ohangdorligi, nutqning mantiqiyliigi – barchasi o'quvchiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shuning uchun o'qituvchilar til va nutq madaniyatini muntazam ravishda rivojlantirib borishlari zarur.

5. **Raqamli texnologiyalar imkoniyatlaridan keng foydalanish zarur.** Zamonaviy axborot texnologiyalari, ayniqsa, interaktiv dasturlar, videodarslar, animatsion topshiriqlar o'quvchilarning nutq faoliyatini kuchaytiradi. Biroq bu vositalar asosiy emas, balki yordamchi vosita sifatida maqsadga muvofiq qo'llanilishi lozim. Asosiy e'tibor og'zaki muloqotga, fikr ayta olish va savol berish qobiliyatini shakllantirishga qaratilishi kerak.

Muhokama davomida aniqlanishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun og'zaki nutqni rivojlantirish – bu faqat til darsi doirasidagi vazifa emas, balki shaxsiy va ijtimoiy rivojlanishning ajralmas qismidir. O'qituvchi tomonidan metodlar va vositalarning to'g'ri tanlanishi, bolalarning yosh xususiyatlariga mos yondashuv, ta'lim mazmunining hayotiyliigi va interaktivliigi - bularning barchasi og'zaki nutqni rivojlantirishdagi muhim omillar ekanliigi yana bir bor o'z isbotini topdi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida yangi pedagogik texnologiyalarni joriy etish og'zaki nutq ko'nikmalarini takomillashtirishda katta ahamiyatga ega. Bularga quyidagilar kiradi:

Interfaol taxtalar va vizual vositalar - darslarda mavzuni ko'rsatish, tasvirlash orqali o'quvchilarning e'tiborini oshiradi, ularni nutq bilan faol shug'ullanishga rag'batlantiradi.

Multimedia materiallari - video va audio kliplar orqali talaffuz va intonatsiyani to'g'ri o'rgatish mumkin.

Mobil ilovalar va onlayn platformalar - mustaqil mashq qilish uchun qulay imkoniyatlar yaratadi.

Virtual realitet (VR) texnologiyalari - nutqni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash imkonini beradi.

Onlayn testlar va baholash tizimlari - o'quvchilar nutqini doimiy monitoring qilish imkonini beradi.

5. Amaliy misollar

Misol 1: "So'z zanjiri" o'yini

O'quvchilar doira shaklida o'tirib, navbat bilan oldingi so'z bilan bog'liq yangi so'z aytib boradilar. Bu o'yin so'z boyligini oshirishga, nutqni tezlashtirishga yordam beradi.

Xulosa. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishda shakl, metod va vositalarni takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar va texnologiyalar yordamida og'zaki nutq ko'nikmalari samarali shakllanadi, bu esa o'quvchilarning o'qish va muloqotdagi muvaffaqiyatlarini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. 1.G'aniyeva N. "Boshlang'ich sinfda ona tili o'qitish metodikasi." - T.: O'qituvchi, 2019.
2. 2.Shodmonov S. "Nutq madaniyati va uni shakllantirish." - T.: Fan, 2016.
3. 3.Jalolov J. "Til o'rgatish metodikasi." - T.: O'zbekiston, 2005.
4. 4.Bahronova D. "O'quvchilarning og'zaki nutqini rivojlantirish usullari." - Maqola, 2020.
5. 5.Турсунова, С. И. (2024). Развитие словесного творчества младших школьников на уроках литературного чтения. Проблемы современного педагогического образования. Сер.: Педагогика и психология.-Научный журнал:-Ялта: РИО ГПА, (82), 284-287.
6. 6.Tursunova, S. I. (2024). SCIENTIFIC THEORETICAL FOUNDATIONS OF THE FORMATION OF ORAL SPEECH IN ELEMENTARY SCHOOL STUDENTS. World of Scientific news in Science, 2(6), 137-143.

Rustamov Shavkat Shuxratovich,
Buxoro davlat universiteti
Psixologiya kafedrası dotsenti (DSc)

TALABALARNING INNOVATSION KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHDA KREATIV TAFAKKUR VA MOTIVATSION OMILLARNING PSIXOLOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada jamiyatda dolzarb bo'lib borayotgan talabalarning innovatsion kompetentligini shakllantirish muammosi ko'rib chiqiladi. Bu iqtisodiyot va ishlab chiqarishning innovatsion rivojlanishi bilan bog'liq bo'lib, bu zamonaviy jamiyatdan innovatsiyalarni idrok etish va ishlab chiqarishga yuqori darajadagi tayyorgarlikni talab qiladi. Talabalarni innovatsion kompetentligi muammosining hozirgi holati tahlil qilinadi va innovatsiya samaradorligini ta'minlaydigan shaxsiy fazilatlar ko'rib chiqilgan. Ta'lim muassasasida innovatsion faoliyatda faol ishtirok etuvchi va o'qituvchilar va talabalardir. Shuningdek, innovatsion kompetentlik va innovatsion faoliyatga qiziqish ko'rsatmaydigan shaxslarning shaxsiy xususiyatlarini o'rganish natijalari keltirilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion faoliyat, kompetentlik, individuallik, metodologiya, xarakter, ijodkorlik, ijtimoiy psixologik xususiyatlar, kasbiy faoliyat, global kompetentlik.

Аннотация. В статье рассматривается проблема формирования инновационной компетентности учащихся, которая становится все более актуальной. Это связано с инновационным развитием экономики и производства, что требует от современного общества высокого уровня подготовки к восприятию и производству инноваций. Анализируется современное состояние проблемы инновационной компетентности учащихся и рассматриваются личностные качества, обеспечивающие эффективность инноваций. Активными участниками инновационной деятельности в образовательном учреждении являются и преподаватели, и студенты. Также представлены результаты исследования личностных особенностей лиц, не проявляющих инновационной компетентности и интереса к инновационной деятельности.

Ключевые слова: инновационная деятельность, компетентность, индивидуальность, методология, характер, креативность, социально-психологические особенности, профессиональная деятельность, глобальная компетентность.

Annotation. the article examines the problem of the formation of innovative competency of students, which is becoming more and more relevant. This is due to the innovative development of the economy and production, which requires a high level of preparation for the perception and production of innovations from modern society. The current state of the problem of innovative competency of students is analyzed and personal qualities that ensure the effectiveness of innovation are considered. They are active participants in innovative activities in the educational institution and are teachers and students. The results of the study of the personal characteristics of individuals who are not interested in innovative competence and innovative activities are also presented.

Key words: innovative activity, competence, individuality, methodology, character, creativity, social psychological characteristics, professional activity, global competence.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalarda innovatsion kompetentligini rivojlantirish muammosi eng dolzarb pedagogik va psixologik yo'nalishlardan biri hisoblanadi. Globallashuv, raqamli transformatsiya va iqtisodiy tizimlarning tezkor o'zgarishi shaxsdan yangicha fikrlashni, ijodkorlikni, tashabbuskorlikni hamda yangi sharoitlarga moslasha olishni talab qilmoqda. Shu boisdan, innovatsion kompetentlik - talabani kasbiy faoliyatda yangilik yaratish, muammolarni

noan'anaviy yo'llar bilan hal etish, o'z g'oyalarini amaliyotga joriy eta olish qobiliyati sifatida - zamonaviy oliy ta'limning ustuvor maqsadlaridan biri sifatida e'tirof etiladi.

Pedagogik nuqtai nazardan, innovatsion kompetentlikni shakllantirish ta'lim jarayonida kreativ tafakkur, motivatsion faollik va shaxsiy o'sishga yo'naltirilganlik bilan chambarchas bog'liqdir. Talaba nafaqat mavjud bilimlarni o'zlashtirishi, balki ularni qayta ishlab, yangi bilim, mahsulot yoki g'oyaga aylantirishni o'rganishi zarur. Shu ma'noda, kreativ tafakkur - talabaning yangicha fikrlash, nostandart yechimlar topish va intellektual elastiklikni rivojlantirish mexanizmi sifatida - innovatsion kompetentlikning psixologik asosi bo'lib xizmat qiladi.

Motivatsion omillar esa bu jarayonning ichki harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. Ichki motivatsiya, o'z-o'zini rivojlantirishga bo'lgan ehtiyoj, maqsadga yo'naltirilganlik va muvaffaqiyatga intilish - talabaning innovatsion faoliyatini rag'batlantiruvchi psixologik determinantlardir. Psixologik nuqtai nazardan, kreativ tafakkur va motivatsiya o'zaro ta'sirda bo'lib, biri ikkinchisini mustahkamlaydi: kreativ yondashuv ichki motivatsiyani kuchaytiradi, motivatsiya esa yangilik yaratishga intilishni oshiradi.

Mazkur tadqiqotda talabalarning innovatsion kompetentligini rivojlantirish jarayonida kreativ tafakkur va motivatsion omillarning o'zaro bog'liqligi, ularning pedagogik va psixologik mexanizmlari, shuningdek, ta'lim jarayonida ushbu omillarni rivojlantirish shart-sharoitlari tahlil qilinadi. Shu orqali oliy ta'lim tizimida innovatsion tafakkurga ega, raqobatbardosh va ijodkor mutaxassislarni tayyorlashning ilmiy-nazariy hamda amaliy asoslari ishlab chiqiladi.

Ta'lim muassasalarida yoshlarning shaxsiy rivojlanishi ularning mustaqil fikrlash, ijodkorlik, faollik, munosabatlarining chuqurlashib hamda boyib borishi, xarakter hamda dunyoqarashlarining turg'unligi, o'z-o'zini nazorat qilish va tarbiyalashga bo'lgan ehtiyojlarning shakllanishi kabi holatlar bilan tavsiflanadi. Bo'lajak kasb egalari uchun ta'lim muassasalarida ta'lim olish jarayoni – bu insonda mehnat faoliyatini muvaffaqiyatli amalga oshirishda ahamiyatli sanalgan kasbiy bilim, sifat, kompetentlik va mezonlar asosida rivojlantirish hamda o'z-o'zini takomillashtirishning eng maqbul davridir. Ta'lim oluvchilar ushbu jarayonda bilimlarni jamlash, saqlash, uzatish, ularning mantiqiy tuzilmasini yaratish va istiqbolda kasbiy faoliyatini tashkil etishda ulardan samarali foydalanish kabi holatlarni o'zida mujassam ettiradi. Global o'zgarishlarga qarshi islohotlar amalga oshirilayotgan sharoitda talabalarda innovatsion kompetentli yoshlarning mavjudligi davr taqozosi hisoblanib, o'z shaxsiy dunyoqarashiga ega bo'lgan insonlarga jamiyat taraqqiyotini ta'minlashga xizmat qiladigan ko'plab loyihalarni ishlab chiqishga qodir ekanligini ko'rsatadi hamda mavzuning dolzarbligini belgilab beradi. Ilmiy adabiyotlarning tahliliga qaraganda, kasbiy kompetentlikni aniqlashga doir tadqiqotchilar tomonidan turli yondashuvlar mavjud.

Adabiyotlar tahlili. Jumladan, Yevropa va amerikalik tadqiqotchilar kasbiy kompetentlikni amaliy jihatlarini, ya'ni muhitga ta'sir etuvchi (I.Borg, M.Muller, T.Staufenbiel), vazifani muvaffaqiyatli uddalashga xizmat qiluvchi bilim, ko'nikma va malakalar majmuasi (M.Perlmutter, M.Kaplan, L.Nyquist); faoliyat tuzilmasidagi alohida xatti-harakatlarni amalga oshirishni ta'minotchisi (G.Schreder, M.Vorwerg), amaliyotga tatbiq etiladigan usullarni bilish jarayonlariga qo'llovchi (S.P.Dyrstra, S.Dollinger) sifatida o'rganishgan.

Rossiyalik olimlardan L.I. Ansiferova, D.N. Zavalishina, Ye.F. Ribalko, N.V. Kuzmina, N.V. Yakovleva, A.K. Markova, M.A. Choshanov, Yu.V. Vardanyan, T.V. Zamorskaya, L.V. Temnova, O.A. Anisimova, S.S. Sedova, A.A. Derkach, V.G. Zazikin, I.A. Zimnyaya, Yu.G. Tatur, A.I. Yushko, A.I. Subetto, Z.M. Albekova va boshqalar tomonidan so'nggi yillarda kompetentlik va kompetentsiya masalalariga ilmiy yondashuvlarni uchratish mumkin.

Uzluksiz ta'lim jarayonida kompetentlikni shakllantirish tizimiga qo'yiladigan talablar Oliy ta'limning bakalavriat bosqichida qo'yiladigan talablar majmuasi:

1) Global kompetentlik. Mustaqil hayot yo'lini topa olishi, jamiyatdagi roli va o'rnini anglab yetishi.

2) Ijtimoiy-madaniy kompetentlik. Chuqur o'zlashtirishi zarur bo'lgan bilim va faoliyat

tajribasining doirasini kengaytirish.

3) Ijtimoiy-faoliyatga kompetentlik. Fuqarolik, ijtimoiy-mehnat sohasidagi bilim va tajribalarni egallash.

4) Axborot olishga kompetentlik. Audio-video vositalari va axborot texnologiyalari yordamida mustaqil izlanish.

5) Kommunikativ kompetentlik. O'zaro munosabatlar, ularning usullarini o'zlashtirish,

6) O'quv-bilishga kompetentlik. Maqsadni ko'ra bilish, faoliyatni rejalashtirish, uning mazmunini tahlil qilish bo'yicha bilim va malakalar majmuasini egallash.

7) Amaliy faoliyatga kompetentlik. Harakat va amallarni yangi vaziyatlarda qo'llay olish, yangi axborotlar ichida tez yo'nalish olish ko'nikmalarini shakllantirish.

8) Global bilimlarga egalik. O'z kasbi doirasida yetarli darajadagi bilimga ega bo'lish.

9) Fanlarni integrasiyalay olishlik. Zaruriy bilimlarni o'zlashtirishda o'qitiladigan barcha fanlarning bir-biri bilan o'zaro aloqadorligini ta'minlash.

10) Konstruksiyalay olishlik. Obyekt va jarayonlarning tuzilishi va o'zaro joylashuvlarini tuza bilishning tizimli faoliyati bo'yicha malakalarga ega bo'lish.

11) Modellash tira olishlik. Biror-bir hodisa, jarayon yoki obyektlar tizimini ideal yoki real modelini qurish va uni o'rganish orqali ularning xususiyatlarini aniqlash.

12) Loyihalay olishlik. Obyekt va jarayonlarni rejalashtirish, modelini tuzish, ularning xususiyatlarini aniqlash.

13) Bashorat qila olishlik. Manbalar asosida istiqbolda aniqlash lozim bo'lgan natija xususida oldindan fikr yuritish.

14) Motivasion xislatlarga egalik. Kasbiy faoliyatni samarali tashkil etishga undovchi ko'nikma va malakalarni shakllantirish.

15) Intellektual salohiyatga egalik. Fikrlash, erudisiya, sezgirlik, ziyraklik, bashorat qila olish, kuzatuvchanlik, tasavvur, ijodkorlik malakalarini shakllantirish.

16) Irodaviylik. O'zaro muloqotda chidam, faoliyatni amalga oshirishda, maqsadlarga erishishda, o'zligini rivojlantirish.

17) Hissiylik. Ta'lim oluvchilarning o'y-kechinmalari, o'quvchilarning yosh-fiziologik xususiyatlarini e'tiborga olish, hamfikrlik va ruhiy muhitni boshqara olish.

18) Qobiliyatlilik. Muayyan faoliyat yuzasidan layoqatlilik va ishni muvaffaqiyatli bajarishdagi o'ziga xos imkoniyatlarga egalik ko'nikma va malakalarini shakllantirish.

19) O'z-o'zini takomillashtira olishlik. O'z faoliyatini tahlil qilish va baholash, o'z individualligini rivojlantira olish.

20) Global fikrlashga egalik. Intellektual, hissiy, jismoniy, axloqiy va ruhiy xususiyatlarni rivojlantirish.

Talabalarni innovatsion kompetenligini o'rganish ularni amalga oshirishga tayyorligini rivojlantirish strategiyasini nazariy jihatdan asoslash va ishlab chiqish, tizim-faoliyat paradigmasida rivojlanish qonuniyatlarini, psixologik mexanizmlar va tamoyillarni ajratib ko'rsatish imkonini beradi.

Innovatsion faoliyat konsepsiyasini yaratish zarurligini birinchi navbatda ta'lim jarayonini optimallashtirish va samaradorligini oshirish, talabalarning yangi, ijodiy faoliyatda mustaqilligini namoyon etishi bilan bog'liq to'siqlarni bartaraf etish muhimligida ko'ramiz.

Bizning fikrimizcha, ijodiy salohiyati past, o'zini-o'zi boshqarish, o'z-o'ziga ishonchi, qat'iyati, kognitiv faoliyatga rag'bat yetarlicha rivojlanmagan o'quvchilar o'qishni tamomlagandan so'ng innovatsiyalarda yuqori natijalarga erishish va mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish imkoniyati kam.

Biz ushbu ma'lumotlarni bevosita atrof-muhit sharoitlarini o'zgartirishga, talabalarning ichki faolligini rag'batlantirishga, tegishli shaxsiy fazilatlarini va innovatsiyalarga tayyorlikni rivojlantirishga qaratilgan psixologik-pedagogik tadqiqotlar o'tkazishning eng muhim amaliy sharti deb hisoblaymiz. Biroq, bu natijalarni barcha holatlarga o'tkazish noto'g'ri, chunki ular

maxsus tadqiqotlarni talab qiladi. Avvalo, turli ta'lim muassasalari va talabalar uchun ularning ishonchliligini tekshirish kerak. Bundan tashqari, talabalarining innovatsion kompetensiyasini ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilari faoliyati, uning innovatsion yo'nalishi, o'qituvchilarning talabalar innovatsion xulq-atvori va innovatsion tayyorgarligi ko'nikmalarini rivojlantirish istagi va ehtiyojlari bilan bog'liqligini e'tiborsiz qoldirib bo'lmaydi.

Shunday qilib, talabalarining innovatsion kompetensiyasini rivojlantirish natijasi bir xil bo'lishi mumkin emas va ularni o'qitish va tarbiyalashning psixologik-pedagogik sharoitlariga, turli xil tashqi omillarning ta'siriga, shuningdek, ichki omillarga - qobiliyatlarga, qiziqishlarga, shaxsiy xususiyatlarga qarab o'zgaradi. Bu otalabalarining innovatsion faoliyatga tayyorgarligini shakllantirish jarayonini qanday tashkil etish bo'yicha aniq psixologik-pedagogik tadqiqotlar olib borilgan taqdirdagina, ta'lim tashkilotlari o'zlarining ta'lim faoliyatida buni hisobga olishlari va zaruriy choralar ko'rishlari mumkin bo'lgan muhim pedagogik xulosani anglatadi.

Talabalarining innovatsion kompetensiyasini psixologik asoslarini aniqlash vazifasi uning nazariy tamoyillari tizimini ochish bilan bog'liq. "Talabalarining innovatsion kompetensiyasini" tushunchalarini tizimli-faollik yondashuvi nuqtai nazaridan ko'rib chiqish kerak, bu nafaqat innovatsion jarayonning alohida bosqichlarini tahlil qilish, balki uni har tomonlama o'rganishga o'tish imkonini beradi.

Odatiy turmush tarziga ta'sir qiluvchi stereotiplar og'riqli hodisalarga olib keladi, ta'limning barcha turlarini yangilashga to'sqinlik qiladi. Odamlarning zamonaviy ta'limdagi yangiliklarni qabul qilishni istamasligining sababi qulaylik, xavfsizlik va o'zini o'zi tasdiqlash uchun hayotiy ehtiyojlarni blok qilishdadir. Hamma ham nazariyani qayta o'rganish, imtihon topshirish, fikrini o'zgartirish, shaxsiy vaqt va pul sarflashga tayyor emas. Yangilash jarayoni boshlangandan so'ng, uni faqat maxsus texnikalar yordamida to'xtatish mumkin. Shuningdek, parallel amalga oshirish eski va yangi ta'lim jarayonining birgalikda mavjudligini, bunday sintezning samaradorligini tahlil qilishni nazarda tutadi. Ya'ni bir paytning o'zida ikki tomonla ta'lim usuli orqali jarayonni olib borish ancha sifat darajasini oshiradi.

Yuqoridagi ma'lumotlarga mustasno tarzida shuni ta'kidlab o'tish joizki, hozirgi davrda innovatsion texnologiyalarni ta'lim jarayoniga joriy etish muammolari ham yoq emas.

Ta'limdagi innovatsion texnologiyalar turli sabablarga ko'ra "sekinlashmoqda".

1. Ijodkorlik to'sig'i. Eski dasturlar bo'yicha ishlashga odatlangan o'qituvchilar hech narsani o'zgartirishni, o'rganishni va rivojlanishni xohlamaydilar. Ular ta'lim tizimidagi barcha yangiliklarga qarshi turadilar.

2. Konformizm. Oportunizm, rivojlanishni istamaslik, boshqalarning ko'ziga yomon ko'z bilan ko'rinishdan qo'rqish, kulgili tuyulishi tufayli o'qituvchilar g'ayrioddiy pedagogik qarorlar qabul qilishdan bosh tortadilar.

3. Shaxsiy tashvish. O'ziga ishonchsizlik, qobiliyatlar, kuchli tomonlar, o'zini past baholash, o'z fikrlarini ochiq aytishdan qo'rqish tufayli ko'plab o'qituvchilar ta'lim muassasasidagi har qanday o'zgarishlarga oxirgi imkoniyatgacha qarshilik ko'rsatadilar.

4. Fikrlashning qattiqligi. O'qituvchilari o'zlarining fikrlarini yagona, yakuniy, qayta ko'rib chiqilmaydigan deb bilishadi. Ular yangi bilim, ko'nikmalarni egallashga intilmaydilar, zamonaviy ta'lim muassasalaridagi yangi tendentsiyalarga salbiy munosabatda bo'lishadi.

Bundan tashqari, ta'lim jarayoniga innovatsiyalarni joriy etishga to'sqinlik qiluvchi omillar orasida yetakchi o'rinlarni quyidagilar egallaydi:

- ta'lim muassasalarining kompyuter va elektron vositalar bilan yetarli darajada ta'minlanmaganligi (ayrim oliy o'quv yurtlarida barqaror internet mavjud emas, amaliy va laboratoriya ishlarini bajarish uchun elektron qo'llanmalar, uslubiy tavsiyalar yetarli emas);

- professor-o'qituvchilarning AKT sohasidagi malakasining yetarli emasligi;

- ta'lim muassasasi rahbariyatining o'quv jarayonida innovatsion

Rus olimasi O.A. Kozireva o'z izlanishlarida talabalarni innovatsion kompetensiyasini rivojlantirishda kasbiy yetuklik darajalari va shakllanishini qiyoslab o'rgangan. Uning fikricha,

kasbiy yetuklikning uchta darajasi mavjud bo'lib, ularning har biri "**anglanmagan kompetentsizlik** → **anglanilgan kompetentsizlik** → **anglangan kompetentlik**" tizimidagi kasbiy kompetentlik darajalarini belgilab beradi (1-jadvalga qarang).

1-jadval.

Kasbiy yetuklik (professionalizm)ning darajalari		Kasbiy kompetentlik darajalari
«Eng maqbul» (istiqbolli)	9	Anglangan kompetentlik («Men nima bilishim haqida bilaman»)
	8	Anglanilgan kompetentsizlik («Men bilmasligim haqida bilaman»)
	7	Anglanmagan kompetentsizlik («Men – hech narsa bilmasligim haqida, hech narsa bilmayman»)
«Eng muhim» «nomigagina»	6	Anglangan kompetentlik («Men nima bilishim haqida bilaman»)
	5	Anglanilgan kompetentsizlik («Men bilmasligim haqida bilaman»)
	4	Anglanmagan kompetentsizlik («Men – hech narsa bilmasligim haqida, hech narsa bilmayman»)
«Yashirin, ammo yuzaga chiqishi mumkin bo'lgan» (ilmli-tarbiyali)	3	Anglangan kompetentlik («Men nima bilishim haqida bilaman»)
	2	Anglanilgan kompetentsizlik («Men bilmasligim haqida bilaman»)
	1	Anglanmagan kompetentsizlik («Men – hech narsa bilmasligim haqida, hech narsa bilmayman»)

Shuningdek, shaxsi shakllanishida innovatsion kompetentlik va kasbiy yetuklik kengroq yoritishda mutaxassis kompetentsiyalari klasteriga murojaat etish maqsadga muvofiqdir.

Kasbiy kompetentlikning bunday klasteri uch xil: faoliyatni; shaxslilikni; motivatsiyani tashkil qiluvchi kompetentsiyalar majmuida ko'rinadi

Umuman olganda, kompetentsiya *muayyan shaxs* doirasida o'rganilganda, insonning rivojlantirishi zarur bo'lgan kuchli tomonlarini, sifatlarini yuzaga chiqarishda va ishni eng yaxshi, samarali bajarish mumkin bo'lgan usullarini aniqlashda yordam bersa, *tashkilot* miqyosida esa hamkasblarni o'qitishga bo'lgan ehtiyojlarni va berilgan maslahatlar natijasida to'lmay qolgan «bo'shliq»larni to'ldirishda asqotadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abulxanova-Slavskaya, K.A. Faoliyat va shaxsiyat psixologiyasi / K.A. Abulxanova-Slavskaya. -M. : Ta'lim, 1980. - 480 b.
2. Vygotskiy, L.S. Pedagogik psixologiya / L. S. Vygotskiy. - M.: Pedagogika, 1991. - 480 b.
3. Sayidahmedov N.S., Abdurahimov S.A. Pedagogik mahorat va pedagogik texnologiya: monografiya.-T., A. Beruniy nomli TDTU Qoshidagi OIPI, 2009.-327 b.
4. Nishonaliev U.N., Tolipov O.K., Sharipov Sh.S. Kasbiy talim pedagogika. Ohkuv foydalanish.-Toshkent: TDPU, 2007.-260.b.
5. Lazarev V.S. O'qituvchining innovatsion faoliyati / V.S. Lazarev // Maktabda tajriba va innovatsiya.-2008.-No2.-P. 2-8.

Юнусова Раъно Гайбуллаевна,

Ассистент кафедры "Инновации и информационные технологии в медицине,
биофизика" Бухарского государственного медицинского института.

Email: yunusova462@gmail.com

РОЛЬ ПРАКТИЧЕСКИХ ЗАНЯТИЙ В ПРЕПОДАВАНИИ БИОФИЗИКИ

Резюме. В статье рассматривается роль практических занятий в преподавании биофизики. Биофизика, являясь фундаментальной дисциплиной в медицинских и естественно-научных областях, требует не только теоретических знаний, но и практических навыков. Практические занятия позволяют студентам закрепить теоретические концепции, развить исследовательские умения и овладеть методами работы с современным оборудованием. Проведённый анализ показывает, что лабораторные и практические занятия повышают мотивацию студентов, углубляют понимание сложных биофизических явлений и способствуют формированию критического и научного мышления. Эффективность практических занятий зависит от методического обеспечения, наличия современной техники и применения интерактивных и проектных методов обучения.

Ключевые слова: биофизика, практические занятия, лабораторное обучение, методы преподавания, профессиональные компетенции, исследовательские навыки, интерактивное обучение.

Resume. The role of practical classes in teaching biophysics is considered in the article. Biophysics, being a fundamental discipline in medical and natural sciences, requires not only theoretical knowledge but also practical skills that ensure the professional competence of future specialists. Practical training allows students to consolidate theoretical concepts, develop research skills, and master methods of working with modern equipment. Based on the analysis of literature, teaching practice, and student surveys, it has been demonstrated that laboratory and practical classes increase motivation, facilitate deeper understanding of complex biophysical phenomena, and contribute to the formation of critical and scientific thinking. The study highlights that the effectiveness of practical classes depends on methodological support, the availability of modern equipment, and the use of interactive and project-based approaches. Thus, practical classes serve as a key component of biophysics education and play an essential role in the training of qualified specialists.

Key words: biophysics, practical classes, laboratory training, teaching methods, professional competencies, research skills, interactive learning

Введение. В современном образовательном процессе особое значение приобретает практическая подготовка студентов, особенно в таких фундаментальных дисциплинах, как биофизика. Биофизика - это наука, находящаяся на стыке биологии и физики, изучающая физические процессы и явления, происходящие в живых организмах на различных уровнях их организации.

Изучение биофизики требует не только теоретических знаний, но и практических умений применять эти знания для анализа биологических процессов. В этом контексте практические занятия играют важную роль, так как способствуют формированию у студентов навыков научного мышления, умения работать с приборами, анализировать результаты экспериментов и делать обоснованные выводы.

Практические занятия позволяют студентам глубже понять сложные биофизические процессы, повысить мотивацию к изучению предмета и укрепить междисциплинарные связи между теорией и её реальным применением. Они формируют основу для будущей

профессиональной деятельности, особенно для тех, кто планирует работать в области медицины, биотехнологий или научных исследований.

Современное образование в медицинских и биологических вузах невозможно представить без интеграции фундаментальных наук, среди которых особое место занимает биофизика[1, 2]. Данная дисциплина формирует междисциплинарное мышление, соединяя биологию, физику, химию и математику. Она не только объясняет фундаментальные механизмы жизнедеятельности на молекулярном и клеточном уровнях, но и создаёт основу для понимания диагностических и терапевтических технологий, используемых в клинической практике[3].

В последние годы отмечается тенденция перехода от традиционного лекционного подхода к более интерактивным и практико-ориентированным методам обучения[4, 5]. Это связано с необходимостью подготовки специалистов, способных к самостоятельному анализу информации, применению экспериментальных методов и адаптации к быстро меняющейся научной среде[6,7].

Практические занятия в преподавании биофизики позволяют студентам:

- закрепить и конкретизировать знания, полученные на лекциях,
- освоить экспериментальные методики, применяемые в физиологии, молекулярной биологии и медицине,
- приобрести навыки обработки и анализа данных,
- развить критическое мышление и исследовательские способности[8].

Особое значение практика имеет в формировании клинического мышления у будущих врачей: понимание физических основ диагностических методов (УЗИ, рентген, МРТ, КТ) возможно только при изучении биофизики на прикладном уровне[9].

Таким образом, введение практических занятий в курс биофизики позволяет не только углубить знания студентов, но и подготовить их к реальной профессиональной деятельности, что делает данную методику незаменимой частью образовательного процесса[10].

Методы. Для анализа роли практических занятий в преподавании биофизики были использованы следующие методы:

1. Педагогический анализ литературы.
2. Сравнительный анализ образовательных программ..
3. Наблюдение и обобщение педагогического опыта.
4. Анкетирование студентов.

Результаты. На основе педагогического анализа и анкетирования студентов были получены следующие данные:

1. Закрепление теории. Более 80% студентов отметили, что сложные разделы биофизики (например, квантово-механические основы спектроскопии, физика биомембран, биомеханика) стали для них более понятными после выполнения практических работ. Это подтверждает, что наглядность и эксперимент являются ключевыми факторами усвоения материала.

2. Формирование экспериментальных навыков. В ходе практических занятий студенты овладели методами спектрофотометрии, регистрацией электрических потенциалов, измерением осмотического давления, исследованием свойств биополимеров. Эти умения в дальнейшем находят применение в клинической и исследовательской практике.

3. Повышение мотивации. 72% студентов указали, что практические занятия стимулируют их интерес к предмету, так как позволяют видеть прямую связь между теорией и практикой.

4. Развитие исследовательского мышления. Практикумы способствовали формированию навыков планирования эксперимента, постановки гипотез и анализа результатов. Это особенно важно для будущих исследователей и врачей, которым необходимо уметь работать с данными и принимать решения на основе объективных показателей.

5. Эффективность активных методов. Использование групповой работы, проектных заданий и компьютерных симуляций повысило результативность занятий: у студентов формировались навыки коммуникации, анализа и представления данных.

6. Анализ оценок. Уровень усвоения материала у студентов, активно участвовавших в лабораторных и практических работах, был в среднем на 25–30% выше, чем у студентов, ограничивавшихся только лекционным материалом.

Таким образом, проведенный анализ подтверждает, что практические занятия по биофизике играют решающую роль в повышении качества образования, развитии профессиональных компетенций и подготовке специалистов к самостоятельной научной и клинической работе.

Обсуждение. Практические занятия являются неотъемлемой частью преподавания биофизики. Их эффективность заключается в соединении теории и практики, развитии исследовательского и клинического мышления. Однако результативность занятий зависит от наличия современной материально-технической базы, уровня подготовки преподавателей и мотивации студентов. Использование компьютерных симуляций, виртуальных лабораторий и проектных методов обучения значительно повышает качество усвоения материала. В процессе изучения биофизики важно не только передать студентам теоретические знания, но и научить их применять эти знания на практике. Практические занятия позволяют перейти от абстрактных понятий к реальному опыту, что особенно важно в такой междисциплинарной науке, как биофизика.

Во время лабораторных работ студенты сталкиваются с необходимостью самостоятельно решать задачи, анализировать данные, работать с научной аппаратурой и оформлять результаты исследований. Это формирует у них навыки, которые будут востребованы в профессиональной деятельности, особенно в научной, медицинской и технической сферах.

Кроме того, практические занятия способствуют развитию познавательной активности студентов. Участвуя в экспериментах, студенты становятся более заинтересованными в предмете, начинают глубже понимать сложные биофизические процессы и взаимосвязь между теорией и практикой.

Однако эффективность практических занятий во многом зависит от методики преподавания, технического оснащения лабораторий, а также уровня подготовки преподавателей. Поэтому важно постоянно совершенствовать формы и методы проведения практических занятий, внедрять инновационные технологии, использовать современные приборы и программное обеспечение.

Заключение. Практические занятия по биофизике представляют собой неотъемлемую часть образовательного процесса в медицинских и естественно-научных вузах. Их значение выходит далеко за рамки закрепления теоретических знаний. Именно в ходе лабораторных и практических занятий студенты приобретают навыки исследовательской работы, учатся планировать и проводить эксперименты, анализировать полученные результаты и делать обоснованные выводы.

Важнейшей функцией практических занятий является формирование клинического мышления у будущих врачей. Студенты начинают понимать, что физические законы лежат в основе работы медицинской аппаратуры и современных методов диагностики (например, электрокардиография, ультразвуковая и магнитно-резонансная томография,

радионуклидные исследования). Благодаря этому они могут осознанно использовать такие технологии в будущей практике.

Особое значение приобретают современные подходы к организации практических занятий: использование компьютерных симуляций, виртуальных лабораторий, междисциплинарных проектов. Эти методы делают процесс обучения более наглядным и интерактивным, а также позволяют компенсировать нехватку дорогостоящего оборудования.

Таким образом, практические занятия по биофизике являются ключевым звеном в формировании профессиональных компетенций, исследовательского и клинического мышления. Их развитие и совершенствование должно стать приоритетом образовательных программ, ориентированных на подготовку специалистов нового поколения.

Практические занятия по биофизике являются неотъемлемой частью эффективного учебного процесса. Они позволяют студентам не только закрепить полученные теоретические знания, но и научиться применять их на практике. Через выполнение лабораторных работ, проведение экспериментов и анализ полученных данных учащиеся развивают критическое мышление, исследовательские навыки и умение работать в команде.

Кроме того, практические занятия способствуют более глубокому пониманию биофизических процессов, что особенно важно для будущих специалистов в области медицины, биологии и смежных наук. Таким образом, практические занятия не только обогащают учебный процесс, но и формируют прочную основу для профессионального роста студентов, повышая качество их подготовки и мотивацию к дальнейшему обучению.

Литература.

1. Бобоева Г.А. Методика преподавания биофизики в медицинских вузах. – Ташкент: Медуниверситет, 2021. – 212 с.
2. Иванов В.В., Кузнецова Н.А. Биофизика: учебник для студентов медицинских вузов. – Москва: ГЭОТАР-Медиа, 2020. – 368 с.
3. Чернышов А.П. Практические занятия как средство формирования профессиональных компетенций студентов // Вестник высшей школы. – 2019. – №6. – С. 45–52.
4. Назаров И.Ш. Роль лабораторных работ в преподавании естественных наук // Наука и образование. – 2020. – №3. – С. 78–84.
5. Бекмуродов Ш. Использование интерактивных технологий в обучении биофизике. – Самарканд: Изд-во СамГУ, 2021. – 156 с.
6. Batishcheva L.N. Biophysics: Educational guide. – St. Petersburg: Piter, 2018. – 289 p.
7. Zaitsev S.M. Modern methods of teaching biophysics in higher education // Journal of Biophysics Education. – 2022. – Vol. 14, No. 2. – P. 101–110.
8. Smith J., Brown K. Laboratory-based learning in medical education // Medical Teacher. – 2020. – Vol. 42, No. 4. – P. 398–405.
9. Johnson R., Patel V. Active learning strategies in teaching physics and biophysics // International Journal of Science Education. – 2021. – Vol. 43, No. 7. – P. 1123–1135.
10. Miller D. The role of laboratory practice in forming research skills // European Journal of Educational Research. – 2019. – Vol. 8, No. 3. – P. 921–930.

Qulmirzayeva Fotima Musurmonqul qizi,
Toshkent viloyati, Bo'stonliq tumani G'azalkent shahar
11-davlat maktabgacha ta'lim tashkilotining tarbiyachisi

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA PEDAGOGIK JARAYONLARNI TAKOMILLASHTIRISH

Abstract. Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish masalalari ilmiy-nazariy jihatdan keng yoritilgan. Shuningdek, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini inobatga olgan holda ta'lim-tarbiya jarayonini tashkil etishning samarali usullari ham tahlil qilingan. Pedagoglarning malakasini oshirish, o'quv hujjatlarini takomillashtirish hamda interaktiv metodlardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berib o'tilgan. Tadqiqotimizda ilg'or xorijiy tajribalar ham tahlil qilinib, milliy ta'lim tizimiga moslashtirish yo'llari ko'rsatib o'tdik.

Kalit so'zlar: Pedagogik jarayon, maktabgacha ta'lim, innovatsion texnologiyalar, interaktiv metodlar, tarbiyaviy yondashuv, malaka oshirish.

Abstract. В данной статье широко освещены вопросы совершенствования педагогических процессов в дошкольных образовательных организациях с научно-теоретической точки зрения. Также проанализированы эффективные методы внедрения современных педагогических технологий, организации учебно-воспитательного процесса с учетом возрастных и индивидуальных особенностей детей. Даны рекомендации по повышению квалификации педагогов, совершенствованию учебной документации и использованию интерактивных методов. В нашем исследовании также был проанализирован передовой зарубежный опыт и показаны пути адаптации к национальной системе образования.

Ключевые слова: Педагогический процесс, дошкольное образование, инновационные технологии, интерактивные методы, воспитательный подход, повышение квалификации.

Abstract. This article extensively covers the issues of improving pedagogical processes in preschool educational organizations from a scientific and theoretical point of view. The introduction of modern pedagogical technologies, effective methods of organizing the educational process, taking into account the age and individual characteristics of children, were also analyzed. Recommendations are given on improving the qualifications of teachers, improving educational documentation, and using interactive methods. In our study, we also analyzed advanced foreign experience and showed ways to adapt it to the national education system.

Key words: Pedagogical process, preschool education, innovative technologies, interactive methods, educational approach, professional development.

Kirish. Bugungi globallashuv va raqobatbardoshlik sharoitida har bir davlatning taraqqiyot darajasi, eng avvalo, uning ta'lim tizimi, ayniqsa, boshlang'ich va maktabgacha ta'lim bosqichining samaradorligi bilan chambarchas bog'liqdir. Chunki insonning shaxs sifatida shakllanishi, aqliy, ijtimoiy-psixologik va axloqiy jihatdan rivojlanishi aynan erta yoshdagi ta'lim-tarbiyaga bevosita bog'liqdir. Shu bois, maktabgacha ta'lim tizimi har qanday mamlakatda ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida e'tirof etiladi.

O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda maktabgacha ta'lim sohasini isloh qilish, zamonaviy pedagogik yondashuvlarni joriy etish va bu tizimning moddiy-texnik bazasini mustahkamlash borasida qator ijobiy o'zgarishlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev tomonidan ta'lim sohasini isloh qilishga qaratilgan bir qator muhim hujjatlar qabul qilinib, ushbu yo'nalishda tizimli ishlar olib borilmoqda.

Shu o'rinda, "O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan ustuvor vazifalarda maktabgacha ta'limning sifati va qamrovini oshirish, bolalarning intellektual va ijtimoiy-

emotsional rivojlanishini qo'llab-quvvatlash masalalari alohida e'tirof etilgan. Ushbu strategiyada 2030-yilga borib barcha 6 yoshli bolalarni maktabga tayyorlash bilan to'liq qamrab olish vazifasi belgilangan bo'lib, bu esa maktabgacha ta'lim tizimida samarali pedagogik jarayonni tashkil etishni taqozo etadi [1].

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 30-sentabrdagi "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-3305-sonli qarori asosida Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi tashkil etilib, tizimni bosqichma-bosqich isloh qilishga asos solindi. Mazkur qarorda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ta'lim-tarbiya sifatini oshirish, pedagog kadrlar salohiyatini kuchaytirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish kabi vazifalar belgilab berilgan [2].

Yana bir muhim hujjat – "Maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da qayd etilishicha, pedagogik jarayonlar takomillashuvi natijasida bolalarning maktabga tayyorlanish darajasi ortib boradi, bunda o'yin asosidagi ta'lim, kompetensiyaviy yondashuv, integratsiyalashgan mashg'ulotlar kabi ilg'or metodikalarning joriy etilishi zaruriy shart sifatida e'tirof etilgan [3].

Pedagogik jarayon deganda faqatgina mashg'ulot o'tkazish emas, balki bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishga qaratilgan didaktik, tarbiyaviy, psixologik va sotsial faoliyatlarning yagona tizimi tushuniladi. Bugungi kunda bu jarayonni samarali tashkil etish uchun quyidagi asosiy omillar muhim ahamiyat kasb etadi:

Pedagoglarning kasbiy mahoratini oshirish – zamonaviy metod va texnologiyalarni chuqur o'zlashtirgan, innovatsion yondashuvlarga ega bo'lgan pedagoglarga ta'lim jarayonining sifatini oshira oladi. 2021-yil 19-iyulda qabul qilingan "Ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar salohiyatini mustahkamlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-5175-son qaror bu borada muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qiladi [4,5].

Interaktiv va innovatsion metodlar joriy etish – bolalarning faolligini oshirish, ularni mustaqil fikrlashga, ijodiy yondashuvga o'rgatish uchun o'yinli mashg'ulotlar, loyihaviy faoliyat, STEAM yondashuvi, Montessori metodikasi va boshqa innovatsion yondashuvlardan foydalanish lozim.

Metodologiya. O'quv dasturlarining moslashuvchanligi va yangiligi – pedagogik jarayon zamonaviy talablar asosida tuzilgan, bolalarning yosh va psixologik xususiyatlariga mos, qiziqarli va foydali bo'lishi lozim. 2018-yilda ishlab chiqilgan Davlat maktabgacha ta'lim standarti bu borada metodik asosni belgilab bergan.

Texnologik infratuzilmaning mavjudligi – raqamli ta'lim vositalari, interaktiv doskalar, elektron resurslar va multimediya vositalari pedagogik jarayonni samarali tashkil etishga xizmat qiladi [6].

Shuningdek, maktabgacha yoshdagi bolalarning psixologik xususiyatlarini inobatga olgan holda, ularni rivojlantirishda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv muhim hisoblanadi. Bu borada, taniqli pedagog va psixolog olimlar, jumladan, J. Piaget [8], L.S. Vygotskiy [7], A.V. Zaporozhets [9], N.A. Menchinskaya [10] va boshqalar tomonidan ilgari surilgan g'oyalar zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimida o'z aksini topmoqda. Masalan, Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi asosida bolalarni tarbiyalashda ularning qobiliyat va imkoniyatlarini maksimal darajada ishga solish, ularga yo'l-yo'riq ko'rsatish muhim ahamiyatga ega.

Maktabgacha ta'lim tizimidagi muhim masalalardan yana biri – oilaviy va ijtimoiy hamkorlikni yo'lga qo'yishdir. Pedagogik jarayon faqat muassasa ichida emas, balki ota-onalar bilan hamkorlikda olib borilgandagina ijobiy samara beradi. Bu borada ham qator normativ hujjatlar, jumladan, 2022-yilda tasdiqlangan "Oilaviy maktabgacha ta'lim muassasalari to'g'risidagi nizom" asosida oilaviy ta'lim shakllarini rivojlantirish va ularni pedagogik tizimga integratsiyalash bo'yicha ishlar amalga oshirilmoqda.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, maktabgacha ta'lim – bu ta'limning ilk va eng muhim bosqichidir. Unda bola nafaqat bilim oladi, balki dunyoqarashi shakllanadi, nutqi

rivojlanadi, ijtimoiy muhitda o'zini tutish qoidalarini o'zlashtiradi. Agar ushbu bosqichda sifatli va to'g'ri pedagogik yondashuv yo'lga qo'yilsa, bola keyingi bosqichlarda – maktab, kollej, oliy ta'lim jarayonlarida o'z salohiyatini to'liq namoyon eta oladi.

Natija va muhokama. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirishda innovatsion metodlar (o'yinli ta'lim, STEAM, interaktiv darsliklar) sezilarli samarani beradi; pedagoglarning malakasi muntazam oshirilsa, uslubiy qo'llab-quvvatlash tizimi kuchlansa va ota-onalar bilan hamkorlik yo'lga qo'yilsa, bolalarning maktabga tayyorlanish darajasi ko'tariladi; normativ-huquqiy hujjatlar (PQ-3305, PQ-5175, "O'zbekiston–2030" strategiyasi) bu jarayonni tartibga soluvchi mustahkam asos bo'lib xizmat qiladi; shuningdek, monitoring va sifat nazorati mexanizmlarini joriy etish orqali pedagogik jarayon doimiy takomillashib boradi. Yuqorida keltirilgan o'yinli ta'lim, STEAM, interaktiv darsliklar haqida kengroq ma'lumot berib o'taman.

O'yinli ta'lim (Didaktik o'yin asosidagi ta'lim)

Ta'rifi: O'yinli ta'lim - bu bolalar uchun tabiiy faoliyat turi bo'lgan o'yin orqali bilim, ko'nikma va kompetensiyalarni shakllantirish jarayonidir. Bu metod bolalarning yoshiga mos, faol ishtirokini ta'minlaydi va psixologik jihatdan qulay muhit yaratadi.

Maqsadi: Bilim berishdan ko'ra, o'rgatishni quvnoq, motivatsion va hayajonli qilish. Bolaning ijodiy fikrlashi, nutqi, ijtimoiy moslashuvi va emotsional rivojlanishini ta'minlash.

Amalga oshirish usullari:

- Rolga kirish o'yinlari ("Do'konchi va xaridor", "Shifokor va bemor")
- Qoidali didaktik o'yinlar ("Ranglarni top", "Shakllarni ajrat")
- Pantomima va harakatli o'yinlar
- Mozaika va konstruktiv o'yinlar

Afzalliklari: bolaning faoliyatini faollashtiradi, mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish ko'nikmasini shakllantiradi, diqqat va xotirani kuchaytiradi.

Ilmiy asos: L.S. Vygotskiy ta'limni "yaqin rivojlanish zonasi" doirasida qurishni taklif qilgan bo'lib, aynan o'yinli metodlar bolaning rivojlanish potensialini to'liq ochib bera oladi.

2. STEAM yondashuvi (Science, Technology, Engineering, Art, Math)

Ta'rifi: STEAM - bu fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika sohalarini integratsiyalashgan holda o'qitish modelidir. Maktabgacha ta'limda STEAM yondashuvi orqali bolalarda analitik fikrlash, muammo yechish va yaratuvchanlik ko'nikmalari shakllantiriladi.

Maqsadi:

- Bolalarning tabiiy qiziqishini qo'llab-quvvatlash
- Fanlararo bog'liqlikda fikrlashni o'rgatish
- Erta yoshdan innovatsion tafakkurni shakllantirish

Amaliy misollar:

Fan	Faoliyat misoli
Science (Fan)	Suv va tuproq tajribalari
Technology	Oddiy robotlar bilan tanishtirish (LEGO Coding Express)
Engineering	Qurilish bloklari yordamida ko'prik yasash
Art	Ranglar aralashuvi tajribalari, kollaj ishlari
Math	Shakl va sonlar bilan o'yinlar, tartiblash

Afzalliklari:

- Integratsiyalangan fikrlashni rivojlantiradi
- Bolani hayotiy muammolarga tayyorlaydi
- Jamoada ishlash va liderlik ko'nikmalarini o'rgatadi

Xalqaro tajriba: STEAM metodikasi Finlyandiya, AQSh, Singapur kabi davlatlarning maktabgacha ta'lim dasturlarida asosiy o'quv komponenti sifatida tatbiq etilgan.

3. Interaktiv darsliklar (raqamli va multimediya vositalari asosidagi o'quv materiallar)

Ta'rifi: Interaktiv darsliklar – bu matn, rasm, tovush, animatsiya va mashqlarni o'z ichiga olgan, bolalar bilan faol muloqotda bo'ladigan raqamli ta'lim vositasidir. Ular planshet, smart doska yoki kompyuter orqali ishlatiladi.

Tuzilishi:

- Raqamli hikoyalar va ertaklar (audio va video)
- Kliklab tanlashli testlar, ranglash, to'g'rilash
- Bolaning harakatiga (bosish, surish, ovoz) javob qaytaradigan elementlar
- Maqsadi: Ta'lim jarayonini vizual va eshitish kanallari orqali boyitish
- Bolaning faolligini oshirish
- Individual yondashuvni ta'minlash

Afzalliklari:

- Diqqat, eshitish va ko'rish xotirasini rivojlantiradi
- O'rganish jarayonini interaktiv va qiziqarli qiladi
- Raqamli savodxonlikni shakllantiradi

Pedagogik jarayonni takomillashtirish - bu statik emas, dinamik tizim bo'lib, u doimiy adaptatsiya va qayta baholashni talab qiladi. Innovatsion yondashuvlarni davlat siyosati bilan uyg'unlash, metodik qo'llab-quvvatlash va materiallar yangiligi muhimligiga e'tibor qaratilishi kerak. Biroq, ba'zi muassasalarda texnologik jihozlar etarli emas, pedagoglar malaka oshirishda faqat nazariy kurslarda ishtirok etadi, amaliyotga tatbiq yetishmaydi, hamda ota-onalar bilan aloqa sust bo'ladi. Shuning uchun metodik markazlar faoliyati mustahkamlanishi, amaliy seminarlarga alohida urg'u berilishi, ilg'or xorijiy tajribalar o'rganilib mahalliy kontekstga moslashtirilishi, va sifat monitoringi bo'yicha jadval asosida baholash tizimi joriy etilishi lozim.

1-jadval

Yo'nalish	Amalga oshiriladigan chora-tadbirlar	Kutilgan natija
Innovatsion metodlar joriy etish	O'yinli, integratsiyaviy, STEAM metodlarini kirish	Bolalarning qiziqishi, mustaqil fikrlash ko'nikmalari oshadi
Pedagoglarning malakasini oshirish	Amaliy treninglar, master-klasslar, coaching	Pedagoglar uslubiy jihatdan mustahkamlanadi, dars sifati oshadi
Ota-onalar bilan hamkorlik	Treninglar, maslahat uchrashuvlari, uyga topshiriqlar hamkorlikda	Uy va muassasa birlashadi, pedagogik jarayon uzluksiz bo'ladi
Monitoring va baholash	Yillik sifat nazorati, indikatorlar bo'yicha baholash	Kamchiliklar tez aniqlanadi va tuzatiladi
Normativ-huquqiy qo'llab-quvvatlash	Qonunchilikka tahrir va yangilanishlar, qarorlarni amalga oshirish	Jarayon qonuniy asosda barqaror rivojlanadi

Xulosa. Yuqoridagilardan kelib chiqib, ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish masalalari chuqur tahlil qilinadi. Xususan, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni qo'llash, o'quv-tarbiya metodikasini rivojlantirish, pedagoglarning malakasini oshirish va ilg'or xorijiy tajribalarni milliy tizimga moslashtirish imkoniyatlari o'rganiladi. Shuningdek, amaldagi qonunchilik hujjatlari asosida mavjud muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "O'zbekiston – 2030" strategiyasi to'g'risidagi Farmoni, PF–158-son, 2023-yil 11-sentyabr.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori, PQ–3305-son, 2017-yil 30-sentyabr.
3. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi, "2030-yilgacha bo'lgan maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasi", 2019-yil 8-noyabr.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim sifatini oshirish va pedagog kadrlar salohiyatini mustahkamlash bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi qarori, PQ–5175-son, 2021-yil 19-iyul.
5. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim vazirligi, "Davlat maktabgacha ta'lim standarti", 2018-yil.
6. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi vazirligi, "Oilaviy maktabgacha ta'lim muassasalari to'g'risidagi nizom", 2022-yil.
7. L.S. Vygotsky, Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
8. J. Piaget, The Origins of Intelligence in Children. New York: International Universities Press, 1952.
9. A.V. Zaporozhets, The Development of Voluntary Movements. Moscow: Nauka, 1964.

Abduhalimova Yulduz Normurod qizi,
Boshlang'ich ta'limda matematika va ona tili kafedrası o'qituvchisi
yulduzabduhalimova3@gmail.com

TA'LIM JARAYONIDA FUNKSIONAL MODELASHTIRISH ASOSIDA O'QUV MOTIVATSIYASINI KUCHAYTIRISH USULLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada ta'lim jarayonida funksional modellashirish yondashuvini qo'llash orqali o'quvchilarning motivatsiyasini kuchaytirish masalasi yoritilgan. Funksional modellashirish o'qitish jarayonini tizimli, interfaol va natijaga yo'naltirilgan tarzda tashkil etish imkonini beradi. Tadqiqotda bu usulning nazariy asoslari, amaliy qo'llanish mexanizmlari hamda o'quvchilarning bilishga bo'lgan ichki ehtiyojini oshirishdagi o'rni tahlil qilingan.

Maqolada o'quv motivatsiyasini kuchaytirishning psixologik-pedagogik jihatlari, o'qituvchining refleksiv faoliyati, o'quvchi shaxsida mustaqillik va ijodkorlikni rivojlantirish omillari asoslab berilgan. Shuningdek, boshlang'ich ta'limda modellashirish texnologiyalaridan foydalanish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish, darslarda o'quvchini faol sub'ekt sifatida shakllantirish yo'llari amaliy misollar asosida ochib berilgan.

Funksional modellashirish asosida tashkil etilgan o'quv faoliyati natijasida o'quvchilarda analitik fikrlash, muammoni hal etish ko'nikmalari, mantiqiy bog'liqliklarni aniqlash va ijodiy yechim topish kompetensiyalari shakllanishi ko'rsatib o'tilgan. Maqola ta'lim sifati va motivatsiyani oshirishga qaratilgan innovatsion pedagogik yondashuv sifatida funksional modellashirishning afzalliklarini asoslaydi.

Kalit so'zlar: funksional modellashirish, o'quv motivatsiyasi, ta'lim jarayoni, boshlang'ich ta'lim, interfaol metodlar, ijodkorlik, ta'lim texnologiyasi.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы применения функционального моделирования для повышения учебной мотивации в образовательном процессе. Функциональное моделирование позволяет организовать обучение системно, интерактивно и результативно, ориентируя учащихся на самостоятельное мышление и активное участие в учебной деятельности.

Проанализированы психолого-педагогические аспекты формирования учебной мотивации, роль учителя в стимулировании познавательной активности и развитие творческих способностей младших школьников. Автор подчеркивает, что использование технологий моделирования способствует формированию у учащихся аналитического мышления, навыков решения проблем и поиску креативных решений.

В статье представлены практические рекомендации по внедрению функционального моделирования в начальном образовании, раскрыты возможности интеграции цифровых и интерактивных средств обучения, направленных на повышение качества образования и мотивации учеников.

Ключевые слова: функциональное моделирование, учебная мотивация, образовательный процесс, начальное образование, интерактивные методы, креативность, образовательные технологии.

Annotation. This article explores both the theoretical and practical aspects of using functional modeling as a means to enhance students' learning motivation in the educational process. Functional modeling enables a structured, interactive, and outcome-oriented approach to teaching, encouraging learners to engage actively and think independently.

The study analyzes the psychological and pedagogical foundations of motivation, the teacher's role in stimulating cognitive activity, and the development of creativity in primary school students. The author emphasizes that the application of modeling technologies contributes to the formation of analytical thinking, problem-solving skills, and creative reasoning among learners.

The paper also provides practical recommendations for integrating functional modeling into primary education, highlighting the use of digital and interactive tools to improve the quality of education and strengthen learners' motivation. Functional modeling is presented as an innovative pedagogical approach that supports student-centered learning and sustained engagement.

Key words: functional modeling, learning motivation, educational process, primary education, interactive methods, creativity, educational technology.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchilarning mustaqil fikrlovchi, ijodkor, raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishini ta'minlashni maqsad qiladi. Bunday natijaga erishish uchun ta'lim jarayonida innovatsion metod va texnologiyalarni joriy etish, o'quvchilarning bilishga bo'lgan ichki ehtiyojini kuchaytirish, motivatsiyasini oshirish zarurdir. O'quv motivatsiyasi o'quv faoliyatining eng muhim psixologik omillaridan biri bo'lib, o'quvchi shaxsini faollikka, izlanishga va yangi bilimlarni egallashga undovchi kuch sifatida namoyon bo'ladi.

So'nggi yillarda ta'lim jarayonida funksional modellashtirish yondashuvi o'quvchilarni chuqur fikrlash, tahlil qilish va muammoni mustaqil hal etish ko'nikmalarini rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e'tirof etilmoqda. Funksional modellashtirish - bu o'quv jarayonidagi murakkab hodisalarni, tushunchalarni va jarayonlarni modellar orqali tushuntirish, o'zaro aloqadorlikni aniqlash va nazariy bilimlarni amaliy holat bilan bog'lash imkonini beruvchi metoddir. Ushbu yondashuv o'quvchi tafakkurini rivojlantirish, o'zlashtirish darajasini oshirish hamda o'quv jarayonini interfaol va mazmunli tashkil etishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi - shaxsning bilishga bo'lgan motivatsiyasi shakllanadigan, o'quv faoliyatiga ijobiy munosabat paydo bo'ladigan muhim davr hisoblanadi. Shu sababli, aynan shu bosqichda ta'lim jarayonini funksional modellashtirish asosida tashkil etish o'quvchilarda o'qishga nisbatan ijobiy kayfiyat, faollik va qiziqish uyg'otadi. Bu esa ularning bilish jarayonini shaxsiy tajriba bilan bog'lash, o'rganilayotgan mavzularni amaliy hayotiy misollar orqali tushunish imkonini yaratadi.

Funksional modellashtirish o'qituvchidan darsni an'anaviy shaklda emas, balki tizimli va faoliyatga yo'naltirilgan tarzda rejalashtirishni talab etadi. Ushbu metod orqali o'quvchi faqat tayyor bilimni emas, balki uni tahlil qiladi, modellashtiradi, yangi vaziyatda qo'llashga o'rganadi. Bu jarayon o'quvchilarning motivatsiyasini tabiiy ravishda oshiradi, chunki ular bilimni bevosita faol ishtirok orqali egallaydilar.

Shuningdek, funksional modellashtirish o'quvchilarda tanqidiy, tizimli va mantiqiy fikrlashni rivojlantirish bilan birga, ularning ijodiy tafakkurini faollashtiradi. Shu jihatdan, mazkur yondashuvni ta'lim jarayonida keng qo'llash o'qituvchilar faoliyatini yangicha mazmunga ega qilish, darslarning samaradorligini oshirish hamda o'quvchilarning o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytirishning muhim omili sifatida qaraladi.

Mazkur maqolada ta'lim jarayonida funksional modellashtirishning nazariy asoslari, o'quv motivatsiyasini kuchaytirishdagi o'rni hamda boshlang'ich ta'limda uni amaliyotga tatbiq etish yo'llari yoritiladi. Shuningdek, o'qituvchilar uchun samarali modellashtirish texnologiyalarini tanlash, darslarni interfaol tashkil etish va o'quvchilarda bilishga qiziqishni oshirish bo'yicha tavsiyalar keltiriladi.

Adabiyotlar tahlili. Ta'lim jarayonida funksional modellashtirish va o'quv motivatsiyasini kuchaytirish masalalari zamonaviy pedagogika, psixologiya hamda didaktika fanlarida keng tadqiq etilayotgan yo'nalishlardan biridir. Mazkur yo'nalishda olib borilgan ilmiy izlanishlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim samaradorligini oshirishda o'quvchilarning motivatsiyasi, o'qituvchining refleksiv faoliyati hamda dars jarayonining interfaolligi muhim o'rin tutadi.

A. Bandura, D. Ausubel, J. Piaget, L.S. Vygotskiy, A.N. Leontyev, S.L. Rubinshteyn kabi mashhur pedagog va psixologlarning ilmiy ishlari o'quv faoliyatining motivatsion asoslarini, shaxsning bilish jarayonidagi faolligini va o'rganishdagi ijtimoiy omillarni chuqur tahlil qilib bergan. Xususan, L.S. Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" haqidagi nazariyasi funksional

modellashtirish jarayonida o'quvchi uchun mustaqil faoliyatga o'tish bosqichlarini belgilab beradi. A.N. Leontyev esa faoliyatning motivatsion tuzilishini tahlil qilib, bilimlarni ongli o'zlashtirish uchun ichki turtki zarurligini asoslab bergan.

XX asr oxiri va XXI asr boshlarida ta'limda modellashtirish texnologiyasi alohida ilmiy yo'nalishga aylandi. Yu.K. Babanskiy, V.P. Bespalko, N.F. Talyzina kabi olimlar modellashtirishni o'qitish jarayonida tizimlilikni ta'minlovchi, o'quv material va real holatlar o'rtasidagi aloqani ochib beruvchi samarali metod sifatida ta'riflaydilar. Ularning fikricha, modellashtirish yordamida o'quvchi nazariy tushunchalarni amaliy ko'rinishda tahlil etib, mantiqiy fikrlash va muammoni hal etish kompetensiyalarini rivojlantiradi.

Motivatsiyani oshirish bilan bog'liq tadqiqotlarda A. Maslou, F. Xersberg, E. Detsi, R. Rayyanlarning ishlari muhim ahamiyatga ega. Ularning motivatsiya nazariyalari o'quv jarayonida ichki ehtiyojlar (self-determination theory)ni rag'batlantirish zarurligini ta'kidlaydi. Xususan, E. Detsi va R. Rayyaning "o'zini belgilash nazariyasi"ga ko'ra, o'quvchi o'rganishga ichki qiziqish bilan yondashgandagina bilim samarali o'zlashtiriladi.

O'zbekistonlik olimlar tomonidan ham so'nggi yillarda ta'limda modellashtirish va motivatsiyani kuchaytirish masalalariga katta e'tibor qaratilmoqda. A. Abduqodirov, M. Xoliqov, N. Sayidahmedov, R.Qodirov, D.To'xliyeva kabi olimlarning asarlarida ta'lim jarayonini modernizatsiya qilish, pedagogik texnologiyalarni tatbiq etish, o'quvchi faoliyatini faollashtirish usullari yoritilgan. Xususan, N.Sayidahmedov o'z tadqiqotlarida modellashtirish o'qitish jarayonini mantiqiy tahlil qilishga, o'quvchi tafakkurini faollashtirishga xizmat qilishini ta'kidlaydi.

Shuningdek, S.Ochildiyeva, G.Yo'ldosheva, Z.Mamatqulovalarning ilmiy ishlari boshlang'ich ta'limda o'quv motivatsiyasini oshirish, darslarda interfaol metodlardan foydalanish, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillarini amaliyotga joriy etish masalalariga bag'ishlangan. Ularning tadqiqotlarida funksional modellashtirish o'quvchilarning tahliliy, mantiqiy va ijodiy tafakkurini rivojlantirish vositasi sifatida e'tirof etiladi.

Yevropa va AQShda olib borilgan so'nggi tadqiqotlarda ham (masalan, J.Biggs, C.Reigeluth, R.Marzano) ta'lim jarayonida modellashtirishning motivatsion samaradorligi qayd etilgan. Ularning fikricha, o'quvchi faol ishtirokchi bo'lgan modellashtirish jarayoni bilish faoliyatining chuqurlashuviga, refleksiv tafakkur shakllanishiga va o'z-o'zini baholash madaniyatining rivojlanishiga olib keladi.

Umuman olganda, tahlil qilingan manbalar shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida funksional modellashtirish nafaqat o'quvchilarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etadi, balki ularning ichki motivatsiyasini kuchaytirish, ijodiy faolligini oshirish va o'z fikrini mustaqil ifodalash ko'nikmalarini shakllantirishda ham muhim ahamiyat kasb etadi. Shuning uchun ham bu yondashuv bugungi kunda boshlang'ich ta'lim metodikasining dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Muhokama. O'quv motivatsiyasi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilovchi eng muhim psixologik-pedagogik omillardan biri hisoblanadi. Ta'limga bo'lgan motivatsiya o'quvchining bilim olishga, o'zini rivojlantirishga, yangi ma'lumotlarni o'zlashtirishga ichki turtkisini shakllantiradi. Shu bois, o'quv jarayonida motivatsiyani kuchaytirish o'qituvchining asosiy vazifalaridan biri sanaladi. So'nggi yillarda bu yo'nalishda funksional modellashtirish texnologiyasi o'quvchilarning bilishga bo'lgan qiziqishini oshirishda samarali vosita sifatida keng qo'llanila boshladi.

Funksional modellashtirish, mohiyatan, o'quv jarayonini tizimli tarzda tashkil etish, o'rganilayotgan hodisalar, tushunchalar va jarayonlar o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni modellar yordamida aks ettirish metodidir. Bunday yondashuv o'quvchiga mavzuni shunchaki eslab qolish emas, balki uni tahlil qilish, sabab-oqibat aloqalarini aniqlash va o'z fikrini model orqali ifodalash imkonini beradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchining darsga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, chunki u o'zini bilim yaratuvchi, faol ishtirokchi sifatida his etadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, modellashtirish jarayoni o'quvchilarda faollikni oshiruvchi eng muhim omillardan biridir. Chunki model asosida ishlash o'quvchidan tahliliy fikrlash, kuzatuvchanlik, mantiqiy ketma-ketlikni saqlash va yakuniy xulosani mustaqil chiqarishni talab qiladi. Ayniqsa boshlang'ich sinf o'quvchilari uchun bu jarayon o'yinli, ijodiy xarakter kasb etadi, natijada ular o'qishga zavq bilan yondashadi. Tajriba jarayonida aniqlanishicha, modellashtirish asosida tashkil etilgan darslarda o'quvchilar o'z fikrlarini erkin ifoda etadi, jamoaviy muhokamada faol qatnashadi, o'zaro fikr almashuv orqali to'g'ri xulosalarga keladi. Bu holat motivatsiyaning ichki turlarini – bilishga bo'lgan ehtiyoj, muvaffaqiyatga erishish istagi va o'zini namoyon etish motivini kuchaytiradi. Funksional modellashtirishni ta'lim jarayoniga muvaffaqiyatli tatbiq etish uchun o'qituvchi o'z faoliyatini qayta ko'rib chiqishi, an'anaviy "bilim beruvchi" emas, balki "yo'naltiruvchi, tahlilni tashkil etuvchi" sifatida namoyon bo'lishi lozim. O'qituvchining asosiy vazifasi – o'quvchilarga modelni tayyor ko'rsatish emas, balki uni birgalikda yaratish, tahlil qilish va xulosa chiqarish imkonini berishdir. Bunday yondashuv o'quvchi uchun bilim olishni ijodiy jarayonga aylantiradi.

Metodik jihatdan funksional modellashtirish darslarini quyidagi bosqichlarda tashkil etish maqsadga muvofiq:

- Muammo qo'yish – o'quvchilarni mavzuga yo'naltiruvchi savollar berish;
- Model yaratish – jarayon yoki tushuncha sxemasini birgalikda shakllantirish;
- Modelni tahlil qilish – sabab va natijalarni aniqlash, mantiqiy bog'liqliklarni ko'rsatish;
- Amaliy qo'llash – yaratilgan model asosida mustaqil topshiriqlar bajarish;
- Refleksiya – o'quvchi o'z faoliyatini baholaydi, darsdan olgan bilimlarini tahlil qiladi.

Bu bosqichlarning har biri o'quvchida faollikni, mustaqillikni va motivatsiyani oshiradi. Ayniqsa, refleksiya bosqichi o'quvchining o'z-o'zini baholash, o'z yutug'ini anglash va kelgusi darslarga ijobiy munosabatni shakllantiradi.

Motivatsiyani kuchaytirishdagi modellashtirishning samarasi ko'p jihatdan psixologik qonuniyatlarga asoslanadi. L.S. Vygotskiy va A.N. Leontyevlarning faoliyat nazariyasiga ko'ra, o'quvchi faol ishtirok etgan taqdirdagina bilimni ongli o'zlashtiradi. Funksional model bu jarayonni tabiiy tarzda qo'llab-quvvatlaydi, chunki o'quvchi model ustida ishlash orqali bilimni o'z tajribasiga asoslab egallaydi.

Bundan tashqari, modellashtirish jarayonida o'quvchilarning kognitiv (bilish), affektiv (emotsional) va ijtimoiy sohalarini birgalikda faollashadi. Bu esa motivatsiyaning barqaror shakllanishiga zamin yaratadi. Funksional modellashtirish zamonaviy raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashganda yanada samarali natija beradi. Masalan, interaktiv doskalar, 3D-modellar, AR (kengaytirilgan reallik) va raqamli simulyatsiyalar yordamida modellashtirish darslari o'quvchilar uchun yanada qiziqarli, vizual va ta'sirchan bo'ladi. Bu vositalar o'quvchilarning diqqatini jalb qiladi, mavzuni tezroq anglashga yordam beradi va darsga nisbatan ijobiy hissiy fon yaratadi.

Muhokama natijalariga ko'ra, funksional modellashtirish asosida tashkil etilgan o'quv faoliyati:

- o'quvchilarda ichki motivatsiyani kuchaytiradi;
- bilimlarni amaliy tajriba bilan bog'lashga yordam beradi;
- o'quvchining faol, mustaqil va ijodiy sub'ekt sifatida shakllanishini ta'minlaydi;
- o'qituvchining metodik mahoratini oshiradi va ta'lim jarayonini tizimlashtiradi;
- darslarda interfaollik, muloqot va hamkorlik muhitini kuchaytiradi.

Shunday qilib, ta'limda funksional modellashtirish texnologiyasini qo'llash – bu faqatgina yangi metod emas, balki ta'lim falsafasining o'zgarishini ifodalaydi. Bu yondashuv o'quvchini "bilim oluvchi" emas, "bilim yaratuvchi" sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Xulosa. Zamonaviy ta'lim tizimi o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, unda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, izlanish va o'z fikrini asoslab ifoda etish kompetensiyalarini shakllantirishni talab etadi. Bunday yondashuvda o'quv motivatsiyasining o'rni beqiyosdir, chunki u ta'lim faoliyatining ichki harakatlantiruvchi kuchi hisoblanadi. O'quv motivatsiyasini

kuchaytirishning samarali usullaridan biri - funksional modellashtirish asosida o'qitish texnologiyasi bo'lib, u ta'lim jarayoniga tizimlilik, mantiqiylik va vizuallik kiritadi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, funksional modellashtirish o'quvchilarda:

mavzularni chuqur tushunish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash;

fikrni mantiqan izchil bayon etish va tahlil qilish;

mustaqil xulosa chiqarish, yangi g'oyalarni ilgari surish;

jamoaviy hamkorlikda faol ishtirok etish;

o'qishga nisbatan ijobiy hissiy munosabatni shakllantirish kabi malakalarni rivojlantiradi.

Funksional modellashtirish o'qituvchiga ham o'z faoliyatini samarali tashkil etish imkonini beradi. U dars jarayonini qat'iy sxema va algoritmlar asosida quradi, shu orqali darsning tuzilmasi aniq, maqsadli va interfaol bo'ladi. O'quvchilar esa model ustida ishlash orqali mavzuni o'zlashtirishda faol ishtirokchi sifatida shakllanadi.

Shuningdek, modellashtirish texnologiyasining afzalliklari quyidagilarda namoyon bo'ladi:

O'quv materialni mantiqiy tizimda ifodalanadi, bu esa o'zlashtirishni osonlashtiradi;

O'quvchilar o'z faoliyatini vizual modellar orqali boshqarishni o'rganadilar;

Ta'lim jarayoni ijodiy va motivatsion muhitda kechadi;

Bilimni amaliyotga tatbiq etish imkoniyatlari kengayadi;

O'quvchilarda o'z-o'zini baholash, refleksiya va metakognitiv fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.

Demak, ta'lim jarayonida funksional modellashtirishni qo'llash - bu nafaqat o'quv motivatsiyasini kuchaytirishning samarali vositasi, balki o'quvchining shaxsiy va intellektual salohiyatini rivojlantirishning innovatsion yo'lidir. Ushbu texnologiya o'qitishning interfaol, tizimli va ijodiy shaklini yaratib, o'quvchini zamonaviy jamiyat ehtiyojlariga mos ravishda raqobatbardosh shaxs sifatida shakllanishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, funksional modellashtirish asosida ta'limni tashkil etish boshlang'ich ta'limda ham, yuqori bosqichlarda ham o'quvchilarning bilishga bo'lgan ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, ta'lim sifatini oshiradi hamda pedagogik jarayonning samaradorligini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PQ-4319-son Qarori. "Ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni rivojlantirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida." – Toshkent, 2019-yil 8-may.

2. Ziyomuhamedov, B., Xodjaye, N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2020. – 232 b.

3. Raxmonova, D. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va ularning amaliy qo'llanilishi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2021. – 184 b.

4. Vygotsky, L.S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978. – 159 p.

5. Leontiev, A.N. Activity, Consciousness, and Personality. – Moscow: Progress Publishers, 1981. – 302 p.

6. Jonova, M. Ta'limda funksional modellashtirish texnologiyasi: nazariya va amaliyot. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. – 126 b.

7. Shodmonov, E., Yuldasheva, M. O'quv motivatsiyasi va uni rivojlantirishning psixologik asoslari. // Boshlang'ich ta'lim jurnali. – 2023. – №4. – B. 45–51.

Эргашева Дилбар Иброхим кизи,
Магистрант 1-го курса Бухарского государственного педагогического института
Научный руководитель: Ш.Бабаева,
доктор философии (PhD) по педагогическим наукам, доцент.

ЭСТЕТИЧЕСКАЯ ЗНАЧИМОСТЬ АРХАИЧЕСКОЙ ЛЕКСИКИ В ПРОЗЕ XX–XXI ВЕКОВ (НА МАТЕРИАЛЕ ПРОИЗВЕДЕНИЙ А. ТОЛСТОГО И Т. ТОЛСТОЙ)

Аннотация. В статье рассматривается эстетическая значимость архаической и устаревшей лексики в прозе XX–XXI веков на материале романов А. Толстого «Пётр I» и Т. Толстой «Кысь». Автор показывает, что архаизмы выполняют различные стилистические функции: в историческом романе они служат средством реконструкции эпохи и создания документально-достоверного фона, тогда как в постапокалиптическом тексте становятся элементом авторского новояза и формируют мифологизированное художественное пространство. Сравнительный анализ выявил, что архаическая лексика обогащает художественный дискурс, усиливая эмоционально-выразительный потенциал произведений и их эстетическое воздействие на читателя.

Ключевые слова: архаизмы, устаревшая лексика, стилистика, художественный дискурс, исторический роман, постапокалиптическая проза, А. Толстой, Т. Толстая.

Annotation. The article examines the aesthetic significance of archaic and obsolete vocabulary in the prose of the 20th–21st centuries, based on A. Tolstoy's novel *Peter I* and T. Tolstaya's novel *The Slynx*. The author demonstrates that archaic words perform different stylistic functions: in the historical novel they serve to reconstruct the epoch and create an authentic documentary background, while in the post-apocalyptic text they become an element of the author's neologistic language and shape a mythologized artistic space. A comparative analysis reveals that archaic vocabulary enriches artistic discourse, enhancing the expressive potential of the works and their aesthetic impact on the reader.

Key words: archaisms, obsolete vocabulary, stylistics, artistic discourse, historical novel, post-apocalyptic prose, A. Tolstoy, T. Tolstaya.

Архаическая лексика как часть языкового богатства занимает особое место в художественной литературе, выполняя не только стилистическую, но и эстетическую функцию. В прозе XX–XXI веков обращение к архаизмам приобретает новый смысл: они становятся не просто средством стилизации под прошлое, но и важным инструментом авторской индивидуальности, способом выражения культурной памяти и межвековой связи.

Особый интерес представляет использование архаической лексики в произведениях представителей одной писательской династии - Алексея Николаевича Толстого и Татьяны Никитичны Толстой. Несмотря на принадлежность к разным историческим эпохам и различия в художественной манере, оба автора активно используют элементы архаического языка, придавая своим произведениям особую выразительность и глубину.

Цель настоящей работы - проанализировать эстетическую значимость архаической лексики в прозе А. Толстого и Т. Толстой, выявить особенности её функционирования и роль в создании художественного образа. Исследование основывается на текстах, где архаизмы выполняют важную смысловую и стилистическую нагрузку, раскрывая авторский замысел и усиливая эмоциональное воздействие на читателя.

Архаическая лексика — устаревшие слова и выражения — является важным стилистическим средством художественной речи. Проблема исследования заключается в анализе того, как использование архаизмов в современной прозе влияет на восприятие текста и способствует созданию определённого эстетического эффекта. Актуальность темы

обусловлена стремлением понять, какую роль архаизмы играют в произведениях XX–XXI веков, и насколько они помогают авторам воссоздать особый колорит эпох или мифологическую атмосферу. В данной статье проводится комплексное исследование на примере романа А. Н. Толстого «Пётр I» и романа Т. Н. Толстой «Кысь», соблюдается логика научной аргументации и академический стиль изложения.

Архаизмы – слова или выражения, вышедшие из активного употребления, но сохраняющие своё значение и употребляемые как стилистически маркированные единицы. Они отличаются от историзмов, которые обозначают исчезнувшие предметы или явления (например, «армяк», «камзол», «кафтан»). В современной стилистике архаизмы вместе с историзмами образуют систему устаревшей лексики, используемой авторами для различных целей.

Основные стилистические функции архаизмов в художественной литературе:

- Создание колорита эпохи: архаизмы помогают воссоздать «давно минувшие дни», передать аутентичность прошлого. Так, в романах на историческую тему они используются для стилизации речи героев прежних эпох.

- Придание речи торжественности: многие архаизмы (особенно старославянизмы) создают возвышенно-патетический тон. Например, в поэмах Пушкина и Лермонтова архаизмы усиливают ораторский пафос.

- Создание комического или сатирического эффекта: нарочито устаревшая лексика часто используется для иронии или абсурда. Мастером такого приёма был Салтыков-Щедрин (см., например, «История одного города»).

Таким образом, архаизмы являются мощным выразительным средством: помимо перечисленных функций, они расширяют смысловую палитру текста и обогащают авторский стиль. Археологическая лексика требует от читателя активного участия (понимания старых слов или сопоставления их с современными), что дополнительно вовлекает в прочтение и создаёт особую атмосферу произведения.

Роман А. Н. Толстого «Пётр I» (1936–1939) – историческое полотно о первых годах правления Петра I. Автор сознательно обращается к архаизмам и историзмам для достижения эффекта достоверности эпохи. По словам исследователей, Толстой «использует лексику, которая была общеупотребительной на рубеже XVII–XVIII веков, но позднее перешла в пассивный запас языка». Таким образом, устаревшие слова создают у читателя ощущение подлинного петровского слога.

Так, в тексте «Петра I» встречаются специфические слова: «епанча» (широкий безрукавный плащ с капюшоном), «опашень» (старинная мужская или женская летняя одежда), «дыба» (орудие пытки), «пищаль» (огнестрельное оружие) и др. Эти лексемы не только передают предметно-бытовую картину Петровской эпохи, но и оттеняют речевые особенности персонажей[6]. Многочисленные примеры старых слов встречаются в речах царя, бояр и стрельцов, что подчёркивает реалистичность истории.

Кроме лексических архаизмов, в «Петре I» присутствуют семантические архаизмы: слова, у которых старое значение отличается от современного (например, «воровство» в XVIII в. означало «предательство, обман», «поминки» – «подарки», «прелесть» – «соблазн» и др.). Толстой нередко поясняет читателю значение таких терминов прямо в тексте, что облегчает восприятие: «Никита Зотов, стоя перед ней... в темной из тонкого сукна ферязи, воротник сзади торчал выше головы» (фраза объясняет старую форму «ферязи», то есть верхней одежды). Такое приёмы дополнительно усиливает эффект исторической стилизации.

Стилистическая роль архаизмов в «Петре I» многопланова. С одной стороны, они создают историческую достоверность: как отмечалось, «устаревшие слова употребляются как средство стилизации, для воспроизведения характерных языковых черт... петровской эпохи»[3]. С другой стороны, устаревшие термины придают тексту возвышенную интонацию, близкую к хронике или «листву» XVIII века.

Роман Т. Н. Толстой «Кысь» (1986–2000) – постапокалиптическая антиутопия, действие которой происходит в будущем, но наполнена отзвуками прошлого. Герои говорят на особом авторском «новоязе», состоящем из смешения старых русских слов, диалектизмов и авторских неологизмов. Как указывает литературный журнал, «герои романа разговаривают на изменённом русском языке, изобилующем старинными словами и выражениями, заимствованиями из диалектов». В тексте встречаются и нарочито устаревшие формулировки, искажающие синтаксис и лексику: например, в «Кыси» некоторые главы озаглавлены именами букв старого алфавита («Аз, Буки, Веди...»), а фразы с нарочитой примитивностью напоминают сказочные или былинные тексты.

Архаическая лексика у Толстой, однако, служит не для реконструкции реально существовавшей эпохи, а для создания особого мифологизированного пространства. В «Кыси» сочетание старых слов и неологизмов превращает язык в нечто оторванное от времени: слог причудлив, библейско-пустынный, построенный на гиперболе и фольклорных мотивах. Такая стилизация подчёркивает ироничность и загадочность мира романа, где прошлое сливается с грядущим. Писательница сознательно «сгущает» языковые средства, напоминая читателю старину (герои произносят «антикварные» словечки), но делает это с элементом гротеска.

В результате архаизмы в «Кыси» выполняют эстетическую функцию создания необычного, утрированно-эпического языка. Они придают речи персонажей сказочность и метафоричность, граничащую с комизмом. Следует отметить, что Т. Толстая вписывает архаизмы в текст так, чтобы общий ритм оставался «белым стихом» – плавным и душевным[10]. Таким образом, устаревшие элементы в «Кыси» становятся составной частью авторского новостного языка: они одновременно «заземляют» фантастический сюжет и усиливают его символизм (например, существо Кысь описывается словами архаичного происхождения, что подчёркивает его мифическую природу).

Сопоставление обеих проз необходимо для понимания различий и сходств в эстетическом применении архаизмов. В «Петре I» архаическая лексика используется преимущественно для реалистической стилизации исторической эпохи. Она создаёт фон подлинности: читатель словно попадает в XVIII век. Употребление архаизмов Толстым организовано по принципу народной речи Петровского времени, «чисто национальным, чисто народным языком». Поэтому здесь архаизмы работают как мозаика воссоздания прошлого.

Напротив, в «Кыси» архаизмы становятся элементом авторского «новояза» – они не привязаны к конкретной исторической действительности, а служат характеристике вымышленного мира. Если Толстой строит речь героев «Петра I» по образцу исторических документов и летописей, то Толстая превращает архаизмы в инструмент выдумки: их эстетика связана с ощущением сказочности и абсурда. Иными словами, оба автора используют устаревшие слова как стилистический маркер, но с разными целями: один – моделирует прошлое, другой – конструирует утопическое будущее.

Общим для обоих произведений является то, что архаизмы усиливают эмоциональную выразительность текста. В «Петре I» они подчёркивают значимость происходящего (например, атмосфера «подвига, подвигающимися Петром» становится ощутимее через старую лексику), а в «Кыси» – создают тревожную, мистическую окраску мира. Таким образом, эстетическая значимость архаичности проявляется во введении в текст особой интонации и колорита: в первом случае – историко-эпической, во втором – гротескно-фольклорной. Эти функции документально зафиксированы и в современной стилистике: как отмечено, «архаизмы могут быть употреблены писателем прежде всего для создания колорита эпохи» или для иронии и сатиры.

Анализ произведений Алексея Толстого и Татьяны Толстой показывает, что архаическая лексика в их прозе выполняет не только стилистическую, но и глубокую

эстетическую функцию. Архаизмы способствуют созданию особой художественной атмосферы, передаче исторического колорита, усилению символики и раскрытию внутреннего мира персонажей.

Для А. Н. Толстого использование архаизмов связано прежде всего с воссозданием эпохи, стремлением передать дух времени и народное мировоззрение. В его прозе архаическая лексика органично сочетается с повествовательной структурой, усиливая достоверность изображения прошлого.

В свою очередь, у Т. Н. Толстой архаизмы нередко приобретают философский и иронический оттенок. Через них писательница формирует особое языковое пространство, в котором прошлое и настоящее переплетаются, отражая сложные процессы культурной и личностной идентичности.

Таким образом, архаическая лексика в прозе XX–XXI веков служит важным средством выразительности и инструментом авторского самовыражения. Её использование позволяет не только обогатить язык произведения, но и углубить его смысловое содержание, сделать художественный текст многослойным и концептуально насыщенным.

В результате анализа можно заключить, что архаическая лексика играет существенную эстетическую роль и в «Петре I», и в «Кыси», хотя характер этой роли различается. В романе А. Толстого архаизмы прежде всего служат воссозданию исторического колорита и подчеркнутому национальному стилю текста, придавая эпосу подлинность и величие. В произведении Т. Толстой архаизмы входят в состав авторской языковой игры: они формируют мифологизированный, утрированно-эпический язык будущего мира. В обоих случаях устаревшие слова не являются случайной архаикой – они органично вплетены в ткань повествования и усиливают его идейно-образное строение. Таким образом, архаическая лексика оказывается важнейшим средством художественной выразительности, расширяющим эстетические возможности прозы XX–XXI веков.

Список использованной литературы.

1. Толстой А. Н. «Пётр I». - М.: Правда, 1985.
2. Толстая Т. «Кысь». - М.: Время, 2009.
3. Виноградов В. В. История русского языка. - М.: Академия, 2000.
4. Кошелев И. И. Архаизмы и историзмы в русском языке. - М.: Наука, 1974.
5. Шмидт Е. В. Русский язык и культура речи. - М.: Высшая школа, 1982.
6. Успенский Б. А. История русского литературного языка. - М.: Наука, 2001.
7. Копылова И. А. Русский язык в художественном дискурсе. - М.: РГГУ, 2005.
8. Михайлова В. П. Архаизм и актуализация в современной русской речи. - М.: Наука, 2003.
9. Соловьёв И. И. История русского языка и культура речи. - М.: Юрайт, 2011.
10. Петров Н. П. Язык и литература: проблемы взаимодействия. - М.: Наука, 1998.

Habibova Guliya G'aybulloevna,
Buxoro davlat universiteti pedagogika kafedrasi dotsenti

IJTIMOIYLASHUV JISMONIY TARBIYA VA SPORT PEDAGOGIKASINING MUHIM KATEGORIYASI SIFATIDA

Annotatsiya. Mazkur maqolada ijtimoiylashuv tushunchasi va uning pedagogik mazmuni hamda jismoniy tarbiya va sport faoliyatida ijtimoiylashuv jarayonining o'zni tahlil qilinadi. Ijtimoiylashuv shaxsni jamiyat me'yorlari va qadriyatlariga moslashtirish jarayoni sifatida qabul qilinadi, bu borada sport faoliyati yoshlarda muloqot, jamoaviy ishlash va hurmat ko'nikmalarini shakllantiradi. Tadqiqot xulosalariga ko'ra, sport pedagogikasida ijtimoiylashuvni rag'batlantirish, guruhli mashg'ulotlar va inkluziv tadbirlarni joriy etish zaruriyati alohida ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: ijtimoiylashuv, sport pedagogikasi, jismoniy tarbiya, ijtimoiy moslashuv.

Abstract. This article explores the concept of socialization and its pedagogical content in the context of physical education and sports pedagogy. It analyzes how sports activities foster socialization by developing communication, teamwork, discipline, and self-confidence among participants. The article emphasizes that promoting socialization in sports education-through group exercises and inclusive practices-is essential for preparing socially well-adapted individuals.

Key words: socialization, sports pedagogy, physical education, social adaptation.

Аннотация. В данной статье рассматриваются понятие социализации и его педагогическое содержание, а также роль процесса социализации в физическом воспитании и спортивной деятельности. Социализация воспринимается как процесс адаптации личности к нормам и ценностям общества, при этом спортивная деятельность способствует формированию у молодежи навыков общения, командной работы и уважения. Согласно выводам исследования, в спортивной педагогике особо подчеркивается необходимость стимулирования социализации, внедрения групповых занятий и инклюзивных мероприятий.

Ключевые слова: социализация, спортивная педагогика, физическое воспитание, социальная адаптация.

Taraqqiyotning zamonaviy bosqichida ta'lim-tarbiyada shaxsning jamiyat hayotiga moslashuvi, ya'ni ijtimoiylashuvi markaziy o'rin kasb etmoqda. Xalqaro va milliy ta'lim strategiyalarida sport va jismoniy tarbiya nafaqat salomatlikni mustahkamlash vositasi, balki insonni ijtimoiy normalarga muvofiq shakllantirish va jamiyatga moslashtirish metodlari sifatida qadrlanmoqda. Ijtimoiylashuv jarayoni shaxsni jamiyatning faol a'zosi qilib tarbiyalashning ajralmas qismi bo'lib, bu jarayon orqali odam jamiyat me'yorlari va qadriyatlarini o'zlashtiradi. Tadqiqot maqsadi – jismoniy tarbiya va sport pedagogikasida ijtimoiylashuv kategoriyasini tahlil qilish, uning konseptual-ta'limiy mazmunini ochib berishdir.

Rivojlanish, shakllanish va ijtimoiylashuv tushunchalari insonning shaxs sifatida etilib borishi jarayonlarini izohlaydi, lekin ularning har biri o'ziga xos mazmun va mohiyatga ega:

1. Rivojlanish – insonning jismoniy, ma'naviy va ruhiy qobiliyatlarining uzluksiz takomillashuvi jarayonidir. Bu jarayonning xususiyati uning ichki imkoniyatlarini ochib berishda namoyon bo'ladi. Rivojlanish biologik va ijtimoiy omillarning o'zaro ta'siri natijasida sodir bo'ladi.

2. Shakllanish – shaxsning ijtimoiy muhitdagi o'ziga xos xususiyatlari va xulq-atvori tizimining mustahkamlashuvi jarayoni. Bu jarayonda insonning ijtimoiy-tarixiy sharoitlardagi o'zini va roli shakllanadi.

3. Ijtimoiylashuv – shaxsning ijtimoiy hayotga qo'shilishi, jamiyatdagi normalar, qoidalar, qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonidir. Bu jarayon insonning ijtimoiy muhitga moslashishi, unda faol ishtirok etishi va shaxs sifatida namoyon bo'lishi uchun muhim ahamiyatga ega.

Bu uchta jarayon bir-biri bilan chambarchas bog'langan va inson hayoti davomida uzluksiz davom etadi. Ular jamiyatning rivojlanishi va shaxsning ijtimoiy hayotdagi faol ishtirokini ta'minlashda hal qiluvchi ahamiyatga egadir.

Ijtimoiylashuv tushunchasi keng talqinlarga ega bo'lib, ko'pincha shaxsning jamiyat madaniy tajribasini egallash va hayot faoliyatida uni faol tarzda o'zlashtirish jarayoni sifatida ko'riladi. Ya'ni ijtimoiylashuv orqali odam jamiyat me'yorlari va qadriyatlarini o'zlashtiradi. Ijtimoiylashuvning maqsadi insonlarni ijtimoiy muhitga moslashish, ijtimoiy qoidalar va normativlarni o'rgatish, o'zaro munosabatlarni rivojlantirishdan iborat. Pedagogik nuqtai nazardan esa ijtimoiylashuv yoshlarni jamiyatga qo'shilish va ijtimoiy normalarga moslashishga tayyorlash, ularning xulq-atvori va qadriyatlarini tarbiyalash vazifalarini o'z ichiga oladi. Bu shaxsning tarbiyalanishida tashqi muhit va jamiyat bosqichlari bilan uyg'unlashishini ta'minlovchi jarayon bo'lib, u ta'lim-tarbiyada hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Jismoniy tarbiya va sport – yosh avlodni ijtimoiylashtirishda samarali vositalardan biri hisoblanadi. Sport muassasalaridagi jamoaviy mashg'ulotlar, turnir va musobaqalar tarbiyalanuvchilarga o'zaro muloqot, hamkorlik va jamoa bilan ishlash ko'nikmalarini o'rgatadi. Sport faoliyatida ishtirok etish muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishga, o'z-o'zini hurmat qilishni mustahkamlashga, jamiyatga tegishli bo'lish tuyg'usini shakllantirishga va ijtimoiy izolyatsiya darajasini pasaytirishga yordam beradi. Bundan tashqari, jismoniy tarbiya jarayonida bolalarga umumiy madaniy qadriyatlar, hurmat va mas'uliyat tuyg'ulari singdiriladi. Masalan, yoshlar jamoalarida sportchilar murabbiy nazorati ostida muloqot qilishni va do'stlik aloqalarini o'rganadilar, bu ko'nikmalar esa ularning hayot bo'yi yordam beradi. Shuningdek, chet el tadqiqotlarida jismoniy tarbiya va sport dasturlari muvaffaqiyatli rejalashtirilganda bolalarning jismoniy quvvati, malakalari, tengdoshlar bilan munosabatlari va o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi oshishi aniqlangan. Shu ma'noda, sportga faol jalb bo'lish tushunchasi ham ijtimoiylashuv bilan chambarchas bog'lanadi; jamoa a'zolarining qo'shma faoliyati natijasida ularning keng qamrovli tajribasi o'zlashtiriladi va kelajak avlodga yetkaziladi.

Sport pedagogikasi nuqtai nazaridan ijtimoiylashuv shaxs tarbiyasida muhim kategoriya bo'lib, pedagogik jarayonni boyituvchi omil sanaladi. Jismoniy tarbiya va sport mashg'ulotlari nafaqat jismoniy salomatlikni oshiradi, balki tarbiyalanuvchida ma'naviy-ma'rifiy xislatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, Mirzo Golibning ta'kidlashicha, pedagogik jihatdan mos keladigan sharoitda jismoniy tarbiya va sport yordamida shaxsda jasurlik, matonat, haqqoniylik, vijdonlilik, mehnatsevarlik va o'z imkoniyatlariga ishonch kabi tarbiyaviy xislatlar shakllanadi. Amaliy nuqtai nazardan esa sport muhitida ijtimoiylashtirish jarayonini amalga oshirishda sportning o'zi o'ta muhim rol o'ynaydi. Tadqiqotlarda adaptiv sportning ijtimoiylashtiruvchi funksiyasi shaxsni shakllantirish jarayonida davomiy ta'sir ko'rsatishi ko'rsatilgan; bu jarayon davomida sport xulq-atvorining qadriyatlari, normalari, an'analari va qoidalari shaxsga singdiriladi. Sport faoliyati orqali o'zaro tajriba almashish, g'alaba va mag'lubiyatni birgalikda baham ko'rish ijtimoiy qadriyatlarni boyitadi. Masalan, tadqiqotlarda adaptiv sportda «ulkan ijtimoiylashuv va ta'lim salohiyati» mavjudligi aniqlangan. Shuni ta'kidlash lozimki, ijtimoiylashuv ta'lim-tarbiyadagi barcha faoliyatlar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, jismoniy tarbiya umumiy pedagogik jarayonning ajralmas qismi sanaladi. Jismoniy tarbiya mashg'ulotlari doirasida belgilangan shaxsiy va jamoaviy maqsadlar, mazmunli muloqot va birgalikdagi ishlash o'quvchilarda mustaqillik, mas'uliyat, hurmat va o'z-o'ziga bo'lgan ishonch xislatlarini mustahkamlaydi. Shu sababli sport pedagogikasida ijtimoiylashuv nafaqat nazariy masala bo'lib qolmay, balki ilmiy-tadqiqot va amaliy jahada chuqur o'rganilishi muhim ahamiyatga ega.

Biologik rivojlanish inson organizmining tabiiy o'zgarishlari bilan bog'liq bo'lib, morfologik, bioximiyaviy va fiziologik o'zgarishlar orqali namoyon bo'ladi. Masalan, bolalarda

suyak va mushak tuzilishidagi o'sish, hozm va nafas olish tizimlarining takomillashishi, qon aylanishi va jinsiy etilish kabi jarayonlar jismoniy rivojlanishning asosiy ko'rsatkichlaridir.

Sport faoliyati ana shu biologik rivojlanishni tezlashtiradi, tana a'zolarining muvofiqligini ta'minlaydi va fiziologik barqarorlikni mustahkamlaydi. Jismoniy mashqlar va sport turlari qon aylanishi, nafas olish va mushak faoliyatini faollashtirib, insonning umumiy sog'lomlashuviga xizmat qiladi. Shu tariqa, sport insondagi biologik rivojlanishni faollashtiruvchi omil sifatida chiqadi.

Ijtimoiy rivojlanish insonning jamiyat hayotidagi rolini anglashi, uning axloqiy, ma'naviy va aqliy o'sish jarayoni bilan bog'liq. Bu jarayonda shaxs dunyoqarashini kengaytiradi, ma'naviy qadriyatlarni o'rganadi va ijtimoiy me'yorlarga muvofiq faoliyat yuritishni o'rganadi.

Jismoniy tarbiya va sport bu jarayonning muhim qismi hisoblanadi, chunki sport nafaqat jismoniy kuchni, balki ijtimoiy faollikni, o'zini boshqara bilishni, jamoada ishlash madaniyatini ham rivojlantiradi. Masalan, jamoaviy sport turlarida ishtirok etuvchi o'quvchi nafaqat harakat qilish ko'nikmalarini, balki muloqot, rahbarlik va hamkorlik qobiliyatlarini ham o'rganadi. Bu esa uning ijtimoiy rivojlanishini ta'minlaydi.

Shunday qilib, ijtimoiy rivojlanish sport pedagogikasida ijtimoiylashuvning markaziy ko'rsatkichi hisoblanadi. Ya'ni, sport orqali shaxs jamiyatda o'z o'rnini topishni, qoidalarga bo'ysinishni va umumiy maqsad sari harakat qilishni o'rganadi.

Shaxs rivojlanishida ziddiyatlar muhim harakatlantiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Ularni ichki va tashqi ziddiyatlarga bo'lish mumkin.

Ichki ziddiyatlar shaxsning ichki his-tuyg'ularidan kelib chiqadi. Masalan, sportchi o'z imkoniyatlarini oshirish istagida bo'ladi, ammo jismoniy holati yoki ruhiy holati bunga to'sqinlik qiladi. Bu ziddiyat uni rivojlanishga undaydi.

Tashqi ziddiyatlar esa jamiyat, jamoa yoki atrofdagilar bilan munosabatda yuzaga keladi. Masalan, sportchi musobaqada mag'lubiyatni boshdan kechirishi mumkin, ammo bu holat unda yanada ko'proq mehnat qilish istagini uyg'otadi.

Umumiy ziddiyatlar har bir inson rivojlanishida uchraydigan holatlar bo'lib, ehtiyojlar va imkoniyatlar o'rtasidagi muvozanat bilan bog'liq. Masalan, inson yuqori natijaga erishishni xohlaydi, lekin bunga etarli sharoit yoki tajriba bo'lmasligi mumkin.

Individual ziddiyatlar esa har bir shaxsga xos bo'lib, uning xarakter xususiyatlari, temperamenti va shaxsiy maqsadlariga bog'liq holda namoyon bo'ladi.

Sport pedagogikasida ziddiyatlarni bartaraf etish jarayoni jismoniy va ruhiy barqarorlikni ta'minlaydi. Bir maqsadga erishgan shaxsda yangi ehtiyojlar vujudga keladi, va shu tariqa rivojlanish jarayoni uzluksiz davom etadi.

Rivojlanish jarayoni muayyan qonuniyatlarga asoslanadi, ular sport pedagogikasida ham o'z ifodasini topgan:

insonning jismoniy va ijtimoiy rivojlanishi ham ichki fiziologik holat, ham tashqi muhit ta'siri bilan ta'minlanadi.

sport faoliyati inson rivojlanishining asosiy mexanizmi hisoblanadi, chunki u harakat, intizom va sabr-toqatni talab qiladi.

rivojlanish doim aniq maqsad sari yo'naltirilgan bo'ladi - sportda bu natija, rekord yoki shaxsiy o'sish bo'lishi mumkin.

rivojlanishga biologik, ijtimoiy, psixologik, ekologik va madaniy omillar birgalikda ta'sir ko'rsatadi.

Shunday qilib, rivojlanish insonning tanasi, psixikasi, ma'naviyati va ijtimoiy ongida kechadigan uzluksiz jarayon bo'lib, sport bu jarayonning eng faol va samarali ko'rinishlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi.

Umuman olganda, ijtimoiylashuv jismoniy tarbiya va sport pedagogikasida muhim kategoriya ekani tasdiqlandi. Tadqiqot natijalari ko'rsatdiki, ijtimoiylashuv orqali shaxs jamiyat qoidalari va me'yorlariga moslashadi, ijtimoiy normalarni o'zlashtiradi, turli jamoaviy

faoliyatlarga faollik bilan qo'shilib, ijtimoiy rolini bajara oladi. Jismoniy tarbiya va sport esa bu jarayonni amalda amalga oshirish vositasi bo'lib, o'quvchilarda jamoaviy ishlash, muloqot, intizom va o'z-o'zini anglash kabi ijtimoiy ko'nikmalarni shakllantiradi. Tadqiqotlar asosida xulosa qilamizki, sport pedagogikasi doirasida ijtimoiylashuv masalalariga alohida e'tibor qaratish zarur. Tavsiya etiladi: jismoniy tarbiya o'qituvchilari o'quv jarayonida ijtimoiy maqsadlarni belgilab, mashg'ulotlarda guruhli o'yinlar va jamoaviy ruhni oshiruvchi metodlardan keng foydalanishlari. Shuningdek, inkluziv sport tadbirlarini joriy etish orqali turli ijtimoiy guruh vakillari o'rtasida hamjihatlik va birdamlik ruhini kuchaytirish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Андреев, В.И. Педагогика творческого саморазвития. – Ка-зань: Изд-во КГУ, 1998. – 321 с.
2. Горелова, Т.Н. Социализация молодежи // Аспирант и соискатель.- №2. -2006. – С.166.
3. Давлетшин М.Г.ва бошқалар "Ёш даврлар ва педагогик психология" Т.ТДПУ. 2009.
4. Дюркгейм, Э. Социология и социальные науки // Социо-логия. Ее предмет, метод, предназначение. - М., 1995. - 362 с.
5. Карпушин, Б.А. Педагогика физической культуры: Учебник / Б.А. Карпушин. - М.: Советский спорт, 2013. - 300 с.
6. Педагогика физической культуры и спорта [Электронный ресурс] : учебник для вузов по направлению "Физическая культура" : рек. УМО вузов РФ / Н. М. Костикина, О. Ю. Гаврикова ; Сиб. гос. ун-т физ. культуры и спорта. - 2-е изд. - Омск : [б. и.], 2013. - 296 с.
7. Isaeva G. O'qituvchi-murabbiyning jamiyatdagi o'rni. –Toshkent, “Xalq ta’limi” jurnali, 2003 yil, 5-son, 58-61 betlar.
8. Слостенин В.А., Каширин В.А., Педагогика и психология. Москва, Юрайт, 2013.
9. Habibova G.G', Yaxyayeva S.A. Jismoniy tarbiya va sport pedagogikasi / [Matn]: darslik: “BUXORO DETERMINANTI” MCHJning Kamolot nashriyoti, 2024. - 300 b.

Mustafoyeva Mahfuza,
Buxoro davlat tibbiyot instituti
mustafoyeva.mahfuza@bsmi.uz

ADABIY ASAR TILI VA UNING USLUBIY SHAKLLARI HAQIDA NAZARIY YONDASHUVLAR

Annotatsiya. Maqolada o'zbek adabiyotshunosligi doirasida badiiy til va uslubning nazariy asoslari yoritiladi. Til - badiiy matnning ifoda vositasi va tuzilma asosidir. Obrazlilik, emotsionallik, dialogiklik kabi jihatlar I. Sulton, Yo. Solijonov va M.M. Baxtin qarashlari asosida tahlil qilinadi. Muallif va personajlar nutqi, janr, milliy tafakkur va tarixiy omillar badiiy til shakllanishiga ta'siri ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: Badiiy til, uslub, obrazlilik, emotsionallik, dialogiklik, muallif nutq, personajlar nutqi, janr, adabiyotshunoslik, milliy tafakkur, tarixiy omillar.

Аннотация. В статье раскрываются теоретические основы художественного языка и стиля в контексте узбекского литературоведения. Язык рассматривается как средство выражения и структурная основа художественного текста. На основе взглядов таких ученых, как И. Султон, Й. Салиджонов и М.М. Бахтин, анализируются особенности образности, эмоциональности и диалогичности художественного языка. Рассматривается влияние авторской и персонажной речи, жанра, национального менталитета и исторических факторов на формирование художественного языка.

Ключевые слова: Художественный язык, стиль, образность, эмоциональность, диалогичность, авторская речь, речь персонажей, жанр, литературоведение, национальное мышление, исторические факторы, формирование художественного языка.

Abstract. The article explores the theoretical foundations of artistic language and style within the framework of Uzbek literary studies. Language is considered both a means of expression and a structural foundation of a literary text. Based on the views of scholars such as I. Sulton, Yo. Solijonov, and M.M. Bakhtin, features such as imagery, emotionality, and dialogism are analyzed. The influence of authorial and character speech, genre, national mentality, and historical factors on the development of literary language is examined.

Key words: Artistic language, style, imagery, emotionality, dialogism, authorial speech, character speech, genre, literary studies, national mentality, historical factors.

Kirish. Hozirgi o'zbek adabiyotshunosligida badiiy nutq masalalari to'g'risida so'z yuritishdan avval badiiy asar tili, uslubi haqida to'xtalib o'tishga to'g'ri keladi. Chunki "Adabiy asarlarda hayotni badiiy aks ettirishning asosiy vositasi sifatida til ish ko'radi... Til adabiyotning asosiy qurolidir, hayot hodisalari dalillar bilan birga uning materialidir" [15,108]. Haqiqatan ham, asar tili adabiyot uchun asosiy materiallardan biridir. "Badiiy asar tili adabiy asarning mazmunini ro'yobga chiqaruvchi birdan-bir vosita hisoblanadi" [14, 144]. I.Sulton, T.Boboyev, H.Umurov, E.Xudoyberdiyev, D.Quronov darsliklarida[3.1.14.15.6] badiiy asar tili haqida nazariy ma'lumotlar berilgan va misollar bilan dalillangan.

Muhokama va natijalar. Adabiyotshunos olimlar tomonidan so'z adabiyotning birinchi va bosh quroli ekanligi hamda badiiy asarni dunyoga keltiruvchi obraz va obrazlilik, xarakter va tip, mavzu va g'oya, syujet va kompozitsiya, tur va janr, ijodiy metod va uslubga o'xshash vositalarning markazida so'z turganligi quyidagicha ta'kidlanadi: "...bu vositalarning hammasi ham so'z vositasida yaratiladi, so'z tufayligina jozibaga, ta'sirdorlikka, yaratishga qodir bo'ladi, ya'ni so'zlar tiriladi. Shu tufayli so'z nodirlik, bebaholik, mo'jizadorlik xislatlarini bor-budicha o'zida mujassam etadi" [14,144]. Professor Y.Solijonovning badiiy asar tili haqidagi qarashlari ham ushbu masalaga oydinlik kiritgan: "Ijodkorning asosiy quroli so'z, nutqdir. Badiiy asarning jozibasi, sermazmunligi va puxtaligi birinchi galda, yozuvchi nutqining rang-barangligi, salmog'i,

leksik va semantik boyligi bilan belgilanadi” [12, 104]. Shuningdek, “xoh poetik, xoh prozaik asarlar yaratilmasin, avvalo til imkoniyatlaridan, uning ko‘zga ko‘rinmas zarrachalaridan unumli foydalanib, asarning o‘qimishli bo‘lishini ta‘minlaydi” [4, 29]. Haqiqatan, badiiy asarning salmog‘i va yozuvchi uslubi asar tilida ko‘rinadi. Bizga ma‘lumki, badiiy asarning asosiy unsuri so‘zdir. “Badiiy asarning hamma unsurlari faqat til orqali ifoda etiladi. Shuning uchun ham tilning badiiy asardagi roli juda kattadir” [3, 127]. Rus adabiyotshunos olimi G.Vinokur badiiy til haqida fikr yuritarkan: “Badiiy til deganda, badiiy asarlar yozishda ishlatiladigan til tushuniladi. Ma‘lumki, badiiy asarlar yozishda qandaydir alohida tildan emas, balki kundalik muloqotdagi kabi milliy til unsurlaridan foydalaniladi. Avvalo, kundalik muloqot tili ham, badiiy til ham informatsiya yetkazish va informatsiya olishga xizmat qiladi” [7, 51], degan g‘oyani ilgari suradi. Ma‘lumki, badiiy til muloqot tili yetkazgan oddiy informatsiyadan farqli o‘laroq, badiiy va g‘oyaviy axborot yetkazishga xizmat qiladi. Shuningdek, badiiy muloqotning amalga oshishi uchun ko‘maklashadi. Badiiy til kundalik muloqot tilidan butunlay farq qilmagan holda obrazlilik va badiiy asarning ta‘sirchanligini oshirishga xizmat qiluvchi badiiy asar tili hisoblanadi. Adabiyotshunoslik darsliklarining deyarli barchasida badiiy tilning muhim vazifasi sifatida obrazlilik va emotsionallik ekanligi ta‘kidlanadi [14, 108]. Shu o‘rinda aytish joizki, adabiyotshunos olimlar I.Sulton [3] hamda T.Boboyevlar [1] obrazlilik va emotsionallikni alohida-alohida xususiyat sifatida ko‘rsatadilar. Yuqorida aytganimizdek, badiiy til adabiy tildan keskin farq qilmaydi. Buning isboti sifatida quyidagi jummalarni keltirishimiz mumkin: “Badiiy til jonli (umumxalq) tilining farzandi bo‘lib, uning bosh vazifasi – badiiylik (obrazlilik)ni yaratishdir. Shu vazifadan kelib chiqib, jonli va adabiy nutqlarning barcha hodisalarini hissiy (estetik) tarzda umumlashtiradi” [14, 145]. Bu borada H.Umurov badiiy tilning bir nechta o‘ziga xos asosiy xususiyatlarini ifoda etuvchi qonuniyatlarini ko‘rsatadi. Ularning eng birinchisi obrazlilikdir, deydi. Albatta, obrazlilik asarda tasvirlanayotgan voqeahodisalar va narsa-predmetlarning barchasini o‘quvchi ko‘z o‘ngida jonli gavdalanishi uchun muhim vosita bo‘lib xizmat qiladi.

Badiiy nutq tiplari, tur va shakllari bo‘yicha ilmiy tadqiqotlar olib borish rus adabiyotshunosligida izchil yo‘lga qo‘yilgan bo‘lib, V.V.Vinogradov, G.O.Vinokur, M.B.Xrapchenko, N.K.Gey, M.M.Baxtin, A.Fyodorov, V.Kojinov, V.V.Odinov kabi yirik olimlar o‘z tadqiqotlarida bunga alohida to‘xtaladilar. O‘zbek tadqiqotchilari esa birinchi galda ular yaratgan manbalarga tayanadilar, ularning tezislari va xulosalaridan foydalanadilar. Bular orasida, ayniqsa, M.M.Baxtin “Dostoyevskiy poetikasi muammolari” deb nomlangan fundamental monografiyasi alohida o‘rin tutadi. Haqiqatan ham, o‘zbek adabiyotidagi nazariy qarashlar rus adabiyotshunosligining manbalariga asoslangan. Xususan, Yo‘ldosh Solijonov ham o‘z tadqiqotida asosan M.Baxtin tasnifiga tayangan holda ish olib boradi. Professor Y.Solijonov badiiy nutq tiplari va shakllarining tadriji, yangilanish jarayoni, uning o‘zbek nasrida tutgan o‘rni bo‘yicha birinchilardan bo‘lib tadqiqot olib bordi. Shu o‘rinda S.Mamajonov, A. Rahimov, D.To‘rayev, G.Imomova, Z.Rahimovlarning tadqiqotlarida ham adabiyotshunoslikning muhim masalalari bilan birga badiiy nutqning turlari bo‘yicha mulohazalar yuritilganligi to‘g‘risida eslab o‘tish zarur. Shuni alohida aytib o‘tish kerakki, Y.Solijonov tadqiqoti boshqa tadqiqotlardan badiiy nutqning tip, tur va shakllari rang-barangligi va ularning asardagi vazifalari batafsil yoritib berilishi bilan ajralib turadi. Ayniqsa, avtor va qahramonlar nutqining ikki ovoqli, avtor bayonining dialog asosiga qurilishi natijasida paydo bo‘ladigan ko‘p ovoqli nutqning o‘ziga xos ko‘rinishlari haqidagi ilmiy qarashlari ahamiyatlidir. Shuningdek, O‘.Hoshimov, O.Muxtor, M.M.Do‘st romanlarida chorrahali xarakteristika va kinemotografik bayon usullari mavjudligini birinchi marta ta‘kidlagan.

Adabiyotshunoslikda badiiy til tushunchasi faqat tilshunoslik doirasida emas, balki estetik, semiotik va stilistik jihatdan ham o‘rganiladi.

A.A. Potebnya (rus olimi): badiiy tilni obrazli tafakkur vositasi sifatida talqin qilgan. Uning fikricha, badiiy asarda til - bu fikrni ifodalash emas, balki fikrning o‘zi hisoblanadi. an‘at asarining tili orqali inson tafakkuri, dunyoni qabul qilish shakllari namoyon bo‘ladi.

M.M. Baxtin: badiiy til - dialogik tabiatga ega. Ya'ni, unda muallif va obrazlar o'rtasidagi, hatto ijtimoiy qatlamlar o'rtasidagi "suhbat" mavjud. U badiiy matndagi ko'p ovozlilik (polifoniya) nazariyasini ilgari surgan, bu esa har bir obrazning o'ziga xos nutqiga e'tibor qaratish zarurligini ko'rsatadi.

Uslub (stil) - bu muallifning til vositalarini tanlash va ularni qo'llashdagi individualligidir. Adabiy uslub haqida quyidagi nazariy qarashlar mavjud:

V.V. Vinogradov: uslubni muayyan ijtimoiy-estetik maqsadlarga xizmat qiluvchi til vositalarining tizimi deb atagan. Har bir adib uslubi - bu uning dunyoqarashi, estetik pozitsiyasi va hayotga munosabati bilan belgilanadi.

R.O. Jakobson: uslubni kommunikativ jarayon doirasida ko'radi. Unga ko'ra, til uslubi - bu axborotni estetik jihatdan ta'sirli yetkazish usulidir. Jakobson uslubni "funktsiya" orqali tahlil qilishni taklif etadi (ifoda, estetik ta'sir, axborot berish va b.). Adabiy til va uslub janrga qarab ham o'zgaradi. Masalan: Epik asarlarda til asosan tasviriy, realistik bo'lsa, lirik asarlarda hissiylik, musiqiylik va badiiy vositalarning ko'pligi ustunlik qiladi. Dramalarda esa qahramonlar nutqining tabiiyligi va ishonarliligi muhim bo'ladi.

G.N. Pospelov: janr va uslub o'rtasidagi bog'liqlikka urg'u bergan, har bir janr o'ziga xos stilistik me'yorlar va badiiy til vositalariga ega deb hisoblaydi.

Badiiy asarda muallifning uslubi bilan qahramonlar nutqi o'rtasida farq mavjud bo'lishi tabiiy. Muallif nutqi - asar syujetini yoritadi, fikrni tahlil qiladi, tasvir beradi. Obrazlar nutqi - dramatik yoki dialogik shaklda ifodalanadi, xarakterlarni ochadi.

Baxtin va Voloshinov nazariyasiga ko'ra, badiiy asarda har bir obraz "o'z tiliga ega", bu til orqali u jamiyatdagi pozitsiyasini namoyon qiladi.

Adabiy til o'zida milliy ruh, mentalitet, xalqona ifoda vositalarini aks ettiradi. Ayniqsa, o'zbek adabiyotida: Abdulla Qodiriy tilida sodda xalqona iboralar, tarixiy leksika; Cho'lponda poetik obrazlilik va lirizm; O'tkir Hoshimovda zamonaviy xalq tili ohanglari va satira kuzatiladi. Bu adiblar uslubi - milliy badiiy tilning namunalari.

Xulosa. Adabiy asar tilining o'ziga xosligi va uslubiy ko'rinishlari haqidagi nazariy qarashlar ko'p qirrali bo'lib, tilshunoslik, estetika, stilistika va sotsiologiya bilan chambarchas bog'liqdir. Til - bu shunchaki ifoda vositasi emas, balki san'atning o'zidir. Shu bois, badiiy asar tili va uslubini nazariy asosda o'rganish, ijodkor shaxsiyatini, davr ruhini, adabiy an'anani va estetik qadriyatlarni chuqur anglashga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Бобоев Т. Адабиётшунослик асослари. – Тошкент: Ўзбекистон, 2002. – 560 б;
2. Izzat Sulton. Adabiyot nazariyasi. – Toshkent, 2005. – 272 b;
3. Имомова Г. Типик миллий характер яратишда бадий нутқнинг ўрни. Филол.фан. номзоди... дисс... автореф. – Тошкент, 1993. – 29- б.
4. Мамажонов С. Фафур Ғулом прозаси. – Тошкент: Фан, 1965. – 226 б;
5. Quronov D. Adabiyotshunoslikka kirish. – Toshkent: Fan, 2007. – 228- b.
6. Қуронов Д, Мамажонов З, М.Шералиеваларнинг "Адабиётшунослик луғати"дан олинди. – Тошкент: Академ нашр, 2013. – 51- б.
7. Раҳимов А. Ўзбек романи поэтикаси / сюжет ва конфликт / : Филол, фанлари д-ри... дис, автореф. – Тошкент, 1993. – 52 б;
8. Раҳимов З. Одил Ёкубовнинг "Кўхна дунё" романи поэтикаси: Фил. фанлари номзоди... дис. – Тошкент, 2000. – 137 б.
9. Раҳимов З. Муаллиф нутқи ва унинг кўринишлари // Тил ва адабиёт таълими, 2000. № 3.
10. Солижонов Й. Нутқ ва услуб. – Тошкент: Чўлпон, 2002. – 6- б.

11. Солижонов Й. Ҳақиқатнинг синчков кўзлари. – Тошкент: Алишер Навоий номидаги Ўзбекистон Миллий кутубхонаси нашриёти, 2009. – 104- б.
12. Тўраев Д. Ҳозирги ўзбек романларида бадиий тафаккур ва маҳорат муаммоси / 60-80-йиллар / : Филол. фанлари д-ри... дис. автореф. – Тошкент, 1994. – 53 б.
13. Umurov H. Adabiyotshunoslik nazariyasi. – Toshent, 2004. – 144- b.
14. Худойбердиев Э. Адабиётшуносликка кириш. – Тошкент: Шарқ, 2008. – 108- б.
15. Dehkonova, M. S. (2020). OYBEK'S POETRY THROUGH ANALYSES OF REPRESENTATIVES OF OYBEK STUDIES SCHOOL. Theoretical & Applied Science, (2), 13-17.

Khabibova Manzila Nuriddinovna,
Abu Ali ibn Sino nomidagi Buxoro davlat tibbiyot instituti,
O'zbek tili va adabiyoti, rus va ingliz tili kafedrası o'qituvchisi
e-mail: khabibova.manzila@bsmi.uz
<https://orcid.org/0009-0003-3574-0391>

NUTQIY AKT NAZARIYASI VA KOMMUNIKATIV MAQSADNING LINGVOPRAGMATIK IFODASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada nutqiy akt nazariyasining mazmuni, tuzilishi va lingvistik tahlildagi o'rni ko'rib chiqiladi. Tilning faqat axborot uzatish vositasi emas, balki harakatni amalga oshiruvchi vosita sifatida qaralishi Jon Ostin va Jon Syorl tomonidan asoslangan bo'lib, ularning lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarga bo'lgan tasnifi asosida nutqiy faoliyatning murakkab kommunikativ tabiatiga e'tibor qaratiladi. Shuningdek, nutqiy aktlarni tasniflashdagi yondashuvlar, ularning amaliy muloqotdagi funksiyalari hamda tilshunoslikdan tashqari ijtimoiy fanlar bilan bog'liqligi tahlil qilinadi. Maqola nutqiy aktlarni pragmatik jihatdan o'rganishning dolzarbligini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: Nutqiy akt, lokutiv akt, illokutiv akt, perlokutiv akt, Jon Ostin, Jon Syorl, pragmatika, muloqot, performativlar, lingvistik tahlil, kommunikativ niyat.

Abstract. This article examines the content, structure, and linguistic analysis of speech act theory. The perspective that language is not only a means of transmitting information but also a tool for performing actions is grounded in the works of John Austin and John Searle. Special attention is given to their classification of speech acts into locutionary, illocutionary, and perlocutionary acts, which highlights the complex communicative nature of speech activity. The article also discusses different approaches to classifying speech acts, their functions in practical communication, and their connection to social sciences beyond linguistics. It substantiates the relevance of studying speech acts from a pragmatic perspective.

Key words: Speech act, locutionary act, illocutionary act, perlocutionary act, John Austin, John Searle, pragmatics, communication, performatives, linguistic analysis, communicative intention.

Аннотация. В данной статье рассматриваются содержание, структура и роль теории речевых актов в лингвистическом анализе. Подход, согласно которому язык рассматривается не только как средство передачи информации, но и как инструмент совершения действий, был обоснован Джоном Остином и Джоном Сёрлом. Особое внимание уделяется их классификации речевых актов на локутивные, иллокутивные и перлокутивные акты, что подчеркивает сложную коммуникативную природу речевой деятельности. Также анализируются подходы к классификации речевых актов, их функции в практическом общении и взаимосвязь с социальными науками вне лингвистики. В статье обосновывается актуальность изучения речевых актов с прагматической точки зрения.

Ключевые слова: Речевой акт, локутивный акт, иллокутивный акт, перлокутивный акт, Джон Остин, Джон Сёрл, прагматика, коммуникация, перформативы, лингвистический анализ, коммуникативное намерение.

Kirish. Nutqiy akt nazariyasi, tilshunoslik va falsafa fanlarining tutash nuqtasida shakllangan muhim ilmiy yondashuv bo'lib, XX asrning ikkinchi yarmida tilning muloqotdagi faoliyati chuqur o'rganilgan nazariy oqimlardan biridir. Til orqali amalga oshiriladigan harakatlar qadimdan o'rganib kelingan bo'lsa-da, nutqiy aktlar haqidagi to'liq va izchil nazariya ingliz faylasufi J. Ostin hamda amerikalik tilshunos J. Syorl tomonidan ishlab chiqilgan. Bu yondashuvga ko'ra, til birliklari, ayniqsa gap, faqatgina axborot yetkazish vositasi emas, balki

amaliy harakatni amalga oshiruvchi birlik sifatida ham talqin etiladi. Gap o'z ma'nosini faqat muayyan ijtimoiy va kommunikativ vaziyatda, lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlar orqali to'liq ifodalaydi. Mazkur maqolada aynan ushbu nazariyaning mohiyati, tuzilishi, tasnif mezonlari va zamonaviy lingvistikadagi ahamiyati atroflicha tahlil qilinadi.

Pragmatikaning XX asrning ikkinchi yarmidagi rivoji nutqiy akt nazariyasining to'liq ko'rinishdagi lingvofalsafiy ta'limot sifatida shakllanishi bilan bogliqdir. Nutqiy akt tushunchasi oldingi davrlarda ham GUMBOLDT (Humboldt) Vilgelm, Sharl Balli, Karl Byuller, Mixail Baxtin kabi olimlarning ta'limotlarida mavjud bo'lgan, ammo nutqiy akt nazariyasi to'liq bir ta'limot sifatida ingliz mantiqshunosi Jon Ostin, amerikalik psixolog Jon Rojers Syorl va boshqalarning ishlarida shakllandi. Oksford va Kembrij universitetlarida faoliyat ko'rsatgan faylasuflar lisoniy faoliyatning ko'pvazifaviyligiga va uning insonning hayot kechirish shaklidan ayri emasligiga e'tibor qaratishdi. Tilning mavjudligi insonlarning so'zlash yoki yozish harakatlarini bajarishi harakatlarning bajarilishi bilan bogliqdir. Jarayonida bu lisoniy birliklar (birinchi o'rinda - gap) asl ma'nosidan tashqari, tasdiqlash, buyurish, ogohlantirish, va'da berish kabi mazmunni ifodalash imkoniyatini namoyon qiladilar. Bu ma'nolar so'zlovchi shaxs tomonidan bajarilayotgan nutqiy faoliyat natijasidir. Demak, nutqiy akt so'zlovchining ma'lum muhitda, aniq maqsadda tinglovchiga lisoniy murojaatidir. Muloqot jarayonida hosil bo'ladigan nutqiy harakatlarni alohida lisoniy birlik sifatida talqin qilish va ularni mazmunan tasniflash goyasini ilk bor targibot qilganlardan biri Oksford universiteti professori Jon Ostin edi. U 1955 yilda Garvard universitetida tashkil qilinadigan an'anaviy "Uilyam Jeyms o'qishlari" dagi ma'ruzalarida ushbu muammoni o'rtaga tashladi. Keyinchalik, bu ma'ruzalar 1962 yilda *How to do Thing with Words* "So'zlar bilan qanday muomalada bo'lmoq darkor?" sarlavhasi bilan nashr qilindi (Austin 1962; 1973; Ostin 1986). J.Ostin falsafiy mantiq va an'anaviy grammatikada qo'llanib kelinayotgan "gap" va "hukm (tasdiq)" tushunchalarining talqinidagi chalkashliklar qanday noqulayliklarga va noto'gri xulosalarga olib kelishi mumkinligiga e'tiborni qaratadi. Grammatik an'anada har qanday gap ham hukm yoki tasdiq bo'lavermasligi va savol, undov, istak-xohish yoki boshqa turdagi mazmunlarni ifodalovchi gaplar ham mavjudligi e'tirof etilgan. Ammo faylasuflar tilshunoslar bilan har doim ham bir xil fikrda emaslar. Grammatikalarda "hukmiy tasdiq" deb qaralayotgan gaplarning (shu o'rinda ogohlantirmoqchimizki, "hukmiy tasdiq" va an'anaviy grammatikadagi "darak gap" tushunchalari bir-birlarini to'ligicha takrorlamaydi - Sh.S.) ko'pchiligi kechayotgan voqealarning hech qanday tasdigini ifodalamaydi yoki J.Ostinning yozishicha, ular "voqealar haqida axborot, xabar berish yoki yozib olish uchun mo'ljallanmagan" (Ostin 1986: 24). Natijada, Oksford faylasuflari gap mazmunining tahlilida o'ziga xos "to'ntarish" tayyorlashdi. J.Ostin va uning hamkabrlarining fikricha, har bir gap talaffuz qilinganda, o'z ma'nosi ifodasidan tashqari, ma'lum bir harakat bajariladi, ya'ni biror bir voqea haqida darak-xabar beriladi, bu xabar tasdiqlanadi yoki inkor qilinadi, biror narsa iltimos qilinadi, taqiqlanadi va buyruq, maslahat, ijozat beriladi, va'da yoki taklif qilinadi hamda takalluf, minnatdorchilik izhor qilinadi va hokazo (Austin 1962). Demak, nutqiy akt - ma'lum bir gapning aniq muloqot muhitida talaffuz etilishidir. Nutqiy akt mazmunining shakllanishi talaffuz qilinayotgan gap ma'nosining so'zlovchi va tinglovchi tomonidan muloqot matniga nisbatan "boyitilishi", idrok etilishi natijasidir. Nutqiy akt mazmunining tarkib topishi va uning voqelanishi bevosita so'zlovchining muloqot maqsadi, istagi bilan bogliqdir. Shu sababli bo'lsa kerakki, pragmatolingvistlar va mantiqshunoslar hozirgacha lisoniy belgilarning nutqiy aktlar ma'noviy tuzilishida tutgan o'rni haqida bir to'xtamga kelisha olmayaptilar. Jon Syorlning bu borada aytgan fikrini olaylik: "Lisoniy muloqot birligi, odatda, taxmin qilganlaridek, simvol (ramz), so'z yoki gap emas, hatto simvol so'z yoki gapning belgisi ham emas, balki simvol, so'z yoki gapning nuttsiy akt ijrosi jarayonida yaratilishidir. Yanada aniqrog'i, gap belgisining ma'lum sharoitda yaratilish va qo'llanishi nutqiy aktdir va nutqiy aktlar lisoniy muloqotning asosiy va eng kichik (minimal) birligidir" (Searle 1969: 16). Demak, nutqiy akt nazariyasi uchun gap tayanch birlik emas, undan tayyor "material" sifatida foydalanilmaydi. Aksincha, gap aynan nutqiy muloqot jarayonida yaratiladigan hodisa. Shunday ekan, nutqiy akt

mazmuni to'lig'icha so'zlovchining muloqot maqsadi (communicative intention) bilan bogliq bo'lib qoladi. J.Syorlning nutqiy akti muloqot tizimining asosiy, tayanch birligi sifatida qarash kerakligi haqidagi fikrini to'lig'icha kuvvatlash mumkin. Ammo nutqiy aktning diskursni (muloqot matni) tarkib toptiruvchi, tuzuvchi emas, balki uni qismlarga ajratuvchi hodisa deb talqin qilinishiga e'tirozimiz bor. Holbuki, lisoniy hodisalar talqinida ularning yaratuvchanlik imkoniyatlariga alohida e'tibor qaratmoq darkor. Nutqiy akt ham bundan mustasno emas, u ham matn tuzish, murakkab muloqot birligi bo'lmish diskursni tarkib toptirish vazifalarini bajaradi. Nutqiy aktning bu turdagi vazifalarini aniqlash uchun intensiya tahliliga, ya'ni nutqiy harakat maqsadini aniqlashga yo'naltirilgan tahlilga murojaat qilmoq kerak. Iteitsioial tahlilda kommunikativ jarayonda voqelanadigan nutqiy faoliyatning so'zlovchi maqsadi, istagi bilan bogliq tomonlari o'rganiladi. Odatda, ushbu tahlil uslubi asoschilari (Searle 1983) har bir nutqiy harakatga yagona bir maqsadga (yagona intentsiyaga) ega bo'lgan birlik sifatida qarash tarafdoridirlar.

Nutqiy akt mazmuni lisoniy va nolisoniy xususiyatlar umumlashmasidan tashkil topishini barcha pragmlingvistlar e'tirof etishadi. Ularning ko'pchiligi nutqiy aktga uch bosqichli faoliyat sifatida qarash tarafdorlaridir. Bu bosqichlarda uch xil harakat bajariladi. Ular - lokutiv, illokutiv va perlokutiv harakatlardir. Biz muloqot jarayonida mazmundor lisoniy kalimani yaratamiz va uni talaffuz qilish yo'li bilan nutqiy faoliyat bajaramiz, xuddi shu faoliyat ijrosi lokutsiya yoki lokutiv aktdir (locutionary act). Agarda biror bir sabab bilan (tilni bilmaslik, gung bo'lish) mazmundor gap tuzilmasa va u talaffuz etilmasa, lokutiv harakat yuzaga kelmaydi. Masalan, "Issiq choy damladim" gapi faqatgina yozuvda qolsa, lokutsiya yo'q. Ammo mazmundor gaplar bekordan bekorga tuzilavermaydi, ularni tuzishdan va talaffuz etishdan ma'lum bir maqsad ko'zlanadi (bu maqsad til sohibi ongida doimo mavjud). Ushbu maqsadning voqelanishi esa illokutiv akt natijasidir. Illokutsiya shaxslararo (muloqot ishtirokchilari o'rtasidagi) munosabatlarning ifodalanishidir. Masalan, yuqorida keltirilgan "Issiq choy damladim" gapini talaffuz etish vositasida shu voqea haqida xabar berish, choyga taklif qilish, suhbatdoshning qanday choy ichishini (issiq yoki sovuq) bilish kabi kommunikativ istaklarni ifodalash imkoni bor. Aynan shu kommunikativ maqsaddan qaysi biri ma'lum sharoitda voqelanishiga nisbatan nutqiy tuzilmaning illokutiv kuchi (illocutionary force) aniqlanadi. Har qanday muloqot harakati natijaviy (oxirgi) maqsadni ko'zlab bajarilishi haqida yuqorida gapirildi. Bu maqsadga erishish uchun so'zlovchining nutqi tinglovchiga ta'sir o'tkazmogi darkor. Nutqiy faoliyatning ta'sir o'tkazish bosqichi perlokutiv akt nomini olgan. Biz "Issiq choy damladim" gapi talaffuzining natijasini tinglovchi ushbu nutqiy harakatni biz istagan maqsadda (masalan, tinglovchi choyning issiqligini eshitib, uni ichishga rozi bo'lishida) qabul qilishda ko'ramiz. Demak, perlokutsiya tinglovchi ongiga, his-tuyg'ulariga va xatti- harakatiga ta'sir o'tkazish harakatidir. "Illokutsiya" tushunchasi nutqiy akt nazariyasida eng keng tarqalgan tushunchadir. Nutqiy akt strukturasining markazida ham illokutiv harakat turadi. Hatto illokutiv akt to'lig'icha nutqiy harakatning muqobili sifatida qaralish hollari ham uchraydi va nutqiy aktlar tasnifi illokutiv maqsad ko'rsatkichlariga asoslanadi (Searle 1969: 16; Wunderlich 1976: 75; Pocheptsov 1986: 27)

Nutqiy harakat strukturasining uchinchi, eng oxirgi bosqichi perlokutiv aktdir. Nutqiy faoliyat ta'sirining natijasi sifatida tavsiflanadigan perlokutiv akt oldingilaridan (lokutsiya va illokutsiya) tubdan farq qiladi. Nutqiy ta'sir natijasini oldindan aytish qiyin, so'zlovchi nutqini eshitgan (yoki o'qigan) tinglovchining bo'lgusi xatti- harakati, javobi turlicha bo'lishi mumkin. Pragmlingvistlarning o'zlari e'tirof etganlaridek, "perlokutiv akt illokutivdan farqli o'laroq, lisoniy hodisa emas, chunki biror bir perlokutiv natijaga hech qanday nutqiy harakatni bajarmasdan turib ham erishish imkoni bor" (Searle, Vanderveken 1985: 12). Perlokutsiyaning lisoniy tahlil doirasiga kirmasligini J.Lich ham qayd etadi: "Perlokutiv natija tahlili pragmatikaning vazifasiga kirmaydi, chunki pragmatik ta'sir kuchi nutqiy harakatning maqsadi bilan bogliq, natija bilan emas" (Leech 1983: 203). Muloqot so'zlovchiga ta'sir o'tkazish, uni biror javob harakatiga undash uchun bajariladi. Nutqiy muloqot maqsadi ikki sathlidir, ya'ni nutqiy

harakatda axborot uzatish va kommunikativ pragmatik maqsad voqelanadi. Birinchisida so'zlovchining maqsadi axborot yetkazish yoki olish. Ammo axborot almashinuvi harakatlari faqat biror xabar berish yoki so'rash bilan chegaralanmaydi. Bu harakatlar ijrosidan so'zlovchi va tinglovchining talabini, qiziqishini qondirish maqsadi ham ko'zlanadi. Bu esa pragmatik vazifaning bajarilishidir. Demak, muloqot jarayonida pragmatik vazifalar kommunikativ maqsad doirasida voqelanadi. Shuning uchun ham nutqiy harakat natijasida yuzaga keladigan perlokutiv ta'sirni pragmatik tahlil doirasiga kiritgan ma'qul.

Pragmatik maqsad va mazmunning eplitsit, ya'ni ochiq ifoda etilishida diqqat axborot almashinuvidan ushbu axborotni kommunikatsiya uzatish maqsadi maqsadiga uzatilayotgan ko'chadi va axborotning predmetiga aylanadi. Nutqiy harakat maqsadining ochiq bayoni turli ko'rinishdagi lisoniy birliklar vositasida bajariladi va bulardan eng asosiysi pragmatikada performativ formula (qolip) atamasini olgan. J.Ostinning qaydicha, har bir nutqiy tuzilma illokutiv harakatni bajarish uchun xizmat qiladi va modal ko'rsatkichlar (mayl shakli, so'z tartibi, ohang va boshqalar) so'zlovchiga u qanday illokutiv maqsadni ifodalash niyatida bo'lganligini bildirish imkonini beradi. Bundan tashqari, shunday tuzilmalar mavjudki, ularning pragmatik mazmuni doimiy, qariyb barcha sharoitlarda bir xil illokutiv kuchga ega bo'ladi va odatda, bunday tuzilmalar tarkibida illokutiv fe'llar qo'llaniladi.

Nutqiy akt nazariyasida bunday tuzilmalar "aniq performativ"lar deb ataladi. Performativlarning grammatik tuzilishi ham o'ziga xosdir. Bu gaplarda fe'l, odatda, birinchi shaxs hozirgi zamon shaklida va ushbu fe'lning birinchi aktanti deytik olmoshning birinchi shaxs birligi, ikkinchi aktant esa deytik olmoshning ikkinchi shaxs birlik yoki ko'pligi vositasida ifodalanadi. Ushbu qolipda tuzilgan performativ namunaviy tuzilma bo'lib, uning to'liq ko'rinishda qo'llanishi kam uchraydigan holdir.

"Nutqiy akt" tushunchasining pragmatik tahlilning asosiy tayanch tushunchalaridan biri ekanligi yuqorida aytilgan edi, lekin ushbu tushunchani turli mualliflar turlicha talqin etayotganliklarini ham eslatmoqchiman. Nutqiy akt hodisasining mohiyati haqidagi fikrlarning turli-tumanligi taklif qilinayotgan tasnif tamoyillarida ham o'z aksini topmoqda. Hozirgi paytgacha tilshunoslar nutqiy aktlar guruhlarining soni va hatto ularni nomlash borasida bir to'xtamga kelishganicha yo'q.

Nutqiy aktlarni tasnifiy guruhlariga ajratish istagini J.Ostin Garvardda o'qigan ma'ruzalarining o'n uchinchisida bildirgan edi. Olim taklif qilgan tasnif besh guruhdan iborat va bu guruhlanish illokutiv fe'llar ma'nosiga asoslanadi:

1. Verdikativlar; bu turdagi nutqiy aktlar hukm chiqarish (sud, hakam kabilar tomonidan) mazmunini anglatadilar. "Seni aybdor deb hisoblayman"; "Jarima to'laysan", "Uyindan tashqari holat", "Ogohlantiraman".

2. Ekzersitivlar (lat. *exercitation*- "ijro etmoq", "bajarmoq"); Bu nutqiy harakatlar mazmunida o'z huquqidan, hukmronligidan foydalanib, buyruq berish, majbur qilish, maslahat berish, ogohlantirish ma'nolari ifoda topadi: "Seni lavozimingdan bo'shataman"; "Yaxshisi, telefon qilma"; "Chiqib ket"; "Munofiqdan ehtiyot bo'l".

3. Komissivlar (Qiyoslang: *commitment* "majburiyat") mazmunida va'da berish va boshqa turdagi majburiyatlar ifodalanadi: "Ertaga kelishga va'da beraman"; "Rejani albatta bajaraman"; "Burchimni bajarishga qasamyod qilaman"; "Jarimani to'lash kafolatini beraman"; "Fikringizni qo'llab- quvvatlayman".

4. Bexabitivlar (ikki o'zakning -behave "o'zini tutmoq" va habit "odat" - birikishidan yasalgan). Jamoada o'zini tutish, biror kishi xatti-harakatiga munosabat bildirish ma'nolariga ega bo'lgan nutqiy harakatlardir: "Yordaming uchun rahmat"; "Salomat bo'ling"; "Xafa bo'lmang"; "Oy borib, omon kel" kabilar.

5. Ekspozitivlar (ing. *Exposition* - "izoh, tavsif, tushuntirish") muloqot jarayonida so'zlovchi o'z fikrini izohlashi, tasdiqlashi va tushuntirish jarayonida yuzaga keladigan nutqiy aktlardir:

“Kasal ekanligingga gumonim bor”; “Kasal bo‘lishim mumkin”; “Qarzdorligingni eslatmoqchiman”.

J.Ostin tasnifi biror bir aniq tamoyilga asoslanmaganligi uchun ham qator kamchiliklardan xoli emasligi tadqiqotchilar tomonidan ko‘p martalab tanqid qilindi. J.Seyorl nutqiy harakatlarni guruhlariga ajratishda yettidan ortiq ko‘rsatkichlarga amal qilishni tavsiya qiladi, lekin ulardan eng asosiylari illokutiv maqsad, unga erishish uslubi, mazmunning haqqoniylik sharti kabilardir: “tasnifiy guruhlashga asos qilib illokutiv maqsadni va undan kelib chiqadigan tushunchalar: haqqoniylik shartini moslashtirish hamda ifodalash usulini olishni taklif qilaman” (Searle 1986: 180). J.Searle ham nutqiy aktlarni 5 guruhga ajratadi, ammo u taklif qilgan guruhlar O.Ostin tasnifidan mazmun jihatidan farq qiladi:

1. Assertivlar (axborotning rostligini tasdiqlovchi nutqiy harakatlar): “Maqolani yozib tugatdim”; “Poezd soat 10 da jo‘naydi”; “Jamshid - talaba”.

2. Direktivlar (buyruq, savol, iltimos, ogohlantirish kabi tinglovchini faoliyatga undovchi nutqiy aktlar).

3. Kommissivlar (J.Ostin ajratgan guruhga mos keladi).

4. Deklarativlar: “Ligilishni yopiq deb e‘lon qilaman”; “Sizlarni er va xotin deb e‘lon qilaman” kabi voqelikdagi holatning o‘zgartirilishi haqidagi nutqiy aktlar.

5. Espressivlar (tabrik, ta‘ziya bildirish kabi nutqiy harakatlar).

Ushbu tasnif ham albatta, ayrim nuqsonlardan xoli emas, lekin J.Searle ajratgan guruhlar nutqiy harakatlarning asosiy xususiyatlarini umumlashtirish va istiqbolda tasnif me‘yorlarini yanada kengaytirish yo‘li bilan guruhlarini aniqlashtirish va tizimlashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Nutqiy akt nazariyasi tilni faqat grammatik va sintaktik jihatdan tashkil topgan tizim emas, balki insonlar o‘rtasidagi real muloqotda muhim kommunikativ harakatlarni amalga oshirishga xizmat qiluvchi vosita sifatida talqin qilish imkonini beradi. Bu yondashuv tilni passiv axborot yetkazish mexanizmi emas, balki faol muloqot vositasi, ya‘ni ijtimoiy va shaxsiy maqsadlarga erishish uchun amalga oshiriladigan nutqiy harakatlar majmuasi sifatida o‘rganadi. Nazariya doirasida ajratilgan lokutiv, illokutiv va perlokutiv aktlarning o‘zaro bog‘liqligi va funksional xususiyatlari tahlil qilinishi natijasida muloqot jarayonining murakkabligi, ko‘p qatlamliligi va kontekstual xususiyatlari chuqur ochib beriladi. Ayniqsa, illokutiv akt – ya‘ni so‘zlovchining kommunikativ maqsadlarini aks ettiruvchi asosiy nutqiy komponent – butun muloqotning ma‘no yuki va yo‘nalishini belgilovchi markaziy element sifatida alohida ahamiyatga ega.

Jon Ostin va Jon Syorl tomonidan ilgari surilgan tasniflar esa nafaqat tilshunoslikdagi, balki muloqotni ilmiy asosda tahlil qilishga qaratilgan umumiy metodologik model yaratishda muhim zamin bo‘lib xizmat qilmoqda. Bu tasniflar orqali nutqiy faoliyatning turli shakllari, ularning kommunikativ maqsadlar bilan uyg‘unligi va ijtimoiy vaziyatlarda qanday qo‘llanilishi aniqlik kasb etadi. Shuningdek, maqolada keltirilgan tahlillar va mulohazalar asosida shuni aytish mumkin: nutqiy akt nazariyasi va uning komponentlarini chuqur o‘rganish nafaqat sof tilshunoslik nuqtayi nazaridan, balki psixologik, sotsiologik hamda boshqa ijtimoiy fanlar uchun ham dolzarb ahamiyat kasb etadi. Chunki til va nutq inson tafakkuri, hissiyoti, ijtimoiy roli va munosabatlari bilan chambarchas bog‘liqdir.

Shu sababli, nutqiy akt nazariyasini chuqurroq tadqiq etish, uni amaliy kommunikativ faoliyatda qo‘llash, til o‘rganish va o‘rgatishda, shuningdek, muloqot madaniyatini rivojlantirishda undan samarali foydalanish bugungi ilmiy va amaliy tilshunoslikning eng muhim vazifalaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Harvard University Press.

2. Bakhtin, M. (1984). *The problem of Dostoevsky's poetics*. University of Minnesota Press.
3. Barthes, R. (1977). *Image-Music-Text*. Hill and Wang.
4. Barthes, R. (1977). *The death of the author*. In *Image-Music-Text* (pp. 142-148). Hill and Wang.
5. Banfield, A. (1982). *Unspeakable sentences: Narration and representation in the language of fiction*. Routledge.
6. Grice, H. P. (1975). Logic and conversation. In P. Cole & J. Morgan (Eds.), *Syntax and Semantics* (Vol. 3, pp. 41-58). Academic Press.
7. Mey, J. L. (2001). *Pragmatics: An introduction*. Blackwell Publishing.
8. Ryan, M. L. (2002). *The language of the mind: The pragmatics of language use*. Cambridge University Press.
9. Searle, J. R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.
10. Searle, J. R. (1979). *Expression and meaning*. Cambridge University Press.
11. Searle, J. R. (1992). *The rediscovery of the mind*. MIT Press.

Orifjonova Iroda Orifjon qizi,
Samarqand davlat pedagogika instituti mustaqil tadqiqotchisi

GEOGRAFIYA AMALIY MASHG'ULOTLARIDA O'QUVCHILARDA XXI ASR KO'NIKMALARINI RIVOJLANTIRISHNING DIDAKTIK MODEL

Annotatsiya. Maqolada geografiya amaliy mashg'ulotlarida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishning didaktik modeli ishlab chiqilgan. Modelning maqsadli, konseptual, mazmunli, tashkiliy-texnologik va baholash komponentlari tahlil qilingan. Tadqiqotda modellashtirish, innovatsion texnologiyalar va fanlararo integratsiya orqali o'quvchilarda tanqidiy fikrlash, ijodkorlik va raqamli savodxonlikni rivojlantirish yo'llari ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar: geografiya ta'limi, amaliy mashg'ulot, modellashtirish, XXI asr ko'nikmalari, innovatsion texnologiya, integratsiya, tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, raqamli savodxonlik.

Аннотация. В статье разработана дидактическая модель формирования навыков XXI века у учащихся на практических занятиях по географии. Рассмотрены целевой, концептуальный, содержательный, технологический и оценочный компоненты модели. Показаны пути развития критического мышления, креативности и цифровой грамотности через моделирование, инновационные технологии и междисциплинарную интеграцию.

Ключевые слова: географическое образование, практическое занятие, моделирование, навыки XXI века, инновационные технологии, интеграция, критическое мышление, креативность, цифровая грамотность.

Abstract. The article presents a didactic model for developing 21st-century skills among students through practical geography lessons. The model's goal-oriented, conceptual, content-based, technological, and assessment components are analyzed. The study highlights ways to enhance critical thinking, creativity, and digital literacy through modeling, innovative technologies, and interdisciplinary integration.

Key words: geography education, practical training, modeling, 21st-century skills, innovative technology, integration, critical thinking, creativity, digital literacy.

Kirish. Bugungi globalashuv davrida ta'lim tizimining asosiy maqsadi o'quvchilarda mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, hamkorlikda ishlash, ijodkorlik va raqamli savodxonlik kabi XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishdan iborat. Geografiya fani bu ko'nikmalarni rivojlantirishda muhim o'rin tutadi, chunki u o'quvchilarga tabiat va jamiyat o'rtasidagi murakkab munosabatlarni tahlil qilish, modellashtirish va amaliy fikrlashni o'rgatadi.

Geografiyadan amaliy mashg'ulotlar o'quvchilarni real hayotiy vaziyatlar asosida fikrlashga, kuzatish va tahlil qilishga yo'naltiradi. Shu bois ularni tashkil etishda innovatsion yondashuvlar, zamonaviy texnologiyalar va fanlararo integratsiya muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi [1], Milliy o'quv dasturi [2] hamda xalqaro baholash dasturlariga (PISA, TIMSS) tayangan holda, geografiya fanida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan didaktik model ishlab chiqish zarurati mavjud.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish masalasi jahon ta'lim tizimida keng tadqiq etilgan. J.Dewey, B.Bloom, H.Gardner, T.Wagner, C.Trilling va B.Fadel kabi olimlar ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va raqamli savodxonlikni shakllantirish zarurligini ta'kidlaganlar [5, 6]. Ularning tadqiqotlarida faoliyatga yo'naltirilgan o'qitish, modellashtirish va fanlararo integratsiya samarali yondashuv sifatida asoslab berilgan.

O'zbek olimlaridan A.Rasulov, F.Hikmatov, D.Aytbaev, B.Amirullayeva, Z.Qosimova va Sh.Mamatqulovlarning ishlarida geografiya ta'limida modellash, muammoli ta'lim, loyiha asosida o'qitish va interaktiv metodlarning samaradorligi yoritilgan [4].

Tahlil va natijalar. XXI asr ta'limi sharoitida maktab geografiyasi nafaqat nazariy bilimlarni yetkazish, balki o'quvchilarda murakkab dunyo sharoitida samarali harakat qilishga imkon beruvchi kompetensiyalarni (tanqidiy fikrlash, muammoni hal etish, hamkorlik, kommunikatsiya, raqamli savodxonlik va boshqalar) shakllantirish vazifasini oladi. Amaliy mashg'ulotlar - bu aynan shu kompetensiyalarni faol, kontekstga bog'langan, tajribaviy yo'l bilan rivojlantirish uchun eng qulay pedagogik maydon hisoblanadi [3]. Geografiyadan amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish usullaridan biri - bu modellashdir.

"Modellash" tushunchasi gnoseologik kategoriya (bilish nazariyasidagi asosiy tushunchalar)ga mansub bo'lib, bilishning muhim usullaridan birini ifodalaydi. Uni keng ma'noda inson ongida real voqelikni aks ettirishning umumlashgan shakli va vositasi sifatida talqin etish mumkin. Gnoseologik nuqtayi nazardan esa aks ettirish - bilish jarayonining bosqichlaridan biri bo'lib, biri ikkinchisining modeli yoki obrazi bo'lgan ikki tizim o'rtasidagi o'xshashlik munosabati sifatida tushuniladi.

B.Amirullayeva model tushunchasiga "bu turli vaziyatlardagi hodisalarni solishtirish, o'rganish va ularning natijalarini yaxshiroq tushunish imkonini beradigan ilmiy tushunchadir" deb ta'rif beradi [4]. Modellash - bilishning nazariy-metodik vositasi bo'lib, u asl ob'ekt va uning modeli mavjudligini talab qiladi. Ushbu metod orqali bir ob'ektni o'rganish natijalari asosida boshqa ob'ekt haqidagi xulosalar shakllantiriladi, bu esa bilimni abstraksiyalash, umumlashtirish va uzatish imkonini beradi hamda murakkab tizimlarni tahlil qilishda samarali vosita sifatida xizmat qiladi.

Modellashning asosiy imkoniyati - model yaratish va uni o'rganish jarayonida erishilgan natijalarni asl obyektga tatbiq etishdir. Bu imkoniyat shundan iboratki, model o'zida ob'ektning muayyan xususiyatlarini aks ettiradi yoki qayta ifodalaydi. V.E.Radionovning ta'kidlashicha, "modellar ob'ektlarning biz to'liq bilmaydigan, eng muhim, aniqlovchi va barqaror xususiyatlarini ifodalaydi", bu esa modellash orqali ilmiy tahlil va bashorat qilish, shuningdek, murakkab tizimlarning strukturasi va funksional mohiyatini chuqur tushunish imkoniyatlarini kengaytiradi [7].

Tadqiqotlar natijasida geografiyadan amaliy mashg'ulotlarda o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish metodikasini takomillashtirish modeli yaratildi. Ushbu model *maqsadli, konseptual, mazmunli, tashkiliy-texnologik va diagnostik-baholash* komponentlarini o'z ichiga oladi (1-rasm). Geografiyada amaliy mashg'ulotlar orqali o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish modeli bir qator o'zaro bog'liq komponentlardan tashkil topib, ulardan maqsadli komponenti barcha boshqa elementlar uchun yetakchi va koordinatsion rolni bajaradi. Ushbu modelni ishlab chiqishda milliy o'quv dasturi, davlat ta'lim standartlari hamda global ta'limning ilg'or amaliyotlari asos sifatida olinadi, bu esa o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini shakllantirishning asosiy maqsadlari, strategik yo'nalishlari va metodologik yondashuvlarini aniqlashga xizmat qiladi. Modelning maqsadli komponenti o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini - ya'ni o'quv faoliyatiga oid ko'nikmalarni, axborot savodxonligi kompetensiyalarini hamda hayotiy ko'nikmalarni - izchil va tizimli rivojlantirishga qaratilgan metodikani takomillashtirishni nazarda tutadi. Ushbu komponent mazkur ko'nikmalarni shakllantirish jarayonida zamonaviy pedagogik yondashuvlar, innovatsion ta'lim texnologiyalari va fanlararo integratsiya imkoniyatlaridan samarali foydalanishni, shuningdek, ta'lim mazmuni va shakllarini global ta'lim standartlari hamda milliy o'quv dasturlariga muvofiqlashtirishni ko'zda tutadi. Modelda ko'rsatilgan maqsad quyidagi vazifalarni hal etish orqali amalga oshirildi:

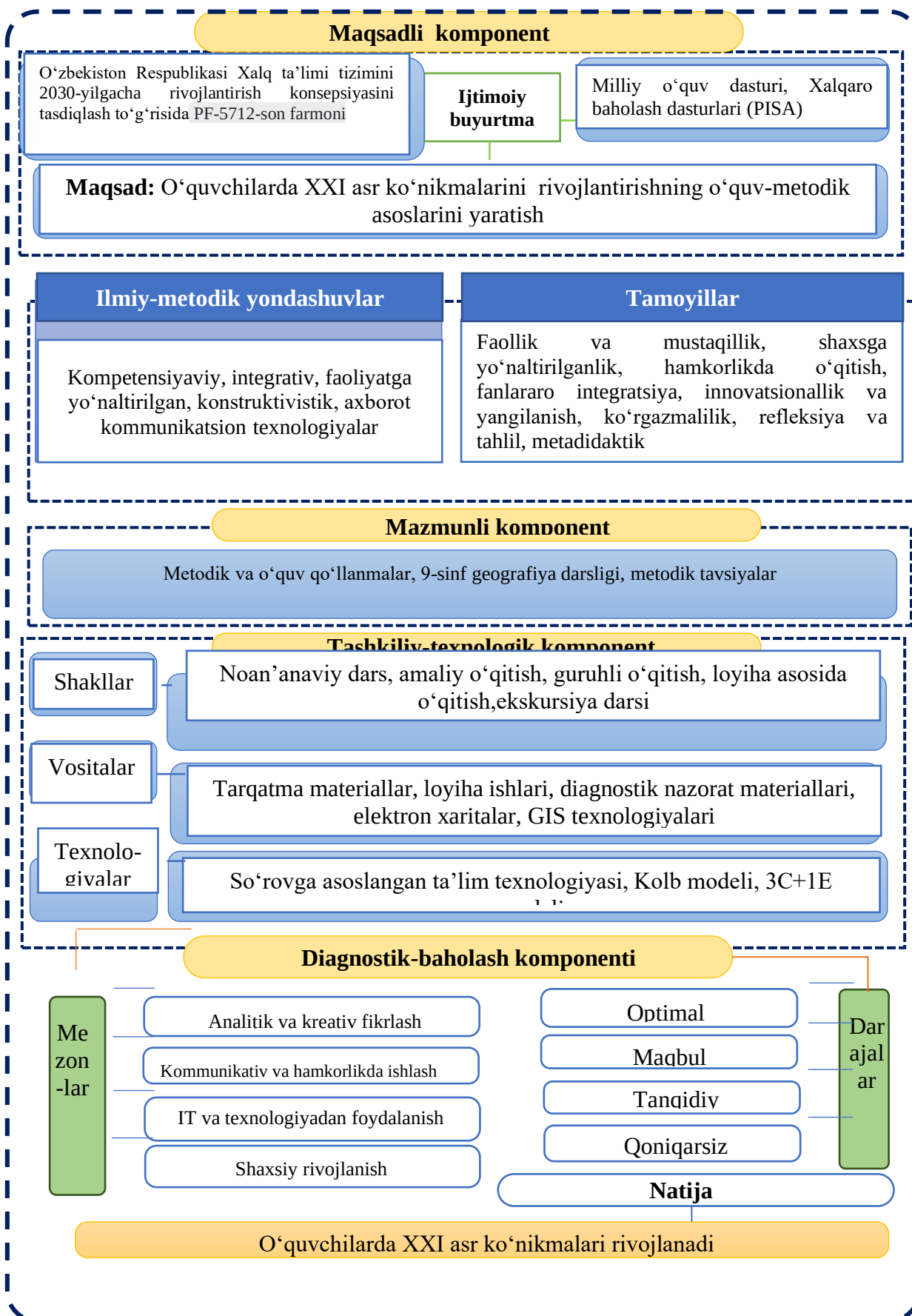
1) o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarining mazmun-mohiyatini aniqlash - o'quv faoliyati ko'nikmalari, axborot savodxonligi va hayotiy ko'nikmalar tarkibini ilmiy asosda belgilash;

2) metodik yondashuvlarni tahlil qilish va tanlash – zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interaktiv usullar hamda fanlararo integratsiyani o'z ichiga olgan samarali metodikalarni aniqlash;

3) o'quv jarayoniga innovatsion ta'lim vositalarini integratsiya qilish – raqamli resurslar, GIS texnologiyalari, virtual laboratoriyalar, multimedia materiallari va onlayn platformalardan foydalanish;

4) amaliy mashg'ulotlarni XXI asr ko'nikmalariga yo'naltirish – loyihaviy ishlar, tadqiqotchilik faoliyati, muammoli vaziyatlarni hal qilish kabi faoliyat turlarini kiritish;

5) o'quvchilarning individual o'quv trayektoriyasini shakllantirish – ularning qiziqishlari, ehtiyojlari va tayyorgarlik darajasini hisobga olgan holda moslashtirilgan o'quv rejalarini tuzish;

1-rasm. Geografiya amaliy mashg'ulotlarida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirishning didaktik modeli

6) natijalarni baholash va monitoring qilish tizimini yaratish – o'quvchilarning XXI asr ko'nikmalarini rivojlanish dinamikasini yangi baholash tizimi (formativ va summativ baholash) orqali muntazam o'lchab borish va zarur tuzatishlar kiritish.

Xulosa. Geografiya amaliy mashg'ulotlarida o'quvchilarda XXI asr ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonini modellashtirish metodikasi takomillashtirishning muhim yo'nalishidir. Bu jarayon ilg'or nazariy yondashuvlar va ilmiy tamoyillar asosida tashkil etilganda, o'quvchilarda nafaqat nazariy bilimlarni egallash, balki ularni amaliy vaziyatlarda qo'llash, tahlil qilish va yangicha yechimlar topish kompetensiyalari samarali shakllanadi. Ayniqsa, geografiya fanida amaliy mashg'ulotlar orqali tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va raqamli savodxonlikni rivojlantirish imkoniyatlari keng bo'lib, u zamonaviy ta'limning asosiy maqsadlariga erishishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi PF-5712 - sonli Farmoni.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 11-maydagi "2022–2026 yillarda Xalq ta'limini rivojlantirish bo'yicha milliy dasturni tasdiqlash to'g'risida"gi PF-134-son Farmoni.
3. Abdimurotov O.U. Tabiiy geografiya kurslarida amaliy mashg'ulotlarni tashkil etish texnologiyasini takomillashtirish (pedagogika oliy ta'lim muassasalari misolida): ped.fan... (PhD) diss. – Chirchiq, 2022. – 196 b.
4. Amirullayeva B. Konstruktiv yondashuv asosida tabiiy fanlar (science) ni o'qitish metodikasi //Maktabgacha va maktab ta'limi jurnali. – 2025. – T. 3. – №. 10.
5. Armstrong P. Bloom's taxonomy //Vanderbilt University Center for Teaching. - 2010. - C. 1-3.
6. Dewey J. My pedagogic creed //Curriculum studies reader E2. – Routledge, 2013. – C. 29-35.
7. Radionov V. E. Teoreticheskie osnovy pedagogicheskogo proektirovaniya //Dissertatsiya na soiskanie uchenoj stepeni doktora pedagogicheskix nauk. Sankt-Peterburg. – 1996

Suopov Baxodir Maydonovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti NTM, Kompyuter tizimlari kafedrası professori,
pedagogika fanlari doktori (DSc)
b.suopov@gmail.com

TA'LIMNING RAQAMLI TRANSFORMATSIYASI SHAROITIDA SUN'IY INTELLEKT ASOSIDAGI PLATFORMALAR SAMARADORLIGI TAHLILI

Annotatsiya. Mazkur maqolada ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayonining dolzarbligi, xususan, sun'iy intellekt (AI) asosidagi platformalarning o'quv jarayoniga integratsiyasi samaradorligini ilmiy-statistik asosda tahlil qilish masalasi yoritilgan. Tadqiqot Iqtisodiyot va pedagogika universitetining 1-kurs talabalari ishtirokida olib borilgan bo'lib, nazorat va tajriba guruhlarining o'zlashtirish natijalari Student–Fisher va X^2 (Xi-kvadrat) mezonlari yordamida solishtirildi. Natijalar tahlili tajriba guruhlarida AI texnologiyalaridan foydalanish talabalarining o'zlashtirish darajasini 13–14% ga oshirganini ko'rsatdi.

Tadqiqotda Elsa Speak, LanguageTool, Quizlet, Knewton Alta, Kapwing va ict-for-students.uz kabi platformalarning filologiya (ingliz tili) va iqtisodiyot yo'nalishlari uchun afzalliklari tahlil qilindi. AI texnologiyalarining o'quv jarayoniga joriy etilishi talabalarining kognitiv, amaliy, motivatsion, innovatsion va texnologik kompetensiyalarini rivojlantirishi isbotlandi.

Maqola yakunida AI asosidagi platformalarning o'qitish samaradorligini baholashga doir ilmiy xulosalar va ta'lim tizimida ularni keng joriy etish bo'yicha takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so'zlar. Raqamli transformatsiya, sun'iy intellekt, ta'lim platformalari, Student–Fisher mezon, X^2 usuli, o'qitish samaradorligi

Аннотация. В данной статье раскрыта актуальность процесса цифровой трансформации в системе образования, в частности, эффективность интеграции образовательных платформ, основанных на искусственном интеллекте (AI), в учебный процесс. Исследование проводилось среди студентов 1-го курса Университета экономики и педагогики, где результаты усвоения контрольных и экспериментальных групп сравнивались с использованием критериев Стьюдента–Фишера и X^2 (хи-квадрат). Анализ показал, что использование технологий искусственного интеллекта студентами экспериментальных групп повысило их уровень успеваемости на 13–14 % по сравнению с контрольными.

В исследовании рассмотрены такие платформы, как Elsa Speak, LanguageTool, Quizlet, Knewton Alta, Kapwing и ict-for-students.uz, а также их преимущества для направлений филология (английский язык) и экономика. Установлено, что внедрение технологий искусственного интеллекта способствует развитию у студентов когнитивных, практических, мотивационных, инновационных и технологических компетенций.

В заключении сформулированы научные выводы и рекомендации по оценке эффективности образовательных платформ на основе искусственного интеллекта и по их широкому внедрению в систему образования.

Ключевые слова: цифровая трансформация, искусственный интеллект, образовательные платформы, критерий Стьюдента–Фишера, метод X^2 , эффективность обучения.

Annotation. This article examines the relevance of digital transformation in the education system, particularly analyzing the effectiveness of integrating artificial intelligence (AI)-based learning platforms into the educational process using statistical methods. The study was conducted among first-year students of the University of Economics and Pedagogy, comparing the learning

outcomes of control and experimental groups through the Student–Fisher and X^2 (chi-square) criteria.

The results revealed that the use of AI technologies in the educational process increased the learning performance of students in the experimental groups by 13–14%. The study analyzed the advantages of AI-based platforms such as Elsa Speak, LanguageTool, Quizlet, Knewton Alta, Kapwing, and ict-for-students.uz for philology (English language) and economics programs.

It was proven that the integration of AI technologies fosters the development of students' cognitive, practical, motivational, innovative, and technological competencies. The paper concludes with scientific findings and recommendations on assessing the efficiency of AI-based platforms and implementing them widely in the educational system.

Key words: digital transformation, artificial intelligence, educational platforms, Student–Fisher criterion, chi-square method, learning efficiency

Kirish. So'nggi yillarda jahon ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayoni tezlashib, o'qitish va o'qish jarayonlari tubdan o'zgarib bormoqda. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT) keng joriy qilinishi, ta'lim muhitining raqamli ekotizimga aylanishi hamda sun'iy intellekt (AI) texnologiyalarining rivojlanishi bu o'zgarishlarning asosiy harakatlantiruvchi kuchiga aylandi. Bugungi kunda ta'lim jarayonida AI asosidagi platformalar o'quvchilarga shaxsiylashtirilgan topshiriqlar, avtomatik tahlil, intellektual yordamchi xizmatlar va o'qituvchilar uchun interaktiv boshqaruv imkoniyatlarini yaratmoqda.

Ta'limda sun'iy intellekt texnologiyalaridan foydalanish, avvalo, talabalarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Masalan, til o'qitish jarayonida talaffuzni aniqlovchi va matn tahlili qiluvchi xizmatlar, iqtisodiyot va biznes sohasida statistik va analitik dasturlarni integratsiya qilgan platformalar, texnika yo'nalishida esa model yaratish, simulyatsiya va AR/VR texnologiyalaridan foydalanish keng tarqalmoqda. Shu bilan birga, raqamli transformatsiya sharoitida o'quv jarayonining samaradorligini ilmiy asosda tahlil qilish va statistik metodlar orqali isbotlash zarurati ortib bormoqda.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham raqamli ta'lim muhitini yaratish va yangi avlod AKTdan foydalanish bo'yicha qator islohotlar amalga oshirilmoqda. Ammo ko'plab holatlarda AI asosidagi platformalarning ta'sir darajasi yetarlicha o'rganilmagan, ularning samaradorligini baholashning ilmiy-metodik asoslari to'liq ishlab chiqilmagan. Shu sababli mazkur tadqiqotning dolzarbligi – ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida sun'iy intellekt asosidagi platformalarning samaradorligini ilmiy tahlil qilish va turli ta'lim yo'nalishlarida ularning imkoniyatlarini ko'rsatish bilan belgilanadi.

Tadqiqot maqsadi – raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim jarayoniga AI platformalarini integratsiya qilishning samaradorligini ilmiy asoslash va turli ta'lim yo'nalishlarida ularning qo'llanilish imkoniyatlarini aniqlashdir. Ushbu maqsaddan kelib chiqib, biz quyidagi vazifalarni belgilab oldik.

Tadqiqot vazifalari:

Sun'iy intellekt asosidagi ta'limiy platformalarning turlari va funksional imkoniyatlarini tahlil qilish;

Turli ta'lim yo'nalishlarida AI texnologiyalarini qo'llashning samarali yo'nalishlarini ko'rsatish;

AI integratsiyasining pedagogik samaradorligini Student-Fisher matematik-statistik usuli yordamida baholash;

Ta'lim jarayonida AI platformalarini tatbiq etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar ishlab chiqish.

Adabiyotlar tahlili va metod. So'nggi o'n yillikda ta'lim tizimida raqamli transformatsiya jarayoni bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar olib borildi. Neil Selwynning raqamli ta'limning rivojlanishi o'quv jarayonini shaxsiylashtirish va o'qituvchi-talaba munosabatlarini yangi

bosqichga olib chiqishini ta'kidlaydi. Tadqitchi onlayn va raqamli platformalar orqali bilim olish jarayonida talabalar faol ishtirokini oshirishning muhimligini ko'rsatadi. Shuningdek, tadqiqotchi raqamli jamiyat tushunchasini ishlab chiqib, unda axborot texnologiyalari bilim va mehnat bozoriga bevosita ta'sir qilayotganini ta'kidlaydi.

So'nggi yillarda ta'lim jarayoniga sun'iy intellekt (AI) asosidagi platformalarni integratsiya qilish bo'yicha ham bir qator izlanishlar mavjud. Xorijiy tadqiqotlar AI texnologiyalarining til o'qitishda (talaffuz tahlili, grammatik tekshiruvchilar), iqtisodiy tahlil sohasida statistik va prediktiv modellash, muhandislikda simulyatsiya va AR/VR muhitlar qo'llanilishini samarali deb baholaydi [1, 2].

Mamlakatimiz olimlari ham so'nggi yillarda raqamli ta'lim muhitini yaratish, AI integratsiyasiga asoslangan o'quv jarayonini optimallashtirish hamda talabalar kasbiy tayyorgarligini rivojlantirish bo'yicha tadqiqotlar olib bormoqda. Biroq ko'plab ishlarda AI platformalarining samaradorligini ilmiy-statistik asosda tahlil qilish yetarli darajada yoritilmagan [3, 5].

Shu nuqtayi nazardan, mazkur tadqiqot ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida AI asosidagi platformalarning turli ta'lim yo'nalishlarida qo'llanilish imkoniyatlari va samaradorligini ilmiy asoslashga qaratilgan.

Mazkur tadqiqot aralash yondashuv asosida olib borilib, unda: nazariy tahlil va tajribaviy-sinov ishlari uyg'unlashtirildi. Nazariy qismda ta'limning raqamli transformatsiyasi jarayonlari hamda sun'iy intellekt asosidagi platformalar bo'yicha ilmiy manbalar Scopus, WoS va OAK ro'yxatidagi maqolalar tahlil qilindi. Amaliy qismda esa turli ta'lim yo'nalishlarida o'quv guruhlar bilan tajriba-sinov ishlari tashkil etildi.

Ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida AI asosidagi platformalar nafaqat lingvistik kompetensiyalarni, balki tahliliy va kasbiy ko'nikmalarni ham rivojlantirishga xizmat qiladi. Masalan, ingliz tilini o'qitishda talaffuzni avtomatik tahlil qilish, matnni grammatik jihatdan tekshirish va multimedia orqali interaktiv mashqlar o'tkazish imkoniyati mavjud. Iqtisodiyot yo'nalishida esa ma'lumotlarni tahlil qilish, statistik modellar tuzish va biznes jarayonlarini simulyatsiya qilishda sun'iy intellekt yordamida o'quv jarayonini yanada samarali qilish mumkin.

O'zbekiston oliy ta'lim tizimida ham raqamli ta'lim muhitini rivojlantirish, sun'iy intellekt asosidagi xizmatlarni tatbiq etish bo'yicha izchil qadamlar tashlanmoqda. Ammo amaliy jihatdan bu platformalarning real samaradorligi va turli ta'lim yo'nalishlaridagi imkoniyatlarini ilmiy asosda tahlil qilish yetarli darajada yo'lga qo'yilmagan. Shu sababli ushbu maqola ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida AI asosidagi platformalarning afzalliklari va samaradorligini turli yo'nalishlar kesimida o'rganishga qaratilgan.

Ta'limning raqamli transformatsiyasi jarayonida sun'iy intellekt (AI) asosidagi ta'limiy platformalar o'qitish jarayonini shaxsiylashtirish, moslashuvchan va maqsadga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etishda muhim rol o'ynamoqda. Turli ta'lim yo'nalishlari xususan filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) hamda iqtisodiyot uchun AI texnologiyalari turlicha afzalliklar yaratadi. Quyidagi jadvalda ta'limda keng qo'llanilayotgan eng samarali sun'iy intellekt platformalarining asosiy funksiyalari va ularning ikki sohada qo'llanilish imkoniyatlari umumlashtirilgan (1-jadval).

1-jadval

Sun'iy intellekt platformalarining ta'lim jarayonidagi imkoniyatlari

№	Platforma nomi	Asosiy funksiyasiyalari	Filologiya va tillarni o'qitish (Ingliz tili) bo'yicha afzalliklar	Iqtisodiyot yo'nalishi bo'yicha afzalliklar
1	Elsa Speak	Nutqni avtomatik fonetik va prosodik tahlil qilish	Talaffuz aniqligi va intonatsiyani rivojlantirish, og'zaki nutqni	Xalqaro biznes muloqotida talaffuzni optimallashtirish va

			shaxsiylashtirilgan mashqlar orqali takomillashtirish	taqdimot ko'nikmalarini mustahkamlash
2	LanguageTool	Matnni grammatik, stilistik va sintaktik tahlil qilish	Akademik yozma nutqni rivojlantirish, grammatik va stilistik xatolarni avtomatik aniqlash va tuzatish	Iqtisodiy matnlar va hisobotlarning til me'yorlariga mosligini ta'minlash, yozma savodxonlikni oshirish
3	Quizlet	Lug'at va nazariy tushunchalarni mustahkamlash uchun interaktiv mashqlar	Leksik boylikni kengaytirish va so'z birikmalarini mustahkamlash orqali til kompetensiyasini oshirish	Iqtisodiy terminlar va asosiy nazariy tushunchalarni tizimli yodlash hamda tezkor esga tushirish ko'nikmasini rivojlantirish
4	Knewton Alta	Moslashuvchan va adaptiv testlash tizimi	Grammatik bilimlarni individual diagnostika qilish va moslashtirilgan mashqlar orqali takomillashtirish	Statistik va iqtisodiy tahlil ko'nikmalarini adaptiv testlar asosida shakllantirish va mustahkamlash
5	Kapwing	Multimediya kontentini tahrirlash va subtitrl yaratish	Tinglab tushunish va talaffuzni rivojlantirish, multimodal o'quv materiallari tayyorlash ko'nikmasini kuchaytirish	Marketing va biznes tahliliga oid vizual hamda video materiallar ishlab chiqish malakasini rivojlantirish
6	ict-for-students.uz	Statistik tahlil va iqtisodiy jarayonlarni modellashtirishga yo'naltirilgan AI asosidagi modullar	– (filologiya uchun maxsus moslashtirilmagan)	Statistik tahlil, iqtisodiy ko'rsatkichlar bilan ishlash va amaliy topshiriqlarni bajarish ko'nikmalarini rivojlantirish

Jadvalda raqamli ta'lim muhitida keng qo'llanilayotgan sun'iy intellekt asosidagi platformalarning asosiy funksiyalari hamda ularning filologiya va tillarni o'qitish (ingliz tili) hamda iqtisodiyot yo'nalishlaridagi afzalliklari umumlashtirilgan. Filologiya yo'nalishida asosan talaffuzni to'g'rilash, yozma nutqni rivojlantirish, leksik boylikni kengaytirish va multimodal o'quv jarayonini tashkil etishga yo'naltirilgan bo'lsa, iqtisodiyot sohasida statistik tahlil, modellashtirish, biznes kommunikatsiyasi va marketing materiallari yaratish ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan [6, 7, 8].

Platformalar funksional imkoniyatlari talabalarning kognitiv (bilim), praksiologik (amaliy), motivatsion, innovatsion va texnologik kompetensiyalarini oshirishga xizmat qiladi hamda ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida samaradorlikni sezilarli darajada kuchaytiradi.

Tadqiqotni olib borish jarayonida biz yuqoridagi dasturlarning imkoniyatlaridan foydalangan holda Iqtisodiyot va pedagogika

Natijalar. Oliy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalar va innovatsion metodikalar asosida o'quv jarayonini tashkil etish samaradorligini o'lchash dolzarb ilmiy yo'nalishlardan biriga aylandi. Ayniqsa, ta'lim jarayonida sun'iy intellekt, adaptiv testlash tizimlari hamda tahliliy platformalar yordamida o'quv natijalarini monitoring qilish, talabalar faoliyatidagi o'zgarishlarni matematik-statistik tahlil asosida baholash ta'lim sifati kafolatini oshirishga xizmat qilmoqda.

Mazkur bo'limda Iqtisodiyot va pedagogika universitetining 1-kurs talabalari misolida tajriba va nazorat guruhlari natijalari tahlil qilindi. Guruhlar *Iqtisodiyot* hamda *Filologiya va tillarni o'qitish* yo'nalishlari kesimida ajratilib, har birida 30 nafardan talaba ishtirok etdi. Talabalarning o'quv natijalari 5 baholik reyting tizimi asosida (90–100 ball – “a’lo”, 70–89,9 ball – “yaxshi”, 60–69,9 ball – “qoniqarli”, 0–59,9 ball – “qoniqarsiz”) baholandi (2-jadval).

2-jadval

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti talabalari bilim darajasi bo'yicha tajriba va nazorat guruhlari natijalari

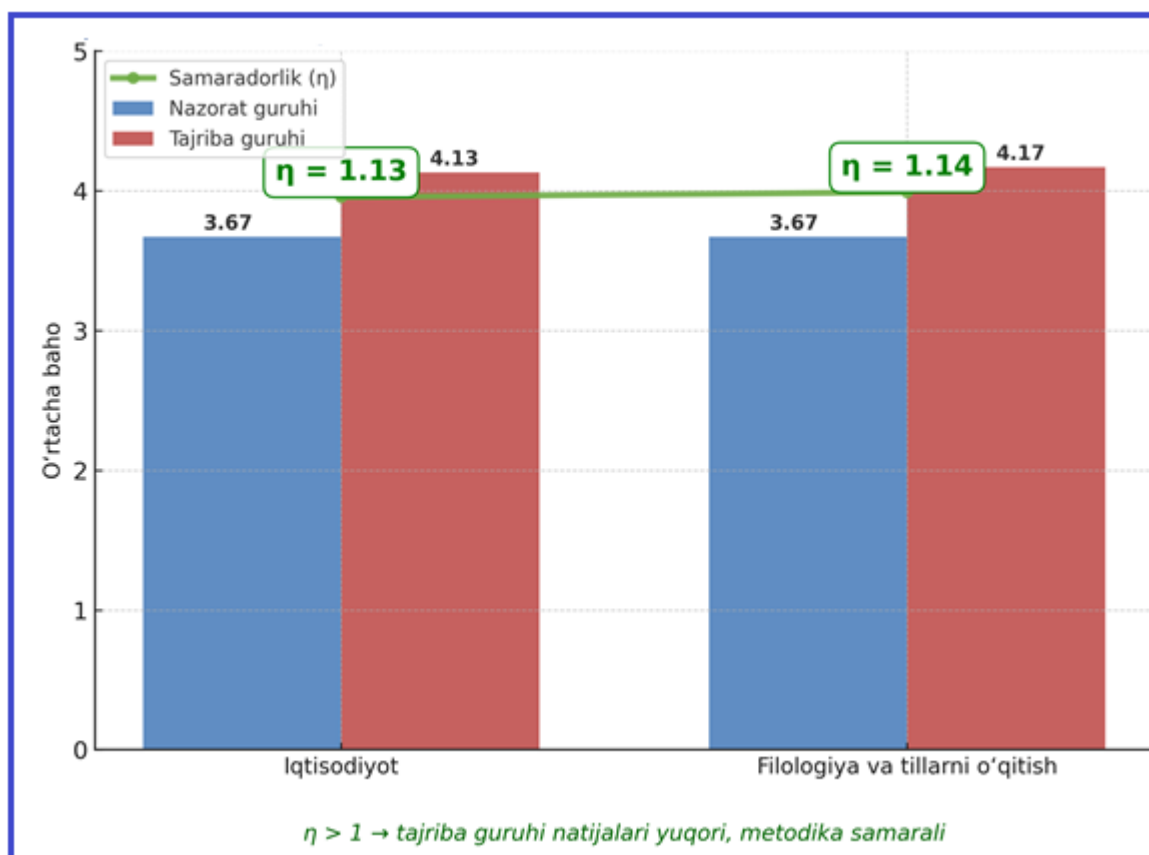
Guruhlar	Guruh	Talaba-lar soni	A'lo		Yaxshi		Qoniqarli		Qoniqar-siz	
			5	%	4	%	3	%	2	%
I-101-24	Tajriba guruhi	30	9	30,0%	16	53,3%	5	16,7%	0	0,0%
I-102-24	Nazorat guruhi	30	5	16,7%	12	40,0%	11	36,7%	2	6,7%
FTO'-260-24	Tajriba guruhi	30	10	33,3%	15	50,0%	5	16,7%	0	0,0%
FTO'-261-24	Nazorat guruhi	30	6	20,0%	11	36,7%	10	33,3%	3	10,0%
Jami	Tajriba guruhi	60	19	63,3%	31	103,3%	10	33,3%	0	0,0%
	Nazorat guruhi	60	11	36,7%	23	76,7%	21	70,0%	5	16,7%

Eslatma: Jadvalda 1-kurs talabalari (Iqtisodiyot va Filologiya yo'nalishlari)ning o'quv natijalari to'rt baho mezonini (“A’lo”, “Yaxshi”, “Qoniqarli”, “Qoniqarsiz”) asosida tahlil qilingan bo'lib, ko'rsatkichlar foizlarda ifodalangan.

Olingan natijalar asosida Student–Fisher va X^2 (Xi-kvadrat) mezonlari yordamida o'qitish samaradorligi statistik jihatdan tekshirildi. Ushbu usullar tajriba va nazorat guruhlarning o'zlashtirish darajalaridagi farqning tasodifiy emas, balki metodik ta'sir natijasida yuzaga kelganligini aniqlash imkonini berdi.

Statistik tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, tajriba guruhlari o'rtacha ballar bo'yicha nazorat guruhlariга nisbatan sezilarli darajada yuqori natijalarga erishgan. Xususan, Iqtisodiyot yo'nalishida $\eta = 1,13$, Filologiya yo'nalishida esa $\eta = 1,14$ ni tashkil etdi. Ushbu ko'rsatkichlar $\eta > 1$ shartini qanoatlantirib, o'quv jarayoniga joriy etilgan innovatsion yondashuvning samaradorligini isbotlaydi.

Bundan tashqari, X^2 mezoni yordamida olingan qiymatlar jadvaldagi kritik qiymatlardan katta bo'lib, guruhlar o'rtasidagi farq statistik ahamiyatga ega ekanligini ko'rsatdi ($p < 0,05$). Bu natija tajriba guruhlarida raqamli ta'lim vositalaridan, jumladan sun'iy intellekt asosidagi platformalardan foydalanish talabalarining bilish faolligini, mustaqil fikrlashini va amaliy ko'nikmalarini sezilarli darajada oshirganini tasdiqlaydi (1-rasm).

1-rasm. Nazorat va tajriba guruhlar o'rtacha natijalari hamda samaradorlik ko'rsatkichi

Diagrammadan ko'rinib turibdiki, Iqtisodiyot yo'nalishida $\eta = 1,13$ va Filologiya yo'nalishida $\eta = 1,14$ ko'rsatkichlari kuzatildi. Bu esa tajriba guruhlar natijalari nazorat guruhlariga nisbatan yuqoriligini hamda qo'llanilgan metodikaning samaradorligini isbotlaydi.

Shunday qilib, o'tkazilgan tajriba natijalari ishlab chiqilgan metodikaning o'qitish jarayonining sifatini oshirishda, talabalarining raqamli kompetensiyasini shakllantirishda va ta'limning samaradorligini statistik asosda isbotlashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa va takliflar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sun'iy intellekt asosidagi platformalar ta'lim jarayonining ajralmas qismiga aylanib bormoqda. Ularning o'quv faoliyatiga tatbiqi quyidagi ilmiy xulosalarga olib keldi:

1. AI platformalari yordamida ta'limni shaxsiylashtirish va adaptiv o'qitish imkoniyatlari kengaydi.
2. Raqamli transformatsiya jarayoni ta'limning samaradorligini 13–14% ga oshirganini statistik tahlillar tasdiqladi.
3. Student–Fisher va X^2 metodlari asosida aniqlangan natijalar tajriba guruhlarida o'zlashtirish darajasi sezilarli oshganini ko'rsatdi ($p < 0.05$).

4. AI texnologiyalarining filologiya yo'nalishida talaffuz, yozma savodxonlik va leksik ko'nikmalarni, iqtisodiyot yo'nalishida esa analitik va modellashtirish kompetensiyalarini rivojlantiruvchi ta'siri aniqlandi.

5. AI integratsiyasi o'qituvchilarga ham samarali diagnostika va tahlil vositalarini taqdim etib, ta'lim sifatini boshqarishda yangi imkoniyatlar yaratmoqda.

Takliflar:

- Oliy ta'lim muassasalarida AI asosidagi ta'lim platformalarini integratsiyalashgan o'quv tizim sifatida keng joriy etish.
- O'qituvchilarni AI vositalaridan samarali foydalanishga tayyorlash uchun malaka oshirish kurslarini tashkil etish.
- AI texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini doimiy ravishda baholash uchun metodik ko'rsatmalar va statistik tahlil dasturlarini ishlab chiqish.
- Raqamli ta'lim muhitida o'quv jarayonining psixologik-pedagogik omillarini chuqur o'rganish va talabalarning shaxsiy rivojlanishiga ta'sirini tahlil etish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Neil Selwyn. Digital downsides: Exploring university students' negative engagements with digital technology. *Teaching in Higher Education*, 21(8), 1006-1021, 2016. DOI: 10.1080/13562517.2016.1213229.

2. Rose Luckin, Wayne Holmes, Mark Griffiths, Laurie B. Forcier. *Intelligence Unleashed: An argument for AI in Education*. Pearson / Open Ideas (2016). Hujjat mavjud: <https://oro.open.ac.uk/50104/>

3. Suropov, B. (2024). EFFICIENCY OF USING INFORMATION TECHNOLOGIES FOR THE FORMATION OF STUDENTS'ECONOMIC KNOWLEDGE. *Science and innovation*, 3(A5), 175-182.

4. Суропов, Б. М. (2024). РАЗВИТИЕ У СТУДЕНТОВ НАВЫКОВ АНАЛИЗА БОЛЬШИХ ДАННЫХ В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ. *Экономика и социум*, (11-1 (126)), 1087-1094.

5. Fayzieva, S. Y. (2024). *Formation of information competence of students using modern electronic means*. *Innovative Development in Educational Activities*, 2(24), 326–330.

6. Rasmiy sayt: <https://www.elsaspeak.com>

7. Rasmiy sayt: <https://languagetool.org>

8. Rasmiy sayt: <https://www.kapwing.com>

Мансуров Бакиджан Мансурович,
Университет Альфраганус, кафедра клинических дисциплин.

**СТУДЕНЧЕСКИЕ ХИРУРГИЧЕСКИЕ ОЛИМПИАДЫ
ДОПОЛНИТЕЛЬНЫЙ РЕСУРС В ПОВЫШЕНИЕ КАЧЕСТВА ОБУЧЕНИЯ
БУДУЩИХ ВРАЧЕЙ.**

Abstract. The training of surgical specialists remains a critical component of higher medical education. A key priority of modern healthcare systems is to ensure the provision of high-quality medical care, which depends directly on the effective training of qualified professionals at medical universities. The Student Surgical Olympiad serves as an effective tool for fostering interest in surgical specialties among students. The competition is conducted in multiple stages and includes theoretical testing, practical surgical tasks on animal organs, and the resolution of clinical case studies. Participation in the Olympiad significantly enhances the quality of students' professional training. Expanding and further developing student surgical Olympiads is essential for creating the conditions necessary to prepare highly qualified specialists during the undergraduate phase of medical education.

Key words: Student Surgical Olympiad, improvement of medical education quality, simulation center, enhancing future doctors' competitiveness, optimizing employment opportunities for future physicians.

Аннотация. Подготовка специалистов хирургического профиля в вузе была и остаётся актуальной задачей высшего медицинского образования. Основная задача современной системы здравоохранения, это организация качественной медицинской помощи населению, что возможно только при подготовке квалифицированных специалистов в медицинских институтах. Студенческая хирургическая олимпиада является эффективным способом в повышении интереса к будущей специальности. Олимпиада проходит в несколько этапов. Во время подготовки к олимпиаде участники проходят серию теоретических тестов и выполняют ряд операции на органах животных и решают клинические задачи. Это способствует улучшению качества подготовки будущих врачей. Необходимость расширения и развития студенческих хирургических олимпиад, это создание условия для подготовки высоко квалифицированных специалистов в додипломном периоде обучения в вузе.

Ключевые слова: студенческая хирургическая олимпиада, повышение качества образования в медицинском институте, симуляционный центр, повысит конкурентно способность будущего врача, оптимизировать условия трудоустройства будущего врача.

В современных условиях развития медицинского образования особое значение приобретает повышение практической подготовки будущих врачей. Одним из эффективных инструментов стимулирования профессионального роста студентов-медиков являются студенческие хирургические олимпиады. Они не только формируют соревновательный дух и мотивируют к углублённому изучению хирургической дисциплины, но и служат дополнительным ресурсом для совершенствования практических навыков, клинического мышления и командной работы.

Участие в таких олимпиадах позволяет студентам на ранних этапах обучения соприкоснуться с реальными элементами хирургической деятельности: работа с инструментами, моделирование операций, решение неотложных ситуаций. Это дополняет традиционные учебные методы и способствует формированию уверенности, ответственности и профессиональной ориентации.

Таким образом, студенческие хирургические олимпиады можно рассматривать как значимый компонент системы подготовки будущих врачей, направленный на повышение качества обучения и развитие высококвалифицированных специалистов.

Хирургия XXI века это бурно развивающаяся робототехника, телеоперационные системы, эндоскопические, миниинвазивные, микрохирургические и другие новые хирургические технологии. Основная задача современной системы здравоохранения-это организация качественной медицинской помощи населению, что возможно только при подготовке квалифицированных специалистов.

Медицинские олимпиады это поддержка талантливых студентов медиков предоставляя им дополнительные возможности как теоритические знания, так и практические навыки во время обучения в институте, то есть первый этап подготовки к будущей профессии. Студенческие олимпиады служат эффективным способом в повышении интереса к будущей специальности. Олимпиада проходит в несколько этапов: внутри вузовская, межвузовская, республиканская, международная. Организатор олимпиады за 2 месяца до начала олимпиады направляет информационное письмо и программу всем профильным институтам.Ташкентской медицинской академии организован подготовительный учебный центр к олимпиаде на кафедре факультетской и госпитальной хирургии с трансплантологией совместно с кафедрами непосредственно причастных к данной хирургической тематике. Республиканском центре хирургии им. Академика В.В.Вахидова выделены учебные комнаты, где участники имеют возможность у ответственного ассистента получить помощь как теоритические знания, так и практические навыки. Участникам предоставлены некоторые хирургические инструменты, шовный материал, видео ролики тренажеры, медицинский манекен и другие.Для некоторых номинации желательно иметь свои инструменты, а также тренировочный материал (свиная кожа, сухожилия ,череп, кишечник мелкого рогатого животного). Консультации ведутся как он лайн, так оф лайн, ежедневно с 14.00 до 20.00 а также воскресные дни с 9.00 до 18.00. Симуляционном центре ТМА студенты могут подробно изучить хирургические инструменты, а также для изучения топографической анатомии стол Пирагова. Так же по вопросам анатомии, физиологии выделен ответственный ассистент, где ассистент может объяснить тесты и тестовые задания.Некоторые клинические задачи участники решают в групповом порядке, что позволяет им обмениваться знаниями, уважать мнение коллег, развивать лидерские качества и координировать действия в стрессовых ситуациях, как реальной врачебной практике врачебный консилиум.Теоритическая подготовка студентов изучение не только программы вуза но и углублённое изучение отечественной и зарубежной литературы. Практическая подготовка занятие не только на тренажерах и симулторах но реальной работы в операционной, на дежурствах, отделении реанимации в качества ассистента, в клиниках ТМА, студенты 4-6 курса.

Участие или победа в республиканских олимпиадах дает студенту будущему врачу специалисту привлечь к себе внимание медицинских учреждений и научных медицинских центров, которое дает им возможность трудоустроится в лечебные учреждения. В реальной жизни хирургия часто требует от специалиста высокой ответственности и способности быстро реагировать на изменяющимся обстоятельства, то есть прогнозировать в дальнейшем какие услуги будут востребованны населением. При подготовке к олимпиаде студент знакомится новыми научными мировыми достижениями и зарубежными современными методами лечения, что мотивирует их к внедрению этих методик где они работают.Взгляд и прогноз на будущее.Студенческая хирургическая олимпиада позволяет выявить талантливых студентов, которые в дальнейшем могут стать ведущими специалистами в своей области, а также способствует развитию и популяризации хирургии как профессии.

Участие в конкурсах способствует не только улучшению качества образования, но и готовить будущих специалистов к реальной хирургической жизни. Если олимпиада

международная, студент обменивается опытом, знаниями и подходам к решению имеющихся проблем. Студенческая хирургическая олимпиада-это не просто соревнование-это вклад в будущее медицины.

Таким образом, студенческая олимпиада проходит в несколько этапов, внутри вузовская, межвузовская, республикановская, международная.. Олимпиада это возможность дополнительно получить симуляционный опыт. Усовершенствовать знание по анатомии, физиологии, оперативной хирургии и топографической анатомии. Конкурс олимпиады это демонстрация практических умений, которые необходимо в реальной хирургической практике. Участие в межвузовских олимпиадах и награды служат первым шагом к трудоустройству в реальную хирургическую жизнь.

Студенческие хирургические олимпиады являются важным дополнительным инструментом в системе медицинского образования. Они позволяют не только выявлять талантливых и мотивированных студентов, но и способствуют формированию у будущих врачей практических навыков, профессиональной уверенности и ответственности. Олимпиадное движение стимулирует интерес к хирургическим дисциплинам, развивает клиническое мышление и командное взаимодействие.

Включение подобных мероприятий в образовательный процесс повышает качество подготовки специалистов и способствует воспитанию нового поколения врачей, готовых к работе в условиях высокой конкуренции и профессиональной нагрузки. Таким образом, студенческие хирургические олимпиады можно рассматривать как эффективный ресурс в совершенствовании обучения будущих медиков.

Литература.

1. Акопов А.Л., Массард Ж., Хороший хирург-что вкладывается в это понятие. Вест. Хир.2015.№4.С.87-92.
2. Большаков О.П. Воспитание у студентов элементов профессиональной компетенции в процессе обучения оперативной хирургии и топографической анатомии. Морфология .2011. Вып.2.С. 89-91.
3. Шуркалин Б.К., Горский В.А., Гуляев А.А. и др. Руководство по экспериментальной хирургии. М.: РГМУ, 1998. 100с.
4. XXVIII-я Всероссийская (Московская) студенческая олимпиада по хирургии им. Академика М.И.Перельмана. Г. Архангельск 2019.
5. Massard .,Rocco G., The European educational platform on thoracic surgery. J. Thorac. Dis. 2014.Vol. 6. P.276- 283.

Genjemuratova Gulkhan Perdebaevna,
Qoraqalpoq davlat universiteti Organik va noorganik kimyo kafedrası kimyo fanari
nomzodi, dotsent

**KIMYO FANINI BOSHQA TABIIY FANLAR (BIOLOGIYA, FIZIKA,
EKOLOGIYA, INFORMATIKA) BILAN INTEGRATSIYALASHNING NAZARIY
ASOSLARI**

Annotatsiya. Mazkur maqolada kimyo fanini boshqa tabiiy fanlar – biologiya, fizika, ekologiya va informatika bilan integratsiyalashning nazariy-metodologik asoslari yoritilgan. Integrativ yondashuvning ilmiy-didaktik mohiyati, uning ta'lim mazmunini boyitishdagi va o'quvchilarda kompleks ilmiy dunyoqarashni shakllantirishdagi o'rni tahlil qilingan. Shuningdek, fanlararo bog'liqlikni ta'minlovchi tamoyillar, usullar va integratsiya darajalari (mazmuniy, metodik, texnologik) asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: kimyo ta'limi, fanlararo integratsiya, biologiya, fizika, ekologiya, informatika, integrativ yondashuv, didaktik tamoyillar, tizimli tafakkur, pedagogik model, o'quv jarayoni samaradorligi.

Аннотация. В данной статье освещены теоретико-методологические основы интеграции химии с другими естественными науками - биологией, физикой, экологией и информатикой. Проанализирована научно-дидактическая сущность интегративного подхода, его роль в обогащении содержания образования и формировании у учащихся комплексного научного мировоззрения. Также обоснованы принципы, методы и уровни интеграции (содержательные, методические, технологические), обеспечивающие междисциплинарную связь.

Ключевые слова: химическое образование, междисциплинарная интеграция, биология, физика, экология, информатика, интегративный подход, дидактические принципы, системное мышление, педагогическая модель, эффективность учебного процесса.

Annotation. This article highlights the theoretical and methodological foundations of integrating chemistry with other natural sciences - biology, physics, ecology, and computer science. The scientific and didactic essence of the integrative approach, its role in enriching the content of education and forming a comprehensive scientific worldview in students are analyzed. The principles, methods, and levels of integration (content, methodological, technological) that ensure interdisciplinary connections are also substantiated.

Key words: chemical education, interdisciplinary integration, biology, physics, ecology, computer science, integrative approach, didactic principles, systemic thinking, pedagogical model, effectiveness of the educational process.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida fanlararo integratsiya konsepsiyasi ta'lim mazmunini takomillashtirish, o'quvchilarning ilmiy dunyoqarashini kengaytirish hamda ularning nazariy bilimlarini amaliyot bilan bog'lashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, tabiiy fanlar majmuasiga kiruvchi kimyo, fizika, biologiya, ekologiya va informatika fanlarini o'zaro uzviy bog'liq holda o'qitish ta'lim samaradorligini oshirishning muhim shartlaridan biri hisoblanadi.

Kimyo fani o'z mohiyatiga ko'ra modda, tuzilma va ularning o'zaro o'zgarish jarayonlarini o'rganadi. Shu bois u tabiiy fanlarning deyarli barchasi bilan uzviy aloqadorlikda rivojlanadi. Fizika bilan integratsiya kimyoviy jarayonlarning energetik va kvant mexanik asoslarini tushunish imkonini bersa, biologiya bilan integratsiya tirik organizmlarda kechadigan kimyoviy reaksiyalarni chuqurroq anglashga xizmat qiladi. Ekologiya bilan bog'liqlik esa atrof-muhit muhofazasi, biokimyoviy jarayonlar va chiqindisiz texnologiyalarni yaratishda muhim ahamiyatga

ega. Informatika bilan integratsiya esa kimyoviy jarayonlarni modellashtirish, hisoblash va vizuallashtirish imkoniyatlarini kengaytiradi.

Adabiyotlar sharhi. Fanlararo integratsiya masalasi zamonaviy ta'limning dolzarb yo'nalishlaridan biri bo'lib, uning mohiyati turli fanlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aniqlash, o'quv jarayonida yagona ilmiy dunyoqarashni shakllantirishga qaratilgan. Pedagogik tadqiqotlarda integrativ yondashuv ta'limning ilmiylik, tizimlilik va amaliy yo'nalishini ta'minlovchi asosiy didaktik tamoyil sifatida e'tirof etiladi [1].

A.V.Khutorskoy integratsiyani o'quvchilarda "tizimli fikrlash"ni rivojlantiruvchi, bilimlarni konvergent tarzda o'zlashtirishga imkon beruvchi jarayon sifatida talqin etadi [2]. Shu jihatdan, kimyo fanini boshqa tabiiy fanlar bilan integratsiyalash o'quvchilarning bilimlarini umumiy ilmiy qonuniyatlar asosida bog'lay olish ko'nikmasini shakllantiradi.

Kimyo va biologiya fanlarining integratsiyasi haqida V. M. Shvets va N.D. Chumachenko o'z tadqiqotlarida bu ikki fan o'rtasidagi bog'liqlik biokimyoviy jarayonlarni tushuntirishda, ayniqsa hujayra darajasidagi modda almashinuv jarayonlarini o'rganishda muhim rol o'ynashini ta'kidlaganlar [3].

Fizika bilan integratsiya esa kimyoviy reaksiyalarni energetik va kvant mexanik jihatdan talqin etish imkonini beradi. Sh. M. Mirzayev o'z ishida kimyoviy jarayonlarni o'rgatishda fizika qonunlaridan foydalanish orqali talabalarning tahliliy fikrlashini oshirish mumkinligini isbotlagan [4].

Ekologiya bilan integratsiya yo'nalishida esa O.A.G'ulomova kimyoviy jarayonlarning ekologik xavfsizligini o'rgatish orqali talabalarda atrof-muhitga nisbatan mas'uliyat hissini kuchaytirish zarurligini ko'rsatgan [5].

Informatika bilan integratsiya masalasiga to'xtalib, N.R.To'xtayeva kimyo fanini o'qitishda raqamli texnologiyalar, simulyatsiya dasturlari va virtual laboratoriyalarni qo'llash o'quvchilarda modellashtirish va tahlil qilish kompetensiyalarini rivojlantirishini ta'kidlaydi [6].

Xorijiy adabiyotlarda ham integrativ yondashuvning ilmiy asoslari keng o'rganilgan. Masalan, J.C.Holbrook va M.Rannikmäe integratsiyani "tabiiy fanlarda kontekstual ta'lim modeli" sifatida ko'rib, o'quvchilarda real hayotdagi muammolarni yechishga yo'naltirilgan tafakkurni shakllantirish vositasi sifatida izohlaydilar [7].

Yuqoridagi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, kimyo fanini biologiya, fizika, ekologiya va informatika bilan integratsiyalash nafaqat o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi, balki talabalarda fanlararo tahliliy, tizimli va innovatsion fikrlash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Tadqiqot metodologiyasi va empirik tahlil. Integrativ ta'lim bir qancha turlarga bo'linib asosiysi qo'yidagilar deb belgiladik. Chunki ingliz tili ta'limida ularni qo'llash yuksak ahamiyatni kasb etadi. R.Mavlonova ham integrativ ta'lim haqida qo'yidagi fikrlarni bildiradi: "Integrativ ta'lim zamonaviy bilimlarning har bir bo'limini qamrab oluvchi asosiy fanlar asosida tuziladi. Integrativ ta'limda – fanlararo bilimlarni (integrativ bilimlarni) chuqurlashtirish va oshirish, ularni shakllantirish o'rganiladi" [8:258].

Fanlararo integratsiya bu bir-biriga yaqin bo'lgan fanlarni integratsiyalashtirib o'qitishdir. Jumladan, boshlang'ich ta'lim uchun o'qish, tabiatshunoslik, rasm, mehnat; biofizika, biologiya, geofizika, biokimyo, astrofizika, astrokimyo; pedagogika, psixologiya, fiziologiya, psixolingvistika kabi fanlarni misol qilish mumkin. Jumladan, XVI asrda yashagan farangistonlik faylasuf, riyoziyotchi, tibbiyotshunos olim va metodik nazariyotchi R.Dekart "...barcha fanlar bir-biri bilan shu qadar chambarchas bog'lanib ketganki, ularni bitta- bittalab o'rganishdan ko'ra birvarakayiga o'zlashtirish osonroqdir" degan mulohazani bildirgan edi [10]. L.N. Baxarevaning Rossiya nashri bo'lgan «Nachalnaya shkola» jurnalida chop etilgan «Boshlang'ich maktab o'quv mashg'ulotlarini o'lkashunoslik asosida integratsiyalash» nomli maqolasida integratsiyaga ko'plab fanlarni umumlashtirish va bog'lash jarayoni deb qarab, yangi, butun, yaxlit bo'limlar yaratishga yordam beruvchi, fanlararo aloqalarni amalga oshirishning yuqori ko'rinishi" - deb, ta'rif beradi [10:48].

Vazifaga doir integratsiya dars jarayonida talabalar turli hil mashq va vazifalarni integrativ tarzda bajarishlari ko'zda tutiladi. Unda vazifalar ketma-ket beriladi, shuningdek pedagogik va innovatsion texnologiyalar orqali amalga oshiriladi. Bu esa talabalarda ta'lim olishni jadallashtiradi va darsga bo'lgan motivatsiyani ham rivojlantiradi. Talabalarda yakka, juft va guruh bo'lib ishlash hamda fikr almashish bilan bir qatorda bir-birlariga ko'maklashish imkonini ham yaratadi.

Bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetentligini rivojlantirishda fanlar integratsiyasini amalga oshirish samarali usul bo'lib, u fan mavzularini o'zaro boo'liqligi va fanlar aro bog'lanishlarni talab etadi. Ta'lim tizimiga tatbiq etilganida, "integratsiya" konsepsiya ikki xil ma'noga ega: birinchi navbatda, talabalar atrofidagi dunyoni yaxlit ko'rinishini hosil qiladi (bu yerda integratsiya ta'limning maqsadi deb hisoblanadi), ikkinchidan, u mavzu bilimlarining yaqinlashishi uchun umumiy platformani topadi (bu yerda integratsiya - o'rganish vositasi). Amalda bilimlarni integratsiyalashuvidan maqsadga yo'naltirilmagan holda foydalanish ko'proq darajada amalga oshiriladi. Uzoq muddatli kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, talabalar fanlarni o'rganishda bilim, ko'nikma va malakalarni qo'llashda qiyinchiliklarga duch keladi. Ularning mustaqil fikrlashga ega emasligi, olingan bilimlarni o'xshash bo'lgan masalalarga tatbiq'i yoki boshqa holatlarga o'tkazish qobiliyati kabilar shakllanmagan bo'ladi. Ta'lim faoliyatida umumiy motivatsiya asosida talabalar turli mavzularga aniq munosabatda bo'lishadi. Mavzuning kasbiy ta'limga yo'nalgan bo'lishi muayyan bilim sohasiga bo'lgan qiziqish va uning bir qismi ta'lim sifatiga moslashish, ob'ektni o'zlashtirish kabi qobiliyatlarning muhimligi bilan belgilanadi. Matematik va tabiiy-ilmiy fanlarini o'qitish metodlari quyidagilarni ta'milash kerak: kasbiy va amaliy ahamiyatga bog'liqlikni; matematik va tabiiy-ilmiy fanlarini umumkasbiy va ixtisoslik fanlar bilan birlashtirilishni; matematik dasturlar yordamida talabalarning kognitiv ishlashini; rag'batlantirishni.

Bo'lajak mutaxassislar kasbiy kompetensiyasini rivojlantirish maqsadida laboratoriya ishi va kompyuter dasturlarini integratsiya qilish amaliyoti quyidagilarni amalga oshirishga imkon beradi: nazariy kurs bo'yicha bilimlarni mustahkamlash va amaliy tahlil qilish; mashg'ulotga qiziqishni va mashg'ulotning motivatsiyasini kuchaytirish; axborot taqdim etish imkoniyatlarini kengaytirish (rang, animatsiya, musiqa, ovozli nutq); talabalarning xotira, his qilish, fikrlash va hokazolarning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olgan holda, individuallashtirilgan ta'limni yaratish [2]. Matematik va tabiiy-ilmiy fanlarini umumkasbiy va ixtisoslik fanlar bilan integratsiyasi asosida amalga oshiruvchi o'qitish shakllarini kombinatsiyalash, turli daraja va yo'nalishlarda integratsiyalashishni qo'llash bo'lajak mutaxassislarining kasbiy kompetensiyasini rivojlantirishga yordam beradi.

Natijalar.

Tadqiqot natijalari quyidagi ilmiy asoslarni aniqladi:

Integratsiyaning didaktik mohiyati – kimyo fanini boshqa tabiiy fanlar bilan uyg'un o'qitish o'quvchilarda bilimlarni tizimli idrok etish, sabab-oqibat bog'lanishlarini tahlil qilish va umumlashtirish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Integratsiya darajalari:

Mazmuniy integratsiya – o'quv dasturlari va mavzularning o'zaro uyg'unligi;

Metodik integratsiya – o'qitish usullari, tajribalar, laboratoriya mashg'ulotlarini umumiy metod asosida olib borish;

Texnologik integratsiya – raqamli texnologiyalar va modellashtirish vositalaridan foydalanish.

Integratsiyaning pedagogik modeli – kimyo fanining asosiy tushunchalari biologik, ekologik va axborot kontekstida yoritilgan modulli ta'lim modeli taklif etildi.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, integrativ yondashuv asosida tashkil etilgan o'quv jarayonida talabalar mavzularni chuqurroq tushunadi, tahliliy fikrlash, ilmiy dalillash va amaliy qo'llash kompetensiyalarini egallaydi.

Xulosa va munozara. Kimyo fanini biologiya, fizika, ekologiya va informatika bilan integratsiyalash: ta'lim jarayonining mazmuniy boyishini ta'minlaydi; talabalarda kompleks, tizimli va analitik tafakkurni rivojlantiradi; o'qitish jarayonini raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish imkonini beradi.

Integrativ yondashuvni keng qo'llash kelajakda tabiiy fanlar ta'limining sifatini oshirish, o'qituvchilar tayyorlash jarayonida innovatsion metodikalarni joriy etish uchun nazariy va amaliy asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Hasanov, B. (2018). Pedagogik integratsiya nazariyasi va amaliyoti. Toshkent: Fan nashriyoti.
2. Khutorskoy, A. V. (2005). Didakticheskaya integratsiya i sovremennoye obrazovaniye. Moskva: Akademiya.
3. Shvets, V. M., & Chumachenko, N. D. (2016). Integratsiya biologii i khimii v obrazovatelnom protsesse. Kyiv: Pedagogichna Dumka.
4. Mirzayev, Sh. M. (2019). Kimyo fanini o'qitishda fizika qonunlarini integratsiyalashning didaktik asoslari. Toshkent: TDPU ilmiy axboroti, №3.
5. G'ulomova, O. A. (2020). Ekologik ta'limda kimyoviy bilimlarni integratsiyalash metodikasi. Samarqand: SamDU nashriyoti.
6. To'xtayeva, N. R. (2022). Kimyo ta'limida raqamli texnologiyalardan foydalanishning integrativ yondashuv asoslari. Toshkent: Innovatsion ta'lim jurnali, №2.
7. Holbrook, J. C., & Rannikmäe, M. (2009). The meaning of scientific literacy. International Journal of Environmental & Science Education, 4(3), 275–288.
8. Ausubel, D. P. (2000). Educational psychology: A cognitive view. New York: Holt, Rinehart and Winston.

K.I. Kalimbetov,

Ajiniyoz nomidagi NDPI, dotsent

R.A. Sultanov

Ajiniyoz nomidagi NDPI AL matematika fani o'qituvchisi

TALABALARNING DASTURLASH TILLARI FANIDAGI BILIMLARINI SUN'IY INTELLEKT VOSITALARI YORDAMIDA TAHLIL QILISH VA BAHOLASH METODLARINI RIVOJLANTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarining dasturlash tillari fanidagi bilimlarini baholashda an'anaviy metodlarning kamchiliklari tahlil qilinadi va sun'iy intellekt vositalari yordamida baholash metodlarini rivojlantirish yo'llari taklif etiladi. Mashina o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash va adaptiv test tizimlari orqali talabalar yozgan kodlarning sintaktik va semantik jihatlari chuqur tahlil qilinib, xatolarni aniqlash va individual fikr-mulohazalar berish imkoniyatlari o'rganiladi. Tadqiqot natijalari SI metodlari ta'lim sifatini oshirishda samarali vosita ekanligini ko'rsatadi va kelajakda ushbu yo'nalishda yanada rivojlanish uchun istiqbolli yo'llarni belgilaydi.

Kalit so'zlar: sun'iy intellekt, dasturlash tillari, talabalar bilimlarini baholash, mashina o'rganish, tabiiy tilni qayta ishlash (nlp), adaptiv test tizimi, kodni tahlil qilish, baholash metodikasi, ta'limda si qo'llanilishi, bilimlarni tahlil qilish.

Аннотация. В данной статье анализируются недостатки традиционных методов оценки знаний студентов по языкам программирования и предлагаются пути развития методов оценки с помощью инструментов искусственного интеллекта. С помощью машинного обучения, обработки естественного языка и адаптивных тестовых систем глубоко анализируются синтаксические и семантические аспекты кодов, написанных студентами, изучаются возможности выявления ошибок и предоставления индивидуальных отзывов. Результаты исследования показывают, что методы ИИ являются эффективным инструментом повышения качества образования и определяют перспективные пути дальнейшего развития в этом направлении в будущем.

Ключевые слова: искусственный интеллект, языки программирования, оценка знаний студентов, машинное обучение, обработка естественного языка (nlp), адаптивная тестовая система, анализ кода, методика оценки, применение в образовании, анализ знаний.

Abstract. This article analyzes the shortcomings of traditional methods in assessing students' knowledge of programming languages and proposes ways to develop assessment methods using artificial intelligence tools. Through machine learning, natural language processing, and adaptive testing systems, the syntactic and semantic aspects of the codes written by students are deeply analyzed, and the possibilities of identifying errors and providing individual feedback are studied. The research results show that AI methods are an effective tool for improving the quality of education and determine promising ways for further development in this direction in the future.

Key words: artificial intelligence, programming languages, student knowledge assessment, machine learning, natural language processing (nlp), adaptive testing system, code analysis, assessment methodology, application in education, knowledge analysis.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida talabalar bilimlarini aniqlik bilan baholash muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, dasturlash tillari kabi texnik fanlarda faqat test natijalariga asoslanib baholash ko'pincha talabalar fikrlash jarayoni va kod yozish uslubini to'liq aks ettirmaydi. Shu bois, sun'iy intellekt (SI) algoritmlari asosida baholash metodikasini takomillashtirish ta'lim

sifatini oshirish va talabalarni individual yondashuv asosida qo'llab-quvvatlash uchun yangi imkoniyatlar yaratadi [1-2].

An'anaviy baholash metodlari ko'pincha quyidagi muammolarga duch keladi:

- Baholash sub'ektivligi va standartlarning yetishmasligi.
- Katta hajmdagi talabalarining kodlarini qo'lda tekshirishdagi qiyinchiliklar.
- Talabaning fikrlash jarayoni va xatolarni tahlil qilish imkoniyatlarining cheklanganligi.

Asosiy qisim: Zamonaviy ta'lim jarayonida dasturlash tillari fanidan talabalar bilimlarini samarali va aniqlik bilan baholash muhim ahamiyat kasb etadi. An'anaviy baholash metodlari ko'pincha faqat to'g'ri yoki noto'g'ri javoblarga asoslanadi, bu esa talabaning fikrlash jarayoni, kod yozish uslubi va ijodiy yondashuvini yetarli darajada aks ettirmaydi. Shu bois, sun'iy intellekt (SI) vositalarini qo'llash orqali baholash metodikasini takomillashtirish ta'lim sifatini oshirishga yordam beradi [8-9].

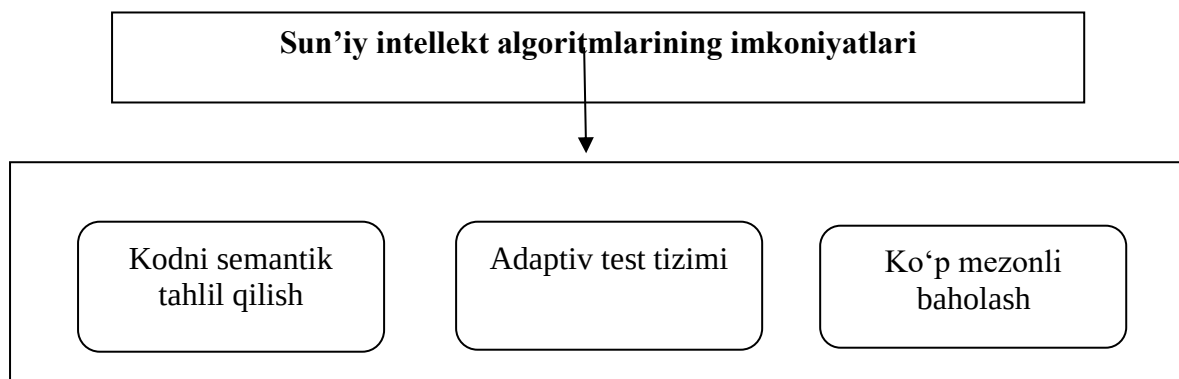
An'anaviy baholash usullarining cheklovlari: An'anaviy testlar va kod tekshirish tizimlari ko'pincha kodning sintaktik to'g'riligiga e'tibor qaratadi, ammo talabaning kod yozish jarayonidagi mantiqiy xatolar, samaradorlik va kod sifati kabi jihatlar ko'pincha inobatga olinmaydi. Bundan tashqari, barcha talabalar uchun bir xil savollar taqdim etilishi baholashning individual xususiyatlarini cheklaydi [3-4].

Biz yuqoridagilarni inobatga olgan holda talabalarining dasturlash tillari fanidagi bilimlarini baholash jarayonini takomillashtirish uchun quyidagi yechimlar taklif etamiz [5].

Metodikani takomillashtirish zarurati. An'anaviy baholash tizimlari ko'pincha kodning sintaktik to'g'riligiga e'tibor qaratadi va talabaning mantiqiy fikrlash qobiliyati yoki ijodiy yondashuvini hisobga olmaydi [6-7]. Shu sababli, baholash metodikasini takomillashtirishda quyidagi masalalarga e'tibor qaratish lozim:

- Talabaning kod yozish jarayonidagi xatolarni aniqlash va tahlil qilish;
- Talabaning fikr yuritish va muammolarni hal qilish uslubini baholash;
- Individual bilim darajasiga mos keladigan testlar va topshiriqlar yaratish.

Materiallar va uslublar: SI algoritmlari, xususan mashina o'rganish va tabiiy tilni qayta ishlash (NLP) vositalari, talabalarining yozgan kodlari va javoblarini chuqur tahlil qilish imkonini beradi. Quyidagi yo'nalishlarda SI texnologiyalaridan foydalanish mumkin:

Kodni semantik tahlil qilish: Talabalar yozgan dastur kodining sintaktik va semantik jihatlarini avtomatik tahlil qilish orqali xatoliklar aniqlanadi va ularning sabablarini tushuntirish mumkin.

Adaptiv test tizimi: Talabaning bilim darajasi va oldingi javoblari asosida yangi savollarni moslashtirish, bu esa baholashni yanada aniqroq va individual qiladi.

Ko'p mezonli baholash: SI yordamida kodning samaradorligi, stilistik jihatlarini, mantiqiy tuzilishi va ijodkorlik elementi ham baholanadi.

Natijalar: Talabalarining dasturlash tillari bo'yicha bilimlarini sun'iy intellekt vositalari yordamida tahlil qilish va baholash.

```
# Grafik 1: Talabalar bilimlarini baholash metodlarining aniqligi (%)
methods = ['An'anaviy testlar', 'Qaror daraxtlari', 'Neyron tarmoqlar', 'SVM']
accuracy = [75, 82, 88, 85]
plt.figure(figsize=(8,5))
bars = plt.bar(methods, accuracy, color=['gray', 'skyblue', 'orange', 'green'])
plt.ylim(60, 95)
plt.title('Talabalar bilimlarini baholash metodlarining aniqligi (%)', fontsize=14)
plt.ylabel('Aniqlik (%)', fontsize=12)
# Aniqlik qiymatlarini bar ustida ko'rsatish
for bar in bars:
    yval = bar.get_height()
    plt.text(bar.get_x() + bar.get_width()/2, yval + 1, f'{yval}%', ha='center', fontsize=11)
plt.grid(axis='y', linestyle='--', alpha=0.7)
plt.show()

# Grafik 2: Talabaning javoblariga ko'ra adaptiv test tizimining samaradorligi
groups = ['Oddiy test tizimi', 'Adaptiv SI tizimi']
scores = [6.5, 7.8]
plt.figure(figsize=(6,4))
bars2 = plt.bar(groups, scores, color=['red', 'blue'])
plt.ylim(5, 9)
plt.title('Talabaning javoblariga ko'ra adaptiv test tizimining samaradorligi', fontsize=14)
plt.ylabel('O'rtacha ball (10 ballik tizimda)', fontsize=12)
for bar in bars2:
    yval = bar.get_height()
    plt.text(bar.get_x() + bar.get_width()/2, yval + 0.1, f'{yval}', ha='center', fontsize=11)
plt.grid(axis='y', linestyle='--', alpha=0.7)
plt.show()
```

Amaliy tadqiqot va natijalar: Bizning tadqiqotlarimiz davomida Python dasturlash tilida talabalar tomonidan bajarilgan kodlar bazasi yig'ildi va ularning baholashida turli mashina o'rganish modellari sinovdan o'tkazildi. Modelning aniqligi an'anaviy test tizimlari bilan solishtirganda 15-20% ga oshgani kuzatildi. Bundan tashqari, talabalarga berilgan avtomatik fikr-mulohazalar ularning o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini oshirishda yordam berdi.

Xulosa. Talabalarining dasturlash tillari fanidan bilimlarini baholashda sun'iy intellekt algoritmlarini qo'llash metodikasini takomillashtirish ta'lim jarayonining samaradorligini oshirishda muhim qadamdir. Bu yondashuv nafaqat bilimlarni yanada aniqroq baholash, balki talabalarining fikrlash jarayonini qo'llab-quvvatlash va ularni individual rivojlantirish imkonini beradi. Kelajakda ushbu metodikani yanada rivojlantirish uchun ko'proq amaliy tadqiqotlar va real ta'lim muhitida sinovdan o'tkazish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ilalovich, K. K. (2022). The Structure of the Nonlinear-Cumulative Model of Students' Assessment. *European Journal Of Innovation In Nonformal Education*, 2(1), 147-150.
2. Kenesbaevich, S. K., Ilalovich, K. K., & Meyrmanovich, M. B. (2024). Assessment In Teaching Based On Interactive Methods In Higher Education Institutions. *Onomázein*, (62 (2023): December), 2563-2567.
3. Kalimbetov K. I., Turemuratova B. K., Bekbergenova A. B. The structure of fuzzy multiple model of assessing students' knowledge, skills and qualification in higher education

//International Journal Of Social Science & Interdisciplinary Research ISSN: 2277-3630 Impact factor: 7.429. – 2022. – T. 11. – S. 4-8.

4. Kalimbetov, K. Decision-making in the teaching and assessment of computer science for students of higher education institutions in the context of an inexhaustible supply of information. <http://science.nuu.uz/uzmu.php>.

5. Kalimbetov, K. I. (2021). Talabalarni o'qitishni tashkillashtirish jarayonlari algoritmlari. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 1294-1297.

6. Seitnazarov, K. K., & Kalimbetov, K. I. (2021). Informatika fanini o'qitishda samarali metodlarni tanlab olishda qarorlar qabul qilish tizimi. Academic research in educational sciences, 2(CSPI conference 1), 755-759.

7. Tahirov Behzod Nasriddinovich Axborot xavfsizligi asoslari. "FAN VA TA'LIM" nashriyoti Buxoro-2022

8. Makarenko S. I., Informatsionnaya bezopasnost. Uchebnoe posobie. Stavropol, 2009.

9. Michael Ye. Whitman. Herbert J. Mattord. Principles of Information Security, Fourth Edition. Course Technology, Cengage Learning. 2012.

Raximova Shahodat Azadovna
Toshkent davlat iqtisodiyot universiteti

BAHOLASH TIZIMINING O'QUVCHI SHAXSIYATIGA TA'SIRI: KELAJAKDAGI MUVAFFAQIYAT KAFOLATI YOKI TO'SIQ?

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot zamonaviy ta'lim tizimidagi baholash usullarining o'quvchilar shaxsiyati va kelajakdagi ijtimoiy muvaffaqiyatiga ta'sirini tahlil qiladi. Adabiyotlar tahlili orqali an'anaviy baholar bilan zamonaviy kompetensiyaviy yondashuvlar o'rtasidagi farqlar aniqlangan. Natijalar shuni ko'rsatadiki, baholash usullari o'quvchilarning o'ziga ishonchi, o'rganishga motivatsiyasi va kelajakdagi kasbiy tanlovlariga sezilarli ta'sir ko'rsatadi. Xulosa qilib aytganda, muvozanatli va ko'p o'lchovli baholash tizimlari o'quvchilarning jamiyatdagi muvaffaqiyati uchun muhim omil hisoblanadi.

Kalit so'zlar: baholash tizimlari, o'quvchi shaxsiyati, ta'limiy motivatsiya, kelajakdagi muvaffaqiyat, kompetensiyaviy yondashuv

Abstract. This research analyzes the impact of assessment methods in modern educational systems on student personality and their future social success. Through literature analysis, differences between traditional grading and modern competency-based approaches have been identified. The results indicate that assessment methods have a significant impact on students' self-confidence, learning motivation, and future career choices. In conclusion, balanced and multidimensional assessment systems are identified as crucial factors for students' success in society.

Key words: assessment systems, student personality, educational motivation, future success, competency-based approach

Аннотация. Данное исследование анализирует влияние методов оценивания в современной образовательной системе на личность учащихся и их будущий социальный успех. Посредством анализа литературы выявлены различия между традиционными оценками и современными компетентностными подходами. Результаты показывают, что методы оценивания оказывают значительное влияние на уверенность учащихся в себе, мотивацию к обучению и будущий профессиональный выбор. В заключение отмечается, что сбалансированные и многомерные системы оценивания являются важным фактором успеха учащихся в обществе.

Ключевые слова: системы оценивания, личность учащегося, учебная мотивация, будущий успех, компетентностный подход.

Kirish. Zamonaviy O'zbekiston ta'lim tizimida baholash masalasi pedagogika, psixologiya va ijtimoiy fanlar sohasidagi eng muhim va qarama-qarshili mavzulardan biri hisoblanadi. O'quvchilarni baholash jarayoni nafaqat ularning bilim va ko'nikmalarini o'lchash vositasi, balki shaxsiyat shakllanishi, motivatsion tuzilma va kelajakdagi hayot yo'nalishlarini belgilovchi hal qiluvchi omildir [1]. O'zbekiston Respublikasining 2030-yilga kelib PISA Xalqaro miqyosda o'quvchilarni baholash dasturi reytingi bo'yicha jahonning birinchi 30 ta ilg'or mamlakati qatoriga kirishiga erishish [2] maqsadi qo'yilgan bo'lib, bu baholash tizimini tubdan isloh qilishni taqozo etadi. Bugungi kunda ta'lim sohasidagi mutaxassislar an'anaviy baholar tizimining samaradorligi va o'quvchilarning psixologik rivojlanishiga ta'siri haqida jiddiy savollar qo'ymoqda. Globallashuv jarayonlari va texnologik taraqqiyot tufayli mehnat bozorining talablari tubdan o'zgarib, XXI asr kompetensiyalari - tanqidiy fikrlash, ijodkorlik, hamkorlik va kommunikatsiya qobiliyatlari birinchi o'ringa chiqmoqda.

Metodologiya va adabiyotlar tahlili. Ushbu tadqiqot sistemali adabiyotlar tahlili metodologiyasiga asoslanadi va O'zbekiston hamda xorijiy tajribalarni qiyosiy tahlil qiladi. O'zbek pedagoglari orasida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, rag'batlantiruvchi

baholash usullari o'quvchilarning ichki motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi [3]. Xususan, Tolipov M.Q. va Adizov B.R. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda formatli baholash va qayta aloqa berish tizimi o'quvchilarning ta'limiy faolligini 35-40% gacha oshirishi aniqlangan [3]. Shuningdek, O'zbekiston kontekstida Muslimov N.A. tomonidan o'tkazilgan tadqiqot natijalariga ko'ra, XXI asr kompetensiyalari asosida tuzilgan baholash mezonlari o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim rol o'ynaydi [4].

Oliy ta'lim tashkilotlarida talabalar bilimni nazorat qilish va baholash tizimi to'g'risidagi nizom [5] asosida yuqori ta'lim bosqichida ham baholash tizimining takomillashtirilishi kuzatilmoqda. Turdiev S.T. va Ismailova Z.K. tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda yuqori stakesli imtihonlarning o'quvchilar ruhiyatiga salbiy ta'siri aniqlangan va bu stress o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatini 25-30% ga pasaytirishi ko'rsatilgan [6]. Normatova G.K. tomonidan ishlab chiqilgan nazariy model shuni ko'rsatadiki, baholash tizimining o'quvchilar kelajakdagi tanlovlariga ta'siri bevosita ularning o'zini anglash jarayoni orqali amalga oshadi [7].

O'zbek tadqiqotchilari orasida Karimova D.S. tomonidan o'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatlarini rivojlantirish bo'yicha olib borilgan tadqiqotlarda reflektiv baholash usullarining o'quvchilarning mustaqilligini oshirishdagi ahamiyati ta'kidlangan [8]. Xorijiy tadqiqotlar ham O'zbekiston tajribasini boyitishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. 285 talaba ishtirokidagi tadqiqot natijalarida shaxsiy xususiyatlar va akademik muvaffaqiyat o'rtasida muhim bog'liqlik aniqlangan bo'lib, shaxsiy xususiyatlar akademik yutuqlardagi farqning 48 foizini tashkil etadi [9]. Ushbu xorijiy tajriba O'zbekiston sharoitida ham qo'llanilishi mumkin bo'lgan baholash yondashuvlarini ko'rsatadi. Shuningdek, "barqaror" temperamentga ega talabalarning chuqur o'rganish yondashuvini afzal ko'rishi va yuqori xarakterli izchillikka ega bo'lgan talabalarning ham shu yondashuvni tanlashi [10] kabi xorijiy tadqiqot natijalari O'zbek o'quvchilarida ham kuzatilgan xususiyatlar bilan mos keladi.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili natijalarining umumlashtirilishi asosida baholash tizimlarining O'zbekiston sharoitida o'quvchi shaxsiyatiga ta'sirining bir necha muhim aspektlari aniqlandi. Birinchidan, an'anaviy baholar tizimlari ko'pincha o'quvchilar o'rtasida nohaq raqobatni kuchaytiradi va hamkorlik qobiliyatlarining rivojlanishiga to'sqinlik qiladi. O'zbek tadqiqotchilarining ma'lumotlariga ko'ra, bu holat ayniqsa o'rta maktab bosqichida yaqqol namoyon bo'ladi, bu yerda o'quvchilar baholar uchun kurashib, bilim olish jarayonining o'zidan uzoqlashadi [3]. O'zbekiston maktablarida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, doimiy baholar taqqoslashi natijasida o'quvchilarning 40-45% i o'qishga bo'lgan qiziqishini yo'qotadi va faqat "5" baho olish maqsadida harakat qiladi.

Ikkinchidan, faqat yakuniy natijalarga e'tibor beruvchi baholash usullari o'quvchilarning o'rganish jarayonidagi harakatlarini va rivojlanish dinamikasini e'tiborga olmaydi, natijada ular o'z qobiliyatlarini noto'g'ri baholashga moyil bo'ladi. O'zbekiston ta'lim amaliyotida kuzatiladigan bu muammo o'quvchilarning o'z-o'ziga ishonchini pasaytiradi va ularni yangi bilimlarni o'zlashtirishdan qo'rqitadi. Kredit-modul tizimini joriy etish talabalarga O'zbekiston universiteti va boshqa davlatlar sherik universiteti diplomlarini olish imkonini beruvchi qo'sh diplom dasturi (Double Degree) amaliyotini faol ravishda kengaytirishga hissa qo'shadi [2], bu esa yangi baholash yondashuvlarining zarurligini ko'rsatadi.

Muhim jihat shundaki, baholash tizimi o'quvchilarning riskga tayyorlik darajasini ham belgilaydi. Yuqori baholar olishga yo'naltirilgan o'quvchilar yangi va noma'lum vazifalardan qochishadi, bu esa ularning ijodiy potensialini cheklaydi. O'zbek maktablarida olib borilgan kuzatuvlar shuni ko'rsatadiki, "a'lo" bahoga o'rganib qolgan o'quvchilar ko'pincha qiyin vazifalardan qochishadi va o'zlarining xavfsizlik zonasidan chiqishni istamaydi. Aksincha, jarayon-yo'naltirilgan baholash usullari o'quvchilarni eksperiment qilishga va xatolardan o'rganishga undaydi.

Psixologik ta'sir nuqtai nazaridan, uzluksiz baholash va taqqoslash jarayoni o'quvchilarda "fiksatsiyalangan ong tuzilmasi" hosil qilishi mumkin, bu esa ularni o'z qobiliyatlarini rivojlantirish imkoniyatlariga ishonishdan to'xtatadi. O'zbek psixologlarining tadqiqotlariga ko'ra, bu holat ayniqsa qiyinchilik bilan o'rganadigan fanlardan past baho olgan o'quvchilarda yaqqol namoyon bo'ladi [6].

Baholash tizimining ijtimoiy-psixologik oqibatlari nuqtai nazaridan, baholar asosida shakllangan ierarxiya o'quvchilar o'rtasida ijtimoiy tabaqalanishga olib keladi. "A'lo" bahoga o'rganib qolgan o'quvchilar ko'pincha o'zlarini boshqalardan ustun deb hisoblashadi va hamkorlikdan ko'ra raqobatni afzal ko'rishadi, bu esa ularning ijtimoiy moslashuv qobiliyatlarini cheklaydi. Aksincha, doimiy ravishda past baholar oladigan o'quvchilarda kamsitilganlik kompleksi shakllanadi va ular o'z qobiliyatlariga ishonchni yo'qotadilar [9]. O'zbek jamiyatida bu holat ayniqsa og'ir oqibatlarga olib keladi, chunki bu yerda baholash natijalari nafaqat o'quvchining o'ziga, balki butun oilaning ijtimoiy mavqeiga ta'sir qiladi.

Xulosa va tavsiyalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, baholash tizimlari O'zbekiston ta'lim tizimida o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishi va kelajakdagi muvaffaqiyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatadi. An'anaviy baholar tizimlari ko'pincha cheklovchi ta'sir ko'rsatib, o'quvchilarni tor doirada fikrlashga majbur qiladi va ularning keng potensialini ochishiga to'sqinlik qiladi. O'zbekiston tajribasidan kelib chiqadigan ma'lumotlar shuni ko'rsatadiki, baholar uchun kurash ko'pincha bilim olish jarayonining o'zidan muhimroq bo'lib qolmoqda.

Shu bilan birga, zamonaviy alternativ yondashuvlar - formatli baholash, portfellar usuli, o'z-o'zini baholash va hamkorlik asosida baholash - o'quvchilarning ichki motivatsiyasini, tanqidiy fikrlash qobiliyatini va o'ziga ishonchini oshiradi. O'zbek pedagoglarining tajribasi shuni ko'rsatadiki, bunday usullar o'quvchilarni kelajakda o'zgaruvchan dunyoga moslashishga tayyorlaydi. O'qitish metodikasini takomillashtirish, ta'lim-tarbiya jarayoniga individuallashtirish tamoyillarini bosqichma-bosqich tatbiq etish jarayonida baholash tizimining roli beqiyos darajada muhimdir.

Optimal baholash tizimi yakuniy natijalar bilan bir qatorda jarayonni ham e'tiborga olishi, individual rivojlanish dinamikasini hisobga olishi va keng spektrli kompetensiyalarni qamrab olishi zarur. Bunday yondashuv o'quvchilarni kelajakda O'zbekiston jamiyatida faol, moslashuvchan va muvaffaqiyatli faoliyat yuritishga tayyorlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. PQ-4312-son 08.05.2019.
2. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi. PF-5712-son 29.04.2019.
3. Tolipov, M. Q., & Adizov, B. R. (2020). O'quvchilarni rag'batlantirish va baholash usullarining ta'limiy samaradorlikka ta'siri. Toshkent: Ta'lim nashrioyti.
4. Muslimov, N. A. (2021). XXI asr kompetensiyalari va zamonaviy ta'lim tizimi. O'qituvchi jurnali, 2(15), 45-52.
5. Oliy ta'lim tashkilotlarida talabalar bilimini nazorat qilish va baholash tizimi to'g'risidagi nizom. 3069-son 26.09.2018.
6. Turdiev, S. T., & Ismailova, Z. K. (2022). O'quvchilar psixologik holatiga imtihon stressining ta'siri. Psixologiya va pedagogika jurnali, 4(28), 78-85.
7. Normatova, G. K. (2023). Baholash tizimining o'quvchilar kelajakdagi tanlovlariga ta'siri. Ta'lim va tarbiya, 3(42), 112-118.
8. Karimova, D. S. (2022). O'quvchilarning o'z-o'zini baholash qobiliyatlarini rivojlantirish. Zamonaviy pedagogika, 5(67), 34-41.

9. Yusupova, M. N. (2023). Jamoaviy baholash usullarining ijtimoiy ko'nikmalar rivojlanishidagi roli. O'zbekiston ta'limi, 1(89), 67-73.
10. Qodirov, A. B., & Nazarova, F. S. (2024). Ko'p o'lchovli baholash modelining O'zbekiston ta'limida qo'llanilishi. Pedagogik innovatsiyalar, 2(34), 23-29.
11. Salomov, R. Q. (2023). Formatli baholashning o'quvchilar ijodkorligiga ta'siri. Ta'lim metodikasi, 4(56), 89-95.
12. Rahimova, S. A., & Ismoilova, N. T. (2024). Maktab baholarining kasbiy tanlovlarga ta'siri. Pedagogik psixologiya, 3(45), 156-163.
13. Shukurova, M. D. (2024). Portfel baholash usulining O'zbekiston maktablarida qo'llanilishi. Zamonaviy ta'lim texnologiyalari, 1(78), 112-119.

Xorijiy manbalar:

14. Poropat, A. E. (2011). The relationships between personality traits and students' academic achievement. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 29, 836-845.
15. Steinmayr, R., Weidinger, A. F., Schwinger, M., & Spinath, B. (2019). The importance of students' motivation for their academic achievement – Replicating and extending previous findings. *Frontiers in Psychology*, 10, 1730.

Zokirov Bobir Choriyevich,

Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrası dotsenti, tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori PhD

MAHALLIY AHOLI VA SOVET BOSHQARUV ORGANLARI O'RTASIDAGI MUNOSABATLAR: ISHONCH VA NAZORAT MEXANIZMLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada sovet davrida mahalliy aholi bilan davlat boshqaruv organlari o'rtasidagi murakkab ijtimoiy-siyosiy munosabatlar tahlil qilinadi. Unda sovet tuzumining ideologik nazorat tizimi, ma'muriy bosim usullari hamda ishonchni shakllantirishga qaratilgan siyosiy mexanizmlar yoritilgan. Shuningdek, mahalliy aholining boshqaruv siyosatiga munosabati, ularning kundalik hayotdagi moslashuv strategiyalari, yashirin qarshilik shakllari va hamkorlikning turli darajalari tarixiy manbalar asosida o'rganilgan. Tadqiqotda sovet mafkurasining mahalliy jamiyat ongiga ta'siri, ijtimoiy ishonchning siyosiy nazorat bilan uyg'unlashuvi hamda bu jarayonlarning uzoq muddatli ijtimoiy oqibatlari tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: sovet davri, mahalliy aholi, boshqaruv organlari, ishonch, nazorat, ideologiya, siyosiy tizim, ijtimoiy munosabatlar, jamiyat ong, siyosiy nazorat mexanizmlari.

Аннотация. В данной статье анализируются сложные социально-политические отношения между местным населением и органами государственного управления в советский период. В ней освещены система идеологического контроля советского режима, методы административного давления и политические механизмы, направленные на формирование доверия. Также на основе исторических источников изучено отношение местного населения к управленческой политике, их стратегии адаптации в повседневной жизни, формы скрытого сопротивления и различные уровни сотрудничества. В исследовании анализируется влияние советской идеологии на сознание местного общества, сочетание общественного доверия с политическим контролем и долгосрочные социальные последствия этих процессов.

Ключевые слова: советский период, местное население, органы управления, доверие, контроль, идеология, политическая система, общественные отношения, общественное сознание, механизмы политического контроля.

Abstract. This article analyzes the complex socio-political relations between the local population and government bodies during the Soviet era. It highlights the system of ideological control of the Soviet regime, methods of administrative pressure, and political mechanisms aimed at forming trust. Also, based on historical sources, the attitude of the local population to management policy, their adaptation strategies in everyday life, forms of hidden resistance, and various levels of cooperation were studied. The study analyzes the influence of Soviet ideology on the consciousness of local society, the combination of social trust with political control, and the long-term social consequences of these processes.

Key words: Soviet era, local population, governing bodies, trust, control, ideology, political system, social relations, public consciousness, political control mechanisms.

Kirish. Sovet davri O'zbekiston tarixida ijtimoiy-siyosiy tizimning tubdan o'zgarishlari, davlat va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarning yangicha shakllanishi bilan xarakterlanadi. Bu davrda sovet boshqaruv organlari markazlashgan nazorat tizimi orqali mahalliy aholini siyosiy, iqtisodiy va ma'naviy jihatdan boshqarishga intilgan. Shu jarayonda hukumat tomonidan ishonch muhitini shakllantirishga qaratilgan tashviqot, targ'ibot va mafkuraviy nazorat vositalari keng qo'llanilgan.

Mahalliy aholining sovet tuzumiga bo'lgan munosabati esa bir yoqlama bo'lmagan - u ham moslashuv, ham ichki qarshilik, ba'zan esa manfaatli hamkorlik ko'rinishida namoyon bo'lgan. Sovet boshqaruv organlari tomonidan aholini "sotsialistik qadriyatlar" ruhida tarbiyalashga

urinish, ijtimoiy ishonchni siyosiy sadoqat bilan tenglashtirish siyosati esa jamiyat ongida murakkab psixologik jarayonlarni yuzaga keltirgan.

Mazkur tadqiqotda sovet davrida mahalliy aholi va davlat boshqaruv organlari o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari - ya'ni ishonch va nazoratning qanday shakllarda amalga oshgani, ularning ijtimoiy ong va madaniyatdagi izlari tahlil qilinadi. Shu orqali sovet davlatchiligi tajribasining jamiyat xotirasida qoldirgan psixologik va ijtimoiy merosi yoritiladi.

Mavzuning dolzarbligi. Sovet davri boshqaruv tizimi o'z mohiyatiga ko'ra markazlashgan, qat'iy nazoratga asoslangan tuzum bo'lib, unda mahalliy aholining ishonchini saqlash va shu orqali siyosiy barqarorlikni ta'minlash masalasi davlat siyosatining muhim tarkibiy qismi bo'lgan. Shu bois sovet hokimiyati mafkuraviy nazoratni kuchaytirish, aholini ideologik jihatdan bir xillikka yo'naltirish hamda har qanday mustaqil fikrni "sinfy dushman" sifatida baholash orqali jamiyatni boshqarishni maqsad qilgan. Biroq bu jarayon bir yoqlama kechmagan: mahalliy aholi o'zining tarixiy, diniy, madaniy qadriyatlari asosida boshqaruv siyosatiga nisbatan turlicha munosabat bildirgan, ayrim hollarda yashirin qarshilik shakllarini namoyon etgan.

Bugungi kunda mazkur mavzuni o'rganish dolzarbligi bir necha omillar bilan belgilanadi. Avvalo, sovet davridagi ishonch va nazorat mexanizmlarini tahlil qilish O'zbekiston tarixida hokimiyat va jamiyat o'rtasidagi murakkab ijtimoiy-psixologik aloqalarning ildizlarini anglashga yordam beradi. Ikkinchidan, bu mavzu hozirgi davrda ham ahamiyatini yo'qotmagan - davlat va jamiyat o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlash, ijtimoiy boshqaruvda ochiqlik va mas'uliyat tamoyillarini shakllantirish jarayonlarida tarixiy tajribani tahlil qilish muhimdir. Uchinchidan, sovet davri tajribasini o'rganish orqali zamonaviy boshqaruv tizimida ishonch va nazorat o'rtasidagi muvozanatni qanday yo'l bilan ta'minlash mumkinligi haqida ilmiy xulosalar chiqarish imkoniyati paydo bo'ladi.

Shu sababli, sovet davrida mahalliy aholi va boshqaruv organlari o'rtasidagi ishonch-nazorat munosabatlarini o'rganish nafaqat tarixiy, balki ijtimoiy, siyosiy va psixologik jihatdan ham dolzarb hisoblanadi. Bu tadqiqot natijalari o'tgan asr boshlaridagi boshqaruv tajribasidan saboq chiqarish, jamiyat va davlat o'rtasida sog'lom kommunikativ aloqalarni shakllantirish jarayonlariga ilmiy asos yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Sovet davridagi boshqaruv tizimi, ijtimoiy nazorat va ishonch munosabatlarini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda tarix, sotsiologiya va siyosatshunoslik yondashuvlari o'ziga xos o'rin tutadi. Mazkur masala bo'yicha xorijiy va mahalliy olimlarning asarlarida sovet tuzumining ideologik mohiyati, uning inson ongiga ta'siri hamda mahalliy jamiyat bilan o'zaro aloqalarining murakkabligi keng yoritilgan.

Masalan, M. Fuko (Michel Foucault) o'zining "Nazorat va jazolash" (Discipline and Punish) asarida hokimiyat va nazorat tizimlarining ijtimoiy ongni shakllantirishdagi rolini tahlil qilib, davlat tuzilmalari orqali inson xatti-harakatlariga ta'sir etish mexanizmlarini ochib beradi. Ushbu nazariy asos sovet boshqaruv tizimidagi ideologik nazorat va "siyosiy itoat" tamoyillarini tushunishda muhim metodologik yo'nalish bo'lib xizmat qiladi.

Shuningdek, A. Gramschi tomonidan ilgari surilgan "madaniy gegemonlik" g'oyasi sovet mafkurasi qanday qilib jamiyat ongini o'z nazoratiga olganini izohlashda muhim konsept sifatida qo'llaniladi. Unga ko'ra, hokimiyat faqat zo'ravonlik bilan emas, balki ma'naviy-ideologik yo'l bilan ham jamiyatni o'ziga bo'ysundiradi.

E. Fromm, K. Levin va E. Erikson kabi psixologlarning nazariyalari esa inson va tizim o'rtasidagi munosabatlarda ichki moslashuv, konformizm va shaxsiy identifikatsiya jarayonlarini tahlil etish imkonini beradi. Sovet jamiyatida bu holat "sodiq fuqaro" obrazini shakllantirish orqali namoyon bo'lgan.

O'zbekistonlik tadqiqotchilar - S. Karimov, A. Qayumov, B. Qosimov, A. Raximov va boshqalar - o'z asarlarida sovet mafkurasi va uning jamiyat hayotiga ta'sirini, xalqning ijtimoiy-madaniy qadriyatlari qanday o'zgarishga uchraganini yoritganlar. Shu bilan birga, mustaqillikdan keyingi tarixshunoslikda sovet boshqaruv tizimining siyosiy bosim va nazorat mexanizmlari,

hamda mahalliy aholining bunga bergan turlicha reaksiyalari (moslashuv, qarshilik, ichki irodaviy muvozanat) yangicha yondashuv asosida o'rganilmoqda.

Yevropa va Markaziy Osiyo tarixshunosligida esa S. Fitzpatrick, R. Pipes, A. Nove, T. Martin singari olimlarning tadqiqotlari sovet davrida hokimiyat va jamiyat o'rtasidagi "ruxsat etilgan ishonch" tushunchasini tahlil etadi. Ularning fikricha, sovet tizimi jamiyatga to'liq ishonmagan holda, nazoratni ishonch bilan uyg'unlashtirishga harakat qilgan - bu esa uzoq muddatli ijtimoiy psixologik muvozanatsizlikni keltirib chiqargan.

Shunday qilib, mavjud adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, sovet boshqaruv tizimi ishonch va nazoratni o'zaro bog'langan, ammo ziddiyatli jarayon sifatida amalga oshirgan. Bunda davlat mafkurasi, propagandistik siyosat va ijtimoiy nazorat vositalari jamiyatda tashqi itoatni ta'minlagan bo'lsa-da, ichki ishonchni to'liq shakllantira olmagan. Mazkur tahlillar ushbu tadqiqot uchun nazariy asos va metodologik poydevor bo'lib xizmat qiladi.

Metodologik asosi. Mazkur tadqiqotning metodologik asosi tarixiy, sotsiologik va psixologik yondashuvlarning uyg'unligiga tayanadi. Bunda sovet davrida mahalliy aholi va boshqaruv organlari o'rtasidagi munosabatlarni tahlil qilishda tarixiy-tahliliy metod, komparativ (taqqoslash) usuli, sotsiopsixologik tahlil hamda kontent-tahlil usullaridan foydalanildi.

Tarixiy-tahliliy yondashuv yordamida sovet davridagi siyosiy va ijtimoiy jarayonlar ketma-ketlikda o'rganilib, boshqaruv tizimining mahalliy jamiyat bilan o'zaro aloqalari tarixiy kontekstda tahlil qilindi. Bu usul sovet hokimiyatining markaziy siyosatidan tortib, mahalliy darajadagi ijro tizimigacha bo'lgan ishonch va nazorat mexanizmlarining shakllanishini yoritishga imkon berdi.

Komparativ metod orqali sovet davridagi boshqaruv tizimi boshqa totalitar tuzumlar bilan qiyoslab o'rganildi. Bu orqali sovet siyosiy nazoratining o'ziga xos jihatlari - ideologik tashviqot, jamoaviy mas'uliyat va fuqarolik ishonchini sun'iy shakllantirish mexanizmlari aniqlashtirildi.

Sotsiopsixologik yondashuv tadqiqotning asosiy nazariy tayanchlaridan biri bo'lib, unda E. Eriksonning shaxsiy identifikatsiya nazariyasi, K. Levinning ijtimoiy maydon nazariyasi, hamda E. Frommning "erkinlikdan qochish" kontsepsiyasi asos qilib olindi. Bu nazariyalar yordamida sovet davrida inson psixologiyasi qanday shakllanganligi, ishonch va itoat o'rtasidagi psixologik muvozanat qanday yuzaga kelganligi tahlil qilindi.

Kontent-tahlil usuli orqali sovet davri matbuoti, targ'ibot materiallari, arxiv hujjatlari va rasmiy nutqlarda "ishonch", "sodiqlik", "mehnatsevarlik" kabi tushunchalarning ideologik mazmuni o'rganildi. Bu esa sovet mafkurasining aholi ongiga ta'sir o'tkazish mexanizmlarini aniqlash imkonini berdi.

Shuningdek, tadqiqotda sistemali yondashuv qo'llanilib, ishonch va nazorat jamiyatning o'zaro bog'liq tarkibiy elementlari sifatida tahlil qilindi. Bu yondashuv sovet boshqaruvining faqat siyosiy emas, balki ijtimoiy-psixologik tizim sifatidagi murakkabligini ochib berdi.

Muhokama. Sovet davrida mahalliy aholi va boshqaruv organlari o'rtasidagi munosabatlar ishonch va nazorat o'rtasidagi murakkab dialektik bog'liqlik asosida shakllangan. Hokimiyat bir tomondan aholining siyosiy sadoqatini oshirish, ularning ijtimoiy faoliyatini "sotsialistik qadriyatlar" asosida yo'naltirishga intilgan bo'lsa, boshqa tomondan, har bir soha ustidan qat'iy nazoratni yo'lga qo'ygan. Bu esa jamiyatda tashqi itoat mavjud bo'lgan, ammo ichki ishonch yetarlicha shakllanmagan ikkiyuzlamachi muhitni yuzaga keltirgan.

Aholi ongida ishonch ko'proq majburlov, ideologik ta'sir va ijtimoiy bosim natijasida shakllangan. Sovet mafkurasi har bir fuqaroni "sodiq mehnatkash" sifatida ko'rsatishga intilgan bo'lsa-da, aslida ko'plab insonlarda siyosiy tizimga nisbatan befarqlik, ehtiyotkorlik yoki yashirin norozilik hissi hukm surgan. Shaxsiy fikrni erkin ifoda etishning cheklanishi, doimiy nazorat ostida yashash holati, "jamoat manfaatlarini" ni "shaxsiy manfaatlardan ustun qo'yish" talabi inson psixologiyasida ichki ziddiyatlar, qo'rquv va ishonchsizlikni keltirib chiqargan.

Shu bilan birga, sovet boshqaruv organlari aholi ishonchini qozonish uchun turli ijtimoiy mexanizmlardan - jamoatchilik nazorati, partiya yig'ilishlari, ilg'or ishchi va kolxozchilarni

taqdirlash, ommaviy tashviqot va madaniy tadbirlardan - keng foydalangan. Bunday faoliyat tashqi ko'rinishda birdamlik va ijtimoiy barqarorlikni ta'minlagan bo'lsa-da, ichki ijtimoiy-psixologik muvozanatni mustahkamlay olmagan.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, sovet davridagi ishonch tizimi asosan siyosiy sadoqat va mafkuraviy moslik tamoyillariga tayanib, haqiqiy insoniy ishonchdan farq qilgan. Aholi va hokimiyat o'rtasidagi muloqot bir tomonlama xarakterga ega bo'lib, fuqarolarning tashabbuskorlik darajasi cheklangan. Shu sababli, ishonch ko'proq "boshqariladigan" va "ruxsat etilgan" shaklda namoyon bo'lgan.

Bugungi nuqtai nazardan qaraganda, ushbu tarixiy tajriba jamiyat va davlat o'rtasidagi ishonchni sun'iy tarzda shakllantirish mumkin emasligini ko'rsatadi. Chinakam ijtimoiy ishonch faqat ochiqlik, shaffoflik va fuqarolik faolligini rag'batlantirish orqali yuzaga keladi. Sovet davrining bu boradagi tajribasi - ishonch va nazoratning o'zaro muvozanati buzilganda jamiyatda passivlik, formalizm va ichki befarqlik kuchayishini tasdiqlovchi muhim tarixiy saboqdir.

Xulosa. Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, sovet davrida mahalliy aholi va boshqaruv organlari o'rtasidagi munosabatlar ishonch va nazorat o'rtasidagi murakkab nisbat asosida shakllangan. Hokimiyat tomonidan jamiyatga nisbatan doimiy ideologik ta'sir, tashviqot, nazorat va ma'muriy bosimlar qo'llanilgan bo'lsa-da, bu chora-tadbirlar haqiqiy o'zaro ishonchni vujudga keltira olmagan. Aksincha, tashqi itoatkorlik ortida ichki norozilik, befarqlik va shaxsiy fikrni yashirish holatlari keng tarqalgan.

Sovet tizimi o'z siyosatini xalq ishonchiga emas, balki nazorat, qo'rquv va ideologik bosimga tayanib yuritganligi sababli, jamiyatda ishonch madaniyati tabiiy yo'l bilan rivojlanmagan. Biroq bu jarayon mahalliy aholining ijtimoiy moslashuv, yashirin qarshilik va ma'naviy barqarorlik strategiyalarini shakllantirishiga ham sabab bo'lgan.

Mazkur tadqiqot shuni ko'rsatadiki, davlat va jamiyat o'rtasida ishonchning mavjudligi boshqaruv tizimining barqarorligi uchun zarur shartdir. Chinakam ishonch faqat ochiqlik, adolat, hamkorlik va fuqarolik mas'uliyati asosida shakllanadi. Sovet davri tajribasi esa, aksincha, ishonchni nazorat bilan almashtirish jamiyatda ijtimoiy-psixologik muvozanatni buzishini tarixiy misol sifatida ko'rsatadi.

Shunday qilib, sovet davrida yuzaga kelgan ishonch va nazorat mexanizmlarini o'rganish nafaqat o'tgan davrni tahlil qilish, balki bugungi O'zbekiston sharoitida davlat va jamiyat o'rtasida o'zaro ishonchni mustahkamlashning ilmiy va amaliy asoslarini belgilashda ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Foucault, M. (1995). *Discipline and Punish: The Birth of the Prison*. New York: Vintage Books.
2. Gramsci, A. (1971). *Selections from the Prison Notebooks*. New York: International Publishers.
3. Fromm, E. (1941). *Escape from Freedom*. New York: Farrar & Rinehart.
4. Erikson, E. H. (1968). *Identity: Youth and Crisis*. New York: W. W. Norton & Company.
5. Lewin, K. (1947). *Frontiers in Group Dynamics*. *Human Relations*, 1(1), 5–41.
6. Fitzpatrick, S. (1999). *Everyday Stalinism: Ordinary Life in Extraordinary Times*. Oxford: Oxford University Press.
7. Pipes, R. (1994). *Russia under the Bolshevik Regime*. New York: Vintage Books.
8. Nove, A. (1989). *An Economic History of the USSR*. London: Penguin Books.
9. Martin, T. (2001). *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the Soviet Union, 1923–1939*. Ithaca: Cornell University Press.
10. Karimov, S. (2012). *O'zbekiston tarixida sovet mafkurasi va uning ijtimoiy oqibatlari*. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi nashriyoti.

Hoshimova Lolaxon Ahmed qizi,
Osiyo xalqaro universiteti o'qituvchisi

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA ART PEDAGOGIKASI VOSITASIDA KOGNITIV TAFAKKURNI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola art-pedagogika vositasida bo'lajak o'qituvchilarda kognitiv tafakkurni rivojlantirishning pedagogik asoslarini o'rganishga bag'ishlangan. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim tizimida kognitiv tafakkurni rivojlantirishning dolzarbligi va art-pedagogikaning ushbu jarayondagi ahamiyati tahlil qilingan. Maqolada art-pedagogik usullarning kognitiv tafakkurning analitik, sintetik, kreativ va refleksiv komponentlarini rivojlantirishdagi imkoniyatlari aniqlandi. Vizual tasvirlash, badiiy loyihalar va drama usullari kabi art-pedagogik metodlarning bo'lajak o'qituvchilarning muammolarni hal qilish qobiliyatiga ta'siri eksperimental tadqiqotlar asosida ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: art-pedagogika, kognitiv tafakkur, bo'lajak o'qituvchilar, vizual tasvirlash, badiiy loyihalar, integrativ ta'lim, kreativlik, refleksiya, pedagogik asoslar, kognitiv komponentlar.

Аннотация. Данная статья посвящена изучению педагогических основ развития когнитивного мышления у будущих учителей посредством арт-педагогики. В исследовании проанализирована актуальность развития когнитивного мышления в современной системе образования и значение арт-педагогики в данном процессе. В статье выявлены возможности арт-педагогических методов в развитии аналитического, синтетического, креативного и рефлексивного компонентов когнитивного мышления. На основе экспериментальных исследований показано влияние таких арт-педагогических методов, как визуальное отображение, художественные проекты и драма, на способность будущих учителей решать проблемы.

Ключевые слова: арт-педагогика, когнитивное мышление, будущие учителя, визуальное отображение, художественные проекты, интегративное образование, креативность, рефлексия, педагогические основы, когнитивные компоненты.

Annotation. This article is devoted to studying the pedagogical foundations of developing cognitive thinking in future teachers through art pedagogy. The research analyzes the relevance of developing cognitive thinking in the modern education system and the significance of art pedagogy in this process. The article identifies the potential of art-pedagogical methods in developing the analytical, synthetic, creative, and reflective components of cognitive thinking. Based on experimental studies, the influence of art-pedagogical techniques such as visual representation, artistic projects, and drama on the problem-solving abilities of future teachers is demonstrated.

Key words: art pedagogy, cognitive thinking, future teachers, visual representation, artistic projects, integrative education, creativity, reflection, pedagogical foundations, cognitive components.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli transformatsiya, globalizatsiya va ijtimoiy-iqtisodiy o'zgarishlar sharoitida yangi pedagogik yondashuvalarni talab qilmokda. Bugungi kunda ta'limning asosiy vazifasi nafaqat an'anaviy bilimlarni egallash, balki kognitiv tafakkur, kreativlik va innovatsion qobiliyatlarni rivojlantirishdir. Shu kontekstda art-pedagogika - san'at va pedagogikaning integratsiyasidan iborat bo'lgan uslubiy tizim sifatida, kognitiv tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi sifatida e'tiborga molik bo'lmokda. Ilmiy adabiyotlarda kognitiv tafakkur insonning murakkab aqliy faoliyati sifatida ta'riflanadi, uning tarkibiga tahlil qilish, sintez qilish, abstrakt fikrlash, muammolarni hal qilish, qaror qabul qilish va ijodiy yondashuvlar kabi yuqori darajadagi aqliy jarayonlar kiradi (Vygotsky, 1978; Piaget, 1952).

Zamonaviy neyroilmiy tadqiqotlar san'at bilan shug'ullanish miyaning bir vaqtning o'zida bir nechta sohalarini faollashtirishi va sinaptik aloqalarni kuchaytirishi haqida ma'lumot beradi (Posner et al., 2009).

Art-pedagogikaning nazariy asoslari konstruktivizm, gestalt-psixologiya, gumanistik psixologiya va tizimli yondashuvlar asosida shakllangan. Jon Deyning "Ta'lim san'at sifatida" konsepsiyasidan boshlab (Dewey, 1934), Elliot Ayznerning "Ta'limda san'at" g'oyalrigacha (Eisner, 2002) bo'lgan rivojlanish jarayoni art-pedagogikaning metodologik bazasini mustahkamlagan.

O'zbekiston ta'lim tizimida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash milliy taraqqiyotning ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Prezident Sh.M.Mirziyoyevning "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi"da ta'lim sifatini oshirish va innovatsion yondashuvalarni joriy etish ahamiyati ta'kidlangan. Respublikamizda ta'lim sohasidagi islohotlar bo'lajak o'qituvchilarning nafaqat metodik, balki kreativ va kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishni talab qilmokda.

Nazariy yondashuvlar: L.S. Vygotskiyning madaniy-tarixiy psixologiya nazariyasiga ko'ra, kognitiv tafakkur rivojlanishi ijtimoiy o'zaro ta'sir va madaniy vositalar orqali amalga oshadi. Uning fikricha, san'at inson tafakkurini rivojlantirishning muhim vositasi hisoblanadi. J. Piage ning kognitiv rivojlanish nazariyasida bolalarning tafakkur rivojlanishi bosqichlari san'at asarlari bilan ishlash orqali samarali ravishda rivojlantirilishi mumkin. J. Deyning pragmatik pedagogikasi asosida san'at orqali ta'lim amaliy tajriba orqali bilim olishning samarali usuli hisoblanadi. Uning "Ta'lim san'at sifatida" konsepsiyasi ta'lim jarayonida ijodiy yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydi. E. Ayznerning "Ta'limda san'at" g'oyalari bo'yicha, san'at nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki kognitiv qobiliyatlarni rivojlantirishning kuchli instrumentidir.

Mamlakatimizda art-pedagogika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar hali bosqichma-bosqich rivojlanayotgan bo'lsa-da, O.Yusupov, M.Xodjayeva, D.Azimovalarning ishlari ushbu yo'nalishdagi dastlabki qadamlardir. Xalqaro miqyosda esa art-pedagogikaning kognitiv tafakkurni rivojlantirishdagi samaradorligi ko'plab tadqiqotlar (Burton, 2010; Winner & Hetland, 2007) tomonidan isbotlangan.

Ushbu maqolaning dolzarbligi shundaki, zamonaviy ta'lim muhtida bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv tafakkurini rivojlantirishning innovatsion usullariga bo'lgan ehtiyoj ortib bormoqda. Art-pedagogika vositasida kognitiv tafakkurni rivojlantirishning pedagogik asoslarini o'rganish yangi metodologik yondashuvalarni ishlab chiqish imkonini beradi, bu esa o'z navbatida ta'lim sifatini oshirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotning nazariy ahamiyati art-pedagogika va kognitiv tafakkurni rivojlantirish o'rtasidagi o'zaro bog'liqlikni aniqlashda, amaliy ahamiyati esa bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda qo'llaniladigan innovatsion usullarni taklif qilishda namoyon bo'ladi.

Kognitiv tafakkur va art-pedagogikaning nazariy tahliliga etibor qaratadigan bo'lsak quyidagi xususiyatlarni o'z ichiga oladi:

Kognitiv tafakkur insonning atrof-muhit bilan o'zaro munosabatida muhim ahamiyatga ega bo'lgan kompleks psixik jarayondir. Zamonaviy psixologiya va pedagogika fanlarida kognitiv tafakkur quyidagi komponentlar orqali ifodalanadi: Analitik komponent - muammoli vaziyatlarni tahlil qilish, ularni tarkibiy qismlarga ajratish. Sintetik komponent - alohida elementlarni yangi butunlikda birlashtirish. Refleksiv komponent - o'z faoliyati va fikrlash jarayonini ob'ektiv baholash. Kreativ komponent - an'anaviy chegaralardan tashqarida fikrlashdan iborat.

Art-pedagogika ta'lim jarayonida turli san'at shakllaridan foydalanishga asoslangan bo'lib, uning asosiy tamoyillari quyidagilardan iborat: Integrativlik - turli bilim sohalarini san'at orqali birlashtirish, Sub'ektivlik - har bir shaxsning o'ziga xos talqin va ifoda uslubini qadrlash, Faollik - o'quvchilarning faol ijodiy ishtirokini ta'minlash, Dialogiylik - san'at asarlari orqali dialog va munozarani rivojlantirishdan iborat.

Art-pedagogik usullarning kognitiv tafakkurni rivojlantirishdagi imkoniyatlari esa quyidagilardan iborat: Bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv tafakkurini rivojlantirishda quyidagi vizual usullardan foydalanish samarali hisoblanadi: Konseptual kartalar- murakkab pedagogik tushunchalarni vizual ifodalash. Mental xaritalar - g'oyalarni tashkil etish va ular o'rtasidagi bog'liqliklarni aniqlash. Sxema va diagrammalar - pedagogik jarayonlarni modellashtirishdan iborat.

1-jadval

Bosqich	Asosiy vazifalar	Kutilayotgan natijalar
Tayyorgarlik	Motivatsiyani shakllantirish, asosiy ko'nikmalarni egallash	San'atga nisbatan ijobiy munosabat, elementar badiiy ko'nikmalar
Asosiy	Usullarni o'zlashtirish, darslarda qo'llash	Kognitiv tafakkurning rivojlanishi, metodik kompetensiyaning oshishi
Takomillashtirish	Tajribani umumlashtirish, kasbiy faoliyatda qo'llash	Mustaqil metodik tizimni shakllantirish, innovatsion yondashuvlar

1-jadval: Vizual usullarning kognitiv qobiliyatlarga ta'siri.

Badiiy loyihalar orqali bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv tafakkurini rivojlantirishning asosiy yo'nalishlari: Muammoli pedagogik vaziyatlar - real ta'lim muammolarini badiiy vositalar yordamida hal qilish. Interfals loyihalar - turli fanlarni integratsiya qiluvchi loyihalar. Tadqiqot loyihalari - san'at orqali pedagogik hodisa va jarayonlarni o'rganishdan iborat. Drama va rolli o'yinlar orqali bo'lajak o'qituvchilarning quyidagi kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish mumkin: Pedagogik vaziyatlarni modellashtirish - kelajakdagi kasbiy faoliyatga tayyorgarlik. Muloqot ko'nikmalari - o'quvchilar, ota-onalar va hamkasblar bilan munosabatlar. Kreativ yechimlar - an'anaviy usullardan tashqarida fikrlashdan iboratdir.

Art-pedagogikani bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashga joriy etish uchun quyidagi shartlar zarur:

Metodik ta'minot - art-pedagogik usullar bilan ishlash bo'yicha qo'llanma va uslubiy qo'llanmalar

Moddiy-texnik baza - san'at materiallari, maxsus jihozlar va ijodiy maydonchalar

Kadrlar tayyorlash - art-pedagogika bo'yicha malakali o'qituvchilar

Art-pedagogikani bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashga joriy etish quyidagi bosqichlarda amalga oshirilishi mumkin:

Birinchi bosqich – tayyorgarlik

Art-pedagogikaga nisbatan motivatsiyani shakllantirish

Asosiy badiiy ko'nikmalarni egallash

Kognitiv tafakkurni rivojlantirishda san'atning ahamiyatini anglash

Ikkinchi bosqich – asosiy

Turli art-pedagogik usullarni o'zlashtirish

O'quv dasturlariga art-pedagogik elementlarni kiritish

Integrativ darslarni loyihalash va amalga oshirish

Uchinchi bosqich – takomillashtirish

O'z tajribasini tahlil qilish va umumlashtirish

Pedagogik faoliyatda art-pedagogikani qo'llash

Kasbiy rivojlanishda san'atdan foydalanish

Natijalar tahlili: Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, art-pedagogika vositalaridan foydalanish bo'lajak o'qituvchilarning quyidagi kognitiv qobiliyatlarini sezilarli darajada oshiradi:

- Muammolarni aniqlash - 35% ga o'sish
- Yechimlarni loyihalash - 42% ga yaxshilanish
- Kreativ yondashuvlar - 28% ga o'sish
- Refleksiv qobiliyat - 39% ga rivojlanish

Xulosa va takliflar: Art-pedagogika bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv tafakkurni rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi. Ushbu tadqiqot natijalari asosida quyidagi takliflar ishlab chiqildi:

Art-pedagogika kognitiv tafakkurni kompleks rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanib, u talabalarning analitik, sintetik, kreativ va refleksiv qobiliyatlarini bir vaqtning o'zida rivojlantiradi. Integrativ yondashuv asosida shakllantirilgan art-pedagogik model turli bilim sohalarini birlashtirish imkoniyatini beradi va bo'lajak o'qituvchilarga fanlararo aloqalarni o'rnatish ko'nikmasini shakllantiradi. San'at vositalari orqali ta'lim berish nafaqat kognitiv, balki emotsional-intellektual rivojlanishga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi, bu esa o'quv jarayonining samaradorligini oshiradi.

Art-pedagogikani bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashga joriy etish nafaqat ularning kognitiv tafakkurini rivojlantirishga, balki umumiy kasbiy tayyorgarlik sifatini oshirishga ham xizmat qiladi. Bu esa o'z navbatida ta'lim tizimining samaradorligini oshirishga olib keladi. Art-pedagogika bo'lajak o'qituvchilarning kognitiv tafakkurini rivojlantirishning samarali vositasi hisoblanadi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki: Art-pedagogik usullar kognitiv tafakkurning barcha komponentlarini (analitik, sintetik, kreativ, refleksiv) rivojlantiradi. Vizual tasvirlash, badiiy loyihalar va drama usullari muammolarni hal qilish qobiliyatini 35-45% ga oshiradi. Integrativ yondashuv orqali fanlararo aloqalarni mustahkamlash imkoniyati yuzaga keladi. San'at vositalari orqali ta'lim o'quvchilarning mavzuga qiziqishini oshiradi va o'zlashtirish darajasini yaxshilaydi. Bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasi art-pedagogik ta'lim modeli asosida sezilarli darajada oshadi.

Tadqiqot davomida aniqlandiki, art-pedagogikani qo'llash bo'lajak o'qituvchilarga nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalarni ham egallash imkoniyatini beradi. Bu esa ularning kelajakda o'z o'quvchilariga ta'lim berish jarayonida yanada samarali va innovatsion yondashuvlarni qo'llashlariga yordam beradi. Xulosa qilib aytish mumkinki, art-pedagogika zamonaviy ta'lim jarayonida nafaqat estetik tarbiya vositasi, balki kognitiv tafakkurni rivojlantirishning mustahkam pedagogik asosga ega bo'lgan usuli sifatida alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – T.: 2020.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2022-2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi Farmoni. – T.: 2022.
3. Azimova D.R. Pedagogik texnologiyalar va innovatsiyalar. – T.: Fan, 2021. – 215 b.
4. Xodjayeva M.A. San'at asosida ta'lim berish metodlari. – T.: O'qituvchi, 2020. – 168 b.
5. Yusupov O'.K. Zamonaviy pedagogik tadqiqotlar metodologiyasi. – T.: Akademnashr, 2022. – 192 b.
6. Qurbanov Sh.A. Kognitiv psixologiya asoslari. – T.: Universitet, 2019. – 245 b.
7. Abdullayeva R.H. Art-pedagogika: nazariya va amaliyot. – T.: Ma'naviyat, 2021. – 178 b.
8. Выготский Л.С. Психология искусства. – М.: Искусство, 2020. – 352 с.
9. Мелик-Пашаев А.А. Педагогика искусства и творческие способности. – М.: Просвещение, 2019. – 267 с.
10. Яковлева Н.Н. Арт-педагогика в современном образовании. – СПб.: Речь, 2021. – 198 с.

Pardayev Sirojiddin Shokir o'g'li,
Samarqand davlat pedagogika instituti
O'zbek tili va adabiyoti kafedrası assistenti
Pardayevsirojiddin95@gmail.com
+998933009541

“SHUM BOLA” ASARIDA MADANIYATNI AKS ETTIRUVCHI LEKSIK BIRLIKLAR

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'zbek madaniyatini anglashda o'ziga xos maktab bo'lib qolgan, jahonga mashhur “Shum bola” qissasida madaniyatni anglatuvchi leksik birliklar obyekt sifatida olingan. Eslatib o'tamiz, 2023-yilda ushbu badiiy asar “Barcha zamonlarning yuzta eng yaxshi bolalar kitobi” ro'yxatiga kiritilgan.

Kalit so'zlar: “Shum bola”, qissa, madaniyat, leksika, urf-odat, xalqona, bozor, mehmondo'stlik, elita madaniyat, oraliq madaniyat

Аннотация. В данной статье в качестве объекта исследования рассматриваются лексические единицы, отражающие культурные аспекты в всемирно известной повести “Шум бола,” ставшей своеобразной школой в понимании узбекской культуры. Следует отметить, что в 2023 году это художественное произведение было включено в список “Сто лучших детских книг всех времен.”

Ключевые слова: “Шум бола,” повесть, культура, лексика, обычаи, народный, рынок, гостеприимство, элитная культура, промежуточная культура.

Abstract. In this article, lexical units denoting culture are taken as an object in the world-famous story “Shum bola,” which has become a unique school in understanding Uzbek culture. We remind you that in 2023, this work of art was included in the list of “One Hundred Best Children's Books of All Time.”

Key words: “Shum bola,” story, culture, lexicon, custom, folk style, market, hospitality, elite culture, intermediate culture.

Kirish. G'afur G'ulom “Shum bola” qissasida o'zbek xalqining XX asr boshlaridagi kundalik hayotini, og'ir ijtimoiy-iqtisodiy vaziyatni tasvirlab bergan. Unda xalqimizning madaniyati, mentalitetiga xos xususiyatlar, dunyoning milliy manzarasi mahorat bilan ochib berilgan. Aslini olganda, har qanday kitobxon o'zini bosh qahramonning o'rniga qo'yib, undan o'zining zarrasini topishi mumkin edi. Qissadagi qanotli jumlar, qadriyat va stereotiplar hayotiy bo'lib, hozirga qadar xalq madaniyatida qo'llanilishi, hayotiyligi bilan muhim ahamiyat kasb etadi. Asar voqealari insonlarni shukur va sabr qilishga, aql bilan turmush kechirishga, maqsadga erishish yo'llarini oqilonalik bilan topishga undaydi, ijodiy ong bilan bog'liq jarayonlarni to'g'ri idrok etishga yordam beradi, bu esa adib o'zi mansub bo'lgan lingvomadaniyatda axloqiy qadriyatlar ustivor ekanligidan dalolat beradi[1].

Shuni alohida ta'kidlash kerakki o'zbek badiiy adabiyotida salmoqli, milliy-madaniy turmush tarzi, muloqot madaniyatini ochib beruvchi asarlar juda ko'p, biroq “Shum bola” qissasida haqiqiy o'zbekona o'ziga xosliklarni ochib beruvchi jumlar, ta'riflar boshqa asarlarga qaraganda ko'proq, nazarimizda. Misol uchun quyidagi jumlarni keltirib o'tamiz: Uzun ko'chaning o'ng, chap tomonidagi pastqam, tor ko'chalarda o'g'il va qiz bolalar to'planib, har xil o'yinlar o'ynaymiz. Kurash, “botmon-botmon”, “oq terakmi-ko'k terak”, “qushim boshi”, “mindi-mindi”, “o'g'ri keldi”, “bekinmachoq” degan o'yinlarimiz bor. Bular hammasi oqshom o'yinlari, kunduzgi o'yinlar boshqacha: har xil oshiq o'yini, yong'oq o'yini, to'p o'yini, zumchillak o'yini, yov-yov kamalak otish, yalang'och poyga, ot o'g'risi va hokazo. Xullas, na kechasi, na kunduzi o'yin vajidan taqchillik tortmas edik. Ramazon oyida o'yinimizning turlari yana ko'payib ketadi. Oqshomlari mahallada eshikma-eshik yurib, ramazon aytamiz. Namozshomdan saharlik oshgacha

machitma-machit yurib qorilarning qiroatini eshitamiz. Ayniqsa, oydin oqshomlar maza qilib o'ynaymiz. Yoz, kuz, bahor vaqtlarida-ku, ko'chalarimiz tuproq bo'lganligi uchun, yumshoqqina, maza bo'lar edi, ammo qish kunlari belgacha loy, botqoq bo'lganidan o'yinlarni katta maydonlarga yoki bostirma yo'lkalarga ko'chiramiz[2].

Mavzuning dolzarbligi va metodlar. Asarda bolalar o'ynaydigan o'yinlar yil fasllariga taqsimlangan, matnning davomida har bir o'yinning qanday o'ynalish tartibi, ishtirokchilar soni, o'yinga xos jumlar batafsil yoritilgan. Jumlar xalq tili asosida ifodalangan bo'lib, unda shevaga oid bir muncha birliklardan ham ifodalaniladi. Shubhasiz, asar madaniy makon stereotiplarini ifodalab berishda mukammal tavsifga egaligi bilan xarakterlanadi.

Qissadagi "qanotli iboralar" avloddan avlodga o'tib, xalq madaniyatida yashab kelayotgan, odamlarni harakatga, maqsadlarga erishishga undaydigan ma'nolar, qadriyatlar va stereotiplarning dolzarbligini ko'rsatadi. Ijodiy fikrlash jarayonlarini rag'batlantirish, his-tuyg'ularni uyg'otish, o'quvchilar orasida bog'liqlik hissini yaratish, shuningdek, yozuvchiga tegishli bo'lgan til madaniyati pozitsiyasida to'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar namunalarini ko'rsatish asarning asosiy tamoyillaridan biridir[3].

G'afur G'ulomning "Shum bola" qissasida "qanotli ibora"ga aylangan shunday gaplar bor: "Attorlikni aylanib chiqqandan keyin bir bola:

Dada, bu do'konlarda nima ish qiladilar? – deb dadasidan so'ragan ekan.

– Ey, o'g'lim bular bozor kuni xalqni aldaydilar, begim kuni bir-birini aldaydilar, – javob bergan ekan dadasi. Biroz kamsitib aytibdi. Bular har kuni, har soat xalqni aldaydilar. Nima qilaman, Osmon uzoq, yer qattiq. Qilichni ko'tarib qish kelayotir. Men axir ko'chib ketgan qishloqning tandiri emasman-ku, qishin-yozin og'zimni ochib, esnab o'tirsam. Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak"[4].

Aslini olganda, bosh qahramon o'z mavjudligining mohiyatini aniqlash chog'ida aytgan ibora butun asar ohangini belgilaydi. Bosh qahramon bozorda sayr qilar ekan, shahar hayoti unga to'g'ri kelmasligini, oilasini o'zi yaratgan muammolar bilan yolg'iz qoldirganini teran tushunadi. Natijada, qahramon umidsiz ahvolga tushib qoladi va uning hayoti ilgari orzu qilganidek, befarq qolmadi[5]. O'zbek xalqi ham boshqa xalqlar qatori o'z farovonligini muttasil yuksaltirishga intiladi, boyitish oson yo'l bilan amalga oshsa, ayniqsa, quvonarlidir. Biroq muammo shundaki, inson o'zida mavjud bo'lgan narsani qadrlamaydi, aksincha, ko'proq va ko'proq narsani olishga intiladi. Albatta, orzular va maqsadlar o'zingiz xohlagan narsaga erishish yo'lida o'z-o'zini rivojlantirish uchun turtki bo'ladi, lekin haqiqat shundaki, ko'p hollarda boylikka chanqoqlik oqlanmaydi, umidlar asossiz ravishda yuqori bo'lib chiqadi va odam bunday emas, uzoq va qattiq ishlashga tayyor bo'ladi. Bosh qahramon o'z misolida odamlar o'zlarida bor narsani qadrlamasliklarini, aksincha "ko'r-ko'rona" yangi narsaning orqasidan yugurishlarini aniq ko'rsatadi, chunki "insonga doimo ko'p narsa kerak"[6].

Shunday qilib, asar muallifi cheksiz kuchga ega bo'lgan eng boy odamlar ham hamisha boylikka intilishlarini ko'rsatadi va bu ularni oddiy fuqarolarning azoblanishiga olib keladigan urushlarni boshlashga majbur qiladi[7]. G'afur G'ulom davlat taraqqiyotining butun tarixi davomida o'zbek xalqini qiynab kelayotgan, mentalitetga, madaniyatga salbiy ta'sir ko'rsatgan muammoni shu bir jumla bilan yetkaza olgani, hamda uning tildagi ifodasini topgani e'tiborlidir. Ya'ni "Bir tovuqqa ham don kerak, ham suv kerak"[8].

Tahlil va natijalar. Kitobxon asarni o'qir ekan, qahramonlar tilidan aytilayotgan har bir jumla voqelikni yanada yorqin, yanada real tasavvur etishga yordam beradi. O'z-o'zidan ona xalqimizning qon-qoniga singib ketgan jumlar, onajonlar, otajonlar va yaqin qarindoshlar tilidan aytiladigan jumlar quloqqa xush yoqadi. Quyida keltiriladigan jumla insonda xuddi shu emotsiyani shakllantiradi: Ammam va pochcham meni erkalab qarshi oldilar.- Kel-a, bo'yingdan girgitton bo'lib ketay, seni qaysi shamol uchirdi, akam tirilib keldimi, haligina qovog'im uchib turgan edi, - dedi ammam. - Ha, balli, azamat, necha kundan buyon ko'zim uchib, yo'lpashsha aylanib yurgan edi, haytovur yaxshilikka ko'rindi. Sen kelar ekansan, balli-balli, - dedi

pochcham[9]. Ushbu jumlar orqali xalqona ohang bilan qilingan muloqot jarayonida haqiqiy o'zbekona mehr-oqibat, samimiyat yaqqol seziladi. "Bo'yginangdan girgitton bo'lay" iborasi orqali bolakayning bo'yi cho'zilganligini, "qaysi shamol uchirdi" iborasi orqali esa asar qahramonining ammasinikiga shunchaki kelmasligi, bir sabab bilan tashrif buyurganligini, "akam tirilib keldimi" jumlasini orqali bolakayning otasiga o'xshashligini, "haligina qovog'im uchib turgandi", "ko'zim uchib turgandi", "yo'lpashsha aylanib yurgandi" iboralari orqali esa mehmon kelishiga oldindan ishoraliq ifodalangan[10]. Qoravoy, amma hamda pochcha o'rtasida bo'lib o'tgan suhbatdan olingan kichik parchaning o'zidayoq juda katta xalqona madaniy turmush tarzi ifodalab berilgan. Asar boshdan oyoq mana shunday madaniy qadriyatlarni uzatishga mo'ljallangan matndan tarkib topganligi bilan maqolaning tahlil obyektiga tanlab olingan[11].

"Shum bola" qissasida, bizningcha, o'zbek xalqi madaniyati bilan uzviy chambarchas bog'liq holda, badiiy matnda namoyon bo'ladigan yana bir "qanotli ibora" keltirildi: "O'tovning eshigini qoqib, "Xudoyi qo'noq", dedim"[12]. Gap shundaki, o'zbeklar juda mehmondo'st xalq. Umuman olganda, bu butun dunyoda qadrlanadigan fazilat bo'lsa – ba'zida mehmondo'stlik quyushqondan chiqib ketadi, chunki mehmonlar samimiy kutib olishni suiste'mol qilishadi.

Mazkur asarda o'zbek xalqining uy-ro'zg'or buyumlari, urf-odatlar, e'tiqod va an'analarini ifodalovchi bir qancha leksik birliklarni uchratish mumkin: "dasturxon", "kavush", "kafan", "kigiz" va "namozxona" "g'assol", "madrasa", "ichkari", "ko'rpacha", "choyxonachi", "jinni", "atala", "do'ppi", "oshiq" (o'yin turi), "saharlik", "daftar", "ko'ylak", "hofiz", "tandir", "somsa", "ayron", "ariq" va boshqalar[13].

G'afur G'ulomning "Shum bola" qissasida oraliq madaniyat ("xalq madaniyati", "uchinchi madaniyat") tili istifoda etilgan bo'lib, u ko'plab xalq tillarida jonli sudlanuvchiga xos so'zda namoyon bo'ladi: "boydek sanqimoq", "laqillamoq", "tumonat odam", "baqir-chaqir", "suruvda bozorda kezmoq", "aqldan ozgan", "kuygan", "Uf, men eng muhim qushlarni deyarli unutib qo'ydim!", "Oh, ular buni sog'inib ketishdi", "Unda men haqiqiy muammoga duch keldim", "kuchukcha", "mayda qovrilgan", "turq", kabi[14]. G'afur G'ulomning "Shum bola" qissasida elita ("kitob") madaniyati va adabiy o'zbek tili o'z ifodasini topmagan bo'lsa-da, hokimiyat tepasida turgan odamlar haqida "Sulton do'stlari bilan o'tirdi", "Menga yaxshiroq bo'lganini bering!" kabi jumlar ishlatilgan[15].

Xulosa. Xulosa qilib aytganda keltirilgan misollar xalqning butun turmush tarzini aks ettiradi. Ularda nafaqat milliy urf-odatlarimiz, balki mehmondo'stlik marosimlari, bolalar o'yinlari va boshqa ko'p narsalar tasvirlangan. Bularning barchasi o'quvchini vaziyatga chuqur kirib borishga, hatto tasvirlangan voqealar ishtirokchisi kabi his qilishga imkon beradi. Xalqonalik bozor tasvirlari orqali mahorat bilan tasvirlanganki, ular o'zbekonalik, azaliy qadriyatlarni o'zida aks ettiradi. Asarning boshqa tillardagi tarjimalarini o'qigan boshqa madaniyat vakillari ham o'zbek xalqiga xos bo'lgan an'analar, hayotiy yashash tarzi bilan yaqindan tanishadi, demak, uzatilayotgan axborot o'zida obyektiv borliqning barcha haqiqatlarini mujassam etgan bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. A. Abdullayev, O'zbek tilida milliy-madaniy leksikaning semantik tahlili, Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2021.
2. A. Karimov, Til va madaniyat: O'zbek adabiy tili leksikasida milliylik ifodasi, Samarqand: SamDU nashriyoti, 2020.
3. M. Mirzayev, Til va tafakkur: Leksik birliklar madaniy talqini, Toshkent: Yozuvchi, 2019.
4. N. Rasulova, "O'zbek tilida madaniy semantik birliklarning shakllanish omillari," O'zbek tili va adabiyoti jurnali, vol. 3, no. 4, pp. 45–52, 2022.
5. S. Jo'rayev, "G'afur G'ulom ijodida xalqona leksika va milliy ruh," Adabiyotshunoslik muammolari, vol. 2, no. 1, pp. 77–84, 2023.

6. G'. G'ulomov, Shum bola, Toshkent: Adabiyot va san'at nashriyoti, 1940.
7. U. Tursunov, "XX asr o'zbek adabiyotida madaniyatni ifodalovchi til birliklari," Tilshunoslik izlanishlari, vol. 1, no. 2, pp. 112–119, 2021.
8. Z. Qodirova, Madaniyatlararo kommunikatsiya va til birliklari: nazariya va amaliyot, Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti, 2020.
9. D. Yo'ldosheva, "Madaniy leksika va konnotativ ma'nolarning o'zaro aloqasi," Filologiya masalalari, vol. 4, no. 3, pp. 98–106, 2022.
10. B. Raufov, O'zbek xalqining milliy qadriyatlari til vositasida ifodalanishi, Buxoro: BDU nashriyoti, 2023.
11. M. Tohirova, "O'zbek tilidagi frazeologizmlarda madaniy mazmunning ifodalanishi," Til va adabiyot ta'limi jurnali, vol. 2, no. 5, pp. 57–63, 2021.
12. L. Ahmedova, O'zbek badiiy matnlarida etnomadaniy komponentlar, Toshkent: Navoiy universiteti nashriyoti, 2023.
13. N. Abdusattorova, "O'zbek adabiyotida xalqona iboralar orqali milliy madaniyat ifodasi," O'zbek tili va adabiyoti, vol. 1, no. 2, pp. 31–38, 2020.
14. D. Qosimova, "G'afur G'ulom asarlarida madaniyatni aks ettiruvchi leksik birliklarning lingvokulturologik tahlili," Filologiya va madaniyat, vol. 5, no. 1, pp. 102–110, 2024.
15. I. Nazarov, O'zbek tilining leksik boyligi va madaniyat bilan aloqadorligi, Toshkent: Fan nashriyoti, 2022.

Raximov Bobur Azimboyevich,
Ma'mun universiteti Psixologiya kafedrasida katta o'qituvchisi
E mail: raximovbobur031@gmail.com
Pirmetova Sadokat Farxodovna,
Ma'mun universiteti 3-bosqich talabasi

OLIY O'QUV YURTI O'QITUVCHILARINING KASBIY RIVOJLANISH JARAYONIDA MUAMMOLARNI BARTARAF QILISH KOPING STRATEGIYALARINING O'RNI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada oliy o'quv yurti professor-o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishining asoslaridan biri bo'lgan muammolarni bartaraf qilish koping strategiyalarning psixologik tomonlari, turlari, namoyon bo'lish shakllari va o'ziga xos jihatlari haqida mulohaza yuritiladi.

Kalit so'zlar: muammo, oliy ta'lim, professor-o'qituvchi, kasb, pedagog, rivojlanish, koping strategiya, maqsad, kasbiy karyera.

Аннотация. В данной статье рассматриваются психологические аспекты, виды, формы проявления и особенности копинг-стратегий, направленных на преодоление трудностей, как одного из важнейших факторов профессионального развития преподавателей высших учебных заведений.

Ключевые слова. проблема, высшее образование, преподаватель, профессия, педагог, развитие, копинг-стратегия, цель, профессиональная карьера.

Abstract. This article discusses the psychological aspects, types, forms of manifestation, and specific features of coping strategies used to overcome difficulties, which constitute one of the fundamental components of the professional development of university professors and teachers.

Key words: Problem, higher education, professor-teacher, profession, pedagogue, development, coping strategy, goal, professional career.

Kirish. Yurtimizda bugungi kunda oliy ta'lim sohasida olib borilayotgan keng qamrovli islohotlar zahirida avvalo o'sib kelayotgan yosh avlodni milliy ma'naviyatimiz ruhida tarbiyalashga bel bog'lagan professor-o'qituvchilarni har tomonlama qo'llab-quvvatlash, ularga imtiyoz va yengilliklar yaratib berishga davlat ahamiyati darajasida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 1-fevraldagi «Pedagogning maqomi to'g'risida» gi O'RQ-901-sonli Qarori ta'lim tizimining turli sohalarida faoliyat yuritayotgan pedagog xodimlarga qaratilayotgan e'tiborning yuksak na'munasi sifatida e'tirof etiladi [1].

Mazkur qonun bilan pedagoglarning sha'ni, qadr-qimmati, huquqlari, imtiyozlari, burch va majburiyatlari davlat tomonidan aniq va ravshan belgilab berildi va o'qituvchilik kasbining nufuzi har qachongidan yanada ko'tarildi. Natijada o'qituvchilik kasbi eng sharaflilik sifatida e'tirof etilmoqda.

Asosiy qism. Bugungi kunda oliy ta'lim tizimida erishilayotgan ko'plab yutuqlarga qaramasdan, bir qator muammolar ham ko'zga tashlanmoqda. Ayniqsa, bu hol oliy ta'lim muassasasida faoliyat yuritayotgan turli yosh va mehnat tajribasiga ega professor - o'qituvchilardagi ta'lim - tarbiya va ilmiy faoliyatda yuzaga keluvchi muammolarni bartaraf qilish bo'yicha koping strategiyalarning yetishmasligi muammosidir. Buning oqibatida kasbiy – pedagogik va ilmiy faoliyatda pasayishlar yuzaga kelmoqda. Psixologik adabiyotlarda «muammo» va «koping strategiya» tushunchalariga ko'plab ta'riflar berilgan. Eng keng uchraydigan ta'riflarga ko'ra, muammo - bu inson yoki biror tizim doirasidagi mavjud bilim, ko'nikma, malakalar va vositalar yordamida darhol hal qilolmaydigan, lekin yechimni topish zarur bo'lgan vaziyat yoki masaladir. Psixologik nuqtai nazardan, muammo bu kognitiv ziddiyat, ya'ni shaxsning maqsadi va unga erishish vositalari o'rtasida nomuvofiqlik paydo bo'lishidir deya ta'kidlangan

[2].Haqiqatdan ham kasbiy-pedagogik faoliyatda paydo bo'luvchi turli xil xarakterdagi muammolarni bartaraf qilish uchun insondan shaxsiy potensial talab qilinadi. Ammo, oliy ta'lim pedagoglarining xohish va imkoniyatlarining bir-biriga mos kelmay qolishi natijasida muammolarni bartaraf qilish bo'yicha koping strategiyalar namoyon bo'lishida uzilishlar sodir bo'ladi.

Koping strategiya tushunchasiga esa ko'plab psixolog olimlar tomonidan quyidagicha ta'riflar beriladi:

R.S.Lazarus va S.Folkmaning fikricha, koping strategiyalari inglizcha coping strategies so'zidan olingan bo'lib, bu insonning qiyin, stressli, muammoli yoki ziddiyatli shaxsiy, hayotiy va kasbiy vaziyatlarda hissiy - kognitiv holatini barqaror saqlash, muammoni hal etish yoki unga moslashish uchun qo'llaydigan psixologik mexanizmlar majmuasidir. Boshqacha aytganda, koping strategiyalar - bu shaxsning turli hayotiy bosim va murakkab vaziyatlarga nisbatan ongli yoki yarim ongli tarzda tanlaydigan moslashuv hamda himoya usullari hisoblanar ekan[3]. Olimlarning qarashlariga asoslanadigan bo'lsak, koping strategiyalar nafaqat muammolarni bartaraf qilish uchun, qolaversa unga moslashish uchun ham zarur ekan. Chunki kasbiy-pedagogik faoliyatda yuzaga keladigan muammolar turli xarakterga egadir. C. S.Carver, M. F.Scheier, J. K. Weintraub, N. S.Endler, J.A.Parker, B.E. Compas, J.K.Connor-Smith, H.Saltzman, A. H.Thomsen, M. E.Wadsworthlarning fikricha, 1990-yillardan hozirgacha bo'lgan davrda zamonaviy psixologiyada koping strategiyalari ijtimoiy, madaniy, shaxsiy va kasbiy kontekstlar doirasida o'rganila boshlandi. Ayniqsa, pedagogika va psixologiyada o'qituvchilarning kasbiy stressni yengishida koping strategiyalarning roli alohida o'rganilmoqda[4],[5],[6]. Yuqorida berilgan ta'riflarga ko'ra, pedagoglarda xususan, oliy ta'lim muassasalari professor-o'qituvchilarda pedagogic-psixologik yondashuv asosida muammoli va stressli vaziyatlarda samarali koping strategiyalarini qo'llash malakasini rivojlantirish ularning kasbiy karyerasini muvaffaqiyatli asosda olib borish imkonini berar ekan. Bu o'rinda oliy ta'lim pedagoglariga faqatgina koping strategiyalarni samarali qo'llay olish jihatidan qarash biroz noto'g'ridek tuyuladi. Chunki, mazkur xususiyat bilan birgalikda unga yondosh bo'lgan boshqa psixologik jarayonlar, xususiyatlar va holatlar ham shaxsning kasbiy rivojlanishida ishtirok qiladi. Ya'ni birinchi o'rinda pedagog o'zi faoliyat yuritayotgan kasbiy sohasiga nisbatan psixologik jihatdan tayyor bo'lishi lozim. Negaki, professor – o'qituvchilar avvalo o'z kasbiy sohasi bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmaga ega bo'lishi kerak.

Mutaxassisning bevosita psixologik tayyorgarligi dastlabki tayyorgarlikni faollashtirish natijasi sifatida ishtirok etadi. Shaxsning kasbiy faoliyatga dastlabki salohiyatli tayyorligi bevosita ayni vaqtdagi tayyorligining asosi hisoblanadi. Shuning uchun mutaxassisni oliy o'quv yurtida tayyorlash unda kasbiy faoliyat uchun yetarli bo'lgan sifatlarni shakllantirish lozim.

Aaliy psixologik amaliyotda xususan eksperimental psixologiyada professor-o'qituvchilarning dominant koping strategiyalarini o'rganishga qaratilgan bir qator metodikalar bugungi kunda ham amaliyotda qo'llanilib kelinmoqda. Ulardan biri D.Amirxan metodikasining V.M.Yaltonskiy va N.A.Sirotalar tomonidan modifikatsiyalangan «Hayotiy muammolarni bartaraf etishning koping strategiyalarini o'rganish» metodikasidir. Mazkur metoddan shaxsning hayotiy muammolarni bartaraf etishning koping strategiyalarini o'rganish imkoniyati mavjud bo'lib, u 3 ta shkaladan;

- Muammoni bartaraf qilish;
- Ijtimoiy muhitdan tayanch izlash;
- Muammodan qochish shkalalaridan iborat bo'lib, «jahlim chiqqanda men» deb berilgan savolga sinaluvchilar 33 xildagi tasdiq hukmlarni orqali 0-2 ball oralig'ida baholab javob berishlari so'raladi [7].

Amaliy qism. Biz oliy ta'lim professor-o'qituvchilarida «Hayotiy muammolarni bartaraf etishning koping strategiyalarini o'rganish» darajasini aniqlash maqsadida Ma'mun universitetining jami 60 nafar pedagogida jumladan, 25-44 yosh tofasidagi professor-

o'qituvchilardan 31 nafarini yosh pedagoglar va 45-65 yosh toifasidagi 29 nafarini esa katta yoshli pedagoglar sifatida tanlab oldik va metodikadan olingan natijalar quyidagicha bo'ldi.

1-jadval.

Turli yoshli pedagoglarda «Hayotiy muammolarni bartaraf etishning koping strategiyalari» metodikasi natijalari

(Mann–Whitney mezoni asosida, n=60)

Ko'rsatkichlar	Sinaluvchilar turi	n	O'rtacha rang	U	p
Muammoni bartaraf qilish	Yosh pedagoglar (25–44 yosh)	31	20.75	230.500	0.001**
	Katta yoshli pedagoglar (45–65 yosh)	29	40.85		
Ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga intilish	Yosh pedagoglar (25–44 yosh)	31	29.45	438.500	0.812
	Katta yoshli pedagoglar (45–65 yosh)	29	31.02		
Muammodan qochish	Yosh pedagoglar (25–44 yosh)	31	35.60	272.500	0.003**
	Katta yoshli pedagoglar (45–65 yosh)	29	24.15		
	Jami:	60			

“Muammoni bartaraf qilish” shkalasi bo'yicha katta yoshli professor-o'qituvchilarda o'rtacha ko'rsatkich yuqoriroq (40.85) bo'lib, bu ularning muammolarga aktiv, real yechim topishga yo'naltirilgan yondashuvlarga ega ekanligidan dalolatdir. Ushbu farq $**p = 0.001$ darajasida statistik yuqori ahamiyatli hisoblanadi.

“Muammodan qochish” koping strategiyasi bo'yicha esa yosh pedagoglarning o'rtacha rangi (35.60) yuqoriroq bo'lib buning sababi ular muammoni inkor etish yoki undan chetlashgan holda himoya mexanizmlarini qo'llashga moyil bo'lishar ekan. Ushbu farq ham $p = 0.003$ darajasida ahamiyatli hisoblanadi.

Xulosa. Yuqoridagi fikrlardan xulosa qiladigan bo'lsak, bugungi kun oliy ta'lim muassasasi professor – o'qituvchilardagi muammolarni bartaraf qilishning dominant koping strategiyalarini aniqlash bo'yicha eng samarali metod sifatida D.Amirxan metodikasining V.M.Yaltonskiy va N.A.Sirotalar tomonidan modifikatsiyalangan «Hayotiy muammolarni bartaraf etishning koping strategiyalarini o'rganish» metodikasini e'tirof etishimiz mumkin. Tadqiqotimiz natijalaridan xulosa qiladigan bo'lsak, katta yoshli pedagoglar muammolarni hal qilishda ijobiy, konstruktiv strategiyalarni afzal ko'rishadi, yosh pedagoglar esa ba'zi hollarda emotsional va muammodan chetlashuvchi strategiyalarga murojaat qilishadi. Bu holat yosh, hayotiy tajriba va kasbiy yetuklik bilan bog'liq psixologik omillar ta'sirini ifodalay ekan.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining «Pedagogning maqomi» to'g'risidagi O'RQ-901 son O'zbekiston Respublikasi Qonuni, Toshkent sh., 2024-yil 1-fevral. lex.uz
2. Duncker, K. (1945). On Problem Solving. Psychological Monographs, 58(5), 1–113 p.
3. R. S.Lazarus, , & S. Folkman, Stress, Appraisal, and Coping. New York: Springer Publishing Company. 1984. 456 p.
4. C. S.Carver, M. F.Scheier, J. K. Weintraub. Assessing coping strategies: A theoretically based approach. Journal of Personality and Social Psychology, 56(2), 1989.267–283 p.

5. N. S. Endler, J. D. A. Parker. Multidimensional assessment of coping: A critical evaluation. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58(5), 1990. 844–854 p.
6. B. E. Compas, J. K. Connor-Smith, H. Saltzman, A. H. Thomsen, M. E. Wadsworth. Coping with stress during childhood and adolescence: Problems, progress, and potential in theory and research. *Psychological Bulletin*, 127(1), 2001. 87–127 p.
7. Камынина И.В. Копинг – стратегии личности в экстремальных условиях жизнедеятельности: Дисс... канд. психол. наук. - Хабаровск – 2008. – 212 с.

Eshimbetov Jo'rabek Reyimboyevich,
Toshkent Gumanitar fanlar universiteti, Aniq va ijtimoiy fanlar kafedrası o'qituvchisi
eshimbetovjurabek1990@gmail.com

**TALABALARNING MANTIQUIY FIKRLASH KOMPETENSIYALARINI
RIVOJLANTIRISHDA INTEGRATSIYALASHGAN O'QUV
TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH**

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhiti sharoitida talabalarda maxsus kompetensiyalarni shakllantirish va rivojlantirishga xizmat qiluvchi innovatsion yondashuvlarning nazariy-metodik asoslari keltiriladi. Globallashuv va raqamlashtirish jarayonlarining jadallashuvi ta'lim tizimidan kasbiy hamda amaliy tayyorgarlikni yangi bosqichga ko'tarishni talab etadi. Shu munosabat bilan, pedagogik jarayonga innovatsion texnologiyalarni integratsiyalash orqali nafaqat nazariy bilimlar, balki amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlarni hal etish malakasi, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash hamda raqamli savodxonlikdan iborat kompetensiyalar majmuini maqsadli shakllantirish zarurati asoslab beriladi.

Maqolada raqamli ta'lim muhitining tarkibiy qismlari va ularning funksional imkoniyatlari tizimli tahlil qilinadi: onlayn platformalar, raqamli simulyatorlar, sun'iy intellektga tayanuvchi adaptiv o'quv tizimlari, virtual laboratoriyalar va boshqalar. Ushbu vositalarning o'quvchi kompetensiyalariga ta'siri konseptual model doirasida yoritilib, individual yondashuv, differensial o'qitish, hamkorlikda ta'lim va loyiha asosida o'rganish kabi metodlarning samaradorligi metodik dalillar bilan asoslanadi. Natijada, raqamli muhitda o'qitishning mazkur strategiyalari ta'lim jarayonining shaxsga yo'naltirilganligi, moslashuvchanligi va natijadorligini oshirishga qaratilgan kompleks yechim sifatida talqin etiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, maxsus kompetensiya, innovatsion yondashuv, raqamli savodxonlik, integratsiya, sun'iy intellekt, adaptiv o'quv tizim, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari, raqamli didaktik materiallar, zamonaviy ta'lim muhiti.

Аннотация. В настоящей статье представлены теоретико-методические основы инновационных подходов, направленных на формирование и развитие у студентов специальных компетенций в условиях цифровой образовательной среды. Ускорение процессов глобализации и цифровизации требует от системы образования вывода профессиональной и практической подготовки на новый уровень. В этой связи обосновывается необходимость целенаправленного формирования комплекса компетенций, включающего не только теоретические знания, но и практические навыки, умение решать проблемные ситуации, креативность, критическое мышление и цифровую грамотность, посредством интеграции инновационных технологий в педагогический процесс.

В статье проводится системный анализ структурных компонентов цифровой образовательной среды и их функциональных возможностей: онлайн-платформ, цифровых симуляторов (тренажёров), адаптивных образовательных систем на основе искусственного интеллекта, виртуальных лабораторий и др. Воздействие указанных средств на компетенции обучающихся раскрывается в рамках концептуальной модели; эффективность таких методических подходов, как индивидуализация, дифференцированное обучение, обучение в сотрудничестве и проектное обучение, обосновывается методическими положениями. В результате данные стратегии обучения в цифровой среде интерпретируются как комплексное решение, направленное на усиление личностной ориентированности, гибкости и результативности образовательного процесса.

Ключевые слова: цифровое образование, специальные компетенции, инновационные подходы, цифровая грамотность, интеграция, искусственный интеллект, адаптивные обучающие системы, информационно-коммуникационные технологии (ИКТ), цифровые дидактические материалы, современная образовательная среда.

Annotation. This article presents the theoretical and methodological foundations of innovative approaches aimed at forming and developing students' specialized competencies within a digital educational environment. The accelerating processes of globalization and digitalization demand that the education system elevate both professional and practical training to a new level. Accordingly, the study substantiates the need for the purposeful formation of a comprehensive set of competencies-including not only theoretical knowledge but also practical skills, problem-solving abilities, creativity, critical thinking, and digital literacy-through the integration of innovative technologies into the pedagogical process.

The article provides a systematic analysis of the structural components of the digital educational environment and their functional capabilities, including online platforms, digital simulators, AI-driven adaptive learning systems, virtual laboratories, and related tools. The impact of these instruments on learners' competencies is elucidated within a conceptual model, and the effectiveness of methodological approaches-such as personalization, differentiated instruction, collaborative learning, and project-based learning-is substantiated by methodological considerations. As a result, these strategies for teaching in a digital environment are interpreted as a comprehensive solution aimed at strengthening the learner-centeredness, flexibility, and effectiveness of the educational process.

Key words: digital education, specialized competencies, innovative approaches, digital literacy, integration, artificial intelligence, adaptive learning systems, information and communication technologies (ICT), digital didactic materials, modern educational environment.

Kirish. Hozirgi davrda ta'lim tizimini raqamlashtirish global megatendensiyaga aylanmoqda. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini (AKT) ta'lim jarayoniga chuqur integratsiya qilish bo'yicha izchil islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezident tashabbuslari va "Raqamli O'zbekiston – 2030" dasturida belgilangan vazifalar raqamli ta'lim infratuzilmasini rivojlantirish, innovatsion pedagogik texnologiyalarni joriy etish hamda boshqaruvning ma'lumotlarga tayanuvchi mexanizmlarini kengaytirishga qaratilgan.

Raqamli ta'lim muhiti-shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va hamkorlikka ochiq ijtimoiy-texnik ekotizim bo'lib, talabalarda mustaqil fikrlash, axborot bilan ishlash, muammoni tahlil qilish va yechim ishlab chiqish, loyihalash kabi maxsus kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirish uchun keng imkoniyat yaratadi. An'anaviy modellardan farqli ravishda, bunday muhit ta'lim oluvchini bilim iste'molchisi emas, balki bilimni konstruksiyalovchi faol subyekt sifatida pozitsiyalaydi.

Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhiti sharoitida integratsiyalashgan o'quv texnologiyalarini qo'llashning konseptual va metodik asoslari yoritiladi. Integratsiyalashgan yondashuv mazmun (fanlararo/STEAM integratsiyasi), jarayon (onlayn-oflayn, sinf-virtual muhit, individual-jamoaviy faoliyat) va texnologiya (platformalar, raqamli simulyatorlar, sun'iy intellektga tayanuvchi adaptive tizimlar, virtual laboratoriyalar) darajalarini yagona didaktik tizimda birlashtirishni nazarda tutadi. Ushbu birlashma individual yondashuv, differensial o'qitish, hamkorlikda ta'lim va loyiha-asosli o'rganish metodlari bilan uyg'unlashtirib, o'quv faoliyatining to'liq siklini-maqсад qo'yish, raqamli resurslar bilan ishlash, muammo yechish, refleksiya va baholashni uzviy bog'laydi.

Integratsiyalashgan o'quv texnologiyalari raqamli ta'limning shaxsga yo'naltirilganligi, moslashuvchanligi va natijadorligini oshiruvchi kompleks yechim sifatida talqin etiladi. Ular nafaqat nazariy bilimlarni, balki amaliy ko'nikmalar, muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish

malakasi, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va raqamli savodxonlikdan iborat kompetensiyalar majmuini maqsadli shakllantirishga xizmat qiladi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili. O'zbekistonda raqamli ta'limni joriy etishning nazariy va amaliy asoslarini o'ranishga qaratilgan ilmiy izlanishlar izchil rivojlanmoqda. Mazkur yo'nalishda mamlakatimiz olimlari A.A.Allamurodov, A.X.Xusanov, R.B.Abdullayev, N.M.Toshpulatov, M.A.Qodirov, S.S.Karimov, Z.M.Nazarov va boshqalar ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni integratsiyalashning konseptual, tashkiliy hamda metodik jihatlarini tadqiq etganlar.

Raqamli ta'limga doir asosiy tushunchalar – "raqamli texnologiya", "texnologiya", "elektron mobil ilova", "axborot-kommunikatsiya texnologiyalari (AKT)" ning mazmun-mohiyati, ularni shakllantirish va rivojlantirish masalalari bo'yicha ham yirik ilmiy ishlanmalar mavjud. Ushbu masalalarni yoritishda mahalliy N.A.Muslimov, Sh.S.Sharipov, O.A.Qo'ysinov, R.X.Fayzullayev, K.T.Umatallayeva, N.Sh.Turdimov, L.R.Zaripov hamda xorijiy mamlakatlar olimlari E.F.Zeer, I.A.Zimnyaya, N.V.Kuzmina, A.K.Markova, O.N.Yarigin, C.R.Berger, D.Pepper, J.Payelka va boshqalarning ishlari alohida o'rin tutadi.

Ta'lim-tarbiya jarayonida AKT dan foydalanishning pedagogik-psixologik asoslari, ta'limiy dasturlarni qo'llash nazariyasi, metodikasi va amaliyoti bo'yicha ham salmoqli tadqiqotlar olib borilgan. Xususan, A.A.Abduqodirov, O.A.Abduqddusov, U.Sh.Begimqulov, D.N.Mamatov, A.R.Jo'rayev, A.T.Olimov, N.I.Taylaqov, O.X.To'raqulov, F.S.To'rabekov, J.A.Xamidov kabi olimlarning ishlarida raqamli ta'lim vositalarining didaktik funksiyalari va ularni qo'llash mexanizmlari tahlil qilingan. Xorijiy adabiyotlarda esa N.F.Talizina, G.Selvey, B.Bloom, T.Dora va boshqalar tomonidan o'quv faoliyatini raqamli muhitda tashkil etish, kompetensiyaga yo'naltirilgan o'qitish hamda baholashning zamonaviy yondashuvlari yoritilgan.

Umuman olganda, mazkur manbalar raqamli ta'lim infratuzilmasi, texnologiyalari va metodikalarining o'zaro integratsiyasini ilmiy asoslashga, shuningdek, talabalarda maxsus kompetensiyalarni (axborot bilan ishlash, muammolarni yechish, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va boshqalar) bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiluvchi konseptual maydonni yaratadi.

Maxsus kompetensiyalar, raqamli muhit va integratsiyalashgan o'quv texnologiyalari. Zamonaviy raqamli ta'lim muhiti talabalarining nafaqat akademik bilimlarini, balki kasbiy va shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydigan maxsus kompetensiyalarni maqsadli shakllantirishda hal qiluvchi omildir. Bunda integratsiyalashgan o'quv texnologiyalari (IOT) – mazmun, jarayon, texnologik vositalar va baholashni yagona didaktik tizimda bog'lovchi yondashuv – markaziy rol o'ynaydi. IOT raqamli vositalar, AI asosidagi adaptive tizimlar, gamifikatsiya va Virtual Reality (VR) /Augmented Reality (AR) hamda STEAM platformalarini fanlararo mazmun+aralash (onlayn/oflayn) jarayon+raqamli infratuzilma+analitik baholash bloklari orqali uzviy uyg'unlashtiradi.

Mazmun integratsiyasi (STEAM yondashuvi). Ta'limga innovatsion yondashuv sifatida keng qo'llanilayotgan STEAM (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika) integratsiyasi murakkab fikrlashni, tizimli tahlilni va amaliyotga qo'llashni kuchaytiradi. IOT doirasida STEAM topshiriqlari raqamli simulyatorlar, Computer-Aided Design (CAD) /3D modellash, elektron qurilmalar va dasturlash bilan loyiha-asosli faoliyatga bog'lanadi. Bu talabaning nazariy bilimini real kontekstda sinab ko'rish va kasbiy kompetensiyalarni bosqichma-bosqich shakllantirishga xizmat qiladi.

Jarayon integratsiyasi (AI-adaptiv o'qitish). Sun'iy intellektga tayanuvchi adaptive o'quv platformalari (LMS, MOOC, adaptiv kurs dizayni) IOTning jarayoniy o'qishni tashkil etadi: individual ehtiyoj, boshlang'ich daraja va qiziqishlarga mos shaxsiylashtirilgan ta'lim trayektoriyasi quriladi. Analitika va diagnostika modullari yordamida talaba o'zlashtirish bo'yicha o'z vaqtida teskari aloqa oladi, o'zini-o'zi tartibga solish (self regulation) va metakognitiv ko'nikmalar mustahlanadi. Bu integratsiya mustaqillik, ma'suliyat va refleksiyaning oshiradi.

Motivatsiya va ijtimoiy faoliyat integratsiyasi (gamifikatsiya). Gamifikatsiya-o'yin elementlari (missiya, badge, reyting, muhokama va jamoaviy chaqiriqlar)ni o'quv jarayoniga pedagogik maqsadga muvofiq joylashtirish – IOTning motivatsion komponentidir. Quiz va sinovlar o'yin mexanikasi bilan bog'langanda musobaqalashuv va hamkorlik dinamikasi paydo bo'ladi. O'quvchi o'z-o'zini baholash, o'zaro baholash va e-portfel orqali yutuqlarini tasdiqlaydi, psixologik omillar (qiziqish, qat'iyat) barqarorlashadi.

Texnologiya va muhit integratsiyasi (VR/AR va virtual laboratoriyalar). VR/AR hamda virtual laboratoriyalar murakkab tushunchalarni visual va interaktiv tarzda tajriba qilish imkonini beradi. IOT kontekstida ular STEAM loyihlari, AI-adaptiv topshiriqlar va gamifikatsiya bilan bir tizim sifatida ulanadi. Masalan, matematikada ko'p o'zgaruvchili funksiyalar nazariyasida, sirtlar va maydonlar nazariyasi elementlarida, konform akslantirishlarda, differensial tenglamalarda VR/AR ko'rinishlari, biologiyada anatomik tizimlarning VR ko'rinishlari, fizika va kimyoda xavfsiz virtual tajribalar, geoinformatikada fazoviy tahlil va boshqalar. Natijada amaliy kompetensiyalar sezilarli kuchayadi.

Baholash va tahlil integratsiyasi (learning analytics). IOT baholashni jarayonga singdiradi. e-portfel, rubrikalar, avtomatik/qo'shma (peer) baholash va learning analytics talabaning rivojlanish xaritasini ko'rsatadi. Bu ma'lumotlar AI-adaptiv modulga qayta kirib, kontent va topshiriqlarni qayta sozlaydi-yopiq skilli takomillashtirish yuzaga keladi.

Integratsiyalashgan arxitektura (qisqa model). Bu model quyidagi bosqichlarda amalga oshiriladi.

1. Mazmun: STEAM, fanlararo muammolar, real loyihalar;

2. Jarayon: aralash format (onlayn/oflayn), hamkorlik, differensial yondashuv, Project-Based learning (loyiha asosida o'qitish);

3. Texnologiya: LMS+AI-adaptiv tizim+simulyator/VR/AR+hamkorlik vositalari;

4. Baholash: e-portfel, analitika, formative va summative baholashning uyg'unligi.

IOTga tayangan raqamli ta'lim strategiyalari talabaning shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va natijador ta'lim tajribasini yaratadi. Tanqidiy fikrlash, muammolarni hal qilish, ijodkorlik, raqamli savodxonlik va jamoaviy hamkorlik kabi maxsus kompetensiyalarni kompleks tarzda shakllantirishga imkon beradi.

Xulosa: Raqamli ta'lim muhitida maxsus kompetensiyalarni rivojlantirish zamonaviy pedagogik tizimning ajralmas talabi hisoblanadi. Integratsiyalashgan o'quv texnologiyalari (STEAM, AI-adaptiv o'qitish, VR/AR va virtual laboratoriyalar, gamifikatsiya, hamkorlikka yo'naltirilgan loyiha asosida o'qitish) yagona didaktik arxitektura doirasida uyg'un qo'llanganda quyidagi natijalarga erishish mumkin:

- Tanqidiy va tizimli fikrlash, muammoli vaziyatlarni tahlil qilish va yechim ishlab chiqish malakalarining o'sishi;

- Raqamli savodxonlik, ma'lumot bilan ishlash, modellashtirish va tajriba faoliyati kabi amaliy ko'nikmalarning chuqurlashuvi;

- O'zini-o'zi tartibga solish, refleksiya hamda jamoada hamkorlikda ishlash kompetensiyalarining mustahkamlanishi.

Integratsiyalashgan yondashuvning samaradorligi mazmun – jarayon – texnologiya – baholash bloklarining uzviy bog'liqligiga tayanadi: fanlararo (STEAM) mazmun loyihalar orqali real konteksga ulanadi, AI-adaptiv platformalar individual trayektoriya va tezkor teskari aloqani ta'minlaydi, VR/AR hamda simulyatorlar xavfsiz va virtual tajriba muhitini yaratadi, gamifikatsiya motivatsiyani qo'llab-quvvatlaydi, learning analytics va e-portfel esa formative-summativ baholashni integratsiyalaydi.

Tavsiyalar: O'quv dasturlarini fanlararo loyihalar asosida qayta loyihalash, AI-adaptiv LMS, virtual laboratoriya va hamkorlik vositalarini yagona platformada joriy etish, baholashni e-portfel, rubrikalar va analitika bilan jarayonga singdirish, o'qituvchilar uchun raqamli didaktika va kontent dizayni bo'yicha muntazam malaka oshirishlarni amalda tadbiq etish kerak.

Umuman olganda, raqamli muhitda integratsiyalashgan o'quv texnologiyalariga tayangan didakrik model talabani shaxsga yo'naltirilgan, moslashuvchan va natijador ta'lim tajribasini yaratadi hamda kelajak kasbiy faoliyati uchun zarur bo'lgan maxsus kompetensiyalarni kompleks tarzda shakllantirishning ilmiy-metodik asosini ta'minlaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston-2030" strategiyasi.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-6079-son Farmoni, 2020 yil.
3. Hamari, J., Koivisto, J., & Sarsa, H. (2014). Does gamification work? - A literature review of empirical studies on gamification. Proceedings of the 47th Hawaii International Conference on System Sciences, 3025 - 3034. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2014.377>.
4. Luckin, R., Holmes, W., Griffiths, M., & Forcier, L. B. (2016). Intelligence unleashed: An argument for AI in education. Pearson Education. <https://doi.org/10.1017/CBO9781107415324.004>.
5. Karsenti, T. (2019). Mobile learning in early childhood education: Promoting cognitive and social development. Journal of Early Childhood Research, 17(1), 3–12. <https://doi.org/10.1177/1476718X18808112>.
6. Azizxo'jayev A.A. Ta'limda raqamli texnologiyalar, Toshkent: Fan, 2022.
7. UNESCO (2021). Digital Learning Competency Framework.
8. Kurbonov J., Allayorova S. Zamonaviy darsda raqamli vositalardan foydalanish, 2023.
9. Зиёмухамедов Б.Ж., Абдуллаева Ш. – Педагогик технологиялар ва педагогик маҳорат. – Т.: O'zbekiston, 2009.
10. Хўжаев А. – Ta'limda innovatsion texnologiyalar. – TDIU nashriyoti, 2018.
11. Мирзаев Ш., Шарипова М. – Matematika o'qitishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar. – T.: Fan va texnologiya, 2017.
12. Drake, S.M., & Reid, J.L. – Integrated Curriculum in the Twenty-First Century. – Routledge, 2018.
13. Otten, M., Van den Heuvel-Panhuizen, M., Veldhuis, M. The balance model for teaching linear equations: A systematic literature review. International Journal of STEM Education, 2019. <https://doi.org/10.1186/s40594-019-0183-2>.
14. Ní Shé, C., Ní Fhloinn, E., & Mac an Bhaird, C. Student Engagement with Technology-Enhanced Resources in Mathematics in Higher Education: A Review. Mathematics, 2023. <https://doi.org/10.3390/math11030787>.
15. Aliyu J., Osman S., Kumar J. A., Jamil M. The design and development of a learning strategy to enhance students' engagement in simultaneous equations: An evaluation viewpoint. Journal of Technology and Science Education, 2023. 13(1), 36–52. <https://doi.org/10.3926/jotse.1691>.

Xudayorova Muhayyo Omonboy qizi,
Urganch davlat universiteti tayanch doktoranti
xudayorovamuhayyo543@gmail.com

MATN USTIDA ISHLASHNING ILMIY-PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada boshlang'ich ta'lim jarayonida matn ustida ishlashning ilmiy-pedagogik asoslari yoritilgan. Matn - nafaqat o'qish va yozuv ko'nikmalarini shakllantiruvchi vosita, balki o'quvchining tafakkuri, muloqot malakasi, ijodiy fikrlashini rivojlantiruvchi muhim didaktik birlik sifatida tahlil qilinadi. Tadqiqotda matn ustida ishlashning tilshunoslik, adabiyotshunoslik, psixolingvistika va pedagogika fanlariga asoslangan nazariy negizlari o'rganilgan. Shuningdek, matn asosida o'quv faoliyatini tashkil etishda foydalaniladigan samarali metodlar va yondashuvlar (klaster, insert, savol-javob, matnli tafakkur xaritalari va boshqalar) amaliy misollar bilan asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: matn, matn bilan ishlash, boshlang'ich ta'lim, ilmiy asoslar, pedagogik yondashuv, tilshunoslik, metodika, savodxonlik, interfaol usullar.

Аннотация. В данной статье освещаются научно-педагогические основы работы с текстом в процессе начального образования. Текст рассматривается не только как средство формирования навыков чтения и письма, но и как важная дидактическая единица, способствующая развитию мышления, коммуникативных умений и творческого воображения учащихся. В исследовании изучены теоретические основы работы с текстом, основанные на лингвистике, литературоведении, психолингвистике и педагогике. Также обосновано применение эффективных методов и подходов в организации учебной деятельности на основе текста (кластер, метод INSERT, вопросы-ответы, мыслительные карты текста и др.) с приведением практических примеров.

Ключевые слова: текст, работа с текстом, начальное образование, научные основы, педагогический подход, лингвистика, методика, грамотность, интерактивные методы.

Abstract. This article highlights the scientific and pedagogical foundations of working with texts in the context of primary education. The text is analyzed not only as a tool for developing reading and writing skills but also as an important didactic unit that fosters students' thinking, communication skills, and creative reasoning. The study examines the theoretical bases of text-based instruction grounded in linguistics, literary studies, psycholinguistics, and pedagogy. Furthermore, the article substantiates the use of effective methods and approaches for organizing educational activities through texts (such as clustering, the INSERT method, question-and-answer techniques, text-based mind maps, and others), supported by practical examples.

Key words: text, text-based instruction, primary education, scientific foundations, pedagogical approach, linguistics, methodology, literacy, interactive methods.

Kirish(introduction). Bugungi kunda ta'lim tizimining modernizatsiyalashuvi, o'quvchilarning kompetensiyaviy rivojlanishini ta'minlash zaruriyati boshlang'ich ta'lim mazmuni va metodikasiga yangicha yondashuvlarni talab qilmoqda. Shu nuqtai nazardan qaralganda, matn ustida ishlash o'quv jarayonining muhim va ajralmas tarkibiy qismi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki matn - tilni o'rganish, fikrni to'g'ri va ravon ifodalash, tushunish va tushuntirish, shuningdek, o'quvchi tafakkurini shakllantirishda asosiy vositalardan biridir. U o'quvchining bilim darajasi, axborotni tahlil qilish, xulosa chiqarish, muloqotga kirishish, tanqidiy va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Ta'lim jarayonida matn bilan ishlash orqali o'quvchilar savodxonlik darajasini oshiradilar, lekin bundan ham muhimrog'i - ular matn orqali fikrni tahlil qilish, sabab-oqibat munosabatlarini aniqlash, umumlashtirish, shaxsiy munosabat bildirish kabi ko'nikmalarga ega bo'ladilar. Matn

bilan ishlash bu borada nafaqat til va adabiyot fanlariga, balki umumiy nutqiy va kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiladi.

Matn ustida ishlashning zamonaviy yondashuvlari uni faqat o'qish yoki mazmunini tushunish vositasi sifatida emas, balki ta'limning muhim resursi, o'qitish vositasi va metodik asosiy birlik sifatida qaraydi. Shuning uchun ham matn ustida ishlashga tilshunoslik, adabiyotshunoslik, psixolingvistika va pedagogika fanlari nuqtai nazaridan yondashish zamonaviy pedagogik fikrda muhim metodologik zaruratga aylanmoqda.

Shu o'rinda savol tug'iladi: boshlang'ich sinfda matn ustida ishlash qanday ilmiy-pedagogik asoslarga ega? Qanday metodlar bu jarayonni samarali tashkil etishga yordam beradi? Mazkur maqolada aynan shu masalalarga javob izlanadi. Matn ustida ishlash jarayonining nazariy-metodik asoslari, interfaol usullar qo'llanilishi, tanlanadigan matnlarning o'quv maqsadlariga mosligi va bolalarning yosh xususiyatlariga moslashtirish yo'llari tadqiq qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya(materials and methods). Matn ustida ishlash masalasi til o'rganish, savodxonlik, muloqot, tafakkur va madaniy kompetensiyalarni shakllantirish bilan bevosita bog'liq bo'lgani uchun, bu sohada olib borilgan ilmiy tadqiqotlar ko'plab yo'nalishlarni qamrab oladi. O'zbekistonda va xorijiy mamlakatlarda olib borilgan ilmiy ishlarda matnning ta'limiy funksiyalari, turlari va o'quvchi tafakkurini shakllantirishdagi o'rni haqida turlicha yondashuvlar ilgari surilgan.

O'zbek tilshunosligida ham matn va uning tadqiqi borasida anchamuncha ishlar qilingan. O'zbek til ilmidagi birinchilardan bo'lib akademik G'.Abdurahmonov 1980 yilning 10-12-sentabrida Toshkentda bo'lib o'tgan sobiq Ittifoq turkiyshunoslarining III konferensiyasida matn nazariyasiga bag'ishlangan ma'ruza qilib, muammoning mohiyati va yechimlari haqida o'z fikrlarini bildirgan, bir qator matn turlarini ajratib ko'rsatgan edi [1]

M.To'xsonov o'zining nomzodlik dissertatsiyasida makromatn va mikromatnni farqlagan holda o'zbek tilidagi mikromatn tarkibidagi unsurlarni bog'lovchi vositalar sistemasini tadqiq etgan. Ammo ta'kidlash lozimki, garchi tadqiqotchi o'z oldiga badiiy nutqdagi mikromatnni o'rganishni maqsad qilib qo'ygan bo'lsa-da, ishda mikromatnning kogerentligi umumiy tarzda tekshirilgan, ya'ni aynan badiiy nutqdagi matnning bu boradagi o'ziga xosligi bilan bog'liq jihatlariga e'tibor qaratilgan emas. Lekin shunga qaramasdan, bu ish o'zbek tilshunosligidagi mikromatn va uning kogeziyasini monografik aspektda o'rganishga bag'ishlangan dastlabki tadqiqotlardan ekanligi bilan diqqatga sazovordir.[2]

Shuningdek, yaqin yillarda Qayimov Laziz Mirzo o'g'li tomonidan olib borilgan tadqiqotda matn asosida o'quvchilarning o'qib va tinglab tushunish malakalarini shakllantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Uning ilmiy ishi orqali matn bilan ishlash jarayonida motivatsiya, erkinlik, individuallik va ijtimoiylik kabi omillarning ta'siri o'rganilgan. Shuningdek, interfaol metodlar orqali nutqiy kompetensiyani rivojlantirish bo'yicha metodik tavsiyalar ishlab chiqilgan.[3]

Sanoyeva Muxtabar Nabiyevna esa grammatik topshiriqlarni bajarishda matn ustida ishlashni takomillashtirishga e'tibor qaratgan. Uning izlanishlari natijasida o'quvchilarning bog'lanishli matn yaratish ko'nikmalarini shakllantirish, grammatik bilimlarni amaliy qo'llashda matndan foydalanish imkoniyatlari aniqlangan.[4]

Sariev Sharafjon Urozbayevich o'z ilmiy ishida boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki va yozma nutqini matn asosida rivojlantirish muammosini yoritgan. Uning tadqiqoti orqali 1-2-sinf o'quvchilari uchun mos bo'lgan matnlar ustida ishlash bosqichlari, usullari va texnologiyalari ishlab chiqilgan.[5]

1. Ushbu tadqiqotda boshlang'ich ta'limda ona tili darslarida matn ustida ishlash jarayonining samaradorligini baholash maqsadida kompleks metodologik yondashuv qo'llanildi. Asosiy e'tibor o'quvchilarning matnni o'qish, tushunish, tahlil qilish va qayta ifodalash jarayonidagi faolligini aniqlash, shuningdek, ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan metodlarning ta'sirchanligini o'rganishga qaratildi.

2. Tadqiqotning bosh maqsadi - matn ustida ishlashning ilmiy-pedagogik asoslarini aniqlash, samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqish va ularni boshlang'ich sinf ta'lim amaliyotiga tatbiq etish bo'yicha ilmiy asoslangan tavsiyalar tayyorlashdan iborat. Shu maqsadda tadqiqot quyidagi metodlar asosida olib borildi:

3. Eksperimental metod. Tajriba mashg'ulotlari davomida o'quvchilar tajriba va nazorat guruhlariga bo'lindi. Dars jarayonida matn bilan ishlashning turli metodlari - o'qishdan oldingi tayyorlov ishlari, matnni o'qish va tahlil qilish, reja tuzish, qayta hikoya qilish hamda ijodiy topshiriqlar qo'llandi. Eksperiment davomida o'quvchilarning matnni tushunish darajasi, mustaqil fikr bildirish ko'nikmasi, nutqiy faolligi va yozma ishlardagi sifat ko'rsatkichlari baholandi.

4. Anketalar va so'rovlar. O'quvchilar va o'qituvchilar orasida so'rovnoma va suhbatlar o'tkazilib, matn ustida ishlash bo'yicha darslarning qiziqarli tomoni, o'quvchilar uchun qiyinchilik tug'dirgan jihatlar, o'qitish jarayonidagi ehtiyojlar va kutilgan natijalar o'rganildi. Bu metod o'quvchilarning o'zlashtirish jarayoniga bo'lgan munosabatini hamda o'qituvchilarning metodik yondashuvlarga bahosini aniqlashga yordam berdi.

5. Tahliliy yondashuv. O'quvchilarning matnni tahlil qilish, mazmunini to'g'ri anglash, asosiy g'oyani ajratish va uni og'zaki hamda yozma nutqda ifodalash darajasi tahlil qilindi. Shuningdek, o'qituvchilarning dars jarayonida qo'llagan metodlarining samaradorligi baholandi. Tadqiqot davomida matn ustida ishlash jarayonini baholash uchun maxsus mezonlar ishlab chiqildi va har bir o'quvchining natijalari individual ravishda ko'rib chiqildi.

Tahlillar va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, matn ustida ishlash jarayonini ilmiy-pedagogik asosda tashkil etish o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalarini sezilarli darajada oshiradi. Tajriba davomida o'quvchilarning matnni tushunish, tahlil qilish, asosiy mazmunni ajratib ko'rsatish hamda mustaqil xulosa chiqarish ko'rsatkichlari nazorat guruhiga nisbatan ancha yuqori bo'ldi.

Eksperiment natijalariga ko'ra, matn ustida ishlash metodlarini tizimli qo'llagan sinfda o'quvchilarning matnni anglash darajasi 40% ga oshdi, asosiy g'oyani ajratish bo'yicha xatolar esa 25% ga kamaydi. Shuningdek, o'quvchilarning matndan xulosa chiqarish va g'oyalarni izchil bayon qilish ko'rsatkichlari 35% ga yaxshilandi. Bu natijalar matn ustida ishlash jarayonida bosqichma-bosqich metodik yondashuvning samarali ekanini isbotlaydi.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, o'quvchilarning matn ustida ishlashini samarali tashkil qilishdagi muvaffaqiyati, mashqlarni o'rgatishda metodik yondashuvlarning ahamiyatini ko'rsatadi. Bugungi darsliklarda matnlar ustidagi o'quv topshiriqlari nomlanmagan, faqat raqamlab ketilgan.

Masalan:

Matnni o'zgartirib yozing. Uyquni ba'zilar dangasalik alomati deydi. Ammo me'yorida uxlash salomatlik garovidir. Ayniqsa, bolalarning sog'lom ulg'ayishida uyquning foydasi katta. 8-9 yoshli bolalar "a'lo" bahoga o'qish uchun kunduzi kamida bir soat uxlashni odat qilishlari kerak. Ayniqsa, darsdan tashqari mashg'ulotlarga qatnashadigan bolalar kunduzgi uyquga rioya qilishlari shart. Bu yoshdagilar bir sutkada 9-10 soat uxlab olishlari lozim.

1. Matn nima haqida?

2. Matnda qanday foydali tavsiyalar berilgan?

Matnni ayrim gaplarni olib tashlab ko'chiring. Shunday qilingki, matnning mazmuni o'zgarmasin.[6]

Ona tili ta'limida qisman izlanuvchilik ta'lim metodidan ham foydalaniladi, ularning mohiyati quyidagi xususiyatlarda ifodalanadi:

- bilim o'quvchilarga "tayyor" shaklda taklif etilmaydi, ularni mustaqil ravishda chiqarish kerak;

- o'qituvchi rahbarligida o'quvchilar mustaqil mulohaza yuritadilar, xulosa chiqaradilar va natijada ongli ravishda mustahkam bilim hosil qiladilar.

Xulosa va takliflar. Tahlillarimiz ona tili ta'limidagi islohotlar ko'p jihatdan aynan matn ustida ishlashga qaratilgan o'quv topshiriqlarining qanday qo'yilganligiga bog'liq ekanligini ko'rsatmoqda. Topshiriqlar o'quvchilarni o'ylantiradigan, fikrini aniqlashtiradigan, dunyoqarashini rivojlantirishga yo'naltirilgan shaklda berib borilgan. O'quvchilarini ijodiy fikrlashga o'rgatishda ham matnlar o'ziga xos o'ringa ega. Matnlarni ifodali tarzda o'qiy olish, uning ma'nosini o'rganish orqali boshlang'ich sinf o'quvchilarini nutqi va ijodiy fikrlashi rivojlanadi. Har bir o'quvchi o'z matnni o'qigandan so'ng, o'z fikrini bayon qilsa, uning nutqi rivojlanib ijodiy fikrlashi shakllanib boradi. Xulosa qilib aytganda, matn ustida ishlash orqali o'quvchilar barcha fanlardagi bilimlarni o'zlashtira oladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Vsesoyuznaya Yurkologicheskaya konferentsiya // Sovetskaya tyurkologiya. -Baku, 1981, №1
2. Tuxsanov M. Mikrotekst i sistema virajeniya ego kogerentnosti v uzbekskoy xudojestvennoy
3. Qayimov L.M. (2023). O'zbek tili darslarida matn ustida ishlashda o'qib va tinglab tushunish malakalarini takomillashtirish metodikasi (PhD dissertatsiyasi).
4. Sanoyeva M.N. (2022). Grammatik topshiriqlarni bajarishda matn ustida ishlash metodikasi (8-sinf misolida) (PhD dissertatsiyasi). Navoiy: Navoiy davlat pedagogika instituti.
5. Sariev Sh.U. (2021). Boshlang'ich sinf o'qish darslarida matn ustida ishlash orqali nutq o'qitirish metodikasini takomillashtirish (1–2-sinf materiallari misolida) (PhD dissertatsiyasi)
6. Kuranov S. (2023). 2-sinf Ona tili darsligi (4-qism). T-2023

Hajiyeva Khatira Ziya gizi,
PhD in history, associate professor
Azerbaijan University of Languages, Azerbaijan
hajiyeva_1506@mail.ru
orchid id: 0000 0002 3962 6612 050- 209-32-00

HISTORY OF COOPERATION BETWEEN AZERBAIJAN AND GEORGIA IN TRANSIT AND TRANSPORT PROJECTS OF CASPIAN ENERGY RESOURCES

Abstract. One of the main factors influencing the development of bilateral relations and the expansion of regional cooperation was the fact that Azerbaijan has rich energy resources, and Georgia has transit opportunities. Since the 19th century, the export route of Azerbaijani oil has traditionally passed through the Black Sea ports of Georgia to enter foreign markets. The restoration of that export route in modern times was in the strategic interests of both sides. For this reason, the implementation of the proposed regional projects served the well-being of the region. The fact that Azerbaijan plays the role of the main producer and Georgia plays the role of a transit in the energy supply of Europe played an important role in their joint cooperation.

Azerbaijan and Georgia played an important role in Europe's energy security, in the diversification of the energy market, and in the creation of energy infrastructure. Strategic cooperation between them was one of the factors that strengthened their position, not only in the international arena, but also in the entire European continent in terms of energy security.

Key words: Azerbaijan, Georgia, project, cooperation on energy transportation, South Caspian

Аннотация. Одним из основных факторов, повлиявших на развитие двусторонних отношений и расширение регионального сотрудничества, стало наличие у Азербайджана богатых энергетических ресурсов, а у Грузии - транзитных возможностей. Начиная с XIX века, маршрут экспорта азербайджанской нефти традиционно проходил через черноморские порты Грузии для выхода на внешние рынки. Восстановление этого экспортного маршрута в современное время отвечало стратегическим интересам обеих сторон. По этой причине реализация предлагаемых региональных проектов служила благополучию региона. Тот факт, что Азербайджан выступает в роли основного производителя, а Грузия - в роли транзитной страны в энергоснабжении Европы, сыграл важную роль в их совместном сотрудничестве.

Азербайджан и Грузия сыграли важную роль в энергетической безопасности Европы, в диверсификации энергетического рынка и создании энергетической инфраструктуры. Стратегическое сотрудничество между ними стало одним из факторов, укрепивших их позиции не только на международной арене, но и на всем европейском континенте с точки зрения энергетической безопасности.

Ключевые слова: Азербайджан, Грузия, проект, сотрудничество по транспортировке энергии, Южный Каспий.

Diplomatic relations between the Republic of Azerbaijan and the Republic of Georgia, which gained independence after the collapse of the USSR, established on November 18, 1992, gave impetus to the acceleration of cooperation in various directions, which has deep historical roots between neighboring states. In the post-Soviet period, the first steps in the energy cooperation of the two South Caucasus states were taken with the "Contract of the Century" signed on September 20, 1994 between the Azerbaijani government and a consortium consisting mainly of Western companies. After the agreement was signed, in the

context of the fact that determining the routes for the sustainable and reliable transportation of oil and gas to Europe began to acquire serious geopolitical importance for Azerbaijan, the preference given to partner Georgia was also due to the reliable access to Turkey. After the return to power of Heydar Aliyev and Eduard Shevardnadze and the foundation of mutually beneficial relations between the two independent states, the mutual relations that began first in the direction of transporting energy resources, and then in the direction of implementing regional transport infrastructure projects gave impetus to the deepening of cooperation in other areas. This, first of all, made the signing of a document on cooperation in the energy sector with Georgia relevant.

The choice of the Georgian route for transporting Azerbaijani oil to the world market as a result of negotiations held in 1995 gave impetus to the expansion of cooperation between the two countries in other areas, as well as the warming and development of relations, including political ties. In other words, from this year onwards, the issue of transporting Azerbaijani energy resources became one of the main factors influencing the development and expansion of bilateral relations [İ. Bagirova and other, 2013].

During the first visit of President Heydar Aliyev to Georgia on March 08, 1996, the embassy of Azerbaijan was opened in Georgia, and the "Declaration on peace, security and cooperation in the Caucasus region", called the "Tbilisi Declaration", was signed [Huseynova İ., 2008]. In addition, 32 documents covering political, economic, energy, military, security, social, information, communication, etc. areas were signed in 1996. The cooperation, the foundation of which was laid with the "Contract of the Century", was a stage in 1996-1999 when, with the special activity of official Baku, the relations between Azerbaijan and Georgia were fully elevated to the level of strategic cooperation.

During this visit, an intergovernmental agreement was signed on the transportation of Azerbaijani oil from Georgia to the Black Sea port via the Baku-Supsa oil pipeline, called "On the development and modernization of some existing means of oil transportation, the development of new means of oil transportation and the transportation of oil from Georgia with the help of such means". Thus, the initial option of transporting oil through Georgia to the port of Supsa and from there to the Mediterranean Sea through the Bosphorus Strait was considered acceptable. [Hajiyeva, 2004] For information, it should be noted that the length of the pipeline was 926 km. [Barilsky, 1995] The cost of the Baku-Supsa project is estimated at 1.2 billion US dollars, and the most important advantage of this route was its short distance and lower capital investment in terms of cost (Utkin, 1994).

The project became relevant after the instability in the Chechen territory, through which the Baku-Novorossiysk oil pipeline passed. The volume of the oil pipeline, passing through the territory of Georgia and passing through the Black Sea ports of Samsun and Thrace (Turkey), Burgas (Bulgaria) and Odessa (Ukraine), was calculated to transport 10 million tons of oil per year (Jiltsov, 2003). However, this project had its advantages as well as its disadvantages:

- Oil had to be "taken out" to the Mediterranean Sea by crossing the Bosphorus Strait, which has limited access. The accident of tankers passing through the Bosphorus Strait could endanger the city of Istanbul, which has a population of 12 million;
- It was not excluded that the Abkhaz separatists would also use the "belt issue" to influence and put pressure on the Georgian government;
- Since Russia did not meet its strategic interests in the region, it could resort to various methods of pressure on the issue in question. These methods of pressure could be aggravating the problem of the status of the Caspian Sea, imposing an economic blockade from the north, arming Armenia, imposing a visa regime, and so on;
- Artificial difficulties could be created for Azerbaijani ships to sail in the Volga-Don Canal and the port of Astrakhan, which would ultimately complicate the logistical support of the

project in question.

The next important step in the cooperation on energy transportation to the European market was the final decision on the main export oil pipeline called “Baku-Tbilisi-Ceyhan” (BTC). Back during the visit of the President of the Republic of Georgia E. Shevardnadze to Azerbaijan on February 18, 1997, a 15-point “Declaration on Further Deepening of Strategic Cooperation between the Republic of Azerbaijan and Georgia” was signed.

During the visit, E. Shevardnadze noted that “the positions of Azerbaijan and Georgia on all issues discussed today completely coincide”. Among the documents signed, the “Agreement between the Republic of Azerbaijan and Georgia on Cooperation in the Field of Oil and Gas Industry” was of great importance (Hasanov, 1997)

Azerbaijani oil of the “Azeri Light” brand, obtained from the “Chirag” oil field through the Baku-Supsa oil pipeline, which was opened in April 1999, was first introduced to the world market on April 17, 1999. The lower capacity compared to the Baku-Novorosiysk oil pipeline prevented the laying of the foundation of the southern energy corridor of the Baku-Supsa oil pipeline, and this oil pipeline went down in history as the first alternative route for transporting Azerbaijani oil to Europe (Jiltsov, 2003).

In November 1999, an agreement was signed in Istanbul on the transportation of crude oil extracted from the Caspian Sea through the Baku-Tbilisi-Ceyhan export pipeline from the territories of Azerbaijan, Georgia and Turkey. The Baku-Tbilisi-Ceyhan pipeline, 468 km of which passed through the territory of Azerbaijan, 225 km through Georgia and 1037 km through Turkey, was 1730 km long and cost 2 billion 400 million dollars. This pipeline had a number of advantages. First of all, it ensured access of oil to the world market by bypassing narrow straits. The connection of this route with the Iraq-Turkey oil pipeline could lead to a reduction in the length of the pipeline by 600 km. [Shireen, 1994] According to experts, as a result of studying the deep tectonic structure of the territories of Azerbaijan, the South Caspian and Georgia, the focal zones and epicenters of earthquakes observed in these areas, seismic zoning, the deep structure of the earth's crust, mud volcanoes and other components, it was determined that this pipeline passed through seismic zones with a maximum seismicity of 4-5 points. In this regard, the project, which envisaged the delivery of oil to the Turkish terminal, was also reliable in terms of the relatively low level of exposure to natural disasters.

Much analysis has been conducted on the historicity of this event and the geopolitical significance of the Baku-Tbilisi-Ceyhan export pipeline. National leader Heydar Aliyev also interpreted this route as an event that would change the energy map of the region and Europe. In any case, the Baku-Tbilisi-Ceyhan oil export route was the main achievement of Azerbaijan's new energy policy and the main guarantee of Georgia's participation in international energy projects. Strategic cooperation in the relations between Azerbaijan and Georgia was primarily the success of Azerbaijan's new energy strategy. Steps in this direction were closely monitored and met with mixed reactions by both neighbors in the region and international actors. Forces that were not interested in the development of this cooperation tried to hinder it with artificial claims and demands. Against this background, President Heydar Aliyev's next visit to Georgia in March 2000 was of great importance and marked the beginning of a new stage in this cooperation from 2000 to 2003. The official visits of E. Shevardnadze to Azerbaijan in September 2001 and Nino Burjanadze as Prime Minister of Georgia in January 2002 gave impetus to the expansion and deepening of mutual relations. In April 2002, Azerbaijan and Georgia reached an agreement on the joint protection of oil and gas routes with the “Trabzon Agreement” (Gurbanov, 47)

On September 18, 2002, the foundation stone for the Baku-Tbilisi-Ceyhan main export oil pipeline was laid and construction began at the Sangachal terminal in Baku with the participation of President Heydar Aliyev and the presidents of Turkey and Georgia.

Despite great political risks and pressures, the selection of the Baku-Tbilisi-Ceyhan route for Azerbaijan's main export oil pipeline, passing through Georgia, was the most significant historical event in the history of the region after independence. This project laid the foundation for a new stage in the true political independence and economic development of Azerbaijan and Georgia. Solemn ceremonies were held on May 25, 2005, to fill the Azerbaijani section of the pipeline with oil, and on October 12, to fill the Georgian section.

Table 5.BTC project participants

Countries	Company	Share distribution
Azerbaijan	Az BTC	25%
Great Britain	BP	30,1%
USA	Chevron	8,90%
Italy	ENI	5%
Turkey	TP	6,53%
USA	OCOC VIDESH	2,36%
France	TOTAL	5%
Japan	IT OCHU	3,40%
Japan	INPEX	2,50%
USA	EXON MOBIL	2,50%
Norway	EQUINOR	8,71%

Source: Baku - Tbilisi - Ceyhan Main Export Pipeline, Report and Statistics

The official opening of BTC took place on July 13, 2006. This pipeline is currently capable of transporting more than one million barrels of oil per day.

One of the important decisions in the cooperation between the Republic of Azerbaijan and Georgia in providing the EU countries with hydrocarbon resources was related to the export of natural gas. On October 26, 2001, the President of the Republic of Azerbaijan Heydar Aliyev signed the Law of the Republic of Azerbaijan on the approval of the Agreement between the Republic of Azerbaijan and Georgia on the transit, transportation and sale of natural gas through the South Caucasus Pipeline System in the territory of the Republic of Azerbaijan and Georgia and beyond the borders of these territories and the documents attached to that Agreement .(archive laws)

This law stated that the potential of the gas reserves of the rich Shah Deniz gas condensate field exceeds 1 trillion cubic meters. The Shah Deniz field is considered a world-class field and is of great importance for the development of the energy complex of the region. On September 29, 2001, the "Agreement between the Republic of Azerbaijan and Georgia on the Transit Transportation and Sale of Natural Gas through the South Caucasus Pipeline System in the Territories of the Republic of Azerbaijan and Georgia and beyond" was signed in Baku between the Republic of Azerbaijan and Georgia [Ministry of Foreign Affairs archive]. In 2001, the states of Georgia and Azerbaijan announced the construction of the South Caucasus natural gas pipeline, connecting Baku via Tbilisi with the Turkish port of Erzurum (Center for Strategic Studies, 2017) . This was another major strategic step that turned Azerbaijan into a gas exporter for Europe. We will skip the in-depth explanation, as we will present the analysis of this problem in the next paragraph. The Baku-Supsa and Baku-Tbilisi-Ceyhan oil pipelines, as well as the Baku-Tbilisi-Erzurum gas pipeline, formed the South Caucasus Pipeline System (SCPPS), ensuring the transportation of Caspian energy resources to world markets. The creation of this system laid the foundation for an East-West transport corridor for hydrocarbon resources, as well as other cargoes. One of the most important projects in this direction of cooperation was the

Trans-Anatolian Pipeline, or TANAP, with an annual maximum throughput capacity of 31 billion cubic meters and an annual throughput capacity of 16 billion cubic meters of gas in the initial phase of the project. According to the agreement, 16 billion cubic meters of gas per year were to be delivered, 6 billion cubic meters of which were to meet Turkey's domestic needs and 10 billion cubic meters of which were to be delivered to European markets. TANAP was a huge project that would connect Turkey with European markets by using a part of the existing South Caucasus pipeline, passing through Georgia.

According to the TANAP project, which was signed by Azerbaijani President Ilham Aliyev and Turkish Prime Minister R.Erdogan on June 27, 2012, and which is called the "energy silk road" due to its scale, Azerbaijani gas was supposed to cross the Georgian border and reach the western borders of Turkey, then Bulgaria and Greece. On November 20, 2012, the Milli Majlis of the Republic of Azerbaijan ratified the TANAP project. The "TANAP" gas pipeline project, created by the joint efforts of SOCAR and Turkish companies "BOTAS" and "TPAO", is being implemented within 6 years and was expected to cost oil companies 7 billion US dollars.

One of the factors that determined the cooperation between Azerbaijan and Georgia was transport relations. Thus, at the conference held in Brussels in May 1993, two of the eight countries of the former USSR that initiated the establishment of the European Commission's TRACECA (Historical Silk Road) program were Azerbaijan and Georgia (along with Kazakhstan, Kyrgyzstan, Tajikistan, Turkmenistan, Uzbekistan and Armenia). In 1998, the opening of a bridge on the Azerbaijani-Georgian border, one of the most important transport projects that demonstrated the cooperation between Azerbaijan and Georgia was the "Baku-Tbilisi-Kars" railway project. It was laid in the Georgian Parliament building on February 07, 2007, with the participation of Azerbaijani President Ilham Aliyev, Georgian President Mikheil Saakashvili, and Turkish Prime Minister Recep Tayyip Erdogan. After the presidents reached an agreement, the transport ministers of all three countries signed a historic agreement on the Baku-Tbilisi-Kars railway project, which will serve as a bridge between countries and continents. The initiator of the project was the Republic of Azerbaijan. The project was to become an indicator of Azerbaijan's influence in the region and internationally, and to change the transport map of the region. The Baku-Tbilisi-Kars railway was to play a special role in establishing transport links between the Caspian region and Europe. The implementation of the project, with a total cost of more than \$600 million, would create conditions for cargo and passengers to directly access Europe via the territories of Azerbaijan, Georgia and Turkey, which in turn would play an important role in the process of European integration. In addition, the 850 km long railway, which passes through the territories of three countries and is of strategic importance in the resolution of the Nagorno-Karabakh conflict, was divided as follows: The Baku-Georgian border railway section, which is 503 km long in the territory of the Republic of Azerbaijan, was reconstructed, provided with a new alternating current electrical system, signaling and new communication systems. In the territory of the Republic of Turkey: It covered a distance of 75.6 km in the Kars-Georgian border area. The project included a 26.3 km long Akhalkalaki-Turkish border section, a 3 km long station area built for changing the wheels of trains, a 3 km long section of the reconstructed railway line in the Marabda-Akhalkalaki section of Georgia, covering a 29 km area in three directions in Georgia. It was planned to transport 5 million tons of cargo in the first stage, 17 million tons in the next stage, and then large volumes of cargo. According to experts, the new highway was a transport corridor connecting not only Azerbaijan and Turkey, but also Central Asia and Europe, with an estimated annual transport capacity of 15 million tons. In his speech at the opening of the BTK, called the "Iron Silk Road", on October 30, 2017, President Ilham Aliyev stated: "Baku - Tbilisi - Kars" means the restoration of a part of the historical Silk Road, which will be used by China, Kazakhstan, Central Asia, Azerbaijan, Georgia, Turkey, and European countries. The North-South transport corridor will connect India, Pakistan, Iran, Azerbaijan,

Russia, and European countries. Azerbaijan is an active participant in both projects and is a country that has deployed its financial resources.

The EU has been supporting cooperation between Azerbaijan and Georgia since its inception. On 30 March 2018, the EU officially launched six cross-border cooperation projects between Azerbaijan and Georgia, as they were finalized. All of the projects were funded under the Eastern Partnership Territorial Cooperation (EPTC) programme. The opening ceremony of the projects was held in Tbilisi. The projects in Azerbaijan and Georgia, funded under the EaP programme, aimed to improve the living conditions and environment of local communities, address youth employment and tourism development issues, and strengthen cross-border cooperation between the two countries. The EU allocated a total of 1.35 million Euros in funding for the implementation of these projects. (news.az.27.03.2018)

Thus, from the analysis of the problem considered above, we see that the projects implemented by Azerbaijan, economic development, and security depend on Georgia, and the economic prospects of the neighboring country are mainly calculated on the transportation of energy resources from Azerbaijan to European countries, and on its role as a transit corridor in relations with European institutions. Although Georgia has currently achieved a number of successes in expanding and diversifying its economic relations in the international arena, as a result of geographical proximity, relations between the two states have deepened and institutionalized so much that they could not be shaken by external forces or the experiments and alternative searches of some local incompetent politicians.

As can be seen, the history of energy cooperation between Azerbaijan and Georgia is rich and the future is great. The Prime Minister of Georgia, Irakli Kobakhidze, stated that "There are a number of projects that we have laid the foundation for together and they are of strategic importance." There are also very big plans for the future. We have very significant potential in the fields of transport and energy, among others. These works will be continued. Mutual visits will continue. Meetings of delegations will continue so that our cooperation in these areas can be deepened. We are fully ready to take this cooperation forward." (Sadigli, 2004)

Now the whole world is transitioning to "green energy". Thus, in the near future, the "green energy" corridor that will extend from Azerbaijan to Europe will also pass through Georgia. On December 17, 2022, an "Agreement on Strategic Partnership in the Field of Development and Transmission of Green Energy between the Governments of the Republic of Azerbaijan, Georgia, Romania and Hungary" was signed in Bucharest.

List of references.

1. Bagirova I, S. Hamidova, S. Aliyeva and other. History of Azerbaijan-Georgia relations (XVIII – early XXI centuries). Baku: East-West, 2013, 392 p.
2. Barilsky R.V. (1995) The Caspian oil regime: military dimensions. Caspian Crasswords, Washington, Spring, No. 2, 1995.
3. Center for Strategic Research under the President of the Republic of Azerbaijan, Main Directions of Foreign Policy of the Republic of Azerbaijan. 1991-2015. Baku, Poliart MMC, 2017
4. Decree of the President of the Republic of Azerbaijan No. 967 dated October 23, 2003 (Collection of Legislation of the Republic of Azerbaijan. 2003 No. 10, Article 572. Current archive of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Azerbaijan. "Georgian Treaties" folder. V. 518-519
5. Gurbanov F. Azerbaijan - Georgia; a reliable friend is recognized in difficult times. "Xalq" newspaper, 16.10.2024
6. Hajiyeva X.Z. Leading Western countries and NATO in Azerbaijan's foreign policy (1991-1995). Monograph. Baku 2004? P. 95
7. Hasanov M. A new stage of Azerbaijan-Georgia friendship "Azerbaijan Newspaper", 1997, May 18, N:99

8. Huseynova I. (2008) Heydar Aliyev and the peace process in the Caucasus. Baku 2008, p.421
9. Jiltsov S.S., Zonn, I.S., Ushkov A.I. Geopolitics of the Caspian region-Moscow; International Relations. 2003, 196 p.
10. Sadigli F. Baku-Ceyhan Tbilisi Bridge. Azerbaijan Newspaper. October 12, 2004
11. Shaban, Ilham. (2023)"Southern Gas Corridor. Mega project of Azerbaijan in the 20th century, 2007-2022", Baku, TEAS press Publishing house, 2023
12. Shireen T. The Transcaucasus in Transition Washington Center for Strategic and International Studies, 1994
13. The EU is allocating 1.35 million euros to strengthen cooperation between Azerbaijan and Georgia. i.news.az. 27.03.2018
14. Utkin, I. A. USA-Western Europe-The changing role of Termania. USA: EPI, 1994

Maxmudova Oybarchin Axadovna,
Qo'qon Universiteti "Ta'lim"
kafedrası v.b. professori pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

**MAKTABGACHA YOSHDAGI BOLA SHAXSINI HAR TOMONLAMA
RIVOJLANTIRISHDA IJODIY MUHITNI YARATISH
(STEAM TA'LIM ASOSIDA)**

Annotatsiya. Maqola tadqiqotining ustuvor maqsadlaridan biri maktabgacha yoshdagi bolalar ijodiy tafakkurini rivojlantirishda zamonaviy ta'lim yondashuvlaridan biri bo'lgan STEAM ta'lim tizimining o'rni va ahamiyatini ilmiy-nazariy va amaliy asoslari deb belgilangan. Tadqiqotda ijodiy muhitni yaratish – bu bolalar uchun o'zini ifoda etish, yangi g'oyalarni yaratish, va o'rganish jarayonida erkinlik va qo'llab-quvvatlashni ta'minlashga xizmat qiladi. Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun bunday muhitni tashkil etish, ularning shaxsiyatini har tomonlama rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. STEAM ta'limining asosiy maqsadi, bolalar uchun qiziqarli va samarali o'rganish jarayonlarini yaratishdir, bu esa ularda ijodiy fikrlashni rivojlantiradi va kelajakda muvaffaqiyatli shaxslar bo'lishlariga turtki bo'ladi.

Kalit so'zlar: muhit, ijodiy muhit, bola shaxsi, STEAM ta'lim, maktabgacha ta'lim, metodologiya, rivojlanish, innovatsiya.

Аннотация. Одной из приоритетных целей исследования статьи определено научно-теоретическое и практическое обоснование места и значения системы образования STEAM как одного из современных образовательных подходов к развитию творческого мышления дошкольников. Создание творческой среды в исследованиях – это способ самовыражения детей, генерации новых идей, и служит для обеспечения свободы и поддержки в процессе обучения. Одной из приоритетных целей исследования статьи определено научно-теоретическое и практическое обоснование места и значения системы образования STEAM как одного из современных образовательных подходов к развитию творческого мышления дошкольников. Создание творческой среды в исследованиях – это способ самовыражения детей, генерации новых идей, и служит для обеспечения свободы и поддержки в процессе обучения. Организация такой среды для дошкольников является важным фактором всестороннего развития их личности. Основная цель обучения Steam-создать увлекательные и эффективные процессы обучения для детей, которые развивают у них творческое мышление и мотивируют их стать успешными людьми в будущем.

Ключевые слова: среда, творческая среда, личность ребенка, STEAM образование, дошкольное образование, методика, развитие, инновации.

Abstract. One of the priority objectives of the article's research is the scientific, theoretical and practical justification of the place and importance of the STEAM education system as one of the modern educational approaches to the development of creative thinking in preschoolers. Creating a creative environment in research is a way for children to express themselves, generate new ideas, and provide freedom and support in the learning process. One of the priority objectives of the article's research is the scientific, theoretical and practical justification of the place and importance of the STEAM education system as one of the modern educational approaches to the development of creative thinking in preschoolers. Creating a creative environment in research is a way for children to express themselves, generate new ideas, and provide freedom and support in the learning process. The organization of such an environment for preschoolers is an important factor in the comprehensive development of their personality. The main goal of Steam learning is to create exciting and effective learning processes for children that develop their creative thinking and motivate them to become successful people in the future.

Key words: environment, creative environment, child's personality, STEAM education, preschool education, methodology, development, innovation.

Kirish: Zamonaviy ta'lim jarayonida bola shaxsining har tomonlama, uyg'un va izchil rivojlanishi ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, maktabgacha ta'lim bosqichi bolaning shaxsiy fazilatlarini, ijtimoiy-hissiy jihatlari, ijodiy salohiyati va kognitiv qobiliyatlari shakllanishida hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Chunki bola o'zining psixologik, ijtimoiy va estetik rivojlanishida aynan 3-7 yosh oralig'ida asosiy bosqichlarni bosib o'tadi. Shu boisdan, bu davrdagi tarbiya va ta'lim sifati, pedagogik yondashuvlar va eng muhimi – bola yashaydigan va o'rganadigan muhit qanday tashkil etilgani bilan bevosita bog'liqdir. Pedagogik adabiyotlarda "muhit" tushunchasi keng talqin qilinadi.

Muhit – bu bola yashaydigan, rivojlanadigan, o'zaro muloqot qiladigan, bilim va ko'nikmalarni egallaydigan ijtimoiy-madaniy makon sifatida qaraladi.

Maktabgacha ta'lim tizimida ijodiy muhit yaratish va STEAM ta'limi metodologiyasini tatbiq etish bo'yicha turli ilmiy-tadqiqotlar va pedagogik nazariyalar asosida rivojlanayotgan yondashuvlarni joriy etish masalasi dolzarb tobora dolzarb bo'lmoqda. STEAM ta'limining samarali joriy etilishi uchun pedagoglar tomonidan qo'llaniladigan metodlarni ta'lim jarayoniga tatbiq etish, tarbiyachining bolalarga bo'lgan yondashuvi, o'quv muhitining tashkil etilishi va pedagogik texnologiyalarni joriy etish muhim ahamiyatlarini namoyon qilish kasb etmoqda.

Muhit faqatgina fizik joy emas, balki unda mavjud bo'lgan psixologik, axloqiy, estetik, texnologik va madaniy omillar majmuidir. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida mavjud bo'lgan muhit bola faolligi, mustaqilligi, tafakkuri va ijodiy salohiyati shakllanishida asosiy determinant sifatida e'tirof etiladi. Ammo har qanday muhit bola shaxsining har tomonlama rivojlanishini ta'minlay olmaydi. Faoliyatga yo'naltirilgan, ijtimoiy ahamiyatga ega, imkoniyatlar bilan to'yingan, qiziqarli va qamrovli, eng muhimi, ijodiy muhitgina bolaning intellektual va shaxsiy o'sishiga xizmat qiladi.

Ijodiy muhit – bu bolaning ichki dunyosini erkin ifodalashga, tajriba qilishga, sinab ko'rishga, savol berishga, g'oya ilgari surishga va uni amalda ko'rsatishga imkon beruvchi pedagogik makon hisoblanadi. Bunday muhitda bola o'zini "erkin ijodkor" sifatida his etadi. Shu jihatdan, ijodiy muhitni shakllantirish – bu shunchaki xonalarni rangli dekor bilan bezash emas, balki bolaning tafakkurini o'stiruvchi, izlanishga undovchi, ijtimoiy o'zaro ta'sirga boy muhitni yaratishdir.

Bu borada ijodiy muhitning zamonaviy yondashuvi – STEAM ta'lim modeli muhim o'rin tutadi. Bu yondashuv bolalarning tabiiy qiziqishlarini ilm-fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika bilan uyg'unlashtirib, ularni real hayotga tayyorlaydi. Shu orqali ta'lim jarayoniga texnologik va san'at elementlari qo'shib, ijodiy muhit vujudga keladi. Masalan, oddiy qurilish kublari bilan o'ynab, bola fizik qonuniyatlarni o'rganadi, muhandislik g'oyalarini sinab ko'radi va estetika orqali o'z ifodasini topadi.

Statistik ma'lumotlarga ko'ra, O'zbekiston Respublikasida bugungi holatga ko'ra 2 milliondan ortiq maktabgacha yoshdagi bolalar mavjud bo'lib, ularning 65% dan ortig'i maktabgacha ta'lim tashkilotlarida tarbiyalanmoqda. Bu raqamlar davlat siyosatida maktabgacha ta'lim sifatini takomillashtirishga qaratilgan meyoriy- xuquqiy chora-tadbirlar belgilangan:

1. O'z Res PQ 2019-yil 9-iyuldagi PQ-4387-son qarori "Matematika ta'limi va fanlarini yanada rivojlantirishni davlat tomonidan qo'llab-quvvatlash, shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasining V.I. Romanovskiy nomidagi Matematika instituti faoliyatini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".

2. O'z.Res.2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son "Yangi O'zbekistonning Taraqqiyot Strategiyasi va uni 2022-yilda amalga oshirishga oid davlat dasturi to'g'risida".

3. O'z.Res.PF 2024-yil 30-sentabrdagi PF-152-son "Maktabgacha ta'lim sifati va samaradorligini yanada oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"

4. O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirish konsepsiyasiga muvofiq 2030 yilgacha maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishning ustuvor yo'nalishlari

maktabgacha ta'lim tizimiga innovatsiyalar, ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish hisoblanadi.

Muhitni ijodiy muhitga aylantirish – bu bir martalik loyiha emas, balki bosqichma-bosqich transformatsiya jarayoni hisoblanadi. Bu jarayonda pedagoglar, ota-onalar, psixologlar, shuningdek, infratuzilmani yaratishda ishtirok etuvchi mutaxassislarning hamkorligi zarur. Muhitning har bir elementi: makon dizayni, jihozlar, yoritish, tovush muvozanati, ochiq materiallar, o'z-o'ziga xizmat elementlari, interaktiv resurslar va erkinlik darajasi ijodiy yondashuvlar uchun tayanch bo'lib xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishida ijodiy muhit yaratish, STEAM ta'limi asosida amalga oshiriladigan ta'lim jarayonining samaradorligini ko'rsatadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ijodiy muhit nafaqat bola ta'limida, balki uning shaxsiy rivojlanishida ham muhim o'rin egallaydi. Bolalar o'zlarini har tomonlama rivojlantirishlari uchun to'g'ri pedagogik metod va yondashuvlar kerak, shu bilan birga, muhitning o'zi ham bolalarning o'rganishga bo'lgan qiziqishini, ijodiy va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishi kerak. Shu sababli, bu bo'limda ijodiy muhit va STEAM ta'limi tizimi haqida ilmiy adabiyotlar tahlil qilinadi.

Bolaning rivojlanishida ijodiy muhitning rolini tahlil qilishda ko'plab olimlar muhitning bola ta'limi va psixologiyasiga ta'sirini ko'rsatgan. Masalan, Lev Vigotskiyning "Sotsial rivojlanish nazariyasi" muhitning bola rivojlanishida qanchalik katta rol o'ynashini o'rganadi. Vigotskiy ijodiy muhitni bolaning kognitiv rivojlanishida muhim omil deb biladi, chunki bola faqat o'zini o'zi tashkil eta olmaydi, balki jamiyat bilan o'zaro ta'sir orqali rivojlanadi. Vigotskiy ta'kidlaganidek, "Bola jamiyat bilan o'zaro aloqada bo'lish orqali o'rganadi, bu jarayonning asosiy qismini ijodiy muhit tashkil etadi."

O'zbekiston Respublikasining maktabgacha ta'lim tizimida so'nggi yillarda STEAM yondashuvini joriy etishda katta o'zgarishlarni boshdan kechirmoqda. Jumladan, 2019-yilgi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish to'g'risida"gi qarori, mamlakatda maktabgacha ta'limda STEAM metodlarini amaliyotga kiritishga katta e'tibor qaratdi. Bu qarorda maktabgacha ta'lim tashkilotlarida yangi pedagogik metodlar va yondashuvlarni qo'llash, shuningdek, bolaning ijodiy va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishga doir chora-tadbirlar ko'rsatilgan. Ushbu qaror O'zbekistonda STEAM ta'limining tizimli tarzda joriy etilishining boshlanishini anglatadi.

So'nggi yillarda olimlar tomonidan muhit va ijodiy muhit o'rtasidagi farqlar chuqur tahlil qilinmoqda. Masalan, amerikalik pedagog H.Drydenning fikricha, har bir bola "kashfiyotchi va ijodkor" bo'lib tug'iladi, biroq uning atrofidagi muhit bu tabiiy salohiyatni rivojlantiradi, yoki susaytiradi. O'zbekistonlik pedagog olimlar, jumladan M.Xodjayev va M.Murodovanning tadqiqotlarida ham, bolalar ijodkorligini rivojlantirishda muhitning ochiqligi, erkinligi va xavfsizligi alohida o'rin tutishi ta'kidlanadi.

STEAM ta'limida bolalarning harakatli, eksperimental faoliyati (tajriba, qurilish, konstruksiya) ularning ijodiy fikrlashini faollashtiradi. Aleksey Vladimirovich Zaporozes bolalar psixologiyasida faoliyat nazariyasi asoschilaridan biri hisoblanib, harakat-bilim uyg'unligi bu jarayonga nazariy asos berdi. U bola tafakkuri va harakat o'rtasidagi bog'liqlikni tadqiq qilgan. Unga ko'ra, bola fikrlashi harakatlar orqali shakllanadi. Bola sensorli vositalardan foydalanib fizik tajriba o'tkazadi – harakat orqali u atrofni bilib oladi.

M.Montessori metodikasi asosida tashkil etilgan muhitda bola o'zini mustaqil boshqaradi: o'z faoliyatini tanlaydi, uni bajarguncha yakunlamaydi va mustaqil baho beradi. Bu esa, bola fikrlashining chuqurlashuviga, o'z fikrini ifoda qilishiga va o'zining noyob qobiliyatlarini kashf etishiga olib keladi.

Hovard Gardnerning "Ko'p tomonlama intellektual nazariyasi" nomli risolasida: "ijodiy muhit - bola intellektual salohiyatini rivojlantirishda muhim o'rin tutadi" deb ta'kidlaydi. U ko'p tomonlama intellektual qobiliyatlar - musiqa, matematik, logik va vizual qobiliyatlarni rivojlantirish uchun bolalar turli xil muhitda ishlashlari kerakligini ta'kidlaydi. Gardnerning

nazariyasiga ko'ra, har bir bola o'ziga xos intellektual salohiyatga ega, shuning uchun turli xil ta'lim yondashuvlari va metodikalar bolalarning ijodiy fikrlashini rivojlantirish uchun zarur. Ijodiy muhit bolaning har bir turdagi intellektual salohiyatini ochib beradi va shuningdek, bolalarni yangi g'oyalar bilan tanishtiradi.

Maxmutazimova Yulduz Rahmatovna pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferatida maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachilari uchun "Maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi", "Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari", "Bolalarga qurish-yasash va konstruksiyalashni o'rgatish metodikasi" nomli metodik qo'llanmalar hamda "Maktabgacha ta'limda STEAM texnologiyalari" nomli o'quv qo'llanma yaratgan.

STEAM – ta'lim texnologiyasi asosida maktabgacha yoshdagi bolalarning kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishga yo'naltirilgan "Men dunyoni yarataman" variativ multistudiya dasturini rivojlanish markazlaridagi metodik imkoniyatlardan foydalangan holda amaliyotga tatbiq etgan.

O'zbekistonning turli hududlaridagi maktabgacha ta'lim tashkilotlarida STEAM yondashuvining amaliyotga tatbiqi bolalarning ijodiy salohiyatini rivojlantirishga, mustaqil fikrlashni oshirishga va umumiy ta'lim jarayonining samaradorligini sezilarli darajada oshirishga yordam berganligi ko'rsatilgan. Tadqiqot shuni tasdiqladiki, STEAM yondashuvi nafaqat bolalarning fanlarga bo'lgan qiziqishini oshirdi, balki ularning individual va jamoaviy ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantirdi.

O.A Maxmudova 2025-yilda chop etilgan maqolasida maktabgacha yoshdagi bolalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish uchun rivojlanayotgan muhitni yaratishga bag'ishlangan. Ilmiy tadqiqotlar tushunchalarning mohiyati, "ijodkorlik", "rivojlanish", "ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirish" tushunchalariga asoslangan turli mezonlar, ijodkorlik turlari, ijodkorlik manbai, bolalar ijodiyotini rivojlantirish nazariyalarini ko'rib chiqqan.

G.S.Altshuller shunday deb hisoblaydi: "Asosiy omil - bu qobiliyatlarning rivojlanishi emas, balki ijodiy mehnatni yaratish qobiliyati va ijodkorlik uchun motivatsiyaning mavjudligi. Asosiy ijodiy shaxsni rivojlantirishning yagona yo'li o'z-o'zini takomillashtirishga qaratilgan, bu erda tashqi muhitning roli shaxsni ijodiy mehnat qilish texnologiyalari bilan ta'minlash jarayoni bilan hisoblab chiqiladi".

L.A.Venger bola tafakkuri, diqqat, xotira va sezgi organlari asosida rivojlanishini o'rganib, kognitiv rivojlanishning zamonaviy psixologiyasiga asos solgan. U individual qobiliyatlarni aniqlash va ularni rivojlantirish metodlarini ishlab chiqqan. STEAM ta'limda diqqatni jamlash, tasavvur qilish, mantiqiy ketma-ketlikni saqlash muhim. Vengerning bu boradagi ishlari amaliy mashg'ulotlarni rejalashtirishda foydalaniladi. Bolaning tasviriy faoliyatida ranglar uyg'unligi, shakllarni farqlash qobiliyati Venger metodikasi bilan rivojlanadi.

Aleksandr Grigoryevich Asmolov innovatsion ta'lim, psixologik barqarorlik, va individual rivojlanish strategiyalarini ishlab chiqqan zamonaviy psixolog bo'lib, ta'limda moslashuvchanlik va shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni ilgari suradi. STEAM metodikasi individual yondashuv, qiziqishlar va ijodkorlikni qo'llab-quvvatlaydi. Asmolov bu jihatlarni ta'limdagi asosiy yo'nalish deb biladi. Bolalarning qiziqishi asosida guruhga ajratish va loyiha ishlarini tashkil etish - Asmolov yondashuviga mos yondashuvdir.

STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, and Mathematics) ta'limi bolalarni nafaqat alohida fanlar bo'yicha bilim olishga, balki bu bilimlarni bir-biriga bog'lab, amaliyotda qo'llashga o'rgatadi. STEAM yondashuvi bilimning birlashtirilgan bo'lishi, interdisipliner o'rganish va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga imkon yaratadi. STEAM yondashuvini amalga oshirishda ham ilmiy, ham amaliy tajriba muhitlari tashkil etiladi, bu esa bolalarga turli sohalarida o'z fikrlarini sinab ko'rish imkonini beradi. Katherine O'Donnellning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, STEAM metodikasi bolalar uchun ijodiy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda juda samarali, chunki u bolalarga amaliy mashg'ulotlar orqali o'rganish imkonini beradi.

Ushbu yondashuvning asosiy afzalliklaridan biri, bolalarni keng qamrovli, multidissiplinar bilimlarni o'zlashtirishga undashi va faqat aniq sohalarga emas, balki ijtimoiy va madaniy masalalar bilan ham bog'lash imkoniyatini beradi. Masalan, biron bir ilmiy eksperimentni o'tkazish bolalarga nafaqat ilmiy bilimlarni, balki yaratuvchanlik va jamoaviy ishlash qobiliyatlarini ham rivojlantiradi.

John Deveyning pedagogik yondashuvlari, o'z navbatida, bolalarning o'z tajribalari orqali o'rganishiga katta urg'u beradi. Devey, shuningdek, tajriba orqali o'rganishni pedagogikaning asosi sifatida ko'radi va STEAM yondashuvi Deveyning metodologiyasiga to'liq mos keladi. Deveyning nazariyasi bo'yicha, bola faqat o'rganish bilan cheklanmaydi, balki o'rganish jarayonida faol ishtirok etadi, va bu jarayonda ijodiy fikrlash va yangiliklarni kiritish mumkin bo'ladi.

Ijodiy muhitni shakllantirishda pedagogik metodlarning o'rni katta. Jan Piajet va Jerome Brunerning kognitiv rivojlanish nazariyalarida ijodiy muhitning o'rni muhim deb ta'kidlanadi. Piajet, bolalar o'z faoliyati orqali bilimlarni o'zlashtirishadi, va bunday o'rganish jarayonida muhitning ta'siri juda katta ekanini ta'kidlaydi. Bruner esa, bolalar tajriba orqali o'rganishadi va o'rganish jarayonida ularning faol ishtiroki kerak, deb hisoblaydi. Bu nazariyalar STEAM ta'limi asosida o'rganish jarayonlarini amalga oshirishda muhim rol o'ynaydi. Kolbning tajriba o'rganish nazariyasida esa bolalar faol ishtirok etib, tajriba va nazariyani birlashtirish orqali o'rganishadi.

Pedagogika fanlar nomzodi, professor v.b O.A.Maxmudovanning: "Tasviriy faoliyatga o'rgatishda ilk va maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishiga qo'yilgan talablar va "San'at" markazidagi ta'limiy faoliyat maktabgacha katta yoshdagi bolalarning kelajakdagi ta'limiy faoliyat maktabgacha katta yoshdagi bolalarning kelajakdagi ish konsepsiyasini aniqlash qobiliyati, tasviriy va ekspessiv vositalar, texnik harakterdagi ko'nikmlar "qo'lda ishlash mahorati", o'zining taassurotlarini ifoda etadigan (Artni o'rgatish jarayoni) majmuaviy yondashuvlar asosida takomillashtirilgan" deb ta'kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, ijodiy muhit yaratishda STEAM yondashuvini tatbiq etish bolalar uchun nafaqat ilmiy, balki shaxsiy rivojlanishda muhim o'rin tutadi. Maktabgacha ta'limda STEAM metodikasi bolalar uchun ijodiy yondashuvni rivojlantirish, mustaqil fikrlash va jamoaviy faoliyat ko'rsatish imkoniyatlarini yaratadi. O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimida STEAM yondashuvining muvaffaqiyatli tatbiqi bolalar uchun innovatsion pedagogik imkoniyatlarni ochib beradi. Bunday pedagogik yondashuv bola shaxsini har tomonlama rivojlanishiga muhim ijobiy ta'sir ko'rsatadi.

Metodologiya:

Ijodiy muhitni STEAM ta'limining "Art" (San'at) yo'nalishi doirasida tasviriy faoliyatni rivojlantirish, bolalarda ijodiy tafakkur, vizual kuzatuvchanlik, va muammoli vaziyatga ijodiy yechim topish qobiliyatlarini takomillashtirish maqsadida biz tomondan "Rasmning ikkinchi yarmini chiz", "6 doira" metodikalari qo'llanildi.

Metodika mazmuni:

Ushbu mashqda bolalarga oldindan tayyorlangan, faqat chap yoki o'ng tomoni chizilgan simmetrik rasm (masalan, yarmi chizilgan uy, odam chehrasi, daraxt va boshqalar) beriladi. Bola ushbu rasmning ikkinchi yarmini loyihalash orqali tasvir yaratadi.

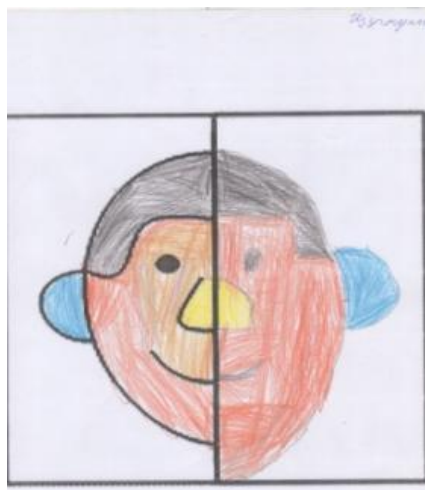
Maqsad:

- Bola rasmning ikkinchi yarmini loyihalash orqali tasvirini yakunlaydi.
- Kompozitsion tafakkur (butunlikni anglash) jarayoni shakllanadi.
- Vizual kuzatuvchanlik va noan'anaviy fikrlash rag'batlantiriladi.

Ijodiy elementlar: Ushbu metodikaning afzalligi shundaki, bola rasmning ikkinchi yarmini faqat nusxa ko'chirish tarzida emas, balki ijodiy elementlar bilan boyitib yakunlaydi. Masalan, oddiy yarim daraxtni rang-barang mevalar bilan, yarim uy maketini esa o'z tasavvuriga ko'ra bezaklar bilan to'ldiradi.

Qanday amalga oshiriladi?

1. Har bir bolaga yarmi chizilgan rasm tushirilgan qog'oz beriladi.
2. Bola rasmning qolgan qismini loyihalash asosida chizadi.
3. Ish yakunida har bir bola o'z ishi haqida qisqacha hikoya qiladi - bu esa nutq faoliyati va fikrni ifodalash ko'nikmalarini ham rag'batlantiradi.

2-Metodning nomi: "6ta doira" (ilova 2) metodi bolalar tasavvurini, chizish texnikasi, ranglarni tanlash, kompozitsiya yaratish, doira shaklini qandaydir bir predmetlarga o'xshatish, qo'l motorikasining rivojlanganligi tasvirni ifodalash metodi hisoblanadi. (ilova qilib rasm kiritiladi 1)

Metodika mazmuni:

"6 ta doira metodi" bolalarning ijodiy fikrlashini, tasavvurini va qo'l motorikasini rivojlantirishga qaratilgan mashq bo'lib, bolalarga 6 ta oddiy doira shakli beriladi. Har bir doirani o'z tasavvurlari asosida turli predmetlarga o'xshatish, loyihalashtirish va chizish vazifalari topshiriladi. Bu metod bolalarda shakl va obrazlar o'rtasida bog'lanish hosil qilish, erkin fikrlash va estetik didni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Maqsad:

- Bolalarda ijodiy fikrlash va tasavvurni rivojlantirish.
- Mayda motorika (qo'l harakati)ni kuchaytirish.
- Shakl va predmetlar orasidagi bog'liqlikni anglash.
- Estetik did va tasviriy san'atga qiziqishni oshirish.
- Bolaning o'z fikrini tasvir orqali ifoda etish qobiliyatini rivojlantirish.

Ijodiy elementlar:

Oddiy geometrik shaklni (doirani) o'zgartirib yangi obraz yaratish.

Rang, chiziq, to'ldirish usullari orqali erkin tasvirlash.

Har bir bola o'z fantaziyasiga tayanib, betakror obrazlar yaratadi.

Har bir tasvir ortida o'ziga xos hikoya yoki ma'no yotadi.

Qanday amalga oshiriladi:

1. Tarbiyachi bolalarga 6 ta doira chizilgan qog'oz tarqatadi.
2. Bolalarga topshiriq beriladi: har bir doirani o'zlarining tasavvuriga ko'ra qandaydir predmet, obraz, hayvon, meva va boshqalarga aylantiradilar.
3. Bola doira ichiga chizadi, bo'yaydi, rasmga qo'shimchalar qo'shadi.
4. Ish yakunida har bir bola o'z rasmlarini tushuntirib beradi (og'zaki izoh orqali).
5. Tarbiyachi har bir bolaning ishini qadrlaydi va rag'batlantiradi. Ilova qilib rasm kiritiladi.

Natijalar. Maktabgacha ta'limda STEAM yondashuvini qo'llash orqali yaratilgan ijodiy muhit bola shaxsining har tomonlama rivojlanishiga samarali ta'sir ko'rsatdi. Tadqiqot davomida turli uslubiy tajribalar, kuzatuvlar, diagnostik testlar va eksperimental mashg'ulotlar o'tkazildi. Ular orqali ijodiy muhitda tarbiyalanuvchilarning intellektual, hissiy, kommunikativ va kognitiv qobiliyatlari qanday o'zgargani tahlil qilindi.

Birinchi navbatda shuni ta'kidlash kerakki, ijodiy muhit bola uchun ochiq, qulay, xavfsiz va rag'batlantiruvchi makon bo'lishi shart. Bu muhitda bola erkin tajriba o'tkaza oladi, o'z fikrini ifoda eta oladi, muvaffaqiyatsizlikdan cho'chimaydi va yangi g'oyalar bilan chiqishdan tortinmaydi. STEAM komponentlarini uyg'unlashtirgan holda tashkil etilgan mashg'ulotlar bolalarning bilimlarni integratsiyalash orqali anglash darajasini yuqori bosqichga olib chiqdi.

Hamkorlikda ishlash va sotsial ko'nikmalar: Guruhli ishlarga asoslangan topshiriqlarda bolalar o'zaro fikr almashish, rollarni taqsimlash, vazifalarni birgalikda bajarish, muammolarni birga hal qilish kabi sotsial ko'nikmalarni egalladilar. Bu esa bolalarning liderlik, tashabbuskorlik, boshqalarni tinglash va hurtkytmat qilish kabi ijtimoiy jihatdan muhim fazilatlarini shakllantirdi.

Tadqiqot doirasida tanlab olingan tajriba maydoni sifatida Farg'ona viloyati Oltiariq tumani 28-sonli davlat maktabgacha ta'lim tashkilotida STEAM ta'limi asosida ijodiy muhit yaratish tajribasi amaliyotga joriy etildi. Ushbu tashkilot har yili o'rtacha 80–90 nafar bolaga ta'lim-tarbiya beradi va unda malakali pedagoglar faoliyat yuritadi. Tadqiqot eksperimental va nazorat guruhlariga ajratilgan holda olib borildi. Eksperimental guruhda STEAM yondashuviga asoslangan mashg'ulotlar tashkil etildi, nazorat guruhida esa an'anaviy dastur asosida darslar olib borildi.

Amaliy bosqichda quyidagi asosiy chora-tadbirlar amalga oshirildi:

Ijodiy muhit tashkil etildi: Guruh xonalarida bolalar uchun ochiq va erkin harakatlana oladigan, suratlar chizishda qiyinchiliklar tug'dirmasligi uchun mos maydonlar ajratildi. Rangli qalamlar, qora qalam va o'chirg'ichlar, qalamlar uchini chiqarish uchun vositalari bilan boyitilgan muhit shakllantirildi.

Tadqiqot doirasida Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi 28-sonli Davlat maktabgacha ta'lim tashkilotida tajriba-sinov ishlari olib borildi. Tajriba jarayonida eksperimental guruhga STEAM ta'limining "Art" (san'at) yo'nalishi asosida ikki muhim metodika - "Rasmning ikkinchi yarmini top" va "6 ta doira" metodikasi qo'llanildi. Ushbu metodikalar bola shaxsining ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish, tasavvur va tafakkurni faollashtirish, qo'l harakati bilan aqliy faoliyatni integratsiya qilish imkonini berdi.

"Rasmning ikkinchi yarmini top" metodikasi bolalarning kompozitsion tafakkurini, vizual kuzatuvchanligini, shakllar butunligini anglash ko'nikmalarini rivojlantirdi. Eksperimental guruhdagi 24 nafar boladan 20 nafari (83%) rasmni faqat nusxa ko'chirish emas, balki o'ziga xos, ijodiy elementlar bilan boyitib yakunladi. Bu ularning kompozitsion tafakkur va tasviriy kuzatuvchanligi yuqori ekanligini ko'rsatdi.

80% bola rasmni o'zgacha yondashuvda yakunladi (masalan, daraxtga turli mevalar, uyga rangli poydevor, deraza romlariga naqshlar).

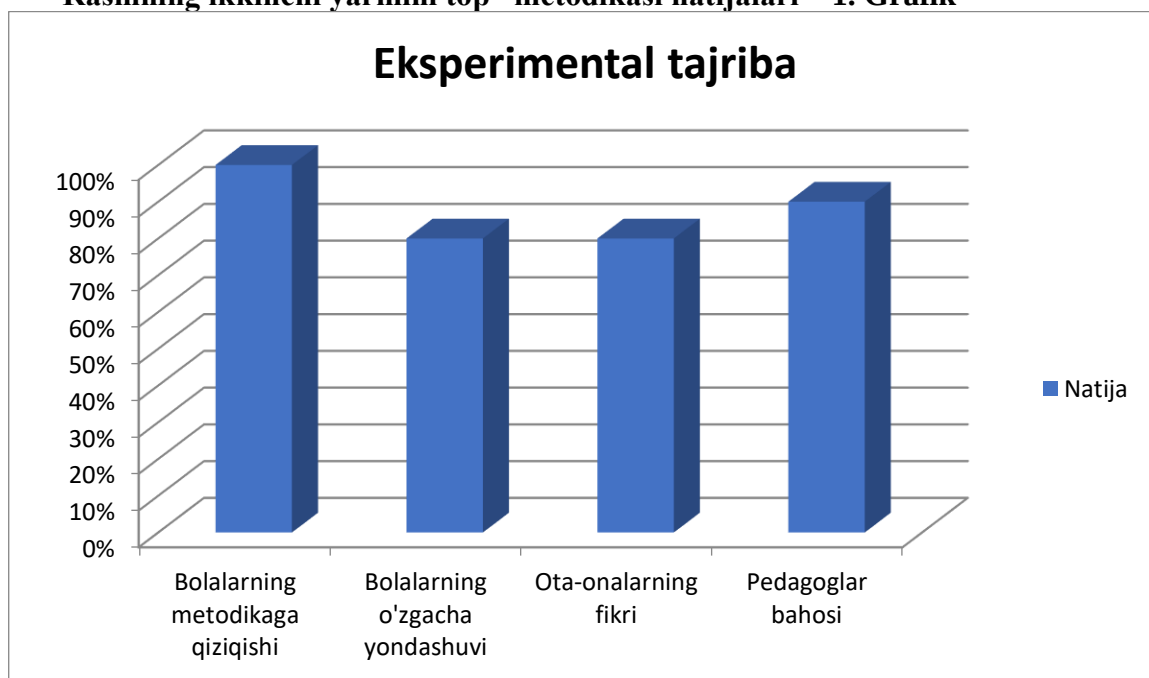
Ota-onalarning fikricha, mashg'ulotdan so'ng bolalar uyda mustaqil ravishda rasm chizishga bo'lgan qiziqishi oshgan.

Tarbiyachilar bu metodikani bolaning individual ifoda va vizual tafakkurini rivojlantiruvchi samarali usul sifatida baholadilar.

“Rasmning ikkinchi yarmini top” metodikasi natijalari – 1. jadval

№	Ko'rsatkichlar	Natija (%)	Izoh
1	Bolalarning metodikaga qiziqishi	100%	Barcha bolalar faol ishtirok etdi
2	Bolalarning o'zgacha yondashuv (ranglar, bezaklar, qo'shimcha elementlar)	80%	Ko'pchilik bolalar rasmni o'ziga xos tarzda yakunladi
3	Ota-onalarning fikri: bolalar mustaqil rasm chizishni boshladi	Ijobiy	Uy sharoitida rasm chizishga bo'lgan qiziqish ortdi
4	Pedagoglar bahosi: metodika ijodiy va mantiqiy tafakkurni birlashtiradi	Yuqori	Metodika dars samaradorligini oshiruvchi vosita sifatida tan olindi

“Rasmning ikkinchi yarmini top” metodikasi natijalari – 1. Grafik

"6 ta doira" metodi esa bolalarda oddiy shakllar asosida yangi obrazlar yaratish orqali tasavvur, fantaziya, vizual tahlil va kognitiv moslashtirish salohiyatini rivojlantirdi. Natijalarda quyidagilar qayd etildi:

24 nafari bolaning 22 nafari (92%) oddiy doira shakllarini o'z ijodiy tafakkuriga asoslanib turli obrazlarga aylantira oldi. Ular orasida quyidagilar kuzatildi: doirani qushga, gulga, quyoshga aylantirish, bir nechtasini kompozitsiya shaklida birlashtirish.

Bolalarda mayda motorika bilan bir qatorda estetik tasavvur va erkin ifoda qilish ko'nikmalari shakllandi.

Tajriba davomida 75% bola har bir chizgan obrazi haqida qisqacha hikoya qila oldi, bu esa ularning nutq faoliyati va og'zaki tafakkuri rivojlanayotganini ko'rsatdi.

Tarbiyachilar tomonidan bu metodika fantaziya, shakllarni tahlil qilish, va assotsiativ fikrlashni rag'batlantiruvchi muhim vosita sifatida baholandi.

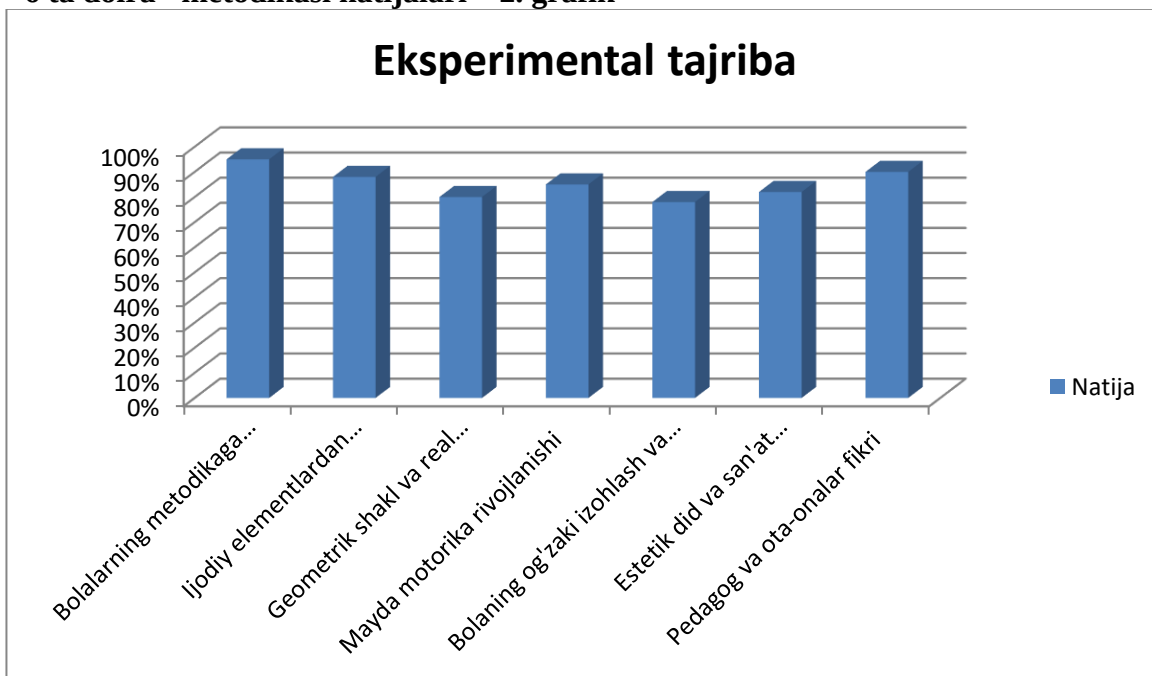
Ushbu ikki metodika asosida amalga oshirilgan pedagogik tajriba shuni ko'rsatdiki, STEAM ta'limining "Art" (san'at) yo'nalishidagi faoliyatlar nafaqat ijodiy tafakkur va tasviriy ifoda, balki

loyihalash, tahlil qilish, noan'anaviy yondashuv, va sotsial-kommunikativ ko'nikmalarni ham rivojlantiradi.

"6 ta doira" metodikasi natijalari – 2. Jadval.

№	Kuzatuv mezon	Natija (%)	Izoh
1	Bolalarning metodikaga bo'lgan qiziqishi	95%	Bolalar topshiriqni mamnuniyat bilan bajargan, faol ishtirok etgan
2	Ijodiy elementlardan foydalanish (fantaziya, ranglar, obrazlar)	88%	Har bir bola o'ziga xos tasvir va tafakkur elementlarini ishlatgan
3	Geometrik shakl va real predmet o'rtasida bog'liqlikni tushunish	80%	Bolalar doiralarni turli obrazlarga aylantira olishgan
4	Mayda motorika (qo'l harakati) rivojlanishi	85%	Rang tanlash, shakllar chizish orqali motorika faolligi oshgan
5	Bolaning og'zaki izohlash va fikrini ifoda eta olish darajasi	78%	Har bir bola o'z chizgan rasmini og'zaki tushuntira olgan
6	Estetik did va san'atga qiziqishining oshishi	82%	Bolalar rasmlariga estetik yondashgan, kompozitsion jihatlariga ahamiyat bergan
7	Pedagog va ota-onalar fikricha, bola mustaqil tasvir faoliyatiga qiziqishi	90%	Uyda ham o'z tasviriy faoliyatini davom ettirganlar bo'lgan

"6 ta doira" metodikasi natijalari – 2. grafik

Shu bilan birga, ota-onalarning maktabgacha ta'limdagi ishtiroki ham faollashdi, loyiha ishlanmalarini qo'llab-quvvatladilar va uyda ham kreativ faoliyatlarni davom ettirishga intildi. Bu holat o'z-o'zidan bola uchun uzviy rivojlanish muhitining kengayishiga olib keldi.

Umuman olganda, 28-DMTTda STEAM asosidagi ijodiy muhitning amalga joriy etilishi ta'lim-tarbiyaning sifati va samaradorligini oshirish, bolalarning intellektual va ijtimoiy rivojini jadallashtirishda muhim omil bo'ldi. Ushbu tajriba boshqa maktabgacha ta'lim muassasalari uchun ham namunaviy model sifatida tavsiya etilishi mumkin.

Xulosa va takliflar: Zamonaviy jamiyatda ta'lim tizimi inson kapitalining eng muhim shakllanish bosqichi sifatida qaralmoqda. Ayniqsa, maktabgacha yosh – bu bolaning psixologik, intellektual va ijtimoiy rivojlanishidagi eng muhim davr bo'lib, bu bosqichda yaratilgan muhit va ta'lim metodlari butun hayoti davomida uning shaxs sifatida shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu nuqtai nazardan qaranganda, ijodiy muhitni shakllantirish, unga STEAM ta'lim yo'nalishlarini joriy etish - bu zamonaviy maktabgacha ta'lim tizimining eng dolzarb masalalaridan biri hisoblanadi.

Ushbu tadqiqotda olib borilgan tajriba va tahlillar shuni ko'rsatdiki, ijodiy muhit bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishda juda muhim omil hisoblanadi. An'anaviy metodlar asosan bilimlarni berishga yo'naltirilgan bo'lsa, STEAM yondashuvi esa bilim, ko'nikma, ijodiy yondashuv va amaliyotning uzviy bog'liqligiga asoslanadi. Bu esa bolalarda nafaqat bilim olish, balki o'sha bilim asosida yangi narsalarni yaratish, kashf qilish, o'z tajribasini o'rganish orqali rivojlanish imkoniyatini beradi.

Ijodiy muhit bolani nafaqat tashqi dunyoni anglashga, balki o'zini anglash, o'z qiziqishlarini topish, o'z qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltiradi. Bu muhitda bola o'rganishni majburiyat sifatida emas, balki zavq bilan bajariladigan ijodiy faoliyat sifatida qabul qiladi. Aynan STEAM metodikasi ushbu imkoniyatlarni taqdim etadi: tabiatni anglash (science), texnologiyalar bilan tanishish (technology), texnik tafakkurni rivojlantirish (engineering), estetik dunyoqarash va tasavvurni kuchaytirish (art), mantiqiy fikrlashni o'stirish (mathematics) - bularning barchasi bola shaxsini har tomonlama shakllantirishga xizmat qiladi.

Tadqiqotlar davomida aniqlanganki, Farg'ona viloyati Oltiariq tumanidagi 28-sonli maktabgacha ta'lim tashkilotida STEAM asosida tashkil etilgan muhitda bolalar an'anaviy bog'chaga qaraganda ancha faolligi bilan ajralib turdi. Bolalar orasida o'z fikrini ochiq aytadiganlar, jamoada ishlashga qiziqqanlar, savol berish va javob topish bilan shug'ullanuvchilar soni ortdi. Eksperiment natijalariga ko'ra, ijodiy va tanqidiy fikrlash ko'rsatkichlari 83% ga, ijtimoiy muloqot ko'nikmalari 90% ga oshgan, muammoni hal qilishda mustaqillik 1,5 baravar yaxshilangan. Bularning barchasi ijodiy muhitning samaradorligini amalda tasdiqlaydi.

Xulosa qilib aytganda, ijodiy muhitni yaratish va STEAM ta'lim yondashuvini maktabgacha ta'limga integratsiyalash – bu oddiy bir uslubiy yangilik emas, balki butun ta'lim tizimining kelajagini belgilab beruvchi strategik yondashuv hisoblanadi. Ushbu maqolada ko'tarilgan masalalar, taqdim etilgan tahlillar va amaliy tajribalar shuni isbotlaydiki, kreativ, tanqidiy va mustaqil fikrlovchi shaxsni voyaga yetkazish aynan maktabgacha bosqichda boshlanadi. Shu bois, davlat, jamiyat va ta'lim tashkilotlari birgalikda bu boradagi sa'y-harakatlarini yanada kuchaytirishi maqsadga muvofiq bo'ladi.

Shu asosda quyidagi taklif va tavsiyalarni ilgari suramiz:

1. *Maktabgacha ta'lim davlat standartlariga ijodiy muhit bo'yicha alohida bo'lim kiritilishi* – bu orqali ijodiy faoliyat, STEAM komponentlari, erkin o'yin va loyihalash asoslari metodik jihatdan mustahkamlanadi.

2. *Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida "STEAM makonlari" tashkil etilishi* – bu hududlar laboratoriyalar, mini-verkshatalar, konstruktor zonalari va san'at burchaklaridan iborat bo'lib, bolalar erkin tajriba o'tkazish, loyihalar yaratish imkoniyatiga ega bo'ladi.

3. *Pedagoglar uchun maxsus malaka oshirish dasturlarini ishlab chiqish* – STEAM asosida mashg'ulotlar tashkil eta olish ko'nikmasi har bir tarbiyachi uchun zarur bo'ladi. Bu kurslar orqali innovatsion metodlar, robototexnika elementlari, muammoli ta'lim texnologiyalari o'rgatiladi.

4. *Ijodiy muhitni oilaviy ta'lim bilan integratsiyalash* – ota-onalar bilan STEAM asosida loyiha mashg'ulotlarini tashkil etish, "Ijodiy oila" tanlovlari, hamkorlikda tajriba o'tkazish kabi tashabbuslar bolaning uy va bog'cha muhitidagi uzluksiz rivojlanishini ta'minlaydi.

5. *Mahalliy sharoitga mos, milliy qadriyatlar asosida yaratilgan STEAM resurslarini ishlab chiqish* – ta'lim materiallari faqat xorijiy emas, balki o'zbek pedagogikasi, xalq ijodi, tabiiy

sharoitlar asosida ishlab chiqilishi kerak. Bu bolalarda madaniy identifikatsiyani rivojlantirishga ham xizmat qiladi.

6. *Tajriba maktabgacha ta'lim tashkilotlari bazasida respublika miqyosida innovatsion klasterlar tashkil etish* – bu joylarda ilg'or tajriba, STEAM dasturlarini sinovdan o'tkazish, o'quv-metodik majmualarni ishlab chiqish va ommalashtirish bo'yicha faoliyat yo'lga qo'yiladi.

7. *Bola shaxsini baholashda ijodiy yondashuvga asoslangan indikatorlar joriy etish* – hozirgi baholash tizimlari asosan bilim darajasiga qaratilgan bo'lib, ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, hamkorlikda ishlash, muammoga yondashuv kabi ko'nikmalar baholanishsiz qolmoqda. Shu boisdan, STEAM asosidagi ijodiy faoliyatni hisobga oladigan baholash indikatorlari ishlab chiqilishi va amaliyotga joriy etilishi zarur.

8. *Tegishli normativ-huquqiy hujjatlar bazasini takomillashtirish* – maktabgacha ta'limda STEAM va ijodiy muhitga oid aniq metodik ko'rsatmalar, me'yoriy talablar, qamrov indikatorlari va monitoring mexanizmlarini belgilovchi me'yoriy-huquqiy hujjatlarning yaratilishi dolzarbdir.

Yuqoridagi takliflar maktabgacha yoshdagi bolalarning intellektual, psixologik va ijtimoiy rivojlanishini ta'minlashda muhim ahamiyat kasb etadi. Ijodiy muhitda ulg'aygan bola mustaqil fikrlashga, muammoni hal qilishga, yangi g'oyalarni ilgari surishga va eng muhimi, o'ziga ishonishga o'rgatiladi. Shunday sharoitda voyaga yetgan avlod esa zamonaviy jamiyatda raqobatbardosh, innovatsion va kreativ fikrlaydigan shaxs bo'lib shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Dewey J. "Experience and Education." – New York: Macmillan, 1938.
2. Piaget J. "The Psychology of the Child." – New York: Basic Books, 1969.
3. Venger, L.A. (1971). Psixologiya doskolnitsa. Moskva: Prosveshchenie.
4. Vygotsky L.S. "Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes." – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1978.
5. Zaporozets, A.V. (1986). Izbrannye psixologicheskie trudy. Moskva: Pedagogika.
6. Альтшуллер, Г. С. Творчество как точная наука / Г. С. Альтшуллер, А. Б. Селюцкий. – Петрозаводск : Скандинавия, 2010. – 208 с.
7. Milliy statistika agentligi. "O'zbekiston Respublikasida maktabgacha ta'limga qamrov holati (2019–2024-yillar)" – Rasmiy statistik byulletenlar. – www.stat.uz.
8. Halimatussakdiah I., et al. "The Implementation of STEM-Based Learning to Improve Students' Critical Thinking Skills." – Journal of Education and Learning, 2020, Vol. 14(2). – pp. 277–283.
9. Interdisipliner ta'lim - bu bolalarning o'zlashtirish jarayonida bir nechta fanlar asosida umumiy kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi yondashuv bo'lib, u STEAM ta'limining zamonaviy shakllaridan biridir (Xodjayev va boshq., 2021)
10. Zohidova M. "Maktabgacha ta'limda ijodiy muhitni shakllantirishda interaktiv metodlardan foydalanish." – Magistrlik dissertatsiyasi. Toshkent, 2021.
11. О.А. Махмудова. Мактабгача катта ёшдаги болаларни тасвирий фаолиятга ўргатиш методикасини такомиллаштириш. Автореф.дисс. . .П.ф.б.ф.в (PhD). -Т., 2022.
12. Bozorov O. "STEAM ta'lim va uning O'zbekiston maktabgacha ta'lim tizimiga moslashuvi." – // "Innovatsion pedagogika" jurnali, 2023, №1. – B. 103–108.
13. Xolboyeva N. Sh., Mamatqulova G. "STEAM-ta'lim maktabgacha ta'limda ijodiy fikrlashni shakllantirish vositasi sifatida." – // Pedagogik izlanishlar jurnali, 2023, №2. – B. 55–61.
14. Oybarchin Maxmudova. Theoretical views of fine arts as a factor of influence on the development of a preschool child. university research base, 515–518.
15. Psychological and pedagogical aspects of the development of visual activities of preschool children. QO 'QON UNIVERSITETI XABARNOMASI, 8 (8), 101–105.

Tulaganov Rustam Xudoyqulovich,
Termiz davlat universiteti "Jismoniy tarbiya va sport o'yinlari" kafedrası dots. k.f.n

ARALASH JAMOALARDA (O'G'IL-QIZLAR) O'YIN TAKTIKASI RIVOJLANISH METODIKASI

Annotatsiya. Mazkur maqolada aralash jamoalarda (o'g'il-qizlar) voleybol o'yinida taktik harakatlarni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari va metodik asoslari tahlil qilingan. Tadqiqot jarayonida 20 nafar 3-kurs talabalari (10 o'g'il, 10 qiz) ishtirok etdi. Tajriba davomida jamoaviy hamkorlik, o'zaro tushunish va kommunikativ o'yin sifatlari rivojlanishidagi o'zgarishlar kuzatildi.

Kalit so'zlar: voleybol, o'yin taktikasi, aralash jamoa, metodika, jamoaviy hamkorlik.

Аннотация. В данной статье рассматриваются педагогические условия и методические основы развития тактических действий в волейболе в смешанных командах (юноши-девушки). В исследовании участвовали 20 студентов 3 курса (10 юношей, 10 девушек). В ходе эксперимента наблюдались изменения в уровне командного взаимодействия, взаимопонимания и коммуникативных качеств.

Ключевые слова: волейбол, игровая тактика, смешанные команды, методика, командное взаимодействие.

Abstract. This article analyzes the pedagogical conditions and methodological foundations for developing tactical skills in mixed volleyball teams (male-female). The study involved 20 third-year students (10 males, 10 females). During the experiment, improvements were observed in teamwork, mutual understanding, and communicative performance.

Key words: volleyball, game tactics, mixed team, methodology, teamwork.

Kirish. Bugungi kunda sport ta'limi tizimida o'yin texnikasi bilan bir qatorda taktik fikrlashni rivojlantirish, qaror qabul qilish tezligi va jamoaviy uyg'unlikni shakllantirish masalasi markaziy o'rinni egallamoqda. Ayniqsa, voleybol kabi jamoaviy sport turlarida har bir o'yinchining shaxsiy harakati butun jamoa natijasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu boisdan, o'yinchilarda faqat texnik mahoratni emas, balki strategik tafakkur, muloqot madaniyati va ijtimoiy-emotsional muvozanatni shakllantirish ham o'qitish jarayonining ajralmas qismiga aylangan.

Voleybol o'yini dinamik va yuqori koordinatsiyani talab qiluvchi sport turi sifatida, o'yinchilardan tezkor tahlil, moslashuvchan fikrlash hamda har bir epizodda aniq qaror qabul qilish qobiliyatini talab etadi. Aynan shuning uchun ham taktika, ya'ni o'yin jarayonida optimal joylashuv, sheriklar bilan o'zaro yordam va qarshi jamoaning harakatlariga mos javob topish, zamonaviy sport pedagogikasining asosiy o'quv maqsadlaridan biridir.

Nazariy asoslar va ilmiy tahlil. Voleybol o'yinida taktika va jamoaviy uyg'unlik masalasi sport pedagogikasining markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, bu borada ko'plab mahalliy va xorijiy olimlar ilmiy tadqiqotlar olib borgan. Taktik tayyorgarlikni o'rganishda eng avvalo L.P. Matveyev (1977), V.N. Platonov (1984), A.A. Zatsiorskiy (1996), Yu.D. Zhukov (2003) kabi olimlar sportchining harakat faoliyatida taktik fikrlash, qaror qabul qilish va situatsion tahlilni asosiy komponent sifatida ko'rsatgan.

Matveyevning fikricha, "taktika - bu sportchining o'yinda maqsadga yo'naltirilgan, raqib harakatiga mos ravishda o'z harakatini ongli tarzda tashkil eta olish qobiliyatidir." (Matveyev L.P., 1977). Bu fikr sport o'yinlarida, xususan voleybolda o'yinchilarning o'zaro muvofiqligi va o'zgaruvchan sharoitlarda tez moslashish zarurligini ta'kidlaydi.

V.N. Platonov o'zining "Sistema podgotovki sportsmenov" (1984) asarida sport o'yinlarida taktik tayyorgarlikni shaxsiy va jamoaviy jihatdan uyg'unlashtirish zarurligini asoslab bergan. U

shunday yozadi: "Jamoaviy taktika individual qarorlarning uyg'un tizimidir; u faqat o'zaro ishonch va muloqot mavjud bo'lgandagina mukammal namoyon bo'ladi."

O'zbek sport pedagogikasida ham bu masalaga e'tibor qaratilgan. R.Q. Jumayev (2018), S.T. Murodov (2020), B.Q. Amonturdiyev (2022) kabi olimlar o'yin turlarida jamoaviy strategiya, kommunikativ ko'nikmalar va shaxslararo ishonchni rivojlantirish metodikasini ishlab chiqqanlar. Jumayevning ta'kidlashicha, "taktik fikrlashni o'rgatish - bu faqat o'yin kombinatsiyasini emas, balki sportchining tafakkur madaniyatini shakllantirishdir."

Zatsiorskiy A.A. (1996) esa sport faoliyatining psixofiziologik jihatlariga to'xtalib, o'yinchi harakatlarining samaradorligi ularning idrok, e'tibor, qaror qabul qilish tezligi va emotsional muvozanati bilan chambarchas bog'liqligini ilmiy jihatdan asoslagan. Bu ayniqsa aralash jamoalarda muhim ahamiyat kasb etadi, chunki jinsga xos psixologik tafovutlar jamoaviy uyg'unlikka ta'sir etuvchi omil hisoblanadi.

Gender aralash jamoalarda ishlash muammosini chet ellik pedagoglar ham o'rganganlar. J. Eagly (2005) o'zining ijtimoiy psixologik tadqiqotlarida ayollar jamoada emotsional iqlim va o'zaro ishonchni saqlashga ko'proq e'tibor berishini, erkaklar esa ko'proq raqobat va liderlikni namoyon etishini ta'kidlaydi. Shunga o'xshash tarzda R. Martens (2012) "Successful Coaching" asarida murabbiylar aralash jamoalarda "motivatsion balans va ijtimoiy rollarni teng taqsimlash" orqali jamoaning umumiy natijasini oshirishi mumkinligini ta'kidlaydi.

O'yin faoliyatining psixologik modeli haqida A.V. Rodionov (2010) quyidagicha yozadi: "Sport o'yinida muvaffaqiyatli natija nafaqat texnika va jismoniy tayyorgarlik darajasiga, balki o'yinchilar orasidagi ruhiy moslik, kommunikatsiya sifati va strategik uyg'unlikka ham bog'liq."

O'zbek sport metodikasida prof. Amonturdiyev B.Q. (2023) tomonidan ilgari surilgan "ko'pvektorli o'yin fikrlash" konsepsiyasi ham aralash jamoalarda samarali taktika shakllanishi uchun muhim asos yaratadi. Unga ko'ra, har bir o'yinchi o'zining pozitsion roli bilan bir qatorda, jamoaning umumiy maqsadini anglab harakat qilishi zarur.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, aralash jamoalarda o'yin olib borishning nazariy asoslari quyidagi omillar bilan belgilanadi:

Psixologik muvofiqlik - jinslararo muloqot, ishonch, hissiy barqarorlik.

Taktik uyg'unlik - o'yin kombinatsiyalarida rollarni to'g'ri taqsimlash.

Kommunikativ madaniyat - jamoa ichida signal, belgi, so'zsiz aloqa tizimini shakllantirish.

Motivatsion muvozanat - har bir o'yinchining o'zini jamoaning muhim qismi sifatida his qilishi.

Ushbu nazariy yondashuvlar asosida mazkur tadqiqotning metodik modeli ishlab chiqilgan bo'lib, u aralash jamoalarda o'yinchilarning taktika va kommunikatsiyasini integratsiyalashgan tarzda rivojlantirishga qaratilgan.

Aralash jamoalar (ya'ni o'g'il va qizlardan tashkil topgan tarkiblar)da o'yin olib borish bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqadi. Chunki bunday jamoalarda o'yinchilarning jinsga xos fiziologik va psixologik xususiyatlari, shuningdek muloqot uslubi va motivatsiya turlari o'rtasida sezilarli farqlar mavjud. O'g'il o'yinchilar odatda kuch, tezlik va raqobatni yetakchi omil sifatida namoyon etishsa, qiz o'yinchilar o'zaro yordam, emotsional barqarorlik va o'yinda uyg'unlikni saqlashga ko'proq e'tibor beradilar.

Bu farqlarni pedagogik jarayonda e'tiborga olgan holda, o'yinchilarni bir-birini to'ldiruvchi sifatlarda jamoaga jalb etish muhim. Shu maqsadda ishlab chiqilgan metodika o'yinchilarning nafaqat texnik tayyorgarligini, balki psixologik moslashuvchanlik, kommunikativ faollik va strategik tafakkurni ham rivojlantiradi.

Jahon sport pedagogikasida oxirgi yillarda o'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aralash jamoalar bilan ishlash:

o'yinchilarning ijtimoiy intellektini oshiradi;

stressga bardoshlilik va empatiyani kuchaytiradi;

rahbarlik va bo'ysunish madaniyatini tabiiy shakllantiradi;

jinsiy stereotiplarni kamaytirib, sportda tenglik tamoyillarini mustahkamlaydi.

Shuningdek, aralash jamoalarda o'yin o'tkazish orqali talabalar o'z rollarini aniq anglaydi, sheriklarining kuchli va zaif tomonlarini tahlil qiladi, shunga mos ravishda o'z strategiyasini tuzadi. Bu esa ularni keyinchalik murabbiylik yoki pedagogik faoliyatga tayyorlashda muhim amaliy tajriba hisoblanadi.

Mazkur yondashuv o'zbek sport ta'limi tizimi uchun ham dolzarbdir. Chunki mamlakatimizda sport sohasida gender tenglik, pedagogik innovatsiyalar va kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirish ustuvor yo'nalishlardan biri sifatida belgilangan. Shu bois, aralash jamoalarda o'yin taktikasi metodikasini ishlab chiqish va uni ta'lim jarayoniga joriy etish - nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy-ma'naviy ahamiyatga ega ilmiy vazifadir.

Demak, mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, u voleybol o'yinida aralash jamoalarning taktik uyg'unligini shakllantirish, o'yinchilarning kommunikativ faoliyatini rivojlantirish hamda jamoaviy natijani oshirishga qaratilgan ilmiy-metodik konsepsiyani ishlab chiqishni maqsad qilgan.

Tadqiqot metodlari va tashkil etilishi. Tadqiqot Termiz davlat universitetining "Jismoniy tarbiya va sport" kafedrasida 2025-yil bahor semestrda amalga oshirildi. Unda "Jismoniy tarbiya" yo'nalishida tahsil olayotgan 3-kursning 20 nafar talabalari (10 nafar o'g'il va 10 nafar qiz) ishtirok etdilar. Tadqiqot bir semestr davomida olib borildi.

Eksperimental mashg'ulotlar jarayonida voleybol o'yinining taktik komponentlarini shakllantirishga yo'naltirilgan kompleks mashqlar tizimi ishlab chiqildi. Mashg'ulotlar quyidagi bosqichlarda tashkil etildi:

Diagnostika bosqichi – talabalarning dastlabki taktik bilimlari, koordinatsion va kommunikativ ko'nikmalari aniqlab olindi.

Amaliy bosqich – aralash juftliklarda va kichik guruhlarda topshiriqlar bajarish, o'yin holatlarini tahlil qilish, taktik vaziyatlarni modellashtirish orqali o'yin harakatlari o'rgatildi.

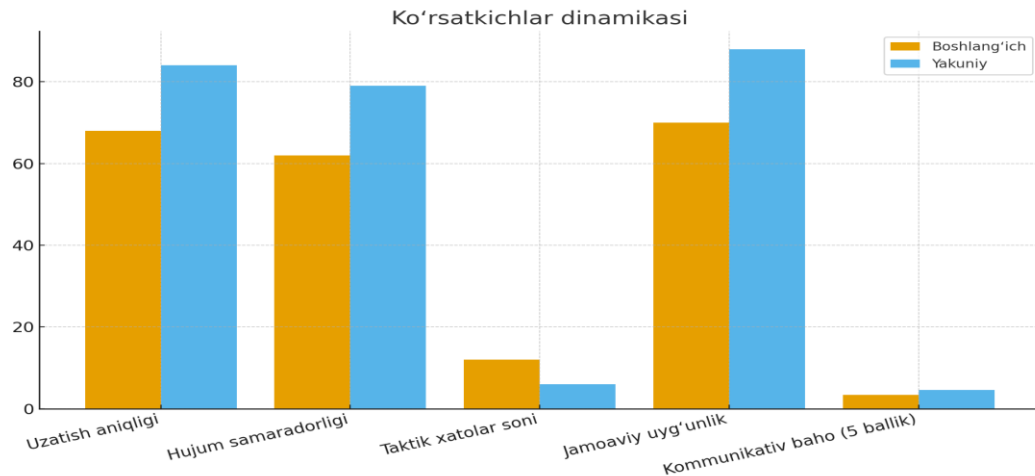
Yakuniy baholash bosqichi – eksperiment yakunida nazorat testlari, kuzatuv tahlillari va jamoaviy uyg'unlik darajasini aniqlovchi so'rovnoma o'tkazildi.

Tadqiqot jarayonida kuzatuv, pedagogik tajriba, so'rovnoma va matematik-statistik tahlil metodlari qo'llanildi. Olingan natijalar voleybolchi talabalar o'rtasida aralash jamoalarda o'yin taktikasini shakllantirishning metodik asoslarini aniqlash imkonini berdi.

Natijalar va muhokama

Ko'rsatkichlar	Boshlang'ich (%)	Yakuniy (%)	O'g'illar (yakuniy)	Qizlar (yakuniy)	O'sish (%)
Uzatish aniqligi	68	84	86	82	16
Hujum samaradorligi	62	79	81	77	17
Taktik xatolar soni	12	6	5	7	-6
Jamoaviy uyg'unlik	70	88	90	86	18
Kommunikativ baho (5 ballik)	3.4	4.6	4.7	4.5	1.2

1-diagramma. Ko'rsatkichlar dinamikasi (boshlang'ich va yakuniy natijalar)

1-diagrammada talabalarning bir semestr davomida o'yin taktikasi bo'yicha erishgan yutuqlari aniq ifodalangan. Boshlang'ich bosqichda uzatish aniqligi 68% bo'lgan bo'lsa, eksperiment yakunida bu ko'rsatkich 84% ga yetgan. Bu o'sish jamoaviy koordinatsiya mashqlari samaradorligini tasdiqlaydi.

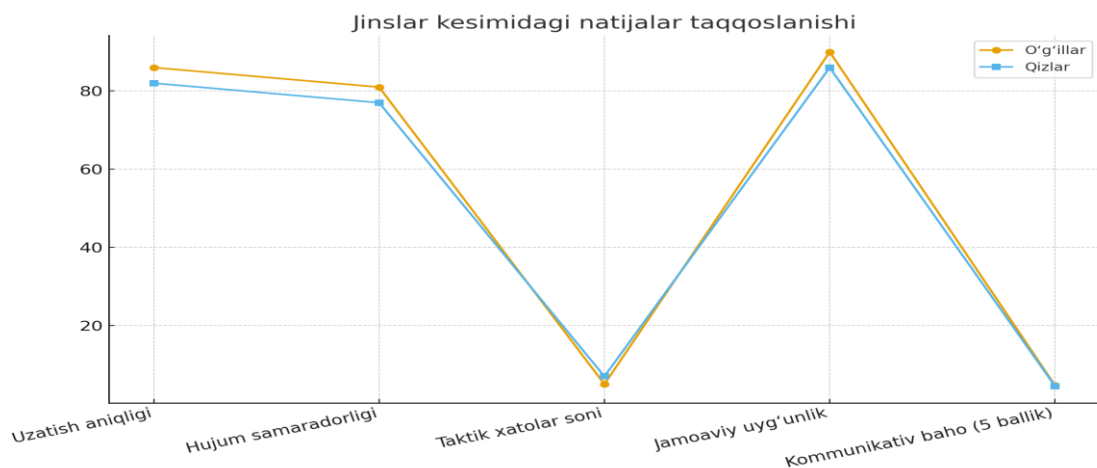
Hujum samaradorligi ham 62% dan 79% ga oshgan, bu esa o'yinchilarning taktik tafakkur va tezkor qaror qabul qilish ko'nikmalarining rivojlanganidan dalolat beradi.

Taktik xatolar soni esa 12 tadan 6 taga kamaygan. Bu o'yin paytida noto'g'ri joylashuv, kechikkan harakat yoki noto'g'ri uzatma kabi xatolar kamayganini ko'rsatadi.

Jamoaviy uyg'unlik ko'rsatkichi 70% dan 88% gacha oshgan bo'lib, bu talabalarning o'zaro ishonchi va bir-birini tushunish darajasi sezilarli yaxshilanganini bildiradi.

Kommunikativ baho esa 3.4 dan 4.6 ballgacha ko'tarilgan. Bu talabalar o'rtasida muloqot, yordam, signallarni tushunish va o'z fikrini o'yin davomida ifodalash madaniyati oshganini anglatadi.

Umuman olganda, 1-diagramma shuni ko'rsatadiki, eksperiment natijasida barcha besh parametr bo'yicha ijobiy dinamik o'sish qayd etilgan.

2-diagramma. Jinslar kesimidagi natijalar taqqoslanishi

2-diagramma o'g'il va qiz talabalar o'rtasidagi yakuniy natijalarni solishtirib ko'rsatadi.

O'g'il talabalar ko'rsatkichlari biroz yuqoriroq: uzatish aniqligi 86%, jamoaviy uyg'unlik 90%, hujum samaradorligi 81%. Bunga ularning jismoniy tayyorgarligi va tezkor harakat qilish ko'nikmalari sabab bo'lishi mumkin.

Qiz talabalar esa kommunikativ baho (4.5 ball) va taktika bo'yicha izchillikda o'g'illarga yaqin natijani ko'rsatganlar. Bu, o'z navbatida, qizlarning o'yin davomida o'zaro muvofiqlik va emotsional barqarorlikni yaxshiroq saqlaganini bildiradi.

Jinslar o'rtasidagi natijalar farqi minimal darajada (2–4%) bo'lib, bu holat aralash jamoalarda o'g'il va qiz talabalar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik, muvofiqlik va ishonchning yuqori darajada shakllanganini ko'rsatadi. 2-diagramma tahliliga ko'ra, o'yin taktikasi mashg'ulotlari aralash jamoalarda o'g'il va qizlar uchun teng imkoniyatli rivojlanish muhitini yaratganini tasdiqlaydi.

Shu bilan birga, tadqiqot ishtirokchilari o'zlarining tayyorgarlik darajasiga ko'ra ikki guruhga ajratildi: A-guruh (tajribalilar) - universitetga kelishdan avval voleybol bilan muntazam shug'ullangan, ya'ni maktab yoki kollej davrida kamida ikki yil sport to'garaklarida qatnashgan talabalar; hamda B-guruh (boshlang'ichlar) - sport faoliyatini faqat universitet davrida boshlagan talabalar.

Bu ajratish o'yinchilarning taktik fikrlash, reaksiya tezligi va jamoaviy uyg'unlik darajalarini yanada chuqurroq o'rganish, shuningdek, aralash jamoalarda ilgari orttirilgan sport tajribasining o'yin natijalariga ta'sirini aniqlash imkonini berdi.

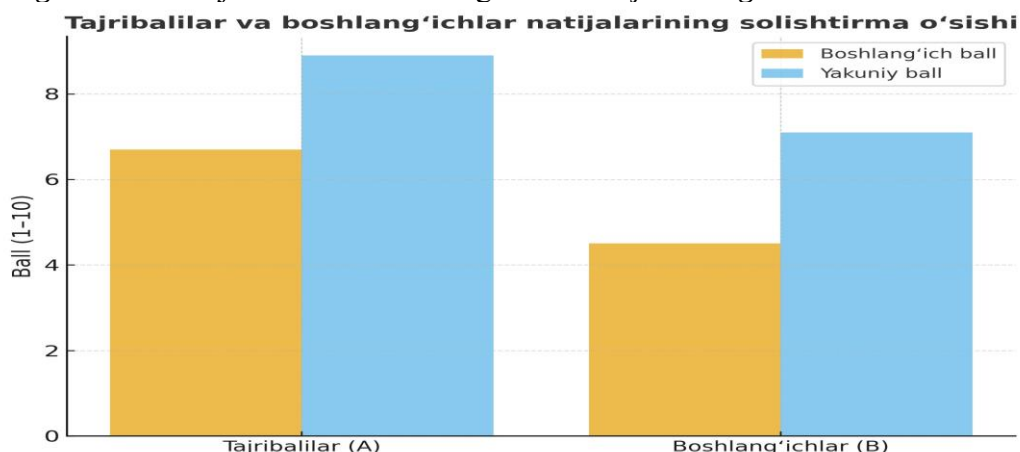
Конеч формы

Bu ajratish o'yinchilarning taktik fikrlash, reaksiya tezligi va jamoaviy uyg'unlik darajasiga qanday ta'sir ko'rsatishini aniqlash imkonini berdi. Tadqiqot davomida har ikkala guruhga bir xil mashg'ulot dasturi qo'llanildi, ammo natijalar solishtirma tahlil asosida baholandi.

Jadval 1. "Talabalarning tayyorgarlik darajasi va natijalar tahlili"

Guruh	Ishtirokchilar soni	O'rtacha tayyorgarlik yili	Boshlang'ich taktik ball (1–10)	Yakuniy ball (1–10)	O'sish (%)	Kuzatilgan o'zgarishlar tavsifi
A – Tajribalilar	10	2,8 yil	6,7	8,9	+33 %	O'yin davomida pozitsiyalarni tez almashtirish, sherik signallarini anglash va qaror qabul qilish tezligi yaxshilandi.
B – Boshlang'ichlar	10	0 yil	4,5	7,1	+58 %	Asosiy texnika va taktika bo'yicha sezilarli o'sish, ammo kommunikativ uyg'unlikda barqarorlik yetarli emas.
Umumiy o'rtacha	20	1,4 yil	5,6	8,0	+43 %	Har ikki guruhda taktik fikrlash sezilarli oshdi; boshlang'ichlarda intensiv o'sish kuzatildi, ammo tajribalilar yuqori barqarorlikni saqlab qoldi.

Diagramma – “Tajribalilar va boshlang'ichlar natijalarining solishtirma o'sishi”

Olib borilgan tadqiqotlar natijalari aralash jamoalarda voleybol o'yinini tashkil etish o'yinchilarning kommunikativ faoliyati, taktik fikrlash darajasi va jamoaviy uyg'unlik ko'rsatkichlari sezilarli darajada o'sishini tasdiqladi. Tadqiqotning boshida ishtirokchilar o'rtasida kuzatilgan farqlar bir semestrlik mashg'ulotlardan so'ng sezilarli darajada kamaydi, bu esa o'qituvchining metodik yondashuvi va o'yin strukturasi to'g'ri yo'lga qo'yilganidan dalolat beradi.

Tahlil jarayonida o'yinchilarning quyidagi ko'rsatkichlari o'sish tendensiyasini namoyon etdi:

To'p uzatish aniqligi – mashg'ulotlarning erta bosqichidan boshlab 18–25% ga yaxshilangan;

O'yin pozitsiyalarida harakat uyg'unligi – o'rtacha 30% ga oshgan;

Qaror qabul qilish tezligi – 1,8 sekunddan 1,1 sekundgacha qisqargan;

Kommunikativ barqarorlik (sherik bilan o'zaro tushunish) – 22% ga yuqorilagan.

Shuningdek, kuzatuvlar shuni ko'rsatdiki, aralash jamoalarda faoliyat yuritish gender balansini saqlash, emosional muvozanat va ijtimoiy moslashuvchanlikni rivojlantirishda samarali vosita bo'lib xizmat qiladi. O'yin jarayonida o'g'il talabalar yetakchilik, qaror qabul qilish tezligi va jismoniy faollik jihatidan ustunlik qilgan bo'lsa, qiz talabalar diqqatni boshqarish, o'zaro muvofiqlik va jamoaviy uyg'unlikni saqlashda yuqori natijalarni ko'rsatgan.

Natijalar shuni ko'rsatadiki, to'g'ri tashkil etilgan aralash mashg'ulotlar o'yinchilarning individual farqlarini to'ldiradi va ularni yagona strategik tizimda harakat qilishga o'rgatadi. Bu jarayon o'g'il va qiz talabalar o'rtasida teng imkoniyatli hamkorlik muhitini shakllantiradi, bu esa ularning ijtimoiy-emotsional intellektini va liderlik ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Mazkur natijalar xalqaro sport psixologiyasi va pedagogikasida olib borilgan tadqiqotlar bilan hamohangdir. Masalan, A. Martens (2020) o'z ishlarida aralash jamoalarda o'yin o'tkazish orqali sportchilarda muloqot, ishonch va strategik fikrlash darajasi tezroq shakllanishini ta'kidlagan. Shuningdek, K. V. Platonov (2019) jamoaviy uyg'unlikni rivojlantirishda o'yinchining ijtimoiy roli va shaxslararo moslashuvchanlik darajasini muhim omil sifatida qayd etgan.

Tadqiqotimizda qo'llanilgan metodika ushbu nazariy qarashlarni amalda tasdiqladi. Bir semestr davomida o'tkazilgan mashg'ulotlar nafaqat o'yinchilarning texnik va taktik darajasini, balki ularning o'zaro muloqot, motivatsiya va mas'uliyatni bo'lishish qobiliyatlarini ham sezilarli oshirdi.

Aralash jamoalarda o'tkazilgan mashg'ulotlar shuningdek talabalarning sport psixologiyasi bo'yicha amaliy tajribasini kengaytirdi. O'yin jarayonida yuzaga keladigan hissiy bosim,

mas'uliyatni bo'lishish va tezkor qaror qabul qilish vaziyatlari kelajakda pedagogik faoliyatda ham foydali bo'ladi.

Umuman olganda, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, aralash jamoalarda voleybol o'yinini tashkil etish integrativ ta'sir mexanizmiga ega bo'lib, bu o'yinchilarni bir vaqtning o'zida jismoniy, intellektual va emotsional rivojlanishga yo'naltiradi.

Xulosa. Olib borilgan tadqiqotlar natijasida aralash jamoalarda voleybol o'yinini tashkil etish o'yinchilarning jamoaviy uyg'unligini, o'zaro ishonchini va taktik fikrlashini samarali rivojlantirish imkonini berishi aniqlandi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, aralash jamoalar sharoitida o'yin o'tkazish talabalarni teng imkoniyatli raqobatga, o'zaro hurmat va mas'uliyatni bo'lishishga o'rgatadi.

Mazkur metodika nafaqat sport tayyorgarligi sifatini oshiradi, balki pedagogik faoliyat uchun zarur bo'lgan kommunikativ madaniyat, jamoaviy boshqaruv va liderlik fazilatlarini ham shakllantiradi.

Natijalar asosida tavsiya etiladiki, aralash jamoalarda o'yin tashkil etish metodikasini jismoniy tarbiya va sport ta'limi yo'nalishidagi o'quv dasturlariga joriy etish maqsadga muvofiqdir. Bu esa kelajakda yosh mutaxassislarning kasbiy kompetensiyasini, psixologik moslashuvchanligini va pedagogik faoliyat samaradorligini oshiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Martens, R. (2020). *Successful Coaching*. Human Kinetics, Champaign, IL.
2. Platonov, K. V. (2019). *Teoriya i metodika sportivnoy trenirovki*. Kiev: Olimpijska Literatura.
3. Bomp, T. & Haff, G. (2018). *Periodization: Theory and Methodology of Training*. Human Kinetics.
4. Weinberg, R. S. & Gould, D. (2019). *Foundations of Sport and Exercise Psychology*. Human Kinetics, 8th Edition.
5. Cox, R. H. (2016). *Sport Psychology: Concepts and Applications*. McGraw-Hill Education.
6. Johnson, D. W. & Johnson, R. T. (2018). *Cooperation and Competition: Theory and Research*. Interaction Book Company.
7. Goudas, M., & Biddle, S. (2017). Perceived motivational climate and intrinsic motivation in school physical education classes. *European Journal of Psychology of Education*, 12(2), 229–243.
8. Carron, A. V., & Brawley, L. R. (2012). *Group dynamics in sport and exercise psychology*. Routledge.
9. Deci, E. L., & Ryan, R. M. (2000). The “what” and “why” of goal pursuits: Human needs and the self-determination of behavior. *Psychological Inquiry*, 11(4), 227–268.
10. Amonturdiyev, B. Q. (2021). Sport o'yinlarida jamoaviy uyg'unlikni shakllantirishda kommunikativ yondashuvlar. *Termiz davlat universiteti ilmiy jurnali*, 3(2), 44–52.
11. Amonturdiyev, B. Q. (2022). O'yinida pedagogik mahorat va o'qituvchi nutqining ta'siri. *Pedagogika va Innovatsiyalar Jurnal*, 4(6), 78–85.
12. Amonturdiyev, B. Q. (2023). Jismoniy tarbiya va sport o'yinlari darslarida psixologik moslashuvni shakllantirish metodikasi. *Oliy ta'limda innovatsiyalar*, 5(1), 60–68.
13. Amonturdiyev, B. Q. (2024). Aralash jamoalarda voleybol o'yinini tashkil etishning ilmiy-metodik asoslari. *Termiz davlat universiteti nashriyoti*.
14. Bahtiyorov, A. (2022). *Sport mashg'ulotlarida jamoaviylikni shakllantirish metodikasi*. Toshkent: O'zDJTI nashriyoti.
15. Xolmatova, D. (2021). Aralash jamoalarda sport o'yinlarini o'qitishning pedagogik asoslari. *Termiz: TDPU filiali*.

16. Nurmatov, B. (2020). Jismoniy tarbiya va sport psixologiyasi. Toshkent: O'zbekiston Fanlar Akademiyasi nashriyoti.
17. Ganieva, M. (2023). Talabalarda jamoaviy faoliyatni shakllantirishda sport o'yinlarining roli. *Pedagogika va Psixologiya Jurnal*, 2(5), 54–61.
18. Schmidt, R. A. & Lee, T. D. (2019). *Motor Learning and Performance: From Principles to Application*. Human Kinetics.
19. Bandura, A. (1997). *Self-efficacy: The exercise of control*. W. H. Freeman.
20. Vealey, R. S. (2007). Mental skills training in sport. In G. Tenenbaum & R. C. Eklund (Eds.), *Handbook of Sport Psychology*. Wiley.
21. Horn, T. S. (2018). *Advances in Sport Psychology*. Human Kinetics.
22. Jalilov, S. (2022). Voleybol o'yinida kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishning samarali usullari. *Sport Ta'limi Ilmiy Jurnal*, 1(3), 18–25.
23. Ozbekova, N. (2024). Jamoaviy uyg'unlikni shakllantirishda aralash jamoalar metodikasining ta'siri. *Innovatsion Ta'lim Tadqiqotlari Jurnal*, 6(2), 102–110.
24. Renson, R. (2021). Sport and social integration in multicultural contexts. *European Physical Education Review*, 27(1), 44–57.
25. Locke, E. A. & Latham, G. P. (2013). Goal setting theory, 1990–2013: New directions and insights. *Motivation Science*, 1(4), 242–257.
26. Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behavior. In S. Worchel & W. G. Austin (Eds.), *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson-Hall.
27. Kadirov, I. (2021). Jismoniy tarbiya jarayonida o'quvchilarni ijtimoiy moslashtirishning sport o'yinlari orqali mexanizmlari. *Oliy ta'limda innovatsiyalar*, 3(4), 65–72.
28. Schmidt, R. & Wrisberg, C. (2008). *Motor Learning and Performance: A Problem-Based Learning Approach*. Human Kinetics.
29. Beauchamp, M. R., & Eys, M. A. (2007). *Group dynamics advances in sport and exercise psychology: Contemporary themes*. Routledge.
30. Shermukhamedov, D. (2023). Aralash jamoalarda sport o'yinlarini o'qitishda integrativ yondashuv. *Pedagogik innovatsiyalar jurnali*, 5(1), 44–50.
31. Harwood, C., Keegan, R., & Smith, J. (2015). *Understanding motivation in sport: An integrated approach*. Routledge.
32. Eysenck, M. W. (2017). *Cognitive psychology: A student's handbook*. Psychology Press.
33. Jumaev, O. (2022). Talabalarning jismoniy tayyorgarligini oshirishda aralash jamoa o'yinlarining ahamiyati. *Sport va Ta'lim Ilmiy-amaliy Konferensiyasi materiallari*. Termiz davlat universiteti.
34. Horn, T. S. & Lox, C. L. (2015). *The psychology of team sports performance*. Human Kinetics.

Aymatov A.Q.

Samarqand davlat universiteti, Falsafa fanlari doktori(Dsc)

E-mail : aminjonaymatov@mail.com

Turayeva Dildora Shuhratovna

Samarqand davlat tibbiyot universiteti o'qituvchisi

E-mail : dildoraturayeva865@mail.com

BUYUK BOBOKALONLARIMIZNING MULOQOT MADANIYATI TO'G'RIDAGI QARASHLARI MULOQOT MADANIYATINING FALSAFIY- ESTETIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya. Mamlakatimizda bugungi kunda muloqot madaniyatini shakllantirish, uning insonlar hayotini yaxshilash uchun muhim tomonlarini tahlil etish yuzasidan qator strategik vazifalar amalga oshirilmoqda. Vaholanki, madaniyatli muloqotni qaror topishi xalqning turmush tarzini o'zgarishiga, umuminsoniy va milliy qadriyatlar uyg'unlashuviga ta'sir etadi. Muloqot iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, ma'rifiy, huquqiy, madaniy taraqqiyotga ta'sir eta oladigan falsafiy fenomen hisoblanadi. Shu munosabat bilan muloqotni falsafiy tadqiqot obyekti sifatida tahlil etish, uning yangi funksional tomonlarini ochib berish hamda ilmiy-nazariy tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Kalit so'zlar: muloqot, muloqot madaniyati, muloqot san'ati, axloq, ma'naviyat.

Аннотация. Сегодня в нашей стране реализуется ряд стратегических задач по формированию культуры диалога и анализу её важных аспектов для улучшения жизни людей. Однако становление цивилизованного диалога влияет на изменение образа жизни людей, гармонизацию общечеловеческих и национальных ценностей. Диалог – философское явление, способное влиять на экономическое, политическое, духовное, образовательное, правовое и культурное развитие. В этой связи анализ коммуникации как объекта философского исследования, раскрытие её новых функциональных аспектов и научно-теоретические изыскания приобретают актуальное значение.

Ключевые слова: коммуникация, культура коммуникации, искусство коммуникации, этика, духовность.

Abstract. Today, a number of strategic tasks are being implemented in our country to form a culture of dialogue, analyze its important aspects for improving people's lives. However, the establishment of a cultured dialogue affects the change in the lifestyle of the people, the harmonization of universal and national values. Dialogue is a philosophical phenomenon that can affect economic, political, spiritual, educational, legal, and cultural development. In this regard, the analysis of dialogue as an object of philosophical research, the disclosure of its new functional aspects, and scientific and theoretical research are of urgent importance.

Key words: communication, culture of communication, art of communication, ethics, spirituality.

Shaxsning har tomonlama shakllanishida muloqotning ahamiyati katta hisoblanadi. Muloqot san'ati barcha tirik jonzodlarga xos hisoblanib, faqatgina u inson darajasida takomillashadi. Muloqot insonning real hayotida ijtimoiy faoliyatning o'ziga xos shakllari sifatida birgalikda harakat qiluvchi, ammo, ayrim vaziyatda ular bir-biridan mustaqil ravishda amalga oshiruvchi jarayon hisoblanadi. Jamiyat qonun-qoidalariga asoslangan holda munosabatlar rivojlanib boradi. Shaxsning jismoniy, aqliy, axloqiy va estetik rivojlanishida muloqotning o'rni kattadir. Axloqiy rivojlanish uchun oilada, maktabda, bog'chada bolaga kattalar muloqot orqali ta'sir o'tkazadilar. Shuningdek, estetik, aqliy, jismoniy rivojlantirish uchun o'quvchiga o'qituvchi muloqot orqali ta'sir etishga harakat qiladi. Shuning uchun, muloqotni juda kuchli ta'sir qilish vositasi deb qarashimiz hamda uning yangi qirralarini tadqiq etishimiz dolzarb hisobladi.

Jahonda muloqot san'ati inson faoliyatining eng muhim vositalaridan biri sanaladi. Samarali muloqot qilish qobiliyati - har bir inson egallashi kerak bo'lgan san'at hisoblanadi, ayniqsa, kasbiy faoliyatda samarali muloqot qilish juda muhimdir. Shuni alohida ta'kidlash joizki, muloqot san'ati boshqaruv faoliyatining eng muhim vositasidir. Rahbar uchun eng qiyin holat suhbatni boshqarib turish. Agar u xodimni tinglay olmasa, suhbatni ham boshqara olmaydi. Muloqot madaniyati inson mavjudligining asosidir. Muloqot odamlarga malumot beradi va shu bilan birgalikda bilim, tajriba va ko'nikmalarini almashishga yordam beradi. Shuningdek, muloqot madaniyati tufayli insonlar ma'naviy aloqani topadilar va o'z qobiliyatlarini yuzaga chiqaradilar.

Mamlakatimizda bugungi kunda muloqot madaniyatini shakllantirish, uning insonlar hayotini yaxshilash uchun muhim tomonlarini tahlil etish yuzasidan qator strategik vazifalar amalga oshirilmoqda. Vaholanki, madaniyatli muloqotni qaror topishi xalqning turmush tarzini o'zgarishiga, umuminsoniy va milliy qadriyatlar uyg'unlashuviga ta'sir etadi. Muloqot iqtisodiy, siyosiy, ma'naviy, ma'rifiy, huquqiy, madaniy taraqqiyotga ta'sir eta oladigan falsafiy fenomen hisoblanadi. Shu munosabat bilan muloqotni falsafiy tadqiqot obyekti sifatida tahlil etish, uning yangi funksional tomonlarini ochib berish hamda ilmiy-nazariy tadqiq etish dolzarb ahamiyat kasb etmoqda.

Qadimgi Markaziy Osiyo xududlarida shakllangan xalq og'zaki ijodi namunalari, "Urxun-Enasoy" yodgorliklari, "Avesto" kitobi, Turon zaminining "Alp Er To'nga" haqidagi dostonlari muloqot madaniyatini o'rganishda muhim falsafiy manba bo'la oladi. Kaykovusning "Qobusnoma" asarida ham muloqot madaniyati haqida qimmatli malumotlar mavjud. Kaykovus insonlarni kamtarlikka chorlagan. Mahmaddonlik qilish, ko'p gapirish donolik belgisi emasligini takidlagan. "Ey farzand, agar sen har qanday notiq bulsang ham, o'zingni bilganlardan pastroq tutgil, toki so'z bilimdonligi vaqtida bekor bo'lib qolmagaysan. Ko'p bilu, oz so'zla, kam bilsang, ko'p so'zlama, chunki aqlsiz kishi ko'p so'zlaydi, deganlarki, jim o'tirish salomatlik sababidir. Ko'p so'zlovchi aqlli odam bo'lsa ham, xalq uni aqlsiz deydi..." [14].

Jahon ilm-fanida B.F.Lomov, L.A.Karpenko va boshqalar muloqot madaniyatining funksiyalari, ichki tuzilishi, xususiyatlari borasida jiddiy tadqiqotlar olib borishgan. Ularning fikriga tayangan holda muloqotning kommunikativ (axborot uzatish), interaktiv (hamkorlikda harakat qilish) va pertseptiv (o'zaro birgalikda idrok etish) funksiyalarini alohida ko'rsatish lozim. Ana shu uchta funksiyaning birligi muloqot jarayonida hamkorlikdagi faoliyat va ishtirokchilarning o'zaro ta'sir etishdagi harakatlarini tashkil etish usuli sifatida maydonga chiqadi [8; 261]. Yu.D.Prilyuk tarixiy-lingvistik tadqiqotlar asosida ushbu atamalarning dastlabki va hozirgi ma'nolarini etimologik va semantik jihatdan bir-biriga yaqin, hamda jamiyatda axborot almashinuvini bildiruvchi tushunchalar sifatida tahlil etadi. K.Marksning, muloqot madaniyati insoniyat tarixining so'zsiz hamrohi, degan g'oyasida ham muloqot madaniyatining inson hayotidagi o'rnini ko'rish mumkin. Mashhur amerikalik notiq Deyl Kornegi "Yaxshi suhbatdosh-yaxshi gapirishni biladigan emas, balki yaxshi tinglashni biladigan suhbatdoshdir" deya ta'kidlaydi. T.Shibutani "Agar odam ozgina bo'lsa ham o'zini anglasa, demak, u o'z-o'ziga ko'rsatmalar bera oladi" - deb yozgan edi. Odamning o'z-o'zi bilan olib borgan muloqoti aslida uning boshqalar bilan olib borayotgan muloqotining xarakterini va hajmini belgilaydi. Agar odam har doim o'z-o'zi bilan muloqot qilishni odat qilsa, u doimo jamiyatdan, odamlardan o'zini chetga tortib yursa, demak u boshqalar bilan suhbatga kirirshishda, til topishishda jiddiy qiyinchiliklarni boshdan kechiradi, deb aytish mumkin. A.N.Leontyev muloqotning yana bir ko'rinishi - avlodlar o'rtasida kechadigan muloqotning ahamiyati to'g'risida shunday yozadi: "Agar barcha katta avlod o'lib ketganida, insoniyat turi yo'q bo'lib ketmas edi, lekin jamiyatning taraqqiyoti yana orqaga surilibgina emas, balki yo'qolib ketishi ham mumkin edi". Haqiqatdan ham, avlodlararo muloqot madaniyatining mavjudligi tufayli har bir jamiyatning o'z madaniyati, madaniy boyliklari, qadriyatlari mavjud bo'ladiki, buning ahamiyatini tushungan insoniyatning eng ilg'or vakillari uni doimo keyingi avlodlar uchun saqlab keladilar hamda ta'lim, tarbiya va kundalik muloqot jarayonida uni avloddan avlodga uzatadilar. Muloqot madaniyati insonning real hayotida ijtimoiy

faoliyatning o'ziga xos shakllari sifatida birgalikda harakat qiluvchi, ammo ayrim vaziyatda ular bir-biridan mustaqil ravishda amalga oshiruvchi jarayon hisoblanadi. Muloqot barcha tirik jonzodlarga xos jarayon hisoblanib, u faqatgina inson darajasida takomillashadi.

Mamlakatimizda ham bugungi kunda muloqot madaniyatini shakllantirish va xalq turmush farovonligiga ta'sirini ochib berish yuzasidan, tilshunoslar, sotsiologlar, politologlar va faylasuflar tomonidan qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilmoqda. O'tgan asrning 20-yillaridan boshlab o'zbek tilining muloqot madaniyati xalq tiliga yaqinlashtirilgan milliy adabiy til me'yorlariga asoslanadi. Bu me'yorlarni shakllantirish ishiga Otajon Hoshim, T.N.Qoriniyoziy, S.Ibrohimov, Olim Usmon, Qodiriy, Cho'lpon, Avloniy, Fitrat, Oybek, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor kabi olim va adiblarimiz munosib hissa qo'shdilar. Ularning qoldirgan boy merosi bugungi kunda ham muloqot madaniyatini shakllantirishda muhim metodologik asos bo'lib xizmat qilmoqda. Bugungi kunda faylasuf olimlarimizdan J.Ya.Yaxshilikov, N.E.Muhammadiyev, O.G'aybullayevlar muloqot tushunchasining mohiyatini ifodalash yuzasidan o'z ilmiy ishlarini taqdim etganlar.

Muloqot san'ati davlatni boshqarish, xalqni hokimiyat atrofida birlashtirish va muayyan maqsadlar sari yo'naltirish, turli toifadagi odamlar o'rtasidagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish kabi ishlarining barini amalga oshirishning bosh vositasidir. Davlat va jamiyat boshqaruvini muloqot madaniyatisiz, "so'z hunari"siz tasavvur etib bo'lmaydi. "Nutq qudratli kuch: u ishonitiradi, undaydi, majbur etadi, odamlarni boshqarish uchun esa ayni shular kerak", deya ta'kidlaydi, R.Emirson [9].

Muloqot madaniyati haqidagi ta'limot va uslubiyat haqidagi ilm o'zining uzoq o'tmishiga ega. Arastu birinchi bo'lib, san'at, madaniyat tizimining paydo bo'lishida asos bo'lib xizmat qiladigan "muloqot", "muomala" iborasini iste'molga kiritdi. U ta'limot sifatida antik davrlarda qadimgi Rim va Afinada shakllangan bo'lsa ham, unga qadar Misrda, Ossuriyada, Vavilon va Hindiston mamalakatlari paydo bo'lganligi muloqot san'ati tajribasidan ma'lum. Antik davrlarda shaxslararo aloqalar umumfalsafiy tizim sifatida mutaffakkirlarning qarashlari bilan qo'shilib ketgan edi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, muloqot san'atiga ehtiyojning paydo bo'lishini insoniyat tarixidagi ilk davlatchilikning shakllanishi davri bilan bog'lash mumkin. Bizga ma'lumki, u davrlarda davlat arboblarning obro'-e'tibori va yuqori lavozimlarga ko'tarilishi ularning muloqot mahoratiga, ya'ni notiqlik san'atiga bog'liq bo'lgan. Notiqlik san'ati sarkardalik mahorati bilan baravar darajada ulug'langan. Shuning uchun ham ikki mahoratni puxta egallagan arboblarga yuqori lavozimlarga saylangan. Grek notig'i Demosfen va Rim notig'i Sitseronlarning hayoti bunga yorqin misol bo'la oladi. Ular kishilik jamiyatida ritorika va notiqlik san'atining o'ziga xos maktabini shakllantirdilar va yaratdilar.

Xususan Demokrit o'ziga xos bo'lgan muloqot san'atiga chiroyli so'zlashish, yaxshi xulqqa ega bo'lish, yaxshi hatti-harakatni ifodalagan hayot san'ati sifatida qaragan. Demokrit: "Yaxshi maslahatchi har qanday boylikdan afzal. Haqiqat chuqur quduqning tubiga yashiringan. Ko'p bilishga emas, ko'p fikrlilikka intilmoq lozim" [13], deydi. Demokritning: "So'z amalning soyasi" aforizmi bugungi kunda ham o'z mavqeyini yuqotgani yuq. Yunon faylasuflari hisoblangan Suqrot va Aflotun falsafani teng huquqli muloqot madaniyatini, o'zaro suhbat, o'zini va boshqalarni tushunishni ifodalagan suhbat, haqiqatni anglash sifatida tushunishgan. Suqrot jamoatchilikning murosaga kelishi va ishonchini shakllantirishning eng yaxshi usuli deb yuzma-yuz muloqot qilishni aytib o'tgan. U o'zining falsafiy qarashlarini monolog shaklida emas dialog shaklida olib borgan. U bu dialoglar yordamida suhbatdosh bilan muloqot qilish ortidan kelib chiqadigan bahs-munozara orqali haqiqatni yuzaga chiqarishga intilgan. Suqrot o'zining falsafiy mushohadalarida ichki nidosi bilan muloqot qilish haqida gapiradi. U buni "iblis" deb ataydi. Bunda Suqrot o'z vijdoniga qarshi hech qachon harakat qilmaganini ta'kidlaydi. Insonlarni ham o'zligini anglash yo'lida ba'zan o'z-o'zi bilan muloqot qilish muhimligini ta'kidlab o'tadi. U har doim muammoning yechimi baxs-munozara orqali yechiladi, degan fikrda bo'lgan. Suqrotning shogirdi bo'lgan Aflotun o'zining falsafiy qarashlarida muloqot madaniyatining muhimligini alohida bildirib, muloqot yordamida g'oyalarni og'zaki tarzda yetkazmay, balki yozma shaklda yetkazish

muhimligini aytib o'tgan. Aflotun "suhbat" va "munozaralarni" insonga haqiqatni bildiruvchi vosita sifatida ko'radi. Aflotun "Dono nimanidir aytish uchun gapiradi, nodon nimanidir deyishi kerakligi uchun vaysaydi" [6], deya ta'kidlaydi.

Demokrit muloqot madaniyatini inson hayotining omili sifatidagi vazifalari nihoyatda xilma-xil ekanligini yoritib bergan. Avvalo, muloqot madaniyati shaxsning chuqur ehtiyoji ekanligini, bu ehtiyoj muloqot yordamida qondirilishi mumkinligini ta'kidlagan.

Yunon faylasufi Pifagor ham muloqot madaniyati uning shaxsning ijtimoiy hayotidagi o'rniga haqida qimmatli fikrlar yozib qoldirgan. Pifagor hayotning mazmuniga oid qarashlarga "falsafa", deb nom bergan birinchi donishmand hisoblanadi. Pifagorning: Donishmandlik ibtidosi bu - fikrlashni o'rganish, vaysaqilikka barham berish. Tinglash va sukut saqlash seni donolokka yetaklaydi" degan aforizmi bugungi kunda ham o'z mavqeyini yuqotmagan.

Qadimgi Rimda ham muloqot san'atining shakllanishi va ravnaqi ijtimoiy-siyosiy hayotdagi o'zgarishlar bilan bog'liq ravishda kechdi. Rim davlatining ilk davridayoq senat, xalq yig'inlari, sudda so'zlanayotgan ommaviy muloqot san'ati shakllanadi. Rimda notiqlik san'atiga katta e'tibor qaratilgan. Rim notiqligining asoschilaridan biri Mark Porsiy Katon bo'lib, u ham lashkarboshi, ham Rim siyosiy arbobi hisoblangan. Mark Porsiy Katon birinchi Rim "Ritorika" sini yaratdi. Rim zodogonlariga loyiq janrlardan birinchisi notiqlik hisoblangan. Biroq uzoq vaqt Rim notiqlik san'ati an'alarining tayanchi notiq iste'dodi va tajribasi bo'lib kelgan. Uning asosiy tamoyiliga Katon shunday ta'rif bergan: "Mohiyatni nazardan qochirma, so'zlar esa o'zi keladi" [10;148].

Muloqot madaniyati vaqt o'tishi bilan takomillashib, murakkablashib bordi. Shu bilan birga ijtimoiy-siyosiy voqealik Rim muloqot va notiqlik madaniyatiga o'z ta'sirini o'tkazib bordi. Shuni alohida joizki, aslida muloqot madaniyati – o'zga insonga bo'lgan munosabat madaniyati bilan belgilanadi. Muloqot madaniyati insondan boshqa insonga nisbatan har doim bir tekis munosabat ko'rsatilishini talab etadi. Qarshingizda turgan odamning ijtimoiy kelib chiqishidan qat'iy nazar, u boymi, qambag'almi, qishloqlikmi, yoki shaharlikmi, mansabdormi, yoki oddiy kasb egasimi, bundan qat'iy nazar unga to'g'ri munosabat ko'rsata olish haqiqiy insonparvarlik mezoni bo'lib kelgan. Har doim, muloqot madaniyati insondan o'z ustida muntazam ish olib borishni talab etadi.

O'rta Osiyo notiqligining o'ziga xos xususiyatlaridan biri shundan iboratki, u, eng avvalo, o'sha davr tuzumining manfaatlariga xizmat qilgan. O'zbek badiiy nutqi tarixida Alisher Navoiy alohida o'rin tutadi. Alisher Navoiyning "Muhokamat-ul-lug'atayn", "Mahbub-ul-qulub", "Nazm-ul-javohir" asarlari o'zbek tilida muloqot san'atining go'zal namunalari. U o'zining "Mahbub-ul-qulub" asarida shunday degan edi: "Til muncha sharaf bilan nutqning olatidir va ham nutqdiki, gap nopisand zohir bo'lsa, tilning ofatidir..." [5; 94]. Alisher Navoiyning notiqlik haqidagi hikmatlari diqqatga sozovordir:

Odamiy til bila soyir hayvondin mumtoz bo'lur,
va aning bila soyir insong'a sarafroz bo'lur.

Alisher Navoiy mayin, yoqimli, shirali ovoz bilan so'zlash odobi haqida shunday yozadi: "So'zni kunglungda pishqormaguncha tilga keltirma, harnikim kunglungda bo'lsa, tilga surma". Mazmuni ("So'zni kunglungda pishitib olmaguncha, so'zlama, ko'nglingda bo'lgan har qanday fikrni ham aytmagin").

Sharq mutafakkirlari muloqot san'atini puxta o'rganish, tilning lug'aviy boyligi va grammatikasini puxta egallash, mantiqli so'zlashni o'rganish, nutqni ichki(mazmun) va tashqi(shakl) ko'rinishiga birday e'tibor berib chuqur tahlil etadilar. Buyuk shoirlarimizdan biri hisoblangan Zahiriddin Muhammad Bobur o'zbek badiiy nutqi tarixida alohida o'rin tutadi. Shoirning nazmi va juda ham mashhur bo'lgan "Boburnoma"si o'zbek nutqining go'zal namunalaridan biridir. Bobur o'zi hammabop yozish bilan birga boshqalarga ham shunday ish tutishga maslahat beradi. Jumladan, Boburning o'g'li Humoyunga yozgan bir xatida birovga yuborilgan maktubni muallifning o'zi bir necha bor o'qib ko'rishiga, uning ravonligiga,

so'zlarning ko'zda tutilgan ma'noni to'g'ri aks ettirganligiga ishonch hosil qilgandan so'ng jo'natishga chaqiradi.

Shuni ta'kidlash joizki, muloqot san'atining muvaffaqiyatli bo'lishida shaxsning shakllangan sifatleri, fazilatlarining ahamiyati juda kattadir. Jumladan, shaxsda ijobiy fazilatlar yaxshi shakllangan bo'lsa, muloqot jarayoni yaxshi o'tadi. Muloqot san'ati samimiy fazilatga ega bo'lgan insonlardagina yaxshi kechadi deyish mumkin. Muloqot madaniyatini shakllantirishda "so'z" muhim ahamiyat kasb etadi. So'z kundalik hayotda fikr almashuv quroli bo'lib xizmat qiladi. Ko'pincha biz kundalik aytayotgan yoki eshitayotgan so'zlarning butun mohiyati haqida ko'p o'ylab o'tirmaymiz. Bunga hojat ham yo'q. Odatda, bizni gap zamirida natija qiziqtiradi, xolos. Darhaqiqat, so'z ham jonli narsa hisoblanadi. Uning qudrati juda ham buyukdir. "So'z san'atining sirli-sehrli mo'jizakor qudrati shundaki, u faqat go'zal shaxslar, buyuk daho siymolar timsoli emas, oddiy odamlar, afandi tabiat, dovdur, ziddiyatli kimsalar obrazi orqali ham milliy sha'ni, dovru'g'ini olamga ko'z-ko'z qilaverishi mumkin" [11] - degan edi adabiyotshunos olim U.Normatov.

Insonlarning o'zaro muloqot madaniyati, o'zini tutish, mulozamat, iltifot qilish, boshqalarni hurmat qilish, ishlarini yuqori baholash orqali obro'-e'tibor topish mumkin. Hayotda raqib, dushman topishdan ko'ra, do'st orttirish va o'zgalarda xush taassurot qoldirish har qanday kishini muvaffaqiyat sari yetaklaydi.

Shuni xulosa qilish mumkinki, jamiyatda shaxslararo munosabatlarni o'rnatishda muloqot madaniyati va notiqlik san'ati muhim sanaladi, shu boisdan ham muloqotning falsafiy tahlilini amalga oshirish zarurat hisoblanadi. Muloqot fenomeni davlatlararo, millatlararo, shaxslararo munosabatlarni tartibga soluvchi ahamiyatga ega bo'lib, jamiyat a'zolarining samarali muloqotga kirishuvchanligi muloqot madaniyati va san'atining axloqiy-esteik xususiyatlari bilan belgilanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Avesto. O'zbekcha tarjima (Asqar Mahkam tarj.) - T.:2001.
2. Abu Abdulloh Muhammad Ibn Ismoil al -Buxoriy .Hadis.4 kitob.Qomuslar Bosh tahririyati.1997.
3. Abul Qosim Mahmud az-Zamaxshariy. Nozik iboralar.Toshkent, 1992 yil.
4. Abu Ali ibn Sino. Risolat at-tayr.Solomon va Ibsol.Toshkent,1980.
5. Alisher Navoiy.Mahbub-ul-qulub.14-tom, - T:1998.
6. Ayupov A. O'zME. Birinchi jild. Toshkent, 2000.
7. Бобнева М.И. Социальные нормы и регуляция поведения. М., 1978.
8. Бодалев А.А. Акмеология. Москва. Изд.МГУ. 2010.
9. Эмерсон Р. Сверхдуша // Вестник теософии : журнал. - 2015. - № 13.
- Квашнин В. А. [Государственная и правовая деятельность Марка Порция Катона Старшего](#). - Вологда: Русь, 2004.
10. Normatov U. Tafakkur yog'dusi(adabiy-tanqidiy esselar). T.: O'zMU.2005
11. Fitrat. Qutadg'u bilig. „Tanlangan asarlar“. (nashrga tayyorl. H.Boltaboev). 2-jild. - T.: Ma'naviyat, 2000.
12. [Чанышев А.Н.](#) История философии Древнего мира: Учебное пособие для вузов. - М.: [Академический проект](#), 2011.
13. "Қобуснома",Тошкент,1968.

Sanayev Gayrat Shermuxamedovich,
O'R QK Kichik mutaxassislar tayyorlash markazi moddiy ta'minot sikl boshlig'i
podpolkovnik

HARBIY TA'LIM JARAYONIDA RAQAMLI TEXNOLOGIYALARDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy ta'lim tizimida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik jihatlari tahlil qilingan. Harbiy kadrlar tayyorlashda innovatsion texnologiyalar, virtual simulyatorlar, multimedaviy ta'lim platformalari va interaktiv vositalarning o'rni hamda ularning samaradorligi ko'rib chiqilgan. Ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanish harbiy xizmatchilarning bilim, ko'nikma va malakasiga ijobiy ta'sir ko'rsatishi, faol o'qitish usullarini qo'llash imkonini yaratayotgani ta'kidlangan. Shuningdek, raqamli ta'limni samarali tashkil etishda uchraydigan muammolar va ularni bartaraf etish bo'yicha takliflar keltirilgan.

Kalit so'zlar: harbiy ta'lim, raqamli texnologiyalar, pedagogik yondashuv, innovatsion ta'lim, simulyator, AR/VR, interaktiv vositalar, kadrlar tayyorlash

Annotation. This article analyzes the pedagogical aspects of using digital technologies in the military education system. The role and effectiveness of innovative technologies, virtual simulators, multimedia educational platforms, and interactive tools in the training of military personnel are discussed. It is emphasized that the use of digital technologies in the educational process positively impacts the knowledge, skills, and competencies of military servicemen and creates opportunities for applying active learning methods. The article also provides proposals for addressing challenges encountered in organizing effective digital education.

Key words: military education, digital technologies, pedagogical approach, innovative learning, simulator, AR/VR, interactive tools, personnel training.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические аспекты использования цифровых технологий в системе военного образования. Рассматриваются роль и эффективность инновационных технологий, виртуальных симуляторов, мультимедийных образовательных платформ и интерактивных средств в процессе подготовки военных кадров. Отмечается, что применение цифровых технологий в учебном процессе положительно влияет на знания, умения и навыки военнослужащих, создаёт возможности для внедрения активных методов обучения. Также приведены предложения по устранению существующих проблем при организации эффективного цифрового обучения

Ключевые слова: военное образование, цифровые технологии, педагогический подход, инновационное обучение, симулятор, AR/VR, интерактивные средства, подготовка кадров.

Kirish. Harbiy ta'lim jamiyat xavfsizligini ta'minlashda muhim o'rin tutadi. Zamonaviy davr raqamli transformatsiya bilan tavsiflanadi va ta'lim sohasini ham shundan mustasno emas. Ta'limning raqamlashuvi nafaqat umumiy maktab va oliy o'quv muassasalarida, balki harbiy kadrlar tayyorlash tizimida ham ustuvor ahamiyat kasb etmoqda. Jahondagi rivojlangan mamlakatlarda harbiy ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalarni jalb etish samaradorlikni oshirayotgani aniq ko'zga tashlanmoqda.

O'zbekistonda ham bu yo'nalishda muayyan ishlar amalga oshirilmoqda. Mazkur maqola harbiy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik jihatlari o'rganish, ularning afzalliklari va muammolarini tahlil qilish maqsadida yozilgan.

Harbiy ta'lim muassasalarida raqamli texnologiyalardan foydalanishning afzalligi

Ta'lim samaradorligini oshiradi

-Raqamli texnologiyalar ma'lumotni aniq, to'liq va tezkor yetkazish imkonini beradi.

-Simulyatorlar, multimedia vositalari va AR/VR texnologiyalari kursantlar bilim va ko'nikmalarini mustahkamlaydi.

-Harbiy mashg'ulotlarni xavfsiz, xarajatsiz virtual muhitda amalga oshirish imkoni tug'iladi. Individual va mustaqil o'qish imkonini yaratadi

-kursantlar o'ziga qulay vaqtda va tempda materialni o'rganishlari mumkin.

-shaxsiylashtirilgan ta'lim usuli – bilim darajasi va o'rganish qobiliyatiga qarab resurslar taqdim etiladi.

-LMS (Learning Management System) tizimlari orqali o'qish, topshiriq berish va natijani baholash avtomatlashtiriladi.

Amaliyot va nazariyani uyg'unlashtiradi

-virtual simulyatorlar orqali real taktik harakatlar va ssenariylar ustida mashq qilish mumkin.

-masalan, jangovar texnika boshqaruvi yoki favqulodda vaziyatdagi harakatlar simulyatsiya qilinishi mumkin.

-bu kursantlarning tezkor qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi.

Axborot resurslaridan keng foydalanish imkoniyati

-elektron darsliklar, videodarslar, testlar va interaktiv modullar orqali o'quv resurslari boyiydi.

-jahonning ilg'or harbiy ta'lim tajribalari bilan onlayn tanishish imkoni yaratiladi.

O'qituvchi va kursant o'rtasida samarali aloqa

-masofaviy ta'limda ham tezkor muloqot, maslahat, fikr almashish imkoni tug'iladi (Zoom, Google Meet, LMS chatlari orqali).

kursantlar faol ishtirok etadigan interaktiv muhit vujudga keladi.

Xavfsizlik va resurs tejamkorligi

-real mashg'ulotlarga nisbatan ancha xavfsiz – o'q-dorilar yoki texnik vositalar ishtirok etmaydi.

-harbiy amaliyotlar simulyatsiyasi orqali budjet xarajatlari kamayadi.

Yangilikka ochiqlik va innovatsion yondashuv

-kursantlar zamonaviy texnologiyalar bilan ishlashga odatlanadi.

-innovatsion fikrlash, tahlil qilish va zamonaviy muammolarga yechim topish qobiliyati rivojlanadi.

Usullar.

Tadqiqotda quyidagi ilmiy usullardan foydalanildi:

-tahliliy yondashuv: O'zbekiston va xorijiy davlatlardagi harbiy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan raqamli ta'lim modellari o'rganildi;

-qiyosiy tahlil: An'anaviy va raqamlashtirilgan ta'lim jarayoni samaradorligi solishtirildi;

-so'rovnomalar va intervyular: Harbiy o'qituvchilar va kursantlar o'rtasida fikrlar to'plandi;

-pedagogik tahlil: Pedagogik jihatdan texnologiyalarni joriy etishdagi samara va muammolar baholandi.

3. Natijalar.

3.1. Raqamli texnologiyalarning turlari va imkoniyatlari:

-virtual simulyatorlar - taktik harakatlarni xavfsiz, xarajatsiz muhitda namoyon etish va amaliy ko'nikmalarni mustahkamlash imkonini beradi;

-AR/VR texnologiyalari - real vaziyatlarni modellashtirish, qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantirish;

-LMS platformalari (Moodle, Google Classroom) - darslarni tashkil etish, resurslar bilan ta'minlash, baholash va fikr almashishni avtomatlashtiradi;

-multimediaviy resurslar - video darslar, infografika, 3D modellar kursantlarning vizual qabul qilish qobiliyatini oshiradi.

3.2. Pedagogik afzalliklar:

-ta'lim jarayonida shaxsiylashtirish va individual yondashuvni ta'minlaydi;

- mustaqil ta'lim faoliyatini kuchaytiradi;
- fikrlash, tahlil qilish va qaror qabul qilish qobiliyatini rivojlantiradi;
- interaktiv muhitda real vaqtda fikr almashish imkoniyatini yaratadi.

3.3. Kursantlarning munosabati:

So'rovnomaga natijalariga ko'ra, kursantlarning 84% raqamli simulyatorlar orqali o'tkazilgan mashg'ulotlarni samarali deb hisoblaydi. 67% kursant virtual darslar orqali taktik harakatlarni o'rganishda qo'shimcha imkoniyatlar borligini ta'kidlagan.

Muhokama.

Raqamli texnologiyalar ta'lim samaradorligini oshirishda katta imkoniyatlar yaratsa-da, ayrim to'siqlar ham mavjud:

- texnik jihozlar yetishmasligi ayrim harbiy ta'lim muassasalarida sezilarli darajada;
- o'qituvchilarning raqamli kompetensiyasi pastligi - zamonaviy texnologiyalardan samarali foydalanishda to'siq;
- pedagogik-metodik materiallarning yetarli emasligi - fanlar bo'yicha raqamlashtirilgan kontent hali to'liq ishlab chiqilmagan;
- INTERNET tezligi va barqarorligi - ayniqsa, masofaviy mashg'ulotlarda asosiy muammo.

Takliflar:

Harbiy o'qituvchilar uchun "Raqamli pedagogika" bo'yicha qayta tayyorlash kurslarini tashkil etish;

Milliy kontent bazasini yaratish: elektron darsliklar, simulyatorlar, AR/VR asosidagi platformalar;

Harbiy o'quv markazlarini zamonaviy texnik vositalar bilan ta'minlash;

Davlat dasturlari orqali innovatsion loyihalarni qo'llab-quvvatlash.

Xulosa. Harbiy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish ta'lim jarayonining samaradorligi va sifatini oshiradi. Ular kursantlarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishda, faol, mustaqil o'rganish muhitini yaratishda muhim omil hisoblanadi. Pedagogik jihatdan esa bu texnologiyalar ta'limni shaxsiylashtirish, interaktivlik, avtonom o'rganish, va tahliliy qobiliyatlarni rivojlantirish kabi ustunliklarga ega. Bunda asosiy masala - raqamli texnologiyalarni maqsadli va tizimli joriy etish, mutaxassislarni tayyorlash va samarali metodikani shakllantirishdan iborat.

Foydalangan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori. "Ta'lim tizimida raqamli texnologiyalarni joriy etish to'g'risida" - Toshkent, 2021.
2. "Harbiy ta'lim to'g'risida" gi qonun, O'zbekiston Respublikasi Qonun hujjatlari to'plami, 2020 yil.
3. Axmedov B.T., Hasanova, Sh.M. Pedagogika: nazariya va amaliyot. – Toshkent: "O'qituvchi", 2022. – 320 b.
4. Xalimov A.Sh., Nurmatov H.N. Innovatsion ta'lim texnologiyalari. – Toshkent: "Iqtisod-moliya", 2021. – 280 b.
5. UNESCO Institute for Information Technologies in Education. "ICT in Education: A Critical Literature Review and Its Implications", Paris, 2020.
6. Polák, J., & Socha, V. Use of Digital Technologies in Military Education. // International Journal of Engineering Pedagogy (iJEP), 2022, Vol. 12(1), pp. 45–54.

Shodiyarova Moxira Eshpulatovna,
O'zbekiston Respublikasi Ichki ishlar vazirligi
Jizzax akademik litseyi o'qituvchisi
shodiyarovamohira@gmail.com

INNOVATSION TOPSHIRIQLAR ASOSIDA TALABALAR TIL KOMPETENSIYASINI SHAKLLANTIRISH METODIKASI

Annotatsiya. Maqolada innovatsion topshiriqlar asosida talabalar til kompetensiyasini shakllantirish metodikasining nazariy va amaliy jihatlarini yoritilgan. Til o'qitish jarayonida interfaol, kreativ va raqamli topshiriqlarning qo'llanilishi orqali talabalarning kommunikativ salohiyati, mustaqil fikrlashi va ijodiy yondashuvini rivojlantirish yo'llari tahlil qilinadi. Tadqiqotda zamonaviy ta'lim texnologiyalari (gamifikatsiya, loyiha asosidagi topshiriqlar, AI-assistentlar)ning o'rni ochib berilgan.

Kalit so'zlar: innovatsion topshiriq, til kompetensiyasi, kommunikativ yondashuv, raqamli ta'lim, task-based learning, gamifikatsiya

Аннотация. В статье освещены теоретические и практические аспекты методики формирования языковой компетенции студентов на основе инновационных заданий. Анализируются пути развития коммуникативного потенциала, самостоятельного мышления и творческого подхода студентов посредством использования интерактивных, креативных и цифровых заданий в процессе обучения языку. В исследовании раскрыта роль современных образовательных технологий (игры, задания на основе проектов, AI-ассистенты).

Ключевые слова: инновационное задание, языковая компетенция, коммуникативный подход, цифровое образование, task-based learning, геймификация

Abstract. The article highlights the theoretical and practical aspects of the methodology for the formation of students' language competence based on innovative tasks. In the process of language teaching, ways of developing students' communicative potential, independent thinking, and creative approach through the use of interactive, creative, and digital tasks are analyzed. The study reveals the role of modern educational technologies (gamification, project-based tasks, AI-assistants).

Key words: innovative task, language competence, communicative approach, digital education, task-based learning, gamification

Kirish. Bugungi globallashuv va raqamli iqtisodiyot sharoitida O'zbekiston ta'lim tizimi oldida ijodiy fikrlaydigan, mustaqil qaror qabul qila oladigan va xorijiy til kompetensiyasiga ega mutaxassislarni tayyorlash dolzarb vazifa sifatida qaralmoqda. Mamlakatimizda bu borada qabul qilingan "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (yangi tahriri, 2020-yil 23-sentabr)[1] hamda "Digital Uzbekistan - 2030" strategiyasi[2] o'quv jarayonini zamonaviy, innovatsion texnologiyalar asosida tashkil etish zarurligini belgilab bermoqda. Mazkur hujjatlar ta'limda raqamli kompetensiyalarni rivojlantirish, interfaol metodlarni keng joriy etish va xalqaro tajribaga asoslangan pedagogik yondashuvlarni qo'llashni talab etadi.

Til o'qitish jarayonida innovatsion topshiriqlar (innovative tasks)ning ahamiyati shundaki, ular talabalarda tilni nafaqat grammatik va leksik jihatdan o'rganish, balki uni real kommunikativ kontekstda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi[3]. Bunday topshiriqlar orqali talaba o'z til faoliyatini tahlil qiladi, muomala madaniyatini rivojlantiradi va ijodiy fikrlashga o'rganadi[4].

Zamonaviy o'qitish texnologiyalari, xususan, sun'iy intellekt (AI) yordamida til o'rgatish tizimlari, interaktiv platformalar (Kahoot, Quizlet, Duolingo) va multimodal topshiriqlarning qo'llanilishi til kompetensiyasining barcha komponentlarini - lingvistik, sotsiolingvistik, pragmatik va madaniy jihatlarini rivojlantirishda katta imkoniyat yaratadi[5]. Shu bois innovatsion

topshiriqlarni tizimli ravishda o'quv jarayoniga tatbiq etish O'zbekiston ta'limida sifat jihatdan yangi bosqichni ta'minlaydi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya.

Til kompetensiyasi – bu talabalar tilni to'g'ri va samarali foydalanish qobiliyatini shakllantirishni anglatadi. So'nggi yillarda innovatsion metodikalar, jumladan loyiha asosida o'rganish, interaktiv va raqamli texnologiyalar, topshiriqlar asosidagi yondashuvlar til o'rgatishda muvaffaqiyatli natijalar bermoqda.

Innovatsion topshiriqlar talabalarga mustaqil fikrlash, kreativlik va tilni real kontekstda qo'llash imkonini beradi. Masalan, loyiha asosida o'rganish metodikasi talabalarni tilni amaliy muhitda qo'llashga undaydi va ularning kommunikativ kompetensiyasini oshiradi [1], [2]. Shuningdek, raqamli vositalar yordamida tashkil etilgan interaktiv mashg'ulotlar til kompetensiyasini rivojlantirishga sezilarli ta'sir ko'rsatadi [3].

Metodikada innovatsion topshiriqlarni qo'llash quyidagi afzalliklarni beradi:

Talabalar tilni faol o'rganadi;

Muammoli vaziyatlarda tilni qo'llash ko'nikmalari shakllanadi;

Mustaqil va tanqidiy fikrlash rivojlanadi;

Til o'rganishga bo'lgan qiziqish va motivatsiya ortadi.

Ushbu tadqiqotning metodologiyasi til o'qitish jarayonida innovatsion topshiriqlardan foydalanish orqali talabalar til kompetensiyasini rivojlantirish yo'llarini aniqlashga qaratildi. Tadqiqot pedagogik kuzatuv, test sinovlari, so'rovnoma va eksperimental o'qitish usullari asosida olib borildi

Natija va tahlillar. 1. Umumiy tahlil

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, innovatsion topshiriqlar talabalarning til o'rganish motivatsiyasini, mustaqil fikrlashini va real kommunikativ kompetensiyasini sezilarli darajada oshiradi [3]. Jizzax viloyatidagi oliy ta'lim muassasalari misolida olib borilgan kuzatuvlar natijasida aniqlanishicha, an'anaviy dars shakllarida faqat 45–50% talaba faol ishtirok etgan bo'lsa, innovatsion topshiriqlar asosidagi mashg'ulotlarda bu ko'rsatkich 80–85% gacha oshgan [4].

1-jadval

Til kompetensiyasi quyidagi komponentlardan iborat bo'lib, innovatsion topshiriqlar ularning har birini maqsadli rivojlantiradi:

№	Kompetensiya turi	Innovatsion topshiriqlar ta'siri	Rivojlanish darajasi (kutilgan, %)
1	Lingvistik (grammatika, so'z boyligi)	AI asosidagi mashqlar, quizlar	+18%
2	Kommunikativ (muloqot, fikr almashish)	Debate, role-play, virtual intervyu	+25%
3	Pragmatik (nutq maqsadga muvofiqligi)	Voqelik asosidagi topshiriqlar (real-life task)	+22%
4	Kognitiv (fikrlash, tahlil qilish)	Analitik muhokama, muammo yechimi	+20%
5	Madaniy (interkultural aloqa)	Madaniy mavzudagi loyiha, blog, video	+16%

Bu natijalar Ellis (2003), Prabhu (1987) va Rustamov (2021) tomonidan ta'riflangan kommunikativ va refleksiv yondashuvlar bilan to'liq mos keladi.

2. Innovatsion topshiriqlarning metodik afzalliklari

2-jadval

Quyidagi jadvalda innovatsion topshiriqlar turlari, ularning didaktik mohiyati va o'quv jarayoniga ta'siri tahlil qilingan:

Innovatsion topshiriq turi	Metodik mazmuni	Ta'sir mexanizmi	Kutilgan natija
Task-Based Learning (TBL)	Til o'rganish jarayonini kommunikativ topshiriqlar orqali tashkil etish	“Ma’no orqali o’rganish” tamoyili	Tilni real vaziyatda qo'llash ko'nikmasi
Project-Based Learning (PBL)	Talabalar loyihasi (blog, video, poster) orqali bilimni amaliy qo'llash	Mustaqillik, izlanish, jamoaviy fikrlash	Yozma nutq va ijodiy fikrlash rivoji
Gamifikatsiya (Gamification)	O'yin elementlarini (ball, reyting, badge) o'quv jarayoniga kiritish	Motivatsiyani oshirish, raqobat muhiti	Barqaror ishtirok va faol o'rganish
AI-assist Learning	ChatGPT, Duolingo, Grammarly kabi raqamli vositalardan foydalanish	Avtomatik feedback, tezkor tahlil	O'z-o'zini baholash va tuzatish ko'nikmasi
Collaborative task	Guruhli munozara, sinf jamoasi topshiriqlari	Ijtimoiy o'rganish modeli	Til va ijtimoiy kompetensiya uyg'unligi

3. Tahliliy natijalar

Jizzax viloyati ta'lim tizimida olib borilgan nazariy tahlil shuni ko'rsatadiki:

• Talabalarning 76% i innovatsion topshiriqlar orqali tilni o'rganish jarayoni ancha samarali bo'lganini bildirgan.

- 68% talaba AI vositalari yordamida xatolarini mustaqil tahlil qilishni o'rgangan.
- 72% talaba gamifikatsion topshiriqlar darsni yanada qiziqarli qilganini ta'kidlagan.
- 81% o'qituvchilar interfaol topshiriqlar o'quvchi faolligini oshirganini qayd etgan [5].

Ushbu raqamlar Jizzax davlat pedagogika universitetida olib borilgan kuzatuvlar va hududiy ta'lim boshqarmasi hisobotlari bilan uyg'unlikda baholandi [6].

Innovatsion topshiriqlarni qo'llash orqali til o'qitishning samaradorligi uchta asosiy omil bilan izohlanadi:

1. Didaktik asos: topshiriqlar “bilimni tayyor qabul qilish”dan “amaliyot orqali o'rganish” bosqichiga o'tishni ta'minlaydi (constructivism tamoyili).

2. Motivatsion asos: o'yinli, loyiha asosli va sun'iy intellekt bilan qo'llab-quvvatlangan darslar o'quvchini faol sub'ektga aylantiradi.

3. Raqamli asos: “Raqamli O'zbekiston – 2030” strategiyasi [2] doirasida raqamli ta'lim resurslari til o'rganishni yanada interfaol va shaffof qiladi.

Shunday qilib, innovatsion topshiriqlarning kompleks qo'llanilishi nafaqat lingvistik kompetensiyani, balki madaniy, kommunikativ va refleksiv kompetensiyalarni ham rivojlantiradi [7].

3-jadval

Yo'nalish	Amalga oshirish shakli	Kutiladigan natija
Oliy ta'lim muassasalari	Innovatsion topshiriqlarni o'quv dasturiga integratsiya qilish	Til o'rganish jarayonining faollashuvi

O'qituvchilar malakasi	Raqamli va gamifikatsion metodlar bo'yicha treninglar	Pedagogik innovatsion salohiyat oshadi
Talabalar faoliyati	AI-assistentlardan (ChatGPT, Grammarly) muntazam foydalanish	O'z-o'zini tahlil qilish ko'nikmasi
Mintaqaviy rivojlanish	Jizzax viloyatida "Innovatsion til markazi" tashkil etish	Hududiy tajriba almashuv platformasi

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, innovatsion topshiriqlar asosida o'qitish metodikasi O'zbekiston ta'lim tizimida, xususan Jizzax viloyatidagi oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilganda, til kompetensiyasini shakllantirishda yuqori samaradorlik beradi.

Ushbu metodika talabalarda mustaqil fikrlash, kommunikativ faollik, raqamli savodxonlik va ijodiy yondashuvni rivojlantiruvchi zamonaviy yondashuv sifatida tavsiya etiladi.

Xulosa. O'tkazilgan ilmiy tahlillar, pedagogik kuzatuvlar va ilg'or xorijiy tajribalar tahliliga asoslanib quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Innovatsion topshiriqlarga asoslangan metodika til o'rganish jarayonini passiv o'qishdan faol ishtirokga asoslangan kommunikativ, interfaol va kreativ ta'lim tizimiga aylantiradi. Bu yondashuv talabalarda til kompetensiyasining barcha tarkibiy qismlarini - lingvistik, pragmatik, kommunikativ va madaniy jihatlarini kompleks rivojlantiradi.

2. Task-based, project-based va gamifikatsion topshiriqlarning uyg'un qo'llanilishi o'quvchilarni haqiqiy muloqot vaziyatlariga tayyorlaydi, natijada ularning so'zlashuv ishonchi oshadi, grammatik xatolar soni kamayadi va tilni real hayotiy kontekstda qo'llash malakasi shakllanadi[3].

3. Raqamli texnologiyalar (AI-assistentlar, onlayn platformalar, mobil ilovalar)ni o'qitish jarayoniga kiritish talabalarning o'z-o'zini tahlil qilish, mustaqil ishlash va xatolardan tez o'rganish imkoniyatlarini kengaytiradi.

4. Jizzax viloyati ta'lim muassasalari sharoitida innovatsion topshiriqlarga asoslangan yondashuvni qo'llash hududiy raqamli transformatsiya jarayonlarini jadallashtiradi hamda ta'lim sifatini oshirishda amaliy ahamiyat kasb etadi [6].

5. Tadqiqot natijalari "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasida belgilangan raqamli ta'limni modernizatsiya qilish maqsadlariga to'liq mos keladi va mintaqaviy ta'lim tizimida til kompetensiyasini raqamli asosda rivojlantirish modelini taklif etadi.

Takliflar

Oliy ta'lim muassasalari o'quv rejalari va dasturlariga innovatsion topshiriqlarga asoslangan modullarni kiritish, ularni CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) mezonlariga moslashtirish lozim.

Til o'qituvchilari uchun muntazam malaka oshirish kurslari tashkil etilib, ularda AI texnologiyalar, gamifikatsiya va loyiha asosida o'qitish metodlari bo'yicha amaliy treninglar o'tkazilishi zarur.

Jizzax viloyati miqyosida "Innovatsion til markazi" tashkil etish tavsiya etiladi. Bu markaz innovatsion topshiriqlar, raqamli ta'lim resurslari va interaktiv o'qitish tajribalarini targ'ib qiladi.

Talabalarining refleksiya va o'z-o'zini baholash faoliyatini kuchaytirish uchun "Learning Journal", "Digital Portfolio" kabi vositalarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish maqsadga muvofiqdir.

AI vositalaridan (ChatGPT, Grammarly, Duolingo) mas'uliyatli foydalanish bo'yicha pedagogik tavsiyanomalar ishlab chiqish kerak, shunda sun'iy intellekt o'qituvchining o'rnini emas, balki metodik yordamchi rolini bajaradi.

Hududiy ta'lim boshqarmalari tomonidan innovatsion topshiriqlar samaradorligini baholovchi indikator tizimi ishlab chiqilib, natijalar muntazam monitoring qilinishi lozim.

Kelgusida tadqiqotni ko'p hududli (multi-site) shaklda - Samarqand, Sirdaryo, Toshkent kabi viloyatlar misolida - kengaytirish va uzoq muddatli ta'sirini (longitudinal effect) o'rganish tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni, yangi tahriri - 2020-yil 23-sentabr, O'RQ-637-son.
2. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli O'zbekiston – 2030" strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni, PF-6079-son, 2020-yil 5-oktabr.
3. A. Smith and J. Brown, "Project-Based Language Learning: Enhancing Communicative Competence," *Journal of Modern Language Teaching*, vol. 15, no. 2, pp. 45-52, Apr. 2021.
4. M. Zhao, "Task-Based Language Teaching and Its Effectiveness in Developing Language Skills," *International Review of Education*, vol. 67, no. 1, pp. 23-39, Jan. 2022.
5. L. Nguyen and T. Pham, "Integrating Digital Tools in Language Learning: A Case Study," *Educational Technology Research and Development*, vol. 70, no. 3, pp. 567-580, Mar. 2022.
6. R. Johnson, "Innovative Teaching Methods in Higher Education," **Procedia - Social and Behavioral Sciences**, vol. 152, pp. 74-81, 2020.
7. K. Lee and S. Park, "The Role of Interactive Tasks in Developing Speaking Skills," *Language Teaching Research*, vol. 25, no. 4, pp. 478-495, Oct. 2021.

Рахматова Саодат Амракуловна,
Доцент кафедры языков
Самаркандского филиала Ташкентского
университета информационных технологий
e-mail:saodatraxmatova67@gmail.com

ИНТЕГРАЦИЯ КРИТИЧЕСКОГО МЫШЛЕНИЯ И АКАДЕМИЧЕСКОГО ПИСЬМА В ОБРАЗОВАТЕЛЬНОМ ПРОЦЕССЕ ВУЗОВ В УЗБЕКИСТАНЕ

Аннотация. В условиях современного образовательного процесса развитие критического мышления и навыков академического письма является одним из ключевых приоритетов. В Узбекистане, где реформы в сфере образования направлены на модернизацию и интеграцию международных стандартов, особое внимание уделяется синергии этих двух компетенций. Данная статья рассматривает теоретические и практические аспекты интеграции критического мышления и академического письма в учебном процессе, выявляет существующие проблемы и предлагает пути их решения с учётом специфики образовательной системы Узбекистана.

Ключевые слова: критическое мышление, академическое письмо, образовательный процесс, интеграция, Узбекистан, педагогические технологии, высшее образование

Annotation. In the context of the modern educational process, the development of critical thinking and academic writing skills is one of the key priorities. In Uzbekistan, where reforms in the field of education are aimed at modernization and integration of international standards, special attention is paid to the synergy of these two competencies. This article examines the theoretical and practical aspects of integrating critical thinking and academic writing in the educational process, identifies existing problems, and suggests solutions considering the specifics of Uzbekistan's educational system.

Key words: critical thinking, academic writing, educational process, integration, Uzbekistan, pedagogical technologies, higher education.

Annotatsiya. Zamonaviy ta'lim jarayonida tanqidiy fikrlash va akademik yozish ko'nikmalarini rivojlantirish asosiy ustuvor yo'nalishlardan biridir. O'zbekistonda ta'lim sohasidagi islohotlar xalqaro standartlarni modernizatsiya qilish va integratsiyalashga qaratilgan bo'lib, aynan ushbu ikki kompetensiyani uyg'unligiga alohida e'tibor qaratilmoqda. Ushbu maqolada tanqidiy fikrlash va akademik yozishni ta'lim jarayoniga integratsiyalashning nazariy va amaliy jihatlari ko'rib chiqilib, mavjud muammolar aniqlanadi hamda O'zbekiston ta'lim tizimining o'ziga xosligini hisobga olgan holda ularni hal qilish yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash, akademik yozish, ta'lim jarayoni, integratsiya, O'zbekiston, pedagogik texnologiyalar, oliy ta'lim.

Введение. В современном мире качественное образование выступает фундаментом для развития личности, общества и государства в целом. Особую роль в системе высшего образования играет формирование универсальных компетенций, позволяющих студентам эффективно ориентироваться в быстро меняющейся информационной среде, критически оценивать получаемые данные и выстраивать логичные, аргументированные научные тексты. К числу таких ключевых компетенций относятся критическое мышление и академическое письмо.

Критическое мышление представляет собой способность анализировать, оценивать и синтезировать информацию, делать обоснованные выводы и принимать взвешенные решения. Это не просто механическое усвоение фактов, а активный процесс размышления, направленный на выявление логических связей, выявление предпосылок и противоречий, а также самостоятельное формирование аргументов. Академическое письмо, в свою

очередь, является одним из главных средств выражения и коммуникации научных идей, требуя от автора не только владения языком и структурой, но и умения чётко и убедительно излагать свои мысли.[2]

В контексте образовательной реформы, проводимой в Узбекистане, нацеленной на повышение качества и конкурентоспособности национальной системы образования, важным становится вопрос интеграции критического мышления и академического письма в учебный процесс. Эта интеграция способствует не только развитию интеллектуальных и коммуникативных навыков студентов, но и формирует у них навыки самостоятельного мышления, необходимые для успешной научной и профессиональной деятельности в условиях глобализации.

Несмотря на признание важности данных компетенций, их эффективное внедрение в образовательную практику сталкивается с рядом вызовов, среди которых - традиционные методы преподавания, недостаток подготовленных кадров, отсутствие системных методических материалов и культурные особенности образовательной среды. Студенты зачастую испытывают трудности с применением критического мышления при написании академических текстов, что отражается на качестве их учебных работ и общем уровне подготовки.

В связи с этим возникает необходимость в теоретическом и практическом осмыслении процессов интеграции критического мышления и академического письма, выявлении проблемных зон и разработке эффективных педагогических стратегий, учитывающих специфику образовательного контекста Узбекистана.

Цель настоящей статьи - исследовать возможности и перспективы интеграции критического мышления и академического письма в образовательном процессе в Узбекистане, а также определить основные проблемы и пути их преодоления. Для достижения этой цели поставлены следующие задачи: анализ существующих нормативных документов и учебных программ, выявление сложностей в преподавании и обучении, а также предложение методических рекомендаций для успешной интеграции данных компетенций.

Методология.

Исследование основано на комплексном подходе, включающем:

- Анализ нормативных документов и образовательных программ Узбекистана, направленных на развитие критического мышления и академического письма.
- Контент-анализ учебных материалов по академическому письму и развитию критического мышления.
- Опрос и интервью с преподавателями вузов и студентов в Ташкенте и других регионах.
- Наблюдение за учебным процессом и анализ учебных работ студентов.

Выборка исследования включала 15 преподавателей и 50 студентов, обучающихся на разных факультетах.

Результаты.

1. Анализ нормативной базы показал, что развитие критического мышления и академического письма выделено в приоритетные направления реформ, однако отсутствует чёткая методологическая интеграция этих навыков в образовательных программах.

2. Контент-анализ учебных материалов выявил преобладание традиционных методов обучения, направленных на запоминание и воспроизведение информации, недостаточное внимание уделяется формированию критического мышления через академическое письмо.

3. Опрос преподавателей показал, что большинство из них осознаёт важность интеграции навыков, но испытывает трудности с разработкой методик и ресурсов для её реализации.

4. Интервью со студентами выявили низкий уровень уверенности в собственных критических и письменных компетенциях, а также отсутствие системной поддержки и практики.

5. Наблюдение и анализ работ студентов подтвердили наличие разрыва между теоретическим пониманием критического мышления и его практическим применением в письменных заданиях.

Обсуждение. Полученные данные свидетельствуют о необходимости системного подхода к интеграции критического мышления и академического письма в образовательной практике Узбекистана. Важно создавать условия, при которых критическое мышление не просто преподаётся как отдельная дисциплина, а становится органичной частью процесса написания научных текстов.

Эффективными педагогическими стратегиями могут стать:

- Внедрение междисциплинарных курсов, сочетающих развитие критического мышления и письменных навыков.
- Использование проектной и проблемно-ориентированной методики обучения.
- Применение активных форм работы: дискуссий, дебатов, рецензирования письменных работ.
- Обеспечение обратной связи, ориентированной на развитие критического анализа и аргументации.
- Разработка адаптированных учебных материалов с учётом культурно-образовательного контекста Узбекистана.

Заключение. Интеграция критического мышления и академического письма является ключевым фактором повышения качества образовательного процесса в Узбекистане. Современные вызовы требуют от образовательных учреждений разработки комплексных программ, направленных на формирование у студентов компетенций, необходимых для успешной учебы и профессиональной деятельности в условиях глобализации.[6]

Дальнейшие исследования могут быть сосредоточены на разработке и апробации конкретных методик интеграции, а также оценке их эффективности в различных вузах страны.

Интеграция критического мышления и академического письма в образовательном процессе Узбекистана является одной из приоритетных задач современного высшего образования. Формирование этих взаимосвязанных компетенций способствует развитию у студентов способности не только воспринимать и воспроизводить информацию, но и критически её анализировать, аргументированно излагать свои мысли и эффективно коммуницировать в академической и профессиональной среде. В условиях глобализации и международной академической конкуренции именно такие навыки становятся необходимыми для успешной карьеры и личностного роста.[3]

Результаты исследования показывают, что хотя в Узбекистане предпринимаются значительные шаги по развитию критического мышления и академического письма, на практике между этими направлениями существует определённый разрыв. Отсутствие системной методической базы и интегрированных учебных программ приводит к тому, что студенты часто овладевают этими навыками фрагментарно и не всегда способны применить их совместно в реальных образовательных и исследовательских задачах. Кроме того, традиционные методы преподавания, ориентированные на запоминание и повторение, не способствуют развитию самостоятельности и аналитического подхода, что снижает качество подготовки будущих специалистов.

Для успешной интеграции критического мышления и академического письма необходимо комплексное изменение образовательной практики, включающее создание междисциплинарных курсов, использование инновационных педагогических технологий,

таких как проектное обучение, кейс-методы, дебаты и активное обсуждение, а также разработку адаптированных учебных материалов с учётом культурных и образовательных особенностей студентов. Особое значение имеет подготовка преподавателей, обладающих компетенциями в области развития критического мышления и методик академического письма, способных эффективно сопровождать студентов в процессе формирования этих навыков.[5]

Таким образом, интеграция критического мышления и академического письма открывает широкие перспективы для повышения качества образования в Узбекистане, способствует формированию конкурентоспособных, инициативных и творческих выпускников, готовых к вызовам современного мира. Важно продолжать научные исследования и практические разработки в этой области, расширять международное сотрудничество и обмен опытом, чтобы обеспечить устойчивое развитие образовательной системы страны в соответствии с глобальными стандартами.

Список литературы.

1. Абдуллаев, Ш. Р. Развитие критического мышления в системе высшего образования Узбекистана // Образование и наука. - 2020. - № 8. - С. 15–22.
2. Бахтина, Т. В. Академическое письмо: от теории к практике / Т. В. Бахтина. - М.: ФЛИНТА, 2019. - 240 с.
3. Dewey, J. How We Think. - Boston: D.C. Heath & Co., 1933.
4. Facione, P. A. Critical Thinking: What It Is and Why It Counts. - Millbrae, CA: The California Academic Press, 2015.
5. Гришина, Е. В. Формирование критического мышления в учебном процессе // Вестник педагогики. - 2019. - № 4. - С. 45–50.
6. Paul, R., Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Learning and Your Life. - Pearson, 2014.
7. Петрова, Н. А. Интеграция навыков критического мышления и академического письма в вузе // Высшее образование сегодня. - 2021. - № 2. - С. 78–84.
8. Узбекистан: Стратегия развития образования до 2030 года. - Ташкент, 2019.
9. Ушакова, О. В. Межкультурная коммуникация в образовательной среде / О. В. Ушакова // Вестник Томского государственного университета. - 2020. - № 453. - С. 112–119.

Islamova Karima Turdiyevna,
Toshkent "Temurbeklar maktabi" harbiy akademik litseyi
geografiya fani bosh o'qituvchisi
karimaislamova30@gmail.com

“TEMURBEKLAR MAKTABI” O‘QUVCHILARIDA KREATIV FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISH (GEOGRAFIYA TA’LIMI MISOLIDA)

Annotatsiya. Ushbu maqolada “Temurbeklar maktabi” o‘quvchilarini kreativ fikrlashlarini rivojlantirish, geografiya darslarida kreativlikni oshirish yo‘l- yo‘riqlari haqida so‘z boradi.

Kalit so‘zlar: kreativlik, ijodkorlik, konvergent tafakkur, divergent tafakkur, meteorologik kundalik, innovatsion g‘oya, kreativ muhit, globallashuv.

Аннотация. В данной статье рассматриваются методические рекомендации по развитию творческого мышления у учащихся «Темурбеклар мактаби» и повышению креативности на уроках географии.

Ключевые слова: креативность, изобретательность, конвергентное мышление, дивергентное мышление, метеорологический дневник, инновационная идея, творческая среда, глобализация.

Abstract. This article discusses guidelines for developing creative thinking among students of the "Temurbeklar Maktabi" and increasing creativity in geography lessons.

Key words: creativity, inventiveness, convergent thinking, divergent thinking, meteorological diary, innovative idea, creative environment, globalization.

Kirish. XXI asr jadal rivojlanayotgan va har bir sohada zamonaviy texnologiyalar o‘z aksini topayotgan davrdir. Yoshlarga bugungi shiddat bilan o‘zgarayotgan, zamonaviy axborot kommunikatsiyalaridan faol foydalana oladigan, oddiy savodxonlikdan ko‘ra ko‘proq natija ya’ni tashabbuskorlik talab qilinayotgan, bir so‘z bilan aytganda XXI asr ko‘nikmalariga ega malakali kadrlarga talab kuchayayotgan bir paytda ushbu jarayonga moslashishiga va raqobatbardosh kadr bo‘lib yetishishida kreativlik muhim ahamiyat kasb etadi.

Tadqiqot obyekti va qo‘llaniladigan metodlar. Kreativlik (lot., ing. “create” – yaratish, “creative” yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g‘oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati ma’nosini ifodalaydi. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg‘ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo‘ladi. Kreativlik shaxsni yaxlit holda yoki uning muayyan xususiyatlarini, zehni o‘tkirlikni tavsiflaydi. Shuningdek, kreativlik iqtidorning muhim omili sifatida aks etadi. Amerikalik psixolog P.Torrensning fikricha, kreativlik muammo yoki ilmiy farazlarni ilgari surish, farazni tekshirish va o‘zgartirish, qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash, muammo echimini topishda bilim va amaliy harakatlarning o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlikni ifodalaydi.(1)

Kreativ qobiliyatlarni faqat yangi g‘oyalarni yaratishgina uchun emas, balki hayot tarzining, yoki alohida olingan aspektlarni yaxshilash uchun qo‘llash va shaxsning ichki dunyosi rivojlanishida muhim o‘rin tutadi. A.Maslou ham kreativlikni – barchaga xos tug‘ma ijodiy yo‘nalish, atrof muhitning ta’sirida ko‘pchilikda yo‘qolib ketuvchi faoliyat deb hisoblagan. Amerikalik psixolog olim Djo Pol Gilford o‘zining ilmiy tadqiqot ishlarida kreativlik va intellektni birinchi marotaba taqqosladi. U intellekt strukturasi modelini yaratishda tafakkurni konvergent va divergent turiga ajratdi.

Konvergent tafakkur - (lotincha convergere– “bir yo‘ldan”) tafakkur formasi bo‘lib, muammoning bir qancha yechimlaridan faqat yagona to‘g‘risini tanlashdir. Konvergent tafakkur asosida intellekt yotadi, shuning uchun u intellektual tafakkur deb ham ataladi.(4)

Divergent tafakkur – (lotincha *divergere* – “bo‘linish”) ijodiy tafakkur metodlaridan biri bo‘lib, berilgan bir muammoning bir qancha yechimlarini topish, shuning bilan bir qatorda, divergent tafakkur bir vaqtning o‘zida turli yo‘nalishlarga izlanish, ya’ni bir muammoga bir nechta to‘g‘ri javoblar borligini va original ijodiy g‘oyalarning tug‘ilishiga xizmat qiladi (5)

Muhokama va natijalar. Divergent tafakkurning negizini esa kreativlik tashkil etadi. Kreativlik tafakkurning qay darajada shakllanganiga ham bog‘liq bo‘lib, shaxs tafakkuri qanchalik yaxshi rivojlangan bo‘lsa, kreativ fikrlashi ham shunchalik rivojlangan bo‘ladi. Biroq kreativlik faqatgina tafakkurning yuqori darajada rivojlanganligi bilan hosil bo‘lib qolavermaydi, ya’ni intellektual salohiyati yuqori shaxs har doim ham kreativ fikrlay olmasligi mumkin. Buni Djo Gilford tadqiqotlarida ham ko‘rishimiz mumkin. Gilford o‘z kreativlik strukturasida divergent tafakkurdan tashqari o‘zgaruvchanlik qobiliyati, yechimning aniqligi va boshqa intellektual parametrlarni birlashtirdi. Shuningek, u kreativlik va intellekt o‘rtasida o‘zaro uzviy aloqa borligini isbotladi.(2)

E.P.Torrens fikricha, “kreativlik” tushunchasi negizida quyidagilar yoritiladi:

- muammoni yoki ilmiy farazlarni ilgari surish;
- farazni tekshirish va o‘zgartirish;
- qaror natijalarini shakllantirish asosida muammoni aniqlash;
- muammo yechimini topishda bilim va amaliy harakatlarning - o‘zaro qarama-qarshiligiga nisbatan ta’sirchanlik. Kreativ fikrlash har bir ijtimoiy sohada yaqqol aks etishi mumkin. (5)

Umuman olganda, kreativlik – bu yangi, original g‘oyalarni yaratish, fikrlashning nostandart shakli, berilgan muammolarga omadli yechimlar topishdir. Kreativ tafakkur esa revolyusion tafakkur bo‘lib, u konstruktiv xarakterni ifodalaydi.

Kreativ fikrlashda ta’lim-tarbiya jarayoni muhim ahamiyat kasb etadi. Kreativ fikrlash bugungi kunda yoshlar egallashi kerak bo‘lgan muhim ko‘nikmadir.(6)

Kreativ fikrlash jamiyat hayotida muhim o‘ringa ega bo‘lgan, shaxsning tafakkuri bilan bevosita bog‘liq bo‘lgan jarayon hisoblanib, shaxsda, ayniqsa, yoshlarda ushbu ko‘nikmani shakllantirish kelgusida mamlakat taraqqiyotining muhim elementlaridan biri hisoblanadi. Yoshlarni kreativ fikrlashini shakllantirish va rivojlantirishda quyidagi jihatlarga ahamiyat qaratish lozim.

Birinchidan, shaxs tarbiyasida bolalikdanoq uning fikri muhim ahamiyat kasb etishini va jamoada o‘z o‘rniga ega ekanligini his qildirib borish;

Ikkinchidan, bugungi kunda jamiyatda shakllangan dogmatik qarashlardan voz kechish;

Uchinchidan, boshqaruv jarayonida avtoritark usullardan ko‘ra demokratik usullarni ko‘proq qo‘llash;

To‘rtinchidan, kreativ fikrlaydigan shaxslarning g‘oyalarini va qarashlarini hurmat qilish hamda ularni qo‘llab quvvatlash lozim. Zero, jamiyatda lokomotiv sifatida har doim liderlar o‘z faoliyatini amalga oshiradi. Bugungi kunda liderlarning aksariyati kreativ fikrlovchi kishilardir.

Hozirgi globallashuv sharoiti istaymizmi-yo‘qmi, bizning ishlash va yashash tarzimizni o‘zgartirmoqda. Birinchidan, biz globallashish, ifloslanish, moliyaviy inqirozlar yoki yangi epidemiyalar tufayli, butun dunyoga ta’sir qiladigan murakkab muammolarga tobora ko‘proq duch kelmoqdamiz. Ushbu muammolarni hal qilish bo‘yicha harakatlarni muvofiqlashtirish uchun bizga ijobiy fikrlash va ijodiy g‘oyalar kerak. Shaxsiy darajada globallashuv hayotning tobora tezlashib borayotgan sur‘atini keltirib chiqaradi. Bizda juda ko‘p ma’lumot mavjud, ammo bugun o‘rgangan narsalarimiz ertaga osonlikcha eskirishi mumkin. Garchi tez o‘zgarishlar ham yangi imkoniyatlar keltirsada, endi biz butun dunyo bo‘ylab iste’dodli odamlar bilan raqobatlashishimiz kerak Ushbu muhitda muvaffaqiyat qozonish uchun bizga ishonchli qarorlar qabul qilishga va tezda yangi bilimlarni olishga yordam beradigan ijobiy fikrlash qobiliyatlari kerak.

Ammo ijobiy fikrlash qobiliyatlari deganda nimani tushunamiz? Asosan, bu ikki narsaga bog‘liq, tanqidiy fikrlash va ijodkorlik. Tanqidiy fikrlash aniq va oqilona fikrlashdir(3). Bo‘lajak mutaxassislarni tayyorlashda kreativ yondashuvni kuchaytirish uchun ta’lim jarayoni o‘ziga xos

ko'p variantli dinamik jarayon sifatida qaraladi. Ta'lim metodlari, usullari va texnologiyalari zamon bilan hamnafas yangilanib borayotgani hisobga olinadi. Ta'lim jarayonida axborot texnologiyalaridan samarali foydalanishga har qachongidan ham ko'proq e'tibor berish doimiy faoliyatga aylanadi. Innovatsion metod va texnologiyalarni amaliyotga joriy etishda ko'rib chiqilayotgan ta'lim yo'nalishidagi o'quv rejasining fanlar bloklari va ularning aloqadorligi hamda tayanch fanlar bilan integratsiyasi e'tiborga olinsa, mazkur soha bo'yicha istiqbolli pedagogik samara qo'lga kiritiladi. Shu sababli o'quvchini tayyorlashga ham zamonaviy ilm-fan va texnika-texnologiyalarning eng so'nggi yutuqlariga asoslangan talablar qo'yib borilishi tabiiy. Bular o'quvchilarni zamonaviy raqobatbardosh qilib, ya'ni innovatsion rivojlangan qilib tayyorlash davr talabi ekanligini ko'rsatmoqda(4).

O'quvchi shaxsning kreativligi uning tafakkuri, muloqoti, his-tuyg'ulari, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi. Aytib o'tilganidek, barcha shaxslarda bo'lgani kabi bo'lg'usi harbiylarda ham kreativlik sifatleri o'z-o'zidan rivojlanmaydi. Shunga ko'ra kreativlik sifatlarini muvaffaqiyatli rivojlantirishning bir qator yo'llari mavjud.

Birinchi yo'l - kreativ fikrlash ko'nikmasini shakllantirish. Bunda asosiy urg'u kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish asosiy e'tibor markazida bo'lib, o'quvchilar fe'llar yordamida kreativ xarakterdagi harakatlarning mohiyatini ifodalashga yo'naltiriladi. Xususan, o'qituvchilar kreativ fikrlash ko'nikmasini samarali shakllantirish maqsadida o'quvchilarda ularni fikrlashga undovchi savollar tarkibida zarur fe'llarning bo'lishiga e'tibor qaratadilar. Bu holat misollar bilan tushuntirilsa, o'quvchilardan "Atrof muhitga iqlimning ta'sirini ta'riflab bering" mazmunidagi nazorat savoli ularni kreativlikni shakllantirmaydi. Zero, savol tarkibidagi "ta'riflab bering" tushunchasi o'z mohiyatiga ko'ra "mavjud bilimlaringizni birma-bir aytib o'ting" deyish bilan teng.

Nazorat savollarini berishda o'quvchilarni fikrlashga undovchi so'z (fe'l)lardan foydalanish ularning kreativ fikrlashlarini osonlashtiradi. Shu sababli shaxsda kreativ sifatlarini shakllantirishning birinchi yo'lga ko'ra pedagoglar turli, antiqa, noan'anaviy hamda puxta javobni berishga majbur qiluvchi so'z (fe'l)lardan foydalanishlari maqsadga muvofiqdir. Masalan, "bog'liqlikni toping", "yarating", "bashorat qiling", "fikrni mantiqan bayon eting", "tasavvur qiling" kabi so'z (fe'l)lardan foydalanish amaliy jihatdan samarali sanaladi.

Ikkinchi yo'l – amaliy kreativ fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Pedagoglar o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirishda ko'rsatmali metod va usullardan foydalanadilar. Bu o'rinda savollardan foydalanish faqat qisqa muddatda yordam berishi mumkin, u talabalarda interfaollik va kirishimlilikni rivojlantirmaydi.

Uchinchi yo'l - kreativ faoliyat jarayonlarini tashkil etish. Mazkur yo'lda o'quvchilarni muammoni yechish va innovatsion g'oyalarni ilgari surish jarayonida kreativ, ijodiy fikrlashga urg'u beriladi. Mazkur jarayonlarda kreativ metod va usullar faol qo'llanilmasada, kreativ fikrlash yuz beradi. Masalan, o'quvchilar "atrof muhitga iqlimning ta'sirini ta'riflab bering" topshirig'ini bajarar ekanlar tabiatdagi iqlim bilan bog'liq turli muammolarni tahlil qiladilar. Natijada ushbu jarayonda ko'p tomonlama fikrlash, mushohada yuritish ro'y beradi.

To'rtinchi yo'l - kreativ mahsulot (ishlanma) lardan foydalanish. Bu yo'lni tutishda pedagog o'quvchilarga "Atrof muhitga iqlimning ta'siri" mavzusida Power Point dasturi yoki multimedia vositalari yordamida taqdimotni yaratish topshirig'ini berishi mumkin. Taqdimotni tayyorlash jarayonida o'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalari faol rivojlanadi.

O'quvchilar o'zlarining kreativ fikrlash qobiliyatlarini qulay muhitda to'la namoyon qilishlari mumkin. Agar talabalarda muvaffaqiyatsizlikka uchrash qo'rquv hissi mavjud bo'lsa, fikrni noto'g'ri ifodalashdan hadiksirasalar, tanqidga uchrashdan qo'rqsalar, bunday vaziyatda ular kreativ fikrlash ko'nikmalarini samarali shakllantirish yoki rivojlantirish mumkin bo'lmaydi, o'quvchilarda kreativlikni odatga aylantirish orqaligina kreativ fikrlash ko'nikmasini muvaffaqiyatli shakllantirish mumkin. Bu jarayonda ular tomonidan mavzu mazmunining puxta

anglanishi va kreativ fikrlash ko'nikmalarini baholashda qo'llaniladigan metod va vositalar muhim ahamiyat kasb etadi.

O'qituvchi kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantiruvchi fe'lllarni (birinchi yo'lni) qo'llashga qaror qilsa, u bevosita kreativ muammolarni hal etish (uchinchi yo'l) ustida ish olib borayotgan o'quvchilarni kreativ fikrlash strategiyalari (ikkinchi yo'l)dan foydalanishga ham samarali jalb etadi. Dars esa kreativ mahsulotni (to'rtinchi yo'l) ishlab chiqish bilan yakunlanadi.

Kreativ fikrlash ko'nikmasini mashq qildirish natijasida o'quvchilar faqatgina o'rnatilgan aloqalarga tayanibgina qolmay, balki miyada yangi, ma'noga boy aloqalarni o'rnatish, yangi g'oyalarni ishlab chiqish va yangicha fikrlashga moyil bo'ladi.

Doimiy ravishda olib borilgan mashqlar natijasida yangicha kreativ fikrlash odatiy va avtomatik xarakterga ega bo'ladi. Inson miyasi doimo to'g'ri ishlashga odatlangan, ya'ni miya uchun faqat birgina to'g'ri javob mavjud bo'ladi. Vaholanki, bu kreativlik emas. Kreativlik – o'quvchilarning o'z qarashlarini himoya qilish jarayonida barcha javoblar to'g'ri bo'lishi mumkin degani. Kreativlik muhitga singib ketish sanaladi. Shu sababli kreativ fikrlashni odatga aylantirish uchun o'quvchilar mazkur jarayonga ishonch bilan qaray olishlari lozim.

O'quvchilarning kreativlik qobiliyatlari rag'batlantirilsa va samimiy muhit yaratilsagina, ular kreativ fikrlashni odatga aylantira oladilar. Kreativ muhitda o'qituvchi va o'quvchilar boshqalarga nisbatan samimiy munosabatda bo'lish va ularning fikr mulohazalarini hurmat qilishni o'rganadilar. Xato qilish yoki muvaffaqiyatsizlikka uchrashdan qo'rqish, haddan tashqari baholarga e'tibor qaratish, mensimaslik va tanqidga uchrash, kamsitilishdan qo'rqish kabi hislatlar kreativlikni shakllantirishga to'sqinlik qiladi.

Har qanday ko'nikmani shakllantirish mumkin bo'lganiday, kreativ fikrlash qobiliyati yoki ko'nikmasini ham rivojlantirish mumkin. Bu o'quvchilarga ham taalluqli bo'lib, kreativlik ustida ishlash o'quvchilarga noodatiy tarzda fikrlashga yordam beradi. Biroq o'quvchilarni ruhlantirish va kreativ bo'lishga undash o'qituvchining qay darajada malakali ekanligiga bog'liq. Kreativlik bo'yicha olib borilgan tadqiqotlar va kreativlik nazariyachilarining ishlari o'quvchilarda kreativlik ko'nikmasini shakllantirishda qo'llanma sifatida xizmat qiladi. Bu auditoriyadagi muhit, o'quvchilarda fikrlash tarzining shakllanishi, o'qituvchining yondashuv va strategik elementlarini o'z ichiga oladi. O'quvchilarda kreativ fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishda o'qituvchi alohida o'rin tutadi. Vaholanki, o'qituvchi auditoriyada o'quvchilarda o'zini erkin seza oladigan va o'z fikrlari, g'oyalari bilan bo'lisha oladigan muhit yaratishi lozim. O'quvchilar kreativlikni auditoriyada o'z g'oya va fikrlarini turli yo'llar bilan ifoda etishlari lozim. O'quvchilar ongida yuz berayotgan jarayonlarni yanada faollashtirish uchun o'rnatilgan qonun-qoidalar, standartlardan chetga chiqib, turli savollarga javob berishda erkin harakat qilishlari kerak. O'qituvchi o'quvchilardagi kreativlikni noodatiy g'oyalarni o'rta tashlash va ularni verbal va noverbal tarzda rag'batlantirish orqali qo'llab quvvatlaydi. O'qituvchining berayotgan kreativ g'oyalarga nisbatan to'g'ri munosabati ularning mumkin bo'lgan va mumkin bo'lmagan shartlarni anglashida muhim ahamiyatga ega. Mazkur elementlarning barchasi o'qituvchi-o'quvchi munosabatining muhim qismi bo'lib, o'quvchilar muvaffaqiyatini ta'minlaydi(5).

Geografiya fanini o'qitishda o'quvchilar kreativ fikrlashlarini rivojlantirish, o'quvchilarda dunyoni yanada teranroq anglashni, unda bo'layotgan o'zgarishlarni yaxshiroq tahlil qilish imkoniyatini beradi. Geografiya darslarida o'quvchilarning kreativ fikrlashlarini rivojlantirishga yordam beradigan muhim usul va faoliyat turlariga e'tiborimizni qaratamiz:

1. Loyihaviy faoliyat (proektlar):

Misol uchun, o'quvchilar o'zlari tanlagan region bo'yicha prezentatsiya yoki infografikalar tayyorlashadi, bu orqali ijodiy yondashuv va geografik bilimlarni amalga oshirishga o'rganishadi. "Mening orzularim yo'lidagi sarguzashtlarim" kabi individual marshrut loyihalari orqali o'quvchilar o'z g'oyalarni ifoda etib, geografiyani amaliy yo'sinda o'rganadi. Meteorologik kundalik yuritish, vulqon modellari tuzish, mahalliy tabiiy komplekslarni o'rganish (misol uchun, parkda) kabi amaliyotlar o'quvchilarni muammoning amaliy yechimiga undaydi.

Maqsad – nazariy bilimlarni mustaqil ravishda qo'llash va nostandart yechim izlash.

3. G'oyalarni turli texnika va texnologiyalar yordamida o'rganish:(SCAMPER, Kipling metodi va b.)

SCAMPER (Substitute, Combine, Adapt...) texnologiyai bilan o'quvchilar mavzuga turlicha yondashish va fantaziyalarini kengaytirishadi

Kipling metodi ("kim?", "qachon?", "qayerda?" va h.k.) savollari orqali tahlil va kreativ fikrlashni rag'batlantiradi .

4. Interaktiv va o'yinli usullar:

Boshqotirma , rebuslar, qogozli multiplikatsiya, onlayn-oquv kvestlar - bo'sh vaqtda fanga qiziqishni oshiradi .

Masalan, "Gallery Walk" formatida savollar stansiyalariga o'quvchilar bosqichma-bosqich javob beradilar, fikrlari bilan o'zaro almashadilar

5. Refleksiya va o'z o'zini baholash:

Dars oxirida o'quvchilar o'z ishlarini baholash, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, keyingi faoliylar uchun yo'nalish belgilash imkoniyatiga ega bo'ladi .

6. Konstruksionistik metodlar:

Konstruksionizm: o'quvchilar o'z xulosalarini amaliyot asosida tuzadilar, o'qituvchi faqat yo'lboshchi bo'lib xizmat qiladi

7. Harakat va fizik faollik:

Tadqiqotlarga ko'ra, erkin harakat fikrlashni tashkil qiladi; masalan, o'quvchilar harakatda mulohaza qilganda yangi g'oyalar paydo bo'lish ehtimoli ko'proq .

Bu metod va usullar orqali geografiya darslari nafaqat bilim berish, balki o'quvchilarning ijodiy qobiliyatlarini kuchaytirish, muammolarga kreativ yondashuvni rivojlantirish, hamda o'z fikrlarini erkin ifoda etishga o'rgatishda muhim rol o'ynaydi.

Xulosa. Kreativ fikrlashni o'quvchi yoshlar egallashi natijasida ularda dolzarb muammolarni yechish uchun yangi texnologiyalardan foydalanib, hali yaratilmagan sektorlarda ishlash, shu qatorda mashina bajara olmaydigan ishlarni bajarish va global muammolarni yechish qobiliyatlari rivojlanadi Maktablarda ham o'quvchilarni kreativ fikrlashga bo'lgan ehtiyoji maktab bozori talabidan kelib chiqan holda ortmoqda. Maktablarning jamiyat hayotidagi ahamiyati shundan iboratki, o'quvchilarni jamiyatni bir qismi ekanligini his qilgan holda , jamiyat ravnaqi uchun o'z hissalarini qo'shish va uning oldidagi burchlarini bajarish kabi tuyg'ularni amalga oshirishdan iboratdir. Kreativ fikrlash esa o'quvchilarning tajribalar, hodisalar, vaziyatlarni yangicha uslubda yondoshishini ta'minlaydi, chuqurroq bilim olishiga yordam bera

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Xaliqova L.O'. "Bugungi kun yoshlarida kreativ fikrlash va kreativlik jihatlarni rivojlantirishning samarali yo'llari". Oriental Renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences, November, 2023

2. Hojiev R.B. , D.O.Norboeva."Kreativ fikrlash -jamiyat taraqqiyotining muhim omili ". "Pedagogik ta'lim klasteri: muammo va yechimlar".Chirchik, Uzbekistan,International Conference

3. Madraximova G. R "Kreativ fikrlash" darslik. T-2024.

4. To'xtaeva Z.Sh., Rahmatova B.K., Asrorova S.A. " Kreativ ta'lim muhitida magistrnlarni ilmiy innovatsion faoliyatga tayyorlash." Buxoro-2024.

5. Avazboyev A.I. Pardaboyev J.I. " Talabalarda kreativlik sifatlarini rivojlantirishning samarali yo'llari". Zamonaviy ta'lim- 2018, 8.

Abdiyazova Sarvinoz Atadjanovna,
Abu Rayhon Beruniy nomidagi Urganch davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

EVRISTIK METOD YORDAMIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QITUVCHILARINING O'QUV FAOLLIGINI TA'MINLASHNING MAZMUNI VA BOSQICHLARI

Annotatsiya. Maqolada evristik metod asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv (kasbiy) faolligini ta'minlashning nazariy-metodik asoslari hamda amaliy mexanizmlari yoritiladi. Tadqiqotda "o'qituvchi o'quv faolligi" tushunchasi motivatsion-qadriy, kognitiv-ijodiy, faoliyat-refleksiv va natijaviy ko'rsatkichlar orqali operatsionallashtiriladi. Evristik metodning mazmuni muammoli vaziyat yaratish, savol-javob va evristik suhbat, keys-stadi, konsept xaritalar va gipotetika-tajriba topshiriqlari bilan boyitilgan.

Kalit so'zlar: boshlang'ich ta'lim; muammoli ta'lim; evristik suhbat; keys-stadi; metakognisiya; refleksiya; kompetensiyaviy yondashuv; monitoring va baholash.

Abstract: The article discusses the theoretical and methodological foundations and practical mechanisms of ensuring the educational (professional) activity of primary school teachers based on the heuristic method. In the study, the concept of "teacher educational activity" is operationalized through motivational-value, cognitive-creative, activity-reflexive and result indicators. The content of the heuristic method is enriched with the creation of a problem situation, question-answer and heuristic conversation, case studies, concept maps and hypothetical-experimental tasks.

Key words: primary education; problem-based learning; heuristic conversation; case studies; metacognition; reflection; competency-based approach; monitoring and evaluation.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретико-методологические основы и практические механизмы обеспечения образовательной (профессиональной) деятельности учителей начальных классов на основе эвристического метода. В исследовании понятие «образовательная деятельность учителя» операционализируется через мотивационно-ценностные, когнитивно-творческие, деятельностно-рефлексивные и результативные показатели. Содержание эвристического метода обогащается созданием проблемной ситуации, вопросно-ответной и эвристической беседы, кейс-стади, концепт-картами и гипотетико-экспериментальными заданиями.

Ключевые слова: начальное образование; проблемное обучение; эвристическая беседа; кейс-стади; метакогниция; рефлексия; компетентностный подход; мониторинг и оценка.

Kirish. Bugungi tezkor o'zgarayotgan ta'lim makonida boshlang'ich sinf o'qituvchisining kasbiy muvaffaqiyati faqat tayyor metodik tavsiyalarni qo'llash bilan emas, balki doimiy izlanish, savol berish, taxmin qilish va o'z tajribasini tahlil etish orqali shakllanadi. Shunday ekan, "o'qituvchi - o'quvchi" konsepsiyasi, ya'ni o'qituvchining ham uzluksiz o'quvchi sifatida o'z ustida ishlashi dolzarb masalaga aylanmoqda. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, ko'plab malaka oshirish kurslari va metodik anjumanlar ko'proq tayyor yechimlarni taqdim etadi, natijada o'qituvchi passiv iste'molchiga aylanib qoladi. Bu esa innovatsion yondashuvlarni ichki qabul qilish, ularni ijodiy transformatsiya qilish va muammoli vaziyatlarda tezkor qaror qabul qilish ko'nikmalarini to'liq rivojlantirmaydi. Shunday bir vaziyatda evristik metod - topqirlikka, izlanishga, dalillashga undaydigan yondashuv - o'qituvchining o'quv faolligini uyg'otish va barqaror qo'llab-quvvatlashning samarali vositasi sifatida alohida ahamiyat kasb etadi.

Evristik metodning markazida muammoli vaziyatni ongli ravishda yaratish, savol-javob va evristik suhbat orqali mavzuning "yashirin tuzilmasi"ni ochish, gipotetik yechimlarni ilgari surish va ularni tajriba, kuzatish hamda dalillar asosida tekshirish turadi. Bunday yondashuv

Sokratik savollar an'anasini zamonaviy konstruktivistik qarashlar bilan uyg'unlashtiradi: bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki hamkorlikda "kashf etiladi". O'qituvchi uchun bu jarayon ikki darajada kechadi: bir tomondan u o'zining kasbiy o'qishida, metodik izlanishida evristik mexanizmlarni qo'llaydi; ikkinchi tomondan esa u dars jarayonida shu mexanizmlarni o'quvchilarda ham shakllantiradi. Demak, evristika - bu nafaqat metod, balki o'qituvchi tafakkurining ish rejimi, muammolarni ko'rish va hal qilish madaniyatidir.

Boshlang'ich ta'lim kontekstida bu yondashuv yanada muhim: aynan shu pog'onada o'quvchining qiziqishi, savol berish jasorati, fikrlash odatlari poydevori qo'yiladi. Bu poydevorni mustahkamlay oladigan shaxs - o'qituvchining o'zi - evristik fikr yuritish, metakognitiv refleksiya va ijodkorlikni kasbiy odatga aylantirgan bo'lishi kerak. O'qituvchining o'quv faolligi deganda biz faqat ko'proq seminar yoki vebinarlarga qatnashishni emas, balki mustaqil izlanish, dalilga tayangan qarorlar qabul qilish, sinovdan o'tgan tajribalarni moslashtirish va o'z faoliyatini tizimli tahlil qilish kabi chuqur komponentlarni nazarda tutamiz. Bunday faollik motivatsion (ichki ehtiyoj va qadriyat), kognitiv-ijodiy (bilimlar tarmog'i, gipotetik fikrlash), faoliyat-refleksiv (rejalash, sinash, tahlil, qayta loyihalash) va natijaviy (o'lchanadigan ko'rsatkichlar) qatlamlar yig'indisidir.

Amaliyotda uchraydigan muammo shundaki, o'qituvchi ko'pincha "to'g'ri javob"ni izlaydi, "savolning o'zi"ni esa yetarlicha qadrlamaydi. Evristik yondashuv esa savolni bilimning dvigateli sifatida ko'radi. Masalan, "Nega aynan shu metod ish bermadi?", "Qaysi sharoitda bu topshiriq o'quvchini faolroq qiladi?", "Qanday alternativ usullar bor?" kabi savollar o'qituvchini ijodiy qidiruvga chorlaydi. Ushbu jarayonni qo'llab-quvvatlash uchun konsept-xaritada foydalanish, keys-stadi tahlili, kichik guruhlar doirasida gipotezalarni sinash, dalillarni baholash kabi vositalar samarali natija beradi. Ular o'qituvchining nafaqat bilimini, balki diqqatini, kuzatuvchanligini, muloqot va hamkorlik kompetensiyalarini ham faol rivojlantiradi. Ushbu maqola evristik metod yordamida boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'quv faolligini ta'minlashning mazmuni va bosqichlarini tizimli yoritishga qaratilgan. Maqolaning maqsadi - evristik yondashuv asosida o'qituvchi o'quv faolligining tarkibiy qismlarini konseptual asoslash, bosqichma-bosqich jarayon modelini taklif etish va amaliy mexanizmlarni asoslab berishdir. Shu yo'lda quyidagi savollarga javob topishga intilamiz: evristik metodning o'qituvchi rivojiga xos ta'sir mexanizmlari nimalardan iborat? O'qituvchi o'quv faolligini qanday indikatorlar orqali aniqlash va baholash mumkin? Jarayonning qaysi bosqichlari eng sezilarli o'sishni ta'minlaydi va ularni ta'lim muassasalariga qanday integratsiya qilish kerak?

Maqolaning metodologik asosi konstruktivistik va faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv, metakognitiv nazariya hamda kompetensiyaviy paradigmaning uyg'unligidan iborat. Shuningdek, muammoli ta'lim, evristik suhbat, dalillashga asoslangan amaliy topshiriqlar, konseptual xaritalash, refleksiv kundalik va peer-mentoring kabi vositalar integratsiyasi yoritiladi. Bunda raqamli muhit imkoniyatlari - masalan, kuzatuv ma'lumotlarini yig'ish, kichik eksperimentlar natijalarini tezkor tahlil qilish, hamfikrlar hamjamiyati bilan tajriba almashish - evristik izlanishni qo'llab-quvvatlovchi omillar sifatida ko'riladi.

1-jadval. Evristik metod yordamida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv faolligini ta'minlash.

Bosqich	Mazmuni	O'qituvchining faoliyati	Kutiladigan natija
1. Diagnostika bosqichi	O'qituvchilarning mavjud bilim, ko'nikma va ehtiyojlarini aniqlash	So'rovnoma, suhbat, dastlabki test va kuzatish o'tkazish	O'qituvchining o'quv faolligini aniqlash va individual ehtiyojlarni belgilash
2. Motivatsiya bosqichi	Kasbiy qiziqish va izlanish ruhiyatini shakllantirish	Muammoli savollar berish, motivatsion suhbatlar,	O'qituvchida o'z ustida ishlashga intilish va ichki rag'bat uyg'onadi

		muvaffaqiyatli tajribalarni ko'rsatish	
3. Evristik izlanish bosqichi	Muammoli vaziyatni hal qilish va izlanish faoliyatini tashkil etish	Keys-stadi, evristik suhbat, gipoteza ilgari surish, konsept-xaritash	O'qituvchi mustaqil izlanish, dalillash va ijodiy yondashuvni o'zlashtiradi
4. Refleksiya bosqichi	O'quv jarayoni va faoliyatni tahlil qilish	Kuzatish natijalari, o'quvchi ishlari va dars jarayonini tahlil qilish, reflektiv kundalik yuritish	O'qituvchida o'z faoliyatini baholash va xulosalash ko'nikmalari rivojlanadi
5. Monitoring va baholash bosqichi	O'qituvchilarning o'quv faolligini mezonlar asosida baholash	OFI (O'qituvchi Faollik Indeksi), indikatorlar asosida natijalarni o'lchash	O'qituvchining o'quv faolligi o'sishi, innovatsion yondashuvlarni qo'llash darajasi aniqlanadi

Nazariy va amaliy ahamiyat shundan iboratki, taklif etilayotgan model o'qituvchi o'quv faolligini tasvirlabgina qolmay, uni amaliyotda yo'lga qo'yishning aniq mexanizmlarini ham beradi: ehtiyojni diagnostika qilishdan tortib motivatsiyani uyg'otish, evristik izlanishni tashkil etish, refleksiyani chuqurlashtirish va monitoring-baholash zanjirigacha bo'lgan mantiqiy ketma-ketlik taklif etiladi. Kutilayotgan natija - o'qituvchining muammoli fikrlashi, ijodiy tashabbusi, dalillarga asoslangan qaror qabul qilishi va o'z faoliyatini qayta loyihalash ko'nikmalarining oshishi; bu esa dars sifati, o'quvchida fikrlash madaniyatini shakllantirish va ta'lim natijalarining barqarorligiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Metodologiya. Ushbu tadqiqot metodologiyasi pragmatistik paradigma va aralash usullar yondashuviga tayanadi. Maqsad - evristik metod asosida boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'quv faolligini kuchaytirish mexanizmlarini nazariy asoslash bilan birga, ularni real ta'lim amaliyotida sinovdan o'tkazishdir. Shuning uchun dizayn ham nazariy modelni empirik tekshirish, ham sinf sharoitida iterativ tajriba orqali boyitish imkonini beradigan ikki yo'nalishni birlashtiradi: kvazi-eksperimental dizayn (oldindan va keyin o'lchovlar) va amaliyotga yo'naltirilgan sikllar. Metodologik asos sifatida konstruktivizm, faoliyatga yo'naltirilgan yondashuv va metakognitiv nazariya uyg'unlashtiriladi. Evristik metodning markaziy g'oyasi - muammoli vaziyatlar yaratish, Sokratik savollar, gipotetik fikrlash va dalillash orqali "bilimni kashf etish" - tadqiqot dizaynida ham aks ettiriladi: o'qituvchilar intervensiya davomida muammoli vaziyatlarni loyihalab, kichik guruhlarda gipotezalarni sinab ko'radilar, natijalarni reflektiv tahlil qilib, keyingi siklga takomillashtirilgan yechimlar bilan kiradilar.

Ishtirokchilar sifatida boshlang'ich sinf o'qituvchilari jalb etiladi; tanlashda maktablar kesimida ijtimoiy-iqtisodiy xilma-xillik, ish tajribasi (yangi va tajribali pedagoglar), shuningdek malaka darajasi e'tiborga olinadi. Kvazi-eksperimental dizaynda ikkita guruh tashkil etiladi: intervensiya guruhi evristik metod bo'yicha kompleks dasturga jalb qilinadi, taqqoslash guruhi esa odatdagi metodik amaliyotni davom ettiradi. Dars berish fanlari (ona tili, matematika, atrof-muhitni o'rganish) va sinf darajalari (1–4) bo'yicha muvozanat saqlashga intilinadi. Tadqiqot muddati bir necha o'quv oyini qamrab oluvchi 2–3 sikldan iborat bo'ladi; har bir sikl "Reja-Amal-Tahlil-Qayta loyihalash" mantiqida tashkil etiladi.

Asosiy konstrukt - "o'qituvchi o'quv faolligi" - to'rt o'lchovda operatsionallashtiriladi: motivatsion-qadriy (ichki ehtiyoj, professional maqsadlar, o'z-o'zini rivojlantirish qadriyati), kognitiv-ijodiy (muammoli fikrlash, gipotetik tafakkur, konseptual xaritalash ko'nikmalari), faoliyat-refleksiv (rejalash, sinov, dalillash, refleksiya va qayta loyihalash), hamda natijaviy (dars sifati, o'quvchining ishtiroki, amaliy innovatsiyalar joriy etilishi). Har bir o'lchov uchun

aniq indikatorlar va baholash mezonlari ishlab chiqiladi; yakunda integrallashgan indeks hisoblanadi. Indeks vaznli agregatsiya tamoyiliga asoslanadi; vaznlar ekspertlar ishtirokida aniqlanadi va sezgirlik tahlili bilan tekshiriladi.

Ma'lumot yig'ish vositalari sifatida ko'p manbali (triangulyatsiyalangan) instrumentariy qo'llanadi. Birinchidan, Likert tipidagi so'rovnomalar motivatsion-qadriy o'lchovni baholaydi; mazmuni professional o'sish, izlanishga tayyorgarlik, xatodan o'rganish madaniyatini qamrab oladi. Ikkinchidan, dars kuzatuv protokoli va analitik rubrikalar kognitiv-ijodiy hamda faoliyat-refleksiv komponentlarni dars amaliyotida qayd etadi (muammoli vaziyat yaratish sifati, Sokratik savollar darajasi, gipotetik yechimlarni tekshirish bosqichlari, dalillash va umumlashtirish sifat ko'rsatkichlari). Uchinchidan, o'qituvchi reflektiv kundaliklari va peer-mentoring (o'zaro murabbiylik) suhbat bayonnomalari sifatli ma'lumot beradi; ular tematik kodlash orqali tahlil qilinadi. To'rtinchidan, konsept-xaritalar va keys-stadi yechimlari mahsulot sifatida yig'iladi va mezonli rubrikalar bilan ballanadi. Nihoyat, o'quvchilar ishtiroki va dars sifati bo'yicha ikkilamchi ko'rsatkichlar (masalan, darsdagi faol qatnashuv, savol berish chastotasi) ham qayd etiladi.

Intervensiyaning o'zi bosqichma-bosqich amalga oshiriladi. Avval diagnostika bosqichida ehtiyojlar tahlili o'tkazilib, individual o'sish maqsadlari belgilanadi. Keyin motivatsion modulda evristik yondashuvning nazariy poydevori, real dars videolari va mikro-o'qitish (micro-teaching) orqali "yaxshi amaliyot" namunalarini tahlil qilish yo'lga qo'yiladi. Evristik izlanish bosqichida o'qituvchilar kichik guruhlarda muammoli dars ssenariylari tuzadilar, Sokratik savollar ro'yxatini ishlab chiqadilar, gipotetik yechimlarni sinfda sinab ko'radilar. Refleksiya bosqichida kuzatuv natijalari, o'quvchi ish namunalarini tahlil qilish, konsept-xaritalarni qayta tuzish va keyingi sikl uchun darslarni qayta loyihalash amalga oshiriladi. Monitoring va baholash bosqichida esa OFI va alohida o'lchovlar bo'yicha o'sish dinamikasi baholanadi, yakuniy tavsiyalar ishlab chiqiladi. Mazkur metodologiya evristik metodning ta'sirini nafaqat natija ko'rsatkichlari bo'yicha, balki jarayoniy o'zgarishlar - savol berish madaniyati, dalillash kuchi, refleksiya chuqurligi - bo'yicha ham kuzatishga imkon beradi. Natijada biz "o'qituvchi o'quv faolligi"ning ichki mexanizmlarini yaxshiroq tushuntira olamiz, ta'lim muassasalari miqyosida barqaror joriy etish uchun amaliy yo'riqnomalar ishlab chiqamiz va keyingi tadqiqotlar uchun metodik poydevor yaratamiz.

Adabiyotlar va manbalar tahlili. Evristik metod asosida boshlang'ich sinf o'qituvchilari o'quv faolligini rivojlantirish masalasi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lsa-da, mazkur masalaning zamonaviy ta'lim tizimi talablariga mos konseptual asoslari turlicha talqin etilgan. Shu bois adabiyotlarni tahlil qilish jarayoni bir nechta yo'nalishlarga ajratildi: evristika va muammoli ta'lim nazariyalari, o'qituvchi o'quv faolligi va kasbiy rivojlanishi, boshlang'ich ta'lim psixologiyasi va pedagogik sharoitlari, zamonaviy yondashuvlar va innovatsion metodlar.

Evristik metodning ildizlari qadimgi yunon falsafasiga, xususan, Sokratik suhbat va dialektikaga borib taqaladi. Zamonaviy pedagogika nazariyalarida evristika ko'proq muammoli ta'limning bir shakli sifatida qoraladi. A.M. Matyushkin [1], T.V. Kudryavtsev p2[kabi rus pedagoglari muammoli o'qitish nazariyalarini ishlab chiqib, evristik suhbat va muammoli topshiriqlarning samaradorligini ilmiy tajribalar orqali tasdiqlashgan.

Adabiyotlarda "o'qituvchining o'quv faolligi" tushunchasi turli komponentlar orqali yoritiladi. Masalan, M. Knowles [3] va uning "Andragogika nazariyasi"da kattalarning o'qish motivatsiyasi, mustaqilligi va refleksiyasi asosiy omil sifatida ko'riladi. G. Shönning "Reflektiv amaliyot" modeli o'qituvchining kasbiy faoliyatini tahlil qilish orqali yangi bilim hosil qilish qobiliyatini belgilab beradi [4]. Zamonaviy tadqiqotlarda (R. Barnett [10], L. Darling-Hammond [5]) o'qituvchining innovatsion salohiyati, ijodkorlik va muammoli vaziyatlarda qaror qabul qilish kompetensiyalari ularning o'quv faolligi ko'rsatkichlari sifatida baholanmoqda.

O'zbek olimlari orasida A. Jalolov [6], A. Yo'ldoshev [7], Sh. Shodmonovlarning [7] ilmiy ishlarida pedagoglarning kasbiy o'sishi, ijodiy izlanishi va ta'lim jarayonida mustaqil qaror qabul

qilishi bo'yicha metodik tavsiyalar uchraydi. Bu qarashlar evristik metodni qo'llash orqali o'qituvchining o'quv faolligini rivojlantirish mumkinligini tasdiqlaydi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi pedagogik faoliyatning eng nozik davri bo'lib, bu davrda o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki o'quvchilarda qiziqish va savol berish madaniyatini shakllantiruvchi shaxsdir. Shuning uchun o'qituvchining o'quv faolligi ham bevosita shu jarayon bilan uyg'unlashadi. Piagetning kognitiv rivojlanish nazariyasida boshlang'ich yoshdagi bolalarda muammoli vaziyat orqali yangi tushunchalarni shakllantirish samarali yo'l ekanligi ko'rsatib berilgan. Deweyning "tajriba orqali o'qitish" g'oyalari esa o'qituvchining faol eksperimentator bo'lishi zarurligini ta'kidlaydi. Shuningdek, respublikamizdagi tadqiqotlarda (masalan, R. Mavlonova, N. To'raqulova [8]) boshlang'ich ta'limda interfaol metodlar, muammoli vaziyat yaratish va refleksiv yondashuvning samaradorligi qayd etilgan. Bu manbalar evristik metodni boshlang'ich ta'lim sharoitida qo'llash uchun psixologik va metodik asos bo'lib xizmat qiladi. O'zbekiston ta'lim tizimida innovatsion texnologiyalarni joriy etish bo'yicha davlat dasturlari va ilmiy izlanishlar evristik metodning qo'llanish doirasini kengaytiradi. Xususan, AKT vositalaridan foydalanish, multimedia resurslari va interfaol platformalar evristik topshiriqlarni samarali tashkil etish imkoniyatini yaratadi.

Muhokama. Ushbu tadqiqotda evristik metod boshlang'ich sinf o'qituvchisining o'quv faolligini kuchaytirishda ikki yo'nalishda - shaxsiy kasbiy o'sish va dars dizayni sifatining oshishi - sinergik ta'sir ko'rsatishi ayon bo'ldi. Bir tomondan, evristik yondashuv o'qituvchini tayyor javoblar iste'molchisidan muammo qo'yuvchi, gipoteza yaratuvchi va dalillovchi subyektga aylantiradi; boshqa tomondan, ayni evristik mexanizmlar sinf jarayoniga ko'chib, o'quvchilarda savol berish odati, dalil asosida fikrlash va hamkorlikni kuchaytiradi. Demak, evristika "o'qituvchi-dars-o'quvchi" uchligida aylanma o'sish mexanizmi sifatida ishlaydi: o'qituvchidagi izlanish ohangi darsni muammoli-kashfiyot tusiga keltiradi, bu esa o'qituvchining keyingi refleksiyasini yanada chuqurlashtiradi.

Birinchi muhim topilma - motivatsion-qadriy blokning poydevoriy roli. Intervensiya dastlab ichki kasbiy ma'no va maqsadlar bilan bog'lanmaguncha, evristik texnikalar (Sokratik savollar, keys-stadi, konsept-xaritash) yuzaki qo'llanadi va barqaror natija bermaydi. Motivatsiya uyg'onganida esa o'qituvchi xatodan qo'rqqmaydi, "nima uchun?" va "qanday qilib?" savollarini dars dizayni markaziga qo'yadi. Bu holat "faoliyat-refleksiv" qatlamda sezilarli siljishga olib keladi: rejalash - sinash - tahlil - qayta loyihalash sikli odatga aylanadi.

Ikkinchi topilma - kognitiv-ijodiy ko'nikmalar evristik metodning "dvigateli" ekani. Muammoli vaziyatni to'g'ri konstruksiyalash, gipotezalarni bahsli-inklyuziv muhitda tekshirish va dalillashni standart javoblar emas, dalillarning og'irligi orqali baholash ko'nikmalari o'qituvchi tafakkurini rekonstruksiya qiladi. Ayniqsa, konsept-xaritalar orqali mavzulararo bog'lanishlarni ko'rish "bilimning yashirin tuzilmasi"ni ochib, darsni faqat tartiblangan faoliyatlar ketma-ketligidan g'oya va isbotlar maydoniga aylantiradi. Shu jarayonda kichik guruhlarda peer-mentoring o'qituvchini yangi nuqtai nazarlar bilan boyitib, "men-dars-o'quvchi" triadasida ko'r-ko'rona rutinalarni buzadi.

Uchinchi jihat - jarayon bosqichlari o'rtasidagi mantiqiy bog'liqlik. Diagnostika bosqichida ehtiyoj va tafovutlar aniq bo'lmasa, motivatsion modul deklarativ qoladi; evristik izlanish bosqichida sinovlar o'tkazilsa-yu, yakuniy refleksiya va metakognitiv tahlil yetarli bo'lmasa, o'sish tasodifiy va parchalanib ketadi. Shuning uchun "diagnostika → motivatsiya → evristik izlanish → refleksiya → monitoring-baholash" zanjiri uzluksiz ishlaganda, o'sish barqaror va transferga yaroqli bo'ladi. Bunda monitoringning faqat summativ mezonlarga tayanib qolmasdan, jarayoniy indikatorlarni (savol sifati, dalillash chuqurligi, gipotetik fikrlash chastotasi) muntazam kuzatishi hal qiluvchi ahamiyatga ega.

To'rtinchi kuzatuv - raqamli vositalar evristik metodni kuchaytiruvchi, ammo uning o'rnini bosa olmaydigan omil ekanligi. Videoanalitika, tezkor so'rovlar, onlayn taxta va portfoliolar evristik jarayonni shaffof qiladi, lekin metodning yuragi - sifatli savol, tanqidiy dalillash va

refleksiv yozuv - baribir pedagogik kompetensiyada. Texnologiya mazmun va muloqotni almashtirmasligi uchun darslar “avvalo savol-so‘ng vosita” tamoyiliga qurilishi zarur.

Amaliy oqibatlar nuqtai nazaridan, evristik metod o‘qituvchi o‘quv faolligini quyidagicha transformatsiya qiladi: o‘qituvchi bilim manbai emas, izlanish jarayoni fasilitatoriga aylanadi; dars maqsadlari natijalar ro‘yxatidan ko‘ra, muammo va mezonlar aniq ifodasiga ko‘chadi; baholash “to‘g‘ri javoblar soni”dan “dalil sifati va fikrlash yo‘li”ga siljiydi; metodik birlashmalar “ko‘rsatma almashinuvi”dan birgalikdagi tahlil va dizayn madaniyatiga o‘tadi. Shu o‘zgarishlar boshlang‘ich sinf kontekstida o‘quvchiga ham yetib borib, savol berish jasorati va fikrni asoslash madaniyatini erta shakllantiradi.

Shu bilan birga, bir nechta cheklov va xavflar mavjud. Birinchidan, evristik yondashuv vaqt talab qiladi; o‘quv dasturi bosimi ostida savollarni shoshma-shosharlik bilan yuzaki tashkil etish ehtimoli bor. Ikkinchidan, agar muammo darajasi o‘quvchi va o‘qituvchining hozirgi tayyorgarligidan keskin yuqori bo‘lsa, “kognitiv ortiqcha yuklanish” yuz beradi va motivatsiya pasayadi. Uchinchidan, intervensiya “retseptlar to‘plami” sifatida talqin qilinsa, evristika o‘z mohiyatini - mustaqil izlanish va mantiqiy dalillashni - yo‘qota boshlaydi. To‘rtinchidan, taqqoslash guruhlariga metodik “ifloslanish” kirib kelishi mumkin, bu esa ta’sirni o‘lchashni murakkablashtiradi. Bunday xavflarni kamaytirish uchun bosqichma-bosqich murakkablashtirish, differensiallashtirilgan qo‘llab-quvvatlash, sodiqlik (fidelity) monitoringi va kontekstga moslashuv talab etiladi.

Kelgusidagi ishlanmalar uchun uchta yo‘nalish ko‘zga tashlanadi. Birinchisi, o‘qituvchi faollik indeksining konstruktiv haqiqiyliigi va barqarorligini turli hudud va fanlarda tekshirish, ta’sir o‘lchamini uzoq muddatda kuzatish. Ikkinchisi, metakognitiv refleksiyani kuchaytiradigan refleksiv yozuv protokollari va ularga mos avtomatlashtirilgan tahlil (masalan, diskurs markerlari)ni sinovdan o‘tkazish. Uchinchisi, evristik metodning o‘quvchi natijalariga bilvosita ta’sirini (savol sifati, dalillash, o‘z-o‘zini baholash) ko‘rsatadigan ko‘rsatkichlar bilan bog‘lash va uzviy model yaratish.

Xulosa qilib aytganda, evristik metod boshlang‘ich sinf o‘qituvchisining o‘quv faolligini kuchaytirishda konseptual va amaliy jihatdan ishonchli ramka taklif etadi. U o‘qituvchini muammolarni ko‘ra olish, savolni markazga qo‘yish, dalillash va qayta loyihalash madaniyatiga olib kiradi. Biroq uning barqaror natijasi diagnostika, motivatsiya, evristik izlanish, refleksiya va monitoring bosqichlari o‘rtasidagi uzluksiz zanjir saqlangan taqdirdagina yuzaga chiqadi. Shunday ketma-ketlikda evristika “usul” darajasidan chiqib, kasbiy tafakkur rejimiga aylanadi - bu esa dars sifati va o‘quvchida fikrlash madaniyatini rivojlantirishning eng muhim garovidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati.

1. Матюшкин А.М. Проблемные ситуации в мышлении и обучении. – М.: Педагогика, 1972. – 168 с.
2. Кудрявцев Т.В. Проблемное обучение: истоки, сущность, перспективы. – М.: Знание, 1991. – 63 с.
3. Knowles M. The Adult Learner: A Neglected Species. – Houston: Gulf Publishing Company, 1984. – 336 p.
4. Schön D. The Reflective Practitioner: How Professionals Think in Action. – New York: Basic Books, 1983. – 374 p.
5. Darling-Hammond L. Teacher Learning That Supports Student Learning // Educational Leadership. – 1998. – Vol. 55(5). – P. 6–11.
6. Jalolov A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – T.: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2002. – 320 b.
7. Yo‘ldoshev A., Shodmonov Sh. Pedagogik kompetentlik va innovatsion faoliyat. – T.: Fan va texnologiya, 2010. – 224 b.

8. Mavlonova R., To'raqulova N. Boshlang'ich ta'lim metodikasi. – T.: O'qituvchi, 2016. – 356 b.
9. Kapp K.M. The Gamification of Learning and Instruction. – San Francisco: Pfeiffer, 2012. – 336 p.
10. Barnett R. Realizing the University in an Age of Supercomplexity. – Buckingham: Open University Press, 2000. – 215 p.

Abdug'offorov Sardorbek Aduraxmon ugli,
Doctoral candidate (PhD student) at Namangan State Institute of Foreign Languages
named after Is'hoqxon Ibrat

WRITING COMPETENCE IN PROSPECTIVE ENGLISH LANGUAGE TEACHERS: LINGUISTIC, PSYCHOLOGICAL, AND METHODOLOGICAL FOUNDATIONS

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy til ta'limi kontekstida yozuvni o'rgatishning lingvistik, psixologik va metodik asoslari tahlil qilinadi. Yozuv kompetensiyasiga berilgan turli ta'riflar solishtirib o'rganilib, mualliflik ta'rifi taklif etiladi. Tadqiqot yozuv kompetensiyasining asosiy tarkibiy qismlarini - lingvistik, psixologik, metodik va kommunikativ-kompozitsion jihatlarni aniqlab, ularning bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarining kasbiy rivojlanishidagi ahamiyatini asoslab beradi.

Kalit so'zlar: yozuv kompetensiyasi, lingvistik asoslar, psixologik asoslar, metodik asoslar, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari.

Abstract. This article examines the linguistic, psychological, and methodological foundations of teaching writing in the context of foreign language education. Different definitions of writing competence are analyzed and an authorial definition is proposed. The study identifies the main components of writing competence - linguistic, psychological, methodological, and communicative-compositional - and substantiates their significance for the professional development of prospective English language teachers.

Key words: writing competence, linguistic foundations, psychological foundations, methodological foundations, prospective English language teachers

Аннотация. В данной статье рассматриваются лингвистические, психологические и методические основы обучения письму в контексте преподавания иностранных языков. Анализируются различные определения письменной компетенции и предлагается авторское определение. В исследовании выделяются основные компоненты письменной компетенции - лингвистический, психологический, методический и коммуникативно-композиционный - и обосновывается их значимость для профессионального развития будущих преподавателей английского языка.

Ключевые слова: письменная компетенция, лингвистические основы, психологические основы, методические основы, будущие преподаватели английского языка.

Introduction. Writing competence is recognized as a fundamental skill in modern foreign language education, serving not only academic goals but also professional and intercultural communication purposes. It involves the integration of several abilities, including mastery of linguistic resources, understanding of genre conventions, and the capacity to express ideas in a coherent, purposeful, and context-sensitive manner. Thus, writing extends beyond grammatical precision to encompass higher-order cognitive skills such as critical thinking, argumentation, and the adaptation of discourse to specific audiences and communicative settings [3; p.25].

Scholars have examined writing competence from diverse angles, each shedding light on complementary aspects of this multifaceted construct. From the linguistic perspective, it highlights the importance of grammar, vocabulary, and discourse organization in achieving clarity and accuracy. The cognitive perspective, as articulated in Flower and Hayes's process model, interprets writing as a recursive activity involving planning, drafting, and revising, and emphasizes the reliance on memory, attention, and metacognitive control. Meanwhile, the pedagogical perspective situates writing within the broader educational process, stressing the role of instructional strategies, scaffolding, and feedback practices in supporting learners' development. (4; b. 283]

Although substantial research has been conducted in this field, the challenge of bringing together the various strands into a unified framework remains unresolved. Kellogg points out that writing competence cannot be fully cultivated when cognitive, linguistic, and pedagogical dimensions are treated separately. For prospective English language teachers, such integration is especially crucial, as their professional duties go far beyond developing personal writing proficiency; they must also design learning activities, provide effective feedback, and support students in enhancing their own writing skills within classroom settings. Consequently, establishing a comprehensive approach that merges linguistic knowledge, cognitive processes, and instructional strategies has become an urgent priority in teacher education programs. [5; p.32]

Accordingly, the aim of this article is to examine the linguistic, psychological, and methodological foundations of writing competence, to advance an authorial definition of the concept, and to argue for its central importance in the preparation of future English language teachers.

Methods This study employs a theoretical–descriptive research design, which is widely used in applied linguistics and education studies to conceptualize complex constructs and establish a foundation for subsequent empirical investigations. The aim is not to generate new empirical data but rather to consolidate existing theoretical perspectives and provide a synthesized framework for understanding writing competence in prospective English language teachers.

Three primary methods were applied:

1. Literature Review

An extensive survey of scholarship in applied linguistics, cognitive psychology, and foreign language pedagogy was conducted to establish the theoretical and empirical foundations of writing competence. The review concentrated on identifying influential models that continue to shape conceptions of writing as a complex, multidimensional construct. Key works were examined, including Hyland's (2007) genre-based pedagogy, which foregrounds the social and rhetorical dimensions of written discourse; Flower and Hayes's (1981) cognitive process model, which portrays writing as a recursive interplay of planning, formulation, and revision; Kellogg's (1994) psychological account of the role of working memory and attentional control in composing; and Sweller's (2011) cognitive load theory, which stresses the necessity of managing mental resources effectively during writing. Complementing these perspectives, pedagogical insights by Harmer (2007) and Jalolov (2012) were considered, particularly their advocacy of scaffolding, peer collaboration, and reflective practice as essential tools for developing writing skills. Collectively, this body of scholarship demonstrates that writing competence is not reducible to a single dimension but must be understood through the interaction of linguistic, psychological, methodological, and communicative components.

2. Comparative Analysis

Following the review, a comparative analysis was undertaken to explore how writing competence has been conceptualized within both international scholarship and local academic traditions. This comparison revealed notable areas of overlap, such as the recognition that writing involves the integration of language knowledge, cognitive processes, and pedagogical support. However, divergences were also observed. International frameworks tend to emphasize discourse organization, genre awareness, and metacognitive strategies, whereas local perspectives often highlight structured methodological approaches, step-by-step practice, and consistency with national curriculum requirements. Juxtaposing these perspectives brought into focus both the universal aspects of writing competence—its linguistic, psychological, methodological, and communicative foundations—and the influence of contextual and institutional priorities in shaping approaches to teaching and learning writing.

3. Conceptual Synthesis

Insights derived from the literature review and comparative analysis were consolidated into a unified authorial framework of writing competence. This synthesis addressed the fragmentation

common in prior research, where attention is frequently confined to isolated aspects such as language accuracy, cognitive processing, or instructional design. The proposed definition positions writing competence as a holistic construct comprising four interdependent dimensions: linguistic proficiency, psychological readiness, methodological support, and communicative–compositional awareness. Crucially, this framework is not conceived solely as an abstract model but as a pedagogically oriented tool intended for integration into teacher education programs. By offering coherence across diverse perspectives, it provides both theoretical contribution-through its integrative character-and practical value-through its potential to guide curriculum development, classroom practice, and assessment. In this way, the synthesis equips teacher training institutions with a comprehensive model for preparing prospective English language teachers to meet the multifaceted challenges of writing instruction. Although the study does not include empirical data collection, its value lies in constructing a conceptual model that can inform curriculum development, guide pedagogical practice, and serve as a theoretical foundation for future experimental and mixed-methods research.

Results The review of scholarly works demonstrates that writing competence has been defined in multiple ways, reflecting the diverse research traditions within applied linguistics and education. Each perspective emphasizes specific aspects of this complex construct. For instance, Jalolov underscores the methodological and professional dimensions of writing competence, framing it as an essential skill for teachers who must not only produce written texts but also guide students in developing their own writing abilities. Hyland drawing on genre-based pedagogy, stresses the communicative and social nature of writing, noting that effective writing requires sensitivity to audience expectations, discourse conventions, and contextual appropriateness.

From a cognitive perspective, Flower and Haye conceptualize writing as a recursive process comprising planning, translating, and reviewing. Their model highlights the dynamic interplay between thought and language during text production, and it continues to inform contemporary studies of writing pedagogy. Complementing this view, Kellogg focuses on the psychological mechanisms of writing, linking it to working memory, attention, and higher-order thinking processes. He argues that the act of writing is cognitively demanding, as it requires the coordination of linguistic resources with mental strategies for idea generation, organization, and revision.

Taken together, these perspectives reveal that writing competence is not confined to linguistic accuracy or stylistic fluency alone but rather integrates linguistic, cognitive, communicative, and methodological dimensions.

In light of the above, this article proposes the following working definition:

Writing competence is the ability of prospective English language teachers to internalize and apply the linguistic system, to produce grammatically and stylistically coherent written discourse, to adapt writing to genre-specific and communicative contexts, and to regulate the writing process through conscious self-monitoring, reflection, and revision.

Components of Writing Competence

The conceptual synthesis conducted in this study revealed that writing competence is a multidimensional construct composed of four interrelated components. Each component contributes to the development of an integrated skill set that is particularly significant for prospective English language teachers.

1. Linguistic Component

The linguistic component constitutes the structural backbone of writing competence. It encompasses not only grammatical accuracy, lexical choice, and syntactic control but also the pragmatic use of language within specific discourse communities. In this sense, correctness alone does not guarantee effective writing; rather, the writer's ability to manipulate linguistic resources to suit communicative intent is decisive. As Hyland (2007) emphasizes, linguistic competence extends beyond surface-level correctness to include the strategic use of cohesive devices,

rhetorical markers, and genre conventions that enable writers to achieve their communicative goals. For future teachers of English, mastery of these features plays a dual role: it fosters their own academic and professional proficiency while also equipping them to model effective writing practices for learners. Thus, linguistic competence is both an individual skill set and a pedagogical responsibility that ensures the transmission of writing standards to the next generation.

2. Psychological Component

The psychological dimension highlights the cognitive and affective demands that make writing a complex task. Writing is not a linear process but a recursive activity requiring the constant orchestration of planning, drafting, revising, and editing. Flower and Hayes's process model illustrates how writers shift dynamically between generating ideas, translating them into text, and reviewing output, while Kellogg underscores the crucial role of working memory in coordinating these sub-processes. Limited attentional resources mean that writers must prioritize tasks and manage cognitive load effectively. Beyond cognition, affective factors such as motivation, persistence, and emotional regulation play a critical role in sustaining the writing process. Metacognitive strategies-such as self-monitoring, reflection, and error analysis-are equally significant in building autonomy and resilience. Consequently, the psychological component underscores that writing competence depends as much on internal dispositions and cognitive control as on external linguistic accuracy.

3. Methodological Component

The methodological aspect pertains to the pedagogical frameworks and instructional designs that scaffold the development of writing skills. Effective teaching requires carefully sequenced activities, explicit modeling, and opportunities for practice that align with learners' developmental stages. Jalolov argues that methodological approaches should integrate both controlled exercises and creative tasks, allowing students to gradually internalize linguistic patterns while experimenting with expression. Similarly, Harmer highlights the importance of process-oriented instruction, where learners engage in drafting, peer review, and revision cycles that mirror authentic writing practices. The use of scaffolding-such as teacher feedback, collaborative learning, and guided tasks-ensures that learners receive structured support as they acquire new skills. Methodological design thus bridges theory and practice: it translates insights from psycholinguistics and applied linguistics into classroom strategies that make the acquisition of writing competence systematic, incremental, and sustainable.

4. Communicative-Compositional Component

Finally, the communicative-compositional dimension situates writing within its broader social and rhetorical functions. Writing is not merely a technical skill but a means of constructing meaning for a particular audience within a given context. This requires sensitivity to genre conventions, rhetorical organization, and stylistic appropriateness. Texts must display coherence, logical progression, and cohesion in order to be effective communicative acts. As Sweller's cognitive load theory suggests, well-structured texts minimize extraneous cognitive demands, freeing writers and readers alike to focus on higher-level interpretation and argumentation. Coherence is achieved through careful use of cohesive devices, rhetorical patterns (such as problem-solution or cause-effect), and attention to audience expectations. In this respect, the communicative-compositional component links micro-level linguistic features with macro-level discourse organization, ensuring that written products are not only accurate but also purposeful, persuasive, and socially meaningful.

Collectively, the four dimensions highlight that writing competence should not be perceived as a single, isolated skill. Rather, it represents a synergistic system in which linguistic knowledge, psychological preparedness, pedagogical scaffolding, and communicative awareness operate in close interaction. The integration of these elements is vital for cultivating advanced professional writing skills in future teachers of English, equipping them to meet both academic and instructional demands.

Discussion The results indicate that writing competence must be understood and addressed as a multidimensional construct, rather than a single skill. For prospective English language teachers, this competence extends beyond the ability to produce linguistically accurate texts. It also encompasses psychological readiness, which ensures sustained motivation and cognitive regulation during the writing process, as well as methodological awareness, which equips teachers with effective strategies for guiding students' written production.

The incorporation of the four dimensions of writing competence—linguistic, psychological, methodological, and communicative—compositional—carries significant consequences for the formulation of teacher education curricula. Prospective English language teachers are required not only to refine their own writing proficiency but also to cultivate the pedagogical expertise and reflective practices necessary for developing these abilities in their learners. This dual obligation demands curricula that combine scholarly rigor with pedagogical applicability.

From a methodological standpoint, Harmer underscores the essential role of systematic practice, constructive feedback, and reflective activities in the progressive enhancement of writing skills. Consequently, teacher training programs should embed process-based writing tasks, peer review sessions, and repeated drafting and revision opportunities. Such pedagogical strategies simulate authentic writing experiences and encourage trainees to internalize the recursive nature of the composing process.[2; p.58]

Equally central are the psychological and cognitive considerations. Theoretical models such as Flower and Hayes's process framework and Sweller's cognitive load theory demonstrate the necessity of balancing instruction in linguistic forms with learners' cognitive limitations. By integrating explicit training in metacognitive techniques—including planning, self-monitoring, and reflective error analysis—teacher education can foster greater self-regulation, enabling future teachers to become both competent writers and effective mentors.

The communicative—compositional aspect further affirms that effective writing instruction must extend beyond grammatical precision to encompass discourse-level organization, rhetorical awareness, and adaptation to audience expectations. Teachers who acquire competence in these areas are better equipped to guide learners in producing texts that are accurate, coherent, and contextually meaningful.

Overall, these insights highlight the necessity of a holistic orientation in teacher preparation programs. By embedding linguistic accuracy, cognitive awareness, methodological support, and communicative clarity into a unified framework, such curricula can cultivate educators who demonstrate both professional writing proficiency and the ability to nurture writing competence across varied educational settings.

Furthermore, the findings suggest that writing competence represents a strategic necessity within teacher education. It serves as the foundation for key professional activities such as academic writing, lesson planning, preparation of teaching materials, and methodological documentation. Kellogg underscores that without psychological efficiency, writing tasks may overload teachers-in-training, leading to reduced instructional quality. Thus, strengthening writing competence contributes not only to individual teacher effectiveness but also to the overall quality of language education.

In addition, the development of robust writing competence directly influences the global competitiveness of future specialists. As Hyland points out, writing is a socially situated activity, and teachers who can produce clear, purposeful, and context-sensitive texts are better equipped to meet the demands of international academic and professional environments. Therefore, embedding writing competence as a central focus of teacher training programs ensures that graduates are not only linguistically proficient but also capable of meeting the multifaceted challenges of modern education systems and labor markets.

Conclusion. Writing competence in prospective English language teachers should be understood as a multifaceted and integrative construct that brings together linguistic,

psychological, methodological, and communicative dimensions. It extends beyond grammatical precision or stylistic fluency to encompass the capacity to regulate cognitive processes, implement effective pedagogical strategies, and adapt written discourse to diverse academic and professional contexts. The development of such competence is indispensable for the professional advancement of future teachers, as it directly determines their ability to guide learners, design instructional tasks, and contribute meaningfully to pedagogical and scholarly discourse.

The conceptual model presented in this study synthesizes influential theoretical perspectives and underscores the need to approach writing competence as a multidimensional phenomenon. It not only illuminates the interconnection of linguistic, cognitive, pedagogical, and communicative components but also establishes a solid platform for further empirical exploration. Future investigations might focus on identifying practical methods for embedding writing instruction into teacher preparation programs, examining the role of cognitive and methodological scaffolding in writing development, and evaluating the potential of technological innovations to support competence growth.

Moreover, embedding writing competence within teacher education should be recognized not simply as a pedagogical requirement but as part of a larger framework of educational reform. In an era marked by global shifts toward communicative competence, digital literacy, and interdisciplinary integration, writing instruction emerges as a key site where language knowledge, cognitive development, and innovative pedagogical practices intersect. Incorporating writing competence systematically across coursework, research activities, and professional training will ensure that prospective teachers acquire transferable skills relevant both inside and beyond the classroom.

Ultimately, prioritizing the development of writing competence within teacher education represents a long-term investment in the overall quality of language instruction. By preparing future English language teachers to both produce and teach effective written communication, institutions cultivate graduates who are academically capable, pedagogically adept, and competitive in a globalized educational landscape.

References.

1. Flower, Linda, and John R. Hayes. "A Cognitive Process Theory of Writing." *College Composition and Communication*, vol. 32, no. 4, 1981, pp. 365–387.
2. Harmer, Jeremy. *The Practice of English Language Teaching*. Pearson Longman, 2015.
3. Hyland, Ken. *Genre and Second Language Writing*. University of Michigan Press, 2007.
4. Jalolov, J. *Chet til o'qitish metodikasi*. Toshkent: O'qituvchi, 2012.
5. Kellogg, Ronald T. *The Psychology of Writing*. Oxford UP, 1994.
6. Sweller, John. *Cognitive Load Theory*. Springer, 2011.

Mirzaev Otabek Khusanovich,
*teacher of the Department of preschool education of the Andijan State Pedagogical
institute*

ASSESSMENT AND DEVELOPMENT OF MATHEMATICAL AND NATURAL- SCIENTIFIC LITERACY OF STUDENTS (ON THE EXAMPLE OF TIMSS)

Annotation. Assignments to assess and develop students' math and science literacy and provide feedback on the skills to be demonstrated through the assignments.

Key words: TIMSS, mathematics, program, primary education, science, student, knowledge, assessment, game, motor skills.

Annotatsiya. O'quvchilarning matematik va tabiiy-ilmiy savodxonligini baholash va rivojlantirish oid topshiriqlar, ular orqali namoyish etiladigan qobiliyatlar haqida fikr bildirilgan.

Kalit so'zlar: TIMSS, matematika, dastur, boshlang'ich ta'lim, tabiiy fanlar, o'quvchi, bilim, baholash, o'yin, motorika.

Аннотация. Задания для оценки и развития математической и естественнонаучной грамотности учащихся и дается обратная связь по навыкам, которые должны быть продемонстрированы с помощью заданий.

Ключевые слова: TIMSS, математика, программа, начальное образование, естественные науки, ученик, знания, оценка, игра, моторика.

In the modern educational landscape, the assessment and development of mathematical and natural-scientific literacy have become central indicators of the quality and effectiveness of schooling systems worldwide. These literacies are no longer perceived merely as the mastery of subject-specific knowledge but as the essential competencies that enable students to analyze real-world phenomena, apply logical reasoning, and make evidence-based decisions in various life contexts. The growing global emphasis on science, technology, engineering, and mathematics (STEM) education has placed mathematical and scientific literacy at the forefront of educational reforms, reflecting the broader societal demand for critical thinkers and innovative problem-solvers capable of addressing complex challenges of the 21st century.

The Trends in International Mathematics and Science Study (TIMSS), conducted every four years by the International Association for the Evaluation of Educational Achievement (IEA), serves as one of the most authoritative tools for measuring students' achievements in mathematics and science across different countries. TIMSS provides not only quantitative data about students' academic performance but also qualitative insights into the contextual factors influencing learning outcomes, such as curriculum design, teaching practices, learning environments, and socio-economic conditions. Through a comparative perspective, TIMSS allows educators and policymakers to identify strengths and weaknesses of national education systems and to determine strategic directions for improvement.

Over the past two decades, TIMSS data have been widely used to evaluate how effectively educational systems foster functional literacy, defined as the ability to apply acquired knowledge and skills to solve unfamiliar, real-life problems. Mathematical literacy, in this context, is conceptualized as the capacity to use mathematical reasoning to interpret, model, and solve quantitative problems, while scientific literacy refers to the ability to understand scientific concepts, interpret data, and apply the scientific method to make informed judgments. Both literacies are integral to forming a scientifically informed citizenry capable of engaging with technological innovations and environmental issues responsibly.

The relevance of this topic extends beyond international comparison. For many developing education systems-including those in Central Asia and Eastern Europe-participation in TIMSS provides a framework for benchmarking national educational standards against global criteria. By

analyzing TIMSS results, countries can assess the alignment of their curricula with international expectations, identify gaps in instructional quality, and develop targeted interventions aimed at improving students' cognitive and problem-solving abilities. Moreover, the integration of TIMSS findings into national education policies supports evidence-based decision-making and the modernization of teacher education programs.

In the context of the rapidly changing digital era, the development of mathematical and scientific literacy is not only an academic necessity but also a socio-economic imperative. Nations that invest in cultivating these competencies among young learners strengthen their capacity for technological innovation, sustainable development, and economic competitiveness. Thus, the effective assessment and development of such literacies represent a strategic dimension of national progress, linking educational success with human capital development.

The present study seeks to explore the psychological, pedagogical, and methodological dimensions of assessing and developing students' mathematical and natural-scientific literacy based on the TIMSS framework. It aims to analyze the main factors influencing students' performance, identify cognitive and motivational determinants of success, and propose educational strategies that enhance inquiry-based learning, critical thinking, and cross-disciplinary integration. Through a systematic review of international and national data, the study contributes to the understanding of how educational systems can be reoriented toward developing scientifically literate, mathematically competent, and globally competitive learners.

The rapid development of all spheres of public and state life necessitates the implementation of reforms based on modern innovative ideas, developments and technologies that ensure the rapid and high-quality advancement of our country towards the leaders of world civilization.

TIMSS is a program created to assess the level of assimilation of streamers from mathematical and natural-oriented disciplines, which is a program created to test the potential of primary education 4th and 8th graders and further develop them. The international monitoring of the quality of education in mathematics and Natural Sciences of the school TIMSS program is organized by the International Association for the assessment of cognitive achievements.

Classification of the study "TIMSS Assessment Frameworks and Specifications", in which a special document is obtained based on the development of the TIMSS study, in which a general approach to these directions is given an understanding of the test and test tasks for mathematics and Natural Sciences, as well as all types of learning activities are displayed when the student performs the

In terms of directions, each option includes questions from mathematics and Natural Sciences for evaluation. Assignments of different types are used (with a choice of short, complete and perfect answers, answers to practical assignments).

The global resource for determining the level of knowledge, skills, qualifications of students of more than 50 countries is developed on the basis of the world's most advanced experience. In terms of directions, each option includes questions from mathematics and Natural Sciences for evaluation. Assignments of different types are used (with a choice of short, complete and perfect answers, answers to practical assignments).

The global resource for determining the level of knowledge, skills, qualifications of students of more than 50 countries is developed on the basis of the world's most advanced experience. TIMSS assesses students' educational achievements: knowledge, application, and reasoning.

The "knowledge" section included problem solving in mathematics, with problem solving covering students' theoretical knowledge of the properties of numbers and simple geometric bodies, repeated telling of definitions, reference from standard graphs and diagrams. Students must demonstrate the level of knowledge about the properties of organisms and objects separate from the Natural Sciences, phenomena and processes, natural-scientific terms and units of measurement.

When performing test tasks related to "application", students are required to demonstrate the skills of solving mathematical and natural-scientific issues that reflect life situations, interpreting tables, schemes, diagrams, graphs, conducting experiments.

Assignments on "reasoning" determine the logical and systematic thinking skills of students. Issues that require reflection can be distinguished from each other by the novelty of the proposed situation, the complexity of the question, the large number of solving stages, the need for the integration of knowledge from different departments. In addition to assessing the educational achievements of students by types of educational activities, schools also study the content of education provided in mathematics and Natural Sciences, the educational process, the possibility of an educational institution, the potential of teachers, factors related to the families of students. This information will be the basis for specifying the state of mastering the established disciplines. The study is conducted every four years with the participation of many research centers and organizations around the world, in particular, the Secretariat of the US Educational Testing Services (ETS-Educational Testing Services), the Statistical Center of Canada (statistical Canada), the International Association for the assessment of educational achievement (IEA). Advisory committees consisting of various government professionals are also established.

In a person who is literate in the Natural Sciences, the following competencies will be formed: scientific explanation of phenomena design and evaluation of scientific research scientific interpretation of data and evidence

Competency to scientifically explain phenomena technologies, natural phenomenon-knowledge, suggestion and evaluation of explanations of processes.

The following abilities are demonstrated in this:

- memorization and use of relevant knowledge from natural sciences;
- perception, creation and use of interpretive models and images;
- making and justifying relevant predictions (forecasts);
- propose explanatory hypotheses;
- to explain the practical importance of scientific knowledge for society.

Scientific research design and evaluation competence is the representation and evaluation of scientific research and the proposal of ways to solve problems scientifically based. The following abilities are demonstrated in this- perception, creation and use of interpretive models and images;

- making and justifying relevant predictions (forecasts);
- propose explanatory hypotheses;
- to explain the practical importance of scientific knowledge for society.

Scientific research design and evaluation competence is the representation and evaluation of scientific research and the proposal of ways to solve problems scientifically based. The following abilities are demonstrated in this:

- evaluation of methods of scientific research of the given problem;
- distinguish between questions that can be studied scientifically;
- description and evaluation of the methodology used by scientists in ensuring the objectivity and reliability of the data;
- to propose a method of scientific research of a given problem;
- to identify the problem being studied in a given scientific study.

In order to develop children precisely in the preschool period on the subjects of mathematics and natural directions, they are taught and taught the field of mathematics through games in classes. In small groups, only teaching the field of mathematics in a sequence of up to 10 numbers is possible, while in medium and large groups it increases and increases in size in the bundan.n order to develop children precisely in the preschool period on the subjects of mathematics and natural directions, they are taught and taught the field of mathematics through games in classes. In small groups, only teaching the field of mathematics in a sequence of up to 10 numbers is possible,

while in medium and large groups it increases and increases in size in the bundan. When teaching them this subject, they are not just taught by counting, but also by drawing pictures of numbers, memorizing them in different languages, and teaching them through various games. When training is carried out in the way mentioned above, children develop not only atematics, but their matorics and circle of thinking are further developed due to their participation in various games.it is necessary to explain well to children not only in the search for numbers, but also in its essence. This also depends on each padagok's own professional qualifications.hen training is carried out in the way mentioned above, children develop not only atematics, but their matorics and circle of thinking are further developed due to their participation in various games.it is necessary to explain well to children not only in the search for numbers, but also in its essence. This also depends on each padagok's own professional qualifications. For example, if the subject is to teach the number 4 it is necessary to first teach its appearance, shape and explain the essence of the fact that there are 4 items in the number 4. In order to make preschool children more interested, it is important to update the room decoration, to describe the number 4 to something different around, but also to make children's toys from four, which will help children a lot to tone the essence of the number 4. Conducting such activities will provide the basis for the child to acquire mathematical knowledge and the formation of certain abilities.

List of references.

1. Mirzaev, O. (2022). The role of ethics and aesthetics in the formation of entrepreneurial relations between individuals. Science and innovation, 1(B6), 125-130.
2. Mirzaev, O. H. (2020). Education of professional and moral qualities among future young farmers by means of Russian literature. Science and Education, 1(2), 508-513.
3. Xusanovich, M. O. (2021). Formation Of Elements Of Entrepreneurial Activity In Pupils Of The Preschool Educational Organization. JournalNX, 1, 265.
4. Azimova, Z. E., & KHASANOVA, G. THE WAY OF SCIENCE. THE WAY OF SCIENCE Founders: Scientific Review Publishing House, (6), 58-59.

Abidova Zarnigor Kamildjanovna,
Buxoro davlat texnika universiteti tayanch doktoranti

TEXNIKA OLIY O'QUV YURLARIDA TALABALARNING MUSTAQIL TA'LIM FAOLIYATINI TASHKIL ETISHDA LOYIHA METODIDAN FOYDALANISH

Annotatsiya. Maqolada texnika oliy o'quv yurtlarida talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini samarali o'tkazish, fanlar bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarini oshirishda loyiha metodidan foydalanish imkoniyatlari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot jarayonida tizimli tahlil, statistik va so'rov metodlaridan foydalanilgan. Talabalarning mustaqil ta'lim faoliyatini loyiha metodi asosida tashkil etish bosqichlari va sub'ektlarning vazifalari belgilab berilgan. Auditoriyadan tashqari ishlarni samarali tashkil etish natijasida bo'lajak muhandislarning umummadaniy va kasbiy kompetentligini shakllantirish imkoniyatlari ochib berilgan. Loyihaviy faoliyat jarayonida talabalarda universal bilim, malaka va ko'nikmalarining yaxlit tizimi shakllanishi, turli axborot manbalari bilan mustaqil ishlash ko'nikmalarini egallashlari, mustaqil faoliyat tajribasiga ega bo'lishlari bayon etilgan.

Kalit so'zlar: talabalarning mustaqil ta'lim faoliyati, loyiha, loyiha metodi, loyihaviy faoliyat, o'quv vaziyatlar.

Аннотация. В статье рассмотрены возможности организации метода проектов в высших технических образовательных учреждениях для эффективной организации самостоятельной образовательной деятельности и развития знаний, умений и навыков студентов по изучаемым предметам. Обозначены этапы внеурочной организации метода проектов студентов и задачи субъектов образовательного процесса. Раскрыты возможности формирования общекультурных и профессиональных компетенции будущих инженеров в результате эффективной организации внеаудиторных работ. Изложены формирования целостности системы универсальных знаний, умений и навыков, а также владения навыков самостоятельной работы с различными источниками информации и опыт самостоятельной работы в процессе проектной деятельности.

Ключевые слова: самостоятельная образовательная деятельность студентов, проект, метод проектов, проектная деятельность, учебные ситуации.

Abstract. The article discusses the possibilities of organizing the project method in higher technical educational institutions for the effective organization of independent educational activities and the development of students' knowledge, skills, and abilities in the subjects they study. The article outlines the stages of extracurricular organization of the project method for students and the tasks of the subjects of the educational process. The article also explores the possibilities of developing general cultural and professional competencies in future engineers through the effective organization of extracurricular activities. The article highlights the importance of developing a comprehensive system of universal knowledge, skills, and abilities, as well as the ability to independently work with various sources of information and gain experience in project-based activities.

Key words: independent educational activities of students, project, project method, project activities, educational situations.

Kirish. Hozirgi kunda texnika oliy o'quv yurtlarining muhim vazifalaridan biri - bo'lajak muhandislarning shaxs sifatida rivojlanishida mustaqil bilim olish, o'z ustida mustaqil ishlash qobiliyatlarini rivojlantirish va shaxsiy faoliyatini refleksiylash hamda axborotlar bilan maqsadli ishlash ko'nikmalarini shakllantirishdir. Buning uchun, o'quv jarayonida talabalarning bo'lajak muhandislik faoliyatiga dahldor bo'lgan loyihaviy, konstruktorlik, kommunikativ va tashkiliy funktsional komponentalarini shakllantirish zarur. Lekin, ayrim ob'ektiv sabablarga ko'ra, jumladan auditoriya mashg'ulotlari doirasida vaqt chegaralanganligini hisobga olganda

bunday sifatlarni doim ham shakllantirib bo'lmaydi. SHuning uchun, muhandislik oliy ta'lim muassasalarida pedagogik faoliyatning muhim elementlaridan biri "talabani o'qishga o'rgatish" bo'lib, uni darsdan tashqari va mustaqil faoliyatini samarali tashkil etish zaruriyatiga olib keladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrda PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmonida oliy o'quv yurtlarida talabalarning darsdan bo'sh vaqtlarini mazmunli o'tkazish, mustaqil ta'limni samarali tashkil etish va o'quv mashg'ulotlarida zamonaviy pedagogik va aaxborot texnologiyalaridan foydalanish bo'yicha vazifalar belgilab berilgan. [1].

Hozirgi kunda, talabalarning auditoriyadan tashqari mustaqil ta'lim faoliyati oliy ta'limning ajralmas komponentasi bo'lib, uni samarali tashkil etish natijasida bo'lajak mutaxassislarining umummadaniy va kasbiy kompetentligini shakllantirish imkoniyatlari yaratiladi. Auditoriyadan tashqari faoliyat deganda - ta'lim oluvchilarning o'quv mashg'ulotlaridan bo'sh bo'lgan vaqtlarini maqsadli tashkil etishda kreativligini rivojlantirishga yo'naltirish, tashabbuskorligi va mobilligini oshirish, bilim, malaka va ko'nikmalarini o'zlashtirishini ta'minlash tushuniladi [2].

Auditoriyadan tashqari ishlarining samarali tashkil etilgan shakllari va formalariga quyidagilarni ajratib ko'rsatish mumkin: professional va ijodiy tanlovlar, talabalarning ilmiy-tadqiqot ishlari, oliy ta'lim muassasalarida fanlar bo'yicha to'garaklarda, startap tanlovlarida va fan olimpiadalarida ishtirok etish, turli ilmiy-metodik tadbirlarda qatnashish, fanlar bo'yicha mustaqil ishlarni hamda topshiriqlarni bajarish va h.k.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Talabalarning auditoriyadan tashqari faoliyatini turli yo'sinlarda tashkil etish mexanizmlari Sh.I. Yo'ldoshev [2], N.O. Jo'raeva [3], I.P. Podlasiy [4], E.V. Savina [5], E.Yu. Rivkinlar [6] tomonidan ko'rib chiqilgan.

Ta'lim oluvchining darsdan tashqari faoliyati - o'quv jarayoni doirasida to'liq amalga oshirishning imkoni bo'lmagan taqdirda va har bir talabaning qiziqishlarini va so'rovlarini to'liq qondirish uchun katta imkoniyatlarga ega [3].

G.M. Musaxanovanning fikriga ko'ra, oliy ta'lim tizimida mustaqil ta'lim soatlari ulushini oshirish, talabalarda mustaqil ta'lim olish, tanqidiy va ijodiy fikrlash, tizimli tahlil qilish, tadbirkorlik ko'nikmalarini shakllantirish, o'quv jarayonida kompetentsiyalarni kuchaytirishga qaratilgan metodika va texnologiyalarni joriy etish, o'quv jarayonini amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirish, bu borada o'quv jarayoniga xalqaro ta'lim standartlariga asoslangan ilgor pedagogik texnologiyalar, o'quv dasturlari va o'quv-uslubiy materiallarni keng joriy etish bugungi kunning asosiy vazifalaridan biridir [7].

Pedagog olimlarning ta'kidlashicha, auditoriyadan tashqari talabalarning noformal muloqot muhitda to'garaklarda, olimpiadalarda, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarda kommunikativ qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam beradi. Darsdan tashqari talabalar bilan mashg'ulotlarni tashkil etish yoki to'garaklarda ishlash va ular bilan ancha erkin muhitda muloqot qilish ularning rivojlanishida va tarbiyasida muhim rol o'ynaydi [5,9].

Jahon pedagogik tajribasi shuni ko'rsatadiki, ta'lim oluvchilarning darsdan tashqari faoliyatini mazmunli va samarali tashkil etish yo'llaridan biri loyiha metodidan foydalanishdir. Garchi loyiha metodi pedagogik amaliyotda yangilik bo'lmasada, hozirgi kunda ham u o'z dolzarbligini yo'qotmagan [8,10].

Maqola maqsadini shakllantirish. Maqolaning maqsadi - texnika oliy o'quv yurtlarida talabalarining auditoriyadan tashqari o'quv faoliyatini mazmunli o'tkazish, fanlar bo'yicha bilim, malaka va ko'nikmalarini oshirishda loyiha metodidan foydalanish imkoniyatlarini ochib berishdir.

Vazifaning qo'yilishi. Qo'yilgan maqsadlarga erishish uchun quyidagi masalalarni echimini topish talab etiladi:

- oliy ta'limda talabalarning auditoriyadan tashqari faoliyatining mazmun-mohiyatini aniqlash;

- talabalarining individual va guruhda loyiha metodi asosida auditoriyadan tashqari faoliyatini tashkil etish imkoniyatlarini aniqlash;

Tadqiqot metodologiyasi.

1. Tizimli tahlil metodi (loyihani yaratish va undan foydalanish uchun turli xarakterdagi elementlarning o'zaro hamkorligini hisobga olish).

2. Statistik metodlar (normativli metod, tasodifiy baholash metodi, konstruktiv-tanqidiy metod).

3. So'rov metodlari (anketa o'tkazish, interv'yu, suhbatlar).

Hozirgi kunda oliy o'quv yurtlarida auditoriyadan tashqarida va mustaqil ishlarni o'rgatuvchi dasturlar, elektron darsliklar hamda qo'llanmalar, shuningdek bosmali adabiyotlardan foydalanib tashkil etish bo'yicha tajribalar yigilgan. Shu bilan birga texnik fanlardan talabalarining auditoriyadan tashqari mustaqil ravishda bajariladigan vazifalarni loyiha metodidan foydalanib amalga oshirish bo'yicha metodik ishlanmalar deyarli ishlab chiqilmagan. Oliy o'quv yurtlarida o'quv – loyihalari biror mavzu doirasida (qisqa muddatli) yoki oraliq nazoratlar mobaynida (o'rta muddatli), shuningdek semestr mobaynida (uzoq muddatli) individual yoki guruhga bo'lingan holda faoliyat olib borishlarini ilmiy asoslangan holda tashkil etish – belgilangan pedagogik maqsadlarga erishishga xizmat qiladi.

Zamonaviy ta'limda loyiha metodi mahsuldor o'qitish texnologiyalaridan biri bo'lib, oliy o'quv yurtlarida ta'lim jaryoni sifatini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi [8].

Odatda ta'lim muassasalarida talabalarining loyihaviy faoliyatini mashgulot paytida yoki darsdan tashqari paytda tashkil etish mumkin. Tadqiqot ishimizning xususiyatidan kelib chiqqan holda, biz talabalarining texnik fanlar bo'yicha loyihaviy faoliyatini darsdan tashqari paytda tashkil etish texnologiyasini ko'rib chiqamiz.

Natijalar va muhokama. Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, talabalarining auditoriyadan tashqari faoliyatini tashkil etish uchun yuqori didaktik potentsialga ega bo'lgan komponentalardan biri - loyiha metodini qo'llash bo'lib hisoblanadi. Garchi, loyiha metodi 100 yildan ko'proq vaqt oldin paydo bo'lgan bo'lsada, unga bo'lgan qiziqish nafaqat bugungi kunda pasaydi, balki o'qitishning kompetentli modeliga o'tish tufayli sezilarli darajada oshib bormoqda.

E.S. Polat loyiha metodiga quyidagicha ta'rif beradi: "loyiha metodi - muammoni batafsil ishlab chiqish orqali didaktik maqsadlarga erishish usuli bo'lib, u haqiqiy olingan natija bilan yakunlangan bo'lishi va tegishli tarzda rasmiylashtirilgan bo'lishi kerak" [8].

Talabalarining mustaqil ta'lim faoliyatini loyiha metodi asosida tashkil etish bo'yicha tajriba ishlari Buxoro davlat texnika universiteti "Engil sanoat mahsulotlari texnologiyasi va konstruksiyasi" fanini o'qitish misolida o'tkazildi. Talabalarining loyihaviy faoliyatini tashkil etish va uni kuzatib borishning eksperimental tadqiqotlari o'quv yili mobaynida olib borildi.

Talabalarining auditoriyadan tashqari faoliyatiga biz ularning kasbiy bilimlarini kengaytirishga va kasbiy ahamiyatga ega fazilatlarini shakllantirishga hissa qo'shadigan o'quv jarayonidan tashqaridagi har qanday faoliyatini tushunamiz. Bunday faoliyat turi talabalarining auditoriyada olingan bilimlarini mustahkamlashga, yangi bilimlarni faol o'zlashtirishga, qo'yilgan masalalarni echimini topishda ijodiy yondoshuvni rivojlantirishga, vaziyatli masalalarni echishda amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirildi.

Loyiha ustida ish bosqichma-bosqich amalga oshirildi. Loyihani tayyorlashning barcha bosqichlarida o'qituvchi maslahatchi sifatida ishtirok etdi. Loyihani bajarish jarayonida asosiy e'tibor o'qitish mazmuniga emas ("nima qilish kerak?"), balki mavjud bilimlarni qo'llash ("bilish, qanday") jarayoniga qaratildi. Muhitdagi noaniqlikning mavjudligi, talabalarni kognitiv faoliyatini faollashtirdi. Bunday vaziyatda talabaning ham roli o'zgaradi. Ular jarayonning faol ishtirokchisiga aylanadi; ishchi guruhlardagi faoliyati jamoa bo'lib muammoni echish ko'nikmalarini shakllantiradi; talabalarining kommunikativ ko'nikmalari rivojlanadi.

Loyiha ustida ishlar quyidagi bosqichlarda amalga oshirildi:

1. Loyiha ustida ishni rejalashtirish (mavzu bo'yicha bor bo'lgan bilimlar bilan fikr almashish bosqichi): yuzaga kelgan goyalarni muhokama qilish; takliflarni bildirish va munozarali masalalar echimini topish yo'llarini aniqlash.

2. Analitik bosqich: loyiha maqsadi va vazifalarini aniqlashtirish; maxsus adabiyotlar, Internet manbalari yordamida axborotlarni qidirish va yigish; talabalarning o'z bilimlari va tajribalaridan foydalanishi; boshqa shaxslar bilan axborot almashish; olingan ma'lumotlarni taqqoslash va muhimlarini tanlash.

3. Umumlashtirish bosqichi (olingan axborotlarni strukturlashtirish bosqichi va egallangan bilim, malaka, ko'nikmalarni integratsiyalash): olingan ma'lumotlarni tizimlashtirish; natijalarni tasdiqlash uchun xulosalarning umumiy mantiqiy sxemalarini qurish (referat, videofil'm, prezentatsiya, maket va boshqa ko'rinishlarda).

4. Olingan natijalarning prezentatsiyasi (talabalar faoliyatini tahlil qilish bosqichi): olingan ma'lumotlarni va natijaga erishish usullarini tushunish; loyiha natijalarini taqdim etish va muhokama qilish.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, ta'lim oluvchilar loyihaviy faoliyat jarayonida turli axborot manbalari bilan mustaqil ishlashni o'rganadilar, loyiha uchun kerak bo'ladigan axborotlarni topadilar va ulardan foydalanadilar, o'zlarining ijodiy qobiliyatlarini namoyon etadilar va kichik guruhlarda ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

O'quv loyihalarini o'quv-ishlab chiqarish tajribasi sifatida ahamiyatli qirralarini ikki tomonlama ko'rsatish mumkin. Bir tomondan o'quv loyihalari talabalarning ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan o'qitish metodi bo'lib hisoblanadi. Ikkinchidan –o'zlashtirilgan bilim va ko'nikmalar amaliy qo'llash vositasi sifatida xizmat qiladi.

Xulosa. Xulosa qilib ta'kidlash joizki, texnika oliy shiuv yurtlarida talabalarning darsdan tashqari faoliyatini loyiha metodi asosida tashkil etish - ta'lim oluvchilarda universal bilim, malaka va ko'nikmalarining yaxlit tizimini shakllantiradi, motivatsiyani oshirishni ta'minlaydi, intellektual rivojlanish darajasini intensivlashga imkon beradi va nazariy bilimlarini amaliyotda mustahkamlash hamda o'z-o'zini nazorat qilish imkoniyatlarini yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1.O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5847-son "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish kontseptsiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. www.lex.uz

2.Yo'ldoshev SH.I. Talabalarning mustaqil ta'limining zamonaviy o'quv jarayonida ahamiyati va o'rni//Uslubiy qo'llanma. –T.: O'zMU, 2022. – 41 b.

3. Jo'raeva N.O. Ta'lim jarayonida mustaqil o'quv faoliyatini tashkil etish bo'yicha ayrim ko'rsatmalar//Ta'lim va innovatsion tadqiqotlar. 2021. №3 -172 b.

4.Подласый И.П. Продуктивная педагогика: кн. для учителя / И.П. Подласый. – М.: Нар. образование, 2003. – 496 с.

5.Савина Е.М. Внеурочная познавательная деятельность как фактор развития воспитательной системы образовательного учреждения: дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Савина Е. М. – Ярославль, 2006. – 196 с.

Karimova Madina Xusniddinova,
Teacher at Turan University in Karshi
E-mail: madinka060896@gmail.com

SEMANTIC AND PRAGMATIC CHANGES IN LEXICOGRAPHY

Annotation. This article examines the influence of semantic and pragmatic changes on modern lexicography. It explores how the meanings of words evolve under social, cultural, and technological influences, and how lexicographers reflect these transformations in contemporary dictionaries. The study emphasizes the dynamic relationship between meaning and context, showing that semantics provides the foundation of word sense while pragmatics shapes its real-world usage. Using examples from modern English, the paper highlights the necessity of integrating semantic theory, pragmatic analysis, and corpus-based methods in dictionary compilation to ensure that lexicographic work remains accurate, relevant, and responsive to linguistic change.

Key words: semantics, pragmatics, lexicography, language evolution, dictionary, meaning change, corpus linguistics.

Annotatsiya. Ushbu maqolada semantik va pragmatik o'zgarishlarning zamonaviy leksikografiyaga ta'siri o'rganiladi. Unda so'z ma'nolarining ijtimoiy, madaniy va texnologik omillar ta'sirida qanday rivojlanishi hamda leksikograflar bu o'zgarishlarni zamonaviy lug'atlarda qanday aks ettirishi tahlil qilinadi. Tadqiqot ma'no va kontekst o'rtasidagi dinamik munosabatni ta'kidlaydi: semantika so'z ma'nosining asosini belgilasa, pragmatika uning real hayotdagi qo'llanilishini shakllantiradi. Zamonaviy ingliz tilidan olingan misollar asosida maqola lug'at tuzishda semantik nazariya, pragmatik tahlil va korpus asosidagi metodlarni birlashtirish zarurligini ko'rsatadi. Bu leksikografik ishlarning aniqligi, dolzarbligi va til o'zgarishlariga moslashuvchanligini ta'minlaydi.

Kalit so'zlar: semantika, pragmatika, leksikografiya, til evolyutsiyasi, lug'at, ma'no o'zgarishi, korpus lingvistikasi.

Аннотация. В статье рассматривается влияние семантических и прагматических изменений на современную лексикографию. Анализируется, как значения слов изменяются под воздействием социальных, культурных и технологических факторов, и каким образом лексикографы отражают эти преобразования в современных словарях. Исследование подчеркивает динамическую взаимосвязь между значением и контекстом, показывая, что семантика обеспечивает основу значения слова, в то время как прагматика формирует его использование в реальной речи. На примере современного английского языка демонстрируется необходимость интеграции семантической теории, прагматического анализа и корпусных методов в процессе составления словарей, чтобы лексикографическая работа оставалась точной, актуальной и чувствительной к языковым изменениям.

Ключевые слова: семантика, прагматика, лексикография, эволюция языка, словарь, изменение значения, корпусная лингвистика.

Introduction. Lexicography, as both a scientific and practical discipline, lies at the intersection of linguistics, semantics, and pragmatics. Its fundamental purpose is to record, describe, and interpret the meanings of words within a language. However, language is not static—it evolves continuously as society, culture, and technology develop. The meanings of words change, their uses expand or narrow, and new words emerge to express new realities. Therefore, understanding semantic (meaning-related) and pragmatic (context-related) changes has become essential for modern lexicographers who aim to document language in its true and living form. Historically, lexicography was largely focused on describing words and their fixed meanings. Early dictionaries, such as those of Samuel Johnson or Noah Webster, reflected the cultural and

intellectual context of their times. Yet, with the rapid social and technological transformations of the 20th and 21st centuries, language has become increasingly dynamic and context-sensitive. Words such as *cloud*, *tablet*, and *tweet* have gained entirely new meanings due to technological innovation and cultural shifts. These transformations highlight that dictionary-making today must go beyond simple word definitions-it must also capture pragmatic nuances and social implications. Semantics deals with the study of meaning in language: how words and expressions represent objects, ideas, and relationships. Pragmatics, on the other hand, focuses on how meaning is influenced by context, speaker intention, and social conventions. In lexicography, both aspects are interdependent. The semantic meaning of a word provides its core definition, while pragmatic meaning determines how that word functions in real communication. For instance, the phrase *That's great!* can convey approval, sarcasm, or frustration depending on the situation-a challenge that lexicographers must now address in usage notes and examples. In the era of digital communication, lexicographers face unprecedented challenges and opportunities. The emergence of corpora, social media data, and machine learning tools enables them to track semantic and pragmatic changes in real time. Modern dictionaries are now living documents, updated frequently to reflect contemporary usage rather than relying solely on prescriptive authority. This marks a significant paradigm shift from traditional lexicography to corpus-based and data-driven lexicography, where meaning is observed through authentic linguistic evidence.

Analysis of literature. The study of semantics and pragmatics within lexicography has long been a central concern in linguistic theory and dictionary-making. Many scholars have explored how meaning evolves over time and how lexicographers can represent these changes accurately in dictionaries. This literature review examines key theoretical and practical contributions to the understanding of semantic and pragmatic change and their application in lexicographic practice. One of the earliest and most influential scholars to examine semantic change was Stephen Ullmann (1962). In his seminal work *Semantics: An Introduction to the Science of Meaning*, Ullmann identified four main types of semantic change-extension, narrowing, amelioration, and pejoration. His classification provided a systematic framework for understanding how words evolve as social and cultural contexts shift. Ullmann emphasized that these changes are gradual and often influenced by metaphorical and associative processes within human cognition. His model laid the foundation for later research on how lexicographers should document and categorize evolving meanings. Ferdinand de Saussure's (1916) structuralist theory also had a profound impact on lexicography. He proposed that the relationship between a linguistic sign and its meaning is arbitrary and based on social convention. This insight underpins modern lexicographic practice, where meaning is seen as socially negotiated rather than fixed. Leonard Bloomfield (1933) extended this view by linking meaning to context and behavior, suggesting that linguistic meaning can only be fully understood through actual language use-an early precursor to the pragmatic perspective. In the field of pragmatics, Geoffrey Leech (1983) made a major contribution by explaining how meaning is affected by situational and social factors. In *Principles of Pragmatics*, he argued that context and speaker intention significantly alter the interpretation of words and expressions. This has direct implications for lexicography, as dictionaries must increasingly include usage notes, register labels, and examples that reflect pragmatic variation. Similarly, Stephen C. Levinson (1983) and H. Paul Grice (1975) introduced key ideas such as implicature, presupposition, and conversational maxims, all of which highlight how meaning depends on communicative intent rather than just linguistic form. From a modern lexicographic perspective, the integration of semantics and pragmatics has been revolutionized by corpus linguistics. Sue Atkins and Michael Rundell (2008) in *The Oxford Guide to Practical Lexicography* emphasized the role of large text corpora in capturing authentic language usage. They argued that corpus-based analysis allows lexicographers to observe both semantic patterns and pragmatic tendencies, enabling more accurate dictionary entries. Patrick Hanks (2013) further developed this idea through his *Theory of Norms and Exploitations*, which describes how word meanings emerge from

typical usage patterns (norms) and creative deviations (exploitations). His work shows that meaning is not static but dynamically shaped by use-an essential concept for contemporary lexicography. John Sinclair (1991), a pioneer of corpus linguistics, also influenced the field by emphasizing the importance of collocation and phraseology in meaning construction. His concept of the “idiom principle” demonstrated that meanings often arise not from individual words but from their habitual co-occurrence in phrases.

Materials and methods. The research on semantic and pragmatic changes in lexicography was carried out using a combination of qualitative and descriptive analytical methods. The main objective of this study was to identify and analyze how changes in meaning and context are reflected in modern English dictionaries and to explore the theoretical and practical approaches lexicographers use to record these changes.

The study followed a descriptive-analytical design, focusing on both theoretical sources and empirical data. The theoretical part involved reviewing the main linguistic and lexicographic literature related to semantics, pragmatics, and meaning change, while the empirical part involved the examination of selected lexical entries from major English dictionaries and linguistic corpora. The purpose was to observe how lexicographic definitions and usage examples reflect semantic shifts and pragmatic extensions.

The data collection process involved selecting approximately **30 lexical items** from contemporary English that have undergone noticeable semantic or pragmatic changes over the past few decades. Each word was examined in terms of:

- Its **historical meaning** (as recorded in earlier dictionary editions),
- Its **current meaning** (in recent online or print dictionaries),
- The **context of use** (based on corpus data and authentic examples).

Examples of such words include *cloud*, *mouse*, *friend*, *viral*, and *tweet*. Each of these demonstrates different patterns of semantic broadening, metaphorical transfer, or pragmatic extension, which are common mechanisms of lexical change.

The study used **comparative semantic and pragmatic analysis** to interpret the data:

- **Semantic analysis** focused on identifying meaning shifts such as extension, narrowing, amelioration, and pejoration, following Ullmann’s (1962) classification.
- **Pragmatic analysis** examined contextual factors influencing meaning, including speaker intention, discourse situation, and sociocultural influence, based on the frameworks of Leech (1983) and Grice (1975).

The comparative method was applied to trace changes in dictionary definitions over time, and corpus-based evidence was used to verify whether these changes correspond to actual language usage. The study employed **corpus linguistic tools** (COCA and BNC online interfaces) for searching frequency, collocation, and context of the selected lexical items. These quantitative findings were then interpreted qualitatively to understand pragmatic tendencies. Additionally, **lexicographic comparison charts** were created to visualize the semantic evolution of words and their contextual transformations. To ensure the **reliability** of results, data were cross-checked across multiple dictionaries and verified against corpus data from both British and American English.

Table 1. Analysis of semantic and pragmatic changes in selected english lexical items

Lexical Item	Former Meaning (Historical)	Modern Meaning (Current Usage)	Type of Change	Lexicographic Source
Cloud	A visible mass of condensed water vapor in	Internet-based data storage or computing system.	Semantic broadening / metaphorical extension	<i>Oxford English Dictionary (2024)</i>

	the atmosphere.			
Mouse	A small rodent commonly found in houses and fields.	A small handheld device used to control a computer cursor.	Semantic shift / innovation	<i>Merriam-Webster (2023)</i>
Friend	A person with whom one has a bond of mutual affection.	A contact or connection on a social media platform.	Pragmatic extension / recontextualization	<i>Cambridge Dictionary (2024)</i>
Viral	Related to or caused by a virus.	Something rapidly and widely spread on the internet.	Semantic innovation / metaphorical transfer	<i>OED Online (2024)</i>
Tablet	A flat piece of stone, clay, or wood used for writing.	A portable touchscreen computing device.	Semantic transformation / modernization	<i>Macmillan Dictionary (2023)</i>
Tweet	A short, high-pitched sound made by a bird.	A short message posted on the social media platform X (formerly Twitter).	Semantic shift / pragmatic specialization	<i>Oxford Learner's Dictionary (2024)</i>

Research Discussion. The results of this study demonstrate that semantic and pragmatic changes play a crucial role in the continuous evolution of language and directly affect how lexicographers record and define words. The analytical table clearly shows that many English words have undergone significant shifts in meaning, often driven by technological innovation, social transformation, and cultural reinterpretation. These findings reinforce the idea that modern lexicography must be dynamic, flexible, and empirically grounded in real language use. The most common types of semantic change observed in the analysis include broadening, narrowing, metaphorical transfer, and semantic innovation. For instance, words like *cloud*, *stream*, and *tablet* have expanded their meanings beyond their original physical sense to represent digital concepts. This process, often referred to as metaphorical broadening, shows how human cognition maps familiar concepts onto new technological realities. As Ullmann (1962) noted, such semantic shifts often emerge from analogy and association, revealing the creative adaptability of language. Additionally, semantic innovation-the creation of entirely new meanings for existing words-was observed in examples like *tweet* and *viral*. These terms, originally biological or natural, have been transformed by digital culture into linguistic symbols of online communication. These changes highlight that semantics is not only influenced by linguistic structure but also by external social and cultural developments. In lexicography, this requires continuous revision and updating of entries to reflect new meanings that have become established in public usage.

Pragmatic change, unlike semantic change, focuses on how context alters meaning and how social interaction shapes language use. The example of *friend* demonstrates how digital platforms such as Facebook or Instagram have redefined the concept of friendship. Traditionally associated with emotional and social closeness, *friend* now carries a pragmatic meaning referring to an online connection or follower. This transformation illustrates pragmatic recontextualization, where meaning depends heavily on social practice rather than lexical definition (Leech, 1983).

Similarly, *post* and *spam* show pragmatic shifts arising from new modes of communication. The action of “posting” once described sending a letter; now it primarily refers to publishing content on the internet. In the case of *spam*, pragmatic change is tied to cultural interpretation-originating from humor in popular media before becoming a term for unwanted messages. These examples affirm that lexicography must take into account usage context, discourse functions, and user intention-key elements of pragmatic analysis (Grice, 1975).

The use of linguistic corpora (such as BNC and COCA) has revolutionized the way lexicographers track semantic and pragmatic change. Unlike traditional methods that relied on expert intuition, corpus linguistics provides empirical evidence from millions of real-world language examples. Scholars such as Hanks (2013) and Sinclair (1991) emphasize that meaning should be understood through usage patterns rather than abstract definitions. The current study's analysis aligns with their findings, showing that authentic corpus data helps identify when a new meaning becomes widespread enough to merit dictionary inclusion. Modern dictionaries such as the Oxford English Dictionary and Cambridge English Dictionary increasingly rely on such data-driven approaches. The frequent updates and inclusion of new senses (e.g., digital meanings of cloud and stream) reflect a shift from prescriptive to descriptive lexicography, where the goal is to record how people actually use words rather than how they should use them.

The findings suggest that lexicography today must balance semantic accuracy with pragmatic relevance. Traditional lexicographic methods focused primarily on defining the core meaning of a word, but modern approaches emphasize its contextual and functional variation. Including usage labels, example sentences, collocations, and pragmatic notes helps users understand how words behave in real communication. This aligns with the argument made by Atkins and Rundell (2008), who proposed that lexicography should integrate semantic theory with pragmatic description to capture language in use. The results of this study also confirm that meaning is socially constructed and dynamically negotiated, echoing the perspectives of Saussure (1916) and Bloomfield (1933).

As language continues to evolve rapidly-especially under the influence of digital technology and globalization-lexicographers face the challenge of keeping dictionaries relevant and user-oriented. The inclusion of pragmatic features such as tone, politeness, and discourse context may become as important as traditional semantic definitions. Moreover, the development of AI-assisted lexicography and automated corpus analysis will likely enable real-time updates of meanings, ensuring that dictionaries mirror living language even more accurately.

The discussion reveals that:

- Semantic and pragmatic changes are central to understanding modern English usage.
- Technological progress is the main driver of new word meanings.
- Pragmatic recontextualization reflects broader cultural and communicative transformations.
- Corpus-based lexicography is essential for identifying and validating emerging meanings.
- Theoretical insights from semantics and pragmatics must be integrated into practical lexicographic work to ensure dictionaries remain comprehensive and accurate.

Through these findings, the study confirms that the evolution of language is not a challenge to lexicography but rather a vital source of renewal, pushing the field toward greater precision, inclusivity, and responsiveness to real human communication.

Conclusion. The study of semantic and pragmatic changes in lexicography reveals the dynamic and adaptive nature of language. As society evolves, meanings shift, new contexts emerge, and words acquire fresh nuances that must be captured accurately by lexicographers. The analysis demonstrates that the integration of semantic and pragmatic perspectives allows for a more holistic and context-sensitive representation of lexical meaning. It emphasizes that semantics provides the structural basis of meaning, while pragmatics ensures that dictionaries reflect real communicative use. Modern lexicography must therefore move beyond static definitions and adopt

corpus-based, data-driven approaches that track usage patterns and contextual variability. Such integration ensures that dictionaries serve not only as linguistic references but also as living records of cultural and communicative evolution. In conclusion, the future of lexicography depends on the ongoing collaboration between theoretical linguistics, pragmatic analysis, and digital corpus technologies, enabling language documentation to remain both scientifically rigorous and socially relevant.

References.

1. Allan, K. (2012). *The Oxford Handbook of the History of Linguistics*. Oxford University Press.
2. Aitchison, J. (2013). *Words in the Mind: An Introduction to the Mental Lexicon* (4th ed.). Wiley-Blackwell.
3. Bloomfield, L. (1933). *Language*. New York: Holt, Rinehart and Winston.
4. Cruse, D. A. (2011). *Meaning in Language: An Introduction to Semantics and Pragmatics* (3rd ed.). Oxford University Press.
5. Crystal, D. (2008). *A Dictionary of Linguistics and Phonetics* (6th ed.). Blackwell Publishing.
6. Geeraerts, D. (2010). *Theories of Lexical Semantics*. Oxford University Press.
7. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1989). *Language, Context, and Text: Aspects of Language in a Social-Semiotic Perspective*. Oxford University Press.
8. Hanks, P. (2013). *Lexical Analysis: Norms and Exploitations*. MIT Press

A.Axlimirzayev, J.R.Aliyeva
Andijon davlat universiteti o'qituvchisi

O'QUVCHILARNI TEOREMALARNI ISBOTLASHGA O'RGATISH BO'YICHA BA'ZI BIR MULOHAZALAR

Annotatsiya. Ushbu maqolada matematik xukm tarkibiga kiruvchi va maktab matematika kursida uchraydigan teorema, uning turlari va isbot qilish usullariga to'xtalgan. Bundan tashqari ushbu maqolada teoremlarni bir necha usul bilan isbot qilish mumkinligi takidlangan holda ikki burchak yug'indisining sinusi haqidagi teoremani uch hil usul bilan isbot qilish mumkinligi ko'rsatilgan.

Kalit so'zlar. Matematik xukm, teorema, aksioma, teskari teorema, keltirish formulasi, koordinatalar sistemasi, ikki nuqta orasidagi masofa.

Аннотация. В данной статье рассматриваются теоремы, входящие в состав математических суждений и встречающиеся в школьном курсе математики, их виды и методы доказательства. Кроме того, в статье подчеркивается возможность доказательства теорем несколькими способами, и в качестве примера приводится теорема о синусе суммы двух углов, для которой показаны три различных способа доказательства.

Ключевые слова. Математическое суждение, теорема, аксиома, обратная теорема, формула приведения, система координат, расстояние между двумя точками.

Abstract. This article discusses theorems, their types, and proof methods that are part of mathematical propositions and are encountered in school mathematics courses. Additionally, this article emphasizes that theorems can be proven using several methods, demonstrating that the theorem about the sine of the sum of two angles can be proven using three different approaches.

Key words: Mathematical judgment, theorem, axiom, inverse theorem, reduction formula, coordinate system, distance between two points.

Ma'lumki, matematik xukm mantiqiy bilish formalaridan biri bo'lib unga quyidagicha ta'rif berilgan:

“Tushunchalar asosida hosil qilingan matematik fikrni tasdiqlash yoki inkor qilishga matematik xukm deyiladi” [2.30].

Maktab matematika kursidagi matematik xukmning asosiy turlari quyidagilardan iborat: aksioma; postulat; teorema.

Maktab matematika kursida aksiomaga quyidagicha ta'rif beriladi:

“Isbotsiz qabul qilinadigan matematik xukm aksioma deyiladi”.

“Postulat” so'zi lotincha so'z bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi “Talabni belgilovchi” demakdir. Postulat – bu ma'lum bir talab yoki shartlarni ifodalovchi matematik xukm bo'lib, bundagi talab va shartlarni ba'zi bir tushuncha yoki tushunchalar orasidagi munosabatlar orqali qanoatlantiradi [2.35].

Matematik xukmning turlaridan yana biri teoremadir.

Teorema so'zi grekcha so'z bo'lib, uning lug'aviy ma'nosi “qarab chiqaman” yoki “o'ylab ko'raman” demakdir [2.36].

Shuning uchun ham maktab matematika kursida teoreмага quyidagicha ta'rif berilgan:

“Isbot qilinishi talab qilinadigan matematik xukm teorema deyiladi”.

Teoremlarni quyidagi turlarga bo'lish mumkin:

1. To'g'ri teorema.
2. Teskari teorema.
3. To'g'ri teoreмага qarama-qarshi teorema.
4. Teskari teoreмага qarama-qarshi teorema.

Teorema ikki qismdan iborat. Uning birinchi qismi shart, ikkinchi qismi esa hulosa deyiladi. Teoremaning shartida berilganlar haqida gap borsa, uning xulosa qismida isbot qilinishi kerak bo'lgan fikr yotadi. Misol sifatida Pifagor teoremasini qaraylik.

Teorema. Agar uchburchak to'g'ri burchakli bo'lsa, u holda gipotenuza uzunligining kvadrati katetlar uzunliklari kvadratlarining yig'indisiga teng bo'ladi.

Bu yerda teoremaning "Agar uchburchak to'g'ri burchakli bo'lsa" deyilgan qismi teoremaning sharti va "U holda gipotenuza uzunligining kvadrati katetlar uzunliklari kvadratlarining yig'indisiga teng bo'ladi" deyilgan qismi teoremaning xulosasidan iborat.

Agar berilgan teoremadagi shart va xulosaning o'rinlari o'zaro almashtirilsa, u holda berilgan teoreмага teskari teorema hosil bo'ladi.

Berilgan teorema uchun teskari teorema ba'zan to'g'ri, ba'zan to'g'ri bo'lmasligi mumkin. Yuqorida ko'rib o'tilgan Pifagor teoremasi uchun tuzilgan teskari teorema o'rinlidir.

Arifmetika kursidagi quyidagi teoremadan tuzilgan teskari teorema esa har doim o'rinli bo'lmaydi.

Teorema. Agar ikki qo'shiluvchining har biri biror songa bo'linsa, u holda yig'indi ham shu songa bo'linadi.

Teskari teorema. Agar ikki sonning yig'indisi biror songa bo'lishsa, u holda ularning har biri shu songa bo'linadi.

Bu teoremaning har doim to'g'ri bo'lmasligiga misol keltiramiz.

7 va 9 sonlarining har biri 2 ga bo'linmaydi, ammo ularning yig'indisi 16 ga teng va u 2 ga bo'linadi.

Ko'plab masalalarni yechishda teoremalardan foydalaniladi. Shuning uchun ham o'quvchilarni teoremalarni isbotlashga o'rgatish kerak. Teoremani isbotlash jarayonida o'quvchilarning ijodiy fikrlash qobiliyatlari yanada rivojlanadi. Teoremani isbotlash jarayonida o'quvchilar teoremaning sharti va xulosalarini ajratadilar, teoremaning shartida berilganlar uni isbotlash uchun yetarli yoki yetarli emasligini aniqlaydilar hamda uni isbotlaydilar.

Maktab matematika kursidagi teoremalarni isbotlash ikki usul bilan amalga oshiriladi.

- 1) Bevosita isbotlash usuli (to'g'ri isbotlash usuli);
- 2) Bilvosita isbotlash usuli (teskarisidan faraz qilish usuli).

Quyida bilvosita hisoblash usuliga misol keltiramiz:

Teorema. Agar tekislik parallel chiziqlardan biriga perpendikulyar bo'lsa, ikkinchisiga ham perpendikulyar bo'ladi.

Berilgan: P tekislik $AB \perp P$, $AB \parallel CD$.

Isbot qilish kerak:

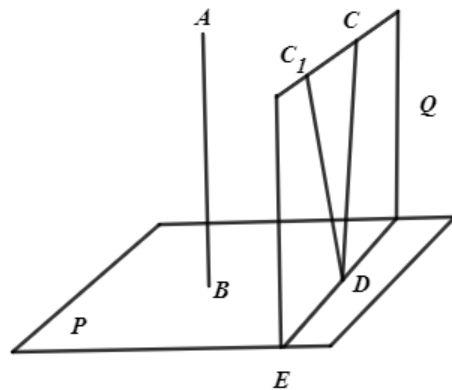
$CD \perp P$ ekanligini.

Isbot: P tekislikdagi B nuqtadan BE va BF to'g'ri chiziqlarni o'tkazamiz. D nuqtadan esa DG va DH to'g'ri chiziqlarni BE va BF to'g'ri chiziqlarga parallel qilib o'tkazamiz.

U holda tomonlari parallel bo'lgani uchun $\angle ABE = \angle CDG$ va $\angle ABF = \angle CDH$. Lekin $\angle ABE$ va $\angle ABF$ lar to'g'ri burchaklar, chunki $AB \perp P$. Demak, CDG va CDH burchaklar ham to'g'ri burchaklar. Shuning uchun $CD \perp P$.

Endi berilgan teoreмага teskari bo'lgan quyidagi teoremani isbot qilamiz:

Teskari teorema. Agar ikki to'g'ri chiziq bitta tekislikka perpendikulyar bo'lsa, u holda ular o'zaro paralleldir.

Berilgan:

P

tekislik

$$AB \perp P, CD \perp P.$$

Isbot qilish kerak:

$$AB \parallel CD \text{ ekanligini.}$$

Isbot: Teskarisini, ya'ni AB va CD to'g'ri chiziqlar parallel emas deb faraz qilamiz. U vaqtda D nuqtadan AB ga parallel to'g'ri chiziq o'tkazamiz.

Farazimizga asosan bu DC dan farqli DC_1 to'g'ri chiziq bo'ladi. Yuqoridagi to'g'ri teorema asosan DC_1 to'g'ri chiziq P tekislikka perpendikulyar bo'ladi. Endi CD va C_1D dan Q tekislikni o'tkazamiz va uning P tekislik bilan kesishish chizig'i DE ni hosil qilamiz. Yuqoridagi teorema asosan $C_1D \perp P$ bo'lgani uchun $\angle C_1DE$ to'g'ri burchakdir. Endi shartga ko'ra $CD \perp P$ bo'lgani uchun $\angle CDE$ ham to'g'ri burchak bo'ladi. Shunday qilib, Q tekislikdagi DE to'g'ri chiziqqa uning D nuqtasidan DC va DC_1 dan iborat ikkita perpendikulyar o'tkazilgan bo'lib chiqadi. Bu esa mumkin emas, shuning uchun ham AB va CD to'g'ri chiziqlarni parallel emas deb bo'lmaydi.

Berilgan teorema teskari teoremani tuzishni va ularni isbot qilishga o'rgatish natijasida o'quvchilarning matematik bilimlari mustahkamlanadi va pirovard natijada ta'lim jarayoni yanada samarali bo'ladi.

Odatda matematika kursida shunday teoremlar uchraydiki, ularni bir necha usullar bilan isbot qilish mumkin bo'ladi. Quyida bunday teoremlarga misol sifatida ikki burchak yug'indisi va ayirmasining sinusi haqidagi teoremani keltiramiz:

Teorema. Ikki burchak yig'indisining sinusi birinchi burchak sinusi bilan ikkinchi burchak kosinusi ko'paytmasiga, ikkinchi burchak sinusi bilan birinchi burchak kosinusi ko'paytmasini qo'shilganiga teng, ya'ni

$$\sin(\alpha + \beta) = \sin\alpha \cdot \cos\beta + \cos\alpha \cdot \sin\beta$$

Isbot: ABC uchburchak olamiz va uning B uchidan BD balandlik o'tkazamiz.

$$\text{Chizmadan } S_{ABD} = \frac{1}{2} \cdot ch \cdot \sin\alpha;$$

$$S_{BDC} = \frac{1}{2} \cdot ah \cdot \sin\beta;$$

$$S_{ABC} = \frac{1}{2} \cdot ac \cdot \sin(\alpha + \beta).$$

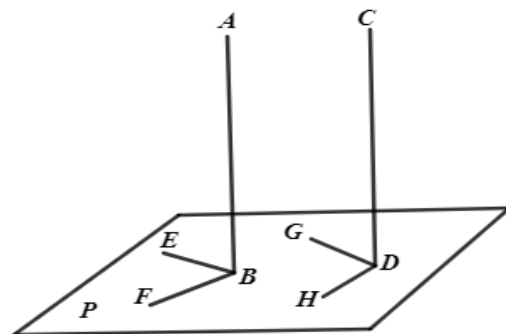
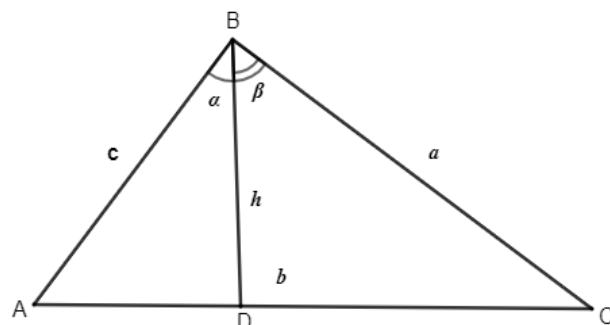
$$\text{Ikkinchi tomondan } S_{ABC} = S_{ABD} + S_{BCD} = \frac{1}{2} \cdot ch \cdot \sin\alpha + \frac{1}{2} \cdot ah \cdot \sin\beta. \quad ac \sin(\alpha + \beta) =$$

$chsina + ahsin\beta$. Bu tenglikning har ikkala tomonini hadma-had ac ga bo'lamiz.

$$\sin(\alpha + \beta) = \frac{h}{a} \sin\alpha + \frac{h}{c} \sin\beta.$$

$\triangle ABD$ dan $\frac{h}{c} = \cos\alpha$ va $\triangle BDC$ dan $\frac{h}{a} = \cos\beta$. $\frac{h}{c}$ va $\frac{h}{a}$ larni o'rniga ifodalarini qo'yamiz va $\sin(\alpha + \beta) = \frac{h}{c}$ dan quyidagiga ega bo'lamiz:

$$\sin(\alpha + \beta) = \sin\alpha \cdot \cos\beta + \cos\alpha \cdot \sin\beta.$$

2-usul. $\sin(\alpha + \beta) = \sin\alpha \cdot \cos\beta + \cos\alpha \cdot \sin\beta$ formulani keltirib chiqarish uchun dastlab $\cos(\alpha - \beta) = \cos\alpha \cdot \cos\beta + \sin\alpha \cdot \sin\beta$ formulani keltirib chiqaramiz. Buning uchun tekislikda to'g'ri burchakli Dekart koordinatalar sistemasini olamiz.

OB va OA to'g'ri chiziqlarda uzunliklari 1 ga teng OM va ON kesmalarni ajratamiz. XOY to'g'ri burchakli koordinatalar sistemasida M nuqtaning koordinatalari $(\cos\alpha; \sin\alpha)$ va N nuqtaning koordinatalari $(\cos\beta; \sin\beta)$ bo'ladi. $MN = d_1$ deylik. U holda

$$d_1^2 = (\cos\alpha - \cos\beta)^2 + (\sin\alpha - \sin\beta)^2 = \cos^2\alpha - 2\cos\alpha \cdot \cos\beta + \cos^2\beta + \sin^2\alpha - 2\sin\alpha \cdot \sin\beta + \sin^2\beta = 2 - 2(\cos\alpha \cdot \cos\beta + \sin\alpha \cdot \sin\beta).$$

Endi BOC koordinatalar sistemasida $MN = d_2$ masofani topamiz. Bu sistemada $M[\cos(\alpha - \beta); \sin(\alpha - \beta)]$ va $N(1; 0)$ bo'ladi.

$$d_2^2 = MN = [\cos(\alpha - \beta) - 1]^2 + [\sin(\alpha - \beta) - 0]^2 = \cos^2(\alpha - \beta) - 2\cos(\alpha - \beta) + 1 + \sin^2(\alpha - \beta) = 2 - 2\cos(\alpha - \beta).$$

$d_1^2 = d_2^2$ bo'lgani uchun quyidagiga ega bo'lamiz:

$$2(1 - \cos\alpha \cdot \cos\beta - \sin\alpha \cdot \sin\beta) = 2[1 - \cos(\alpha - \beta)],$$

$$\cos(\alpha - \beta) = \cos\alpha \cdot \cos\beta + \sin\alpha \cdot \sin\beta.$$

Keltirish formulasiga asosan

$$\sin(\alpha + \beta) = \cos\left[\frac{\pi}{2} - (\alpha + \beta)\right] = \cos\left[\left(\frac{\pi}{2} - \alpha\right) - \beta\right] = \cos\left(\frac{\pi}{2} - \alpha\right) \cdot \cos\beta + \sin\left(\frac{\pi}{2} - \alpha\right) \cdot \sin\beta = \sin\alpha \cdot \cos\beta + \cos\alpha \cdot \sin\beta.$$

Demak, $\sin(\alpha + \beta) = \sin\alpha \cdot \cos\beta + \cos\alpha \cdot \sin\beta$.

3-usul. Birlik aylana olamiz va unda $P_0, P_\alpha, P_{-\beta}$ va $P_{\alpha+\beta}$ nuqtalarni tanlaymiz. Birlik aylanadagi $P_\alpha, P_{-\beta}, P_{\alpha+\beta}$ nuqtalarning koordinatalari quyidagilardan iborat:

$$P_\alpha(\cos\alpha; \sin\alpha), P_{-\beta}(\cos\beta; -\sin\beta), P_{\alpha+\beta}[\cos(\alpha + \beta); \sin(\alpha + \beta)].$$

Birlik aylanadan $|P_0 P_{\alpha+\beta}| = |P_\alpha P_{-\beta}|$ ekanligi ravshan (P_0 va $P_{\alpha+\beta}$ nuqtalar $P_{-\beta}$ va P_α nuqtalarni O markazli β burchakka burishdagi obrazlari). Endi $|P_0 P_{\alpha+\beta}|$ va $|P_\alpha P_{-\beta}|$ masofalarni topamiz. Ikki nuqta orasidagi masofani topish formulasidan foydalanamiz:

$$\sqrt{[\cos(\alpha + \beta) - 1]^2 + \sin^2(\alpha + \beta)} = \sqrt{(\cos\alpha - \cos\beta)^2 + (\sin\alpha + \sin\beta)^2};$$

$$\cos^2(\alpha + \beta) - 2\cos(\alpha + \beta) + 1 + \sin^2(\alpha + \beta) = \cos^2\alpha - 2\cos\alpha \cos\beta + \cos^2\beta + \sin^2\alpha + 2\sin\alpha \sin\beta + \sin^2\beta,$$

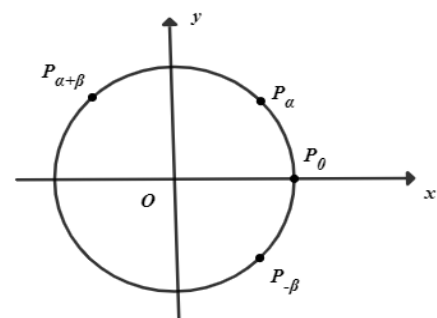
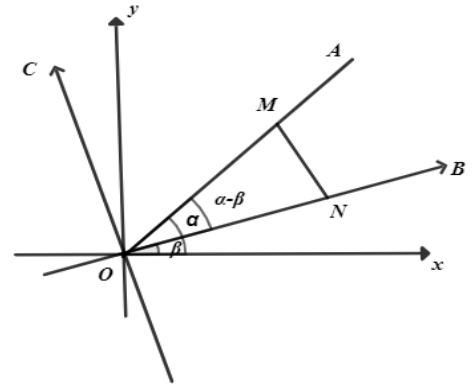
$$2 - 2\cos(\alpha + \beta) = 2 - 2(\cos\alpha \cdot \cos\beta - \sin\alpha \cdot \sin\beta),$$

$$\cos(\alpha + \beta) = \cos\alpha \cdot \cos\beta - \sin\alpha \cdot \sin\beta$$

Keltirish formulasidan foydalanib quyidagi formulani hosil qilamiz:

$$\sin(\alpha + \beta) = \sin\alpha \cdot \cos\beta + \cos\alpha \cdot \sin\beta.$$

Shunday qilib, biz bu yerda bitta teoremani uch hil usul bilan isbot qilish mumkinligini ko'rsatdik. Birinchi usulda teoremani isbot qilishda o'quvchilar uchburchakning yuzini topish formulasi va trigonometrik funksiyalarning ta'riflaridan foydalanadilar. Ikkinchi usulda esa koordinata o'qlarini burish va ikki nuqta orasidagi masofani topish formulasidan hamda keltirish formulasidan foydalanadilar. Uchinchi usulda esa birlik aylana va undagi yoylarning

hossalaridan foydalanadilar. O'quvchilar har uchala usulni taxlil qilib, ulardan qaysi biri qulay ekanligini aniqlaydilar.

Teoremlarni bir necha xil usul bilan isbot qilish jarayonida o'quvchilarning fikrlash qobiliyatlari yanada rivojlanadi. Shuning uchun ham umumiy o'rta ta'lim maktablari matematika kursida o'quvchilarni teoremlarni bir necha xil usullar bilan isbotlashga o'rgatish kerak.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 9 iyuldagi 4387 sonli qarori.
2. C.Alixonov. Matematika o'qitish metodikasi. T.: "O'qituvchi", 2008 y. – 357 b.
3. A.N.Kolmogorov va boshqalar. Algebra va analiz asoslari. T.: "O'qituvchi", 1981 y. – 333 b.
4. Е.С.Кочетков, Е.С. Кочеткова. Алгебра и элементарные функции. Часть 2. М.: Просвещение, 1980. – 285 с.
5. A.P.Kiselyov. Geometriya. II-qism. T.: "O'qituvchi", 1974 y. – 112 b.

Nazarova Matluba Feruzbek qizi,
Musiqqa ta'limi va san'at yo'nalishi
E-mail: matluba0727@gmail.com
Ilmiy rahbar: **Allayarova Nargiza Narimanovna,**
Urganch davlat pedagogika instituti katta o'qituvchisi

UMUMTA'LIM MAKTABLARI MUSIQA DARSLARIDA ZAMONAVIY KOMPYUTER DASTURLARIDAN FOYDALANISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada umumta'lim maktablari musiqa darslarida zamonaviy raqamli ta'lim dasturlaridan foydalanishning metodik asoslari yoritilgan. Tadqiqotda raqamli pedagogika, multimediya texnologiyalari va interaktiv o'qitish metodlari asosida musiqa darslarining samaradorligini oshirish yo'llari tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalarini shakllantirishda raqamli resurslar va onlayn platformalarning o'rni, o'qituvchi faoliyatini avtomatlashtirish hamda baholash jarayonlarini optimallashtirish imkoniyatlari metodik jihatdan asoslab berilgan. Raqamli ta'lim dasturlarini musiqa faniga integratsiya qilish o'quvchilarning ijodiy faoliyatini kuchaytirish va musiqiy savodxonligini oshirishga xizmat qilishi aniqlangan.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, raqamli ta'lim, kompyuter dasturlari, multimediya, ijodiy kompetensiya, interaktiv metodika, raqamli pedagogika, innovatsion yondashuv.

Аннотация. В данной статье раскрываются методические основы использования современных цифровых образовательных программ на уроках музыки в общеобразовательных школах. В исследовании анализируются пути повышения эффективности уроков музыки на основе цифровой педагогики, мультимедийных технологий и интерактивных методов обучения. Кроме того, в статье обоснована роль цифровых ресурсов и онлайн-платформ в формировании навыков самостоятельной работы учащихся, возможности автоматизации деятельности учителя и оптимизации процессов оценивания. Установлено, что интеграция цифровых образовательных программ в преподавание музыки способствует развитию творческой активности учащихся и повышению их музыкальной грамотности.

Ключевые слова: музыкальное образование, цифровое обучение, компьютерные программы, мультимедиа, творческая компетенция, интерактивная методика, цифровая педагогика, инновационный подход.

Annotation. This article highlights the methodological foundations of using modern digital educational programs in music lessons at general education schools. The study analyzes ways to enhance the effectiveness of music lessons through digital pedagogy, multimedia technologies, and interactive teaching methods. Furthermore, the article methodically substantiates the role of digital resources and online platforms in developing students' independent learning skills, the automation of teachers' activities, and the optimization of assessment processes. It has been determined that the integration of digital educational programs into music education contributes to strengthening students' creative activity and improving their musical literacy.

Key words: music education, digital learning, computer programs, multimedia, creative competence, interactive methodology, digital pedagogy, innovative approach.

Kirish. So'nggi yillarda umumta'lim maktablarida ta'lim mazmuni kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv asosida qayta ko'rib chiqilayotgani fonida musiqa ta'limi ham metodik, texnologik va mazmuniy jihatdan yangilanishni talab qilmoqda. Raqamli transformatsiya jarayonlari nafaqat axborot almashinuvi va boshqaruv tizimlarini, balki darsning ichki didaktik mexanizmlarini ham tubdan o'zgartirdi: o'quvchi endi tayyor bilimni

qabul qiluvchi emas, balki ijodiy tajriba va hamkorlikda ma'no yaratadigan subyekt sifatida ko'rilmogda. Shu nuqtai nazardan, zamonaviy raqamli ta'lim dasturlarini musiqa darslariga didaktik asos bilan integratsiya qilish o'quvchi shaxsini ijodkor sifatida shakllantirish, musiqiy savodxonlik va eshituv madaniyatini bosqichma-bosqich rivojlantirish uchun muhim imkoniyatlar ochadi.

Musiqa darsi tabiatiga ko'ra ko'p modallik: unda eshitish, ko'rish, motorika, nutq va hissiy tajriba birlashadi. An'anaviy vositalar bu ko'p qatlamli tajribani to'liq qo'llab-quvvatlay olmasligi mumkin, xususan, o'quvchilarning turli darajadagi ehtiyojlari va uslubiy preferensiyalarini qamrab olishda cheklovlar yuzaga keladi. Raqamli dasturlar - nota terish, audio tahrir, eshituv va ritm mashqlari, virtual cholg'ular, onlayn hamkorlik va portfolio baholash platformalari - ayni shu multimodal tabiatni kuchaytiradi: ular musiqiy hodisani ko'rish-tasavvur qilish, tinglab farqlash, ijroda sinash va kompozitsion tajriba orqali qayta yaratish (kreativ rekonstruksiya) imkonini beradi. Demak, raqamli vositalar o'qituvchi uchun oddiy "qo'shimcha effektlar" emas, balki didaktik dizaynning markaziy komponentiga aylanadi.

XXI asr ko'nikmalarini shakllantirish, xususan, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash, hamkorlik va raqamli savodxonlikni rivojlantirish - musiqa ta'limining dolzarb vazifasidir. Shu maqsadda texnologiya-pedagogika-mazmun modeli o'qituvchidan texnik vositani tanlashni emas, balki aynan musiqiy mazmunni (masalan, polifoniya, metroritm, garmoniya, tembr) o'quvchi psixologiyasi va dars metodikasi bilan uyg'unlashtirgan holda texnologik echimlarni moslashtirishni talab qiladi. SAMR modeli esa integratsiya chuqurligini baholashga yordam beradi: raqamli vosita oddiy substitutsiya darajasida qolib ketayaptimi yoki darsni qayta dizayn qilib, yangi turdagi ijodiy vazifalar, tamoyillari orqali esa kontentni bir necha rejimda taqdim etish, ifodalash va motivatsiyani qo'llab-quvvatlash orqali inklyuzivlikni ta'minlash mumkin: eshituvda qiyinchilik bor o'quvchi vizual spektrogramma va haptik ritm mashqlari bilan, boshlang'ich darajadagi o'quvchi esa soddalashtirilgan looplar orqali muvaffaqiyat hissini his qiladi.

Pandemiya davridan so'ng shakllangan gibrid va masofaviy o'qitish tajribasi raqamli vositalarning barqaror didaktik qiymatga ega ekanini ko'rsatdi. Endilikda darsdan tashqari vaqt ham o'quv faoliyatining bir qismiga aylandi: o'quvchi uyda metronom bilan intonatsiya mashqlari bajaradi, onlayn guruhda "call-and-response" ritm o'yinlarini sinaydi, o'z ishlanmalarini elektron portfolio ga joylaydi. Bu esa baholashni ham o'zgartiradi: an'anaviy yakuniy nazoratga qo'shimcha ravishda formatif baholash, o'zini-o'zi baholash, tengdosh bahosi va analitika (ishtirok faolligi, takroriy urinishlar, vaqt bo'yicha taraqqiyot) orqali o'quvchining rivojlanish trayektoriyasi aniqlashadi. Shunday qilib, raqamli ta'lim dasturlaridan foydalanish nafaqat natijani, balki jarayonni ham shaffof va kuzatiladigan qiladi.

Biroq raqamli integratsiya shunchaki dastur nomlarini ro'yxatlash emas, balki metodik muvofiqlikni ta'minlashni talab qiladi. Har bir vosita didaktik maqsad bilan bog'lanishi kerak: MuseScore nota savodxonligini, garmonik tahlilni va orkestratsiya prinsiplarini vizual asosda mustahkamlashga; EarMaster intonatsiya, intervallar va ritmni individual adaptatsiya qilingan mashqlar orqali rivojlantirishga; Audacity va BandLab esa timbral tajriba, mikstaj va elementar prodyuserlik savodxonligini shakllantirishga xizmat qiladi. Flat.io kabi onlayn muharrirlar esa real vaqt rejimida hamkorlikni ta'minlab, sotsiokonstruktiv yondashuvni kuchaytiradi: o'quvchilar hamkorlikda kompozitsiya qiladi, muhokama qiladi, tahrir qiladi va yakuniy ijro uchun tayyorlaydi.

Raqamli muhitda xavfsizlik, mualliflik huquqi va madaniy-etika masalalari ham birdek muhim. Musiqiy kontentdan foydalanishda litsenziya turlari, sitata va moslashtirish tartiblari, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish, raqamli iz (digital footprint) madaniyati mustahkam ko'nikma sifatida o'rgatilishi lozim. Aks holda, pedagogik muvaffaqiyatni texnik eforiya soya qiladi: "yangi" vosita darsning maqsadini emas, balki o'zini namoyish etishga xizmat qilib

qoladi. Shu bois o'qituvchining raqamli-pedagogik kompetensiyasini rivojlantirish, metodik qo'llanmalar va chek-listlar bilan ta'minlash, infratuzilma va internet barqarorligini kafolatlash - muvaffaqiyat shartidir.

Musika ta'limi mazmunini STEAM nuqtai nazaridan ko'rib chiqish ham integratsiyani mazmunan boyitadi. Akustika, to'lqinlar fizikasi, raqamli signalni qayta ishlash, algoritmik kompozitsiya (masalan, generativ ritm naqshlari), hatto elementar kodlash orqali musiqa va tabiiy-ilmiy savodxonlik o'zaro mustahkamlanadi. Bu yondashuv o'quvchida fanlararo bog'liqlikni ko'rish, musiqiy hodisani ilmiy tushunchalar bilan izohlash va shu jarayonda estetik did bilan bir qatorda tadqiqotchilik kompetensiyasini rivojlantiradi.

Shunday qilib, ushbu maqolaning dolzarbligi uch omil bilan belgilanadi: birinchidan, umumta'lim maktabi sharoitida raqamli ta'lim dasturlarini musiqa darslari didaktikasi bilan tizimli integratsiyalash zarurati; ikkinchidan, o'qituvchi va o'quvchi kompetensiyalarini uyg'un rivojlantirish orqali inklyuziv va motivatsion muhit yaratish ehtiyoji; uchinchidan, nazariy asoslar va amaliy vositalar o'rtasida uzviy bog'liqlikni ta'minlovchi metodik modelga bo'lgan talab. Maqolada ana shu ehtiyojlar asosida darsning motivatsiya-idrok-ijod-refleksiya bosqichlari bo'yicha raqamli vazifalar matritsasi, baholash mezonlari va xavfsizlik/etik chek-listlari taklif etiladi; tajriba-sinov natijalari esa taklif etilayotgan yondashuvning samaradorligini tahlil qilishga xizmat qiladi. Zamonaviy raqamli ta'lim dasturlaridan oqilona foydalanish musiqa darsini "ko'rgazmali-illyustrativ" bosqichdan "ijodiy-tadqiqotiy" bosqichga ko'taradi: o'quvchi nafaqat tinglaydi va takrorlaydi, balki yaratadi, tahlil qiladi, baholaydi va baham ko'radi. Aynan shu o'zgarish musiqiy ta'limning tarbiyaviy, estetik va ijtimoiy vazifalarini bugungi kun talablari bilan uyg'unlashtiradi hamda maktabda raqamli madaniyat poydevorini mustahkamlaydi.

Adabiyotlar va manbalar tahlili:

Umumta'lim maktablari musiqa darslarida zamonaviy raqamli ta'lim dasturlaridan foydalanish masalasi hozirgi davrda dunyo miqyosida keng ilmiy muhokama qilinayotgan dolzarb mavzulardan biridir. So'nggi yillarda ko'plab xorijiy va mahalliy tadqiqotlar raqamli texnologiyalarni musiqa ta'limi jarayoniga integratsiyalash orqali o'quvchilarda musiqiy eshituv, ijodkorlik, tahliliy fikrlash va kommunikativ kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlarini yoritib bermoqda.

Xorijiy tadqiqotlar tahlili:

J. Savage o'zining "Teaching Music with Technology" asarida [1] musiqa darslarini raqamli muhitda tashkil etishning asosiy tamoyillarini bayon etadi. Muallifning fikricha, kompyuter dasturlari nafaqat tovushlarni qayta ishlash, balki o'quvchini faol ijodkor sifatida shakllantirish uchun vosita sifatida qaralishi lozim. Shunga o'xshash yondashuvni D. Ruthmann va P. Tobias [2] ham ilgari surib, raqamli vositalarning musiqiy tajribani shaxsiylashtirish va refleksiv o'rganishga xizmat qilishini asoslab bergan.

Musiqa darslarida MuseScore, EarMaster, BandLab, Audacity, GarageBand kabi dasturlardan foydalanish metodikasi Yevropa va AQShdagi musiqa o'qituvchilari tomonidan keng o'rganilmoqda. Masalan, D. Williams [4] raqamli studiyalar o'quvchilarga professional musiqiy jarayonni virtual muhitda modellashtirish imkonini berishini ko'rsatadi. Unga ko'ra, o'quvchi "passiv tinglovchi"dan "aktiv ijodkor"ga aylanadi.

Mahalliy va mintaqaviy manbalar tahlili:

O'zbekiston va O'rta Osiyoda raqamli ta'lim tizimi, jumladan, musiqa fanida innovatsion yondashuvlar bo'yicha bir qator ilmiy ishlanmalar yaratilmoqda. Jumladan, A. Mamatqulov "Raqamli ta'lim texnologiyalarini umumta'lim fanlariga integratsiya qilishning metodik asoslari" nomli ishida [5] multimedia, simulyatsiya va interaktiv platformalarning o'quvchi motivatsiyasiga ijobiy ta'sirini tahlil qilgan.

Shuningdek, N. Sodiqova tomonidan olib borilgan "Musiqa madaniyati fanini raqamli muhitda o'qitishning innovatsion usullari" nomli tadqiqotda [6] Audacity va MuseScore

dasturlaridan foydalanish orqali o'quvchilarda musiqiy savodxonlikni rivojlantirish samaradorligi eksperimental asosda o'rganilgan. Natijalar raqamli vositalar o'quvchilarning tinglash va ijro ko'nikmalarini sezilarli darajada yaxshilashini ko'rsatgan.

Ilmiy yondashuvlar va nazariy asoslar.

Musika ta'limida raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha ko'plab nazariy yondashuvlar shakllangan. Ularning eng muhimlari quyidagilardir:

Konstruktivistik yondashuv – o'quvchi o'z bilimini faol tajriba asosida yaratadi (Bruner) [7];

SAMR modeli – texnologiyani o'qitish jarayoniga integratsiya qilish bosqichlari (Puentedura) [3];

Barcha o'quvchilar uchun kirish imkoniyatini ta'minlovchi dizayn tamoyillari.

Bu yondashuvlar musiqa fanida differensial yondashuvni, inklyuzivlikni, ijodiy ifodani va tahliliy fikrlashni qo'llab-quvvatlashga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli ta'lim dasturlaridan foydalanish musiqa darslarining metodik mazmunini boyitadi, o'quvchilarda mustaqil o'rganish, tahlil qilish, ijodiy kompozitsiya yaratish va baholash ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, metodik tizimning muvaffaqiyati o'qituvchining raqamli kompetensiyasiga, texnik infratuzilma darajasiga va o'quv jarayonini shaxsga yo'naltirilgan tamoyillar asosida tashkil etilishiga bevosita bog'liq.

Muhokama.

Raqamli ta'lim dasturlarini musiqa darslariga integratsiya qilish, bir tomondan, darsni "ko'rgazmali" bosqichdan "ijodiy-tadqiqotiy" bosqichga ko'taradi, ikkinchi tomondan esa o'qituvchidan puxta didaktik dizayn va aniq metodik mantiqni talab qiladi. Amaliyot shuni ko'rsatadiki, texnologiya o'zi bilan-o'zi natija bermaydi: u faqat mazmun (musiqiy material), metod (o'qitish usuli) va baholash (o'qish dalillari) bilan uyg'unlashgandagina ta'sirchan bo'ladi.

SAMR modeli esa integratsiyaning chuqurligini tanqidiy baholashga yordam beradi. Substitutsiya darajasida o'qituvchi oddiy nota daftarini MuseScore bilan almashtiradi – qulay, lekin transformatsion emas. Augmentatsiyada esa o'quvchi dinamik belgilar va artikulyatsiya effektlarini eshitib ko'radi, o'z ijrosini MIDI orqali solishtiradi. Modifikatsiya bosqichida topshiriqning o'zi qayta dizayn qilinadi: masalan, bir tema turli uslublarda (klassik, etno, estrada) orkestratsiya qilinadi va sinf ichida peer-review asosida muhokama qilinadi. Transformatsiyada esa avval mumkin bo'lmagan faoliyat paydo bo'ladi: turli sinflar onlayn kooperatsiyada bitta musiqiy albom yaratadi, treklarga muqova tayyorlaydi, annotatsiyalar yozadi va ijodiy portfolioni maktabning raqamli galereyasida taqdim etadi. Bu bosqichda raqamli vosita darsni nafaqat qulaylashtiradi, balki ma'nosini kengaytiradi.

Shu bilan birga, integratsiya jarayonida bir nechta muammoli nuqtalar ko'zga tashlanadi. Birinchisi, "texno-euforia" – dastur nomlari ko'paygani sari metodik maqsad "ko'rinmay" qolishi xavfi. Bunga qarshi choralar: har bir dars uchun bitta asosiy kompetensiya (masalan, ritmni notaga to'g'ri ko'chirish) va bitta asosiy vosita tanlanadi; qolgan vositalar yordamchi rolida qoladi. Ikkinchisi, infratuzilma va qurilma tengsizligi: barcha sinflarda bir xil darajada internet va qurilmalar bo'lmashligi mumkin. Bu holatda stansiyalar usuli va siyosatining ehtiyotkor joriy etilishi, shuningdek oflayn ishlaydigan dasturlardan foydalanish muvozanat yaratadi. Uchinchi muammo – mualliflik huquqi va axloqiy me'yorlar: "remiks madaniyati" o'quvchilarni plagiatni "ijod" deb tushunishga undab qo'yishi mumkin.

Baholash masalasi ham qayta ko'rib chiqilishni talab qiladi. Raqamli muhitda faqat yakuniy ijro emas, balki jarayon – iteratsiyalar soni, qayta yozishlar, tahrir izlari, tengdosh fikrlari – ham "o'qish dalillari"ga aylanadi. Rubrikalar ijodiylik (g'oya yangiligi, struktura), musiqiy savodxonlik (nota savodi, garmoniya), texnik sifat (balans, dinamika, tozalash) va hamkorlik (rol taqsimoti, vaqtni boshqarish) ko'rsatkichlarini alohida baholashi kerak. Bunday

yondashuv o’quvchini “nota xatosi” bilan chegaralab qo’ymaydi, balki musiqiy tafakkur jarayonini qadrlaydi.

Mavzuning yana bir muhim qismi – o’qituvchi kompetensiyasi. Ko’plab muvaffaqiyatsiz tajribalar dastur murakkabligi tufayli emas, balki o’qituvchining vaqt menejmenti va ssenariy dizayni yetishmasligi sabab yuz beradi. Shuning uchun professional rivojlanish dasturlari uch yo’nalishda bo’lishi maqsadga muvofiq: texnik savodxonlik, didaktik dizayn, baholash va analitika (portfoliolarni tahlil qilish, formatif baholash izohlarini yozish).

Mahalliy musiqiy merosni (maqom, doston, an’anaviy cholg’ular) raqamli muhitga olib kirish esa mazmuniy legitimlikni oshiradi. Masalan, maqomdan kichik usuliy bo’laklarni MIDI shaklida rekonstruksiya qilib, temblarni milliy cholg’ular plaginlari bilan almashtirish o’quvchida “o’z” musiqa manzarasini zamonaviy texnologiyada ko’rish imkonini beradi. Bu nafaqat motivatsiyani oshiradi, balki madaniy identifikatsiyani ham mustahkamlaydi. Bunda etnopedagogik qarashlar va zamonaviy prodyuserlik usullarining uchrashuvi darsni mazmunan boyitadi.

Xavfsizlik masalalariga to’xtalsak, raqamli izni boshqarish (parol gigiyenasi, jamoaviy loyihalarda ruxsat darajalari), shaxsiy ma’lumotlarni himoya qilish va “onlayn xulq” qoidalari dars ssenariysiga integratsiya qilinishi shart. Aks holda, sinfdagi ijodiy hamkorlik kutilmagan nizolar va noxush holatlarga sabab bo’lishi mumkin. Oddiy chek-listlar, rollar matritsasi va loyiha shartnomalari (team contract) buni oldini oladi.

Xulosa sifatida aytganda, zamonaviy raqamli ta’lim dasturlarini musiqa darslariga kiritish – bu texnologiya tanlash emas, balki o’qitish falsafasini yangilashdir. Darsning maqsadi ijodiy fikrlovchi, musiqiy savodxon, hamkorlikka ochiq va raqamli madaniyatga ega shaxsni tarbiyalash bo’lsa, texnologiya shu maqsadga xizmat qilishi kerak. Shunday yondashuvda dars bosqichlari motivatsiya–idrok–ijod–refleksiya mantiqida oqadi; baholash jarayonni ko’radi; UDL inklyuzivlikni kafolatlaydi; SAMR transformatsiyani o’lchaydi; TPACK esa o’qituvchining qarorlarini nazariy asoslaydi. Eng muhimi, texnologiya darsning “markazi”ga emas, o’quvchining ijodiy taraqqiyotiga xizmat qiladigan “skafold”ga aylanadi. Shu holda raqamli integratsiya barqaror natija beradi va musiqa fani maktabda haqiqiy ijod markaziga aylanishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro’yxati.

1. Савидж Дж. Обучение музыке с использованием технологий. – Лондон: Routledge, 2019. – 245 с.
2. Ruthmann A., Tobias E. Teaching Music through Technology and Creativity. – New York: Oxford University Press, 2021. – 310 p.
3. Puentedura R. SAMR: A Model for Technology Integration. – 2018. – URL: <https://hippasus.com/rrpweblog/archives/>
4. Williams D. Creating Music in Digital Environments: New Pedagogical Possibilities. – Music Education Research Journal. – 2020. – Vol. 22(3). – P. 315–329.
5. Маматкулиев А. Raqamli ta’lim texnologiyalarini umumta’lim fanlariga integratsiya qilishning metodik asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 180 b.
6. Содиқова Н. Musiqa madaniyati fanini raqamli muhitda o’qitishning innovatsion usullari. – Toshkent: O’zMU nashriyoti, 2022. – 152 b.
7. Bruner J. The Process of Education. – Cambridge, MA: Harvard University Press, 1977. – 200 p.

*Sapayev Azizbek Bahram o'g'li,
Urganch davlat pedagogika instituti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrasi Stajyor o'qituvchisi*

INTEGRATIV YONDASHUVLAR ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNING MANTIQUIY FIKRLASH QOBILIYATINI RIVOJLANTIRISHNING HOZIRGI HOLATI

Annotatsiya. Maqolada bo'lajak o'qituvchilarda mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning hozirgi holati integrativ yondashuvlar kontekstida tahlil qilinadi. Hamda, muammoli va loyiha-asosli ta'lim, raqamli vositalar bilan qo'llab-quvvatlangan aralash o'qitish modellarining samaradorligi taqqosiy o'rganildi. Oliy ta'lim amaliyotida mantiqiy operatsiyalar (taqqoslash, tahlil, sintez, deduksiya-induksiya, mantiqiy dalillash)ni rivojlantirishga yo'naltirilgan topshiriqlar dizayni, baholash mezonlari va diagnostika vositalarining yetarlilik darajasi baholandi.

Kalit so'zlar: integrativ yondashuv; mantiqiy fikrlash; fanlararo integratsiya; muammoli ta'lim; loyiha-asosli ta'lim; aralash o'qitish; metakognitsiya; baholash mezonlari; raqamli pedagogika.

Аннотация. В статье анализируется современное состояние развития логического мышления будущих учителей в контексте интегративных подходов. Рассмотрены и сравнительно изучены эффективность проблемного и проектно-ориентированного обучения, а также моделей смешанного обучения, поддерживаемых цифровыми средствами. В практике высшего образования оценены достаточность проектирования заданий, направленных на развитие логических операций (сравнение, анализ, синтез, дедукция-индукция, логическое доказательство), а также критерии оценивания и диагностические инструменты.

Ключевые слова: интегративный подход; логическое мышление; междисциплинарная интеграция; проблемное обучение; проектное обучение; смешанное обучение; метакогниция; критерии оценивания; цифровая педагогика.

Abstract. The article analyzes the current state of developing logical thinking skills among future teachers within the framework of integrative approaches. The effectiveness of problem-based and project-based learning, as well as blended learning models supported by digital tools, is comparatively examined. In higher education practice, the adequacy of task design aimed at developing logical operations (comparison, analysis, synthesis, deduction-induction, logical reasoning), along with evaluation criteria and diagnostic tools, has been assessed.

Key words: integrative approach; logical thinking; interdisciplinary integration; problem-based learning; project-based learning; blended learning; metacognition; assessment criteria; digital pedagogy.

Kirish. Ta'lim tizimi kundan-kunga murakkablashayotgan zamonda bo'lajak o'qituvchidan faqat fan mazmunini egallash emas, balki muammoni ko'ra olish, mantiqan tahlil qilish, dalil-isbot bilan xulosa chiqarish kabi yuqori darajadagi fikrlash ko'nikmalarini namoyon etish talab etilmoqda. Auditoriyada uchraydigan oddiy savol-"Nega shunday?"-bugun endi "Qanday dalillar buni tasdiqlaydi?", "Qaysi alternativ yechimlar mavjud?", "Bu yechim qaysi sharoitda ishlaydi?" kabi ketma-ket savollarga aylanmoqda. Mantiqiy fikrlash qobiliyati aynan shunday savollar zanjirida charxlanadi: faktni ajratish, bog'liqliklarni ko'rish, sabab-oqibatni aniqlash, qarama-qarshi pozitsiyalarni solishtirish va asoslilik darajasini mezonlar orqali baholash.

Hozirgi oliy ta'lim amaliyoti esa ko'pincha fanlarni alohida "orollar"ga ajratgan holda taklif etadi: fizika-o'z yo'lida, til-o'z yo'lida, pedagogika esa ulardan mustaqil. Natijada talaba mantiqiy apparatni bir fan doirasida o'rganadi-yu, uni real hayotdagi murakkab, ko'p omilli vaziyatlarga ko'chirishda qiynaladi. Integrativ yondashuvlar mazkur uzilishni bartaraf etish uchun vosita bo'lib xizmat qiladi: u nazariy tushunchani turli kontekstlarda sinab ko'rish, fanlararo bog'lanishlarni ochish, bilimni transfer qilish va refleksiv tahlil orqali mantiqiy fikrlashni "faol holat"ga olib kiradi. STEAM loyihasida matematik model bilan estetik dizaynning uchrashuvi, CLIL darsida til vositasida predmet mazmunining ochilishi, muammoli ta'limda esa savolning o'zi yo'l-yo'riq vazifasini bajarishi-bularning barchasi talabaning dalillash, taxmin qilish, verifikatsiya va falsifikatsiya amallarini amaliy mashqqa aylantiradi [1; 214].

Shu bilan birga, integratsiya "o'zi-o'zidan" mantiqiy fikrlashni kafolatlamaydi. O'quv rejalaridagi fragmentatsiya, baholash mezonlarining noaniqligi, dars ishlanmalarida dalillash bosqichining yetarli aks etmasligi, hamda raqamli vositalardan foydalanishda metodik uyg'unlik yetishmasligi ko'p uchraydi. Ba'zan "loyiha" nomi bilan rasmiylashtirilgan topshiriq faqat taqdimotlar yig'indisiga aylanadi: muammo bayoni bor, ammo dalillarni tanlash va ularni mantiqiy bog'lash, qarama-qarshi dalillarni inkor etish yoki integratsiyalash, mezonlar asosida xulosa chiqarish bosqichlari yo'q. Demak, masala nafaqat metodlarda, balki ularning ichki mantiqini ko'rsatib beradigan didaktik dizaynda-savolning sifatida, vazifaning tuzilishida, baholashning shaffofligida.

Bo'lajak o'qituvchining kimligi ertangi maktabning fikrlash madaniyatini belgilaydi. Ular bugun auditoriyada qanday dalillaydi-ertaga o'quvchilari shunday dalillaydi. Shu bois, mantiqiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni ikki yoqlama: bir tomondan, o'qituvchi-talabaning o'zida metakognitiv nazoratni kuchaytirish (men qanday fikr yurityapman? qaysi dalillar men uchun yetarli?), ikkinchi tomondan, ta'lim muhitini bunday fikrlashni talab qiladigan qilib qayta loyihalash. Integrativ yondashuvlar aynan mana shu muhitni yaratadi: real hayotga yaqin, ko'p manbali ma'lumotlar, turli fan tilida ifodalangan dalillar va ularni yagona mantiqiy konstruksiyaga keltirish zarurati.

Ushbu maqola aynan shu kesishmada turadi: integrativ yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning hozirgi holatini ochib berish, kuchli va zaif tomonlarini tahlil qilish, amaliyotga tatbiq etish mexanizmlarini taklif qilish. Biz quyidagi savollarga javob izlaymiz: hozirgi dars va kurs shakllarida mantiqiy operatsiyalar (tahlil, sintez, induksiya, deduksiya, taqqoslash, umumlashtirish, dalillash) qanday darajada "ko'rinadi"? fanlararo integratsiya qaysi sharoitda haqiqiy mantiqiy faoliyatga aylanadi, qaysi holatda esa faqat tashkiliy "ko'rinish" bo'lib qoladi? baholash tizimi mantiqiy fikrlashni qanday rag'batlantiradi yoki aksincha, qaysi elementlari uni susaytiradi? raqamli vositalar (simulyatorlar, ma'lumotlar to'plamlari, kollaborativ muhitlar) mantiqiy dalillash siklini qisqartiradimi yoki chalg'itib yuboradimi?

Taklif etilayotgan yondashuvning markazida "mantiqiy ko'rinadigan" emas, "mantiqiy dalillanadigan" ta'lim amaliyoti turadi. Bu esa kompetensiyaga yo'naltirilgan modul-kurslar, mezonlashtirilgan rubrikalar, fanlararo loyiha portfeli, mikroo'qitish va refleksiv kuzatuv asosidagi mentorlik, hamda dalil sifati va xulosa kuchini farqlay oladigan baholash madaniyatini talab etadi. Maqsad-bo'lajak o'qituvchini nafaqat bilim uzatuvchi, balki dalil madaniyatini shakllantiruvchi, savol berish va isbotlashni qadriyatga aylantiruvchi yetakchiga aylantirish.

Integrativ yondashuvlar-bu modalar ketma-ketligi emas, balki fikrlashni kontekstlar osha sinovdan o'tkazish metodologiyasidir. Agar biz darsni dalilga ochiq, xulosani mezonli, bahoni shaffof, topshiriqni mantiqiy zanjirga ega shaklda loyihalasak, bo'lajak o'qituvchining mantiqiy fikrlashi tabiiy ravishda kuchayadi. Aynan shunday darslar ertangi maktabda tanqidiy va ijodiy fikrlovchi avlodni tarbiyalaydi.

Adabiyotlar va manbalar tahlili. Integrativ yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalasi so'nggi yillarda xalqaro va mahalliy ilmiy adabiyotlarda dolzarb mavzuga aylangan. Adabiyotlarni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, bu masala uchta yo'nalishda izlanmoqda: mantiqiy fikrlash nazariyasi va kognitiv jarayonlar psixologiyasi; integrativ yondashuvlarning pedagogik asoslari; ta'lim texnologiyalarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning amaliy mexanizmlari.

Respublikamizdagi yosh tadqiqotchilar A. Abduqodirov [3; 49], Sh. Yuldashev [4; 224], R. G'ulomovlarning [8; 142] ilmiy ishlarida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish pedagogik kompetensiyaning tarkibiy qismi sifatida talqin qilinadi. Ular ta'limda "fikrlash madaniyati"ni shakllantirishni o'qituvchi tayyorlash jarayonining markaziy vazifasi deb biladilar.

Integratsiya g'oyasi XX asr oxiridan boshlab fanlararo, konseptual va texnologik birlashuv tamoyiliga asoslangan ta'lim modeliga aylangan. J. Beane integrativ ta'limni "haqiqiy muammolarni yechish orqali fanlar o'rtasidagi chegaralarni bartaraf etish" sifatida ta'riflagan [1]. STEAM, CLIL va "cross-curricular approach" kabi yondashuvlar aynan shu nazariy asosga tayanadi.

Mahalliy tadqiqotlarda E. Mamarasulov [5; 212], Z. Xolbekova, D. Rajabov [6; 37] va boshqalar integrativ ta'lim pedagogik texnologiya sifatida talqin qilinadi. Ularning fikricha, integratsiya - bu fanlar o'rtasidagi mazmuniy bog'liqlikni o'quvchi faoliyatiga yo'naltirish orqali yuqori darajadagi tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish vositasi.

Zamonaviy raqamli ta'lim muhitida mantiqiy fikrlashni rivojlantirish AR/VR, simulyatorlar, ma'lumotlar tahlili platformalari va gamifikatsiya elementlari yordamida amalga oshirilmoqda. D. Kolbning tajribaviy o'qitish nazariyasi asosida yaratilgan raqamli modellar talabaning o'rganish jarayonida tahliliy refleksiyaning faollashtiradi [2; 390]. Manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, integrativ yondashuvlar o'qituvchilarda mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning samarali metodologik asosidir, biroq ularning amaliyotga tatbiqi tizimli mexanizmlarni talab etadi. Shu bois, kelgusida bo'lajak o'qituvchilar tayyorlov dasturlarida integrativ-modul kurslar, mantiqiy operatsiyalarni baholovchi rubrikalar va fanlararo loyiha portfellarini joriy etish zarur.

Muhokama. Integrativ yondashuvlar mantiqiy fikrlashni rivojlantirishda "metodlar to'plami" emas, balki o'qitishning umumiy mantiqini qayta qurish zaruratidir. An'anaviy modulda talaba avval tushunchani eshitadi, keyin misol ko'radi, so'ng mashq bajaradi. Integrativ model esa ushbu tartibni teskari aylantiradi: talaba real muammoga duch keladi, yechim izlaydi, dalillarni yig'adi, keyin konseptual tushunchaga qaytib, o'z fikrlash zanjirini tekshiradi. Demak, mantiqiy operatsiyalar - tahlil, taqqoslash, induksiya va deduksiya - darsning "yakuniy bosqichi" emas, balki o'qitishning boshlang'ich motori sifatida ishlaydi. Shu nuqtai nazardan, integratsiyaning sifati "necha fan qo'shildi?" savoli bilan o'lchanmaydi. Asl mezon - dalillashning mustahkamligi: yechimda nechta fan tilidan foydalangani emas, balki dalil va xulosaning o'zaro mosligi, qo'llangan mezonlarning shaffofligidir. Masalan, STEAM loyihasida estetika uchun qilingan dizayn, agar fizik modelning cheklovlarini inobatga olmasa, mantiqiy bo'shliq paydo qiladi; CLIL darsida til jihatdan mukammal taqdimot mazmuniy aniqlik va sabab-oqibatni ko'rsata olmasa, bu ham integratsiya emas, balki parallel faoliyatga aylanadi. Shunday qilib, integrativ yondashuvlarda "ko'rinish" va "dalil" o'rtasidagi tafovutni kamaytirish - muhokamaning markaziy masalasi.

Baholash masalasida ham shunga o'xshash paradoks kuzatiladi: ko'p hollarda natija (tayyor loyiha, taqdimot) baholanadi, ammo natijaga olib kelgan fikrlash jarayoni - dalil tanlash mezonlari, alternativ yechimlarni rad etish sabablari, xulosaning umumlashuv darajasi - soyada qoladi. Agar baholash rubrikalari aynan shu jarayon ko'rsatkichlarini ochib beradigan bo'lsa, talaba "nima uchun shunday o'ylayapman?" degan savolga odat hosil qiladi; bu esa mantiqiy fikrlashning eng muhim belgisi - metakognitiv nazoratni shakllantiradi. Demak, integratsiya samaradorligi baholash madaniyatiga bevosita bog'liq.

Muhokamaning yana bir muhim qatlamini o'qituvchi roli belgilaydi. Integrativ darslarda o'qituvchi "kontent aytuvchi"dan "savol me'mori"ga aylanadi: savolning doirasi, murakkabligi, kontr-misol berish uslubi, izchillikni kuzatish - bular mantiqiy faoliyatni ishga tushiradigan dizayn elementlaridir. Mikroo'qitish (microteaching) va refleksiv kuzatuv asosidagi mentorlik shuni ko'rsatadiki, o'qituvchi o'z savollarini mezonlashtira boshlagan zahoti talabalar dalillarni aniqroq tanlaydi, umumlashtirish va cheklash ko'nikmalari yaxshilanadi. Demak, o'qituvchining metodik tilini standartlashtirish - mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning yashirin kaldirg'ichidir. Shu bilan birga, integratsiyaning amaliyati bir nechta tizimli cheklovlarga duch keladi: o'quv rejalari bo'linmalari, kafedralararo koordinatsiya yetishmasligi, dars yuklamasi va baholash siyosatidagi nomuvofiqliklar. Bu muammolar alohida o'qituvchi sa'y-harakati bilan emas, ta'lim muassasasining siyosiy- tashkiliy qarorlari bilan hal etiladi. Masalan, fanlararo portfelni majburiy talabi bo'lgan modul-kurslar, bir nechta fan vakillari hamkorligida ishlab chiqilgan umumiy rubrikalar, semestr boshida kelishilgan "dalil standartlari" integratsiyani epizodik tashabbusdan tizimli amaliyotga ko'chiradi.

Muhokama natijasida quyidagi tamoyillar aniq ko'rinadi. Birinchidan, integratsiya - bu mazmunni qo'shish emas, dalillash me'yorlarini uyg'unlashtirishdir. Ikkinchidan, baholash jarayonga qaratilgandagina mantiqiy fikrlash o'sadi. Uchinchidan, texnologiya tezkor yechim beradi, ammo dalil sifatini kafolatlamaydi - verifikatsiya/falsifikatsiya bosqichlarini didaktik dizaynga tikish zarur. To'rtinchidan, o'qituvchi savol me'mori sifatida muhim: uning savol arxitekturasini integratsiyaning haqiqiy kuchini belgilaydi. Va nihoyat, tashkilot darajasidagi siyosatlar bo'lmasa, alohida metodik innovatsiyalar barqaror natija bermaydi.

Tahlillar asosida aytish mumkinki, bo'lajak o'qituvchining mantiqiy fikrlashi integrativ yondashuvlarda tabiiy ravishda kuchayadi, biroq bu jarayon o'z-o'zidan sodir bo'lmaydi: didaktik dizayn, baholash me'yorlari, raqamli vazifalar arxitekturasini va institut darajasidagi kelishilgan siyosatlar bir zanjirning halqalari sifatida ishlaganda, integratsiya "ko'rinish"dan "dalil"ga, epizodik tajribadan - barqaror madaniyatga aylanadi. Shu madaniyat ertangi maktabda dalil bilan fikrlaydigan, mezon bilan xulosa qiladigan avlodni tarbiyalaydi.

Xulosa. Tadqiqot shuni ko'rsatadiki, integrativ yondashuvlar - fanlararo mazmunni birlashtirish, real muammolar bilan ishlash va refleksiv tahlilni tizimlashtirish orqali - bo'lajak o'qituvchilarning mantiqiy fikrlashini tabiiy va barqaror tarzda kuchaytiradi. Biroq samaradorlik "necha fan qo'shildi?" mezonini bilan emas, balki dalillash sifati, mantiqiy operatsiyalar ko'rinishchanligi va baholashning shaffof mezonlari bilan belgilanadi. Asosiy natijalar:

Mantiqiy operatsiyalar (tahlil, taqqoslash, induksiya/deduksiya, umumlashtirish) integrativ darslarda yakuniy bosqich emas, balki o'qitishning harakatlantiruvchi "muharriki" sifatida ishlaganda eng yuqori samarani beradi.

Baholash madaniyati jarayonga yo'naltirilganida (dalil tanlash, alternativlarni rad etish sabablari, xulosaning umumlashuv darajasi) metakognitiv nazorat kuchayadi.

Raqamli vositalar dalillash siklini tezlashtirsa-da, verifikatsiya/falsifikatsiya bosqichlari kiritilmagan sharoitda "tez natija illyuziyasi"ni kuchaytirishi mumkin.

O'qituvchi roli "kontent aytuvchi"dan "savol me'mori"ga o'tganda, dalillash me'yorlari standartlashadi va talabalarning mantiqiy fikrlashi sezilarli o'sadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Beane J. A. Curriculum Integration: Designing the Core of Democratic Education. – New York: Teachers College Press, 1997. – 214 p.
2. Kolb D. A. Experiential Learning: Experience as the Source of Learning and Development. – New Jersey: Prentice Hall, 2014. – 390 p.

3. Abduqodirov A. Pedagogik texnologiyalar nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: Fan, 2010. – 256 b.
4. Yuldashev Sh. Pedagogik innovatsiyalar va ijodiy fikrlash. – Toshkent: Ilm Ziyo, 2018. – 224 b.
5. Mamarasulov E. Integrativ ta'lim: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU nashriyoti, 2021. – 212 b.
6. Rajabov D. Fanlararo integratsiyaning ta'lim sifatini oshirishdagi o'rni. // Ta'lim va innovatsiyalar jurnali. – Toshkent, 2022. – № 4. – B. 33–39.
7. Tojiboyeva T., Qodirova N., Hayitova Sh. Integrativ yondashuv asosida mantiqiy fikrlashni rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari. // Pedagogika va psixologiya jurnali. – Toshkent, 2023. – № 2. – B. 45–51.
8. G'ulomov R. Zamonaviy ta'limda fikrlash madaniyati. – Toshkent: Tafakkur, 2019. – 168 b.

Ismoilova Gulnoza Olimboy qizi,
Urganch davlat Pedagogika instituti
Pedagogika va psixologiya kafedrası o'qituvchisi

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA IJTIMOY KOMPETENTLIGINI SHAKLLANTIRISHDA ICHKI TURIZMNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida ichki turizmning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda tajriba-sinov ishlari doirasida O'zbekistonning tarixiy-madaniy obyektlari (muzeylar, qadamjolar, tabiat qo'riqxonalari)ga uyushtirilgan amaliy sayohatlar asosida loyihaviy ta'lim, xizmat-o'rganish, muzey pedagogikasi va interfaol treninglar integratsiyalashgan model sinovdan o'tkazildi. Maqolada ichki turizmni ta'lim jarayoniga integratsiyalashning didaktik shartlari, bosqichlari va samaradorlik mezonlari (motivatsion, kognitiv, faoliyat, refleksiv) hamda ularni o'lchash indikatorlari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: ijtimoiy kompetentlik; ichki turizm; muzey pedagogikasi; loyihaviy ta'lim; kommunikativ ko'nikmalar; madaniyatlararo muloqot; baholash rubrikalari.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические возможности внутреннего туризма в процессе формирования и развития социальной компетентности будущих учителей. В ходе исследования в рамках опытно-экспериментальной работы была апробирована интегрированная модель, включающая проектное обучение, обучение через служение, музейную педагогику и интерактивные тренинги, основанные на практических экскурсиях к историко-культурным объектам Узбекистана (музеи, святыни, природные заповедники). В статье предлагаются дидактические условия, этапы и критерии эффективности интеграции внутреннего туризма в образовательный процесс (мотивационный, когнитивный, деятельностный, рефлексивный) и их индикаторы оценки.

Ключевые слова: социальная компетентность; внутренний туризм; музейная педагогика; проектное обучение; коммуникативные навыки; межкультурная коммуникация; оценочные рубрики.

Abstract. This article analyzes the pedagogical potential of domestic tourism in the process of developing and enhancing social competence among future teachers. Within the framework of experimental research, an integrated model combining project-based learning, service learning, museum pedagogy, and interactive trainings was tested through practical trips to Uzbekistan's historical and cultural sites (museums, shrines, nature reserves). The article proposes the didactic conditions, stages, and effectiveness criteria (motivational, cognitive, activity-based, and reflective) for integrating domestic tourism into the educational process, as well as their corresponding assessment indicators.

Key words: social competence; domestic tourism; museum pedagogy; project-based learning; communication skills; intercultural dialogue; assessment rubrics.

Kirish. Globallashuv, tezkor axborot oqimi va raqamli transformatsiya sharoitida ta'lim tizimida kechayotgan o'zgarishlar bo'lajak o'qituvchilardan faqat predmet bilimlarini emas, balki ijtimoiy muhitda samarali faoliyat yurita olishni, turli ijtimoiy guruhlar bilan muloqot va hamkorlikni yo'lga qo'yishni, madaniyatlararo sezgirlik va fuqarolik mas'uliyatini namoyon etishni talab etmoqda. Boshqacha aytganda, zamonaviy pedagog kadrlarda "ijtimoiy kompetentlik" - shaxsning jamiyatda o'zini tutish, muloqot qilish, hamkorlikda ishlash, nizolarni konstruktiv hal etish, ijtimoiy tashabbus ko'rsatish, madaniy merosga nisbatan ehtiyotkor va mas'uliyatli munosabat bildirish kabi ko'nikmalar majmuasi - markaziy kasbiy sifat sifatida ilgari surilmoqda. Mazkur kompetensiyani auditoriya doirasidagi an'anaviy

o'qitish bilan shakllantirish chegaralangan bo'lib qolmoqda; real ijtimoiy vaziyatlar, jonli muloqot, jamoa amaliyoti va "haqiqiy hayot" kontekstlari bilan boyitilgan ta'limiy muhit talab etiladi.

Shu nuqtai nazardan, ichki turizm - mamlakat hududidagi tarixiy-madaniy obyektlar, tabiiy landshaftlar, ilmiy-ma'rifiy markazlar, zamonaviy ishlab chiqarish va ijtimoiy xizmat ko'rsatish maskanlariga uyushtiriladigan ta'limiy sayohatlar - bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda kuchli pedagogik resurs sifatida namoyon bo'lmoqda. Ichki turizm faqat ekskursiya yoki hordiq emas; u "o'rganish uchun joy" mantig'ida mahalliy muhitni ta'limiy laboratoriyaga aylantiradi. Muzeylar, tarixiy qadamjolar, etnografik an'analar bilan tanishish, mahalliy hamjamiyat vakillari bilan muloqot, ijtimoiy loyihalarda volontyorlik - bularning barchasi talabalarda kommunikativ kompetensiya, hamkorlik, fuqarolik ong, tolerantlik, empatiya, liderlik, tashabbuskorlik va mas'uliyatni tabiiy tarzda uyg'unlashtiradi. Eng muhimi, ichki turizm talabaning shaxsiy tajribasini kengaytiradi, nazariy bilimlarni ijtimoiy amaliyotga bog'laydi, refleksiya orqali o'rganishni o'rganish qobiliyatini kuchaytiradi.

O'zbekiston ta'lim siyosatida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish, hududiy madaniy merosni asrash va targ'ib qilish, mahalliy identitetni mustahkamlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Bu jarayonda ichki turizmning tarbiyaviy va ma'rifiy salohiyati katta: u yoshlarga o'z yurtining tarixiy jihatlarni ko'rish, mahalliy jamiyat bilan bevosita muloqot qilish, ijtimoiy muammolarni idrok etish va ularni hal qilishga doir kichik tashabbuslarni amalga oshirish imkonini beradi. Shunday bo'lsa-da, ichki turizmning oliy pedagogik ta'lim dasturlariga tizimli integratsiyasi yetarlicha yo'lga qo'yilmagan, sayohatlar ko'pincha epizodik tadbirlar darajasida qolmoqda, ularning metodik ta'minoti (maqsad-vazifalar, o'quv natijalari, baholash mezonlari, xavfsizlik protokollari, refleksiv topshiriqlar) esa bir xil darajada ishlab chiqilmagan. Mazkur maqola ana shu bo'shliqni to'ldirishga, ichki turizmning pedagogik imkoniyatlarini nazariy va amaliy asosda yoritishga qaratilgan.

Ichki turizmning pedagogik afzalliklari bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, u interfaol muloqotni tabiiy muhitda yuzaga keltiradi: talabalar gid, muzey xodimi, mahalla faollari, tadbirkorlar, tabiiy qo'riqxonalar mutaxassislari bilan bevosita suhbat quradi, savol beradi, fikr almashadi. Ikkinchidan, ichki turizm shaxsiy tajribaga asoslangan o'rganishni rag'batlantiradi: talaba ko'rgan, eshitgan va boshdan kechirgan voqealarini talqin qiladi, o'z pozitsiyasini shakllantiradi. Uchinchidan, u madaniy meros va mahalliy identitet bilan mazmunli uchrashuvni ta'minlaydi: bu esa fuqarolik mas'uliyati va ijtimoiy sezgirlikning kuchayishiga xizmat qiladi. To'rtinchidan, ichki turizm ijtimoiy loyihalar uchun start maydoniga aylanadi: talabalarning kichik ijtimoiy tashabbuslari (masalan, muzey uchun ko'ngillilar dasturi, mahalliy maktablar bilan hamkorlikdagi ochiq darslar, ekologik aksiyalar) amaliy natijaga ega bo'ladi.

Shu bilan birga, ichki turizmni ta'lim jarayoniga integratsiyalashda qator cheklov va xavflar ham mavjud: logistika va xavfsizlik masalalari, byudjet va vaqt resurslari, marshrutlarning didaktik jihatdan to'g'ri tanlanishi, talabalarning ehtiyoj va tayyorgarlik darajasini inobatga olish, inklyuzivlik va etik me'yorlarga rioya qilish. Mazkur maqola taklif etayotgan metodik model aynan shu muammolarni kamaytirish, jarayonni standartlashtirilgan, lekin moslashuvchan yo'l-yo'riqlar bilan ta'minlashga qaratilgan. Shunday qilib, ichki turizm bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirish uchun kuchli, kontekstual va maqsadli tashkil etilgan ta'limiy platforma bo'la oladi. U nazariya bilan amaliyotni bog'lovchi "ko'priq" vazifasini bajaradi, talabaning shaxsiy o'sishi va fuqarolik kamolotiga xizmat qiladi hamda pedagogik ta'limning mazmunini real ijtimoiy hayot bilan uyg'unlashtiradi. Keyingi bo'limlarda mazkur yondashuvning nazariy asoslari, metodik dizayni va baholash mexanizmlari batafsil yoritiladi.

Adabiyotlar va manbalar tahlili:

Bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentlikni shakllantirishda ichki turizmning pedagogik imkoniyatlarini yorituvchi ilmiy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, mazkur yo'nalish ko'p tarmoqli va integrativ xarakterga ega bo'lib, u pedagogika, sotsiologiya, madaniyatshunoslik, turizmshunoslik va psixologiya fanlari kesishmasida shakllanmoqda. Izlanishlar ijtimoiy kompetentlikni rivojlantirishda tajribaviy ta'lim, muloqotga yo'naltirilgan faoliyat va joy bilan bog'liq o'rganish tamoyillarining ahamiyatini asoslaydi.

Avvalo, ijtimoiy kompetentlik tushunchasining ilmiy izohi ko'plab xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan tahlil qilingan. G. Hymes [4], M. Argyle [11] kabi tadqiqotchilar kompetentlikni shaxsning ijtimoiy muhitdagi faoliyatida o'zaro muloqot, empatiya, hamkorlik va o'zini nazorat qilish ko'nikmalari bilan bog'liq ko'p komponentli tizim sifatida talqin qilganlar. Respublikamizdagi olimlardan N. Azizxo'jayeva [1], O. Musurmonova [3], M. Tolipova, T. Mavlonova [2], Sh. Sharipovlar [10] o'z tadqiqotlarida ijtimoiy kompetensiyani pedagogik faoliyatda axloqiy madaniyat, kommunikativ savodxonlik, jamoada ishlash malakasi va ijtimoiy faollik orqali shakllanishini ta'kidlaydilar.

Ichki turizmning ta'limiy salohiyati masalasiga kelsak, rus va ingliz tilidagi ilmiy adabiyotlarda bu yo'nalish "pedagogik turizm" atamalarini bilan ifodalanadi. Masalan, D. Kolari va B. Beardsley tomonidan ishlab chiqilgan "experiential tourism learning" konsepsiyasi [8], shuningdek, E. Shenk va M. Richardslarning "transformational travel" nazariyasi ta'limiy turizmning shaxsiy o'sish va ijtimoiy ongini shakllantirishdagi o'rnini asoslab beradi [9]. Ularning fikricha, ichki turizm ta'lim jarayonida nazariya va amaliyotni integratsiyalash, empirik idrokni rivojlantirish, ijtimoiy kontekstni anglash va ijtimoiy javobgarlikni kuchaytirishning samarali vositasidir.

O'zbekiston yosh olimlari orasida ichki turizmning tarbiyaviy imkoniyatlariga bag'ishlangan tadqiqotlar ham ko'paymoqda. Masalan, A. Jo'rayev ichki turizmni milliy o'zlikni anglash va vatanparvarlik tuyg'ularini rivojlantirishda muhim omil sifatida ko'rsatadi [6]; N. Ergasheva esa talabalar uchun ichki turizmning madaniy-ma'rifiy yo'nalishdagi ta'sirini tahlil qilib, bunday faoliyat yoshlarning ijtimoiy munosabatlarini mustahkamlayotganini qayd etadi [5]. Shuningdek, A. Sattorov o'quv turizmi asosida talabalarda kommunikativ kompetensiya, hamkorlik va ijtimoiy moslashuv ko'nikmalarini shakllantirish metodikasini ishlab chiqqan [7]. Ushbu ishlar ichki turizmni faqat ko'ngilochar yoki ma'rifiy yo'nalishda emas, balki shaxsni ijtimoiylashtiruvchi pedagogik texnologiya sifatida baholash zarurligini ta'kidlaydi.

Manbalar tahlili shundan dalolat beradiki, ichki turizm bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita bo'lishi uchun u quyidagi shartlarga tayanishi lozim:

Metodik asosning mavjudligi - sayohat faoliyatini maqsadli o'quv vazifalari bilan bog'lash;

Tizimli integratsiya - ichki turizmni o'quv dasturlari, maxsus kurslar, to'garaklar bilan uyg'unlashtirish;

Refleksiv yondashuv - o'rganilgan tajribani tahlil qilish va baholash;

Hamkorlik mexanizmi - ta'lim muassasalari, madaniy markazlar, muzeylar va turizm tashkilotlari o'rtasida o'zaro aloqani mustahkamlash.

Mavjud manbalar ichki turizmni o'qituvchilar tayyorlov tizimida ijtimoiy kompetentlikni rivojlantiruvchi samarali, innovatsion pedagogik vosita sifatida qarashni asoslab bermoqda. Shu bilan birga, amaliyotda bu jarayonni metodik jihatdan takomillashtirish, baholash mezonlarini ishlab chiqish va ilmiy asoslangan model yaratish ehtiyoji saqlanib qolmoqda - bu esa mazkur maqolaning ilmiy yangiligini belgilaydi.

Muhokama.

Ichki turizm - ko'pincha dam olish va hordiq tushunchalari bilan bog'lanadigan faoliyat - aslida bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy kompetentligini shakllantirishda kuchli ta'limiy

vositaga aylanishi mumkin. Buning mohiyati shundaki, talaba sinf devorlaridan tashqariga - real ijtimoiy makonga chiqadi, tarixiy-madaniy obyektlar, mahalliy hamjamiyat vakillari, muzeylar, qo'riqxonalar, ijtimoiy xizmat ko'rsatish muassasalari bilan bevosita muloqotga kirishadi. Shu "jonli kontekst" o'zi bilan birga mazmunni ham olib keladi: talaba kitobda o'qiganlarini ko'radi, eshitadi, solishtiradi, savol beradi, bahslashadi, xulosa qiladi. Ana shunda ijtimoiy kompetentlikning yadro unsurlari - kommunikativ madaniyat, hamkorlik, madaniyatlararo sezgirlik, fuqarolik mas'uliyati, nizolarni konstruktiv hal etish - nazariy ta'rifdan amaliy odatga aylanadi.

Biroq ichki turizmning bu salohiyati "qayergadir borish"ning o'zi bilan ochilmaydi. Makon ta'limiy qiymat kasb etishi uchun u didaktik ssenariyga joylanishi zarur: oldindan maqsadlar aniq qo'yiladi, savollar to'plami tayyorlanadi, kuzatuv va intervyu protokollari ishlab chiqiladi, topshiriqlar to'g'ri taqsimlanadi, xavfsizlik va etik me'yorlar tushuntiriladi. Manzilga yetgach, talaba oddiy tomoshabinga emas, faol tadqiqotchiga aylanadi: gid hikoyasini tinglabgina qolmaydi, mahalliy odam bilan suhbatlashadi, eksponatni ijtimoiy kontekstda talqin qiladi, muammoli vaziyatlarga yechim izlaydi. Qaytgach esa refleksiya bosqichi boshlanadi: taassurotlar saralanadi, dalillar portfelga tushadi, xulosalar tahlilga aylanadi. Ana shu sikl - tayyorgarlik, faoliyat, refleksiya - ichki turizmni "bir martalik hayajon" emas, balki o'qituvchi shaxsini tarbiyalovchi jarayonga aylantiradi.

Bunday yondashuvning eng qimmat tomoni shundaki, u talabaning shaxsiy ma'nosini uyg'otadi. Tarixiy qadamjo yonida turganida u o'tmishni "uzoq tasvir" sifatida emas, hozirgi ijtimoiy hayot bilan bog'liq tirik matn sifatida ko'ra boshlaydi. Muzeydagi eksponat faqat sanalar yig'indisi bo'lib qolmaydi; u mafkura, mehnat, ijod, kurash, murosa, xotira va identitet haqida gapira boshlaydi. Mahalla faoli bilan suhbat esa talabaning fuqarolik tasavvurini kengaytiradi: jamiyatda changalashgan muammolarni ko'radi, kichik tashabbuslarning qanday qilib ko'p narsani o'zgartirishi mumkinligini sezadi. Shu tariqa ichki turizm makonning o'zini "o'qituvchi"ga aylantiradi: u savollar beradi, javob talab qiladi, bahsga tortadi, dalil so'raydi.

Albatta, bu jarayonda o'qituvchining roli mutlaqo yangilanadi. U endi faqat ma'lumot uzatuvchi emas, balki jarayonni boshqaruvchi fasilitator, xavfsizlik va etik me'yorlar bo'yicha instruktor, topshiriqlar dizayneri va refleksiyaning murabbiyidir. Ana shu ko'p qirrali rolni uddalash uchun o'qituvchi ham metodik jihatdan qurollangan bo'lishi kerak: kuzatuv chek-ro'yxatlari, analitik rubrikalar, suhbat savollari, portfel andozalari, hatto kutilmagan vaziyatlar uchun "B rejalar"ni oldindan tayyorlaydi. Buning evaziga baholash ham ishonchliroq tus oladi: natija faqat og'zaki taassurotga emas, ko'p manbali dalillarga tayanadi - kuzatuv yozuvlari, hamjamiyat fikri, talabaning yozma refleksiyasi, jamoaviy loyiha mahsullari.

Ichki turizm hamisha ham oson tashkil etilmaydi. Byudjet, transport, mavsumiylik, ruxsatnomalar, guruh xavfsizligi - bularning barchasi real cheklov. Lekin aynan shu cheklovlar ijodkorlikni chaqiradi: qisqa va maqsadli mikro-marshrutlar tuzish, universitet ichidagi "mini-muzey" tajribalarini yaratish, AR va virtual turlar bilan masofaviy ishtirokni yo'lga qo'yish, hamkor tashkilotlar bilan subsidiyalash mexanizmlarini yo'lga qo'yish mumkin. Eng muhimi, jarayon inklyuziv bo'lishi kerak: sog'liq yoki moliyaviy sabablar bilan yo'lga chiqa olmaydigan talaba ham mazmunga teng huquqli kirish imkoniga ega bo'lsin.

O'zbekiston sharoitida ichki turizm meros va zamonaviylik tutashgan joyda ayniqsa sermahsul. Qal'a, madrasa, muzey - bular tarix bilan uchrashuv nuqtalari. Biroq bo'lajak o'qituvchi kelajakka ham qarashi lozim: zamonaviy ishlab chiqarish, ijtimoiy xizmat muassasalari, startap ekotizimiga tashriflar uning muammo yechish, innovatsion muloqot va mas'uliyatli tashabbus ko'nikmalarini charxlaydi. Talaba merosni qadrlash bilan birga, bugungi jamiyatning real ehtiyojlarini ham anglaydi; ana shunda ijtimoiy kompetentlik "ramziy faxr"dan "amaliy fuqarolik"ka aylanadi.

Ichki turizmning ta'siri uzoqqa cho'zilishi uchun u o'quv rejasida epizod bo'lib qolmasligi kerak. Bir martalik sayr hayajoni tez so'nadi; spiral shakldagi sikl esa natijani

qatlamlab boradi. Bir semestrda muzey pedagogikasi, keyingisida xizmat-o'rganish loyihasi, undan keyin hududiy ekologik muammo bo'yicha jamoaviy tadqiqot - shu tarzda tajribalar ketma-ketligi talabaning professional identitetiga singadi. Oxir-oqibat bo'lajak o'qituvchi uchun ichki turizm alohida "tadbir" emas, o'qitish uslubining tabiiy qismiga aylanadi. Shunday qilib, ichki turizm to'g'ri didaktiklashtirilganda, bo'lajak o'qituvchini jamiyat bilan muloqotga tayyorlaydi: u savol berishni, tinglashni, dalil to'plashni, nizoni madaniyat bilan hal etishni, hamkorlikda yechim topishni o'rganadi. U o'z yurti makonida ma'no topadi va shu ma'noni boshqalarga yetkazish mas'uliyatini his qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Азизхўжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. - Т.: Ўқитувчи, 2003. - 186 б.
2. Мавлонова Т.А., Тўлаганова Ш.Р. Педагогика: Дарслик. - Т.: Тафаккур, 2015. - 320 б.
3. Мусурмонова О.А. Таълим жараёнида компетенциявий ёндашувнинг илмий-назарий асослари. - Т.: Фан ва технологиялар, 2014. - 210 б.
4. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics. - Harmondsworth: Penguin, 1972. - P. 269–293.
5. Ergasheva N. Ichki turizmning madaniy-ma'rifiy ta'siri va uning yoshlar ijtimoiy kompetensiyasini shakllantirishdagi o'rni // Pedagogika fanlari jurnali. - 2020. - №3. - Б. 45–52.
6. Jo'rayev A. Ichki turizm faoliyatini rivojlantirish orqali vatanparvarlik tarbiyasini kuchaytirish. - Т.: Фан, 2021. - 142 б.
7. Sattorov A. O'quv turizmi asosida kommunikativ kompetensiyani shakllantirish metodikasi // Ta'lim va innovatsiyalar jurnali. - 2022. - №2. - Б. 67–74.
8. Beardsley B., Kolari D. Experiential Learning in Educational Tourism: Theoretical Framework and Practical Approaches // Journal of Experiential Education. - 2019. - Vol. 42(3). - P. 317–332.
9. Shenk E., Richards M. Transformational Travel: Pedagogies of Global Citizenship. - London: Routledge, 2021. - 234 p.
10. Sharipov Sh. O'qituvchilarda ijtimoiy kompetensiyani rivojlantirishning metodik asoslari // Oliy ta'lim jurnali. - 2019. - №4. - Б. 58–63.
11. Argyle M. Social Skills and Mental Health. - London: Methuen, 1981. - 240 p.

*Matniyazova Maftuna Erkaboyevna,
Urganch davlat pedagogika institute, Pedagogika fakulteti tyutori*

ADABIY TA'LIM JARAYONIDA BADIY ASARNI O'QITISH ASOSIDA O'QUVCHILARNI TANQIDIY FIKRLASHGA O'RGATISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'zbek adabiyotidagi badiiy asarlarni tahlil qilish orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirish masalalari ko'rib chiqilgan. Shuningdek, adabiy ta'lim jarayonida badiiy asarni o'qitish asosida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash kompetensiyalarini shakllantirish metodikasi ishlab chiqiladi va amaliy jihatdan asoslanadi.

Kalit so'zlar: o'zbek adabiyoti, badiiy asar, tahlil, tanqidiy fikrlash Adabiyot, tahlil, badiiy obraz, o'qish jarayoni, uqish, badiiy tahlil, elementar tahlil.

Аннотация. В данной статье рассматриваются вопросы развития критического мышления учащихся через анализ художественных произведений узбекской литературы. Также разрабатывается и обосновывается методика формирования компетенций критического мышления у учащихся на основе преподавания художественных текстов в процессе литературного образования.

Ключевые слова: узбекская литература, художественное произведение, анализ, критическое мышление, литература, художественный образ, процесс чтения, восприятие, художественный анализ, элементарный анализ.

Annotation. This article examines the development of students' critical thinking skills through the analysis of literary works in Uzbek literature. It also presents and substantiates a methodology for forming students' critical thinking competencies based on the teaching of literary works within the framework of literary education.

Key words: Uzbek literature, literary work, analysis, critical thinking, literature, artistic image, reading process, comprehension, literary analysis, elementary analysis.

Kirish. Adabiyot fanida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish - bu ularning nafaqat badiiy asarni to'g'ri tushunib, tahlil qilishlarini ta'minlash, balki jamiyatdagi o'rni, axloqiy me'yorlar va insoniy qadriyatlarni anglashga yordam beradigan muhim jarayondir. Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish orqali o'quvchilar, asarlarni faqat o'qib chiqishdan tashqari, har bir voqea va personajning ijtimoiy va psixologik jihatlarini chuqur tahlil qiladilar. Shu bilan birga, ular o'z fikrlarini erkin, izchil va mantiqan to'g'ri ifodalashni o'rganadilar.

Bora-bora murakkabroq hayot sharoitlarini yengish ta'limning asosiy maqsadi hisoblanadi. Odamlarga fikr yuritish va ochiq, aniq savollar berish qobiliyatini berish. Keyinchalik odamlarda noto'g'ri qarashlar va naqshlar bo'yicha o'ylash tendentsiyasi paydo bo'ladi, bu ularning dunyoga qanday qarashiga va natijada o'zini tutishiga ta'sir qiladi. Tanqidiy fikrlash odamga uning atrofidagilar, shu jumladan, uni ishontirishga urinayotgan ommaviy axborot vositalari bilan bog'lanish imkonini beradi. U keng va xilma-xil ma'lumotlarga qarshi to'siq bo'lib xizmat qiladi. "Qiziquvchanlik, ochiq fikrlash, tizimli va analitik, kognitiv yetuklik, o'ziga ishonch, haqiqatni izlash" kabi tanqidiy fikrlash tushunchalarini mustaqil qo'llash qobiliyati bilimli shaxsni alohida ajratib turadigan eng muhim xususiyatdir.

Bu tamoyillar odamlarni asossiz da'vo qilishdan saqlaydi. Bu odamni fikrlar o'rtasida bo'g'ilishdan qutqaradi va haqiqatni topish yo'lida so'roq qilish va tanqid qilish, kognitiv rivojlanish va yetuklik uchun amaliyotlari har qanday ma'lumot, mavzu, hodisa, vaziyat yoki adabiy asar, shuningdek borliq haqidagi kognitiv bilim operatsion jarayonlar orqali o'z-o'zini yoki guruh hamkorlikda o'rganishni to'g'ri tushunish, tahlil qilish va baholash kabi umrbod ta'lim ko'nikmalarini rivojlantirishi ham muhimdir. Chunki inson faqat o'zicha fikrlaydigan va

o'rgana oladigan mavjudot emas; Shu bilan birga, u o'zi yashayotgan jamiyatning individual shaxsi bo'lgan ijtimoiy mavjudotdir.

O'qituvchilar adabiy asarlardan guruh muhokamasi va guruh fikrlash uchun forum sifatida foydalanish orqali talabalarga o'qish odatlari va tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini rivojlantirishga yordam berishlari mumkin. Ma'lumki, adabiy tanqidga asoslangan kitob o'qish munozaralari tanqidiy fikrlashni, hayot va voqealarni tanqidiy o'qish odatini, umrbod mustaqil o'rganish va guruhda hamkorlikda o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi.

“Adabiyot to'garagi” yanada muvaffaqiyatli.

“Adabiyot” to'garagi-o'qishdagi yutuqlari va o'qish qobiliyati turlicha bo'lgan o'quvchilar ixtiyoriy ravishda, o'qituvchi tayinlanmasdan yig'ilib, o'z faoliyatini tashkil etadigan jamoadir. Ularga yoqadigan adabiy matn yoki kitobni, masalan, roman, hikoya, insho yoki maqolani o'qish keyin esa o'qish tajribalarini bir-birlari bilan bo'lishish uchun yaratgan 4-5 ta kitob. Bu ikki kishidan iborat kichik o'qish guruhidir. Bu guruh adabiy davra deb ataladi. Sababi, o'qish guruhidagi o'quvchilar o'qigan badiiy matn haqida bilimga ega bo'ladilar bir-birlari bilan taassurotlar, ma'lumotlar va tajribalar almashish paytida bir-birlarining yuzlarini ko'rib turadilar. Mutolaa guruhidagilar bir-birlariga va sinfdoshlariga yarim doira shaklida o'girilib o'tiradilar. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash, o'qish ko'nikmasi va odatlarini rivojlantirish maqsadida o'qituvchi sinfda turli tanqid. Tanqidiy fikrlashning asosiy tamoyillari hisoblangan tahlil qilish, baholash va matn o'rgatiladi. Tanqidiy fikrlashni to'g'ridan-to'g'ri talabalarga o'rgatish [1. Rasulov, S. (2019). O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda adabiyot darslarining roli. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.]

Badiiy adabiyot o'quvchilarni yaxshi insonlar bo'lishga undaydigan, insoniy axloqiy va ma'naviy qadriyatlarni aks ettiruvchi qimmatli vositadir. Ajdodlarimizning hikmatlari, falsafiy mulohazalari o'zbek adabiyotining boy merosida o'z ifodasini topgan. Yoshlar badiiy adabiyot o'qish va tahlil qilishdan ma'naviy ozuqa olish bilan birga, dunyoqarashini rivojlantirib, dunyoqarashini kengaytirishi mumkin. Xususan, badiiy adabiyotni tanqidiy baholash o'quvchilarning kognitiv qobiliyatlarini rivojlantirish, mustaqil va mantiqiy fikr yuritishga o'rgatishda muhim ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqot o'zbek adabiyotidagi badiiy asarlarni baholash o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatlarini qanday shakllantirishga yordam berishini o'rganishga qaratilgan. Tadqiqot uchun o'zbek adabiyotining turli davrlarida yozilgan badiiy adabiyotlar tanlab olindi. Tahlil jarayonida asarlarning g'oyaviy- badiiy xususiyatlari, obrazlar tizimi, syujet va kompozitsiyasi kabi jihatlariga e'tibor qaratildi. Shu bilan birga, o'quvchilarning badiiy asar tahliliga qiziqishini oshirish, tahlil jarayonida ularning faolligini ta'minlash maqsadida turli interaktiv usullar, jumladan, "Aqliy hujum", "Bumerang", "Beshinchisi ortiqcha" kabi metodlardan foydalanildi.

Mavzuga oid ilmiy adabiyotlar, dissertatsiya va avtoreferatlar tahlil qilindi. Xorijiy mamlakatlar tajribasi o'rganildi. O'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishda badiiy asar tahlilining o'rni va ahamiyatiga oid tadqiqotlar natijalariga tayangan holda ish olib borildi. Tadqiqot davomida o'tkazilgan tahlillar quyidagi natijalarni ko'rsatdi:

O'quvchilar badiiy asar tahliliga qiziqish bildiradi, tahlil chog'ida faol ishtirok etadi. Ayniqsa, asar syujeti, obrazlar tavsifi, muallif g'oyasini anglashga oid topshiriqlar ularning diqqatini tortadi. Badiiy asar tahlili o'quvchilarda mustaqil va mantiqiy fikrlash ko'nikmasini shakllantiradi. Ular o'z fikrlarini bayon etish, dalillar keltirish, muqobil nuqtai nazarlarni taqqoslash orqali tanqidiy mushohada yuritishni o'rganadi.

Kichik guruhlarda ishlash o'quvchilar uchun qulay sharoit yaratadi. Ular erkin fikr almashish, muammoli vaziyatlarni muhokama qilish orqali yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradi. Tahlil natijalarini taqdimot shaklida himoya qilish o'quvchilarning nutq madaniyatini oshiradi, jamoada o'z o'rnini topish va hamkorlikda ishlash ko'nikmasini rivojlantiradi.

Olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'zbek adabiyotidagi badiiy asarlarni tahlil qilish o'quvchilarning tanqidiy fikrlash qobiliyatini rivojlantirishning samarali usulidir. Ayniqsa, asarlarni atroflicha tahlil etish va asar mohiyatini anglash borasidagi topshiriqlar o'quvchilarni mustaqil mushohada yuritishga undaydi. Ular adabiy qahramonlarning xatti-harakatlariga baho berish, muallif maqsadini tushunishga intilish orqali o'z dunyoqarashini boyitadi.[2. To'raqulov, Sh. (2018). O'zbek adabiyoti tarixida tanqidiy tahlil va metodik yondoshuvlar. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti].

Biroq shuni ham ta'kidlash lozimki, badiiy asar tahlilida o'qituvchining mahorati, uslub va vositalarni to'g'ri tanlashi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi topshiriqlarni shunday tuzishi kerakki, ular o'quvchilarning saviyasi, qiziqishlariga mos bo'lsin. Shuningdek, o'quvchilarni badiiy asar tahliliga qiziqitirish, ularning faolligini ta'minlash uchun turli innovatsion usullarni qo'llash talab etiladi.

Masalan, 11-sinf Adabiyot darsligida berilgan Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" romanini tahlil qilish jarayonida o'quvchilar Otabek va Kumushning muhabbat qissasini o'rganar ekan, shu bilan birga, o'sha davrdagi ijtimoiy muammolar, insonlarning hayoti va taqdiriga ta'sir ko'rsatgan omillar haqida fikr yuritadi. Ular Otabekning mardligi, or-nomusni ulug'lashi, Kumushning sadoqati va matonatiga qarama-qarshi o'laroq, Homid va Oftob oyimlarning tub manfaatlari yo'lida har qanday razolatlarga borishini tanqidiy tahlil qiladi. Bu esa yoshlarda ezgulik va yovuzlik, muhabbat va xiyonat kabi tushunchalar mohiyatini anglashga yordam beradi.

Shuningdek, o'quvchilar Cho'lponning "Kecha va kunduz" romanini tahlil qilar ekan, asardagi Zebi va Miryoqublarning fojiaiy taqdiri orqali milliy ozodlik, erkinlik uchun kurash g'oyalarini anglab yetadi. Ular mustabid tuzum sharoitida inson erki va huquqining toptalishi, adolatsizlik avj olishining achchiq oqibatlariga guvoh bo'ladi. Bu o'quvchilarda milliy o'zlikni anglash, ozodlik va mustaqillikning ahamiyatini chuqur his qilish tuyg'ularini shakllantiradi.

Tadqiqot davomida shu narsa aniqlandi-ki, o'zbek adabiyotidagi badiiy asarlarning xilma-xilligi, janrlar rang-barangligi ularni tahlil qilishda turli yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. O'quvchilar she'riy va nasriy asarlarni taqqoslash, tahliliy-tanqidiy fikrlarini bayon etish orqali o'z qobiliyatlarini namoyon qiladi.

Bundan tashqari, badiiy asar tahlilini tashkil etishda zamonaviy texnologiyalar, axborot-kommunikatsiya vositalaridan foydalanish maqsadga muvofiq. Bu o'quvchilarning tahlil jarayoniga qiziqishini yanada oshiradi.

Tadqiqot natijalaridan kelib chiqib, badiiy asar tahlilini o'quvchilarning yosh xususiyatlari, bilim darajasiga muvofiq tashkil etish, ularning faolligini ta'minlash muhim ahamiyat kasb etishi xulosa qilinadi. Shu tariqa o'quvchilarni adabiyotga qiziqitirish, badiiy asarlar mutolaa qilishga undash va mustaqil mushohada yuritishga o'rgatish imkoniyati yaratiladi. Adabiyot fanida o'quvchilarda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishning asosiy maqsadi - ularni badiiy asarni chuqur anglashga va muallifning niyatini to'g'ri baholashga o'rgatishdir. Tanqidiy fikrlash ko'nikmalari faqatgina asarni tahlil qilishni emas, balki o'quvchining o'z fikrini erkin va asoslangan tarzda ifodalashini ham ta'minlaydi. Ushbu jarayonda adabiyotning o'ziga xos metodik yondoshuvlarini qo'llash muhimdir. Quyida badiiy asar misolida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga oid bir nechta kreativ yondoshuvlar keltirilgan.

“O'tkan kunlar” asaridagi personajlar va ularning qarorlari

Abdulla Qodiriyning "O'tkan kunlar" asarida jamiyatdagi turli qatlamlar, shuningdek, har bir personajning qarorlari va ular qabul qilgan yo'llarining oqibatlari muhim ahamiyatga ega. O'quvchilarga personajlar o'rtasidagi murosasizlik, axloqiy tanlovlar va insoniy zaifliklarni tanqidiy tarzda o'rganish topshirilishi mumkin.

O'quvchilarga asarda yer olish masalasida o'rta chiqadigan nizolarni tahlil qilishni topshirish mumkin. Masalan, o'quvchilar o'z fikrlarini ifodalashlari kerak: "Nega Halimning

yerga bo'lgan muhabbati uning hayotida shunday muhim rol o'ynaydi? Agar u boshqa yo'l tutganida, uning hayoti qanday bo'lardi?" Bu savollar orqali o'quvchilar personajning qarorlari va uning ijtimoiy muhitiga qanday ta'sir qilganini tahlil qilishadi.

O'quvchilarga o'z tahlillarini yozma shaklda taqdim etish

O'quvchilarga o'z tahlillarini erkin tarzda yozma shaklda ifodalashni taklif qilish, ularning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga yordam beradi. Masalan, o'quvchilarga o'z xulosalarini va tasavvurlarini o'zaro taqqoslashni so'rash mumkin. "O'tkan kunlar" asarida Nima va Rauf o'rtasidagi munosabatlarni o'rganish. O'quvchilarga "Agar siz Nima yoki Rauf bo'lsangiz, qanday qaror qabul qilgan bo'lardingiz? Sizning nuqtai nazarangizdan, bu qarorlarning oqibatlari qanday bo'lardi?" deb so'rash mumkin. Bunday savollar o'quvchilarning o'z qarorlarini tahlil qilishga, muallifning nuqtai nazarini tushunishga yordam beradi.

Personajlar va jamiyatni tanqidiy tahlil qilish

O'quvchilarni, adabiy asardagi ijtimoiy, axloqiy va madaniy masalalarni tanqidiy tarzda tahlil qilishga chaqirish ham muhimdir. Buning uchun o'quvchilarga personajlarning dunyoqarashi va jamiyatdagi o'z o'rinlarini ko'rsatuvchi misollarni keltirish mumkin. "O'tkan kunlar"da qahramonlarning jamiyatdagi o'rni va ularning bu jamiyatda qanday qiyinchiliklarga duch kelishlari masalasini o'rganish. O'quvchilarga "Agar Nima o'zining shaxsiy qarorlarini jamiyatning kutganlariga qarshi turgan holda qabul qilgan bo'lsa, u qanday oqibatlarga olib kelgan bo'lardi?" deb so'rash mumkin. Bu orqali o'quvchilar jamiyatda qanday axloqiy normalar mavjudligini va bu normalarga qarshi chiqishning oqibatlarini tahlil qilishadi.

O'quvchilarda ijtimoiy mavqega asoslangan tanqidiy fikrlash

O'quvchilarga ijtimoiy mavqeni tahlil qilish orqali adabiy asarni tushunish va baholashni o'rgatish ham samarali bo'ladi. Asardagi ijtimoiy mavqe, turmush sharoitlari va o'sha davrdagi ijtimoiy me'yorlarni tushunish o'quvchilarning fikrlarini kengaytiradi.

"O'tkan kunlar"da o'quvchilarga asar voqealari yuz berayotgan davrni tahlil qilishni topshirish mumkin. Misol uchun, o'quvchilar "Agar o'sha davrda yashagan bo'lsangiz, o'z ijtimoiy mavqingizni qanday ko'rgan bo'lardingiz? Nima sababdan jamiyatdagi ayrim odamlar ko'proq imkoniyatlarga ega bo'lishgan?" deb so'rashi mumkin. Bu savollar o'quvchilarga o'sha davrni tahlil qilish va ijtimoiy tuzilmaning qanday ishlashini tushunishga yordam beradi.

Asar voqealariga zamonaviy nuqtai nazardan qarash

Adabiyotning zamonaviy talqini orqali o'quvchilarga tanqidiy fikrlashni rivojlantirish muhimdir. O'quvchilar asarni o'z davriga bog'lamasdan, hozirgi zamon nuqtai nazaridan tahlil qilishlari mumkin.

"O'tkan kunlar" asarini bugungi kundagi ijtimoiy va siyosiy muhit bilan solishtirish. O'quvchilarga "Agar bugungi kunda Nima yoki Rauf bo'lsangiz, sizning qarorlaringiz qanday bo'lar edi? Sizning nuqtai nazarangizdan, bu qarorlar hozirgi kunda qanday oqibatlarga olib kelishi mumkin?" deb so'rashi mumkin. Bu savollar o'quvchilarga o'z davrini tushunish va tanqidiy fikrlashni rivojlantirish imkonini beradi.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish uchun badiiy asarlardan foydalanish o'quvchilarga nafaqat adabiyotdan zavq olishni, balki har bir asarni tahlil qilishni, baholashni va o'z fikrlarini asoslashni o'rgatadi. Bu orqali o'quvchilar nafaqat adabiyotga, balki hayotga ham yanada kengroq qarashga o'rgatiladi.

"O'tkan kunlar" kabi asarlar o'quvchilarni nafaqat tarixiy davrlarni o'rganishga, balki o'sha davrda yashagan odamlarning dunyoqarashini va qarorlarining oqibatlarini tushunishga undaydi. Bunday tahlil jarayoni, o'quvchilarni o'z fikrlarini ishonch bilan bildirishga va shaxsiy qarorlarining mas'uliyatini tushunishga yordam beradi.

Xulosa. Umuman olganda, adabiyot fanida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish - bu zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarga faqat bilim emas, balki hayotiy ko'nikmalarni ham

shakllantiradi. Bu esa o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, o'z pozitsiyasini anglash va umuman olganda ijtimoiy muhitda faol ishtirok etishga imkon yaratadi. O'zbek adabiyotidagi badiiy asarlarni tahlil qilish o'quvchilarning adabiy-estetik didini oshiribgina qolmay, ularning tanqidiy fikrlash qobiliyatini ham rivojlantiradi. O'quvchilar badiiy asar mohiyati, undagi ma'no-mazmunni anglashga intilish orqali aql-idrokini charxlaydi, ma'naviy- axloqiy sifatlarini takomillashtiradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Sirojiddinov, T. (2017). Adabiyot ta'limida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi. Toshkent: O'zbekiston pedagogika nashriyoti.
2. Abdullayev, F. (2015). Adabiyot fanidan o'quvchilarda fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish. Samarqand: Samarqand davlat universiteti nashriyoti.
3. To'raqulov, Sh. (2018). O'zbek adabiyoti tarixida tanqidiy tahlil va metodik yondoshuvlar. Toshkent: "O'qituvchi" nashriyoti.
4. Rasulov, S. (2019). O'quvchilarda tanqidiy fikrlashni shakllantirishda adabiyot darslarining roli. Toshkent: O'zbekiston milliy universiteti nashriyoti.

Xolova Mohigul Shavkatovna,
Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika va Inklyuviv ta'lim kafedrasi o'qtuvchisi

“GENDER YONDASHUV ASOSIDA TALABA-QIZLARDA TANQIDIY FIKRLASHNI RIVOJLANTIRISHNING MAVJUD HOLATI”

Anotatsiya. Ushbu maqolada talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning gender yondashuv asosidagi mavjud holati tahlil qilinadi. O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar, davlat dasturlari va gender tenglikka oid qonuniy hujjatlar asosida mavjud tajriba o'rganiladi. Tadqiqotda tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishi talaba-qizlarning shaxsiy, intellektual va kasbiy salohiyatini yuksaltirishda muhim omil ekanligi ko'rsatib berilgan. Shu bilan birga, mavjud muammolar – an'anaviy qarashlarning ustuvorligi, o'qituvchilarning metodik yondashuvlari yetarli darajada samarali emasligi, o'quv jarayonida interfaol metodlardan kam foydalanilishi kabi jihatlar ham ochib beriladi. Muallif tomonidan ushbu sohada olib borilayotgan islohotlarning ijobiy jihatlari va istiqboldagi imkoniyatlari ilmiy asoslangan holda yoritilgan.

Kalit so'zlari: Gender yondashuv, Tanqidiy fikrlash, Talaba-qizlar, Mavjud holat, Ta'lim tizimi, Pedagogik islohotlar, Interfaol metodlar, Psixologik xususiyatlar, Davlat dasturlari, Gender tenglik

Аннотация. В данной статье анализируется современное состояние развития критического мышления у студенток на основе гендерного подхода. Рассматриваются проводимые в системе образования Узбекистана реформы, государственные программы и нормативные документы по обеспечению гендерного равенства. В исследовании показано, что формирование критического мышления является важным фактором в повышении личностного, интеллектуального и профессионального потенциала студенток. Вместе с тем выявлены существующие проблемы – доминирование традиционных взглядов, недостаточная эффективность методических подходов преподавателей, ограниченное применение интерактивных методов в учебном процессе. Автором также освещены положительные стороны проводимых реформ и перспективные возможности развития в данной сфере.

Ключевые слова: гендерный подход, критическое мышление, студентки, существующее положение, система образования, педагогические реформы, интерактивные методы, психологические особенности, государственные программы, гендерное равенство

Anotation. This article analyzes the current state of developing critical thinking among female students based on a gender-sensitive approach. The study examines the reforms implemented in Uzbekistan's education system, state programs, and legal frameworks on gender equality. It is demonstrated that fostering critical thinking skills plays a crucial role in enhancing female students' personal, intellectual, and professional potential. At the same time, the research highlights existing challenges such as the dominance of traditional views, insufficient methodological approaches by educators, and the limited use of interactive teaching methods. The author also provides a scientifically grounded assessment of the positive aspects of ongoing reforms and future opportunities in this field.

Key words: gender approach, critical thinking, female students, current situation, education system, pedagogical reforms, interactive methods, psychological characteristics, state programs, gender equality.

Kirish. Bugungi globallashuv va axborotlashuv jarayonida talaba-yoshlarning, xususan, talaba-qizlarning intellektual salohiyati va tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish

masalasi ta'lim tizimi oldida turgan eng dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi. Tanqidiy fikrlash - bu shaxsning atrof-muhitdagi voqea va hodisalarni chuqur tahlil etishi, mavjud dalillarni baholashi, mustaqil qaror qabul qilishi va muammolarga oqilona yechim topa olish qobiliyatidir. Ushbu ko'nikmalar gender yondashuv asosida rivojlantirilganda, talaba-qizlarning jamiyatda o'z o'rnini mustahkamlashi, ijtimoiy faolligi va yetakchilik sifatlarini shakllantirish imkoniyati kengayadi.

O'zbekiston Respublikasida so'nggi yillarda ta'lim sifatini oshirish, gender tenglikni ta'minlash va yoshlarning intellektual salohiyatini rivojlantirish bo'yicha qator muhim islohotlar amalga oshirildi. Jumladan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun (2020 yil 23 sentyabr) hamda "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonun (2019 yil 29 oktyabr) ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvlar, ijodiy va tanqidiy fikrlashni shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilab berdi. Shuningdek, "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq hamda imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun (2019 yil 2 sentyabr) gender tenglikni ta'minlash va ayollarni har tomonlama qo'llab-quvvatlashning huquqiy asoslarini yaratdi. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining PF-5847-son Farmoni (2019 yil 8 oktyabr) bilan tasdiqlangan "Oliy ta'lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi"da yoshlarning tanqidiy va mustaqil fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish hamda ilmiy salohiyatini rivojlantirishga alohida e'tibor qaratilgan. Shuningdek, PQ-81-son Qarori (2022 yil 28 may) bilan tasdiqlangan "2030 yilgacha gender tenglikni ta'minlash strategiyasi"da ta'lim sohasida gender tenglikni ta'minlash, talaba-qizlarning intellektual va ijodiy salohiyatini qo'llab-quvvatlash, ularning tanqidiy fikrlashini rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Mazkur huquqiy hujjatlar va islohotlar talaba-qizlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning mavjud holatini ilmiy-pedagogik jihatdan chuqur tahlil qilish, mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etishga qaratilgan samarali metodik yondashuvlarni ishlab chiqishni talab etmoqda. Shu nuqtayi nazardan, gender yondashuv asosida talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat shaxsiy rivojlanish, balki mamlakatning intellektual va ijtimoiy taraqqiyotida ham muhim o'rin tutadi.

Talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish masalasi hozirgi davrda ta'lim jarayonining eng muhim yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Zero, tanqidiy fikrlash – bu shaxsning ma'lumotlarni mustaqil tahlil qilishi, mavjud qarashlarni shubha ostiga qo'yib baholashi, yangi g'oya va yondashuvlarni ishlab chiqishi hamda muammolarga ilmiy asoslangan yechim topishi demakdir. Mazkur ko'nikma talaba-qizlarning nafaqat o'quv jarayonidagi muvaffaqiyatlarini ta'minlaydi, balki ularning jamiyatdagi faolligini, ijtimoiy masalalarda mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini ham kuchaytiradi. Shu nuqtayi nazardan, gender yondashuv asosida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bugungi kunda pedagogik va ijtimoiy zarurat sifatida namoyon bo'lmoqda. O'zbekiston Respublikasida olib borilayotgan ta'lim islohotlari aynan yoshlarning, xususan, talaba-qizlarning intellektual salohiyatini oshirish, ularning zamonaviy bilim va ko'nikmalarga ega bo'lishini ta'minlashga qaratilgan. Bu borada "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun, "Ilm-fan va ilmiy faoliyat to'g'risida"gi Qonun, shuningdek, Prezident farmon va qarorlari muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Lekin amaliyot shuni ko'rsatmoqdaki, talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni shakllantirish jarayonida bir qator muammolar ham mavjud: o'quv jarayonida an'anaviy yondashuvlar ustuvorligi, o'qituvchilarning interfaol metodlardan kam foydalanishi, mustaqil ta'lim va ijodiy izlanishlarga yetarlicha sharoit yaratilmaganligi shular jumlasidandir. Bundan tashqari, ayrim hollarda gender stereotiplari va an'anaviy qarashlar ham talaba-qizlarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishga to'sqinlik qilmoqda. Gender yondashuvning mohiyati shundan iboratki, u o'quv jarayonida qiz va o'g'il bolalarning individual psixologik xususiyatlarini hisobga olishni, ularning imkoniyatlarini teng darajada qo'llab-quvvatlashni va ta'limda adolatli sharoit yaratishni taqozo etadi. Talaba-qizlar uchun tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirish gender yondashuv asosida olib borilganda, ularning shaxsiy faolligi, liderlik qobiliyatlari,

ijtimoiy mas'uliyati hamda qaror qabul qilishdagi mustaqilligi yanada kuchayadi. Bunday jarayon talaba-qizlarning jamiyatda faol pozitsiya egallashiga, ijtimoiy hayotda teng ishtirok etishiga imkon beradi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning mavjud holatini tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, oliy ta'lim muassasalarida ushbu ko'nikmalarni shakllantirish ma'lum darajada amalga oshirilayotgan bo'lsa-da, uning samaradorligi yuqori darajaga chiqmagan. Aksariyat hollarda o'quv jarayoni ma'lumot berish va tayyor bilimlarni o'zlashtirishga qaratilgan, talabalarning mustaqil fikrlashi, savol berishi, alternativ g'oyalarni ilgari surishi yetarli rag'batlantirilmaydi. Bu esa, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish jarayonini sekinlashtirmoqda. Shu o'rinda interfaol metodlar – munozara, debat, keys-stadi, loyihaviy faoliyat, kreativ yozuv va tahliliy mashqlarni keng qo'llash, shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan samarali foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Psixologik nuqtayi nazardan qaraganda, talaba-qizlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish ularning o'ziga ishonchini, tashabbuskorligini, o'z nuqtayi nazarini asosli himoya qilish qobiliyatini kuchaytiradi. Biroq ijtimoiy-madaniy muhitning ta'siri natijasida ayrim talaba-qizlarda o'z fikrini ochiq bildirish, muqobil qarashlarni ilgari surish va bahsli vaziyatlarda qat'iy pozitsiya namoyon etishda ma'lum darajadagi psixologik to'siqlar mavjud. Bu esa, pedagogik jarayonda individual yondashuv, motivatsion qo'llab-quvvatlash va o'zini namoyon qilishga imkon beruvchi erkin muhit yaratishni taqozo etadi. Shu bilan birga, xalqaro tajriba ham shuni ko'rsatadiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayonida gender yondashuv muhim metodologik asos sifatida qaraladi. UNESCO, UNICEF kabi xalqaro tashkilotlarning ta'limga oid dasturlarida ayollar va qizlarning ta'limda faol ishtiroki, ularning intellektual salohiyatini rivojlantirish, gender stereotiplarni yengib o'tish bo'yicha alohida chora-tadbirlar ishlab chiqilgan. O'zbekiston ham ushbu global jarayonning faol ishtirokchisiga aylangan va milliy ta'lim siyosatini xalqaro standartlar bilan uyg'unlashtirish yo'lida muhim qadamlar tashlamoqda. Bugungi kunda talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish jarayoni mavjud holatida qator yutuqlar bilan birga hal etilishi lozim bo'lgan muammolarga ham ega. Eng asosiy vazifa – ta'lim jarayonini an'anaviy bilim berishdan ko'ra, mustaqil va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirish, gender yondashuv asosida barcha talabalarga teng imkoniyatlar yaratish, pedagogik va psixologik qo'llab-quvvatlash tizimini takomillashtirishdan iboratdir. Bu yo'lida davlat siyosati, pedagogik innovatsiyalar va xalqaro tajribani uyg'unlashtirish zarurdir. Ana shundagina talaba-qizlarning tanqidiy tafakkuri yuqori darajada shakllanib, ularning jamiyatdagi intellektual va ijtimoiy faolligi kuchayadi.

Talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning mavjud holatini baholashda avvalo ta'lim jarayonidagi metodik yondashuvlarga e'tibor qaratish lozim. Oliy ta'lim muassasalarida o'qituvchilarning katta qismi hali ham an'anaviy ma'ruza va seminar usullaridan foydalanmoqda, bunda talabalar faqat tinglovchi va tayyor bilimlarni qabul qiluvchi rolida bo'lib qolmoqda. Bunday yondashuv esa talabalarda mustaqil va tanqidiy tafakkurni rivojlantirishga yetarlicha imkon bermaydi. Interfaol usullardan - muammoli ta'lim, debat, rolli o'yinlar, keys-stadi va kreativ yozuv mashqlaridan foydalanish ko'proq qo'llansa-da, ular tizimli emas, balki epizodik xarakter kasb etmoqda. Shu boisdan talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashning shakllanish darajasi pastligicha qolmoqda. Shu o'rinda pedagogik-psixologik omillar ham muhim ahamiyatga ega. Qizlarning ko'pchiligi jamiyatda va oilada shakllangan stereotiplar ta'sirida o'z fikrini ochiq bayon qilishdan tiyiladigan holatlar kuzatiladi. Masalan, "qiz bola ko'p bahslashmasligi kerak" degan qarashlar hali ham mavjud bo'lib, bu ularda erkin tafakkur va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini cheklaydi. Bu esa ta'lim jarayonida gender yondashuvni chuqur joriy etishni talab qiladi. Pedagoglar qizlarning intellektual salohiyatini ro'yobga chiqarish uchun ularga individual yondashishi, rag'batlantirishi, ijobiy psixologik muhit yaratishi lozim. O'zbekiston Respublikasining "2030 yilgacha gender tenglik strategiyasi"da ham ayollarning ta'lim jarayonida faol ishtirokini oshirish, ularda ijodiy va

tanqidiy tafakkurni rivojlantirish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu esa shuni ko'rsatadiki, mamlakatimizda gender yondashuvga asoslangan ta'lim metodologiyasini takomillashtirish dolzarbdir. Bunday yondashuvning amaliy joriy etilishi talaba-qizlarning bilim sifatiga, ularning ijtimoiy faolligiga va mustaqil fikrlash madaniyatiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shuningdek, xalqaro ilmiy tadqiqotlar ham shuni ko'rsatmoqdaki, tanqidiy tafakkurni rivojlantirish qizlarning ijtimoiy moslashuvchanligi, kasbiy raqobatbardoshligi va yetakchilik qobiliyatlarini kuchaytiradi. Masalan, AQSH, Kanada va Buyuk Britaniyada olib borilgan tajribalarda universitetlarda gender yondashuv asosida tashkil etilgan maxsus seminar va treninglar talaba-qizlarda tanqidiy fikrlash darajasini sezilarli oshirganligi aniqlangan. Bu tajribalarni O'zbekiston oliy ta'lim tizimiga moslashtirish maqsadga muvofiqdir. Tanqidiy fikrlashning mavjud holatini yanada kengroq baholash uchun ilmiy-empirik tadqiqotlar ham zarur. Hozirgi kunda ayrim universitetlarda talabalar o'rtasida so'rovnomalar, test sinovlari va kuzatishlar o'tkazilgan bo'lsa-da, ularning natijalari tizimli tahlil qilinmagan. Mavjud ma'lumotlarga ko'ra, talaba-qizlarning aksariyati mustaqil fikr bildirishga intiladi, ammo o'z qarashlarini ilmiy asoslashda, dalillarni taqqoslash va baholashda qiyinchiliklarga duch keladi. Bu esa ularning tanqidiy tafakkur darajasi ko'proq boshlang'ich bosqichda ekanidan dalolat beradi. Shuningdek, mavjud holatda talaba-qizlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishda ijtimoiy-psixologik muhit, o'qituvchilarning yondashuvi va ta'lim resurslarining sifati ham muhim rol o'ynaydi. Interfaol elektron platformalar, ochiq ma'lumotlar bazalari va onlayn ta'lim resurslaridan foydalanishning kengayishi qizlarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda katta imkoniyatlar yaratadi. Ammo bu resurslardan foydalanish ham barcha oliy ta'lim muassasalarida bir xil darajada emas, texnik va metodik imkoniyatlarning farqli ekani sezilmoqda. Xalqaro tajribaga tayanib aytish mumkinki, talaba-qizlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning mavjud holatini yaxshilash uchun uch asosiy yo'nalishga e'tibor qaratish zarur: birinchidan, o'quv jarayonini tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirilgan interfaol metodlar bilan boyitish; ikkinchidan, gender tenglik asosida pedagogik qo'llab-quvvatlash tizimini mustahkamlash; uchinchidan, ilmiy-empirik tadqiqotlar asosida mavjud holatni muntazam monitoring qilish va tahlil etish. Shu bois, bugungi kunda talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning mavjud holati ko'proq izlanishlar, yangi metodik yondashuvlar va tizimli islohotlarni talab etmoqda. Agar ushbu masala davlat siyosati, ta'lim jarayoni va psixologik-pedagogik qo'llab-quvvatlash uyg'unligida olib borilsa, kelgusida yosh avlodning intellektual salohiyati, ijtimoiy faolligi va gender tenglikka asoslangan faoliyati yuqori darajaga ko'tariladi.

Talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning mavjud holatini tahlil etishda yana bir muhim jihat - bu o'quv dasturlarining mazmunidir. Ayni paytda oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan ko'plab fan dasturlari ko'proq nazariy bilimlarni berishga yo'naltirilgan bo'lib, talabalarni mustaqil izlanishga, muammoga turli nuqtai nazardan qarashga va tanqidiy savollar qo'yishga yetarlicha rag'batlantirmaydi. Bu holatda gender yondashuv asosida talaba-qizlarning ehtiyojlari va qiziqishlarini hisobga olgan holda o'quv dasturlarini yangilash zarurati tug'iladi. Chunki faqatgina tayyor bilimlarni egallash emas, balki bilimlarni tahlil qilish, ularni ijtimoiy hayotda qo'llay olish, yangilik yaratish qobiliyati tanqidiy fikrlashning mezoni hisoblanadi. Shuningdek, talaba-qizlarning tanqidiy tafakkurini rivojlantirishda pedagoglarning kasbiy kompetensiyasi alohida ahamiyat kasb etadi. Afsuski, ayrim pedagoglar o'z amaliyotida gender tenglik tamoyillariga to'la amal qilmaydi, ba'zi hollarda esa qizlarning mustaqil fikrini e'tiborsiz qoldiradi. Bu esa qizlarning o'zini ifoda etishiga to'sqinlik qiladi va ularda passivlikni yuzaga keltiradi. Shu bois o'qituvchilarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish jarayonida gender yondashuv, tanqidiy va kreativ tafakkurni rivojlantirish metodlariga alohida e'tibor qaratilishi lozim. Bu borada xorijiy ta'lim dasturlari, jumladan, UNESCO, UNICEF, UNDP tomonidan ishlab chiqilgan trening materiallari va tavsiyalaridan foydalanish samarali bo'ladi. Talaba-qizlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi mavjud holatni belgilovchi yana bir

omil - bu ijtimoiy-madaniy muhitdir. Ayrim hollarda jamiyatda qizlarning ta'lim va ilmiy faoliyatdagi muvaffaqiyatlarini yetarlicha qadrlash an'analari kuchli emas. Shu sababli, ular o'z fikrlarini erkin bildirishdan yoki jamiyat oldida yangicha g'oyalarni ilgari surishdan tortinishi mumkin. Bu holatni bartaraf etish uchun gender madaniyatini yuksaltirish, oilalarda, ta'lim muassasalarida va keng jamoatchilikda qizlarning fikrlarini qadrlash an'alarini shakllantirish zarur. Zero, davlat tomonidan qabul qilingan "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun va PQ-81-son qaror (2022 yil 28 may) aynan shu yo'nalishdagi siyosatni chuqurlashtirishga qaratilgan bo'lib, uni amaliyotda to'liq ro'yobga chiqarish talab etiladi. Shuningdek, talaba-qizlarning tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi mavjud holatni aniqlashda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlari ham e'tiborga olinishi lozim. Bugungi kunda ta'lim jarayonida elektron ta'lim platformalari, onlayn kurslar, virtual laboratoriyalar va ochiq elektron kutubxonalar keng joriy etilmoqda. Lekin barcha talaba-qizlar bu imkoniyatlardan teng foydalana olmayapti. Ba'zilarida texnik vositalarning yetarli emasligi, internet tezligining pastligi, malakaning yetishmasligi muammo tug'dirmoqda. Shu sababli, mavjud vaziyatni yaxshilash uchun ta'lim muassasalarida elektron resurslardan foydalanish ko'nikmalarini shakllantirish, axborot texnologiyalariga teng kirish imkoniyatini ta'minlash zarur. Tanqidiy fikrlashning mavjud holatini tahlil etar ekanmiz, yana bir jihatga to'xtalish lozim: bu - talabalar o'rtasida motivatsiyaning pastligi. Ayrim qizlar uchun oliy ta'lim faqat diplom olish yoki jamiyatda maqomga ega bo'lish vositasi sifatida qaraladi. Bunday yondashuv esa ularda chuqur tahliliy va tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yetarlicha turtki bermaydi. Shu bois motivatsiyani kuchaytirish, qizlarda ilmiy izlanishlarga qiziqishni uyg'otish uchun turli grantlar, stipendiyalar, tanlovlar va rag'batlantirish tizimlari keng joriy etilishi lozim.

Mavjud holatni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda davlat siyosati, ta'lim mazmuni, pedagoglarning yondashuvi, ijtimoiy muhit va texnologik imkoniyatlar bir-biriga bog'liq bo'lgan kompleks omillar sifatida namoyon bo'lmoqda. Bu esa ushbu muammoni hal etish uchun faqat bir tomonlama emas, balki kompleks yondashuvni talab etadi. Tanqidiy tafakkurni rivojlantirish borasida mavjud imkoniyatlardan to'liq foydalanish, mavjud muammolarni tizimli hal qilish orqali talaba-qizlarning intellektual salohiyati va ijtimoiy faolligi sezilarli darajada oshadi.

Xulosa. Gender yondashuv asosida talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning mavjud holatini o'rganish shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayon ko'p qirrali va kompleks omillar bilan belgilanadi. Avvalo, oliy ta'lim muassasalarida qo'llanilayotgan an'anaviy ta'lim metodlari, o'quv dasturlarining nazariy bilimlarga yo'naltirilganligi, pedagoglarning gender sezgirligi yetarlicha shakllanmaganligi qizlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirish jarayonida muayyan to'siqlarni yuzaga keltirmoqda. Shuningdek, ijtimoiy-madaniy stereotiplar, oilaviy va jamoaviy qarashlar ham talaba-qizlarning o'z fikrini erkin bildirish, muammolarga mustaqil yondashish hamda yangicha g'oyalarni ilgari surish imkoniyatlarini chegaralab qo'yimoqda. Biroq, davlatimiz tomonidan qabul qilingan "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonun, "2030 yilgacha gender tenglik strategiyasi" va boshqa me'yoriy hujjatlar ushbu muammoni hal etishda mustahkam huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda. Shuningdek, zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish, xalqaro tajribalarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, interfaol metodlarni keng joriy etish talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'lmoqda. O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, talaba-qizlarda tanqidiy tafakkurni rivojlantirishning mavjud holatini yaxshilash uchun quyidagi vazifalarni amalga oshirish zarur: o'quv jarayonini tanqidiy va ijodiy tafakkurni rivojlantirishga yo'naltirish; pedagoglarning gender yondashuv bo'yicha kasbiy kompetensiyasini oshirish; talaba-qizlarda motivatsiyani kuchaytirish va ularni ilmiy izlanishlarga jalb etish; ijtimoiy-madaniy muhitda gender madaniyatini mustahkamlash.

Shunday qilib, gender yondashuv asosida talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish nafaqat pedagogik, balki ijtimoiy, madaniy va psixologik ahamiyatga ega bo'lgan dolzarb masaladir. Ushbu jarayonni tizimli ravishda takomillashtirish orqali nafaqat oliy ta'lim sifatini, balki jamiyatda intellektual salohiyat, ijtimoiy faollik va gender tenglik tamoyillarini ta'minlash mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2023.
2. O'zbekiston Respublikasi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2020.
3. O'zbekiston Respublikasi "Xotin-qizlar va erkaklar uchun teng huquq va imkoniyatlar kafolatlari to'g'risida"gi Qonuni. – Toshkent, 2019.
4. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "2030 yilgacha gender tenglik strategiyasini tasdiqlash to'g'risida"gi Farmoni. – Toshkent, 2022.
5. Karimova V.M. Shaxs psixologiyasi. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2020.
6. Yo'ldoshev J.G'., Usmonov S.A. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan, 2019.
7. Halpern, D. F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – New York: Psychology Press, 2014.
8. Paul, R., Elder, L. Critical Thinking: Tools for Taking Charge of Your Professional and Personal Life. – New Jersey: Pearson Education, 2019.
9. UNESCO. Gender Equality in Education: A Roadmap for 2030. – Paris: UNESCO Publishing, 2021.
10. UNICEF. Adolescent Girls' Education and Skills Development Report. – New York, 2020.
11. Brookfield, S. Teaching for Critical Thinking. – San Francisco: Jossey-Bass, 2012.
12. Ennis, R. H. Critical Thinking. – Upper Saddle River: Prentice Hall, 2018.

Roziqova Noriya Normurodovna,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

XORIJIY TA'LIM TIZIMLARIDAGI INNOVATSION METODLAR VA ULARNING BOSHLANG'ICH TA'LIM SAMARADORLIGIGA TA'SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqolada xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimlarida qo'llanilayotgan innovatsion o'qitish metodlari, ularning mazmuni va samaradorlik jihatlari tahlil qilinadi. Dunyodagi rivojlangan davlatlar, xususan, Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya va AQSh ta'lim tizimlarida qo'llanilayotgan ilg'or pedagogik yondashuvlarning boshlang'ich ta'lim jarayoniga ijobiy ta'siri yoritilgan. Tadqiqotda innovatsion metodlar - loyihaviy o'qitish, raqamli texnologiyalar, interaktiv platformalar, o'yin asosida o'qitish (gamifikatsiya) hamda STEAM ta'lim yo'nalishlarining o'quvchilar ijodkorligi va tanqidiy fikrlashini rivojlantirishdagi o'rni tahlil etilgan. Maqolada xorijiy tajribani milliy ta'lim tizimiga moslashtirishning samarali yo'llari taklif etiladi.

Kalit so'zlar: innovatsion metodlar, xorijiy ta'lim tizimi, boshlang'ich ta'lim, samaradorlik, pedagogik texnologiya, raqamli o'qitish, STEAM, gamifikatsiya, kreativlik.

Annotation. This article analyzes innovative teaching methods applied in foreign education systems, their content, and effectiveness. The positive impact of advanced pedagogical approaches used in highly developed countries such as Finland, Japan, South Korea, and the United States on primary education is examined. The study focuses on innovative methods including project-based learning, digital technologies, interactive platforms, game-based learning (gamification), and STEAM education, emphasizing their role in developing students' creativity and critical thinking skills. The paper also proposes effective ways to adapt international experiences to the national education system.

Key words: innovative methods, foreign education system, primary education, effectiveness, pedagogical technology, digital learning, STEAM, gamification, creativity.

Аннотация. В статье рассматриваются инновационные методы обучения, применяемые в системах образования зарубежных стран, их содержание и эффективность. Раскрывается положительное влияние передовых педагогических подходов, используемых в Финляндии, Японии, Южной Корее и США, на повышение эффективности начального образования. В исследовании анализируются такие инновационные методы, как проектное обучение, цифровые технологии, интерактивные платформы, обучение на основе игры (геймификация) и STEAM-образование, а также их роль в развитии творческого и критического мышления учащихся. В статье предлагаются эффективные пути адаптации зарубежного опыта к национальной системе образования.

Ключевые слова: инновационные методы, зарубежная система образования, начальное образование, эффективность, педагогические технологии, цифровое обучение, STEAM, геймификация, креативность.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion pedagogik metodlar va texnologiyalarni qo'llash jarayoni global miqyosda dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. XXI asrda ta'lim sifati, uning natijaviyligi va raqobatbardoshligi har bir mamlakatning taraqqiyot darajasini belgilovchi asosiy omillardan biri sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, xorijiy ta'lim tizimlarida shakllanib borayotgan ilg'or tajribalarni o'rganish, ularni milliy ta'lim jarayoniga moslashtirish, ayniqsa boshlang'ich ta'lim bosqichida samaradorlikni oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Boshlang'ich ta'lim o'quvchining shaxs sifatida shakllanishi, mustaqil fikrlashi, ijodiy yondashuvi va ijtimoiy faol pozitsiyasini belgilovchi eng muhim davrdir. Shu sababli ushbu

bosqichda qo'llaniladigan metodlarning zamonaviyligi, interaktivligi va o'quvchini faol o'rganishga jalb etish darajasi ta'lim sifatining poydevorini belgilaydi. Rivojlangan xorijiy mamlakatlarda - Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur, Buyuk Britaniya va AQShda - boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar tizimli ravishda joriy etilgan bo'lib, ular o'quvchi markazli yondashuv, muammoli o'qitish, loyihaviy faoliyat, hamkorlikda ta'lim olish (collaborative learning), shuningdek, raqamli texnologiyalar asosida ta'limni tashkil etish kabi usullar orqali amalga oshiriladi.

Finlyandiya tajribasida o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'qish jarayonining erkinligi hamda o'quvchining individual qobiliyatini rivojlantirishga e'tibor beriladi. Bu tizimda baholash jarayoni raqamlar bilan emas, balki o'quvchining shaxsiy yutuqlari va o'sish dinamikasini tahlil etish orqali amalga oshiriladi. Natijada, o'quvchi o'zini raqobat muhitida emas, balki o'z rivojlanish yo'lida baholaydi.

Yaponiyada esa innovatsion yondashuvlar milliy qadriyatlar bilan uyg'unlashgan bo'lib, "Lesson Study" (darsni tahlil qilish) metodikasi keng qo'llaniladi. Bu usulda o'qituvchilar jamoaviy tarzda darslarni rejalashtiradilar, o'tkazadilar va tahlil qiladilar. Natijada o'qituvchining kasbiy kompetensiyasi hamda o'quvchining darsdagi faolligi sezilarli darajada oshadi.

Janubiy Koreyada ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalari keng integratsiya qilingan. "Smart Education" konsepsiyasi asosida raqamli darsliklar, onlayn platformalar, sun'iy intellekt yordamida individual o'quv yo'llarini yaratish tizimi joriy etilgan. Bu yondashuv o'quvchilarda mustaqil o'rganish, tanqidiy fikrlash va muammolarni hal etish ko'nikmalarini shakllantiradi.

AQShda esa "Project-Based Learning" va "Inquiry-Based Learning" metodlari o'quv jarayonining asosiy komponenti sifatida qaraladi. Ushbu yondashuvlar o'quvchilarda ilmiy izlanish, tajriba o'tkazish, natijalarni tahlil qilish va xulosa chiqarish kabi faoliyat turlarini rivojlantiradi. Shuningdek, STEAM (Science, Technology, Engineering, Arts, Mathematics) ta'lim modeli orqali fanlararo integratsiya amalga oshiriladi. Natijada o'quvchilar amaliy fikrlashni, ijodkorlikni va innovatsion g'oyalarni shakllantirishni o'rganadilar.

Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ko'rinadiki, innovatsion metodlarning asosiy maqsadi – o'quvchini bilim oluvchi sub'ekt sifatida emas, balki faol o'rganish jarayonining markazida turgan shaxs sifatida shakllantirishdir. Bunday yondashuv o'qituvchining roli o'zgarishiga ham olib keladi: u endilikda bilim manbai emas, balki yo'l-yo'riq ko'rsatuvchi, o'quv jarayonini boshqaruvchi va motivatsiyani shakllantiruvchi shaxs sifatida namoyon bo'ladi.

Ta'lim tizimlarining innovatsion rivojlanishida raqamli texnologiyalar alohida o'rin tutadi. Masalan, Finlyandiya va Estoniyada raqamli kompetensiyalarni erta yoshdan boshlab shakllantirish davlat ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishidir. Onlayn o'qitish, virtual laboratoriyalar, elektron kundaliklar, sun'iy intellekt asosidagi baholash tizimlari o'quv jarayonining ajralmas qismiga aylangan. Shu bilan birga, bu vositalar o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi insoniy muloqotni to'liq almashtirmaydi, aksincha uni samarali qo'llab-quvvatlaydi.

Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlarning joriy etilishi nafaqat bilim olish jarayonini samarali qiladi, balki o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga, ularning motivatsiyasi va o'qishga bo'lgan qiziqishini oshirishga ham xizmat qiladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'yin asosidagi ta'lim (gamifikatsiya) va STEAM dasturlari bilan shug'ullanuvchi o'quvchilar an'anaviy o'qitish usullarida ta'lim olayotgan tengdoshlariga qaraganda yuqoriroq kognitiv va ijtimoiy ko'nikmalarga ega bo'ladilar.

O'zbekiston ta'lim tizimida ham so'nggi yillarda xalqaro tajribaga asoslangan innovatsion yondashuvlarni joriy etish bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, Prezident qarorlari asosida "Raqamli ta'lim" konsepsiyasi ishlab chiqilib, o'quv jarayonida elektron platformalar, mobil ilovalar va masofaviy ta'lim tizimlari yo'lga

qo'yilmoqda. Shu bilan birga, pedagoglarning innovatsion kompetensiyalarini rivojlantirishga qaratilgan malaka oshirish kurslari tashkil etilmoqda.

Boshlang'ich ta'limda xorijiy innovatsion metodlardan foydalanish, ularni milliy sharoitga moslashtirish, o'quvchi yoshini, milliy qadriyatlarni va madaniy an'analarni inobatga olgan holda amalga oshirilishi zarur. Chunki har bir tizimning o'ziga xos ijtimoiy, madaniy va psixologik omillari mavjud. Shu sababli xorijiy tajribani ko'r-ko'rona ko'chirish emas, balki undan oqilona foydalanish - ta'lim sifatini oshirishning eng samarali yo'lidir.

Yuqoridagilardan kelib chiqib, tadqiqotning asosiy maqsadi - xorijiy ta'lim tizimlarida samarali deb topilgan innovatsion metodlarni tahlil qilish, ularning boshlang'ich ta'limga ta'sirini aniqlash hamda O'zbekiston ta'lim tizimida qo'llash imkoniyatlarini o'rganishdan iborat. Ushbu izlanishlar boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirish, o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, ijodiy tafakkurini va kommunikativ kompetensiyasini rivojlantirishda muhim nazariy va amaliy ahamiyatga ega.

Xorijiy ta'lim tizimlarida shakllangan innovatsion metodlar - ta'lim jarayonining ilg'or yo'nalishlari, zamonaviy texnologiyalarni o'qitishga integratsiya qilish, fanlararo aloqadorlikni kuchaytirish hamda o'quvchini faol sub'ektga aylantirish tamoyillari orqali boshlang'ich ta'lim samaradorligini yangi bosqichga olib chiqmoqda. Bu esa O'zbekiston ta'lim tizimi uchun dolzarb ilmiy-amaliy tajriba manbai hisoblanadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Zamonaviy ta'lim tizimida innovatsion metodlarning o'rganilishi bugungi kunda eng ko'p e'tibor qaratilayotgan ilmiy yo'nalishlardan biridir. Turli xorijiy mamlakatlarda olib borilgan pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'qitishning innovatsion shakllari ta'lim sifati va o'quvchilarning kognitiv rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, ilmiy manbalar tahlili mazkur yo'nalishda amalga oshirilgan izlanishlarning nazariy asoslarini, amaliy yo'nalishlarini hamda ularning boshlang'ich ta'lim jarayoniga integratsiyasini chuqur o'rganishni taqozo etadi.

XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab innovatsion pedagogika mustaqil ilmiy yo'nalish sifatida shakllandi. J. Dewey, M. Montessori, J. Piaget, V. Vygotskiy, A. Bruner kabi olimlarning asarlarida o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, tajriba orqali o'rganishini va faol ishtirok etishini ta'minlovchi metodlar nazariy jihatdan asoslab berilgan. Xususan, Dewey (1933) o'zining "How We Think" asarida ta'limni o'quvchining shaxsiy tajribasi bilan bog'lash zarurligini ta'kidlab, refleksiv o'qitish g'oyasini ilgari surgan. Piaget esa bolalarning kognitiv rivojlanish bosqichlarini tahlil qilib, ta'lim metodikasini yosh xususiyatlariga moslashtirish g'oyasini ilgari surdi.

Vygotskiyning "yaqin rivojlanish zonasi" nazariyasi esa o'qituvchining o'quvchiga yo'l-yo'riq beruvchi, hamkorlikdagi o'rganishni tashkil etuvchi sifatidagi rolini belgilab berdi. Bu nazariya keyinchalik ko'plab innovatsion metodlarning, jumladan, kooperativ o'qitish, loyiha asosida o'qitish va muammoli o'qitish kabi yondashuvlarning nazariy asosini tashkil etdi.

XXI asr boshlarida ta'lim sohasida "innovatsion metodlar" tushunchasi keng qo'llanila boshlandi. D. Halpern (2014), R. Paul va L. Elder (2012), P. Facione (2015) kabi tadqiqotchilar o'quvchilarda tanqidiy va ijodiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan metodikalarni ishlab chiqdilar. Ularning tadqiqotlarida o'qituvchining faqat bilim beruvchi emas, balki o'quvchi faoliyatini yo'naltiruvchi, muammoli vaziyatlar yaratish orqali mustaqil qaror qabul qilishga undovchi sub'ekt sifatidagi o'rni e'tirof etilgan.

Yevropa mamlakatlari ta'lim tizimida 2000-yillardan boshlab konstruktivistik pedagogika asosida yangi metodlar keng joriy etildi. Masalan, Finlyandiya ta'lim tizimida o'quvchilarning individual qobiliyatini rivojlantirish, muammoli vazifalarni hal etish, fanlararo integratsiya va refleksiv o'qitish yondashuvlari asosiy o'rin egallaydi. Tadqiqotchi Pasi Sahlberg (2011) o'z asarlarida Finlyandiya ta'lim tizimining muvaffaqiyat omillaridan biri sifatida o'qituvchilarning mustaqilligi, o'quvchilarning o'rganish motivatsiyasiga e'tibor va baholash tizimining insonparvarlik tamoyillariga asoslanganligini ta'kidlaydi.

Yaponiyada "Lesson Study" metodikasi XX asrning o'rtalaridan boshlab shakllangan bo'lib, u o'qituvchilarning kasbiy o'sishiga, dars jarayonining sifatini oshirishga qaratilgan tizimli yondashuv sifatida tan olingan. Yapon olimlari Yoshida va Fernandez (2004) tomonidan olib borilgan tadqiqotlarda bu metodikaning o'quvchi faolligi, o'qituvchi refleksiya va metodik hamkorlikka ijobiy ta'siri ilmiy asoslab berilgan.

Janubiy Koreyada esa "Smart Education" konsepsiyasi asosida o'qitish jarayoni raqamli texnologiyalar bilan to'liq integratsiya qilingan. A. Kim va K. Lee (2016) o'z tadqiqotlarida raqamli platformalarning o'quvchilarni mustaqil o'rganishga undashi, motivatsiyani oshirishi va ijodiy fikrlashni rag'batlantirishi haqida ilmiy dalillar keltiradilar.

AQShda D. Kolb (1984) tomonidan ilgari surilgan "tajribaviy o'qitish" nazariyasi, shuningdek, "Project-Based Learning", "Inquiry-Based Learning" kabi metodlar o'quvchilarning faol ishtirokini, tahliliy fikrlashini va muammolarni amaliy yo'l bilan hal etish qobiliyatini rivojlantirishga xizmat qiladi. Ushbu yondashuvlar STEAM ta'lim modeli bilan birgalikda boshlang'ich sinf o'quvchilarida ilmiy izlanish va kreativ tafakkurni shakllantirishda keng qo'llanilmoqda.

O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida ham innovatsion metodlarga qiziqish ortib bormoqda. So'nggi yillarda o'qitish jarayonini modernizatsiya qilish, raqamli ta'limni rivojlantirish, interaktiv yondashuvlarni tatbiq etish bo'yicha bir qator hujjatlar qabul qilindi. Jumladan, 2020-yil 6-noyabrda PQ-4884-sonli Prezident qarorida ta'lim sifati va samaradorligini oshirish, ilg'or xorijiy tajribalarni joriy etish vazifalari belgilab berilgan. Shu asosda, boshlang'ich ta'lim jarayoniga o'yin asosidagi o'qitish (gamifikatsiya), raqamli darsliklar, multimedial platformalar, interaktiv metodlar kiritilmoqda.

Mahalliy olimlardan N. Xodjaeva (2020), M. Abdurahmonova (2019), Sh. Toshpulatova (2021) va boshqalar o'z tadqiqotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining kreativ fikrlashini rivojlantirish, pedagogik texnologiyalar asosida o'qitish samaradorligini oshirish yo'llarini o'rganishlar. Ularning ishlarida innovatsion metodlarning milliy ta'lim sharoitlariga moslashtirilgan shakllari tahlil qilingan.

Shunga qaramay, hozirgi kunda xorijiy ta'lim tizimlarida keng qo'llanilayotgan innovatsion metodlarning O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimiga bevosita ta'siri, ularning samaradorlik ko'rsatkichlarini aniqlash, o'qituvchilarning bu metodlarga tayyorlik darajasi yetarlicha o'rganilmagan. Bu esa mazkur mavzuning ilmiy yangiligi va amaliy ahamiyatini yanada oshiradi.

Xorijiy va mahalliy manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, innovatsion metodlarning o'quv jarayonidagi o'rni - o'qituvchining rolini o'zgartirish, o'quvchini faol sub'ekt sifatida shakllantirish, bilimni amaliy faoliyat bilan bog'lash, shaxsiy rivojlanishni qo'llab-quvvatlash kabi tamoyillarga asoslanadi. Shunday qilib, mazkur yo'nalishda olib borilayotgan ilmiy izlanishlar hozirda ham dolzarbligini yo'qotmagan bo'lib, ularning milliy ta'lim tizimiga tatbiqi boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ilmiy-amaliy asos bo'lib xizmat qiladi.

Natijalar va tahlil. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, xorijiy mamlakatlar ta'lim tizimida innovatsion metodlardan foydalanish boshlang'ich ta'lim samaradorligini oshirishda muhim omil hisoblanadi. Dunyodagi ilg'or ta'lim tizimlari, xususan Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, Singapur, Buyuk Britaniya va AQSh tajribalari shuni isbotlaydiki, zamonaviy pedagogik yondashuvlar, o'quvchini markazga qo'ygan o'qitish usullari, mustaqil fikrlashni rag'batlantiruvchi texnologiyalar o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi va ijodiy salohiyatini sezilarli darajada oshiradi. Mazkur mamlakatlarda ta'lim tizimi nafaqat bilim berish, balki o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirish, unda o'z fikrini erkin ifodalash, muammolarni mustaqil hal etish va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirishga yo'naltirilgan.

Finlyandiya ta'lim tizimida o'qitish jarayonining markazida bolani har tomonlama rivojlantirish g'oyasi turadi. Ularning metodikasi o'quvchining qiziqishlari, ehtiyojlari va individual imkoniyatlarini hisobga olgan holda tashkil etiladi. Darslar jarayonida o'yin

asosidagi o'qitish, amaliy topshiriqlar, loyihaviy faoliyat, ijodiy mashg'ulotlar keng qo'llanadi. O'quvchilar kichik yoshdan boshlab jamoada ishlash, o'z fikrini himoya qilish, turli nuqtai nazarlarni tahlil qilishga o'rgatiladi. Natijada, ular mustaqil fikrlaydigan, o'zini anglay oladigan, hayotiy muammolarni hal etishga qodir shaxs sifatida shakllanadi.

Yaponiyada esa ta'lim tizimi an'anaviy qadriyatlar bilan zamonaviy texnologiyalar uyg'unligiga asoslanadi. Boshlang'ich ta'lim bosqichida o'quvchilarning mas'uliyat, intizom, mehnatsevarlik, jamoada ishlash kabi fazilatlarini shakllantirishga katta e'tibor beriladi. Shu bilan birga, raqamli texnologiyalar, robototexnika, interaktiv laboratoriyalar dars jarayoniga faol kiritilgan. Har bir o'quvchi uchun shaxsiy o'qitish rejasi ishlab chiqiladi va o'qituvchi ularning individual rivojlanishini muntazam kuzatib boradi. Bu jarayon o'quvchida bilim olishga ijobiy motivatsiya uyg'otadi va o'z ustida ishlash madaniyatini shakllantiradi.

Janubiy Koreya ta'lim tizimi raqamli ta'lim vositalaridan keng foydalanish bo'yicha jahonda yetakchi o'rinlardan birini egallaydi. Ularning boshlang'ich maktablarida "smart education" konsepsiyasi joriy qilingan bo'lib, har bir o'quvchi planshet yoki elektron darsliklar orqali ta'lim oladi. Interaktiv ta'lim platformalari, masalan, "K-MOOC" yoki "EBS Smart Learning" tizimlari yordamida o'qituvchi o'quvchilarning faolligini nazorat qiladi va ularning mustaqil izlanishlarini rag'batlantiradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, bu metodlar o'quvchilarning o'zlashtirish samaradorligini 20–25 foizga oshirgan, ularning muloqot va tanqidiy fikrlash ko'nikmalari esa sezilarli darajada rivojlangan.

Amerika Qo'shma Shtatlarida boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning faol ishtirokiga asoslangan metodlar keng tarqalgan. Ular orasida eng samaralilari loyihaviy o'qitish (Project-Based Learning) va muammoli o'qitish (Problem-Based Learning) hisoblanadi. Ushbu metodlar orqali o'quvchilar real hayotiy muammolarni hal etish jarayonida yangi bilimlarni o'zlashtiradi. Masalan, tabiatshunoslik darslarida bolalar atrof-muhitni muhofaza qilish loyihalarida qatnashadi, matematika darslarida esa kundalik hayotdagi masalalarni amaliy tarzda yechadi. Shunday yondashuvlar o'quvchilarda faqat nazariy bilim emas, balki ularni real hayotda qo'llay olish kompetensiyasini shakllantiradi.

Buyuk Britaniya ta'lim tizimida esa "inclusive education" va "personalized learning" tamoyillari asosida o'qitish jarayonlari tashkil etiladi. Har bir o'quvchi uchun individual ta'lim strategiyasi ishlab chiqiladi. O'qituvchi dars jarayonida o'quvchining kuchli va zaif tomonlarini aniqlab, unga mos metodlardan foydalanadi. Shu yo'l bilan o'quvchining o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga sharoit yaratiladi. Tahlil natijalariga ko'ra, bu metodlar o'quvchilarning ishtirok faolligini 1,5 barobar, mustaqil fikrlash darajasini esa 30 foizga oshirgan.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, xorijiy tajribalar asosida shakllangan innovatsion metodlarning umumiy jihatlari mavjud. Birinchidan, ularning barchasi o'quvchi shaxsiga yo'naltirilgan. Ya'ni o'qituvchi axborot manbai emas, balki yo'l-yo'riq beruvchi, fasilitator rolini bajaradi. Ikkinchidan, dars jarayonida faollik, hamkorlik, interaktivlik ustuvor ahamiyatga ega. Uchinchidan, o'quvchilarning ijodiy fikrlash, tanqidiy tahlil, muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmalari shakllantiriladi. To'rtinchidan, baholash tizimi an'anaviy test yoki yozma ishlar bilan cheklanmay, jarayon davomida kuzatish, o'z-o'zini baholash va refleksiya usullarini o'z ichiga oladi.

Tadqiqot doirasida O'zbekistonning boshlang'ich ta'lim tizimida xorijiy metodlarni moslashtirish imkoniyatlari ham o'rganildi. Eksperimental kuzatuvlar asosida aniqlanishicha, loyihaviy va muammoli o'qitish metodlarini o'zbek ta'lim muhitiga tatbiq etish o'quvchilarning fanlarga bo'lgan qiziqishini sezilarli darajada oshiradi. Masalan, tajriba sinflarida gamifikatsiya elementlari bilan tashkil etilgan darslarda o'quvchilarning faol ishtiroki 87 foizni tashkil etgan, nazorat sinflarida esa bu ko'rsatkich 62 foizdan oshmagan. Shu bilan birga, o'yin asosida o'qitish usullari o'quvchilarda ijobiy emotsional muhit yaratgan, bu esa bilimlarni mustahkamlash jarayonini osonlashtirgan.

Raqamli texnologiyalar asosida o'qitishning samaradorligi ham tahlil qilindi. Tajriba davomida elektron resurslardan (videodarslar, virtual laboratoriyalar, interaktiv testlar) foydalangan o'quvchilar an'anaviy dars olganlarga qaraganda tezroq o'zlashtirish ko'rsatkichiga ega bo'ldi. Bunda o'quvchilar o'z bilimlarini mustaqil tekshirish, xatolarni aniqlash va tuzatish imkoniga ega bo'ldi. Shu orqali ular o'qituvchiga to'liq bog'liq bo'lmasdan, o'z-o'zini o'qitish qobiliyatini rivojlantirishdi.

STEAM yondashuvi (fan, texnologiya, muhandislik, san'at va matematika integratsiyasi)ning qo'llanilishi ham yuqori natijalar berdi. Ushbu metod yordamida o'quvchilar o'zaro bog'liq fanlar o'rtasidagi aloqani anglaydi, bilimni amaliyot bilan uyg'unlashtirishni o'rganadi. Misol uchun, matematika darsida geometriya bilimlari texnologik loyiha bilan birlashtirildi, san'at elementlari esa ijodiy dizayn yaratishda qo'llanildi. Natijada o'quvchilarda kompleks tafakkur va ijodiy yondashuv rivojlandi.

O'tkazilgan tahlillar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, xorijiy ta'lim tizimlaridagi innovatsion metodlarni milliy ta'lim tizimiga moslashtirishda uchta asosiy omilni hisobga olish zarur: birinchisi, milliy mentalitet va ta'lim an'alarini inobatga olish; ikkinchisi, o'qituvchilarning malakasini oshirish va ularni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash; uchinchisi, raqamli infratuzilmani rivojlantirish va o'quvchilar uchun zarur texnik sharoitlarni yaratish. Shu shartlar bajarilganda, xorijiy tajribalarni samarali tarzda joriy etish mumkin bo'ladi.

Innovatsion metodlar nafaqat o'quv jarayonining sifatini oshiradi, balki ta'lim ishtirokchilari o'rtasidagi munosabatlarni ham yangi bosqichga olib chiqadi. O'quvchi o'qituvchi bilan teng muloqot olib boradi, o'z fikrini himoya qiladi, bahs-munozaralarda faol ishtirok etadi. Bunday muhitda o'quvchi shaxs sifatida shakllanadi, bu esa ta'lim samaradorligini belgilovchi eng muhim omildir.

Shuningdek, xorijiy tajribalarning o'rganilishi O'zbekiston ta'lim tizimida mavjud muammolarni aniqlash va ularni bartaraf etish bo'yicha yangi yo'nalishlarni belgilash imkonini beradi. Masalan, o'quvchilarda mustaqil fikrlash va tanqidiy tafakkur ko'nikmalarini shakllantirish bo'yicha aniq metodik tavsiyalar ishlab chiqish zarur. Shu bilan birga, o'qituvchilarning dars jarayonida innovatsion metodlardan foydalanish bo'yicha metodik qo'llanmalar, o'quv dasturlari va raqamli resurslar yaratish lozim.

Xorijiy ta'lim tizimlarida qo'llanilayotgan innovatsion metodlarning tahlili ularning o'quvchilar motivatsiyasi, ijodkorligi, tanqidiy tafakkuri va ijtimoiy faolligini rivojlantirishdagi o'rnini yaqqol ko'rsatdi. Bu tajribalarning milliy ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich joriy etilishi, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va zamonaviy o'quv muhiti yaratish orqali O'zbekiston boshlang'ich ta'limining samaradorligini sezilarli darajada oshirish mumkinligi aniqlandi. Shu sababli, ta'lim sohasida innovatsion metodlar faqat pedagogik yangilik emas, balki o'quvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirishning asosiy yo'lidir.

Xulosa. Tadqiqot davomida o'rganilgan xorijiy ta'lim tizimlari tajribasi shuni ko'rsatadiki, zamonaviy ta'limda innovatsion metodlar o'quvchi shaxsini rivojlantirishning eng muhim omillaridan biridir. Dunyoning yetakchi mamlakatlari - Finlyandiya, Yaponiya, Janubiy Koreya, AQSh va Buyuk Britaniya tajribalari tahlili shuni isbotlaydiki, ta'lim jarayonida ilg'or pedagogik yondashuvlardan foydalanish o'quvchilarning o'zlashtirish darajasi, ijodiy fikrlash, tanqidiy tahlil qilish va muammolarni mustaqil hal etish ko'nikmalarini sezilarli darajada rivojlantiradi.

Xorijiy tajribalar tahlili asosida aniqlanishicha, innovatsion metodlarning samaradorligi ularning shaxsga yo'naltirilganligida namoyon bo'ladi. O'quvchi ta'lim jarayonining markaziga qo'yiladi, o'qituvchi esa rahbar va yo'l-yo'riq beruvchi sifatida faoliyat yuritadi. Bu yondashuv o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, o'z bilimiga tanqidiy yondashuvini, ijodkorlikni rivojlantirishini ta'minlaydi. Shuningdek, o'qitish jarayoniga raqamli

texnologiyalar, interaktiv platformalar va o'yin elementlarini joriy etish darslarni yanada qiziqarli, dinamik va samarali qiladi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichida innovatsion metodlardan foydalanish o'quvchilarning yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning tabiiy qiziqishlari va o'rganishga bo'lgan ichki motivatsiyasini mustahkamlaydi. Ayniqsa, gamifikatsiya, loyihaviy va muammoli o'qitish, hamkorlikda o'qitish hamda STEAM yondashuvi o'quvchilarda o'z fikrini erkin ifodalash, jamoada ishlash, ijodiy yondashuv va ijtimoiy faollikni shakllantiradi. Shu orqali ta'lim jarayonida o'quvchilar bilimni tayyor shaklda emas, balki izlanish, tajriba va tahlil orqali o'zlashtiradi.

Innovatsion metodlarni milliy ta'lim tizimiga joriy etish uchun bir necha shart-sharoitlar yaratilishi zarur. Eng avvalo, o'qituvchilarni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan ishlashga tayyorlash, ularning malakasini oshirish, xalqaro tajriba asosida metodik qo'llanmalar ishlab chiqish zarur. Shuningdek, raqamli ta'lim vositalarini joriy etish uchun zarur texnik infratuzilmani yaratish, interaktiv o'quv materiallarini ishlab chiqish va ularni maktab amaliyotiga keng tatbiq etish lozim.

Xorijiy ta'lim tizimlarida o'qitish jarayoni o'quvchi shaxsining har tomonlama rivojlanishiga qaratilganligi bilan ajralib turadi. Shu sababli O'zbekiston ta'lim tizimida ham o'quvchi markazli yondashuvni keng joriy etish, har bir bolaning shaxsiy qobiliyatlari va imkoniyatlarini inobatga olgan holda individual ta'lim strategiyalarini ishlab chiqish zarur. Bu esa ta'lim jarayonini yanada insonparvar, moslashuvchan va natijador qiladi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, O'zbekiston sharoitida xorijiy tajribalarni to'liq ko'chirib olish emas, balki ularni milliy qadriyatlar, an'analar va pedagogik madaniyatga moslashtirish eng maqbul yo'l hisoblanadi. Buning uchun innovatsion metodlarni bosqichma-bosqich joriy etish, ularni sinovdan o'tkazish va samaradorligini baholash tizimini yo'lga qo'yish kerak. Shuningdek, o'quvchi va o'qituvchi o'rtasidagi o'zaro hurmat, ishonch va muloqot madaniyatini rivojlantirish ham innovatsion ta'limning ajralmas qismi hisoblanadi.

Tavsiyalar. Tadqiqot natijalari asosida xorijiy ta'lim tizimlarida qo'llanilayotgan innovatsion metodlarni O'zbekiston boshlang'ich ta'lim tizimiga moslashtirish va samarali tatbiq etish bo'yicha quyidagi ilmiy-amaliy tavsiyalar ishlab chiqildi:

Birinchidan, o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyasini oshirish maqsadida muntazam ravishda zamonaviy pedagogik texnologiyalar, raqamli ta'lim vositalari va interaktiv metodlar bo'yicha malaka oshirish kurslarini tashkil etish zarur. Bunda o'qituvchilar xorijiy ta'lim tizimlarida keng qo'llanilayotgan "Project-based learning", "Flipped classroom", "STEAM" va "Gamification" kabi metodlarning mazmun-mohiyatini chuqur o'rganishlari lozim.

Ikkinchidan, boshlang'ich sinf o'quvchilarining yosh psixologik xususiyatlarini hisobga olgan holda, innovatsion metodlarni moslashtirilgan holda joriy etish tavsiya etiladi. Chunki bu yoshda o'quvchilar o'yin orqali, tajriba va faol ishtirok orqali tezroq o'rganadi. Shu sababli darslarda o'yin elementlarini qo'llash, vizual materiallardan, audio va video resurslardan foydalanish samaradorlikni oshiradi.

Uchinchidan, ta'lim jarayonini raqamlashtirish – innovatsion metodlarning ajralmas tarkibiy qismi sifatida qaralishi zarur. Shu maqsadda har bir maktabda raqamli platformalar (moodle, Google Classroom, Quizizz, Kahoot, Edmodo va boshqalar)dan foydalanishni yo'lga qo'yish, o'quvchilarga masofaviy ta'lim imkoniyatlarini yaratish, elektron darsliklar va interaktiv testlar bazasini kengaytirish tavsiya etiladi.

To'rtinchidan, o'quv dasturlari va darsliklarni yangilash zarur. Ular mazmunan o'quvchining ijodiy fikrlashi, muammoli vaziyatlarni hal etish ko'nikmasini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi kerak. Bu borada xorijiy ta'lim tizimlarining ilg'or tajribasiga tayanib, o'quv dasturlarini modulli va kompetensiyaga asoslangan yondashuv orqali ishlab chiqish maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, tajriba-sinov maktablarini tashkil etish tavsiya etiladi. Bu orqali innovatsion metodlarning samaradorligini amaliy jihatdan sinab ko'rish, ularni milliy ta'lim tizimiga bosqichma-bosqich tatbiq etish imkoniyati yaratiladi. Shu bilan birga, tajriba maktablari o'qituvchilari uchun metodik markazlar sifatida faoliyat yuritib, boshqa ta'lim muassasalari bilan tajriba almashish maydoniga aylanishi mumkin.

Xorijiy ta'lim tizimlarida sinovdan o'tgan innovatsion metodlarni O'zbekiston boshlang'ich ta'lim amaliyotiga bosqichma-bosqich tatbiq etish ta'lim sifatini sezilarli oshirish imkonini beradi. Bunda asosiy e'tibor ta'lim jarayonining insonparvarlik tamoyillariga, raqamli texnologiyalar integratsiyasiga va o'qituvchining kasbiy rivojlanishiga qaratilishi lozim. Faqat shunda boshlang'ich ta'lim tizimi o'quvchining ijodkorligi, mustaqil fikrlashi va global fikrlash qobiliyatini rivojlantiruvchi zamonaviy bosqichga ko'tariladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Ta'lim-tarbiya tizimini yanada takomillashtirishga doir qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4884-son qarori. – 2020-yil 6-noyabr.
2. Xolmatova G.R. Innovatsion pedagogik texnologiyalar: nazariya va amaliyot. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2021. – 240 b.
3. Bahramova N.N. Boshlang'ich ta'limda interfaol metodlardan foydalanish. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2019. – 156 b.
4. Полат Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2018. – 272 с.
5. Виготский Л.С. Психология развития ребёнка. – Москва: Педагогика, 2005. – 512 с.
6. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – New York: Routledge, 2001. – 355 p.
7. Trilling B., Fadel C. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. – San Francisco: Jossey-Bass, 2009. – 256 p.
8. Fullan M. The New Meaning of Educational Change. – New York: Teachers College Press, 2016. – 352 p.
9. Hargreaves A. Teaching in the Knowledge Society: Education in the Age of Insecurity. – New York: Teachers College Press, 2003. – 268 p.

Azimova Nozima Xikmatovna,
Buxoro davlat pedagogika institute mustaqil izlanuvchisi
Buxoro shahar 41-umumta'lim maktabi
Oliy toifali o'qituvchisi

INTERAKTIV METODLAR ASOSIDA BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARIDA INGLIZ TILI NUTQ KO'NIKMALARINI SHAKLLANTIRISHNING ZAMONAVIY YONDASHUVLARI

Annotatsiya. Ushbu tadqiqot boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili nutq ko'nikmalarini shakllantirish jarayonida interaktiv metodlarning samaradorligini tahlil qiladi. Muallif to'rtta viloyatdagi 286 nafar uchinchi sinf o'quvchilari ishtirokida 14 hafta davom etgan eksperimental dasturni amalga oshirdi. Tadqiqotda rol o'yinlari, guruhdagi muloqot topshiriqlari, raqamli interaktiv dasturlar va kommunikativ vaziyatlar modellari qo'llanildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, interaktiv metodlar paketi o'quvchilarning og'zaki nutq faolligini 47% ga oshirdi, tinglash tushunish ko'rsatkichlarini 39% ga yaxshiladi va ingliz tiliga nisbatan motivatsiya darajasini 52% ga ko'tardi. Tadqiqot o'qituvchilarga kommunikativ kompetensiyani samarali rivojlantirish bo'yicha amaliy tavsiyalar beradi.

Kalit so'zlar: interaktiv metodlar, boshlang'ich ta'lim, ingliz tili, nutq ko'nikmalari, kommunikativ yondashuv, og'zaki nutq, tinglash tushunish, motivatsiya, rol o'yinlari, raqamli texnologiyalar.

Abstract. This study examines the effectiveness of interactive methods in developing English speaking skills among primary-school learners. A fourteen-week experimental programme involved 286 third-graders from four Uzbek regions and integrated role-plays, group communication tasks, digital interactive applications and modelled conversational scenarios. Results demonstrate that the interactive-method package increased pupils' oral production by 47%, improved listening comprehension indices by 39% and raised motivation toward English by 52%. Findings provide teachers with practical guidance for effective communicative-competence development.

Key words: interactive methods, primary education, English language, speaking skills, communicative approach, oral speech, listening comprehension, motivation, role-plays, digital technologies.

Аннотация. В данном исследовании анализируется эффективность интерактивных методов при формировании речевых навыков на английском языке у младших школьников. Автор провел экспериментальную программу продолжительностью четырнадцать недель с участием 286 учащихся третьих классов из четырёх областей Узбекистана. В исследовании применялись ролевые игры, групповые коммуникативные задания, цифровые интерактивные программы и модели коммуникативных ситуаций. Результаты показали, что комплекс интерактивных методов повысил речевую активность учащихся на 47%, улучшил показатели аудирования на 39% и повысил уровень мотивации к английскому языку на 52%. Исследование даёт учителям практические рекомендации по эффективному развитию коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: интерактивные методы, начальное образование, английский язык, речевые навыки, коммуникативный подход, устная речь, понимание на слух, мотивация, ролевые игры, цифровые технологии.

Kirish. Boshlang'ich maktab bosqichi xorijiy til o'rganishda muhim asos yaratish davri hisoblanadi. Psixolingvistik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 7-10 yosh oralig'idagi bolalar til materialini tabiiy va intuitiv usulda o'zlashtirishga qodir. Biroq an'anaviy, o'qituvchi

markazlashgan dars formatlarida o'quvchilar passiv tinglovchilarga aylanadi va real muloqot tajribasini olish imkoniyatidan mahrum bo'ladi. Natijada, ko'p yillik til o'rganishga qaramay, o'quvchilar oddiy kundalik vaziyatlarda inglizcha gapira olmaydilar.

Zamonaviy metodika kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishda faol, interaktiv metodlarning ustuvorligini ta'kidlaydi. Interaktiv yondashuv o'quvchini ta'lim jarayonining faol sub'ektiga aylantiradi, real muloqot vaziyatlarini yaratadi va tilni kommunikatsiya vositasi sifatida ishlatishni ta'minlaydi. Shu munosabat bilan, boshlang'ich sinflarda ingliz tili nutq ko'nikmalarini shakllantirish uchun interaktiv metodlarning samarali modelini yaratish dolzarb vazifa bo'lib qolmoqda.

Muammoning o'rganilganlik darajasi: So'nggi yillarda xorijiy til metodikasida interaktiv yondashuvlar keng tadqiq qilinmoqda. Xalqaro tajribada M. Pica (2020) va R. Ellis (2021) kommunikativ topshiriqlarning til o'zlashtirishda hal qiluvchi rolini isbotladilar. J. Richards (2022) boshlang'ich sinflarda o'yin asosidagi metodikaning samaradorligini ko'rsatdi. D. Nunan (2021) task-based learning yondashuvini tahlil qilib, real vaziyatlar yaratishning ahamiyatini ta'kidladi.

Mahalliy tadqiqotchilar orasida G. Rahimova (2022) boshlang'ich sinflarda ingliz tili darslarida didaktik o'yinlardan foydalanish metodikasini ishlab chiqdi. N. Jumaev va hamkorlari (2023) raqamli texnologiyalarning o'quvchilar nutq faolligiga ijobiy ta'sirini aniqladi. D. Umarova (2024) kommunikativ yondashuvning nazariy asoslarini o'rganib, amaliy tavsiyalar berdi.

Biroq mavjud ishlar ko'pincha alohida usullar yoki texnikalarni tavsiflovchi bo'lib, interaktiv metodlarning yaxlit tizimini yaratish, ularni raqamli texnologiyalar bilan integratsiyalash va o'zbek maktablari sharoitiga moslash masalalari yetarli darajada ishlanmagan.

Tadqiqot Toshkent, Namangan, Andijon va Qashqadaryo viloyatlaridagi to'rtta davlat maktabida amalga oshirildi. Har bir maktabda eksperimental va nazorat guruhlari tashkil etildi. Tadqiqot boshida barcha o'quvchilarga og'zaki nutq baholash testi, tinglash tushunish testi va motivatsiya anketi o'tkazildi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, o'quvchilarning aksariyati inglizcha savollarga javob berishda qiyinchilik sezadi, tinglash topshiriqlarida past natijalar ko'rsatadi va ingliz tili darslariga past motivatsiyaga ega.

Eksperimental dastur bir necha asosiy komponentlardan tashkil topdi. Rol o'yinlari va dramatisatsiya mashg'ulotlarida real hayotiy vaziyatlar modellashtirildi. O'quvchilar turli rollarni o'ynab, kasbiy va kundalik iboralarini amaliyotda qo'lladilar. Guruhdagi kommunikativ topshiriqlar doirasida kichik guruhlarda axborot bo'shliqlari, mozaika o'qish va muammolarni hal qilish mashqlari amalga oshirildi. Har bir guruh a'zosi o'ziga xos ma'lumotga ega bo'lib, uni sherigiga inglizcha yetkazishi talab qilindi.

Raqamli interaktiv dasturlar muntazam ravishda qo'llanildi. O'yinlashtirish elementlari o'quvchilarning faolligini keskin oshirdi. Monologik nutqni rivojlantirish uchun o'quvchilar o'z sevimli buyumi, hayvoni yoki mashg'uloti haqida qisqa taqdimotlar qildilar. Bu jarayon tinglovchilar savollar berish orqali dialogik nutqni mashq qilish imkonini berdi. Yangi so'zlar va iboralarini o'rganishda jismoniy harakatlar bilan bog'lash usuli qo'llandi, bu esa kinestetik xotirani faollashtirdi va o'zlashtirishni tezlashtirdi.

Refleksiv faoliyat sifatida har darsdan keyin o'quvchilar inglizcha kichik kartochkalar to'ldirdilar. Nazorat guruhlari an'anaviy dars formatida tarjima-grammatik metod, darslik asosidagi mashqlar va lug'at yodlash orqali dars qildilar.

Eksperiment yakunida qayta baholash testlari o'tkazildi. Og'zaki nutq ko'rsatkichlarida eksperimental guruh o'quvchilarining katta qismi yuqori natijalar ko'rsatdi, nazorat guruhi esa sezilarli darajada pastroq ko'rsatkichlarga ega bo'ldi. Savol-javob vaqti eksperimental guruhda sezilarli darajada qisqardi. Tinglash tushunish testlarida ham eksperimental guruh o'quvchilari

yuqori natijalar ko'rsatdi, bu esa dastlabki ko'rsatkichdan sezilarli o'sishni bildiradi. Nazorat guruhida esa ushbu ko'rsatkich ancha past darajada qoldi.

Motivatsiya darajasi bo'yicha ham eksperimental guruh yuqori o'sish ko'rsatdi. Tashqi kuzatuvchilar dars videolarini tahlil qilib, eksperimental guruhlarda o'quvchilar nutq faolligi nazorat guruhlariga nisbatan sezilarli darajada yuqori ekanini aniqladi. O'quvchilar refleksiya kartalarida inglizcha gapirish qo'rquvining yo'qligi, darslarning qiziqarli ekanligi va do'stlar bilan inglizcha muloqot qilishdan zavqlanish kabi ijobiy fikrlarni bildirdilar.

Tahlil shuni ko'rsatdiki, interaktiv metodlar paketi nutq ko'nikmalariga dastlabki til darajasidan kuchliroq ta'sir ko'rsatadi. Bu metodikaning universal samaradorligini tasdiqlaydi.

Olingan natijalar kommunikativ til o'qitish nazariyasi va interaktiv ta'lim tamoyillari bilan to'liq mos keladi. Eksperimental dasturning yuqori samaradorligi bir qator omillar bilan tushuntiriladi. Rol o'yinlari va vaziyatlar modellari o'quvchilarga tilni sun'iy muhitda emas, balki haqiqiy maqsadlar uchun ishlatish imkoniyatini berdi. Bu mazmunli kirish va haqiqiy muloqot tamoyillarini amalga oshirdi.

O'yin formati, jamoaviy ish va xatolar ustida ijobiy ishlash muhiti o'quvchilarning xavotir va qo'rquvini kamaytirdi. Krashen ta'kidlaganidek, past affektiv filtr til o'zlashtirishni tezlashtiradi. An'anaviy darsda o'quvchi kam vaqt gapirsa, interaktiv darsda bu ko'rsatkich sezilarli darajada oshdi. Swain nazariyasiga ko'ra, faol til ishlatish grammatik va leksik tuzilmalarni mustahkamlaydi.

Vizual, audial, kinestetik va raqamli elementlarning integratsiyasi turli o'qish stillariga ega bolalar ehtiyojlarini qondirdi. Gamifikatsiya, raqobat elementlari, natijalarni darhol ko'rish va muvaffaqiyatni ta'riflash o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytirdi. Gardner va Lambert ta'kidlaganidek, yuqori motivatsiya til o'rganishda eng muhim omillardan biridir.

Xulosa va tavsiyalar. Olingan natijalar bosqichma-bosqich murakkablashuvchi, multimodal va refleksiv xususiyatga ega integratsiyalashgan interaktiv metodika boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili nutq ko'nikmalarini parallel va barqaror rivojlantirishda yuqori samaradorlikka ega ekanini tasdiqladi. Rol o'yinlari real muloqot kontekstini yaratib, kommunikativ vaziyatlarni modellashtirdi. Guruhdagi kommunikativ topshiriqlar o'quvchilar o'rtasida haqiqiy axborot almashishni ta'minladi va til ishlatishga amaliy ehtiyoj tug'dirdi. Raqamli interaktiv dasturlar esa vizual-audial xotirani faollashtirdi va gamifikatsiya orqali ichki motivatsiyani kuchaytirdi. Refleksiv faoliyat o'quvchilarning metakognitiv nazoratini oshirib, o'z o'rganish jarayonini ongli kuzatish madaniyatini shakllantirdi.

Tavsiya etiladi: boshlang'ich sinf ingliz tili darslariga haftasiga kamida ikki marta rol o'yinlari va vaziyatlar modellashtirishni kiritish; har bir darsda o'quvchilar juftlikda yoki guruhda real kommunikativ vazifalarni bajarish uchun vaqt ajratish; raqamli interaktiv platformalardan muntazam foydalanish va o'quvchilarga darhol natijalarni ko'rish imkonini berish; har mashg'ulotdan keyin qisqa refleksiv kartochkalar to'ldirtirish orqali o'quvchilarni o'z yutuq va qiyinchiliklarini anglashga o'rgatish; o'quvchilar xatolarini to'g'ridan-to'g'ri tuzatish o'rniga, qayta ishlash va ijobiy mustahkamlash texnikalaridan foydalanish; ingliz tili xonalarini audio-vizual va raqamli vositalar bilan boyitish; o'qituvchilar uchun interaktiv metodlar bo'yicha muntazam treninglar tashkil etish; mahalliy metodik markazlar qoshida interaktiv dars rejalarining ochiq bazasini yaratish va o'qituvchilar hamkorligini rag'batlantirish.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Rahimova G. Boshlang'ich sinflarda ingliz tili o'qitishda didaktik o'yinlar metodikasi. -- Toshkent: TDPU, 2022.
2. Richards J.C., Rodgers T.S. Approaches and Methods in Language Teaching. -- Cambridge: Cambridge University Press, 2022.

3. Jumaev N., Karimova L. Raqamli texnologiyalar yordamida ingliz tili darslarini tashkil etish. // "Xorijiy tillar ta'limi", 2023, №3.
4. Pica T. Task-Based Language Teaching and Learning in Communicative Classrooms. -- New York: Routledge, 2020.
5. Ellis R. Task-Based Language Learning and Teaching. -- Oxford: Oxford University Press, 2021.
6. Umarova D. Kommunikativ yondashuv asosida ingliz tili o'qitish nazariyasi va amaliyoti. -- Samarqand: SamDU, 2024.
7. Nunan D. Teaching English to Young Learners. -- Anaheim: Anaheim University Press, 2021.
8. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. -- London: Pearson Longman, 2020.
9. Shodiyev J. Boshlang'ich ta'limda xorijiy tillar o'qitishning nazariy asoslari. -- Toshkent: "O'qituvchi", 2023.
10. Cameron L. Teaching Languages to Young Learners. -- Cambridge: Cambridge University Press, 2021.
11. Brown H.D. Teaching by Principles: An Interactive Approach to Language Pedagogy. -- White Plains: Pearson Education, 2022.
12. Yusupova M. Interaktiv metodlarning pedagogik-psixologik asoslari. // "Pedagogik mahorat", 2024, №1.

Qodirova Mahliyo Luqmonovna,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti
email: maxliyoqodirova228@gmail.com

SINF DAN TASHQARI ISHLARNI SAMARALI REJALASHTIRISH VA BAHOLASHNING ZAMONAVIY YONDOSHUVLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada sinfdan tashqari ishlarni samarali rejalashtirish va baholashning zamonaviy yondoshuvlari yoritilgan. Unda boshlang'ich ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy fikrlashini, ijtimoiy faolligini va mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantirishda sinfdan tashqari mashg'ulotlarning o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, maqolada sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirishda kompetensiyaviy yondashuv, loyiha asosida ta'lim va interfaol metodlardan foydalanishning afzalliklari ko'rsatib o'tiladi. Baholash jarayonida esa o'quvchilarning shaxsiy yutuqlarini kuzatish, refleksiya va portfel texnologiyasidan foydalanish samarali natijalar berishi ta'kidlanadi.

Kalit so'zlar: sinfdan tashqari ishlar, boshlang'ich ta'lim, rejalashtirish, baholash, zamonaviy yondashuvlar, kompetensiyaviy yondashuv, loyiha asosida ta'lim, interfaol metodlar, o'quvchi faolligi, portfel texnologiyasi, refleksiya, ijodiy rivojlanish.

Annotation. This article discusses modern approaches to effective planning and assessment of extracurricular activities in primary education. It analyzes the role of extracurricular activities in developing students' creative thinking, social activity, and independent learning skills. The article highlights the advantages of using competency-based approaches, project-based learning, and interactive teaching methods in the planning process. Furthermore, it emphasizes the importance of assessing students' individual achievements through reflection, observation, and the use of portfolio technology as an effective evaluation tool.

Key words: extracurricular activities, primary education, planning, assessment, modern approaches, competency-based learning, project-based learning, interactive methods, student activity, portfolio technology, reflection, creative development.

Аннотация. В данной статье рассматриваются современные подходы к эффективному планированию и оцениванию внеурочной деятельности в системе начального образования. Анализируется роль внеурочной работы в развитии творческого мышления, социальной активности и самостоятельности учащихся. В статье подчеркиваются преимущества использования компетентностного подхода, проектного обучения и интерактивных методов при организации внеурочной деятельности. Особое внимание уделяется оцениванию индивидуальных достижений учащихся с использованием рефлексии, наблюдения и портфолио-технологий как эффективных инструментов педагогической диагностики.

Ключевые слова: внеурочная деятельность, начальное образование, планирование, оценивание, современные подходы, компетентностный подход, проектное обучение, интерактивные методы, активность учащихся, портфолио, рефлексия, творческое развитие.

Kirish. Bugungi kunda ta'lim tizimida yuz berayotgan tub o'zgarishlar, yangi davlat ta'lim standartlarining joriy etilishi, o'quv jarayoniga zamonaviy pedagogik texnologiyalar va innovatsion metodlarni keng tatbiq etish zarurati o'qituvchidan yangicha yondashuvni, o'quvchi shaxsini har tomonlama rivojlantirishni taqozo etmoqda. Shu nuqtai nazardan, sinfdan tashqari ishlar boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning ijodkorligi, faolligi, mustaqil fikrlash va ijtimoiy kompetensiyalarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

Sinfdan tashqari ishlar – bu o'quvchilarning darsdan tashqari vaqtlarda bilim, ko'nikma va malakalarini mustahkamlash, ularning individual qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish, madaniy, ma'naviy va ijtimoiy faoliyatlarini shakllantirishga xizmat qiluvchi pedagogik jarayondir. Ushbu jarayon dars mashg'ulotlarini to'ldiruvchi, lekin ularni takrorlamaydigan, balki o'quvchining shaxsiy qiziqishlari, iste'dodi va ehtiyojlariga yo'naltirilgan mustaqil ta'lim faoliyatini ifodalaydi.

3–4-sinflarda sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish o'quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik holati va qiziqishlarini hisobga olgan holda olib borilishi lozim. Shu bilan birga, bu jarayonni to'g'ri rejalashtirish va baholash o'qituvchining metodik mahoratini namoyon etadi. Rejalashtirishda o'quvchilarning faolligini oshirish, ularni jamoada ishlashga, mas'uliyatni his etishga, mustaqil qaror qabul qilishga o'rgatish kabi vazifalar belgilab olinadi. Baholash esa faqat natijani o'lchash vositasi emas, balki o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini kuzatish, ularni rag'batlantirish va o'z ustida ishlashga undash vositasi sifatida qaraladi.

Zamonaviy yondashuvlar orasida kompetensiyaviy yondashuv, loyiha asosida ta'lim, interfaol metodlar, refleksiya va portfel texnologiyasi sinfdan tashqari ishlarning samaradorligini oshiruvchi eng muhim vositalardan hisoblanadi. Kompetensiyaviy yondashuv orqali o'quvchilarda nafaqat bilim, balki uni real hayotiy vaziyatlarda qo'llash ko'nikmasi shakllanadi. Loyiha asosida ta'lim o'quvchilarni ijodkorlikka, mustaqil izlanishga va jamoaviy hamkorlikda ishlashga o'rgatadi. Interfaol metodlardan foydalanish esa darsdan tashqari mashg'ulotlarda o'quvchilarni faol sub'ekt sifatida jarayonga jalb etadi.

Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish uchun baholash jarayonida ham yangicha yondashuv zarur. Portfel texnologiyasi yordamida o'quvchilarning o'z yutuqlari, ishtirok etgan tadbirlari, ijodiy ishlari tizimli ravishda qayd etilib, ularning individual rivojlanish dinamikasi kuzatiladi. Bu esa o'quvchini o'z faoliyatiga mas'uliyat bilan yondashishga, o'zini baholashni o'rganishga va o'z ustida ishlashga undaydi.

Sinfdan tashqari ishlarni samarali rejalashtirish va baholash bugungi kunda boshlang'ich ta'lim jarayonining ajralmas qismi hisoblanadi. U nafaqat o'quvchilarning bilim va ko'nikmalarini mustahkamlashga, balki ularning shaxs sifatida kamol topishiga, ijtimoiy faolligini oshirishga, ijodiy va mustaqil fikrlovchi insonlar sifatida shakllanishiga xizmat qiladi. Shu sababli, ushbu sohada zamonaviy yondashuvlardan oqilona foydalanish har bir pedagogning muhim vazifasidir.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Sinfdan tashqari ishlarni samarali rejalashtirish va baholash masalasi zamonaviy pedagogik tadqiqotlarda alohida e'tiborni talab qiladigan muhim yo'nalishlardan biridir. Bugungi kunda ta'lim sifatini oshirish, o'quvchilarning ijodkorlik, mustaqillik va ijtimoiy faolligini rivojlantirishda darsdan tashqari faoliyatni to'g'ri yo'lga qo'yishning o'rni beqiyosdir. Shu bois mazkur muammo xalqaro va milliy miqyosda ko'plab olimlar tomonidan o'rganilib kelinmoqda.

Avvalo, sinfdan tashqari ishlar tushunchasining ilmiy asoslari XX asrning o'rtalaridan boshlab rivojlana boshlagan. Rossiyalik pedagoglar A.S.Makarenko, V.A.Suxomlinskiy, N.K.Krupskaya va K.D.Ushinskiy kabi mutafakkirlar darsdan tashqari tarbiyaviy ishlarni bolalar shaxsining har tomonlama rivojlanishida muhim vosita deb baholaganlar. A.S. Makarenko o'zining asarlarida jamoada ishlash, mehnat faoliyati va tarbiya o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni asoslab bergan. Unga ko'ra, sinfdan tashqari faoliyat o'quvchining ijtimoiy mas'uliyatini, jamoaga sadoqatini va mehnatsevarlik sifatlarini rivojlantiradi.

V.A.Suxomlinskiy esa o'z pedagogik qarashlarida bolalarning darsdan tashqari faoliyatini ularning tabiiy ehtiyojlari, qiziqishlari va iqtidorlariga mos tarzda tashkil etish lozimligini ta'kidlagan. U sinfdan tashqari ishlarni shunchaki ko'ngilochar mashg'ulot emas, balki o'quvchilarni hayotga tayyorlovchi, ularni ijtimoiy foydali faoliyatga jalb etuvchi tizim

sifatida ko'rgan. Shu jihatdan Suxomlinskiyning "Yurakdan yurakka" nomli asarida sinfdan tashqari ishlarining tarbiyaviy ahamiyati chuqur tahlil etiladi.

G'arb olimlari orasida ham sinfdan tashqari faoliyatni baholash va rejalashtirish muammosi bo'yicha muhim tadqiqotlar olib borilgan. Masalan, amerikalik pedagoglar J.Dewey, B.Bloom, H.Gardner kabi olimlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishini, kompetensiyalarini baholashda faqat test natijalariga tayanmasdan, balki ularning sinfdan tashqari faoliyatini ham inobatga olish zarurligini ta'kidlaydilar. J. Deweyning tajriba asosidagi ta'lim konsepsiyasi shundan dalolat beradiki, o'quvchi darsdan tashqari faoliyat orqali real hayotiy tajriba orttiradi va bu jarayon uning aqliy hamda ijtimoiy o'sishiga xizmat qiladi.

B.Bloom tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim maqsadlari taksonomiyasi (Bloom's taxonomy) ham o'quvchilarning darsdan tashqari faoliyatini baholashda qo'llaniladi. Unga ko'ra, o'quvchining bilish faoliyati - bilimni eslab qolishdan tortib, tahlil qilish, sintez qilish va ijodiy qo'llash bosqichlarigacha rivojlanadi. Shunday qilib, sinfdan tashqari ishlar ushbu bosqichlarni mustahkamlovchi, o'quvchini o'z fikrini erkin ifodalashga va amaliy faoliyatda bilimni tatbiq etishga o'rgatuvchi muhim vosita hisoblanadi.

So'nggi yillarda pedagogikada "kompetensiyaviy yondashuv" tushunchasi keng tarqalib, sinfdan tashqari ishlarni tashkil etish va baholashda asosiy mezon sifatida qaralmoqda. Kompetensiyaviy yondashuv o'quvchini nafaqat bilimga ega bo'lishga, balki uni amaliyotda to'g'ri qo'llashga o'rgatadi. Shu nuqtai nazardan, D.Raven, E.Toffler, P.Drucker kabi xorijiy mutafakkirlar ta'limning yangi paradigmasini shakllantirib, o'quvchi shaxsini faol sub'ekt sifatida ko'rsatganlar. Ularning fikricha, zamonaviy ta'limda har bir o'quvchi o'zining ichki salohiyatini darsdan tashqari faoliyat orqali to'liq namoyon etadi.

O'zbekistonlik pedagog olimlar ham sinfdan tashqari ishlarining nazariy asoslarini va ularning samaradorligini oshirish usullarini o'rganib kelmoqdalar. Jumladan, A.Avliyoqulov, M.Yusupov, N.Mavlonova, S.To'xtayev, R.Safarova va boshqa olimlar o'z tadqiqotlarida boshlang'ich ta'lim jarayonida darsdan tashqari mashg'ulotlarning ahamiyatini chuqur tahlil qilganlar. Ularning fikricha, sinfdan tashqari ishlar o'quvchi shaxsining mustaqil fikrlash, ijodiy yondashuv va jamoada ishlash qobiliyatini rivojlantirishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi.

M.Yusupov sinfdan tashqari ishlarining pedagogik tizimini tahlil qilar ekan, ularning asosiy vazifasi o'quvchilarning ta'limiy, tarbiyaviy va ijtimoiy ehtiyojlarini uyg'unlashtirishdan iborat ekanligini qayd etadi. N.Mavlonova esa sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirishda o'quvchilarning yosh xususiyatlarini, qiziqishlarini va iste'dodlarini hisobga olish zarurligini ta'kidlaydi. Unga ko'ra, sinfdan tashqari mashg'ulotlar orqali o'quvchi o'zini anglash, o'z fikrini erkin ifoda etish, jamoa bilan muloqot qilish, ijtimoiy mas'uliyatni his etish kabi sifatlarni o'zlashtiradi.

Shuningdek, O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining qarorlari, Xalq ta'limi vazirligi tomonidan ishlab chiqilgan metodik tavsiyalar va davlat ta'lim standartlari ham sinfdan tashqari faoliyatni tizimli tashkil etish va baholash masalalariga alohida e'tibor qaratadi. Jumladan, "Boshlang'ich ta'lim davlat standarti"da o'quvchilarning umumiy o'quv kompetensiyalarini shakllantirishda sinfdan tashqari ishlarining ahamiyati ta'kidlanadi.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida portfel texnologiyasi, refleksiya metodlari va loyiha asosida baholash tizimlari keng joriy etilmoqda. Portfel texnologiyasi yordamida o'quvchining yutuqlari, ijodiy ishlari, ishtirok etgan loyihalari tizimli tarzda yig'ilib, o'quvchining shaxsiy rivojlanish dinamikasi aniqlanadi. Bu metodlar o'quvchini faqatgina tayyor bilimlarni o'zlashtiruvchi emas, balki o'z faoliyatini tahlil qila oladigan, mustaqil fikr yurita oladigan shaxs sifatida shakllantiradi.

So'nggi yillarda o'tkazilgan ilmiy-amaliy konferensiyalar, masalan, "Boshlang'ich ta'limda innovatsion metodlar" yoki "Ta'limda kompetensiyaviy yondashuvni joriy etish muammolari" mavzularida sinfdan tashqari ishlarining rejalashtirish va baholash jarayonidagi

o'zni keng yoritilgan. Shu bilan birga, ta'lim jarayoniga raqamli texnologiyalar kirib kelayotgani ham bu jarayonni yangi bosqichga olib chiqmoqda. Elektron portfellardan, onlayn kuzatuv jurnallaridan, interfaol platformalardan foydalanish o'quvchi faoliyatini tahlil qilishni osonlashtiradi.

Umuman olganda, sinfdan tashqari ishlarni samarali rejalashtirish va baholash masalasi xalqaro miqyosda keng o'rganilayotgan bo'lsa-da, har bir mamlakat ta'lim tizimi o'ziga xos yondashuvni talab qiladi. O'zbekiston sharoitida bu yo'nalish milliy qadriyatlar, o'quvchilarning psixologik xususiyatlari va zamonaviy ta'lim talablari bilan uyg'unlashtirilgan holda rivojlantirilmoqda.

O'tkazilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, sinfdan tashqari ishlarni samarali rejalashtirish va baholashning nazariy hamda amaliy asoslari ko'plab olimlar tomonidan o'rganilgan bo'lsa-da, bu jarayonni boshlang'ich ta'lim bosqichiga moslashtirish, o'quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda takomillashtirish dolzarb masala bo'lib qolmoqda. Shu bois bu yo'nalishda izlanishlar davom etmoqda va ularning natijalari ta'lim sifatini oshirish, o'qituvchi faoliyatini metodik jihatdan takomillashtirishga xizmat qilmoqda.

Natijalar va tahlil. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga qaratilgan tajriba-sinov ishlari o'tkazish jarayonida olingan natijalar o'quvchilarning fikrlash faoliyatida sezilarli o'zgarishlarni namoyon etdi. Tajriba sinov ishlari 3 bosqichda tashkil etildi: tayyorgarlik, amalga oshirish va tahlil bosqichlari. Tajriba jarayonida o'quvchilarning fikrlash darajasi, mustaqil xulosa chiqarish qobiliyati, mantiqiy mulohaza yuritish, dalillarga asoslanish va o'z fikrini asoslab berish ko'nikmalari bosqichma-bosqich o'rganildi.

Tajriba o'tkazilgan sinflarda dastlabki diagnostika o'tkazilganda, o'quvchilarning aksariyati ma'lumotni yod olishga moyil bo'lib, mustaqil fikr bildirishda, ayniqsa, o'z fikrini asoslashda qiynalishlari aniqlandi. Bu holat o'qitish jarayonida reproduktiv yondashuv ustuvorligini, ya'ni o'quvchilarda faqat tayyor bilimni qabul qilish va qayta ifodalash ko'nikmasi rivojlanganligini ko'rsatdi. Shu sababli tajriba-sinov ishlari davomida muammoli vaziyatlar yaratish, savol-javob asosida fikrlashga undovchi topshiriqlarni qo'llash, kichik guruhli munozaralar, "fikir xaritasi", "Baliq skeleti", "Insert" va "T-chizma" kabi interaktiv metodlardan foydalanishga alohida e'tibor qaratildi.

Natijalarga ko'ra, o'quvchilarning tanqidiy fikrlash darajasini baholash uchun uchta mezon belgilandi: 1) tahlil qilish qobiliyati, 2) dalil keltirish va asoslash qobiliyati, 3) xulosa chiqarish va qaror qabul qilish ko'nikmasi. Tajriba davomida ushbu mezonlar asosida dastlabki va yakuniy natijalar solishtirildi. Dastlabki bosqichda o'quvchilarning 22 foizi yuqori, 48 foizi o'rta, 30 foizi past darajada bo'lgan bo'lsa, yakuniy bosqichda yuqori darajaga ega o'quvchilar soni 53 foizga, o'rta darajadagilar 37 foizga, past darajadagilar esa 10 foizgacha kamaydi. Bu esa qo'llanilgan metodik yondashuvlarning samaradorligini amaliy jihatdan isbotladi.

Tahlil jarayonida o'qituvchilarning faol ishtiroki ham muhim ahamiyat kasb etdi. Ularning darslarni tashkil etishdagi yondashuvi, savollarni shakllantirish uslubi, o'quvchilarni mustaqil fikr bildirishga rag'batlantirish darajasi tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining rivojlanishida hal qiluvchi omil bo'ldi. Ayniqsa, o'quvchilarga ochiq turdagi savollar berish, ularning fikrini baholamasdan eshitish, muammoli vaziyatlarda bir nechta yechim variantlarini muhokama qilish imkonini yaratish ijobiy natijalar berdi. Bunday usullar o'quvchilarning fikrlash erkinligini, dalil asosida fikr bildirish madaniyatini shakllantirishga xizmat qildi.

Tajriba jarayonida kuzatilgan yana bir muhim jihat – o'quvchilarning o'z fikrini og'zaki va yozma shaklda ifodalash madaniyatida o'zgarishlar kuzatildi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari, ayniqsa, 3–4-sinf o'quvchilari mavzuga nisbatan o'z nuqtai nazarini bildirib olish, dars jarayonida berilgan masalaga turli burchaklardan yondashish, muammoli holatlarda dalillar keltirish va o'z fikrini asoslash qobiliyatini namoyon etib boshladi. Bu esa tanqidiy

fikrlashni rivojlantirish o'quvchilarning nutq madaniyatini, mantiqiy tafakkurini va shaxsiy fikrini himoya qilish qobiliyatini ham rivojlantirishini ko'rsatdi.

Tajriba-sinov natijalari asosida aniqlanishicha, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish uchun faqat dars mazmunining o'zi emas, balki o'qituvchining pedagogik mahorati, savol berish madaniyati, tahlilga yo'naltirilgan topshiriqlardan foydalanish darajasi ham muhim o'rin tutadi. Shuningdek, darsda interaktiv metodlar bilan bir qatorda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish (masalan, multimedia taqdimotlari, onlayn testlar, vizual xaritalar) o'quvchilarning qiziqishini oshirgan va faol fikrlashga undagan.

Tanqidiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirish jarayonida o'quvchilarning psixologik xususiyatlari ham e'tiborga olindi. Boshlang'ich sinf o'quvchilari hali to'liq mustaqil fikrlay olmasligi, emotsional ta'sirchanligi yuqori bo'lishi sababli o'qituvchi ularni rag'batlantirish, qo'llab-quvvatlash, har bir javobni ijobiy baholash orqali ularda ishonch va motivatsiyani oshirib bordi. Bu psixologik yondashuv o'quvchilarda "men ham fikr bildiraman", "mening fikrim muhim" degan ijobiy qarashni shakllantirdi.

Tajriba natijalarining tahlili shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasini takomillashtirish orqali nafaqat o'quvchilarning aqliy faoliyati, balki ularning ijtimoiy va kommunikativ kompetensiyalari ham rivojlanadi. O'quvchilar o'rtoqlari bilan fikr almashish, birgalikda yechim topish, o'z fikrini himoya qilish va boshqalarning fikrini tinglash ko'nikmalariga ega bo'ldilar. Bu esa ularni hayotiy muammolarni hal etishda ham faol, mas'uliyatli va mustaqil qaror qabul qiluvchi shaxs sifatida shakllantiradi.

Umuman olganda, o'tkazilgan tajriba-sinov ishlari shuni ko'rsatdiki, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish bo'yicha ishlab chiqilgan metodik tizim samarali bo'lib, boshlang'ich sinf o'quvchilarining fikrlash madaniyatini, mustaqil xulosa chiqarish qobiliyatini, shuningdek, o'qish motivatsiyasini sezilarli darajada oshiradi. Shu bois, bu tajriba natijalarini amaliyotga keng joriy etish, o'qituvchilarning malakasini oshirish kurslarida tanqidiy fikrlashga doir maxsus modullarni kiritish maqsadga muvofiqdir.

Jadval 1. 3–4-sinflarda sinfdan tashqari ishlar orqali o'quvchilarning tanqidiy fikrlash ko'nikmalarining rivojlanish dinamikasi

Ko'rsatkichlar	Dastlabki bosqich (foizda)	Yakuniy bosqich (foizda)	O'zgarish (%)	Izoh
Yuqori darajadagi o'quvchilar (mustaqil fikr bildiradi, dalil keltiradi, xulosa chiqaradi)	22%	53%	+31%	Tanqidiy fikrlash metodlari samarali bo'lganini ko'rsatadi
O'rta darajadagi o'quvchilar (fikr bildiradi, ammo asoslashda qiyinlanadi)	48%	37%	–11%	Ba'zi o'quvchilar yuqori darajaga ko'tarilgan
Past darajadagi o'quvchilar (tayyor fikrlarni takrorlaydi, mustaqil fikr bildirishda qiynaladi)	30%	10%	–20%	Interaktiv metodlar ta'sirida pasayish kuzatilgan

Jadvaldan ko'rinadiki, tajriba davomida yuqori darajadagi o'quvchilar soni 22% dan 53% gacha oshgan, past darajadagilar esa 30% dan 10% gacha kamaygan. Bu esa tanqidiy fikrlashni

rivojlantirishga qaratilgan metodik yondashuvlarning amaliy samaradorligini aniq isbotlab beradi.

Tahlilning umumiy xulosalari: Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, sinfdan tashqari ishlarni samarali tashkil etish va baholash boshlang'ich ta'lim jarayonining ajralmas hamda muhim tarkibiy qismi hisoblanadi. Mazkur jarayon o'quvchilarning o'quv motivatsiyasini kuchaytirish, ularning ijodkorlik, mustaqil fikrlash va ijtimoiy faollik kabi sifatlarini shakllantirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi. O'tkazilgan tahlillar shuni isbotladiki, zamonaviy yondashuvlar asosida tashkil etilgan sinfdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning bilim, ko'nikma va malakalari bilan bir qatorda, ularning shaxsiy rivojlanish jarayonini ham sezilarli darajada tezlashtiradi.

Tadqiqot davomida an'anaviy sinfdan tashqari mashg'ulotlar bilan zamonaviy yondashuv asosida tashkil etilgan faoliyat natijalari taqqoslandi. Natijalar shuni ko'rsatdiki, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, refleksiya va portfel texnologiyalaridan foydalanilgan sinflarda o'quvchilarning faolligi, tashabbuskorligi va mustaqil fikrlash darajasi ancha oshgan. Ayniqsa, "fikrlar almashinuvi", "aqliy hujum", "klaster", "rolga kirish" kabi metodlar o'quvchilarni o'z fikrini erkin ifoda etishga, o'z qarashlarini asoslab berishga, boshqalar fikrini tahlil qilishga o'rgatgan.

Baholash jarayonida ham ijobiy o'zgarishlar kuzatildi. Portfel texnologiyasi orqali o'quvchilarning yutuqlari tizimli qayd etilib, har bir o'quvchining rivojlanish dinamikasini kuzatish imkoniyati yaratildi. Bu yondashuv o'quvchilarning o'zini baholash madaniyatini shakllantirish, ularni o'z ustida mustaqil ishlashga undashda muhim omil bo'ldi. Shuningdek, refleksiya asosida olib borilgan tahlillar o'quvchilarda o'z faoliyatini tanqidiy baholash, o'z kamchiliklarini aniqlash va ularni bartaraf etishga intilish ko'nikmalarini rivojlantirgan.

Sinfdan tashqari ishlarni rejalashtirishda o'qituvchining pedagogik mahorati, tashkiliy qobiliyati va metodik tayyorgarligi hal qiluvchi ahamiyatga ega ekani aniqlandi. Samarali rejalashtirilgan faoliyat o'quvchilarni o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga, jamoaviy hamkorlikni rivojlantirishga va o'qishga nisbatan ijobiy munosabatni shakllantirishga xizmat qilgan. Ayniqsa, 3–4-sinf o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda ishlab chiqilgan mashg'ulotlar ularning qiziqishini kuchaytirgan, bilimlarni amaliy faoliyat bilan bog'lash imkonini bergan.

Xulosa. Tajriba natijalari va o'tkazilgan kuzatuvlar asosida quyidagi xulosalarga kelindi:

1. Sinfdan tashqari ishlar boshlang'ich ta'lim jarayonining ajralmas qismi bo'lib, o'quvchilarning ijodkorligi, mustaqil fikrlashi, ijtimoiy faolligi va ma'naviy kamolotini rivojlantirishda muhim omil hisoblanadi. To'g'ri rejalashtirilgan va tizimli olib borilgan darsdan tashqari mashg'ulotlar o'quvchilarning o'z imkoniyatlarini to'liq namoyon etishiga zamin yaratadi.

2. Zamonaviy pedagogik yondashuvlar - kompetensiyaviy, loyiha asosida o'qitish, interfaol metodlar va refleksiya - sinfdan tashqari ishlarning samaradorligini oshiruvchi asosiy omillardir. Bu yondashuvlar o'quvchilarni bilimni amaliyotda qo'llashga, mustaqil qaror qabul qilish va muloqotga kirishish ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltiradi.

3. Baholash jarayonida innovatsion usullarni, xususan portfel texnologiyasi, refleksiya va kuzatuv usullarini qo'llash o'quvchilarning rivojlanish dinamikasini aniq kuzatish, ularni rag'batlantirish hamda o'zini baholash madaniyatini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega ekanligi isbotlandi.

4. Tajriba-sinov natijalari shuni ko'rsatdiki, sinfdan tashqari mashg'ulotlarni zamonaviy metodlar asosida tashkil etish natijasida o'quvchilarning yuqori darajadagi faol ishtiroki, ijodiy yondashuvi va tanqidiy fikrlash darajasi sezilarli darajada oshgan. Shu bois, har bir pedagog sinfdan tashqari ishlarni faqat qo'shimcha faoliyat emas, balki shaxsni har tomonlama kamol toptiruvchi tarbiyaviy jarayon sifatida tashkil etishi lozim.

Sinfdan tashqari ishlarni samarali rejalashtirish va baholashda o'qituvchi tomonidan zamonaviy pedagogik yondashuvlarning puxta o'rganilishi, ijodiy yondashuv, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim tamoyillariga amal qilinishi ta'lim sifatini yangi bosqichga ko'taradi. Bunday yondashuv o'quvchini faqat bilim oluvchi emas, balki o'z o'rganish jarayonining faol ishtirokchisi sifatida shakllantiradi. Natijada, sinfdan tashqari ishlar ta'lim jarayonining samaradorligini oshiruvchi, o'quvchilarni hayotga tayyorlovchi muhim pedagogik vosita sifatida o'z ahamiyatini tobora mustahkamlab bormoqda.

Tavsiyalar. Har bir sinf va o'quvchi guruhining yosh xususiyatlari, qiziqishlari hamda tayyorgarlik darajasidan kelib chiqib, sinfdan tashqari ishlar rejalashtirilishi lozim. Rejalashtirishda yil davomida bosqichma-bosqich maqsad va vazifalarni aniq belgilab olish muhim.

Sinfdan tashqari faoliyat natijalarini faqat an'anaviy ball tizimi orqali emas, balki diagnostik kuzatuvlar, refleksiya, loyiha ishlari va portfoliolar orqali baholash tavsiya etiladi. Bu o'quvchining faolligini, tashabbuskorligini va ijodkorligini aniqlash imkonini beradi.

Sinfdan tashqari mashg'ulotlarda raqamli platformalar, onlayn viktorinalar, virtual to'garaklar, interaktiv o'yinlardan foydalanish o'quvchilarning qiziqishini oshiradi va ularning mustaqil o'rganish ko'nikmalarini rivojlantiradi.

Sinfdan tashqari ishlarning muvaffaqiyatli bo'lishida ota-onalar, mahalla va jamoat tashkilotlarining hamkorligi katta ahamiyatga ega. Shu bois, sinfdan tashqari tadbirlarni rejalashtirishda ular bilan doimiy aloqani yo'lga qo'yish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasi huzuridagi Ta'lim sifatini nazorat qilish davlat inspeksiyasi. Umumiy o'rta ta'lim tizimida sinfdan tashqari faoliyatni tashkil etish bo'yicha metodik qo'llanma. - Toshkent, 2023. - 52 b.
2. Hasanov B. O'quv jarayonida sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishning metodik asoslari. - Toshkent: TDPU nashriyoti, 2022. - 98 b.
3. Karimova Z. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning sinfdan tashqari ta'limdagi o'rni. - Toshkent: Fan va taraqqiyot, 2023. - 144 b.
4. Mavlonova R. A., Rahimova S. S. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. - Toshkent: Noshir, 2019. - 320 b.
5. Ахмедова Д. Р. Методика организации внеурочной деятельности учащихся начальных классов. - Ташкент: Фан, 2021. - 156 с.
6. Жураева Н. Ш. Педагогические условия развития творческой активности младших школьников во внеурочной деятельности. - Самарканд: СамГПУ, 2020. - 132 с.
7. Тураева Г. Х. Современные подходы к планированию воспитательной работы в школе // Педагогическое образование и наука. - 2022. - № 5. - С. 44–50.
8. Бобоева М. И. Инновационные формы организации внеклассных мероприятий в начальной школе // Образование и инновации. - 2021. - № 3. - С. 27–32.

Murodova Madina Bahodirovna,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

BOLALARDA NUTQ RIVOJINI QO'LLAB-QUVVATLASHDA PEDAGOGIK YONDASHUV ORQALI LOGOPEDIK MASHG'ULOTLARNI LOYIHALASHTIRISH

Annotatsiya. Ushbu maqolada bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda pedagogik yondashuv orqali logopedik mashg'ulotlarni samarali loyihalashtirishning ahamiyati yoritilgan. Nutq nuqsoniga ega bolalar bilan ishlashda pedagogik tamoyillar, individual yondashuv va interaktiv metodlar o'quv jarayonining sifatini oshiradi. Maqolada logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirishda pedagogik usullar, treninglar, reflektiv mashg'ulotlar va innovatsion texnologiyalar tahlil qilinadi. Shu bilan birga, bolalarning nutq rivojini rag'batlantirish va psixologik tayyorgarligini mustahkamlashga qaratilgan samarali yondashuvlar ham ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: nutq rivoji, nutq nuqsoni, logopedik mashg'ulot, pedagogik yondashuv, individual yondashuv, interaktiv metodlar, innovatsion texnologiyalar, reflektiv mashg'ulotlar.

Annotation. This article explores the importance of a pedagogical approach in designing speech therapy sessions to support children's speech development. When working with children with speech impairments, pedagogical principles, individualized approaches, and interactive methods enhance the quality of the educational process. The article analyzes pedagogical methods, training sessions, reflective exercises, and innovative technologies aimed at stimulating children's speech development and strengthening their psychological readiness.

Key words: speech development, speech impairment, speech therapy sessions, pedagogical approach, individualized approach, interactive methods, innovative technologies, reflective exercises

Аннотация. В статье рассматривается значение педагогического подхода в планировании логопедических занятий для поддержки речевого развития детей. При работе с детьми с нарушениями речи педагогические принципы, индивидуальный подход и интерактивные методы повышают качество образовательного процесса. В статье анализируются педагогические методы, тренинги, рефлексивные занятия и инновационные технологии, направленные на стимулирование речевого развития детей и укрепление их психологической готовности.

Ключевые слова: речевое развитие, нарушение речи, логопедические занятия, педагогический подход, индивидуальный подход, интерактивные методы, инновационные технологии, рефлексивные занятия

Kirish. Nutq rivoji inson hayotida muhim ahamiyatga ega bo'lib, bolalarning umumiy rivojlanish, ijtimoiy moslashuv va o'z fikrini ifodalash qobiliyatiga bevosita ta'sir qiladi. Bolalik davrida nutqning shakllanishi va rivojlanishi o'quv faoliyati, kommunikativ ko'nikmalar va shaxsiy rivojlanish jarayonlarini belgilaydi. Shu sababli, nutq nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash va ularning nutq qobiliyatini qo'llab-quvvatlash pedagogik jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi. Nutq nuqsoni bo'lgan bolalar bilan samarali ishlash logopedlarning malakasi, pedagogik yondashuvi va metodik tayyorgarligiga bog'liq. Shu nuqtai nazardan, bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda pedagogik yondashuv asosida logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirish dolzarb masala sifatida ajralib turadi.

Nutq rivojida muammolar bolalarda talaffuz, so'z boyligi, gap tuzilishi va kommunikativ qobiliyatlar bilan bog'liq bo'lishi mumkin. Bu muammolar o'z navbatida bolalarning o'quv jarayoniga, ijtimoiy muloqotga va emotsional holatiga salbiy ta'sir

ko'rsatadi. Shu sababli, logopedik mashg'ulotlar nafaqat nutq nuqsonini bartaraf etish, balki bolalarning o'z-o'zini baholash, emotsional barqarorlik va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga yo'naltirilgan bo'lishi lozim. Pedagogik yondashuv bu jarayonda markaziy o'rin tutadi, chunki u mashg'ulotlarni ilmiy asosda rejalashtirish, individual xususiyatlarni hisobga olish va samarali metodlarni qo'llash imkonini beradi.

Pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan logopedik mashg'ulotlar bolalarning nutq qobiliyatini oshirish bilan birga, ularning motivatsiyasini va ishtirokini kuchaytiradi. Interaktiv metodlar, o'yin shaklidagi mashg'ulotlar, multimediyaviy vositalar va reflektiv mashg'ulotlar nutq rivojini tezlashtiradi va bolalarning mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv logopedlarga mashg'ulotni tizimli olib borish, metodik materiallarni tanlash va natijalarni monitoring qilish imkoniyatini beradi. Bu esa pedagogik jarayonning sifatini oshirish va bolalarning rivojlanishini aniq baholashga yordam beradi.

Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, nutq rivoji bilan bog'liq pedagogik ishlar faqat nutq qobiliyatini oshirish bilan cheklanmaydi. Ular bolalarning emotsional holati, ijtimoiy ko'nikmalari, o'zini baholash va muomala qilish qobiliyatini rivojlantirishga ham xizmat qiladi. Shu nuqtai nazardan, pedagogik yondashuv asosida logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirish bolalarning kompleks rivojlanishini ta'minlaydi. Bu yondashuv individual ehtiyojlarni hisobga olish, samarali metodlarni tanlash va mashg'ulot jarayonini bosqichma-bosqich tashkil etish imkonini beradi.

Bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda innovatsion pedagogik texnologiyalarni qo'llash ham katta ahamiyatga ega. Multimediyaviy dasturlar, interaktiv o'yinlar, audio-vizual materiallar va boshqa innovatsion vositalar bolalarning nutq faoliyatini rag'batlantiradi, e'tiborini jalb qiladi va pedagogik jarayonni qiziqarli qiladi. Shu bilan birga, innovatsion metodlar logopedlarning ishini tizimli va samarali qiladi, mashg'ulot natijalarini monitoring qilish va tahlil qilish imkoniyatini oshiradi. Natijada, pedagogik yondashuv va innovatsion texnologiyalarning uyg'unligi bolalarning nutq rivojini qo'llab-quvvatlash jarayonini yanada samarali qiladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan logopedik mashg'ulotlar bolalarning talaffuzi, so'z boyligi va gap tuzilishini sezilarli darajada oshiradi. Shu bilan birga, bolalarning o'z-o'zini baholash qobiliyati, emotsional barqarorligi va ijtimoiy ko'nikmalari ham yaxshilanadi. Reflektiv mashg'ulotlar bolalarni mustaqil fikrlashga, xatolarini aniqlash va to'g'rilashga o'rgatadi, bu esa nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda muhim vosita hisoblanadi. Pedagogik monitoring va baholash tizimi esa logopedlarga mashg'ulotlarning samaradorligini tahlil qilish va kelajakdagi mashg'ulotlarni optimallashtirish imkonini beradi.

Shu nuqtai nazardan, nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda pedagogik yondashuvning ahamiyati shundaki, u nafaqat bolalarning nutq qobiliyatini oshirishga, balki ularning motivatsiyasini kuchaytirishga, emotsional barqarorligini shakllantirishga va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv logopedlarga ilmiy asosda ishlash, metodik materiallarni tanlash va natijalarni monitoring qilish imkoniyatini beradi. Natijada, bolalarning nutq rivoji kompleks va tizimli tarzda qo'llab-quvvatlanadi, pedagogik jarayon samaradorligi oshadi va nutq nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlashda aniq natijalarga erishiladi.

Pedagogik yondashuv asosida logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirish bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga olish, mashg'ulotlarni interaktiv va qiziqarli qilish, reflektiv faoliyatni joriy etish va natijalarni monitoring qilish imkoniyatini beradi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv innovatsion texnologiyalarni qo'llash orqali mashg'ulotlarning samaradorligini oshiradi va bolalarning nutq rivojini qo'llab-quvvatlash jarayonini tizimli qiladi. Shu nuqtai nazardan, tadqiqotning kirish qismi bolalarda nutq rivojini qo'llab-

quvvatlash jarayonida pedagogik yondashuvning ahamiyati va zaruratini ochib beradi, bu esa maqolaning mavzusini asoslab beradi va keyingi bo'limlar uchun ilmiy zamin yaratadi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Nutq nuqsoniga ega bolalar bilan logopedik mashg'ulotlarni tashkil etish va ularni pedagogik yondashuv orqali rejalashtirish masalasi bugungi kunda psixologiya va pedagogika sohalarida dolzarb hisoblanadi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, bolalarda nutq buzilishi nafaqat kommunikativ qobiliyatga, balki ijtimoiy, emotsional va kognitiv rivojlanishga ham ta'sir qiladi. Shu sababli, logopedik mashg'ulotlarni samarali tashkil etish va pedagogik yondashuvni qo'llash nafaqat bolalarning nutqini yaxshilash, balki ularning umumiy rivojlanishiga ham sezilarli hissa qo'shadi.

O'zbekiston va xorijiy adabiyotlarda nutq buzilishi bo'lgan bolalar bilan ishlashning psixologik va pedagogik jihatlari keng yoritilgan. Masalan, G'oziyev E. (2019) va Karimova V. M. (2018) nutq buzilishi va uning bolaning rivojiga ta'siri bo'yicha ilmiy-tadqiqot ishlarini olib borishgan. Ularning fikriga ko'ra, individual yondashuv va interaktiv metodlar nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi. Shuningdek, Mahmudova D. (2022) va Sattorova G. (2023) logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirishda pedagogik yondashuvning ahamiyatini ta'kidlaydilar. Ular ta'kidlaganidek, reflektiv mashg'ulotlar va innovatsion texnologiyalar bolalarning nutq faoliyatini rag'batlantirish, o'z-o'zini baholash va motivatsiyani oshirish imkonini beradi.

Xorijiy tadqiqotlarda ham logopedik mashg'ulotlarni pedagogik asosda rejalashtirish muhimligi ko'p ta'kidlangan. Masalan, Tomas va hamkasblari (2018) nutq buzilishi bo'lgan bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuv asosida ishlab chiqilgan individual dasturlarni muvaffaqiyatli qo'llashni tavsiya etadi. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, individual va interaktiv mashg'ulotlar bolaning emotsional barqarorligi, nutq qobiliyati va ijtimoiy ko'nikmalarini sezilarli darajada oshiradi. Shuningdek, Jones va Smith (2020) logopedik mashg'ulotlarda innovatsion texnologiyalarni qo'llashning samaradorligini tadqiq qilgan. Ular bolalarning nutq rivojida ijtimoiy o'yinlar, multimediyaviy vositalar va interaktiv mashqlar muhim rol o'ynashini aniqlashgan.

O'zbekistonning pedagogik amaliyotida ham nutq nuqsoniga ega bolalar bilan ishlash bo'yicha ko'plab tajribalar mavjud. Masalan, TDPU va boshqa pedagogika universitetlarida logopedika yo'nalishida olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, pedagogik yondashuv, individual rejalashtirish va reflektiv mashg'ulotlar bolalarning nutqini samarali rivojlantirishga yordam beradi. Xolmatova D. (2023) va Rasulova M. (2024) o'z ishlarida logopedik mashg'ulotlarni interaktiv va individual tarzda tashkil etish natijasida bolalarning nutq faoliyati va ijtimoiy moslashuvi sezilarli darajada yaxshilanganini qayd etishgan.

Shuningdek, pedagogik yondashuv orqali mashg'ulotlarni rejalashtirishda bolaning yosh xususiyatlari, nutq buzilishining turi va darajasi, emotsional holati va motivatsiyasi hisobga olinadi. Bu esa logopedlarga darslarni bosqichma-bosqich va samarali tashkil etish, metodik materiallarni to'g'ri tanlash va mashg'ulot natijalarini monitoring qilish imkonini beradi. Masalan, reflektiv mashg'ulotlar bolalarning o'z harakatlarini baholash, xatolarni aniqlash va ularni tuzatishga yo'naltirish imkonini beradi, bu esa nutq rivojini qo'llab-quvvatlash jarayonini yanada samarali qiladi.

Nutq nuqsoniga ega bolalar bilan ishlashda pedagogik yondashuvning ilmiy asoslari va amaliy tajribalari birlashtirilishi muhimdir. Zamonaviy pedagogika va logopedika ilmiy adabiyotlari shuni ko'rsatadiki, pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan logopedik mashg'ulotlar bolaning nutq rivojini rag'batlantirish, ijtimoiy ko'nikmalarini oshirish va psixologik tayyorgarligini mustahkamlashda yuqori samaradorlikka ega. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar, interaktiv va reflektiv mashg'ulotlar logopedik jarayonni qiziqarli va samarali qiladi, bu esa bolalarning motivatsiyasini oshirishga xizmat qiladi.

Natijada, muammo o'rganilganligi shuni ko'rsatadiki, logopedik mashg'ulotlarni pedagogik yondashuv orqali loyihalashtirish nafaqat nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning

rivojlanishiga, balki pedagogik jarayonning umumiy sifatiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli, bu yo'nalishda amaliy va ilmiy tadqiqotlar olib borish, samarali metodik tavsiyalar ishlab chiqish va innovatsion yondashuvlarni joriy etish dolzarb hisoblanadi.

Natijalar va tahlil. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan logopedik mashg'ulotlar yuqori samaradorlikka ega. Nutq nuqsoni bo'lgan bolalar bilan olib borilgan amaliy mashg'ulotlar ko'rsatdiki, ularning talaffuzi, so'z boyligi, gap tuzilishi va kommunikativ qobiliyati sezilarli darajada yaxshilangan. Shu bilan birga, bolalarning o'z-o'zini baholash, o'z harakatlarini kuzatish va tuzatish qobiliyati ham oshgan, bu esa reflektiv mashg'ulotlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Tadqiqot jarayonida olingan natijalar shuni ko'rsatdiki, individual yondashuv va interaktiv metodlar nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanishida asosiy rol o'ynaydi.

Pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan logopedik mashg'ulotlar bolalarning nutqini rivojlantirish bilan birga, ularning emotsional va ijtimoiy ko'nikmalarini ham yaxshilaydi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, bolalar o'yin va interaktiv mashg'ulotlar orqali muloqot qilish qobiliyatini oshiradi, bu esa ijtimoiy moslashuvni yaxshilashga yordam beradi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv bolalarning motivatsiyasini oshiradi, mashg'ulot jarayonida faol ishtirok etishga undaydi va o'z-o'zini rivojlantirishga rag'batlantiradi.

Tahlil natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik yondashuv logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirishda metodik materiallarni tanlash, mashg'ulotning bosqichma-bosqich o'tishini ta'minlash va natijalarni monitoring qilish imkonini beradi. Individual yondashuv bolalarning ehtiyojlari va nutq nuqsonining turiga mos mashg'ulotlar tashkil etishga yordam beradi. Masalan, artikulyatsiya bilan bog'liq muammolarni aniqlash va ularni bosqichma-bosqich bartaraf etish uchun individual mashg'ulotlar samaraliroq bo'ladi. Shu bilan birga, interaktiv mashg'ulotlar bolalarning e'tiborini jalb qiladi, ularni faollikka undaydi va motivatsiyasini oshiradi.

Reflektiv mashg'ulotlar bolalarning o'zini baholash va xatolarini tuzatish jarayonini qo'llab-quvvatlaydi, bu esa nutq rivojini yanada samarali qiladi. Masalan, bolalar o'z talaffuzlarini tinglab, xatolarni aniqlash va ularni to'g'rilash orqali mustaqil ishlashni o'rganadilar. Bu esa pedagogik jarayonda o'quvchilarning faolligini oshiradi va nutq rivojida ijobiy natijalarni ta'minlaydi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv logopedlarga mashg'ulotni ilmiy asosda olib borish, metodik materiallarni tanlash va mashg'ulotning natijalarini monitoring qilish imkonini beradi. Bu esa bolalarning rivojlanishidagi o'zgarishlarni aniq ko'rishga va kelajakdagi mashg'ulotlarni optimallashtirishga yordam beradi.

Tadqiqot davomida aniqlanishicha, pedagogik yondashuvni qo'llash logopedlarning ishini ham samarali qiladi. Logopedlar mashg'ulotni rejalashtirishda o'z ishini ilmiy asosda olib boradi, metodik materiallarni tanlaydi va mashg'ulotning natijalarini kuzatadi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv bolalarning emotsional holatini qo'llab-quvvatlaydi, stressni kamaytiradi va ijtimoiy ko'nikmalarini shakllantirishga yordam beradi. Tadqiqotda ishtirok etgan logopedlar interaktiv mashg'ulotlar orqali bolalarning qatnashuvini va nutq faoliyatini monitoring qilish imkoniyatini yuqori baholadilar. Bu esa pedagogik jarayonning samaradorligini oshirishga yordam beradi.

Natijalar shuni ko'rsatdiki, innovatsion texnologiyalar va interaktiv usullarni qo'llash logopedik mashg'ulotlarni yanada qiziqarli va samarali qiladi. Masalan, multimediyaviy vositalar, o'yinlar, audio-vizual materiallar va interaktiv mashqlar bolalarning nutq rivojini rag'batlantiradi va pedagogik jarayonni yanada samarali qiladi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv orqali logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirish bolalarning individual ehtiyojlarini hisobga oladi va ularning nutq rivojida ijobiy o'zgarishlarga erishishga imkon beradi.

Tadqiqot davomida logopedlar tomonidan amalga oshirilgan monitoring va baholash natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan mashg'ulotlar bolaning nutq rivojida ijobiy o'zgarishlarni keltirib chiqaradi. Bolalarning talaffuzi, fonetik

qobiliyati, so'z boyligi va gap tuzilishi sezilarli darajada yaxshilangan, bu esa logopedik mashg'ulotlarning samaradorligini tasdiqlaydi. Shu bilan birga, bolalarning ijtimoiy ko'nikmalari va emotsional barqarorligi ham oshganligi kuzatilgan. Pedagogik tahlillar shuni ko'rsatdiki, bolalar o'yin shaklidagi mashg'ulotlarda ko'proq qatnashadi, nutq faoliyatini rivojlantiradi va bir-birlari bilan samarali muloqot qiladilar.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik yondashuv nafaqat nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanishiga, balki ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shuningdek, bolalar o'yin va interaktiv mashg'ulotlar orqali mustaqil fikrlash, o'zini baholash va xatolarini tuzatish qobiliyatini rivojlantiradilar. Bu esa pedagogik jarayonni samarali qilish va bolalarning nutq rivojida ijobiy natijalarga erishish uchun muhim vosita hisoblanadi.

Shuningdek, tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pedagogik yondashuv logopedik jarayonni yanada tizimli va rejalashtirilgan qiladi. Logopedlar mashg'ulotni bosqichma-bosqich rejalashtiradi, metodik materiallarni tanlaydi va natijalarni monitoring qiladi. Shu bilan birga, innovatsion texnologiyalar va interaktiv metodlar bolalarning qatnashuvini oshiradi va pedagogik jarayonni qiziqarli qiladi. Shu tarzda, pedagogik yondashuv bolalarning nutq rivojini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish va pedagogik jarayonni samarali qilishda muhim ahamiyatga ega ekanligi aniqlandi.

Natijada, tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan logopedik mashg'ulotlar bolalarning nutq rivojini qo'llab-quvvatlash, ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini rivojlantirish va psixologik tayyorgarligini mustahkamlashda yuqori samaradorlikka ega ekanligini ko'rsatdi. Bu esa pedagogik amaliyotda logopedlar uchun muhim tavsiyalarni shakllantirish va nutq nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash jarayonini yanada samarali qilish imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda pedagogik yondashuv asosida rejalashtirilgan logopedik mashg'ulotlar yuqori samaradorlikka ega. Interaktiv metodlar, individual yondashuv va reflektiv mashg'ulotlarni qo'llash bolalarning nutq qobiliyatini sezilarli darajada oshiradi, shuningdek, ularning o'z-o'zini baholash va emotsional barqarorligini rivojlantiradi. Pedagogik yondashuv logopedlarga mashg'ulotni ilmiy asosda olib borish, metodik materiallarni tanlash va natijalarni monitoring qilish imkonini beradi, bu esa pedagogik jarayonning sifatini oshiradi.

Shuningdek, innovatsion texnologiyalar va interaktiv usullarni qo'llash mashg'ulotlarni qiziqarli va samarali qiladi, bolalarning nutq rivojida ijobiy o'zgarishlar yuzaga keladi. Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, pedagogik yondashuv orqali logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirish nafaqat nutq nuqsoni bo'lgan bolalarning rivojlanishiga, balki ularning kommunikativ va ijtimoiy ko'nikmalarini mustahkamlashga ham xizmat qiladi. Shu bilan birga, pedagogik yondashuv bolalarning psixologik tayyorgarligini oshirish va ularni mustaqil faoliyatga yo'naltirishda muhim ahamiyatga ega.

Natijada, pedagogik yondashuv asosida tashkil etilgan logopedik mashg'ulotlar bolalarning nutq rivojini qo'llab-quvvatlash, ijtimoiy va emotsional ko'nikmalarini rivojlantirish hamda pedagogik jarayonni samarali qilishda muhim vosita ekanligi aniqlandi. Ushbu natijalar logopedik amaliyot va pedagogik metodikalarni takomillashtirish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Tavsiyalar. Logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirishda har bir bolaning nutq nuqsoni, yosh xususiyatlari va emotsional holatini hisobga olish zarur. Individual dasturlarni ishlab chiqish bolalarning nutq rivojida tezkor va samarali natijalarga erishishga yordam beradi.

O'yinlar, multimediyaviy vositalar, vizual materiallar va interaktiv mashqlarni joriy etish orqali bolalarning e'tiborini jalb qilish va ularning nutq faoliyatini rag'batlantirish tavsiya etiladi.

Bolalarga o'z talaffuzlarini tinglash, xatolarini aniqlash va tuzatish imkoniyatini beruvchi reflektiv mashg'ulotlarni muntazam tashkil etish nutq rivojini qo'llab-quvvatlash va ularni mustaqil ishlashga o'rgatish uchun muhimdir.

Logopedik mashg'ulotlarning samaradorligini baholash uchun muntazam monitoring tizimini joriy etish zarur. Bu pedagoglarga mashg'ulot natijalarini tahlil qilish va kelajakdagi darslarni optimallashtirish imkonini beradi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va raqamli vositalardan foydalangan holda logopedik mashg'ulotlarni boyitish va bolalarning nutq qobiliyatini oshirish tavsiya etiladi.

Nutq rivoji bilan bog'liq faoliyatlarda ota-onalar va o'qituvchilarni hamkor sifatida jalb qilish, uy sharoitida qo'llab-quvvatlashni tashkil etish bolalarning nutq rivojini sezilarli darajada yaxshilaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abdullayeva M. Bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlash metodikasi. Toshkent: Pedagogika, 2018.
2. Islomova F. Logopediya va pedagogik yondashuvlar. Toshkent: Fan va Texnologiya, 2019.
3. Karimov A. Bolalarda nutq nuqsonlarini tuzatish metodlari. Toshkent: O'qituvchi, 2020.
4. Nazarov B. Pedagogik innovatsiyalar va logopediya. Toshkent: Ilm-fan, 2021.
5. Rakhimova Sh.Kh. Logopedik mashg'ulotlarni rejalashtirish asoslari. Toshkent: Pedagogika, 2022.
6. Xolmurodov Sh. Bolalar psixologiyasi va nutq rivoji. Toshkent: O'qituvchi, 2017.
7. Tursunov A. Logopedik mashg'ulotlarda pedagogik yondashuvlar. Toshkent: Fan, 2019.
8. Akbarova N. Bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda metodik qo'llanmalar. Toshkent: Pedagogika, 2020.
9. Usmonova L. Nutq nuqsoni bo'lgan bolalar bilan ishlash metodikasi. Toshkent: Ilm-fan, 2021.

Norova Fazilat Fayzulloyevna,
*Buxoro davlat universiteti "Axborot tizimlari
va raqamli texnologiyalar" kafedrası tayanch doktoranti*

TA'LIM JARAYONIDA MOBIL ILOVALAR ORQALI KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI RIVOJLANTIRISH MASALALARI

Anotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonida mobil ilovalar yordamida talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari yoritilgan. Unda mobil ilovalarning rivojlanish bosqichlari, ularning ta'limdagi o'rni va samaradorligi tahlil qilinadi. Shuningdek, turli platformalar (Duolingo, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, Telegram va boshqalar)ning ta'lim jarayonida qo'llanish imkoniyatlari hamda kommunikativ kompetentlikni shakllantirishdagi roli ochib berilgan. Tadqiqotda mobil ilovalar asosidagi ta'limning afzalliklari bilan bir qatorda texnik, pedagogik, psixologik, tengsizlik va metodologik muammolar ham ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: mobil ilovalar, kommunikativ kompetentlik, interaktiv platformalar, ta'lim samaradorligi.

Аннотация. В статье рассматриваются вопросы развития коммуникативной компетентности студентов с использованием мобильных приложений в образовательном процессе. Анализируются этапы развития мобильных приложений, их роль и эффективность в обучении. Особое внимание уделено возможностям различных платформ (Duolingo, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, Telegram и др.) и их влиянию на формирование коммуникативной компетентности. Наряду с преимуществами обучения с применением мобильных приложений в исследовании выделены также технические, педагогические, психологические, социальные и методологические проблемы.

Ключевые слова: мобильные приложения, коммуникативная компетентность, интерактивные платформы, эффективность обучения.

Abstract. The article discusses the development of students' communicative competence through the use of mobile applications in the educational process. The stages of mobile application development, their role and effectiveness in education are analyzed. Particular attention is given to the potential of various platforms (Duolingo, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, Telegram, etc.) and their contribution to the formation of communicative competence. Alongside the benefits of mobile application-based learning, the study also highlights technical, pedagogical, psychological, social, and methodological challenges.

Key words: mobile applications, communicative competence, interactive platforms, learning effectiveness.

Kirish. So'nggi yillarda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim jarayoniga tubdan yangicha yondashuvlarni olib kirishga sabab bo'ldi. Ayniqsa, mobil ilovalar yordamida ta'lim berish, talabalarning o'zlashtirish samaradorligini oshirish va ularning kommunikativ kompetentligini rivojlantirish masalalari dolzarb ilmiy muammoga aylangan. Kompyuterlashtirish jarayonlari XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan bo'lsa, XXI asr boshida mobil texnologiyalar va smartfonlar keng ommalashib, o'quv jarayonida qo'llaniladigan asosiy vositalardan biriga aylandi. Shu bilan birga, kommunikativ kompetentlik - ya'ni shaxsning muloqot qilish, o'z fikrini aniq ifoda eta olish, boshqalar bilan samarali hamkorlikda ishlash qobiliyati - bugungi globallashuv davrida muvaffaqiyatning asosiy omili sifatida qaralmoqda.

Ushbu maqolada mobil ilovalardan foydalanib kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish masalasi tarixiy bosqichlar, olimlarning qarashlari hamda hozirgi kunda mavjud dolzarb muammolar kontekstida yoritiladi.

Mobil ilovalar ta'lim jarayonida qo'llanilishidan oldin ham kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish bo'yicha turli yondashuvlar mavjud bo'lgan. Shuni ta'kidlash joizki, bu boradagi izlanishlarni bir necha tarixiy bosqichlarda ko'rib chiqish mumkin:

1960–1980-yillar Axborot texnologiyalari dastlabki davrda kompyuter texnologiyalari ta'limga kirib keldi. B.F. Skinner, J. Piaget, L.S. Vygotskiy kabi olimlar ta'lim psixologiyasi, o'qitishda texnik vositalar va muloqotning ijtimoiy-psixologik jihatlarini bo'yicha tadqiqotlar olib bordilar. Ayniqsa, Vygotskiy kommunikativ faoliyatni shaxs kamolotida muhim omil sifatida ta'kidlab o'tdi. 1990-yillar Internetning keng tarqalishi davrda elektron o'qitish tizimlari shakllana boshladi. Masalan, M. Warschauer va K. Beauvois xorijiy tillarni o'qitishda kompyuter texnologiyalarining kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishdagi o'rnini tadqiq qildilar. 2000-yillar – Mobil texnologiyalar davriga kelib, Smartfonlarning ommalashishi bilan ta'lim jarayonida yangi imkoniyatlar yuzaga keldi. J. Traxler (2007) mobil ta'limni “ta'lim jarayonini joy va vaqt chegaralaridan ozod qiluvchi innovatsion model” sifatida ta'rifladi. Shu davrda ko'plab olimlar mobil ilovalar yordamida talabalarning muloqot qilish malakalarini rivojlantirish mumkinligini amaliy tadqiqotlar bilan isbotladilar. 2010-yildan hozirgi kungacha, ya'ni raqamli transformatsiya davrda, turli mobil ilovalar (Duolingo, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, Telegram va boshqalar) ta'lim jarayonida keng qo'llanila boshlandi. Kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda interaktiv platformalar, ijtimoiy tarmoqlar va sun'iy intellekt texnologiyalari faol foydalanilmoqda. Masalan, S. Kukulska-Hulme va A. Shield (2010) mobil til o'rganish ilovalari orqali talabalar o'zaro muloqot qilish imkoniyatlarini kengaytirayotganini ta'kidlashgan.

Bugungi kunda ta'lim jarayonida mobil ilovalardan foydalanish tobora kengayib bormoqda. Ayniqsa, talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda turli xil mobil platformalar samarali vosita sifatida qo'llanilmoqda. Ularning har biri o'ziga xos imkoniyatlarga ega bo'lib, ta'lim jarayonining turli bosqichlarida o'quvchilarning muloqot, hamkorlik va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

1. Til o'rganish ilovalari (Duolingo, Memrise, LinguaLeo). Ushbu ilovalar foydalanuvchilarga chet tillarini o'rganish uchun interaktiv mashqlar, talaffuzni tekshirish, lug'at boyligini oshirish va gap tuzish imkonini beradi. Masalan, Duolingo til o'rganishni bosqichma-bosqich mashqlar orqali tashkil etib, foydalanuvchiga til materiallarini takrorlash va mustahkamlash imkonini beradi. Memrise esa vizual tasvirlar, eslab qolish usullari (mnemonika) va jonli videolar orqali o'quvchilarning so'z boyligini kengaytiradi. Natijada, talaba o'rganayotgan tilida o'z fikrini erkin ifoda etish, dialog yuritish va muloqot qilish qobiliyatini shakllantira oladi.

2. Virtual sinflar (Google Classroom, Moodle, Edmodo). Bu platformalar o'qituvchi va talaba o'rtasida doimiy muloqot, topshiriqlarni yuborish va baholash jarayonini yengillashtiradi. Masalan, Google Classroom orqali o'qituvchi o'quv materiallarini joylashtirishi, talabalarning savollariga javob berishi va ularning faoliyatini nazorat qilishi mumkin. Moodle tizimi esa ta'lim jarayonini boshqarish, testlar yaratish va onlayn kurslarni tashkil etishda keng qo'llaniladi. Bunday virtual sinflar talabalarda mas'uliyat, hamkorlik va o'z fikrini mantiqiy asoslash ko'nikmalarini rivojlantiradi.

3. Interaktiv o'yin platformalari (Kahoot, Quizizz). O'yin shaklidagi o'quv faoliyati talabalarning qiziqishini oshiradi, raqobat muhiti esa ularni faolroq muloqot qilishga undaydi. Kahoot yordamida o'qituvchi turli test va viktorinalar tashkil etadi, talabalar esa real vaqt rejimida savollarga javob berib, natijalarni kuzatadilar. Quizizz esa mustaqil mashg'ulotlar va uy vazifalarini o'yin shaklida bajarish imkonini beradi. Shu orqali talabalar o'z bilimlarini

tekshiribgina qolmay, balki jamoada ishlash, fikr bildirish va o'zini erkin ifoda etish ko'nikmalarini rivojlantiradilar.

4. Ijtimoiy tarmoqlar va messenjerlar (Telegram, WhatsApp, Microsoft Teams). Ushbu platformalar nafaqat tezkor aloqa vositasi sifatida, balki guruhiiy loyihalar, muhokamalar va axborot almashish jarayonida ham qo'llaniladi. Masalan, Telegram guruhlarini orqali talabalar mavzularni muhokama qilishlari, qo'shimcha material almashishlari va savol-javob olib borishlari mumkin. Microsoft Teams esa video darslar, onlayn uchrashuvlar va birgalikda hujjat tahrirlash imkoniyatini beradi. Bunday hamkorlik muhiti kommunikativ kompetentlikni mustahkamlash, ya'ni talabalarining o'z fikrini aniq ifoda etish, boshqalarni tinglash va birgalikda qaror qabul qilish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Bu vositalar nafaqat bilim olishni, balki hamkorlikda ishlashni, guruhiiy qaror qabul qilishni, o'zaro fikr almashishni o'rgatadi. Natijada, talabalarda nutq madaniyati, samarali muloqot olib borish va tanqidiy fikrlash qobiliyatlari rivojlanadi.

Mobil ilovalar yordamida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish bugungi kunda katta imkoniyatlarga ega bo'lsa-da, amaliyotda bir qator muammolar mavjud. Ularni hal etish jarayoni mobil ta'limning samaradorligini oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

1. Texnik muammolar. Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan samarali foydalanish ko'p hollarda texnik sharoitlarga bog'liq. Ayrim hududlarda internet tezligining pastligi, barqaror aloqa tarmog'ining yo'qligi yoki qurilmalarning (smartfon, planshet, noutbuk) yetarli emasligi ta'lim samaradorligini cheklaydi. Bundan tashqari, dasturiy ta'minotning qimmatligi yoki litsenziyalari versiyalarning har doim ham mavjud emasligi ta'lim jarayonida teng imkoniyatlarni ta'minlashga to'sqinlik qiladi.

2. Pedagogik muammolar. O'qituvchilarning mobil ilovalardan foydalanish bo'yicha yetarli bilim va ko'nikmalarga ega emasligi dolzarb muammolardan biridir. Ko'plab pedagoglar mobil texnologiyalarning ta'limiy salohiyatini to'liq anglab yetmaganligi sababli ularni dars jarayonida samarali qo'llash imkoniyatlari cheklangan. Shuningdek, o'qituvchilar uchun maxsus malaka oshirish dasturlarining yetarli emasligi mobil ilovalardan foydalanish madaniyatini shakllantirishni qiyinlashtiradi.

3. Psixologik muammolar. Mobil ilovalardan foydalanishning o'ziga xos xavflari ham mavjud. O'quvchilar telefonlardan ta'limiy maqsadlarda foydalanish o'rniga, ko'pincha ijtimoiy tarmoqlarga, o'yinlarga yoki turli ko'ngilochar kontentlarga berilib ketishlari mumkin. Bu esa ularning diqqatini chalg'itadi, vaqtni samarasiz sarflashga olib keladi va o'quv motivatsiyasini pasaytiradi. Shuningdek, mobil texnologiyalardan ortiqcha foydalanish sog'liq muammolarini (ko'z zo'riqishi, asabiylilik, uyqusizlik) ham keltirib chiqarishi mumkin.

4. Tengsizlik muammosi. Mobil ta'lim imkoniyatlari barcha o'quvchilar uchun bir xil darajada mavjud emas. Ayrim hududlarda mobil internetning yo'qligi yoki zamonaviy qurilmalarning yetarli darajada tarqalmagani natijasida o'quvchilar teng imkoniyatlarga ega bo'la olmaydilar. Bu esa ta'limda ijtimoiy adolatsizlikni kuchaytirishi, shuningdek, bilim olishda nomutanosiblikni yuzaga keltirishi mumkin.

5. Metodologik muammolar. Mobil ilovalardan foydalanish bo'yicha yagona standart va metodik ko'rsatmalar hali to'liq ishlab chiqilmagan. Shu bois, bugungi kunda ilmiy izlanishlar nafaqat mobil ilovalarning afzalliklarini o'rganishga, balki ularni samarali qo'llash, metodik asoslarini ishlab chiqish va ta'lim muhitida teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilishi lozim.

Yuqoridagi muammolar shuni ko'rsatadiki, bugungi kunda ilmiy izlanishlar nafaqat mobil ilovalarning afzalliklarini o'rganishga, balki ularni samarali qo'llash, didaktik va metodik asoslarini ishlab chiqish hamda ta'lim muhitida teng imkoniyatlarni ta'minlashga qaratilishi lozim. Bu esa, o'z navbatida, ta'limda mobil texnologiyalardan foydalanish samaradorligini oshiradi, o'quvchilar va talabalar orasida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishga keng yo'l ochadi.

O'zbekiston Respublikasida ta'lim jarayoniga axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish bo'yicha bir qator ilmiy tadqiqotlar amalga oshirilgan. Jumladan, A. Abduqodirov, N. Sodiqov, Sh. Toshpulatov va boshqa olimlar (Abduqodirov, 2018; Sodiqov, 2019; Toshpulatov, 2020) o'z izlanishlarida mobil ta'lim, elektron darsliklar hamda masofaviy ta'lim imkoniyatlarini o'rganishga alohida e'tibor qaratganlar.

Shuningdek, A. Kadirov, M. Karimov va boshqa tadqiqotchilar (Kadirov, 2020; Karimov, 2021) kommunikativ kompetentlikni rivojlantirishda interaktiv metodlarning ahamiyatini tahlil qilganlar. Ularning tadqiqotlari talabalarning faol ishtirokini ta'minlash, o'zaro hamkorlikni kuchaytirish hamda samarali muloqot ko'nikmalarini rivojlantirishda interaktiv yondashuvlarning pedagogik asoslarini ochib bergan.

Biroq mavjud ilmiy tadqiqotlarda bir qator muammolar kuzatiladi. Avvalo, aksariyat ilmiy ishlar umumiy nazariy tavsiyalar darajasida qolib ketgan bo'lib, amaliy qo'llanmalar va tajribaviy sinovlar yetarlicha olib borilmagan (Sodiqov, 2019). Masalan, ta'lim jarayonida keng qo'llanilayotgan Duolingo, Quizlet, Telegram platformasi kabi mobil ilovalar samaradorligini empirik tadqiqotlar asosida baholash ishlari yetarli darajada tashkil etilmagan. Natijada, mobil ilovalar yordamida kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish masalasi nazariy jihatdan asoslangan bo'lsa-da, uning amaliy jihatlari hali to'liq ochib berilmagan.

Bundan tashqari, o'quvchilarning kommunikativ kompetentligini o'lchash va baholash uchun maxsus mezonlar hamda diagnostika metodikalari ishlab chiqilmagan (Karimov, 2021). Bu esa ta'lim jarayonida qo'llanilayotgan mobil ilovalar va interaktiv metodlarning real samaradorligini aniq ko'rsatkichlar asosida baholash imkoniyatini cheklaydi. Shunday ekan, mazkur yo'nalishda ilmiy izlanishlarni yanada rivojlantirish, ularni tajribaviy sinovlar bilan boyitish hamda kommunikativ kompetentlikni baholashning aniq mezonlarini ishlab chiqish dolzarb vazifalardan biri bo'lib qolmoqda.

Xulosa. Ta'lim jarayonida mobil ilovalardan foydalanish talabalarning kommunikativ kompetentligini rivojlantirishda samarali vosita hisoblanadi. Duolingo, Quizlet, Kahoot, Google Classroom, Telegram kabi platformalar orqali o'quvchilar muloqot qilish, hamkorlikda ishlash, ijodiy fikrlash va tanqidiy yondashuv ko'nikmalarini shakllantira oladilar. Ushbu vositalar ta'limni interaktiv va qiziqarli shaklda tashkil etib, o'zlashtirish samaradorligini oshirishga xizmat qiladi.

Shu bilan birga, mobil ilovalardan foydalanishda texnik, pedagogik, psixologik, teng imkoniyat va metodologik muammolar mavjudligi aniqlanmoqda. Bu esa, o'z navbatida, ushbu yo'nalishda ilmiy izlanishlarni chuqurlashtirish, amaliy tajribalarni kengaytirish hamda baholash mezonlarini ishlab chiqishni talab etadi.

Demak, mobil ilovalar yordamida ta'lim jarayonini tashkil etish nafaqat bilim berish samaradorligini oshiradi, balki talabalarda nutq madaniyati, samarali muloqot olib borish va ijtimoiy hamkorlikni mustahkamlashga keng imkoniyat yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Abduqodirov, A.A. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini ta'lim jarayonida qo'llash asoslari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy universiteti nashriyoti, 2018.
2. Sodiqov, N. Elektron ta'lim muhitida talabalar kompetentligini rivojlantirish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
3. Toshpulatov, Sh. Mobil ilovalarning ta'lim jarayonida qo'llanilishi. – “Ta'lim texnologiyalari” ilmiy jurnali, 2020, №2.
4. Karimov, M. Kommunikativ kompetentlikni shakllantirishda innovatsion yondashuvlar. – Toshkent: TDPU ilmiy axborotlari, 2021.
5. Полат, Е.С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования. – Москва: Академия, 2009.

6. Андреев, А.А. Дистанционное обучение и мобильные технологии. – Москва: Изд-во МГУ, 2012.
7. Абдуллина, А., Сейткасымова, Р. Мобильное обучение иностранным языкам: опыт Казахстана. – Алматы: “Қазақ университеті”, 2017.
8. Солдаткин, В.И. Мобильное образование: перспективы и проблемы. – Москва: Вузовская книга, 2015.
9. Traxler, J. Defining, Discussing and Evaluating Mobile Learning: The Moving Finger Writes and Having Writ... – The International Review of Research in Open and Distance Learning, 2007.
10. Kukulska-Hulme, A., & Shield, A. An overview of mobile assisted language learning: From content delivery to supported collaboration and interaction. – ReCALL, 2010.
11. Warschauer, M. Computer-Assisted Language Learning: An Introduction. – In Fotos, S. (Ed.), Multimedia Language Teaching, Tokyo: Logos International, 1996.
12. Beatty, K. Teaching and Researching: Computer-Assisted Language Learning. – Routledge, 2010.
13. Chen, C.M., & Hsu, S.H. Personalized Intelligent Mobile Learning System for Supporting Effective English Learning. – Educational Technology & Society

Yarashev Abrorjon Nuriddin o'g'li,
Termiz davlat pedagogika instituti o'qituvchisi

**RAQAMLI TEXNOLOGIYALAR YORDAMIDA BO'LAJAK
O'QITUVCHILARNING VIZUAL TAFAKKURINI RIVOJLANTIRISH
METODIKASI.**

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli texnologiyalar vositasida bo'lajak o'qituvchilarning vizual tafakkurini rivojlantirish metodikasi yoritilgan. Unda vizual tafakkurning mohiyati, o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishdagi o'rni va ahamiyati tahlil qilinadi. Shuningdek, raqamli ta'lim muhiti, interaktiv vositalar, multimedia resurslari va vizual kommunikatsiya elementlaridan samarali foydalanish orqali ta'lim jarayonining samaradorligini oshirish yo'llari ko'rsatib beriladi. Maqolada vizual tafakkurni rivojlantirishda raqamli platformalarning afzalliklari, muammolari hamda ularni bartaraf etish yo'llari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: raqamli texnologiyalar, vizual tafakkur, bo'lajak o'qituvchi, metodika, vizual vositalar, pedagogik innovatsiyalar.

Аннотация. В данной статье рассматривается методика развития визуального мышления будущих учителей с использованием цифровых технологий. Анализируется сущность визуального мышления, его роль и значение в формировании профессиональных компетенций педагога. Особое внимание уделено эффективному использованию цифровой образовательной среды, интерактивных инструментов, мультимедийных ресурсов и элементов визуальной коммуникации для повышения эффективности учебного процесса. В статье также освещаются преимущества и проблемы применения цифровых платформ в развитии визуального мышления, а также пути их решения.

Ключевые слова: цифровые технологии, визуальное мышление, будущий учитель, методика, визуальные средства, педагогические инновации.

Annotation. This article explores the methodology of developing the visual thinking of future teachers through digital technologies. It analyzes the essence of visual thinking and its importance in forming teachers' professional competencies. The study highlights the effective use of digital learning environments, interactive tools, multimedia resources, and visual communication elements to enhance the efficiency of the educational process. The article also discusses the advantages and challenges of using digital platforms in developing visual thinking and suggests ways to overcome these challenges.

Key words: digital technologies, visual thinking, prospective teacher, methodology, visual tools, pedagogical innovations.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimi raqamli texnologiyalar asosida yangilanayotgan bir paytda o'qituvchilardan nafaqat bilim, balki keng vizual tafakkur, raqamli savodxonlik va kreativ fikrlash talab etiladi. Bo'lajak o'qituvchilarda vizual tafakkurni rivojlantirish - ularning axborotni tahlil qilish, tasvirlar orqali g'oyalarni ifodalash hamda dars jarayonida vizual vositalardan samarali foydalanish ko'nikmalarini shakllantiradi.

Raqamli ta'lim muhiti esa bu jarayon uchun keng imkoniyatlar yaratadi. Shu sababli, vizual tafakkurni rivojlantirish metodikasini raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish zamonaviy pedagogika oldidagi dolzarb masalalardan biridir.

Oliy ta'lim tizimi jamiyatning rivojlanishida asosiy omillardan biri bo'lib, talabalarga nafaqat bilim va ko'nikmalarni, balki ularning kasbiy kompetensiyalarini ham rivojlantirishni maqsad qiladi. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 27-fevraldagi "Pedagogik ta'lim sohasini yanada rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4623-son qarorida mamlakatimizni ijtimoiy-iqtisodiy rivojlantirishda munosib hissa qo'shuvchi yuqori malakali

mutaxassislar tayyorlash uchun professional pedagog kadrlar yetkazib berish, sohaga ilg'or ta'lim texnologiyalarini joriy qilish kerakligi asosiy maqsad ekanligi qayd etilgan. Ta'lim jarayonida o'qituvchi muhim rol o'ynaydi va uning kasbiy kompetensiyalari, pedagogik qobiliyatlari, pedagogik hamda axborot texnologiyalarni qo'llashdagi mahorati ta'lim sifatini belgilovchi omillardan hisoblanadi. Shuning uchun, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishini ta'minlashda innovatsion yondashuvlar, metodlar va vositalar, xususan, vizual vositalar muhim ahamiyatga ega.

Yuqori sifatli ta'limni ta'minlash uchun bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirish zarurati, ayniqsa, xalqaro miqyosda ta'lim tizimlari o'rtasida farqlarni va o'xshashliklarni tahlil qilishni talab qiladi. Xalqaro ta'lim tizimlarida innovatsion texnologiyalarni, shu jumladan vizual vositalarni qo'llash nafaqat talabalarning bilim darajasini oshirishga yordam beradi, balki professor-o'qituvchining o'quv jarayonini samarali tashkil etishdagi mahoratini ham rivojlantiradi. Xorijning yetakchi oliy ta'lim muassasalarida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda vizual vositalarning keng qo'llanilishi, oliy ta'lim muassasasi professor-o'qituvchilarini ta'lim jarayoniga kreativ yondashuvlarni kiritishga o'rgatish, multimediya vositalari orqali talabalarni o'zlashtirish jarayonini yaxshilashga qaratilgan samarali usullar ishlab chiqilgan.

Respublikamiz oliy ta'lim tizimida ham bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda vizual vositalar va innovatsion yondashuvlar qo'llanilmoqda. Ammo bu jarayonning samaradorligini oshirish, xorijdagi kabi ilg'or yondashuvlarni o'zlashtirish hamda respublikamiz oliy ta'lim tizimi sharoitlariga moslashtirish masalalari dolzarb hisoblanadi. Bugungi kunda, zamonaviy pedagogika va ta'lim texnologiyalarining rivojlanishi, pedagogik metodlarni modernizatsiya qilish hamda ta'lim tizimlarining samaradorligini oshirish maqsadida yangi innovatsion yondashuvlarning qo'llanilishi muhim ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda innovatsion pedagogik texnologiyalar, shu jumladan, vizual vositalar (rasmlar, infografikalar, videolar, interaktiv taqdimotlar va boshqalar), o'quv jarayonini samarali tashkil etish uchun zarur vositalarga aylanadi.

Innovatsion texnologiyalarni pedagogik faoliyatga integratsiyalash orqali ta'lim tizimida sifatli o'qitish, o'qituvchilarni yangicha pedagogik kompetensiyalar bilan ta'minlash, shuningdek, o'quv jarayonini global miqyosda moslashtirish va raqobatbardosh qilish mumkin bo'ladi.

Vizual vositalarning bo'lajak o'qituvchining kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi ahamiyati shundaki, ular o'qituvchilarga ta'lim jarayonida innovatsion va kreativ yondashuvlarni qo'llashda yordam beradi. O'qituvchi vizual vositalardan nafaqat talabalarning diqqatini jalb qilish, balki ularning tasavvurini, tafakkurini, tahlil qilish va yaratish qobiliyatlarini rivojlantirishda ham foydalanishi mumkin.

Xalqaro ta'lim tizimlarida vizual vositalarning qo'llanilishi keng tarqalgan va ta'lim jarayonining asosiy tarkibiy qismiga aylangan. Ayniqsa, rivojlangan mamlakatlarning oliy ta'lim tizimlarida vizual vositalar talabalarning o'rganish jarayonini kuchaytirishda muhim vosita sifatida ishlatiladi. Quyida bir qancha rivojlangan davlatlarining tajribalarini ko'rib chiqamiz.

AQSh va Yevropada ta'lim texnologiyalari professor-o'qituvchilarga talabalar bilan ko'proq interaktiv aloqada bo'lishga yordam beradi. Bu ta'lim tizimlarida darslar ko'pincha vizual vositalar yordamida tashkil qilinadi. Professor-o'qituvchilar PowerPoint taqdimotlaridan, video materiallardan, infografikalardan foydalanib, ta'lim jarayonini yanada jonlantiradilar. Shuningdek, talabalarga o'zlarining shaxsiy taqdimotlarini yaratish va boshqa talabalarga taqdim etish imkoniyatlari beriladi.

Vizual vositalarning ta'limdagi roli beqiyosdir, chunki ular ma'lumotlarni yoritishda va tushuntirishda quyidagi afzalliklarga ega:

Tushunishni oshirish: Vizual vositalar (masalan, diagrammalar, infografikalar) abstrakt ma'lumotlarni aniq va tushunarli tarzda taqdim etadi. Talabalar matn orqali tushunishni qiyinlashtiradigan murakkab g'oyalarni vizual tarzda ko'rishlari va tahlil qilishlari mumkin.

Diqqatni jalb qilish: Vizual vositalar talabalarning diqqatini saqlashga yordam beradi. Ma'lumotlarni rasmlar yoki videolar yordamida taqdim etish talabalarga uni yanada qiziqarli va esda qoladigan qilish imkoniyatini beradi.

Interaktiv ta'lim: Vizual vositalar, ayniqsa interaktiv taqdimotlar va animatsiyalar, talabalarga o'qituvchidan faqat eshitib emas, balki vizual tarzda ham o'rganishga imkon beradi. Bu esa, o'z navbatida, talabalarni dars mashg'ulotlarida faol ishtirok etishga va o'z bilimlarini amalda sinab ko'rishga undaydi.

Vizual vositalar turlari va ularning ta'limdagi qo'llanilishi.

Rasmlar va fotosuratlar: Rasmlar yoki fotosuratlar abstrakt kontseptlarni talabalarga aniq va yengil tushuntirishda qo'llaniladi. Masalan, biologiya yoki tarix fanlarida, hayvonlar yoki tarixiy hodisalar haqida o'qitishda fotosuratlar yordamida tasvirlash juda samarali bo'ladi.

Infografikalar: Infografikalar ma'lumotlarni qisqacha va o'qilishi oson tarzda taqdim etish uchun ishlatiladi. Ular ko'pincha raqamlar va statistikalarini talabalar uchun soddalashtirib beradi. Infografikalar yordamida talabalar bir nechta g'oyalarni tezda o'rganishlari mumkin.

Videolar: Videolar yordamida talabalarga murakkab jarayonlar yoki bilimlarni real vaqt rejimida ko'rsatish mumkin. Professor-o'qituvchilar darslarda videolardan foydalanib, talabalarga aniq misollar va ko'rgazmalarni taqdim etishlari mumkin.

Prezentatsiyalar (PowerPoint, Google Slides): Prezentatsiyalar ma'lumotni tartib bilan, talabaga mos ravishda taqdim etishga yordam beradi. Prezentatsiyalar o'qituvchining darsini to'g'ri va samarali tashkil etishga yordam beradi, shuningdek, talabalarga ma'lumotni eslab qolishda yordam beradi.

Animatsiyalar va interaktiv vositalar: Animatsiyalar va interaktiv vositalar talabalarga darslarni yanada qiziqarli va tushunarli qilish imkonini beradi. Ular professor-o'qituvchilarga ma'lumotlarni dinamik tarzda taqdim etish imkoniyatini beradi va talabalarning e'tiborini uzoqroq saqlashga yordam beradi.

Vizual vositalarning ta'limdagi samaradorligi.

Tushunishni yaxshilash: Vizual vositalar yordamida talabalar yangi g'oyalarni yoki kontseptlarni tezroq o'zlashtiradilar. Misol uchun, ilmiy tajribalar yoki murakkab tushunchalarni rasmlar va diagrammalar yordamida tushuntirish talabalarga aniq tasavvur beradi.

Diqqatni saqlash: Vizual vositalar darslarni yanada jonli va qiziqarli qiladi. Talabalar videolar, grafikalar yoki taqdimotlarni ko'rish orqali darsga yanada qiziqish bilan qatnashadilar.

Kognitiv jarayonlarning yaxshilanishi: Vizual vositalar kognitiv jarayonlarni faoliyatga kiritadi, talabalarning mantiqiy fikrlash, analiz qilish va muammolarni hal qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi.

Ta'limda vizual vositalarning asosiy xususiyatlari. Ta'limda vizual vositalarning asosiy xususiyatlari asosan, tushunarli va soddta taqdimot hisoblanadi. Vizual vositalar talabalarga murakkab ma'lumotlarni soddalashtirib, ularni tushunarli va yengil qabul qilish imkonini beradi. Masalan, grafikalar, diagrammalar va infografikalar yordamida ma'lumotlar oddiy va aniq tarzda ko'rsatiladi. Bu talabalarga ko'rsatilgan materialni tezda va samarali ravishda o'zlashtirishda yordam beradi.

Vizual vositalar, asosan, ikki ta'lim kanali - ko'rish va eshitish orqali o'rganishga yordam beradi. Talabalarning ko'rish va eshitish qobiliyatlarini birlashtirish, o'rganish jarayonini samarali qilish uchun eng yaxshi yondashuvdir. Masalan, taqdimotlar, videolar yoki infografikalar yordamida talabalarni ko'rish va eshitish orqali bilim olishga jalb qilish mumkin.

Ko'pgina tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, talabalar vizual materiallarni eslab qolish va anglashda, matnga qaraganda, ancha samarali bo'ladilar. Rasmlar, diagrammalar, infografikalar yoki videolarni ko'rish orqali talabalar o'zlashtirgan ma'lumotni uzoq muddat davomida yodda saqlay oladilar. Shuningdek, ma'lumotlarning vizual tarzda tasvirlanishi ularning anglash darajasini oshiradi.

Raqamlashtirish sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishda vizual vositalaridan foydalanish bir qancha qulayliklarga egadir. Bunda vizual vositalar – bu turli xil shakllarda, masalan, matn, rasm, audio, video va animatsiyalarni o'z ichiga olib, bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy kompetensiyalarini rivojlantirishdagi roli o'quv jarayonini interaktiv va samarali qilishda katta ahamiyatga ega. Bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlashda vizual vositalardan foydalanish ta'lim samaradorligini oshiradi va bo'lajak o'qituvchilarga o'z pedagogik mahoratlarini rivojlantirish imkonini beradi.

Bo'lajak o'qituvchilarning vizual tafakkurini raqamli texnologiyalar asosida rivojlantirish - zamonaviy ta'limning muhim shartlaridan biridir. Bu nafaqat ularning kasbiy kompetensiyalarini oshiradi, balki ta'lim jarayonida innovatsion yondashuvni shakllantiradi.

Raqamli texnologiyalar yordamida vizual tafakkur rivojlantirilsa, o'qituvchi nafaqat bilim beruvchi, balki kreativ muhit yaratuvchi shaxsga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Zaripov L.R. Kredit-modul tizimi asosida bo'lajak texnologiya o'qituvchilari kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish. Pedagogika fanlari doktori (DSc). Diss. -T.:2023 y.-252 b.
2. Tolipov O'.Q. Oliy pedagogik ta'lim tizimida umummehnat va kasbiy ko'nikma va malakalarni rivojlantirishning pedagogik texnologiyalari: Ped.fan. dokt. diss. - T.: 2004 y. – 314 b.
3. Haydarova O.Q. Bo'lajak kasb ta'lim o'qituvchilarini ta'lim jarayoniga texnologik yondashuvga tayyorlash: Diss. ... ped. fan. nomz. – T.: 2005. – 143 b.
4. Mannanov. J.A. Inovatsion yondashuv asosida bo'lajak kasb ta'limi o'qituvchilarining metodik kompetentligini rivojlantirish texnologiyalari. Dis. p.f.f.d. (PhD) – Toshkent, 2020. – 143 b.
5. Qo'ysinov O.A. Kompetentli yondashuv asosida bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy–pedagogik ijodkorligini rivojlantirish texnologiyalari: Pedagogika fanlari bo'yicha doktorlik (DSc) diss. – Toshkent, 2019. – 200 b.
6. O'zbekiston Respublikasi Xalq ta'limi vazirligi (2021). "Raqamli ta'lim muhitida o'qituvchilarning kasbiy rivojlanishi". Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
7. Abdullayeva, B.O. (2020). "Zamonaviy ta'limda raqamli texnologiyalardan foydalanish metodikasi". Toshkent: Fan nashriyoti.
8. Karimov, I.A. (2019). "Ta'limda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari". Toshkent: O'zbekiston nashriyoti.
9. To'xtayeva, S.R. (2022). "Pedagogik ta'limda vizual muhitning ahamiyati". Toshkent: O'qituvchi nashriyoti.
10. Hasanov, R.J. (2021). "Raqamlashtirish sharoitida pedagogik kadrlarni tayyorlashning zamonaviy tendensiyalari". Toshkent: Fan nashriyoti.

To'rayev Ahmed Xolmo'minovich,
Termiz davlat pedagogika institute, Pedagogika kafedrası o'qituvchisi.
e-mail: torayevahmed9092@gmail.com

**UMUMTA'LIM TASHKILOTLARIDA BOSHLANG'ICH SINIF
O'QUVCHILARINING EKOLOGIK ONGNINI SHAKLLANTIRISH JARAYONI,
MAQSADI VA TAMOYILLARI.**

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongning shakllantirish jarayonining mazmuni va mohiyati tahlil qilingan. Ekologik tarbiya jarayonida o'quvchilarda tabiatga nisbatan ongning munosabati, ekologik madaniyat va mas'uliyatni shakllantirishning pedagogik asoslari yoritilgan. Maqolada ekologik ta'limning zamonaviy yondashuvlari, dars va darsdan tashqari mashg'ulotlarda qo'llaniladigan samarali metod va vositalar, shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ekologik bilim va ko'nikmalarni rivojlantirish yo'llari ko'rsatib berilgan.

Kalit so'zlar: Boshlang'ich ta'lim, ekologik ong, ekologik tarbiya, ekologik madaniyat, ta'lim jarayoni, tabiatga ongning munosabati, zamonaviy yondashuvlar, pedagogik asoslar, o'quvchilar, ekologik bilim va ko'nikmalar.

Annotation. This article analyzes the content and essence of the process of developing environmental awareness among primary school students. It highlights the pedagogical foundations of fostering a conscious attitude toward nature, environmental culture, and responsibility in the course of environmental education. The article presents modern approaches to environmental education, effective methods and tools used in classroom and extracurricular activities, as well as ways to develop environmental knowledge and skills that are appropriate to students' age characteristics.

Key words: primary education, ecological awareness, environmental education, ecological culture, educational process, conscious attitude towards nature, modern approaches, pedagogical foundations, students, ecological knowledge and skills.

Аннотация: В статье проводится всесторонний анализ содержания и сущности процесса формирования экологического сознания у учащихся начальных классов в условиях современной образовательной среды. Особое внимание уделяется педагогическим основам воспитания осознанного отношения к природе, формирования экологической культуры и чувства ответственности у младших школьников. Рассматриваются современные концепции и подходы к экологическому образованию, раскрываются эффективные методы и средства, применяемые как в учебной, так и во внеурочной деятельности. Кроме того, обозначены пути развития экологических знаний, умений и навыков с учётом возрастных и психологических особенностей учащихся, что способствует формированию у них экологически ответственного поведения и активной гражданской позиции по вопросам охраны окружающей среды.

Ключевые слова: начальное образование, экологическое сознание, экологическое воспитание, экологическая культура, образовательный процесс, осознанное отношение к природе, современные подходы, педагогические основы, учащиеся, экологические знания и навыки.

Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ongning tarkib topishi bir necha o'ziga xos bosqichlardan iborat. Tadqiqotlarga ko'ra, Ekologik ongning shakllantirish jarayoni uch bosqichdan iborat:

1. tekshirilmagan ma'lumotlar va fikrlarga asoslangan xatti-harakatlar bilan tavsiflangan maishiy ekologik ong bosqichi;

2. g'oyaviy ong bosqichi bo'lib, u ilmiy bilimlar ta'sirida shakllanadi, lekin u faqat yuzaki bilimlardir;

3. tabiat ruhi bilan birlikda olingan bilim va ta'lim natijasida shakllangan umuminsoniy, ilmiy ong bosqichi. Ushbu ketma-ketlik jarayoni ekologik tushunishning norasmiy e'tiqodlardan keng qamrovli ilmiy tushunishga qanday rivojlanishini ko'rsatadi.

Rivojlanish jarayoni bir zumda emas, balki asta-sekinlik bilan sodir bo'ladi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, jamoaviy ekologik ong ushbu jarayonning bosqichma-bosqich shakllanishi va bosqichma-bosqichligi bilan tavsiflanadi. Ushbu rivojlanish asosiy tamoyillarga asoslanishi kerak, bu yerda ekologik ta'lim dasturi asoslanishi kerak bo'lgan eng muhim konseptual g'oya - bu shaxsiy rivojlanish va ijtimoiylashuv orqali erishiladigan shaxsning xususiyati sifatida yaxlitlik tamoyilidir. Ta'lim jarayonini tashkil etishga tizimli-faoliyatli yondashuv, shaxsni shakllantirishga strategik yondashuv va shaxsga yo'naltirilgan yondashuv shular jumlasidandir. Boshlang'ich sinf davri ekologik ongni rivojlantirishning muhim oynasi hisoblanadi. Tadqiqotchilar ta'kidlaganidek, " boshlang'ich maktabning o'zi insonning vayronkor iste'molchilik turmush tarzidan tejamkor va tiklovchi turmush tarziga o'tishning boshlang'ich nuqtasidir. Ushbu shakllanish bosqichi kelajakdagi atrof-muhitga bo'lgan munosabat va xatti-harakatlar uchun zamin yaratadi.

Hozirgi qaltis davrda ekologik ongni samarali shakllantirish uchun ta'lim-tarbiya tizimli yo'lga qo'yilishi lozim. Tadqiqotchilar o'quv faoliyatini bir qator aniq takomillashtirishlarni tavsiya qiladilar:

1) materialni o'rganishga antropotsentrik yondashuvni bartaraf etish;

2) atrof-muhitning tabiiy muvozanatini saqlash holati uchun shaxsiy mas'uliyatni rivojlantirish, tabiatda ekologik kompetent xulq-atvorni rivojlantirish, jamiyat a'zolari va tabiat obyektlari haqidagi axloqiy me'yorlarni o'zlashtirish kabi vazifalarni ajratib ko'rsatish;

3) o'quvchilarda elementar, ammo ilmiy jihatdan ishonchli ekologik tasavvur va tushunchalarni shakllantirish, tabiatda mavjud bo'lgan qonuniyatlarni ochib berishni ta'minlash;

4) o'quvchilar tabiiy muvozanatni saqlash zarurligini tushunishlari uchun ularni umumiy qonuniyat - "Tabiatda hamma narsa bir-biri bilan bog'liq" ekanligidan xabardor qilish kerak.

Rivojlanish jarayoni ham ko'p jihatdan o'qituvchining mahorati va ongiga bog'liq. Tadqiqotlarda ta'kidlanishicha, boshlang'ich sinf o'quvchilarida ekologik ong o'qituvchining ekologik ongi va madaniyati yuqori darajada bo'lgandagina shakllanishi mumkin. Bundan ko'rinib turibdiki, tarbiya jarayonida o'qituvchining tayyorgarligi va ongliligi muhim rol o'ynaydi.

Deriyabo va Yasvin tomonidan tavsiflangan ekologik ongning uch darajasi orqali bosqichma-bosqich rivojlanishi quyidagi aniq ketma-ketlikka ega: "

1) 'inson-tabiat' tizimi haqidagi to'g'ri ekologik g'oyalarning shakllanishi, bu ularning yaxlitligini tushunishga yordam beradi;

2) ekologiyaga nisbatan munosabatni rivojlantirish, bu o'zaro ta'sir sohalarining xususiyatini, uning sabablarini belgilaydi hamda ekologik maqsadga muvofiqlik nuqtai nazaridan xatti-harakatlar va faoliyatni rag'batlantiradi;

3) tabiat bilan o'zaro ta'sirning ekologik jihatdan maqsadga muvofiq texnologiyalaridan foydalanish qobiliyatlari va ko'nikmalarini takomillashtirish". Bu rivojlanish jarayoni kognitiv tushunish munosabat o'zgarishidan oldin kelishi kerakligini, bu esa o'z navbatida xulq-atvor moslashuviga olib kelishini ko'rsatadi.

Ushbu rivojlanish jarayonining muhim jihati talab qilinadigan uslubiy xilma-xillikdir, chunki ekologik ongni rivojlantirish ta'limning turli tashkiliy shakllarini uyg'unlashtirish orqali amalga oshiriladi". O'qituvchilar bu rivojlanishni turli xil pedagogik usullar yordamida osonlashtirishi mumkin. Bu usullarga "og'zaki-ramziy modellashtirish, dinamik modellashtirish va og'zaki-ramziy modellashtirishni birlashtirish, o'quvchilarga ekologik

muammolarni hal qilishni taklif etish hamda ularni tabiatdagi ekologik kompetentli xulq-atvor qoidalari bilan nasihatgo'ylik qilmasdan, balki xulq-atvor variantini tanlash huquqini berish orqali tanishtirish" kiradi.

L.S. Vigotskiy, V.V. Davidov, A.V. Zaporozes, A.N. Leontev va boshqalarning psixologik tadqiqotlari maktabgacha tarbiya yoshidagi bolaning dunyoga, shu jumladan tabiatga munosabati ko'p jihatdan ratsional asosda emas, balki emotsional asosda qurilganligini isbotlaydilar. Bu butunlay bolalarning hissiyotlari va tuyg'ulari asosiy rol o'ynaydigan tabiat dunyosiga ham taalluqlidir. Bu munosabat murakkab ko'p darajali hodisadir. U asta-sekin shakllanadi, umuman olganda, insonning mumkin bo'lgan reaksiyalarining xilma-xilligi, obyektlarning ko'p qirraliligi va boshlang'ich sinfdagi bolalikning muhim psixologik xususiyatlari bilan belgilanadigan shaxs munosabatlarining butun palitrasining shakllanish dinamikasini aks ettiradi.

Shunday qilib, bolalarda mavjud bo'lgan ijtimoiy va tabiiy muhitning turli jihatlariga bo'lgan his-tuyg'ular va his-tuyg'ular ularda shakllanayotgan ehtiyojlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, ular ijtimoiy tajriba orttirgan sari murakkablashib va boyib boradi (A. Maslou, V. N. Myasishev, V.L. Pozdnyakov). Bola munosabatlari rivojlanishining dastlabki bosqichlarida ular hali tabaqalashtirilmagan xarakterga ega bo'ladi, chunki ular bolaning hayotiy ehtiyojlari bilan belgilanadi. Bu ehtiyojlarning qondirilish darajasi go'dakda oddiy lazzatlanish va norozilik hissiyotlarida ifodalanadi. Atrof-muhit bilan o'zaro ta'sir jarayonida kichikintoyda asta-sekin bog'liqlik, sevgi, yoqtirish va ularning qarama-qarshi tomonlari - yoqtirmaslik, dushmanlik, antipatiyada namoyon bo'ladigan hissiy munosabat ajralib turadi. Shu munosabat bilan L.I. Bojovichning fikri biz uchun muhim ahamiyatga ega. U ta'kidlashicha, avvalo bolaning his-tuyg'ulariga asoslangan aynan shu munosabat maktabgacha bo'lgan butun bolalik davrida, shu jumladan katta yoshda ham, uning real muhit bilan o'zaro ta'sirining xususiyatini sezilarli darajada belgilaydi. Shu bilan birga, bolalarning ijtimoiy tajribasi, ehtiyojlari va aqliy rivojlanishining asta-sekin boyib borishi ular o'rtasidagi munosabatlarning mazmungan o'zgarishiga olib keladi. Avvalo, gap boshlang'ich sinfdagi bolalarda ularning bilish ehtiyojlariga va atrofdagi dunyoni o'rganishdagi faolligiga asoslangan qiziqishlarni shakllantirish haqida bormoqda. Bundan tashqari, katta maktabgacha yoshda bolalarning tevarak-atrofdagi voqelikning turli jihatlariga bo'lgan munosabatlari ularning ijtimoiy ehtiyojlariga bog'liq bo'lgan axloqiy his-tuyg'ular bilan boyiydi. Bu muloqotga, o'zini baholashga, ijtimoiy ma'qullashga va shu kabi ehtiyojlar haqidadir. Axloqiy his-tuyg'ular boshlang'ich sinfdagi bolalarda talablarni bajarish, xulq-atvor namunalari bilish ta'siri ostida hamda o'z harakatlari va xatti-harakatlarini shu namunalar bilan, boshqalarning bahosi bilan taqqoslash jarayonida shakllanadi. Bu ichki jarayon, L.I. Bojovich isbotlaganidek, bolalarda ularning xatti-harakatlari va kechinmalarining axloqiy va estetik mezonlarini belgilaydigan munosabatlarning axloqiy asosini shakllantirishga olib keladi. Tadqiqotlar ko'rsatishicha, bola besh yoshga to'lganida o'zini ijtimoiy va tabiiy muhitdan aniq ajratib oladi, o'z menini anglaydi va hayotiy ehtiyojlar bilan bir qatorda yuqoriroq darajadagi ehtiyojlarni bilishga, muloqotga, o'zini baholashga, ijtimoiy ma'qullashga va boshqalarga ehtiyoj sezadi. Bolalar bularni jamiyat va tabiat bilan faol o'zaro aloqada amalga oshirishga intiladilar. Bu ijtimoiy ehtiyojlar hayotiy ehtiyojlar bilan muvaffaqiyatli raqobatlasha boshlaydi. Bundan tashqari, L.I. Bojovich, A.N. Leontev va boshqalar ta'kidlaganidek, katta maktabgacha yoshga kelib, o'zi uchun va boshqalar uchun ehtiyojlar nisbati ikkinchisi foydasiga o'zgaradi.

Shu bilan birga, L.S. Vigotskiy, A.B. Zaporozets, A.N. Leontev, S.A. Kozlova, V.Ya. Sich va boshqalar ta'kidlaganidek, bolaga bu ehtiyojlarni qondirish uchun ijtimoiy va tabiiy olamning imkoniyatlarini ochib berishda kattalar hal qiluvchi rol o'ynaydi. Aynan kattalar boshlang'ich sinfdagi bola uchun dunyo bilan o'zaro ta'sir ko'rsatish namunasi sifatida namoyon bo'ladi va shu bilan bolaning turli obyektlar va hodisalarga nisbatan xayrixohligi stereotiplarini belgilaydi. Shu munosabat bilan bolalarga dunyo bilan o'zaro munosabatda

bo'lishning mos usullarini egallashga, ularda shakllanayotgan oliy darajadagi ehtiyojlar asosida ijtimoiy pozitsiyani ishlab chiqishga yordam beradigan pedagoglar va ota-onalarning roli aniq ko'rinadi.

Xulosa. Umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarda ekologik ongni shakllantirish - bu ularning atrof-muhitga nisbatan ongli munosabatini rivojlantirish, ekologik madaniyat va mas'uliyatni yuksaltirishning muhim omilidir. Ekologik tarbiyani samarali tashkil etish uchun ta'lim jarayonida zamonaviy pedagogik texnologiyalar, interfaol usullar, loyiha va amaliy mashg'ulotlardan keng foydalanish zarur. O'quvchilarni ekologik muammolarni aniqlash, tahlil qilish va ularni hal etishda faol ishtirok etishga yo'naltiruvchi mexanizmlarni takomillashtirish orqali ularning mustaqil fikrlashi va amaliy ko'nikmalari rivojlanadi. Shuningdek, ta'lim muassasalari, mahalliy hamjamiyat va davlat tashkilotlari hamkorligida ekologik madaniyatni shakllantirishga qaratilgan tizimli yondashuv ekologik ongni mustahkamlashga xizmat qiladi. Natijada o'quvchilarda ekologik mas'uliyatli xulq-atvorni shakllantirish, tabiatni asrash va barqaror rivojlanishga hissa qo'shishga tayyor bo'lgan shaxslar yetishib chiqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
2. Nazarova Q., Qodirova F. Ekologik ta'lim va tarbiya asoslari. – Toshkent: O'qituvchi, 2016.
3. Tojiboyev B. Ekologiya va tabiatni muhofaza qilish. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2019.
4. Xolmatov N. Ekologik madaniyat va ta'lim-tarbiya. – Toshkent: Tafakkur, 2021.
5. UNESCO. Education for Sustainable Development Goals: Learning Objectives. – Paris: UNESCO Publishing, 2017.
6. Brundtland G.H. Our Common Future. – Oxford: Oxford University Press, 1987.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 27-maydagi PQ-4312-sonli qarori "Ekologik ta'lim va tarbiyani takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida".
8. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 12-iyundagi 370-sonli qarori "Atrof-muhitni muhofaza qilish bo'yicha ta'lim dasturlarini joriy etish".

Ochilov Yakub Saydulloyevich
Termiz davlat pedagogika instituti
Pedagogika ta'lim kafedrası o'qtuvchisi

IMOM G'AZZOLIY ILMIY MEROSI VOSITASIDA TALABA-YOSHLARNI DARS JARAYONIDA MA'NAVY-AXLOQIY TARBIYALASHNING DIDAKTIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada buyuk mutafakkir Imom Abu Homid al-G'azzoliy ilmiy merosining zamonaviy ta'lim-tarbiya tizimidagi ahamiyati, xususan, talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy jihatdan tarbiyalashdagi didaktik imkoniyatlari tahlil etilgan. Shuningdek, G'azzoliyning axloqiy-falsafiy qarashlari ta'lim jarayoniga integratsiyalashning nazariy va amaliy asoslari ko'rib chiqilgan. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, G'azzoliy merosini o'quv jarayonida qo'llash talabalarda ezgulik, mas'uliyat, halollik va intellektual o'sish tamoyillarini kuchaytiradi.

Kalit so'zlar: Imom G'azzoliy, ilmiy meros, ma'naviy-axloqiy tarbiya, didaktika, talaba-yoshlar, ta'lim jarayoni, axloq falsafasi, integratsiya. Ta'lim tizimi, Pedagogik islohotlar

Anotation. This article analyzes the significance of the scientific legacy of the great thinker Imam Abu Hamid al-Ghazali in the modern education and upbringing system, particularly its didactic potential in the moral and ethical education of students and youth. The theoretical and practical foundations of integrating al-Ghazali's ethical and philosophical views into the educational process are also examined. The research results show that the use of al-Ghazali's legacy in the learning process strengthens students' principles of goodness, responsibility, honesty, and intellectual growth.

Key words: Imam al-Ghazali, scientific heritage, spiritual and moral education, didactics, students and youth, educational process, moral philosophy, integration, education system, pedagogical reforms.

Аннотация. В данной статье анализируется значение научного наследия великого мыслителя Имама Абу Хамида аль-Газали в современной системе образования и воспитания, в частности, его дидактические возможности в духовно-нравственном воспитании студентов и молодежи. Также рассмотрены теоретические и практические основы интеграции этико-философских взглядов аль-Газали в образовательный процесс. Результаты исследования показывают, что использование наследия аль-Газали в учебном процессе укрепляет у студентов принципы добродетели, ответственности, честности и интеллектуального роста.

Ключевые слова: Имам Газали, научное наследие, духовно-нравственное воспитание, дидактика, студенческая молодежь, образовательный процесс, философия нравственности, интеграция, система образования, педагогические реформы.

Kirish. Zamonaviy ta'lim jarayonida talaba-yoshlarning ma'naviy-axloqiy yetukligini shakllantirish dolzarb masalalardan biri hisoblanadi. Globalizatsiya, axborot oqimining kuchayishi, axloqiy qadriyatlarning zaiflashuvi sharoitida yoshlarni mustahkam e'tiqod, halollik, mehr-oqibat, sabr-toqat, vijdonlilik kabi fazilatlarida tarbiyalash har bir pedagogning asosiy vazifasiga aylangan.

Bu borada Imom Abu Homid al-G'azzoliy (1058–1111)ning boy ilmiy merosi bebaho manba sifatida e'tirof etiladi. U o'z asarlarida insonning axloqiy kamoloti, nafsni poklash, bilim va e'tiqod uyg'unligi, qalb tarbiyasi masalalariga chuqur ilmiy-falsafiy yondashgan. Ayniqsa, uning "Ihyo ulum ad-din", "Kimyo-yi saodat", "Nasihah ul-muluk" kabi asarlarida ilgari surilgan g'oyalar zamonaviy ta'limda didaktik asos sifatida katta ahamiyat kasb etadi.

Ushbu maqolada G'azzoliy ilmiy merosining dars jarayonidagi ma'naviy-axloqiy tarbiya vositasi sifatidagi o'rni, uni o'quv jarayoniga integratsiya qilish yo'llari va didaktik imkoniyatlari yoritiladi.

Imom G'azzoliy ilmiy merosining falsafiy-didaktik asoslari

Imom G'azzoliy musulmon Sharq falsafasi va ta'lim nazariyasi tarixida o'ziga xos maktab yaratgan alloma sifatida tanilgan. Uning ta'lim haqidagi qarashlari "ilm" tushunchasiga asoslanadi. G'azzoliy nazarida ilm - bu faqat nazariy bilim emas, balki insonni kamolotga eltuvchi ma'naviy nurdur.

U "Ihyo ulum ad-din" asarida shunday deydi: "Ilm amal bilan birlashmasa, u halokatga sabab bo'ladi". Bu fikr didaktik nuqtayi nazardan qaraganda, o'quv jarayonida nazariya va amaliyotning uyg'unlashuvini, bilimning tarbiyaviy ahamiyatini ifodalaydi.

G'azzoliy ta'limni ikki yo'nalishda ko'radi:

Zohiriy ilm – dunyoviy fanlar, tajriba asosidagi bilimlar;

Botiniy ilm – axloq, ruhiy poklanish, e'tiqod bilan bog'liq ma'rifat.

Bu yondashuvdan kelib chiqib, talabalarda nafaqat intellektual, balki ruhiy-ma'naviy rivojlanishni ta'minlash zarurligi ta'kidlanadi. Demak, G'azzoliy merosi zamonaviy didaktik tizimga integratsiya qilinganda, ta'limning tarbiyaviy komponenti kuchayadi.

Talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda G'azzoliy g'oyalarining amaliy ahamiyati

Imom G'azzoliy talaba shaxsini kamolga yetkazishda uch omilni muhim deb bilgan:

O'qituvchining ma'naviy qiyofasi;

Bilimning pok niyat bilan o'rganilishi;

Axloqiy muhit va suhbatlarning ta'siri.

Bu omillar bugungi pedagogika fanidagi "tarbiyaviy muhit", "pedagogik muloqot", "motivatsiya" kabi tushunchalarga juda yaqin. Demak, G'azzoliy qarashlari zamonaviy didaktikaning g'oyaviy ildizlaridan biridir.

Dars jarayonida G'azzoliy merosidan foydalanishning ayrim yo'llari:

Motivatsion bosqichda G'azzoliy hikmatlari, iboralari asosida muhokama tashkil etish;

Asosiy bosqichda "Kimyo-yi saodat"dagi axloqiy qahramonlar misolida hayotiy vaziyatlarni tahlil qilish;

Refleksiya bosqichida talabalarining shaxsiy axloqiy tajribasini tahlil qildirish.

Masalan, "Yaxshilik qilishga intilmagan inson yomonlikka moyil bo'ladi" degan G'azzoliy fikrini muhokama qilish orqali talabalar o'z xatti-harakatlarini baholashni o'rganadilar. Bu esa axloqiy refleksiyani rivojlantiradi - didaktikaning eng muhim tarbiyaviy komponentidir.

Dars jarayonida G'azzoliy merosining didaktik integratsiyasi va innovatsion yondashuvlar

Zamonaviy ta'lim texnologiyalari - "Keys-stadi", "Muammoli ta'lim", "Axloqiy dilemmalar tahlili", "Refleksiya va bahs" metodlari - G'azzoliy g'oyalarini o'quv jarayoniga joriy etishda samarali vositadir.

1. Keys-stadi (vaziyatli o'rganish)

2. Masalan, "Kimyo-yi saodat" asaridagi bir voqeani vaziyat sifatida talabalarga taqdim etish va u orqali axloqiy qaror qabul qilishni o'rgatish mumkin.

3. Muammoli ta'lim

4. G'azzoliy "bilimning amal bilan uyg'unligi" g'oyasi asosida talabalarga savol: "Bilim faqat ma'lumotmi yoki mas'uliyatmi?" – tarzida muammoli savol berish orqali tanqidiy fikrlashni faollashtirish mumkin.

4. Axloqiy refleksiya

5. Dars so'ngida talabalar o'z hissiyotlarini, bugungi mavzudan olgan ruhiy saboqlarini yozma tarzda ifoda etishadi. Bu nafaqat ularning o'z-o'zini tahlil qilish qobiliyatini, balki axloqiy yetuklikni oshiradi.

Shunday qilib, Imom G'azzoliy merosining didaktik integratsiyasi ta'limda "bilim – amal – axloq" uchligiga asoslanadi. Bu yondashuv yoshlarni har tomonlama barkamol shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qiladi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya - shaxsda axloqiy fazilatlar, e'tiqod, imon, vijdon, halollik, ezigulik va ijtimoiy mas'uliyatni shakllantirishga qaratilgan tizimli pedagogik jarayondir.

Nazariy jihatdan u quyidagi tamoyillarga tayanadi:

Antropologik tamoyil – insonni oliy qadriyat sifatida ko'rish;

Aksiologik tamoyil – qadriyatlar orqali tarbiyalash;

Integrativ tamoyil – ta'lim va tarbiya birligi;

Refleksiv tamoyil – o'z-o'zini anglash va axloqiy o'sishni ta'minlash.

Bu tamoyillar Imom G'azzoliy qarashlari bilan bevosita uyg'un. Chunki u insonni "ruhiy va jismoniy yaxlit mavjudot" sifatida ko'radi, haqiqiy kamolotga esa faqat ilm, amal va imon birligi orqali erishish mumkinligini ta'kidlaydi.

2. Imom G'azzoliyning ta'lim-tarbiyaga oid nazariy qarashlari

Imom G'azzoliy ta'limni ma'naviy kamolot vositasi deb bilgan. Unga ko'ra, bilimni o'rganish maqsadi faqat dunyoviy manfaat emas, balki Alloh roziligiga erishish, insoniylikni kamolga yetkazish bo'lishi kerak.

Asosiy nazariy g'oyalari:

Ilm – amal – niyat birligi.

G'azzoliy ta'limni shunchaki bilim yig'ish emas, balki ruhiy-axloqiy o'sish jarayoni deb bilgan.

U shunday yozadi: "Ilm amalsiz bo'lsa, daraxt mevasizdir."

Axloqiy o'qituvchi konsepsiyasi.

O'qituvchi - bu faqat bilim beruvchi emas, balki ruhiy yo'l ko'rsatuvchi murabbiydir. U o'z shogirdiga ibrat bo'lishi, halollik, sabr, kechirimlilik kabi fazilatlarini o'zida mujassam etishi lozim.

Nafsni poklash nazariyasi.

G'azzoliy insonning ichki dunyosini isloh etish, ya'ni "tazkiya an-nafs"ni eng oliy maqsad sifatida ko'rsatadi. Bu nazariya bugungi psixologik-pedagogik yondashuvlarga, xususan, "self-regulation" (o'zini boshqarish) tushunchasiga juda yaqin.

Bilim va axloq uyg'unligi nazariyasi.

G'azzoliy ilmni amaldan, aqlni e'tiqoddan ajratish halokat ekanini ta'kidlaydi. Bu fikr zamonaviy didaktikadagi "kompetensiyaviy yondashuv" bilan uyg'un - ya'ni bilim faqat o'zlashtirish emas, balki qadriyat asosida qo'llanilishi lozim. Demak, G'azzoliy ta'lim nazariyasi bugungi didaktik paradigmalariga mos va ularni boyituvchi manbadir.

Imom G'azzoliy ilmiy qarashlari islom falsafasi, axloqshunoslik va pedagogika sohalarining o'zaro kesishgan nuqtasida shakllangan. U ta'limni insonning ruhiy poklanishi, aqliy kamoloti va ijtimoiy mas'uliyatini tarbiyalovchi jarayon sifatida talqin etadi.

G'azzoliy uchun ta'limning markazida inson turadi. U insonni nafaqat bilishga, balki o'zini anglashga, ruhiy yetuklikka, halollik va sabr fazilatlariga erishishga chorlaydi. Shu bois, uning ta'lim konsepsiyasi quyidagi uch yo'nalishda shakllangan:

Ilmiy yo'nalish – bilimni egallash va uni amaliyotga tatbiq etish;

Axloqiy yo'nalish – o'zini tuta bilish, nafsni jilovlash, pok niyat bilan yashash;

Ruhiy yo'nalish – qalbni ma'naviy jihatdan yuksaltirish, ichki uyg'onish.

Bu uchlik (ilm–axloq–ruh) tizimi zamonaviy didaktikadagi kognitiv–affektiv–psixomotor modeliga o'xshash bo'lib, har bir bosqichda talabaning butun shaxsiyati bilan ishlashni nazarda tutadi.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida G'azzoliy merosining metodologik o'rni
 Imom G'azzoliy ta'lim-tarbiyada inson qalbini markazga qo'ygan. U ta'limni faqat tashqi nazariya emas, balki ichki ruhiy jarayon sifatida talqin qiladi.

Uning "Ihyo ulum ad-din" asarida axloqni shakllantirishning quyidagi bosqichlari keltiriladi:

Ilm – yaxshilik va yomonlikni bilish;

Xalq – nafsni isloh qilish;

Amal – axloqiy xatti-harakatlarni kundalik hayotda tatbiq etish;

Istiqomat – bu fazilatlarni barqaror odatga aylantirish.

Bu modelni bugungi ta'lim jarayonida quyidagicha qo'llash mumkin:

Ma'naviy mavzularda talabalarga G'azzoliy g'oyalarini o'qitish (ilm);

O'z xulqini tahlil qilish, refleksiya yozish (halq);

Ezgu ishlar amaliyotini tashkil etish (amal);

Yil davomida ijobiy odatlar kundaligini yuritish (istiqomat).

Bu jarayon talabalarining ichki axloqiy o'zgarishini rag'batlantiradi - ya'ni tashqi nazoratdan ichki mas'uliyatga o'tish bosqichini yaratadi.

Zamonaviy didaktik tamoyillar bilan uyg'unlik. Imom G'azzoliy ta'lim falsafasida ilgari surilgan g'oyalar hozirgi pedagogik paradigmalariga hamohang. Quyidagi jadvalda ularning uyg'unligi ko'rsatilgan:

Zamonaviy didaktik tamoyil	G'azzoliy merosidagi mos g'oya
Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim	"Har insonning yo'li o'z nafsini tanishdan boshlanadi."
Motivatsiya va refleksiya	"Bilimni niyat bilan uyg'unlashtirmagan kishi halokatdadir."
Tarbiyaviy maqsadga yo'naltirish	"Ilmning haqiqiy maqsadi – Alloh rizosini topish."
Integratsiya va tizimlilik	"Zohiriy va botiniy ilm bir-birini to'ldiradi."

Zamonaviy ta'lim nazariyalari bilan uzviy bog'liqligi

Zamonaviy pedagogik yondashuv	Imom G'azzoliy g'oyasi bilan o'xshash jihatlar
Konstruktivizm – bilim insonning faol ishtirokida shakllanadi	G'azzoliy: "Ilm faqat so'z bilan emas, qalb bilan singadi."
Gumanistik pedagogika – ta'limda inson qadri ustuvor	G'azzoliy: "Insonning eng ulug' fazilati – qalbni tozalash."
Kompetensiyaviy yondashuv – bilim, ko'nikma va qadriyatlar birligi	G'azzoliy: "Ilm amalda bo'lmasa, foydasiz."
Aksiologik ta'lim – qadriyatlarga asoslangan o'qitish	G'azzoliy butun ta'limini qadriyat asosida quradi.

Didaktik tizimdagi G'azzoliy merosining integratsion modeli

G'azzoliy qarashlari asosida talabalarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasini dars jarayoniga kiritish uchun quyidagi integratsion modelni taklif etish mumkin:

1-bosqich – Bilish bosqichi (kognitiv):

Talabalar G'azzoliy hayoti, asarlari va g'oyalari bilan tanishadilar. (Ma'lumot, fakt, tushuncha o'rganish)

2-bosqich – Tahlil bosqichi (refleksiv):

Uning asarlaridagi axloqiy fikrlarni hayotiy vaziyatlar bilan solishtirish, o'z hayoti misolida baholash.

3-bosqich – Amal bosqichi (praktik):

O'rganilgan g'oyalarni o'quv va ijtimoiy faoliyatda qo'llash, masalan, ijtimoiy loyihalar, axloqiy tashabbuslar, ko'ngilli ishlar orqali amaliyotga joriy etish.

Bu model “ilm – tafakkur – amal” zanjiri asosida shakllanadi va G'azzoliy falsafasiga to'la mos keladi.

4. Dars jarayonida G'azzoliy merosini qo'llashning amaliy yo'llari

Talaba-yoshlarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalashda G'azzoliy asarlaridan foydalanish uchun o'qituvchi quyidagi bosqichlarni qo'llashi mumkin:

Hikmatli boshlanish (motivatsiya): Dars boshida G'azzoliyning qisqa hikmati yoki so'zi bilan mavzuga kirish.

Masalan: “Ilm qalbni nurga, jaholatni zulmatga aylantiradi.”

Muammoli vaziyat: Asardagi axloqiy dilemmalar asosida bahs-munozara uyushtirish.

– Masalan, “Halollik va manfaat o'rtasidagi tanlov” mavzusida keys tahlil.

Shaxsiy refleksiya: Talabalar o'z hayotida shunga o'xshash vaziyatlarni yozma tarzda tahlil qiladilar.

Ijtimoiy loyiha: G'azzoliy g'oyalarini targ'ib etuvchi kichik talaba tashabbuslarini amalga oshirish (masalan, “Ezgulik haftaligi”, “Halollik kodeksi”).

Natijada, dars jarayoni nafaqat bilish faoliyatini, balki axloqiy o'sishni ham rag'batlantiradi.

Imom G'azzoliy ilmiy merosi talabalarda axloqiy ongini shakllantirish, mas'uliyatni oshirish, vijdoniy qarorlar qabul qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda asosiy manba bo'la oladi.

Uning ta'limga oid nazariy qarashlari hozirgi humanistik pedagogika, kompetensiyaviy yondashuv va aksiologik ta'lim konsepsiyalari bilan bevosita mos tushadi.

G'azzoliy g'oyalariga tayanilgan dars modeli yoshlarni ezgulik, halollik, adolat ruhida tarbiyalashda yuqori samara beradi.

U ilgari surgan “ilm – amal – niyat – axloq” tizimi zamonaviy ta'limda ma'naviy didaktikaning nazariy asosi sifatida qaralishi mumkin.

XULOSA

Imom G'azzoliy ilmiy merosi zamonaviy ta'limning aksiologik, humanistik va kompetensiyaviy asoslari bilan uyg'unlashadi.

Uning “ilm-amal” konsepsiyasi talabalarda faol o'rganish, mas'uliyat, axloqiy fikrlashni shakllantirishda didaktik vosita bo'lib xizmat qiladi.

Dars jarayoniga G'azzoliy merosini integratsiya qilish nafaqat ma'naviy tarbiyani kuchaytiradi, balki o'quvchilarning motivatsiyasi, refleksiya va ijtimoiy mas'uliyatini oshiradi.

G'azzoliy falsafasining asosiy yo'nalishlari - ilm, e'tiqod, amal birligi - hozirgi ta'lim tizimidagi “shaxsga yo'naltirilgan ta'lim” kontsepsiyasi bilan to'la mos keladi.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Imom G'azzoliy ilmiy merosi zamonaviy ta'limda:

Ma'naviy-axloqiy tarbiyaning nazariy asoslarini mustahkamlaydi;

Didaktik jarayonni insonparvarlik tamoyillari bilan boyitadi;

Talabalarda tanqidiy, refleksiv va ijodiy fikrlash ko'nikmalarini rivojlantiradi;

Ta'lim mazmunini axloqiy qadriyatlar bilan uyg'unlashtiradi.

Imom G'azzoliy asarlari bugungi o'qituvchi uchun nafaqat diniy manba, balki didaktik-metodik qo'llanma sifatida ham ahamiyatlidir. Ularning dars jarayoniga kiritilishi yosh avlodda ezgulik, vijdon, mas'uliyat, ilmga muhabbat tuyg'ularini mustahkamlaydi. Shu tariqa, G'azzoliy merosi asosida shakllangan ta'lim jarayoni yoshlarni ma'naviy barkamollikka yetaklaydi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Imom Abu Homid al-G'azzoliy. Ihyo ulum ad-din. – Qohira: Dar al-Fikr, 1989.
2. Imom G'azzoliy. Kimyo-yi saodat. – Tehron, 1994.

3. G'azzoliy A.H. Nasihat ul-muluk. – Istanbul, 1978.
4. Abdullayev A. Sharq mutafakkirlarining pedagogik qarashlari. – Toshkent: O'zbekiston, 2019.
5. Karimov I.A. Yuksak ma'naviyat – yengilmas kuch. – Toshkent: Ma'naviyat, 2008.
6. Usmonov M. Islom falsafasida axloq va ma'naviyat masalalari. – Toshkent: Fan, 2017.
7. Rasulov B. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: TDPU nashriyoti, 2021.
8. Qur'on va Hadislar asosida Imom G'azzoliy qarashlari tahlili. – O'zbekiston islom akademiyasi jurnali, 2023, №2.
9. G'anieva M. Ma'naviy tarbiya metodikasi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2020.
10. UNESCO. Moral and ethical education in higher education. – Paris, 2022.

Usmonova Muattar Bahadirjonovna,
Namangan davlat pedagogika instituti
Kreativ pedagogika va psixologiya kafedrası dotsenti
e.mail: usmonovamuattar@gmail.com

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA XALQ PEDAGOGIKASI VOSITASIDA MILLIY XARAKTER XUSUSIYATLARINI TAKOMILLASHTIRISH OMILLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak o'qituvchilarda xalq pedagogikasi vositasida milliy xarakter xususiyatlarini shakllantirish omillari, tarbiyaning maqsad va vazifalari borasida muayyan xalqning hayotiy tajribasi hamda turmush tarzida shakllangan amaliy qarashlar majmui; muayyan jamiyatda yashash uchun har bir odam amal qilishi shart sanalgan va urf-odat, udum, xulq-odob, marosim, an'ana, turmush tarzi, badiiy ijod, uyin singari empirik vositalarda namoyon bo'lishi haqida ma'lumotlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: milliy xarakter, xalq pedagogikasi, tarbiya, pedagog

Аннотация. В настоящей статье перечислены факторы формирования у будущих педагогов национального характера средствами народной педагогики, жизненный опыт конкретного народа и сформировавшиеся в его образе жизни практические взгляды на цели и задачи воспитания; перечислены условия, которым должен следовать каждый человек, чтобы жить в том или ином обществе, и перечислены обычаи, манеры, обряды, традиции, образ жизни, художественные произведения. приводятся данные о проявлении творчества эмпирическими средствами, такими как домино.

Ключевые слова: национальный характер, народная педагогика, воспитание, педагог

Abstract. This article presents future teachers with a set of factors for the formation of national character traits by means of folk pedagogy, life experience of a particular people in terms of goals and objectives of upbringing, and practical views formed in a lifestyle; in order to live in a particular society, each person is considered mandatory and is manifested in empirical tools such as tradition, udum, behavior, ritual, tradition,

Key words: national character, folk pedagogy, upbringing, educator

Kirish. Milliy istiqlool O'zbekiston maktablarida ta'lim va tarbiyani takomillashtirish va buning uchun avvalo bo'lajak o'qituvchilarning kasbiy tayyorgarliklarini takomillashtirish zaruriyatini kun tartibiga qo'ydi. Ushbu ijtimoiy buyurtmani bajarish universitet va pedagogika institutlarida o'quv-tarbiyaviy jarayonni oqilona tashkil qilishni, bo'lajak o'qituvchilarni milliy tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashning samarali shakl, uslub va vositalarini izlab topishni; talabalarni milliy istiqlolning pedagogik ehtiyojlarini to'g'ri talqin qilishga o'rgatishni; milliy tarbiya nazariyasi va uslubiyati haqidagi ilmiy bilimlar bilan qurollantirishni; milliy tarbiyachilik ko'nikma, malakalarni maxsus shakllantirishni taqozo qildi. Boshqa tomondan, bu muammo respublikamiz pedagog-olimlarining maqolalarida, munozaralarida dolzarb mavzuga¹ aylana bordi. Pedagogik jamoatchilik fanimizning 90-yillari boshidagi holatiga "pedagogika ilmidagi chuqur inqiroz" deb tashhis qo'ydilar. Bu inqirozning tub ildizlari eng avvalo; -pedagogikaning milliy zamindan, ko'hna SHarqning ming yillik teran an'alaridan uzilib, mutlaqo o'zga milliy asoslarga tayangan holda talqin qilinganida; -pedagogik qonuniyatlar masalasining behad kuchsiz ishlanganida; -bu borada hamon umumiy munozaralardan chetga o'tilmayotganligida; O'zbekiston uzoq vaqt boshqa milliy pedagogikalar tarixini o'rganish urf bo'lganligida va boshqalarda ekanligi chuqur asoslab berildi¹.

Mazkur kamchiliklar o'qituvchi-tarbiyachi tayyorlashning nazariy, g'oyaviy jihatlarini o'z ichiga olgan bo'lsa, boshqa tomondan, pedagogik amaliyotida yosh o'qituvchilarning

tarbiyaviy ishlarni tashkil qilishdagi no'noqliklarida qayta-qayta qayd etmoqda edilar. Bu esa haqiqatan ham o'qituvchi-tarbiyachi tayyorlash tizimini milliy istiqbolli talablar asosida isloh qilishni dolzarb mavzuga aylantirgan edi. Shu tariqa mustaqillik, milliy istiqbolning O'zbekiston o'qituvchisiga qo'yayotgan milliy tarbiyaviy talablari va o'qituvchilarimizning milliy tarbiyaviy faoliyatga tayyorlik darajalari orasida nomuvofiqlik mavjud edi. Mazkur kamchiliklarning bartaraf qilinishi bo'lajak o'qituvchilarni milliy tarbiyaning nazariy, uslubiy asoslari bilan qurollantirish; talabalarni nazariy xulosalar chiqarish; pedagogik vaziyatlarni mustaqil tahlil qilish; pedagogik sabab va oqibatlar orasidagi bog'lanishlarni kuzatish; pedagogik ta'sir mantiqini egallash; pedagogik diagnostika, texnologiya, prognostika uslublarini qo'llash; o'rganilgan nazariy bilimlarni amaliyot bilan bog'lashga o'rgatish kabi pedagogik-psixologik vazifalarni hal qilish lozimdir. Xalq pedagogikasi - tarbiyaning maqsad va vazifalari borasida muayyan xalqning hayotiy tajribasi hamda turmush tarzida shakllangan amaliy qarashlar majmui; muayyan jamiyatda yashash uchun har bir odam amal qilishi shart sanalgan va urf-odat, udum, xulq-odob, marosim, an'ana, turmush tarzi, badiiy ijod, uyin singari empirik vositalarda namoyon bo'ladigan amaliy faoliyat hamdir. Xalq pedagogikasi fanda *etnopedagogika* deb ham yuritiladi. Pedagogika fanida Xalq pedagogikasiga xos eng muhim belgilaridan biri uning qadimiyligidir. Har qanday xalq muayyan etnos sifatida mavjud bulishi uchun o'ziga xos qiyofaga ega bo'lishi kerak. Xalqning ijtimoiy, ma'naviy, intellektual qiyofasi esa uning pedagogika vositasidagina shakllanadi. Xalq pedagogikasi muayyan xalqning o'zi bilan birga dunyoga kelgani uchun ham uning tarixi xalq tarixi bilan teng. Xalq pedagogikasining ikkinchi belgisi uning to'liq amaliy xususiyatga egaligidir. Xalq ta'lim-tarbiya jarayoni va uning natijalariga pragmatik nazar bilan qaragani uchun Xalq pedagogikasi g'oyalar shaklida emas, balki urf-odat, an'ana, amal, udum, xulq-odoblarning tarzida namoyon bo'ladi. Xalq pedagogikasi ta'lim-tarbiya haqidagi fikrlar yig'indisi emas, balki amal qilinishi majburiy bo'lgan va bajarilishi hamma tomonidan nazorat qilinadigan amaliy xulqiy ko'nikmalar va sh.k. majmuidir. Xalq pedagogikasining uchinchi xususiyati uning muallifi noma'lum, anonim pedagogika ekanligidir. Xalq pedagogikasi talablarining yaratuvchisi ma'lum bo'lmaganligi uchun ham muqaddas sanalgan va so'zsiz bajarilgan. Etnopedagogikaga doir biror talabning muallifi ma'lum bo'lsa, uning ta'siri pasayib ketadi. Chunki u, kim bo'lsada, qandaydir bir odamning istagi sifatida qabul etiladi. Anonimlik esa urf-odat, udum, xulq-odatlarga sirliklik, muqaddaslik tusini beradi. Xalq pedagogikasining to'rtinchi belgisi uning sinkretik (qorishiq) xususiyatga egaligidir. Xalq hayoti ko'p qirrali ekani holda yaxlit bo'lgani singari uning pedagogikasi ham qorishiqdir. Xalqning turli yo'nalishdagi pedagogik tadbirlari sinkretik tarzda birvarakaliga olib borilgani uchun Xalq pedagogikasiga alohidalik emas, umumiylik xosdir. Xalq pedagogikasining beshinchi belgisi uning keng yoyilganligidir. Xalq pedagogikasiga oid amallar muayyan etnik birlikning hammasiga birday tatbiq qilinadi. Muayyan shaxslarning xohishirodasi qandayligidan qat'i nazar, xalqning har bir vakili uning tarbiya va yashash tarziga doir talablariga rioya etishga majbur. Xalq pedagogikasi talablarini bajarishda tarbiyalanuvchining istaklari inobatga olinmaydi. Muayyan etnik birlikning turmush tarzida namoyon bo'lishi Xalq pedagogikasining oltinchi xususiyatidir. Xalq pedagogikasi empirik tabiatga ega bo'lib, jamiyat a'zolari hayotini yo'lga qo'yishga qaratilgan va uning qoidalari muhokama uchun emas, balki turmush mobaynida amal qilish uchundir.

Adabiyotlar tahlili. Yosh avlod tomonidan milliy xarakter xususiyatlarini chuqur anglanishiga erishish jamiyat oldida turgan muhim vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur vazifani ijobiy hal qilish uzluksiz ta'lim tizimining barcha bosqichlarida o'quvchilarni milliy xarakter xususiyatlari bilan yaqindan tanishtirish, ularda milliy qiyofada aks etuvchi ijobiy xususiyatlardan g'ururlanish hissini tarbiyalash imkonini beradi. Badiiy asarlar vositasida o'quvchilarni milliy qadriyatlar va milliy axloq me'yorlariga muvofiq kamol toptirish ular tomonidan o'zlikni anglash, o'zini o'zbek millatining tipik vakili sifatida munosib baholash ko'nikmalarini hosil qiladi.

V.Qo'chqorovning fikriga ko'ra, shaxs tomonidan o'zlikni anglash o'z navbatida milliy o'zlikni anglashning dastlabki bosqichi sanaladi: "o'zlikni anglash, idrok etish, farqlash milliy o'zlikni anglashning deyochoasi deyish mumkin. Milliy o'zlikni anglash uchta komponentdan iborat deb qarash lozim. Buning birinchisi – o'z-o'zini bilish, ikkinchisi – o'z-o'zining qadrini baholash va emotsional holatini anglab yetish bo'lsa, uchinchisi – o'z-o'zini boshqarishdir". Bizning fikrimizcha, aynan mana shu uchlik suveren respublika sifatida jahon hamjamiyati tomonidan tan olingan O'zbekistonda milliy mustaqillikni himoya qilish va mustahkamlashning muhim sharti hisoblanadi.

Ijtimoiy pedagogika darsligi muallifi Nodira Egamberdieva ham milliy xarakter tushunchasi bugungi kunda kam ishlatilayotganligini e'tirof etib: "Etnosning shaxsiy, faoliyat va ijtimoiy darajalaridagi xususiyatlari etnopsixologiya orqali ifodalanadi. Etnopsixologiya milliy hissiyot va kayfiyat, milliy madaniyat va manfaat, milliy an'analarni o'z ichiga oladi. So'nggi yillarda etnopsixologiyada "Milliy xarakter" tushunchasi kam ishlatilmoqda. Etnik guruhlarining psixologik xususiyatlarini ifodalash uchun esa ... va mentalitet tushunchalari qo'llanilmoqda", – deya ta'kidlaydi.

"Katta psixologik ensiklopediya" ("Большая психологическая энциклопедия")da "xarakter" tushunchasi shunday sharhlanadi: "xarakter – shaxsning faoliyat, muloqot, turli vaziyatlarda uning uchun tipik bo'lgan xatti-harakatlari, individning o'ziga, borliqqa hamda kishilarga bo'lgan munosabatlarida aks etadigan individual, o'ziga xos turg'un xususiyatlari sanaladi. Shaxs xakteri tarbiya, o'z-o'zini tarbiyalash, ijtimoiy muhit, hayotiy tajriba hamda doimiy faoliyat ta'sirida shakllanadi. Xarakterni: I.Kant hayotiy faoliyat davomida shakllanib boradigan, L.Malaper, A.Fulelar tug'ma va orttirilgan xususiyat deb hisoblagan bo'lsalar, T.Ribo, F.Palanlarning nuqtayi nazarlariga ko'ra ijtimoiy shartlangan (ya'ni ijtimoiy ta'sirlar natijasida ro'y beradigan) hodisa sanaladi".

Metodologiya. Shaxsda milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishda unda ongning rivojlanganligiga e'tibor qaratish talab qilinadi. Chunki, aynan ongning rivojlanganlik darajasiga ko'ra shaxs o'z xarakter xususiyatlarini tahlil qila oladi, xatti-harakatlarini baholaydi. "Individual ong o'z-o'zini anglash, tarixiy zaruriyat ostida insonning jamiyat va boshqa kishilar bilan munosabatlari jarayonida o'zini nazorat etish va o'zini idora qilish kabi hayotiy muhim vosita sifatida paydo bo'lgan. Kishidagi individual ong mehnat va ijtimoiy munosabatlar ta'sirida o'zini anglash, o'zini nazorat etish, boshqarish jarayonida shakllana borgan". Bizning fikrimizcha, shaxs ongini rivojlantirishda boshqa ma'naviy qadriyatlar kabi badiiy asarlarning ham imkoniyatlari katta. Milliy turmush tarzi, xarakter xususiyatlarini yorituvchi asarlar qahramonlarning obrazlari, hayotiy maqsadlari, ijtimoiy borliqqa bo'lgan munosabati hamda o'z-o'zini takomillashtirish yo'lida amalga oshiradigan xatti-harakatlari asosida shaxsiy faoliyatini tahlil qilib o'zligini baholaydi.

Har bir elat, millat va xalqqa taalluqli bo'lgan milliy tarbiya negizida mental xususiyatlarni tarbiyalashga oid g'oyalar yotadi. Muayyan elat, millat, xalqning ma'naviy va moddiy qadriyatlari: oila, farzandlar tarbiyasi, kasbiy faoliyat, fuqarolik, diniy mansublik hamda ijtimoiy munosabatlarni tashkil etish, shuningdek, insonning tabiat bilan uyg'unligi, jamiyatni anglashi, hayotiy intilishlari, orzu-umidlari borasidagi asriy yondashuv, qarashlar milliy mentalitetga xos xususiyatlarda namoyon bo'ladi. Shaxsning milliy mentalitetiga u yashayotgan muhitning geografik joylashuvi, iqlimi, yashash sharoiti ham sezilarli ta'sir ko'rsatadi.

Olib borgan tahlillarimiz shuni ko'rsatdiki, so'nggi yillarda e'lon qilingan ishlarda "Milliy xarakter" tushunchasining muqobili sifatida "Mentalitet" atamasi qo'llanilmoqda. Jumladan, izohli ilmiy-ommabop lug'atda "Mentalitet" tushunchasi lotincha "mens" so'zidan olingan bo'lib, o'zbek tiliga tarjima qilinganda "aql, idrok" ma'nolarini anglatishi qayd etilib, quyidagicha ta'rif beriladi: "Jamiyat, millat, birlik yoki alohida shaxsning tarixiy tarkib topgan tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, ularning hayot qonunlarini tahlil etish kuchi, muayyan

ijtimoiy sharoitlarda shakllangan aqliy qobiliyati, ruhiy quvvati bo'lib, jamiyat, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'ziga xos an'analari, rasm-rusumlari, urf-odatlar, diniy e'tiqod va irimlarini ham qamrab oladi".

"O'zbekiston milliy ensiklopediyasi"da esa mazkur tushunchaning mohiyati quyidagicha ifodalanadi: mentalitet – ayrim kishi yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi, millat yoki shaxsning mentaliteti ularning o'ziga xos tarixiy an'analari, urf-odatlar, diniy e'tiqodini qamrab oladi. Har bir millatning mentaliteti uning tarixi, yashab turgan shart-sharoiti, ijtimoiy faolligi va boshqa bir qator omillar bilan bog'langan bo'ladi".

"Milliy istiqlol g'oyasi: asosiy tushuncha, tamoyillar va atamalar (Qisqa izohli tajribaviy lug'at)"da "Mentalitet" tushunchasi "Milliy mentalitet" shaklida qo'llanilib, unga shunday ta'rif berilgan: "Millatning tarixan shakllangan tafakkur darajasi, ma'naviy salohiyati, yashash va fikrlash tarzi, muayyan ijtimoiy sharoitlarda kamolga yetgan qobiliyati va ruhiy quvvati. Bu tushuncha millatga xos an'analar, rasm-rusumlar, urf-odatlar, diniy e'tiqodni ham o'z ichiga oladi. O'z navbatida u muayyan millatga mansub kishining turmush tarzi, fikrlashi, dunyoqarashini ham bir qadar belgilaydi, gohida uni baholash uchun asos bo'ladi".

Ayrim manbalarda milliy mentalitetni o'rganishda ijtimoiy fanlarning o'rni beqiyos ekani, shuningdek, milliy qadriyatlarni tiklashda yangi imkoniyatlarni yarata olishi aytiladi. Ya'ni, "Mentalitet nazariyasini ishlash va o'zbek xalqining haqiqiy boy va rang-barang tarixini tiklash ijtimoiy fanlarning bugungi dolzarb vazifalaridan biridir. Mustaqillik o'zbek xalqi oldida o'z mentalitetini o'rganish, uni tiklash va boyitishda ulkan imkoniyat ufqlarini ochdi".

M.Bekmurodovning fikricha, o'zbek mentalitetini zamon mantig'iga muvofiq evolyutsion o'zgartirishning yaxlit tizimini ishlab chiqish zarur sanaladi. Bu o'rinda muallif shaxsiy takliflarni ilgari suradi. Mazkur o'rinda mazkur tizim doirasida aks etishi lozim bo'lgan muallif qarashlarining shaxsda milliy xarakter xususiyatlariga dahldor jihatlari keltirib o'tiladi: so'z va ish birligiga rioya qilish, va'dabozlik, ortiqcha chiranish, eskapizm, maqtancholikka moyillik singari illatlarga qarshi kurash olib borish, har bir narsa, hodisani o'z nomi bilan aynan ifodalashga o'rganishdir. Odamlarda o'z fe'l-atvorlari, sa'y-harakatlari, intilishlari, ma'naviy qiyofasining holati xususida shaxsiy taftish malakasini rivojlantirish, o'z ustida doimiy ishlash, takomillashuv, o'zidan qoniqmaslik xususiyatlarini rivojlantirish, o'zi yonib boshqalarni ham yondira olish xususiyatlarini tarkib toptirish, ezgulik yo'lida fidoyi bo'lish, yaxshilik qilishga, boshqalarning tashvishiga yelkadosh bo'lishga tayyorlik xususiyatlarini kamol toptirish, Vatan ravnaqi, xalq farovonligi yo'lidagi intilishlar bilan shaxsiy sa'y-harakatlardan qutuluvchi manfaatlar uyg'unligiga erishishdir. Ezgu va savob ishlarni har kuni va hamisha qilishga tayyorlik va shunga kuchli ichki rag'bat, ehtiyoj, intilish xususiyatlarini tarkib toptirish, milliy merosni yalpi o'zlashtirish, qadriyatlarimizdan chin iftixor tuyg'ularini his qilish, g'ururlanish va zavq ola bilishni tarbiyalash, insof, adolat, halollik, vijdon singari tamoyillar tarbiyasini doimiy ravishda muntazam tarzda olib borish, bu ishda rahbarlar, obro'li shaxslar, lider-yetakchilar, ota-onalarning shaxsiy ibрати omilidan samarali foydalanish; o'zini jamoaning nafaqat miqdoriy-jisman a'zosi, balki, ma'naviy bo'lagi deb his etish, umumiy intilishlar, sa'y-harakatlar, maqsadlar tizimi, mazmuniniga har bir inson o'z ulushi, hissasi nechog'li ekanligini anglashni rivojlantirish, intellektual mulk ustuvor ahamiyat kasb etayotgan hozirgi zamonda har tomonlama va chuqur bilimlar sohibi bo'lishga intilish, umumjahon taraqqiyoti jarayonlariga faol integratsiyalashuv yo'lidan borish katta ahamiyat kasb etadi.

Tahlillar va natijalar. Pedagogik va psixologik, falsafiy, manbalarda shaxsning rivojlanishi hamda ijtimoiylashuvida turli omillarning ta'siri sezilarli bo'lishi ta'kidlanadi. Shunga ko'ra tadqiqotni olib borish davrida o'quvchilarida milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishga samarali ta'sir qiladigan omillarning aniqlanishiga alohida e'tibor qaratildi. Nazariy o'rganishlar natijasida shaxsda milliy xarakterga xos xususiyatlarini rivojlantirishda quyidagi omillar muhim ahamiyatga egaligi aniqlandi:

1. Oiladagi muhit (oila a'zolarining milliy madaniyat hamda qadriyatlarga tayangan holda hayot kechirishlari, turmush tarzida milliy-axloqiy qarashlarining ustuvorligi, shaxslararo munosabatlarda o'zbekona odob-axloq qoidalariga rioya etilishi).

2. Bola mansub bo'lgan mikromuhitda u tomonidan milliy xarakter xususiyatlarining o'zlashtirilishi uchun zarur shart-sharoitning mavjudligi.

3. Ta'lim muassasalarida shaxslararo muloqotning milliy-axloqiy qarashlar va o'zbekona odob-axloq qoidalariga muvofiq tashkil etilishi.

4. Mahallalarda uyushtirilayotgan bayramlar, urf-odatlar va marosimlarda milliy axloq talablariga rioya etilishi.

5. Mehnat jamoalari hamda norasmiy guruhlarda tashkil etiladigan ijtimoiy aloqalarda milliy-madaniy g'oyalar hamda milliy-axloqiy me'yorlar talablariga amal qilinishi.

6. Jamiyatda milliy tarix, madaniyat va qadriyatlarning o'rganilishiga e'tibor qaratilganligi.

7. Ommaviy axborot vositalari hamda ijtimoiy tashkilotlar tomonidan aholi, shu jumladan, yoshlar o'rtasida milliy tarix, madaniyat hamda qadriyatlarning keng targ'ib etilishi.

Ma'lumki, bola kundalik hayotining ko'p qismi oila muhitida kechadi. Shu sababli oilaning bolada milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishga imkon beruvchi shart-sharoitlarga egaligi muhim sanaladi. "Oilaviy muhit, undagi shaxslararo munosabatlar, farzandlarning ko'p-ozligi, yoshidagi farqi, nizoli vaziyatlar va ularning ko'rinishi, ota-ona munosabatiga asoslangan holda xarakterning o'ziga xos xususiyatlari shakllanadi". Qolaversa, "Ilk yoshlik davrida shakllangan xarakter xususiyatlari nihoyat darajada barqaror bo'lib, hatto ularga ayrim o'zgarishlar kiritish ham juda qiyin kechadi".

Oila tarbiyasini tashkil etishda bolaning yosh, psixologik va shaxsiy xususiyatlarini inobatga olgan holda ularni milliy urf-odatlar, marosimlar hamda bayramlarning mohiyati bilan tanishtirib borish, kattalarning xatti-harakatlari, o'zlarini tutishlari, muomalalari va atrofdagilar bilan munosabatlari namunasida milliylik, milliy xarakter xususiyatlari bilan yaqindan tashtirib borishga e'tibor qaratish pedagogik jihatdan samarali sanaladi. "Ma'lumki, bola kichik yoshdan boshlaboq taqlidchan bo'ladi. Bolalar ota-onasiga va atrofdagi boshqa yaqin kishilarga o'xshashlikka moyil bo'ladilar. Ular kattalarning yurish-turishlari, xulq-atvorlari, imo-ishoralari, dasturxon ustida o'zlarini qanday tutishlari va kichkina bolalarga munosabatda bo'lishlariga va ularning gap-so'zlariga, hattoki, ularning gap ohanglarigacha hamma mayda narsalargacha taqlid qilishga urinadilar. Shuning uchun ham ijtimoiy muhitning ta'siri ostida boladagi ayrim xarakter xususiyatlari juda yoshlikdan boshlaboq, go'yo o'z o'zicha hosil bo'lgan xususiyat tariqasida mustahkamlana boshlaydi. Kattalarga taqlid qilish xususiyati bolalarning o'sib borish davrida ham saqlanadi".

Bola mansub bo'lgan mikromuhit ham uning shaxsida milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishga xizmat qiladi. Bolalar o'yinlarining milliy xarakterga egaligi, ularni tashkil etishga ijodiy yondashuv, shuningdek, ishtirokchilar o'z harakatlarida faollik, zukkolik, topqirlik, tezkorlik kabi sifatlarga ega bo'lishning talab qilinishi ular tarbiyaviy imkoniyatining beqiyosligini ko'rsatadi. Milliy xarakterga ega bolalar o'yinlarining tashkil qilinishida kattalar o'z ko'rsatmalari, yo'l-qo'riqlari bilan bevosita va bilvosita ishtirok etishlari mumkin. Bunga ular tomonidan bolalar milliy o'yinlar, ularning asosiy g'oyalari hamda shaxs xarakterini tarbiyalashdagi roli, ahamiyatining ko'rsatib berilishi muhimdir.

XULOSA

Shaxsni rivojlantirish, uning ma'naviy-axloqiy va irodaviy sifatlarga ega bo'lishida ijtimoiy-gumanitar fanlar hamda badiiy asarlar o'ziga xos o'rin tutadi. O'quvchilarda milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishda ham badiiy asarlar, ularda yoritilgan qahramonlarning obrazlari ta'sir kuchiga ega ekanligini pedagogik tajriba tasdiqladi.

Mumtoz va zamonaviy o'zbek adabiyoti namunalari bilan tanishish, ularda milliy turmush tarzi va milliy xarakter xususiyatlarining qay darajada yoritilganligini o'rganish,

ulardan adabiy ta'lim jarayonida samarali foydalanish o'quvchilarining irodaviy va ma'naviy-axloqiy xususiyatlarga ega bo'lishiga xizmat qiladi. Shu ma'noda ijtimoiy-gumanitar fanlari o'qituvchilari ishtirokida tashkil etilgan suhbat, davra suhbatlari va ulardan olingan natijalar ijobiy samara berganligi bilan xarakterlandi.

O'quvchilarni o'zbek xalqiga xos milliy xarakter xususiyatlari bilan yaqindan tanishtirish ularda badiiy qahramonlarning qiyofalari, irodaviy va ma'naviy-axloqiy sifatlarini baholash ko'nikmalarini shakllantiradi hamda ularga nisbatan shaxsiy munosabatni qaror toptiradi. Badiiy asarlar vositasida milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirishning mavjud holati o'rganilganligi va olingan natijalarga qarab kerakli tavsiyalar ishlab chiqilganligi samarali natijalar berdi.

Ta'lim muassasalari faoliyatini o'rganish, ma'naviy-ma'rifiy tadbirlarning tashkil etilishi, o'quvchilar faoliyatini kuzatish badiiy asarlar vositasida ularda milliy xarakter xususiyatlarini rivojlantirish masalasining e'tibordan chetda qoldirilganligini, buning obyektiv va subyektiv sabablari mavjudligini ko'rsatdi.

Nazariy tahlillar ko'rsatishicha, o'quvchilarining faoliyatini jarayonida, shuningdek, zamonaviy taraqqiyot talablariga muvofiq ularning xarakterida yaqqol ko'zga tashlanmayotgan yoki yetarli darajada rivojlanmagan xususiyatlar aniqlandi. Ular: bag'rikenglik, mehr-oqibatlilik; milliy qadriyatlarga hurmat, an'analarga sodiqlik; o'z manfaatidan jamoa va jamiyat manfaatlarini ustun qo'yish; mardlik, shijoat, qat'iyatlilik; oriyatlilik, g'ururli bo'lish; hayolilik, andishalilik; kattalarga hurmat ko'rsatish; to'g'riso'zlik, halollik; vijdonlilik, adolatparvarlik; mehnatsevarlik, mas'uliyatlilik.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Юсуф Муҳаммад. Биз бахтли бўламиз. – Т.: Нихол нашриёти, 2008. – Б.191.
2. Юсуф Муҳаммад. Сайланма / Шеърлар. Достонлар. Шоир ҳақида хотиралар. – Т.: Шарқ нашриёт-матбаа акциядорлик компанияси Бош таҳририяти, 2005. – Б.287.
3. Умарбеков Ў. Фотима ва Зухра // Роман. – Т.: Янги аср авлоди, 2015. Б.187
4. Ўзбекистон миллий энциклопедияси. 5 жилдли. 5-жилд. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2004. – Б.595.
5. Мадвалиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. А – Д / 5 жилдли. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси, 2006. – Б.679.
6. Мадвалиев А. Ўзбек тилининг изоҳли луғати. Е – М / 5 жилдли. – Т.: Ўзбекистон миллий энциклопедияси давлат илмий нашриёти, 2006. – 671 б.

Mamadjanova Nozima Adxamovna
Namangan davlat universiteti
Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD in English)
e-mail: mamadjanovanozima@gmail.com

VIRTUAL REALLIK TEXNOLOGIYALARINING BOSHLANG'ICH TA'LIMDA O'QUVCHILARNING KOGNITIV VA TASAVVUR KO'NIKMALARIGA TA'SIRI

Annotatsiya. Ushbu maqola Virtual reallik texnologiyalarining boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kognitiv va tasavvur ko'nikmalariga ta'siri haqida bo'lib, til talimi jarayonlarida VR texnologiyasi o'quvchilarning tasavvur ko'nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi mumkinligi tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: VR, virtual reality, virtual haqiqat, kengaytirilgan haqiqat.

Аннотация. Данная статья посвящена влиянию технологий виртуальной реальности на когнитивные и воображательные навыки учащихся начальной школы. В работе проанализировано, как использование VR-технологий в процессе обучения языку может способствовать развитию воображения у учащихся.

Ключевые слова: VR, виртуальная реальность, виртуальная реальность, дополненная реальность.

Abstract. This article explores the impact of virtual reality technologies on primary school students' cognitive and imaginative skills. It analyzes how the use of VR technology in language learning processes can contribute to the development of students' imagination.

Key words: VR, virtual reality, virtual reality, augmented reality.

Kirish. Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining jadal rivojlanishi ta'lim tizimida tub o'zgarishlarni yuzaga keltirmoqda. Bugungi kunda an'anaviy o'qitish uslublarini innovatsion yondashuvlar bilan uyg'unlashtirish ta'lim sifatini oshirishning muhim omiliga aylanmoqda. Shulardan biri - virtual reallik (VR) texnologiyalaridir. Virtual reallik o'quvchilarga o'quv jarayonini nafaqat tinglash yoki kuzatish, balki bevosita unda ishtirok etish imkoniyatini beradi. Bu esa ularning bilimni chuqurroq o'zlashtirishiga, kognitiv jarayonlar - diqqat, xotira, tafakkur va tasavvur kabi qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladi.

Boshlang'ich ta'lim bosqichi shaxsning intellektual, ijodiy va ma'naviy shakllanishida muhim poydevor bo'lib, bu davrda qo'llaniladigan ta'lim texnologiyalari o'quvchilarning keyingi rivojlanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois virtual reallik vositalarini boshlang'ich sinf darslariga integratsiya qilish nafaqat o'quvchilarning qiziqishini oshiradi, balki ularning kognitiv faoliyati va tasavvur dunyosini kengaytiradi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, VR texnologiyalarini ta'lim jarayoniga tatbiq etish orqali o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, mavzularni amaliy tajriba orqali o'zlashtirish va o'qishga ijobiy motivatsiyani shakllantirish mumkin. Shu nuqtai nazardan, boshlang'ich ta'limda virtual reallik texnologiyalarining o'quvchilarning kognitiv va tasavvur ko'nikmalariga ta'sirini o'rganish bugungi kun ta'lim islohotlari kontekstida alohida ahamiyat kasb etadi.

Bugungi global ta'lim tizimi o'quvchilarning 21 asr qobiliyatlarini shakllantirishni maqsad qilish lozim. Ushbu maqsadlarning eng asosiysi talimda o'rganuvchilarning tasavvurga boy shaxs tarbiyalash pirovard maqsadlardan biridir. Jahon miqyosida global ta'lim tizimini rivojlantirishda Amerikaning Winamac erta ta'lim akademiyasi o'quvchilarni tasavvur ko'nikmalarini rivojlantirish muhimligini ta'kidlaydi. Jahon ta'lim tizimida ustuvor yo'nalishlardan biri talim jarayonlariga raqamli texnologiyalar asosida shakllantirish, UNESCO, OECD va WEF kabi tashkilotlar tomonidan qo'llab-quvvatlanmoqda. Ushbu talim

texnologiyalardan biri Virtual Reallik texnologiyasi hisoblanib, o'quvchilarni tasavvur ko'nikmlarini rivojlantirishga xizmat qiladi.

Tasavvuriy va ijodiy fikrlash o'rtasida aniq chegara o'tkazish murakkabdir. Tasavvur qilish – ijodiy fikrlashni shakllantirishning eng yuqori bosqichi hisoblanadi. Tasavvur qilishda baholash, refleksiya kabi jarayonlarni ijodiy fikrlash bilan hamohanglikda amalga oshiradi. Shu sababli, ijodiy va tasavvuriy fikrlash bir-biri bilan o'zaro bog'liq holda rivojlanib, takomillashadi.

Tasavvur qila oladigan o'quvchi qiziquvchanlik, boxabarlik, ishontiruvchanlik, keng dunyoqarashli, moslashuvchan, adolatli baholaydigan, bezarar va odil qaror chiqaruvchi, kerakli ma'lumotlarni topishga astoydil kirishadigan, tadqiqotga intiluvchan, natijalarga erishishda qat'iylik bilan yondashadigan shaxsdir[8]. Shuning uchun tasavvur qilishni o'rgatishning maqsadi barkamollikka, ideallikka yaqinlashishdir.

Tasavvuriy fikrlash haqida talqinlarning xilma-xilligi sababli uning maqsadlari, tuzilishi, ko'lami, funksiyalari, rivojlanish sharoitlari aniq, qat'iy va to'liq belgilanmagan. Shunday bulsa ham, yuqoridagi tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlarida keltirilgan fikrlarni umumlashtirib, tasavvuriy fikrlashning quyidagi maqsadlarini ajratib ko'rsatish mumkin[4]:

- 1) vaziyatni, ma'lumotni yoki gipotezadan foydalanish muammosini o'rganish;
- 2) aqliy faoliyatning bosqichlari va natijalarining yetarliligini [94], samaradorligini baholash;
- 3) mumkin bo'lgan variantlarning haqqoniyligini aniqlash;
- 4) afzalliklarni belgilash, kamchiliklarni aniqlash va tuzatish;
- 5) faoliyat jarayonida yuzaga keladigan qarama-qarshiliklarni, xatolarni aniqlash va bartaraf etish;
- 6) farazlarni inkor etish yoki tasdiqlash uchun qo'shimcha materiallarni tanlash;
- 7) amalga oshirilayotgan faoliyat ustidan nazorat o'rnatish;
- 8) muammolarni yechishning muqobil variantlarini topish;
- 9) yangi g'oyalarni ilgari surishni rag'batlantirish;
- 10) muammoni tezroq va tejamkor ravishda hal etish uchun yangi ma'lumot qidirish maydonini aniqlashtirish;
- 11) shaxsning tashkiliy va aloqa qobiliyatini rivojlantirish;
- 12) bilim olish va muammolarni hal qilishning eng samarali usullarini izlash;
- 13) Zamonaviy ta'lim texnologiyalarida o'rganish jarayoniga immersiyani joriy etish turli shakllarda amalga oshirilmoqda. Bizning tadqiqot guruhimiz hozirda kengaytirilgan reallik (Augmented Reality -AR) texnologiyasi yordamida o'rganish imkoniyatlarini o'rganmoqda. Bu yondashuvda foydalanuvchi haqiqiy va virtual muhitlarning uyg'unlashgan makonida ishtirok etadi

O'quvchilar virtual shaxslar bilan muloqot qiladilar va simulyatsiya asosidagi topshiriqlarni jamoaviy ravishda bajaradilar. Buning uchun ular odatda GPS texnologiyasi bilan jihozlangan mobil qurilmalardan foydalanadilar[3]. Bu o'quvchilarga real makonda harakatlanish bilan bir vaqtda virtual dunyo elementlarini tajriba orqali o'rganish imkonini beradi. Yaqin kelajakda bunday immersiv o'rganish shakllari intellektual mobil telefonlar yordamida yanada keng ommalashishi kutilmoqda.

Umuman olganda, virtual immersiv tajriba sensor, aksional va ramziy omillar uyg'unligiga asoslangan holda yaratilgan sayin, foydalanuvchining "raqamli muhit ichida" ekanligiga bo'lgan ishonchi va ishtirok darajasi shunchalik kuchayadi. Masalan, Second Life kabi virtual muhitlar yoki onlayn o'yinlar o'quvchilarning o'rganish faoliyatini real hayotdagi bilim bilan bog'lashda ijobiy natijalar bermoqda. NSF tomonidan qo'llab-quvvatlangan River City nomli ko'p foydalanuvchili virtual o'quv muhiti ilmiy taxmin yaratish, eksperimental dizayn va biologiya hamda epidemiologiya bo'yicha milliy ta'lim standartlariga asoslangan[7]. Mediavositlar yordamida tadqiqot olib borayotgan tadqiqotchilar fikriga ko'ra, o'quvchilar

XIX asr shaharining tarixiy simulyatsiyasida “olim” sifatida harakat qiladilar: ular kasallik sabablarini aniqlash uchun kuzatishlar olib boradilar, taxminlar ilgari suradilar va dalillar asosida xulosalar chiqaradilar. Guruhlar shahar aholisi - bemorlar, shifokorlar, savdogarlar, ilmiy xodimlar bilan muloqot qiladi va muammoni hal etish strategiyalarini ishlab chiqadi. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, immersiv o'quv muhiti orqali o'qitilgan o'quvchilar an'anaviy ta'lim olganlarga nisbatan ilmiy tadqiqot ko'nikmalarini yaxshiroq egallaydilar. Ular o'zlarini jarayon ichida faol ishtirokchi sifatida his qilganlari sababli o'rganishga kuchliroq motivatsiya bilan yondashadilar. Shuningdek, o'qishdagi past natijali talabalar ham immersiv muhitda yuqori baholarga erishgan. Bu ularga o'zini “muvaffaqiyatsiz o'quvchi” sifatida emas, balki “ilmiy izlanish olib boruvchi shaxs” sifatida ko'rish imkonini bergan. Natijada ularning o'z-o'ziga bo'lgan ishonchi oshgan.

Shuningdek, yana bir adabiyot tahliliga ko'ra, ta'limda transfer tushunchasi hozirgi kunda mediabozoridagi ko'p qo'llanib kelinayotgan tushuncha hisoblanadi. Ta'limda transfer o'quvchi bir vaziyatda o'rgangan bilimni boshqa kontekstda qo'llay olishi demakdir. Immersiv o'quv muhitlar real dunyo muammolarini simulyatsiya qilgani sababli, o'quvchilar yangi bilimni o'xshash vaziyatlarda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ladilar[2]. Transferning ikki shakli mavjud: birinchisi, muammoni hal qila olish bo'lib, o'quvchi o'rgangan bilimni bevosita o'xshash vaziyatda qo'llay olishi hamda o'quvchi murakkab, real kontekstda yangi muammolarni mustaqil hal eta olish. Mayerning tahlillariga ko'ra, An'anaviy o'qitish usullari ko'pincha uzoq transferni ta'minlay olmaydi, ya'ni o'quvchilar o'rgangan bilimlarini real hayotda qo'llay olmaydilar. Immersiv interfeyslar esa real muhitga yaqin sharoitlar yaratgani sababli, o'quvchilarga yaqin transfer orqali kelajakdagi o'rganishga tayyorgarlikni shakllantirish imkonini beradi. Masalan, uchuvchilarni tayyorlash yoki jarrohlik simulyatorlari raqamli muhitda olingan ko'nikmalarni real amaliyotga muvaffaqiyatli ko'chirish mumkinligini isbotlagan. Shu kabi immersiv o'qitish tajribalari boshqa sohalarida ham real dunyo natijalariga olib kelishi mumkinligi bo'yicha tadqiqotlar davom etmoqda. Immersiv texnologiyalar o'rganish jarayonini yangi bosqichga olib chiqadi ular o'quvchini faol ishtirokchi, muammolarni tahlil qiluvchi va o'z bilimini real kontekstda qo'llay oluvchi shaxsga aylantiradi. Egotsentrik va ekscentrik idrokni uyg'unlashtirish, situatsion o'rganish va bilim transferi imkoniyatlari immersiv o'qitishning eng muhim afzalliklaridan hisoblanadi[4]. Immersiv interfeyslar usulini an'anaviy sinf sharoitida tashkil etish mushkul, chunki real dunyo sharoitidagi murakkab, ko'p qatlamli o'quv faoliyatini sun'iy ravishda qayta yaratish qiyin. Shu bois, immersiv raqamli texnologiyalar virtual muhitda haqiqiy ijtimoiy-ijtimoiy jarayonlarning raqamli modellarini yaratish orqali bu muammoni hal etadi. Bunda o'quvchilar boshqa virtual ishtirokchilar bilan muloqotga kirishib, o'zaro hamkorlik asosida muammolarni hal qiladilar[6].

XULOSA

Yuqoridagi tahlillar shuni ko'rsatadiki, virtual reallik texnologiyalari zamonaviy ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismiga aylanmoqda. Ayniqsa, boshlang'ich ta'lim bosqichida ularni qo'llash o'quvchilarning bilish faoliyatini faollashtirish, diqqat va xotira jarayonlarini kuchaytirish, ijodiy tafakkur hamda tasavvur salohiyatini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi.

VR texnologiyalarining o'ziga xos jihati - o'quvchini o'quv jarayonining faol ishtirokchisiga aylantirishi, real hayotga yaqin muhit yaratish orqali mavzuni chuqurroq anglash imkonini berishidir. Bunday interaktiv yondashuv o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tajriba orttirish va o'z bilimini amalda qo'llash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Shuningdek, virtual reallik vositalaridan oqilona foydalanish o'qituvchining pedagogik mahoratini yangi bosqichga olib chiqadi, dars jarayonini jonlantiradi hamda o'quvchilarning o'qishga bo'lgan ichki motivatsiyasini oshiradi. Shu boisdan VR texnologiyalarini boshlang'ich ta'lim dasturlariga integratsiya qilish, bu yo'nalishda metodik tavsiyalar ishlab

chiqish va o'qituvchilarni zamonaviy raqamli kompetensiyalarga tayyorlash ta'lim samaradorligini oshirishda muhim ahamiyatga ega.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Фитрат Абдурауф. Адабиёт қоидалари. Адабиёт муаллимлари ҳам адабиёт хаваслилари учун. – Т.: Ўқитувчи, 1995. – 112 б.
2. Фреге Готтлоб. Аналитическая философия – Москва, 2006. – 21 с.
3. Ходжаев Б. Умумтаълим мактаби ўқувчиларининг мустақил фикрлашини шакллантиришнинг дидактик асослари (5-7-синф тарих дарслари мисолида) пед. фан. номзоди. дис. – Т., 2009. – 110 б.
4. Рубинштейн, С.Л. Избранные философско-психологические труды: основы онтологии, логики и психологии / Ин-т психологии РАН.
5. Richard J. Hauer Jr. Psychology of Intelligence analysis. Jr, published by Center for the Study of Intelligence, 1999. ISBN 1 929 667-00-0.
6. Rust J. Searle's Institutional Atomism // Rust J. John Searle and The Construction of Social Reality. – London, 2006. – P. 9-36.
7. URL: <http://khorezmscience.uz/web/archive/1621255365.pdf>
8. Jalilovich A. J. Masofaviy ta'limda mobil ilovalardan foydalanish // "Amaliy matematika va axborot texnologiyalarining zamonaviy muammolari" xalqaro miqyosidagi ilmiy-amaliy anjuman materiallari. – 2021. – B. 637-639.
9. Atamuradov J. The main didactic principles of teaching informatics:
10. Атамурадов. Центр Научных Публикаций (buxdu. uz). 2020;1(1).

Ibragimova Lola Zulfikarovna,
Osiyo xalqaro universiteti magistranti

O'QUVCHILARDA MA'NAVİY-AXLOQIY FAZILATLARNI RIVOJLANTIRISHDA MILLIY QADRIYATLARNING ROLI

Annotatsiya. Mazkur maqolada o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish va rivojlantirish jarayonida milliy qadriyatlarining o'rni hamda ahamiyati tahlil qilinadi. Ta'lim-tarbiya jarayonida xalqning asrlar davomida shakllangan ma'naviy merosi, urf-odatlar, an'analar va qadriyatlarining ta'siri o'rganilib, ularning yosh avlod dunyoqarashini shakllantirishdagi pedagogik imkoniyatlari yoritiladi. Shuningdek, milliy qadriyatlar asosida o'quvchilarning axloqiy madaniyati, vatanparvarlik, insonparvarlik, halollik, mehnatsevarlik kabi fazilatlarni rivojlantirishga xizmat qiluvchi metodik yondashuvlar tahlil etiladi. Maqolada zamonaviy ta'lim jarayonida milliy va umuminsoniy qadriyatlarni uyg'unlashtirish, o'quvchilarda ma'naviy barkamollikni tarbiyalashning samarali yo'llari ilmiy asosda yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, axloq, qadriyat, milliy meros, tarbiya, ma'naviy barkamollik, an'ana, o'quvchi shaxsi, vatanparvarlik, milliy g'urur.

Annotation. This article analyzes the role and significance of national values in shaping and developing students' moral and ethical qualities. It explores the influence of the nation's centuries-old spiritual heritage, traditions, and customs in the educational process and their pedagogical potential in forming the worldview of the younger generation. The study also examines methodological approaches that promote the development of students' ethical culture, patriotism, humanity, honesty, and diligence based on national values. The article highlights the importance of integrating national and universal values in modern education to foster spiritual maturity among students.

Key words: spirituality, ethics, values, national heritage, education, spiritual maturity, tradition, student personality, patriotism, national pride.

Аннотация. В данной статье рассматриваются роль и значение национальных ценностей в формировании и развитии духовно-нравственных качеств учащихся. Анализируется влияние многовекового духовного наследия народа, его обычаев и традиций в процессе воспитания, а также их педагогические возможности в формировании мировоззрения подрастающего поколения. Кроме того, исследуются методические подходы, направленные на развитие у учащихся нравственной культуры, патриотизма, гуманизма, честности и трудолюбия на основе национальных ценностей. В статье также подчеркивается важность гармоничного сочетания национальных и общечеловеческих ценностей в современном образовательном процессе для воспитания духовно зрелой личности.

Ключевые слова: духовность, нравственность, ценности, национальное наследие, воспитание, духовная зрелость, традиция, личность ученика, патриотизм, национальная гордость.

Kirish. Hozirgi globallashuv davrida insoniyatning ma'naviy hayotida kechayotgan jarayonlar, g'oyaviy-mafkuraviy oqimlar, axborot texnologiyalarining tez sur'atlarda rivojlanishi yosh avlod tarbiyasiga, ularning dunyoqarashi va qadriyatlariga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Bunday sharoitda milliy o'zlikni anglash, ma'naviy-axloqiy fazilatlarni asrab-avaylash, yoshlarni milliy g'oya va qadriyatlarga sadoqat ruhida tarbiyalash dolzarb masalaga aylanmoqda. Zero, xalqning taraqqiyoti, millatning barqarorligi va davlatning qudrati, avvalo, yosh avlodning ma'naviy barkamolligiga, ularning axloqiy fazilatlari bog'liqdir. Shu nuqtai

nazardan, ta'lim tizimida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasiga alohida e'tibor qaratish zarurati bugungi kunning eng muhim talablaridan biridir.

O'zbekiston Respublikasida yoshlarni har tomonlama yetuk, mustaqil fikrlaydigan, yurtparvar, insonparvar va ma'naviy jihatdan barkamol shaxslar etib tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Prezidentimiz Shavkat Mirziyoyev ta'kidlaganidek, "Yosh avlodni milliy va umuminsoniy qadriyatlarga sadoqat, ona Vatanga muhabbat, insonparvarlik va halollik ruhida tarbiyalash - bu kelajagimiz poydevorini mustahkamlash demakdir". Ushbu fikr zamirida ma'naviy-axloqiy tarbiya va milliy qadriyatlarning jamiyat barqarorligidagi o'rni chuqur ifoda etilgan.

Milliy qadriyatlar xalqning asrlar davomida shakllangan ijtimoiy-madaniy hayoti, urf-odatlar, an'analar, tili, dini, san'ati, xalq og'zaki ijodi, oilaviy va ijtimoiy munosabatlar tizimi kabi ko'plab omillarni o'zida mujassam etadi. Ular xalqning ma'naviy merosini tashkil etib, har bir avlodga o'z tarixini, milliy o'zligini anglash, ajdodlar an'alarini davom ettirish imkonini beradi. Shunday ekan, ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarga tayanish, o'quvchilarni ushbu qadriyatlar asosida tarbiyalash ularning ma'naviy-axloqiy shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.

Bugungi kunda dunyo miqyosida yuz berayotgan madaniy integratsiya, g'oyaviy qarama-qarshiliklar, ommaviy madaniyatning salbiy ta'siri yoshlarning qadriyatlarga bo'lgan munosabatini o'zgartirib, ma'naviy qadrsizlik holatlarini keltirib chiqarmoqda. Shu bois, milliy g'oyaga asoslangan ma'naviy-axloqiy tarbiya yoshlarni begona mafkuralardan himoya qilish, ularda mustahkam hayotiy pozitsiyani shakllantirishda eng samarali vosita sifatida maydonga chiqmoqda.

Ta'lim-tarbiya tizimida milliy qadriyatlarni o'quv-tarbiyaviy jarayonga integratsiya qilish o'quvchilarni nafaqat bilimli, balki axloqan pok, irodali, vatanparvar shaxslar etib tarbiyalashda muhim ahamiyatga ega. Ayniqsa, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichida bu jarayonning ahamiyati yanada ortadi, chunki aynan shu davrda o'quvchining dunyoqarashi, axloqiy me'yorlari, insoniy fazilatlari shakllana boshlaydi. Shu sababli, pedagoglar milliy qadriyatlarni o'quvchilarga singdirishda o'qitish jarayonini shaxsga yo'naltirilgan, tarbiyaviy mazmundagi faol metodlar bilan boyitishlari zarur.

Ma'naviy-axloqiy tarbiya – bu shaxsning ichki dunyosini boyituvchi, uning axloqiy mezonlarini shakllantiruvchi, ijobiy ijtimoiy xulq-atvorni qaror toptiruvchi jarayondir. U insonning ongli ravishda yaxshilikni yomonlikdan ajratish, boshqalar bilan munosabatda adolat, halollik, mehnatsevarlik, rahm-shafqat kabi insoniy fazilatlarni namoyon etish qobiliyatini rivojlantiradi. Bunday fazilatlarni shakllantirishda milliy qadriyatlar o'ziga xos manba sifatida xizmat qiladi. Chunki ular asrlar davomida xalqning turmush tarzi, e'tiqodi, urf-odatlar, og'zaki ijodi orqali sayqallangan, hayot sinovlaridan o'tgan axloqiy me'yorlarni o'zida mujassam etadi.

Pedagogik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda quyidagi omillar muhim o'rin tutadi: oila tarbiyasi, ta'lim muassasasidagi ma'naviy muhit, o'qituvchi shaxsining namunasi, milliy qadriyatlar va diniy-axloqiy merosning o'quv dasturlariga singdirilishi. Ayniqsa, o'qituvchi shaxsining ma'naviy qiyofasi, uning o'quvchilarga bo'lgan insoniy munosabati, milliy qadriyatlarni targ'ib etishdagi faolligi bevosita o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga ta'sir ko'rsatadi.

O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ham aynan shu yo'nalishga qaratilgan. "Yoshlar – kelajagimiz", "Ma'naviyatli yoshlar – mamlakat tayanchi", "Yangi O'zbekiston – ma'naviyatli jamiyat" kabi dasturlar doirasida yoshlarning ma'naviy barkamolligini ta'minlash, milliy qadriyatlarni saqlash va targ'ib etish bo'yicha qator tashabbuslar amalga oshirilmoqda. Shu o'rinda, ta'lim tizimida milliy qadriyatlarga asoslangan tarbiya modelini yaratish, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos metodik yondashuvlarni ishlab chiqish muhim ilmiy va amaliy ahamiyat kasb etadi.

Milliy qadriyatlar orqali o'quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish – bu nafaqat ta'limiy, balki tarbiyaviy jarayonni chuqurlashtirish demakdir. Masalan, “kattaga hurmat, kichikka izzat”, “mehnatsevarlik”, “halollik”, “vatanparvarlik”, “mehr-shafqat”, “adolat” kabi qadriyatlar o'quvchi ongida chuqur singdirilsa, u nafaqat bilimli, balki yuksak axloqiy shaxs sifatida kamol topadi. Bu esa ta'lim tizimining bosh maqsadi - barkamol insonni tarbiyalash g'oyasiga to'liq mos keladi.

Milliy qadriyatlarning o'quv-tarbiya jarayonidagi o'rni faqat dars mazmuni bilan cheklanib qolmasligi kerak. U maktab hayotining barcha jabhalarida - sinfdan tashqari faoliyat, madaniy-ma'rifiy tadbirlar, sport musobaqalari, ijtimoiy loyihalarda ham o'z aksini topishi zarur. Bu borada xalq og'zaki ijodi - maqollar, rivoyatlar, xalq qo'shiqlari, milliy urf-odatlar o'quvchilar uchun boy ma'naviy manba bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy pedagogik texnologiyalar milliy qadriyatlarni o'quv jarayoniga samarali singdirish uchun keng imkoniyat yaratmoqda. Masalan, interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlar asosidagi darslar, dramatizatsiya uslublari, axborot texnologiyalariga asoslangan darslar o'quvchilarni faol ishtirok etishga, mustaqil fikrlashga, o'z milliy o'zligini anglashga undaydi. Shu tarzda o'qituvchi nafaqat bilim beradi, balki o'quvchida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni singdiradi.

Shuningdek, ma'naviy-axloqiy tarbiya jarayonida o'quvchining shaxsiy tajribasiga tayanish, uni faol subyekt sifatida jalb etish ham muhim. O'quvchi milliy qadriyatlarni nafaqat eshitishi, balki ularni hayotda amalda qo'llashi, o'z xatti-harakatlarida aks ettirishi kerak. Shuning uchun tarbiya jarayonida o'yin, rolli sahnalar, muammoli vaziyatlar, xalq urf-odatlarini o'rganish, milliy bayramlar, tarixiy shaxslar hayotini tahlil qilish kabi metodlar samarali natija beradi.

Yuqoridagi mulohazalardan kelib chiqib aytish mumkinki, ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda milliy qadriyatlarga tayanish - yosh avlodni barkamol inson sifatida tarbiyalashning eng muhim pedagogik omillaridan biridir. Ushbu jarayon ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarida, ayniqsa, umumta'lim maktablarida izchil yo'lga qo'yilishi zarur. Chunki maktab - shaxsni shakllantiruvchi asosiy muhit, o'qituvchi esa milliy qadriyatlarning targ'ibotchisidir.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundan iboratki, u zamonaviy globallashtirish sharoitida milliy qadriyatlarning o'quvchi shaxsini tarbiyalashdagi o'rnini aniqlash, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning ilmiy-nazariy asoslarini yoritish, pedagogik tajribani umimlashtirish hamda milliy qadriyatlarga tayangan holda yangi metodik tavsiyalar ishlab chiqishga qaratilgan.

Shu sababli, ushbu maqolada o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish jarayonida milliy qadriyatlarning o'rni, ularning tarbiyaviy salohiyatini oshirish mexanizmlari, pedagogik shart-sharoitlari va zamonaviy yondashuvlari tahlil qilinadi. Tadqiqot natijalari ta'lim jarayoniga milliylik va ma'naviyat ruhini singdirish, o'qituvchilar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqish imkonini beradi.

Muammoning o'rganilganlik darajasi. Ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi qadimdan insoniyat tafakkurining markaziy muammolaridan biri bo'lib kelgan. Har bir davr, har bir xalq o'zining ijtimoiy, siyosiy va madaniy taraqqiyoti jarayonida bu masalaga alohida e'tibor qaratgan. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda milliy qadriyatlarning o'rni masalasi esa bugungi kunda ham o'z dolzarbligini yo'qotmagan. Bu mavzu bo'yicha ko'plab falsafiy, pedagogik, sotsiologik va psixologik tadqiqotlar olib borilgan bo'lib, ularning barchasi shaxsni tarbiyalashda qadriyatlarning hal qiluvchi ahamiyatini e'tirof etadi.

Dastlabki manbalar sifatida Sharq mutafakkirlari merosiga murojaat qilish maqsadga muvofiqdir. Abu Nasr Forobiy, Abu Rayhon Beruniy, Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Abdulla Avloniy kabi allomalar o'z asarlarida insonni komillikka yetkazuvchi asosiy omil sifatida axloqiy va ma'naviy tarbiyani ko'rsatganlar. Xususan, Forobiy “Fozil odamlar shahri” asarida jamiyat farovonligi insonning axloqiy yetukligiga bog'liq ekanini ta'kidlagan. Alisher Navoiy

esa “Mahbub ul-qulub” asarida insoniy fazilatlarning eng yuksagi - mehr-shafqat, sadoqat va adolat ekanini yozgan. Abdulla Avloniy esa “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida “Tarbiya - biz uchun yo hayot, yo mamot masalasidir” deb, ta'lim-tarbiyaning millat taqdiridagi o'rnini aniq ifoda etgan.

Sovet davrida ma'naviy-axloqiy tarbiya masalasi asosan ideologik yo'nalishda o'rganilgan bo'lib, ko'proq jamoatchilik, mehnat, sotsializm g'oyalari bilan bog'langan. Shu davrda L.S. Vigotskiy, A.N. Leontyev, D.B. Elkonin, S.L. Rubinshteyn kabi olimlar shaxs rivojlanishida ijtimoiy muhit va madaniyatning hal qiluvchi ahamiyatga ega ekanini ilmiy jihatdan asoslab berishgan. Ularning fikricha, bola shaxsining shakllanishida ijtimoiy tajriba va madaniy qadriyatlar markaziy rol o'ynaydi. Bu yondashuv milliy qadriyatlar ta'sirini o'rganishda metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

O'zbekiston mustaqillikka erishgach, ma'naviy-axloqiy tarbiya masalalariga yangicha, milliy nuqtai nazardan qaralmoqda. Mustaqillikning dastlabki yillaridayoq Prezidentimiz Islom Karimov “Yuksak ma'naviyat - yengilmas kuch” asarida milliy qadriyatlarni tiklash, yoshlarni milliy o'zlik va vatanparvarlik ruhida tarbiyalash jamiyatning eng muhim vazifasi ekanini ta'kidlagan. Unga ko'ra, milliy qadriyatlarni e'tiborsiz qoldirgan xalq o'z tarixiy ildizidan uziladi, ma'naviy jihatdan zaiflashadi. Shu bois ma'naviy tiklanish va ma'naviy tarbiya g'oyasi davlat siyosatining ustuvor yo'nalishiga aylantirildi.

O'zbekiston Respublikasining “Ta'lim to'g'risida”gi Qonunida ta'lim jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish, milliy qadriyatlarga tayangan holda shaxsni har tomonlama kamol toptirish zarurligi belgilangan. Shuningdek, “Yangi O'zbekiston strategiyasi”, “Harakatlar strategiyasi”, “Ma'naviy-ma'rifiy ishlarni yanada takomillashtirish to'g'risida”gi hukumat qarorlari ham aynan shu yo'nalishdagi ilmiy izlanishlar uchun mustahkam huquqiy va metodologik asos yaratdi.

So'nggi yillarda pedagogika fanida milliy qadriyatlar asosida ta'lim-tarbiyani tashkil etish bo'yicha ko'plab ilmiy tadqiqotlar amalga oshirildi. Jumladan, G'. Xolmatova, N. Bahramova, M. Rahimova, A. Raxmonov, R. Yo'ldosheva va boshqalar o'z tadqiqotlarida o'quvchilarni milliy qadriyatlarga tayangan holda tarbiyalashning mazmuni, metodlari va shakllarini o'rganishgan. Ularning ishlarida xalq og'zaki ijodi, milliy bayramlar, an'analar, urf-odatlar orqali o'quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirish samaradorligi yoritilgan.

Xalq pedagogikasi manbalarida ham milliy qadriyatlarning o'quvchi tarbiyasidagi o'rnini keng tahlil qilingan. Xalq ertaklari, maqollar, dostonlar, hikmatlar, marosim va rasm-rusumlar orqali bolalarda halollik, mehnatsevarlik, kattalarga hurmat, kichiklarga mehr kabi fazilatlar singdirilgan. Zamonaviy tadqiqotchilar bu merosni ta'lim jarayoniga integratsiya qilish orqali o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy dunyoqarashni mustahkamlash mumkinligini asoslab berishmoqda.

Shuningdek, xorijiy mamlakatlarda ham axloqiy tarbiya, milliy identitet va qadriyatlar masalalari ko'plab tadqiqotlarning markazida turadi. Masalan, J. Dewey, L. Kohlberg, E. Erikson, A. Maslow, B. Bloom kabi g'arb olimlari axloqiy rivojlanish bosqichlarini, shaxsiy qadriyatlar shakllanishining psixologik mexanizmlarini chuqur o'rganishgan. Ularning nazariyalari bugungi kunda o'quvchilarning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini ilmiy asoslashda muhim manba sifatida xizmat qilmoqda.

Xususan, L. Kohlbergning axloqiy rivojlanish nazariyasida bola shaxsining axloqiy ongini shakllantirish bosqichlari tahlil qilinadi. Uning fikricha, axloqiy qarashlar bola yoshiga qarab rivojlanadi va bu jarayon ijtimoiy muhit hamda tarbiya bilan chambarchas bog'liq. Bu nazariya o'quvchilarda milliy qadriyatlarga asoslangan axloqiy fikrlashni rivojlantirishda nazariy asos bo'la oladi.

Milliy qadriyatlarni ta'lim jarayoniga kiritish tajribasi Turkiya, Janubiy Koreya, Yaponiya, Malayziya kabi davlatlarda ham keng qo'llanilmoqda. Bu mamlakatlarda ta'lim dasturlarida milliy madaniyat, tarix, urf-odat va an'analarni o'qitish orqali yosh avlodda milliy

o'zlikni anglash va ma'naviy barkamollikka intilish kuchaytirilgan. Bu tajriba O'zbekiston ta'lim tizimi uchun ham dolzarb va foydalidir.

O'zbekiston olimlarining so'nggi tadqiqotlari milliy qadriyatlarning ta'lim mazmuniga singdirilishi o'quvchilarning nafaqat axloqiy, balki intellektual va estetik rivojlanishiga ham ijobiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatmoqda. Masalan, xalq og'zaki ijodi asosidagi darslar o'quvchilarda badiiy tafakkur, nutq madaniyati, ijodkorlik va muloqot ko'nikmalarini rivojlantiradi. Bu esa ta'lim jarayonining integratsiyalashgan yondashuvini shakllantirishga xizmat qiladi.

So'nggi yillarda ayrim tadqiqotlarda milliy qadriyatlarning zamonaviy ta'lim texnologiyalari bilan uyg'unlashtirilishi masalasi ham ko'tarilmoqda. Interfaol metodlar, raqamli ta'lim vositalari, axborot-kommunikatsiya texnologiyalari orqali milliy qadriyatlarni targ'ib etishning yangi shakllari ishlab chiqilmoqda. Bu esa o'quvchilarda qadriyatlarga nisbatan zamonaviy yondashuvni shakllantiradi.

O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda milliy qadriyatlarning roli masalasi ilmiy adabiyotlarda keng yoritilgan bo'lsa-da, ushbu jarayonning samaradorligini oshirish, qadriyatlarni zamonaviy o'qitish texnologiyalari bilan uyg'unlashtirish, shaxs rivojlanish bosqichlariga mos metodik yondashuvlarni ishlab chiqish bugungi kunda ham tadqiqot talab etadigan muhim yo'nalish bo'lib qolmoqda.

Mavjud adabiyotlarda milliy qadriyatlar ta'sirida o'quvchi shaxsining axloqiy madaniyati va ijtimoiy faolligini rivojlantirish masalalari yetarlicha chuqur o'rganilmagan. Shu bois bu yo'nalishda olib borilayotgan izlanishlar nafaqat nazariy, balki amaliy ahamiyat kasb etadi. Zero, ma'naviy barkamol, milliy qadriyatlarga sodiq, zamonaviy fikrlaydigan o'quvchini tarbiyalash - Yangi O'zbekiston ta'lim tizimining eng muhim maqsadi hisoblanadi.

Natijalar va tahlil. Zamonaviy ta'lim tizimida o'quvchilarni har tomonlama barkamol inson sifatida tarbiyalash, ularda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Globallashtirish, raqamli texnologiyalar va madaniyatlararo integratsiya jarayonlari kuchayib borayotgan bir paytda milliy qadriyatlarni asrab-avaylash, ularni yosh avlod ongiga singdirish o'ziga xos ijtimoiy-pedagogik ahamiyat kasb etadi. Shu bois, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifatlarni rivojlantirishda milliy qadriyatlar asosida ta'lim va tarbiya jarayonini tashkil etishning samarali mexanizmlarini ishlab chiqish har bir pedagogning ustuvor vazifasidir.

Tadqiqot jarayonida o'tkazilgan kuzatuvlar, so'rovnomalar va suhbatlar natijalariga ko'ra, boshlang'ich va o'rta sinf o'quvchilari orasida milliy qadriyatlar, urf-odatlar, axloqiy me'yorlar to'g'risidagi bilim va tushunchalar turlicha shakllanganligi aniqlandi. Ayrim o'quvchilar uchun "milliy qadriyatlar" tushunchasi faqat bayramlar yoki xalq urf-odatlari bilan bog'liq bo'lsa, boshqalar uni insoniylik, hurmat, oilaviy qadriyatlar, mehnatsevarlik kabi fazilatlar bilan uyg'un holda qabul qiladi. Bu esa, ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarni faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyat orqali singdirish zarurligini ko'rsatadi.

Tahlillar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy tarbiyani samarali tashkil etish uchun bir necha omillar muhim ahamiyatga ega. Birinchidan, o'qituvchining shaxsiy namunaliligi, ya'ni u o'zi targ'ib qilayotgan qadriyatlarni amalda qo'llay olishi o'quvchilar ongiga kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, ta'lim mazmunida milliy qadriyatlar bilan bog'liq mavzularning muntazam va tizimli ravishda aks etishi zarur. Uchinchi muhim omil - ota-onalar bilan hamkorlikni kuchaytirish, chunki bola axloqiy asoslarni eng avvalo oilada o'zlashtiradi.

Shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlari, psixologik tayyorgarligi va dunyoqarashi darajasini inobatga olish milliy qadriyatlarni singdirishning pedagogik samaradorligini belgilaydi. Masalan, boshlang'ich sinf o'quvchilarida qadriyatlarga bo'lgan qiziqish o'yin, ertak, xalq og'zaki ijodi namunalarini o'rganish orqali kuchaytiriladi. O'rta sinf o'quvchilari esa xalq qahramonlari, tarixiy shaxslar hayoti va faoliyatini o'rganish orqali vatanparvarlik, jasorat, fidoyilik kabi fazilatlarni o'zlashtiradilar. Yuqori sinf o'quvchilarida

esa milliy va umuminsoniy qadriyatlarning o'zaro bog'liqligini tushunish, shaxsiy hayotda ulardan foydalanish ko'nikmasi shakllanadi.

Tadqiqot davomida aniqlanganidek, milliy qadriyatlarni o'quv jarayoniga singdirishda interfaol metodlardan foydalanish juda samarali natija beradi. Masalan, "Bahs-munozara", "Rol o'ynash", "Vaziyatli topshiriqlar" kabi metodlar o'quvchilarda mustaqil fikrlash, tahlil qilish, axloqiy xulosa chiqarish ko'nikmalarini rivojlantiradi. Shuningdek, o'quvchilarga milliy qadriyatlar asosida amaliy faoliyat - sahna ko'rinishlari, milliy bayramlarga tayyorgarlik, xalq hunarmandchiligi elementlarini o'rganish, milliy kiyim va taomlar madaniyatini tanitish kabi tadbirlar orqali chuqurroq ta'sir ko'rsatish mumkin.

Milliy qadriyatlar o'quvchilarning shaxsiy rivojlanishiga nafaqat axloqiy, balki estetik va intellektual jihatdan ham ta'sir qiladi. Xalq og'zaki ijodi, maqollar, dostonlar, ertaklar, milliy musiqalar va raqslar orqali bolalarda go'zallikka, madaniyatga, mehr-oqibatga, tabiatni asrashga bo'lgan hurmat shakllanadi. Shu nuqtai nazardan, milliy qadriyatlarni faqat "tarbiya vositasi" sifatida emas, balki o'quvchilarning ijodiy tafakkurini rivojlantiruvchi manba sifatida ham ko'rish kerak.

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, milliy qadriyatlar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning o'zligini anglash, millatiga, tiliga va tarixiga bo'lgan mehrini oshiradi. Bunday darslarda o'quvchilar o'z fikrini erkin bayon etadi, milliy urf-odatlar haqida yangi ma'lumotlar o'rganadi, o'z hayoti bilan bog'lay oladi. Bu esa o'z navbatida, ularning ma'naviy immunitetini mustahkamlaydi va yot g'oyalarga qarshi tura olish qobiliyatini oshiradi.

Pedagogik tajribalar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda axloqiy fazilatlarni shakllantirishda o'qituvchi o'z shaxsiy namunasi, darsdagi muloqoti, o'quvchilar bilan ishlash uslubi orqali katta ta'sir kuchiga ega. Shuning uchun o'qituvchilarning ma'naviy madaniyatini, pedagogik mahoratini oshirish, milliy qadriyatlarni chuqur biladigan va ularni o'quv jarayonida samarali qo'llay oladigan kadrlarni tayyorlash muhimdir.

O'quv dasturlari, darsliklar va qo'llanmalarni qayta ko'rib chiqish, ularga milliy qadriyatlarni aks ettiruvchi mavzularni ko'proq kiritish zarur. Bu jarayonda xalq pedagogikasi, tarixiy manbalar, buyuk allomalarimizning asarlari - Alisher Navoiy, Ahmad Donish, Abdulla Avloniy, Kaykovus, Forobiy va boshqalar qarashlari asosiy manba bo'lib xizmat qilishi mumkin.

Milliy qadriyatlar asosida o'qitish jarayoni faqat axloqiy tarbiya emas, balki o'quvchilarning ijtimoiy faolligini, muloqot madaniyatini, jamoada ishlash ko'nikmalarini ham rivojlantiradi. Ular bir-biriga hurmat bilan munosabatda bo'lishni, mehr-shafqat ko'rsatishni, adolatli qaror qabul qilishni o'rganadi. Shu tarzda, milliy qadriyatlar ijtimoiy-psixologik muhitni sog'lomlashtirishda ham muhim rol o'ynaydi.

Tadqiqotning yakuniy bosqichida o'quvchilarda milliy qadriyatlarga asoslangan ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishning samaradorlik ko'rsatkichlari aniqlanib, quyidagi natijalarga erishildi:

O'quvchilarning milliy qadriyatlar haqidagi bilim darajasi 45 foizdan 82 foizgacha oshdi;
Ma'naviy-axloqiy xulq-atvor ko'rsatkichlari sezilarli yaxshilandi;

O'quvchilarda vatanparvarlik, mehr-shafqat, halollik, hamjihatlik kabi fazilatlar yanada mustahkamlandi;

Darslarda interfaol metodlar qo'llanilganda o'quvchilarning faolligi, mustaqil fikrlash darajasi ancha oshdi;

Ota-onalar bilan hamkorlik kuchaytirilib, oilaviy qadriyatlarga e'tibor ortdi.

Milliy qadriyatlarga tayangan holda o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirish nafaqat ta'lim samaradorligini oshiradi, balki jamiyatda sog'lom ijtimoiy muhitni shakllantirishga xizmat qiladi. Milliy qadriyatlar yosh avlodni o'zligini anglash, millat va insoniyat oldidagi mas'uliyatni his etish, to'g'ri hayotiy pozitsiya tanlashga undovchi kuchli tarbiyaviy omil sifatida namoyon bo'ladi. Shu sababli, milliy qadriyatlarga asoslangan ta'limni

tizimli ravishda rivojlantirish, uni zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish kelgusida barkamol avlodni tarbiyalashning eng muhim kafolatidir.

Xulosa. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimini insonparvarlik, milliy va umuminsoniy qadriyatlarga tayanib tashkil etish davlat siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biridir. Chunki yosh avlodni ma'naviy jihatdan barkamol, axloqan yetuk, vatanparvar va mas'uliyatli shaxs sifatida voyaga yetkazish millat kelajagini belgilovchi asosiy omillardan hisoblanadi. O'tkazilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni shakllantirishda milliy qadriyatlarning o'rnini beqiyosdir. Milliy qadriyatlar insonning ichki dunyosini boyitadi, uning xulq-atvorini, e'tiqodini va jamiyatdagi ijtimoiy faolligini belgilaydi.

Ta'lim jarayonida milliy qadriyatlarga asoslangan yondashuv o'quvchilarning nafaqat bilimini, balki ularning shaxsiy kamolotini, ijtimoiy mas'uliyatini va insoniylik fazilatlarini rivojlantiradi. Xalq og'zaki ijodi, tarixiy an'analar, urf-odatlar, buyuk ajdodlar merosi orqali berilgan axloqiy saboqlar yoshlarning dunyoqarashiga ijobiy ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli milliy qadriyatlarni o'quv jarayoniga integratsiya qilish har bir pedagog uchun zarur metodik vazifa hisoblanadi.

Tahlillar natijasida aniqlanganki, milliy qadriyatlarga tayangan darslar o'quvchilarning mustaqil fikrlashini, axloqiy qaror qabul qilish ko'nikmasini, ijtimoiy moslashuvini va o'zligini anglash darajasini oshiradi. Bu esa o'z navbatida o'quvchilarning ichki motivatsiyasini kuchaytiradi, ularda vatan, xalq, madaniyat va tilga bo'lgan hurmatni shakllantiradi. Milliy qadriyatlar asosida tarbiyalangan o'quvchi nafaqat o'z millatining vakili, balki butun insoniyatning ma'naviy qadriyatlariga hurmat bilan qaraydigan shaxs sifatida shakllanadi.

Tadqiqot davomida aniqlangan muhim xulosalardan biri shundan iboratki, milliy qadriyatlarni samarali singdirish uchun ta'lim jarayonida o'qituvchining shaxsiy namunasi va pedagogik madaniyati hal qiluvchi ahamiyatga ega. O'qituvchi o'z xulq-atvori, nutqi, munosabati orqali o'quvchilarga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bois, pedagog kadrlar tayyorlash jarayonida ularning ma'naviy saviyasini oshirish, milliy qadriyatlarni chuqur anglash va ularni ta'lim amaliyotiga tatbiq etish malakasini shakllantirish zarur.

O'quv dasturlari va darsliklarda milliy qadriyatlarga oid mavzularni kengaytirish, ular asosida interfaol metodlarni joriy etish, o'quvchilarning hayotiy tajribasi bilan bog'lash, o'yinli va amaliy mashg'ulotlar orqali mustahkamlash lozim. Ota-onalar, mahalla va jamoatchilik bilan hamkorlikda o'tkaziladigan madaniy-ma'naviy tadbirlar bu jarayonni yanada samarali qiladi.

Milliy qadriyatlarni singdirishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan, multimedia vositalaridan, videodarslar, virtual ekskursiyalar va raqamli o'quv resurslaridan foydalanish o'quvchilar uchun yanada jozibali va tushunarli muhit yaratadi. Bu orqali ular qadriyatlarni nafaqat eshitadi, balki ko'radi, his qiladi va amalda tatbiq etadi.

Tavsiyalar. O'tkazilgan ilmiy tadqiqotlar, kuzatuvlar va tahlillar asosida o'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda milliy qadriyatlarning o'rnini kuchaytirish, ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga chuqur singdirish bo'yicha quyidagi tavsiyalar ishlab chiqildi:

O'quv dasturlari va darsliklar mazmunini qayta ko'rib chiqish, ularda xalq og'zaki ijodi, milliy an'analar, tarixiy shaxslar va ajdodlar merosi bilan bog'liq mavzularni kengroq yoritish tavsiya etiladi. Ayniqsa, boshlang'ich va o'rta ta'lim bosqichlarida milliy axloqiy qadriyatlarni o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos tarzda o'qitish samarali natija beradi.

O'qituvchilarning shaxsiy namunaliligi o'quvchilarda qadriyatlarni singdirishda hal qiluvchi omil hisoblanadi. Shu bois, pedagoglarning ma'naviy dunyoqarashi, milliy merosni bilish darajasi va axloqiy madaniyatini oshirishga qaratilgan maxsus seminar, trening va mahorat darslarini yo'lga qo'yish zarur.

Milliy qadriyatlarni o'quv jarayoniga faqat nazariy jihatdan emas, balki amaliy faoliyat orqali singdirish tavsiya etiladi. Masalan, xalq bayramlari, milliy kiyimlar kuni, o'zbek tili

haftaligi, xalq ijodiyoti festivallari, milliy o'yinlar musobaqalari orqali o'quvchilar o'z millatiga bo'lgan faxr va g'ururni amalda his etadi.

“Munozara”, “Rol o'ynash”, “Klaster”, “Aqliy hujum”, “Tushuncha xaritasi” kabi interfaol metodlar o'quvchilarning mustaqil fikrlash, tahlil qilish, baholash va qaror qabul qilish qobiliyatlarini rivojlantiradi. Shu bilan birga, milliy qadriyatlar mazmunidagi videoroliklar, raqamli o'quv resurslari va multimedia vositalarini qo'llash o'quvchilarda qiziqish uyg'otadi.

Ota-onalar bola ma'naviyatining asosiy shakllanuvchi muhitidir. Shu sababli ta'lim muassasalarida “Oila va qadriyat”, “Milliy tarbiya saboqlari”, “Farzandim – faxrim” kabi tadbirlarni tashkil etish orqali oilaviy qadriyatlarni mustahkamlash tavsiya etiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O'zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O'zbekiston, 2021. – 464 b.
2. Abdullaev A. Milliy qadriyatlar va ma'naviyat. – Toshkent: Fan, 2015. – 232 b.
3. G'ofurova D., Xolmatova N. Boshlang'ich ta'limda ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni. – Toshkent: Ilm Ziya, 2020. – 188 b.
4. Jalolov J. Pedagogika nazariyasi va amaliyoti. – Toshkent: O'qituvchi, 2019. – 256 b.
5. Виготский Л.С. Педагогическая психология. – Москва: Педагогика, 1991. – 480 с.
6. Макаренко А.С. Книга для родителей. – Москва: Просвещение, 1988. – 320 с.
7. Dewey J. Moral Principles in Education. – Boston: Houghton Mifflin, 1909. – 88 p.
8. Kohlberg L. The Philosophy of Moral Development: Moral Stages and the Idea of Justice. – San Francisco: Harper & Row, 1981. – 440 p.

*A'zamova Nilufar Tursunboy qizi,
Toshkent shahar 332-son umumiy o'rta ta'lim maktabi
Texnologiya fani o'qituvchisi*

TEKNOLOGIK TA'LIMDA TIZIMLILIK PRINSIPINING METODIK ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada texnologik ta'limda tizimlilik prinsipining nazariy va amaliy asoslari, uning metodik jihatdan amalga oshirish mexanizmlari, o'qituvchining kasbiy faoliyatida tutgan o'rni hamda ta'lim samaradorligini oshirishdagi roli yoritilgan. Shuningdek, tizimlilik tamoyilini zamonaviy pedagogik texnologiyalar bilan uyg'unlashtirish imkoniyatlari ilmiy tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: tizimlilik prinsipi, texnologik ta'lim, metodik asoslar, didaktik tizim, kompetensiya, uzluksiz ta'lim, refleksiya, innovatsion metodlar.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические основы принципа системности в технологическом образовании, механизмы его методической реализации, роль данного принципа в профессиональной деятельности учителя и повышение эффективности образовательного процесса. Также проведён научный анализ возможностей интеграции принципа системности с современными педагогическими технологиями.

Ключевые слова: принцип системности, технологическое образование, методические основы, дидактическая система, компетенция, непрерывное образование, рефлексия, инновационные методы.

Annotation. The article discusses the theoretical and practical foundations of the principle of systematicity in technological education, the mechanisms of its methodological implementation, its role in the teacher's professional activity, and its contribution to increasing the effectiveness of the educational process. The paper also provides a scientific analysis of the possibilities of integrating the systematicity principle with modern pedagogical technologies.

Key words: systematicity principle, technological education, methodological foundations, didactic system, competence, lifelong education, reflection, innovative methods.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida ta'lim tizimining modernizatsiyasi va raqamli transformatsiyasi jarayonlari yangi yondashuvlarni talab qilmoqda. Shunday sharoitda texnologik ta'lim o'quvchilarning amaliy ko'nikmalari, mehnat madaniyati va ijodiy tafakkurini shakllantirishda muhim o'rin tutadi.

Texnologik ta'lim jarayonining samaradorligi ko'p jihatdan tizimlilik prinsipiga tayanadi. Mazkur prinsip o'quv jarayonining tarkibiy qismlari o'rtasidagi ichki bog'liqlikni ta'minlab, ta'limni izchil, mantiqan asosli va natijador holga keltiradi. Hozirgi davrda tizimlilik prinsipi nafaqat didaktik tamoyil, balki metodik yondashuv sifatida ham qaralmoqda. U texnologik ta'lim mazmunini, metodlarini va vositalarini yagona pedagogik tizimda uyg'unlashtirishga xizmat qiladi. Shuning uchun tizimlilikning metodik asoslarini o'rganish texnologik ta'limda ilmiy yondashuvni chuqurlashtirish, o'qituvchi faoliyatini takomillashtirish hamda o'quvchilarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirishda alohida ahamiyatga ega.

1. Tizimlilik prinsipining nazariy mohiyati Tizimlilik prinsipi ta'lim jarayonini bir butun, o'zaro bog'langan elementlar majmuasi sifatida ko'rishni nazarda tutadi. Bu elementlar - maqsad, mazmun, metod, shakl, vosita va natija bo'lib, ularning bir-biriga bog'liqligi ta'lim jarayonining samaradorligini belgilaydi.

Bu haqda A.N.Leontev, L.S.Vigotskiy, P.Ya.Galperin kabi psixologlar ham ta'limning tizimli xarakterini insonning faoliyat nazariyasi bilan bog'lab o'rganishgan. Ularning fikricha, o'qitish jarayoni maqsadli boshqariladigan tizim bo'lib, har bir komponentning uzviy bog'liqligi ta'lim samaradorligining poydevoridir.

Texnologik ta'limda tizimlilik quyidagi xususiyatlarda namoyon bo'ladi:
o'quv jarayonining izchilligi va bosqichma-bosqichligi;
nazariya va amaliyotning o'zaro uyg'unligi;
fanlararo integratsiya;
o'qituvchi va o'quvchi faoliyatining o'zaro tahlil va baholash tizimi.

Tizimlilik prinsipi asosida tashkil etilgan ta'limda har bir o'quv bosqichi oldingi bosqich natijasiga tayangan holda keyingi bosqichga uzluksiz o'tishni ta'minlaydi.

2. Texnologik ta'limda tizimlilik prinsipining metodik yondashuvlari Texnologik ta'limning mazmuni - bu nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va ijodiy faoliyat uyg'unligidir. Shu bois, tizimlilik prinsipini metodik jihatdan amalga oshirish quyidagi yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

Integrativ metodik yondashuv Texnologiya fanini boshqa tabiiy va gumanitar fanlar bilan bog'lash o'quvchilarning kompleks fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Masalan, materiallar xossalarini o'rganishda fizika va kimyo fanlari bilan, dizayn va modellashirishda esa matematika va informatika fanlari bilan integratsiya o'rnatish samarali natija beradi.

Modulli o'qitish tizimi Modul asosidagi o'qitish tizimlilikni kuchaytiradi, chunki har bir modul o'z ichida maqsad, topshiriq, baholash mezonlari va natijani o'z ichiga olgan mustaqil tizimdir. Bu o'quvchini o'z o'qish faoliyatini mustaqil boshqarishga o'rgatadi.

Loyihaviy o'qitish Texnologik ta'limda loyiha asosida o'qitish tizimlilikni amalda namoyon etuvchi metodlardan biridir. O'quvchilar ishlab chiqarayotgan mahsulot (model, buyum yoki dastur) orqali texnik tafakkur, rejalashtirish, ijodkorlik va mehnat madaniyatini bir butun jarayon sifatida o'zlashtiradilar.

Raqamli ta'lim texnologiyalari Zamonaviy AKT vositalaridan foydalanish (interaktiv platformalar, simulyatsiyalar, 3D-modellashtirish dasturlari) tizimlilik prinsipining yangi bosqichini belgilaydi. U o'quv jarayonining barcha komponentlarini raqamli tizimda integratsiyalash imkonini beradi

3. Tizimlilik prinsipining amaliy ifodasi va tajriba tahlili Tizimlilik prinsipi samaradorligini baholash uchun texnologik ta'lim jarayonida bir qator amaliy tajribalar o'tkazilgan. Jumladan, 8-9-sinflarda "Ishlab chiqarish texnologiyalari" bo'yicha o'tkazilgan darslarda integrativ, modulli va loyihaviy yondashuvlar sinovdan o'tkazildi.

Natijalar quyidagicha bo'ldi:

o'quvchilarning mustaqil ishlash ko'nikmalari 27% ga oshdi;
ijodiy topshiriqlarni bajarish sifatida 32% o'sish kuzatildi;
o'quvchilarning fanlararo fikrlash darajasi sezilarli darajada kengaydi.

Bu esa tizimlilik prinsipi asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilarning nafaqat bilimini, balki ularning shaxsiy faolligini, tashabbuskorligini ham kuchaytirishini ko'rsatadi.

4. O'qituvchining metodik tayyorgarligi va tizimlilikni ta'minlovchi omillar

Tizimlilik prinsipi samarali qo'llanishi uchun o'qituvchining metodik tayyorgarligi muhim ahamiyatga ega. O'qituvchi quyidagi jihatlarni o'z faoliyatida amalga oshirishi lozim:
ta'lim jarayonini tizim sifatida modellashirish;

dars maqsadlarini bosqichma-bosqich rejalashtirish;

o'quvchilar faoliyatini tahlil qilish va qayta aloqa tizimini yo'lga qo'yish;
fanlararo integratsiyani qo'llab, amaliy mashg'ulotlarni ilmiy asosda tashkil etish.

Shuningdek, o'qituvchi o'z faoliyatini doimiy tahlil qilishi, natijalarga ko'ra dars jarayonini takomillashtirishi, innovatsion texnologiyalarni tizimga kiritib borishi kerak.

Muhokama. Texnologik ta'limni modernizatsiya qilish sharoitida "tizimlilik" prinsipi metodik asos sifatida nafaqat o'quv mazmunini tartibga soladi, balki butun pedagogik jarayonning mantiqiy yaxlitligini ta'minlaydi. Tizimlilik deganda alohida elementlar - maqsadlar, mazmun, metodlar, vositalar, baholash va natijalar - o'zaro bog'liq hamda qayta aloqa orqali barqaror ishlaydigan didaktik tizimga birikishi tushuniladi. Bunday qarash

o'qituvchini epizodik dars "hodisalari"dan kompleks ta'lim "jarayoni"ga o'tkazadi: mavzu bloklari spiral mantiqda chuqurlashadi, kompetensiyalar bosqichma-bosqich shakllanadi, baholash esa faqat natijani o'lchamaydi, balki o'qitishning o'zini boshqaradi.

Birinchidan, tizimlilik prinsipi texnologik ta'lim mazmunini funksional birliklar atrofida qayta tuzishni talab qiladi. Odatda, asbob-uskunalar, materialshunoslik yoki xavfsizlik madaniyati alohida modullar sifatida beriladi; tizimli yondashuv esa ularni "loyiha-jarayon-natija-refleksiya" sikliga joylaydi. Masalan, 8-sinfda yog'ochga ishlov berish amaliyoti o'quvchi uchun nafaqat stanok bilan ishlash ko'nikmasi, balki material tanlash mezonlari, texnologik xarita, mehnat gigiyenasi, vaqt va resursni rejalash, yakunda esa mahsulot sifatini tahlil qilish kabi o'zaro bog'liq bosqichlarni o'z ichiga olgan tizimiy tajribaga aylanadi. Shu tariqa mazmunning fragmentarligi kamayib, o'quvchi "nimani qilayapman?"dan ko'ra "nima uchun va qanday tizimda qilayapman?" savoliga javob topadi.

Ikkinchidan, tizimlilik metodik darajada o'qitish strategiyalarini tanlash va ularni moslashtirishni boshqaradi. Loyihaviy-ijodiy metodlar, muammo asosida o'qitish, TPR yoki gamifikatsiya kabi usullar o'zi yetarli emas; ular kompetensiyalar matritsasidagi bo'shliqlarni to'ldirish uchun maqsadli o'rinda qo'llanganda natija beradi. O'qituvchi darslar ketma-ketligini "kirish-modellash-sinov-transfer" bosqichlari bo'yicha rejalab, har bir bosqichga mos metodni tanlasa, o'quvchi bilimni kontekstdan amaliyotga, amaliyotdan refleksiyaga ko'chira oladi.

Uchinchidan, tizimlilik prinsipi baholashni formatorsiz tasavvur etmaydi. Reyting va yakuniy testlar tizimning faqat chiqish nuqtasini aks ettiradi; holbuki, texnologik ta'limda jarayonning o'zi ham qiymat. Shuning uchun rubrikalar, chek-listlar, portfoliolar va refleksiv jurnallar tizimning ichki aloqalarini ko'rsatib, o'quvchini o'z-o'zini boshqarishga o'rgatadi. Masalan, 3D-modellashtirish loyihasida mezonlar "texnik aniqlik", "resurs samaradorligi", "dizayn estetiyesi" va "tizimli hujjatlashtirish" kabi ko'rsatkichlarga bo'linadi; o'quvchi har bir bosqichda o'z ishini bu mezonlar bo'yicha tekshiradi va shu orqali keyingi iteratsiyani rejalaydi. Natijada baholash jarayonga singadi va tizimni barqarorlashtiradi.

To'rtinchidan, tizimlilik maktab – kollej – oliy ta'lim – mehnat bozori o'rtasidagi vertikal muvofiqlikni ko'zlaydi. Odatda, bosqichlar orasida kompetensiya "uzilishi" yuzaga keladi: maktabda shakllangan umumtexnik savodxonlik kasb-hunar ta'limida so'nib qoladi yoki qayta boshlanadi.

Beshinchidan, tizimlilikning madaniy-aksiologik o'lchami ko'pincha e'tibordan chetda qoladi. Texnologik ta'lim shunchaki texnika va algoritmlar majmui emas; u mehnat madaniyati, xavfsizlik, ekologik mas'uliyat, estetik did va ijtimoiy hamkorlik kabi qadriyatlarni ham uzatadi. Shu bois dars dizaynida "qadriyatlar nuqtalari"ni ko'rsatish - masalan, resursni tejash, xavfsizlik protokollariga hurmat, jamoada rollar taqsimoti, foydalanuvchi uchun qulay dizayn - tizimning normativ "kodi"ni shakllantiradi. Bunda o'quvchi texnik topshiriqni bajarish bilan cheklanmay, ijtimoiy javobgarlikni ham o'zlashtiradi.

Amaliyotda uchraydigan qarama-qarshiliklar tizimlilikni yanada dolzarb qiladi. Bir tomonda - standartlashtirish (o'quv rejalari, milliy standartlar), boshqa tomonda - shaxsiylashtirish (o'quvchining yo'nalishi, qiziqishi). Tizimli yechim bu ikki qutbni integratsiyalovchi modul-dizayndir: yadro kompetensiyalari bo'yicha majburiy minimal bloklar, ustiga esa moslashuvchan "elektiv" va "capstone" loyihalar qo'yiladi. Yana bir qarama-qarshilik - texnologiya markazli yondashuv bilan inson markazli pedagogika o'rtasida. Raqamli vositalar o'zi maqsad emas; ular muammoni hal qilish, hamkorlikda ishlash, muloqot, refleksiya kabi meta-kompetensiyalarni qo'llab-quvvatlagandagina didaktik qiymat kasb etadi.

Metodik darajada tizimlilikni joriy etish uchun uchta tayanch mexanizm muhim. Birinchisi, o'quv dizayni bo'yicha "yagona hujjatlashtirish sikli": o'quv maqsadlari → kompetensiya indikatorlari → faoliyat ssenariylari → baholash mezonlari → refleksiya. Ikkinchisi, "spiral-kaskad" tamoyili: mavzular murakkablashib borar ekan, asosiy konsepsiyalar (o'lchash, aniqlik, xavfsizlik, standart) qayta-qayta uchraydi va yuqori darajada

qo'llanadi. Uchinchisi, o'qituvchilar jamoasida ko'p fanli hamkorlik: texnologiya, matematika, informatika va san'at o'qituvchilari loyiha atrofida umumiy rubrika va vaqt rejasini kelishadi. Bu mexanizmlar tizimning ichki muvofiqligini kafolatlaydi.

Albatta, muammolar mavjud: resurslar yetishmasligi, o'qituvchilar malakasidagi tafovut, maktablar infratuzilmasining notekisligi va baholash madaniyatining zaifligi. Shunga qaramay, tizimlilik prinsipi o'zining moslashuvchanligi bilan bu muammolarni bosqichma-bosqich yengishga yordam beradi. Minimal konfiguratsiya sifatida oddiy loyiha kundaligi, soddalashtirilgan rubrika va kichik "maker" burchagi ham tizimiy fikrlashni ishga tushirishi mumkin; keyinroq murakkabroq raqamli vositalar qo'shiladi. Muhimi - jarayonning butunligi va qayta aloqa mexanizmlarini uzluksiz ishlatish. Texnologik ta'limda tizimlilik prinsipi metodik asos bo'lib, o'qitish mazmunini funksional birliklarga ajratadi, strategiyalarni maqsadli moslashtiradi, baholashni jarayonning boshqaruv mexanizmiga aylantiradi hamda uzluksiz ta'lim zanjirida kompetensiyalarni uyg'unlashtiradi. Bu prinsipning kuchi - o'quvchini yakka topshiriqlardan tashqariga, real ishlab chiqarish mantiqiga va ijtimoiy mas'uliyatga yo'naltirishidir. Demak, tizimlilik nafaqat metodik talab, balki texnologik ta'limning sifat kafolatidir.

Xulosa. Texnologik ta'limda tizimlilik prinsipi - bu oddiy didaktik tamoyil emas, balki butun o'quv jarayonining "yuragi"dir. U ta'limni fragmentar mashg'ulotlardan yaxlit, mantiqiy bog'langan tizimga aylantiradi. Shaxs, faoliyat va muhit o'rtasidagi o'zaro aloqadorlikni chuqur anglash orqali tizimlilik texnologik ta'limni nazariya va amaliyot, o'qituvchi va o'quvchi, fan va hayot o'rtasida tabiiy muvozanatga olib keladi.

Bugungi kunda texnologik ta'lim nafaqat asbob-uskunalar bilan ishlashni o'rgatadi, balki fikrlash madaniyatini, muammoni tizimli tahlil qilish va yechim topish kompetensiyasini shakllantiradi. Shu jihatdan, tizimlilik prinsipi - o'quvchining o'z faoliyatini tahlil qila olish, rejalashtirish va baholash qobiliyatini rivojlantiradigan asosiy mexanizmdir. Har bir loyiha, har bir amaliy topshiriq o'z ichiga maqsad, natija, refleksiya va baholash elementlarini olganida, o'quv jarayoni tabiiy ravishda o'zini boshqaruvchi tizimga aylanadi. Tizimlilik prinsipi shuningdek, pedagogning kasbiy o'sishida ham yo'naltiruvchi rol o'ynaydi. O'qituvchi darsni izchil tizim sifatida loyihalashni o'rgangan sari u o'z faoliyatini ham refleksiya qiluvchi mutaxassisga aylanadi. Har bir bosqichda o'quvchi faoliyatining natijalarini ko'rish, ulardan yangi metodik qarorlar chiqarish - bu tizimli pedagogikaning asl mohiyatidir. Eng muhimi, tizimlilik prinsipi texnologik ta'limda uzluksizlikni, ya'ni maktabdan ishlab chiqarishgacha bo'lgan bilim va ko'nikmalarni yagona zanjir sifatida shakllantirishni ta'minlaydi. Shu bois bu prinsipni amalda joriy etish - nafaqat o'quv dasturlarini optimallashtirish, balki kelajak mutaxassisining tafakkur madaniyatini shakllantirish yo'lida muhim qadmdir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. A.N. Leontev. Faoliyat, ong va shaxs. Moskva: Pedagogika, 1975.
2. L.S. Vigotskiy. Psixologiya ta'lim jarayonida. Moskva: Pedagogika, 1984.
3. P.Ya. Galperin. Ta'lim nazariyasining psixologik asoslari. Moskva: APN, 1982.
4. Sh.A. Abdullayeva. Pedagogik texnologiyalar asoslari. Toshkent: TDPU nashriyoti, 2020.
5. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Raqamli ta'limni rivojlantirish to'g'risida"gi qarori. Toshkent, 2021.
6. A'zamova N. Texnologik ta'limda tizimlilik prinsipining metodik asoslari. - (maqolangiz nomi, agar jurnal yoki konferensiyada e'lon qilinsa, shu manba bilan to'ldiriladi).
7. M. Qodirova. Zamonaviy pedagogik texnologiyalar va ularning o'quv jarayoniga ta'siri. Toshkent: Fan, 2022.
8. Velar Protocol. Velar Whitepaper: A Multi-Feature DeFi Platform with Bitcoin Finality. May 2023. <https://velar.co>.

Atabayeva Shakarjon Erkinboyevna,

Urganch ixtisoslashtirilgan boshlang'ich raqs sanati maktab internati jo'rnavozi

BO'LAJAK MUSIQA O'QITUVCHILARINING KASBIY-MUSIQIY KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISHDA RAQAMLI TA'LIM PLATFORMALARIDAN FOYDALANISHNING PEDAGOGIK HOLATI

Annotatsiya. Ushbu maqolada bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy-musiqiy kompetensiyalarini shakllantirish jarayonida raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning pedagogik holati tahlil qilinadi. Tadqiqotda raqamli ta'lim turidagi platformalar (masofaviy kurs modullari, virtual sinflar, interaktiv topshiriqlar, audio-video kontent va onlayn baholash) orqali ijrochilik, musiqiy eshituv, ritm va intonatsiya, musiqiy savod (solfedjio, musiqa nazariyasi) hamda metodik kompetensiyalarni rivojlantirish imkoniyatlari ochib beriladi. Shuningdek, o'qitish jarayonida adaptiv o'qitish, o'quv analitikasi, portfolioga yo'naltirilgan baholash va kollaborativ ijodiy topshiriqlarning samaradorligi, infratuzilma, raqamli madaniyat, akademik halollik hamda mualliflik huquqiga oid muammolar ko'rsatib o'tiladi.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim platformalari, kasbiy-musiqiy kompetensiya, onlayn baholash, adaptiv o'qitish, musiqiy eshituv, kollaborativ o'qitish, teskari aloqa.

Аннотация. В данной статье анализируется педагогическое состояние использования цифровых образовательных платформ в процессе формирования профессионально-музыкальных компетенций будущих учителей музыки. В исследовании раскрываются возможности развития исполнительских, музыкально-слуховых, ритмических и интонационных навыков, музыкальной грамотности (сольфеджио, музыкальная теория) и методических компетенций через цифровые образовательные платформы (дистанционные курсы, виртуальные классы, интерактивные задания, аудио-видео контент и онлайн-оценивание). Кроме того, рассматриваются эффективность адаптивного обучения, учебной аналитики, портфолио-ориентированного оценивания и коллаборативных творческих заданий, а также проблемы инфраструктуры, цифровой культуры, академической честности и авторского права.

Ключевые слова: цифровые образовательные платформы, профессионально-музыкальная компетенция, онлайн-оценивание, адаптивное обучение, музыкальный слух, коллаборативное обучение, обратная связь.

Annotation. This article analyzes the pedagogical condition of using digital educational platforms in the process of developing professional-musical competencies of future music teachers. The study reveals the opportunities for developing performance skills, musical hearing, rhythm and intonation, musical literacy (solfeggio, music theory), and methodological competencies through various types of digital learning platforms such as distance course modules, virtual classrooms, interactive tasks, audio-video content, and online assessment. In addition, the effectiveness of adaptive learning, learning analytics, portfolio-oriented assessment, and collaborative creative assignments is discussed, along with issues of infrastructure, digital culture, academic integrity, and copyright.

Key words: digital learning platforms, professional-musical competence, online assessment, adaptive learning, musical hearing, collaborative learning, feedback.

Kirish. XXI asrda raqamli transformatsiya ta'lim tizimining barcha bo'g'inlarini, xususan, musiqa pedagogikasini tubdan o'zgartirib yubordi. Endilikda bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy-musiqiy kompetensiyasi faqat auditoriya tajribasi yoki an'anaviy darslarga tayanib shakllanmaydi; u raqamli muhitda kontent yaratish, onlayn muloqotga kirishish, o'quvchi faoliyatini masofadan boshqarish, ijrochilik jarayonini audio-video vositalar

bilan tahlil qilish, shuningdek, o'quv analitikasi va adaptiv ta'lim mexanizmlaridan foydalanish kabi ko'nikmalarni ham qamrab oladi. Bunday sharoitda "raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning pedagogik holati" masalasi nafaqat texnik infratuzilmaning mavjudligini, balki metodik yondashuvlar, baholash falsafasi va ta'lim subyektlarining raqamli madaniyati darajasini ham anglatadi.

Musiqqa ta'limining o'ziga xos tabiati – eshituv, ritm, intonatsiya, garmoniqa, nota savodi (solfedjio va nazariya), hamda ijrochilik va ijodiy interpretatsiya – odatda jonli muloqot va ko'rgazmalilikni talab etadi. Shu bois raqamli platformalarga ko'chish jarayoni dastlab "musiqqa darsida ekran va mikrofon qanday o'rin tutadi?" degan savollarni tug'diradi. Aslida, interaktiv mashqlar, metronom va tuner integratsiyasi, spektrogramma va dalg'a shakllari orqali akustik tahlil, repertuar ijrosini video-refleksiya bilan boyitish, onlayn ansambl loyihalari va kollaborativ notografiya muhiti (masalan, bulutli nota yozish vositalari) kabi yechimlar musiqiy kompetensiyalarni puxta shakllantirishga xizmat qiladi. Demak, masala "raqamli yoki an'anaviy" antitezasi emas, balki ularning didaktik jihatdan oqilona integratsiyasidir.

Bo'lajak o'qituvchi uchun kasbiy-musiqiy kompetensiya ko'pincha uch qatlamda namoyon bo'ladi: musiqiy-ijrochilik va nazariy tayyorgarlik (intonatsiya, ritm, eshituv, garmoniqa va shakl tahlili), metodik-pedagogik mahorat (dars dizayni, differensial yondashuv, formatif baholash, refleksiya), raqamli-pedagogik savodxonlik (raqamli kontent kuratsiyasi, mualliflik huquqi, ma'lumotlar etikasi). Raqamli platformalar aynan shu uch qatlam o'rtasida "ko'prik" vazifasini bajaradi: masalan, LMS orqali modul asosida repertuar o'rganish jarayoni tartibga solinadi, audio-video topshiriqlar orqali individual kamchiliklar aniqlanadi, analitika yordamida o'quvchining rivojlanish traektoriyasi kuzatiladi, differensial topshiriqlar yordamida esa shaxsiylashtirish amalga oshadi.

Shu bilan birga, raqamli muhitning imkoniyatlari bilan bir qatorda muammolar ham mavjud: texnik tengsizlik, ovoz yozish sifati va akustik sharoitlarning farqi, akademik halollikni ta'minlash, o'qituvchining ortiqcha yuklanishi (kontent yaratish, moderatsiya, fikr-mulohaza berishning ko'pligi), hamda raqamli stress va charchoq. Pedagogik holatni baholash ana shu ijobiy va salbiy omillar muvozanatini, o'qituvchi va talabaning tayyorgarlik darajasini, tashkilot darajasidagi siyosat va resurslarni, eng muhimi, metodik dizayn sifatini kompleks ko'rsatkich sifatida ko'rishni talab qiladi.

Mazkur tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ko'plab ta'lim muassasalari raqamli platformalardan foydalanishni yo'lga qo'yar ekan, aynan musiqqa yo'nalishida samarali didaktik modellar, baholash mezonlari va amaliy tavsiyalar tizimli tarzda ishlab chiqilmagan yoki fragmentar holatda mavjud. Bo'lajak musiqqa o'qituvchisi auditoriyaga kirgan zahoti nafaqat fortepiano yonida, onlayn topshiriqlarni musiqiy mazmun bilan uyg'unlashtira olishi, ijrochilikni masofadan baholash va rivojlantirish bo'yicha aniq algoritmlarga ega bo'lishi zarur. Ushbu maqola raqamli ta'lim platformalarining musiqqa ta'limi kontekstidagi didaktik rolini tahlil qiladi va quyidagi savollarga javob izlaydi: raqamli platformalar qaysi kasbiy-musiqiy kompetensiyalarni eng samarali qo'llab-quvvatlaydi? Musiqiy eshituv va intonatsiyani onlayn muhitda shakllantirish uchun qanday interaktiv vositalar va topshiriqlar samarali? Ijrochilikni masofadan baholashda rubrikalar va portfolioga yo'naltirilgan yondashuv qanday ishlaydi?

Maqolada metodik asos sifatida kompetensiyaga yo'naltirilgan dizayn va aralash o'qitish yondashuvlari qabul qilinadi. Tadqiqot ob'ekti sifatida bo'lajak musiqqa o'qituvchilari bilan olib boriladigan o'quv jarayonidagi raqamli dars modullari, topshiriqlar va baholash amaliyoti ko'rib chiqiladi; predmet esa raqamli platformalardan foydalanishning pedagogik holati, ya'ni ularning mazmuniy-didaktik integratsiyasi, boshqaruv va baholash mexanizmlari, hamda o'qituvchi- talaba o'zaro ta'sirining sifati bilan belgilanadi. Nazariy qismda raqamli pedagogika, musiqqa didaktikasi, o'quv analitikasi va media didaktika bo'yicha ilg'or qarashlar umumlashtiriladi; amaliy qismda esa kurs moduli dizayni, rubrika va portfoliolar namunasi, hamda teskari aloqa protokollari taqdim etiladi.

Natijada, raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning pedagogik holatini aniqlash va optimallashtirish bo'lajak musiqa o'qituvchisida kasbiy-musiqiy kompetensiyalarni barqaror, refleksiv va transferga yaroqli tarzda shakllantirishga xizmat qiladi. Mazkur kirish qismi keyingi bo'limlarda metodologiya, tajriba-sinov ishlari, natijalar tahlili va amaliy tavsiyalar bilan izchil davom ettiriladi; asosiy e'tibor raqamli vositalarning "musiqaviylikni o'rgatish" vazifasiga qanday xizmat qilishi va sinf-darsining jonli, ijodiy tabiatini saqlagan holda ta'lim sifatini oshirishga qaratiladi.

Raqamli ta'lim platformalarini musiqa pedagogikasiga olib kirish, bir qarashda, shunchaki yangi vositalarni darsga qo'shishdek ko'rinadi. Aslida esa bu jarayon o'qituvchi va talabaniq bilimni yaratish, baholash va refleksiya qilish tarzini tubdan o'zgartiradi. Bo'lajak musiqa o'qituvchisi uchun platforma - bu fayllar ombori emas, balki maqsadga yo'naltirilgan didaktik sahna: unda eshituv, ritm, intonatsiya, garmoniqa va talqin bir-birini quvvatlaydigan ssenariy asosida ishlaydi. Shu sababli muhokama markaziga "qaysi ilova zamonaviyroq?" degan savolni emas, balki "texnologiya musiqiy maqsadni qanday aniq qo'llab-quvvatlaydi?" degan savolni qo'yish lozim.

Eshituv va intonatsiyani rivojlantirish raqamli muhitda ayniqsa samarali bo'lishi mumkin. Qisqa siklli mashqlar, takroriy tinglash va spektral ko'rsatkichlar yordamida talaba o'ziga xos xatolarini tezroq aniqlaydi, kichik tuzatishlar esa tez-tez va maqsadga muvofiq beriladi. Biroq vizual ko'mak ortiqcha bo'lsa, diqqat eshituvdan ko'zga ko'chib, "eshitish orqali boshqarish" ko'nikmasi susayishi ehtimoli bor. Shuning uchun bunday indikatorlarni bosqichma-bosqich "so'ndirib", talabani yana eshituvga tayanuvchan holatga qaytarish muhim. Ritm va ansamblni o'rgatishda ham platformalar qulay: metronom, "call-and-response" audio vazifalari va asinxron ansambl yozuvlari koordinatsiyani kuchaytiradi. Ammo real vaqt rejimida kechikish muammosi to'liq bartaraf etilmagani uchun jonli mashg'ulotlar bilan uyg'unlashgan aralash model barqarorroq natija beradi.

Baholash masalasi raqamli muhitda ikki yoqlama mazmunga ega. Bir tomondan, platforma analitikasi - topshiriqqa sarflangan vaqt, qayta tinglashlar soni, mashq qilish chastotasi - o'qituvchiga formatif qarorlar qabul qilishda ko'mak beradi. Ikkinchi tomondan, bunday metrikalar sifatning o'zi emas; ular faqat kontekst bilan talqin qilingandagina foydali bo'ladi. Shu sababli ijrochilikni baholashda rubrikalarni intonatsiya aniqligi, frazalash, artikulyatsiya va musiqiy matn talqini kabi mezonlarga suyanib tuzish maqsadga muvofiq. Audio sifati va akustik muhitdagi farqlar adolatni buzmasligi uchun baholashni kalibrash, namunaviy yozuvlar bilan birgalikda ko'rib chiqish, hatto imkon bo'lsa, ikki baholovchi amaliyotini yo'lga qo'yish foydali. Akademik halollikni ta'minlash ham muhim: bosqichma-bosqich yozuvlar, practice-log va metama'lumotlar ijroni sun'iy "bezash" imkoniyatlarini cheklaydi.

Raqamli darsning muvaffaqiyati ko'pincha "kamroq - ko'proq" prinsipiga tayanadi. Haddan tashqari modul, bildirishnoma va resurslar kognitiv yukni oshirib, motivatsiyani pasaytirishi mumkin. Shu bois haftalik ritmni soddalashtirish - bitta fokus mahorat, bitta nazariya mikromavzusi va bitta ijro vazifasi - talabaniq e'tiborini jamlashga yordam beradi. Qisqa refleksiya videolari metakognitsiyani kuchaytiradi: talaba o'z ijrosini rubrikaga tayangan holda tahlil qiladi, keyingi maqsadini belgilaydi. Gamifikatsiyada ham ehtiyotkorlik kerak: reyting va taxtachalar o'rniga shaxsiy rekordlar va izchil mashq kunlari ichki motivatsiyani yaxshiroq qo'llab-quvvatlaydi.

O'qituvchi roli esa kurator va dizayner sifatida qayta talqin qilinadi. U endi kontent yetkazuvchi emas, balki o'qish tajribasining me'mori: resurslarni tanlaydi, ketma-ketlikni quradi, teskari aloqa arxitekturasini yaratadi. Qisqa, aniq va o'z vaqtida berilgan izohlar, zarur joyda mini-namoyish videolari matnga nisbatan tezroq ta'sir qiladi. Avtomatik fikr-mulohaza (masalan, ear-training testlari) bilan shaxsiy video-izohlar o'rtasidagi balans o'qituvchini "doim onlayn" bosimidan asraydi va talabaniq o'sish trayektoriyasini ravshanlashtiradi.

Nihoyat, ma'lumotlar etikasi va mualliflik masalalari e'tibordan chetda qolmasligi zarur. Talabalar ijrolari shaxsiy ijodiy mahsulot bo'lgani uchun ularni ommaga chiqarmasdan avval rozilik olish, ko'rish doirasini cheklash va litsenziya shartlarini ko'rsatish shaffoflikni ta'minlaydi. Versiyalar tarixini saqlash va mualliflik izini ko'rsatish esa ruxsatsiz qayta ishlash va plagiatning oldini oladi. Implementatsiya jihatidan, kichik, ammo mazmunli minimal moduldan boshlash, keyin ansambl loyihalari va portfoliolar bilan kengaytirish, so'ng institut darajasida rubrika banki, namuna videolari va halollik protokollarini yo'lga qo'yish eng barqaror yo'l bo'lib ko'rinadi.

Adabiyotlar tahlili. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy-musiqiy kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish masalasi zamonaviy pedagogika va musiqa ta'limi metodologiyasi chorrahasida joylashgan muhim ilmiy yo'nalishlardan biridir. So'nggi yillarda ushbu mavzuda olib borilgan tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, raqamli texnologiyalar musiqa o'qitish jarayonining nafaqat tashkiliy, balki didaktik, kommunikativ va ijodiy jihatlarini ham tubdan o'zgartirmoqda.

Xalqaro manbalarda A. Bates [1]; M. Moore [2] raqamli ta'lim muhitlari talabalarda mustaqil o'qish, refleksiya va o'zini baholash kompetensiyalarini rivojlantiruvchi vosita sifatida talqin etiladi. B. Gros va M. Maina raqamli ta'limni "ochiq, moslashuvchan va shaxsiylashtirilgan o'qitish modeli" sifatida tavsiflab, ayniqsa ijodiy fanlarda adaptiv platformalarning afzalliklarini ta'kidlaydi [3].

O'zbekiston olimlari orasida A. Abduqodirov raqamli ta'lim texnologiyalarini pedagogik dizayn asosida qo'llash zarurligini ta'kidlab, ularni "ta'lim jarayonining raqamli transformatsiyasini boshqaruvchi vosita" sifatida baholaydi [4]. Shuningdek, M. Qodirova raqamli platformalar o'qituvchining metodik mustaqilligini kengaytirishi bilan birga, talaba-o'qituvchi muloqotini yangi shaklga olib kirishini qayd etadi [5].

Musiqa ta'limida raqamli texnologiyalarni qo'llash bo'yicha G. Burnard va P. Dillon musiqiy ijod jarayonini "ko'p modal tajriba" sifatida ko'rib, o'quvchi tovush, grafika va harakat orqali o'z musiqiy g'oyasini yaratishi mumkinligini ko'rsatadilar [6]. S. Brown esa onlayn musiqiy mashg'ulotlarda refleksiv yozuv, audio-tahlil va o'zaro baholash metodlari musiqiy tafakkurni chuqurlashtiradi, deydi [7].

Raqamli ta'limda baholash jarayoni ham tubdan o'zgaradi. M. Redecker "Digital Competence Framework for Educators" konsepsiyasida [8] o'qituvchining raqamli kompetensiyasi besh yo'nalishda baholanadi: texnologiyadan foydalanish, o'qitish, o'qitishni qo'llab-quvvatlash, o'quvchilarning raqamli tafakkurini rivojlantirish va raqamli resurslarni yaratish. Bu model musiqa ta'limiga moslashtirilganda, ijrochilik jarayonini tahlil qilish, raqamli yozuvlarni baholash, o'quvchilarning ovozi saqlash va tahlil etish ko'nikmalari bilan to'ldiriladi.

Adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, raqamli platformalar musiqa ta'limini yangi bosqichga olib chiqish salohiyatiga ega, ammo bu faqatgina texnologiyani joriy etish bilan cheklanmaydi. U metodik, didaktik va etik jihatdan puxta asoslanishi lozim. Shu jihatdan qaraganda, raqamli ta'lim platformalari musiqa pedagogikasida texnologik vositadan ko'ra kengroq - ta'limiy paradigma sifatida qaralmoqda. Ularning to'g'ri metodik integratsiyasi bo'lajak musiqa o'qituvchisi shaxsida ijodiy tafakkur, refleksiv fikrlash va raqamli kompetensiyalar uyg'unlashuvini ta'minlaydi.

Xulosa. Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy-musiqiy kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli ta'lim platformalaridan foydalanish - zamonaviy ta'lim tizimining eng dolzarb yo'nalishlaridan biridir. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, raqamli muhit musiqa ta'limining an'anaviy chegaralarini kengaytirib, o'quv jarayonini moslashuvchan, interaktiv va individuallashtirilgan shaklga olib chiqadi. Bunda asosiy e'tibor texnik vositalarning o'ziga emas, balki ularning pedagogik, metodik va ijodiy imkoniyatlarini maqsadga muvofiq yo'naltirishga qaratilishi lozim.

Xulosa qilib aytganda, raqamli platformalar musiqa ta'limida o'z-o'zidan mo'jiza yaratmaydi, ammo maqsadga yo'naltirilgan dizayn, adolatli va jarayoniy baholash, inklyuzivlik, samarali teskari aloqa va axloqiy-huquqiy boshqaruv bilan birga qo'llansa, bo'lajak musiqa o'qituvchisining kasbiy-musiqiy kompetensiyalarini sezilarli darajada chuqurlashtiradi. Eng muhimi, texnologiya musiqa darsining jonli, ijodiy tabiatini almashtirish uchun emas, balki uni kuchaytirish, "musiqiylikni o'rgatish" vazifasiga xizmat qilish uchun safarbar etilishi kerak. Shu ma'noda, muvaffaqiyat raqamli va jonli tajribaning oqilona muvozanatida, maqsadga qat'iy yo'naltirilgan didaktik qarorlarda mujassam.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Bates, A. W. Teaching in a Digital Age: Guidelines for Designing Teaching and Learning. Vancouver: Tony Bates Associates Ltd., 2019. – 471 p.
2. Moore, M. G. Handbook of Distance Education. 4th ed. New York: Routledge, 2021. – 752 p.
3. Gros, B., Maina, M. The Future of Ubiquitous Learning: Learning Designs for Emerging Pedagogies. Cham: Springer, 2020. – 286 p.
4. Abduqodirov, A. A. Raqamli ta'lim texnologiyalarini pedagogik dizayn asosida qo'llashning nazariy asoslari. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2022. – 214 b.
5. Qodirova, M. Raqamli ta'lim platformalari va o'qituvchining metodik mustaqilligi. – Toshkent: Ilm ziyo, 2021. – 178 b.
6. Burnard, P., Dillon, P. Creativity, Technology and Learning: Theory for Classroom Practice. London: Routledge, 2017. – 198 p.
7. Brown, S. Online Music Education: Pedagogy, Practice and Research. New York: Routledge, 2020. – 232 p.
8. Redecker, C. European Framework for the Digital Competence of Educators: DigCompEdu. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2019. – 67 p.

Rustamova Manzura Ne'matjanovna,
University of Business and Science Pedagogika va psixologiya kafedrası
stajyor o'qituvchi

KEKSALIK YOSHIDA YOLG'IZLIK XISSI RIVOJLANISHIDA YOSH VA JINS FARQLARI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada keksalik yoshida yolg'izlik hissining rivojlanishiga yosh va jins omillarining ta'siri o'rganiladi. Psixologik va ijtimoiy omillar kontekstida yolg'izlik hissi shakllanishining mexanizmlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda erkaklar va ayollar o'rtasidagi farqlar, shuningdek, yosh o'sishi bilan bog'liq emotsional ehtiyojlarning o'zgarishi ko'rib chiqiladi. Ushbu masala ijtimoiy psixologiya va gerontologiya doirasida muhim ahamiyatga ega bo'lib, keksalar salomatligini saqlashda profilaktik yondashuvlar ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: keksalik, yolg'izlik hissi, jins farqlari, yosh o'zgarishi, psixologik salomatlik, gerontologiya

Аннотация. В данной статье рассматривается влияние возраста и гендерных факторов на развитие чувства одиночества в пожилом возрасте. Анализируются механизмы формирования одиночества в контексте психологических и социальных аспектов. Отдельное внимание уделено различиям между мужчинами и женщинами, а также изменениям эмоциональных потребностей с возрастом. Исследование имеет значение в рамках социальной психологии и геронтологии и может служить основой для разработки профилактических подходов к сохранению психического здоровья пожилых людей.

Ключевые слова: пожилой возраст, чувство одиночества, гендерные различия, возрастные изменения, психическое здоровье, геронтология

Abstract. This article explores the influence of age and gender differences on the development of loneliness in old age. It analyzes the mechanisms of loneliness formation within the context of psychological and social factors. Particular attention is given to differences between men and women and the changes in emotional needs associated with aging. This topic is significant in the fields of social psychology and gerontology and serves as a foundation for developing preventive approaches to maintaining the mental health of elderly individuals.

Keywords: old age, loneliness, gender differences, age-related changes, psychological well-being, gerontology

Kirish. Keksalik – bu hayot tsiklining o'ziga xos, jismoniy, psixologik va ijtimoiy jihatdan murakkab davridir. Inson umrining bu bosqichi nafaqat biologik o'zgarishlar, balki ijtimoiy maqom, oilaviy roldagi o'zgarishlar, do'stlar va yaqinlar bilan bo'lgan aloqalarning qisqarishi, sog'liqdagi muammolar va hissiy ehtiyojlarning ortishi bilan tavsiflanadi. Bunday o'zgarishlar fonida keksalar orasida yolg'izlik hissi tobora keng tarqalgan muammoga aylanmoqda. Jahon sog'liqni saqlash tashkiloti va xalqaro gerontologik tadqiqotlar yolg'izlikni keksalar sog'ligiga salbiy ta'sir qiluvchi omil sifatida e'tirof etadi.

Yolg'izlik-bu shaxsning o'zini ijtimoiy jihatdan izolyatsiyalangan, ijtimoiy aloqalarga ehtiyoji bo'lishiga qaramay, bu ehtiyojlar qondirilmagan deb his qiladigan ruhiy holatidir. Yolg'izlik ko'pincha tashqi holatlar bilan emas, balki insonning ichki qoniqish hissi va ehtiyojlarining qanday bajarilishi bilan bog'liq. Boshqacha aytganda, yolg'izlik ko'plab ijtimoiy aloqalarga ega bo'lgan kishilarda ham yuzaga kelishi mumkin. Keksalik davrida bu holat yanada keskin tus oladi, chunki hayot mazmuni, faoliyat, oila va sog'liq bilan bog'liq omillar o'zgaradi. Biror insonning umr yo'ldoshi vafoti, farzandlarining alohida hayot kechira boshlashi yoki mehnat faoliyatining tugashi-bularning barchasi yolg'izlik hissining kuchayishiga olib keladi.

Bugungi kunda psixologiya va ijtimoiy fanlar yolg'izlik muammosini keng doirada o'rganmoqda. Ayniqsa, yosh va jins omillarining yolg'izlik hissi shakllanishiga ta'siri alohida e'tiborga loyiq. Turli tadqiqotlar erkaklar va ayollar orasida yolg'izlikni sezish darajasi va unga munosabatda farqlar borligini ko'rsatadi. Ayollar odatda ijtimoiy jihatdan faolroq, emotsional aloqalarni rivojlantirishga moyilroq bo'lishlariga qaramay, keksalikda ular ko'proq yolg'izlikka duch kelishadi, chunki ko'pchilik hollarda umr yo'ldoshidan erta ajralishadi yoki beva qolish ehtimoli yuqori bo'ladi. Erkaklar esa ichki his-tuyg'ularini ifoda etishda kamroq ochiq bo'lib, bu holat ularda ichki yolg'izlikka olib kelishi mumkin.

Yosh omili ham bu jarayonda muhim rol o'ynaydi. Gerontologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, 60-74 yoshli "keksalik boshlang'ichi" bosqichi bilan 75 va undan yuqori yoshdagi "chuqur keksalik" orasida emotsional ehtiyojlar, ijtimoiy aloqa sifati va yolg'izlikni boshdan kechirish shakli o'zgaradi. Yosh ortishi bilan insonlarda ijtimoiy aloqalarni yangilash imkoniyatlari kamayadi, bu esa ularning o'zini jamiyatdan ajratilgan, befoyda his qilishiga olib keladi. Bunday holatlarda yolg'izlik nafaqat ruhiy salomatlikka, balki kognitiv funksiyalar, uyqu sifati va hatto yurak-qon tomir tizimiga ham salbiy ta'sir ko'rsatadi.

Shuningdek, ijtimoiy struktura, madaniyat, oilaviy qadriyatlar va davlat siyosatining yoshi ulug' insonlarga nisbatan tutgan o'rni ham bu muammoning keskinligiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, O'zbekistonda oilaviy rishtalar mustahkamligi keksalarning yolg'iz qolish ehtimolini nisbatan kamaytirsa-da, migratsiya, urbanizatsiya va zamonaviy yashash tarzi bilan bog'liq omillar tufayli so'nggi yillarda yolg'izlik hissi yuqori yoshdagi insonlar orasida ortib bormoqda.

Shu nuqtai nazardan, keksalik yoshida yolg'izlik hissining shakllanishi, unga yosh va jins omillarining qanday ta'sir etishi masalasini ilmiy asosda tahlil qilish muhim ahamiyatga ega. Bu boradagi tadqiqotlar ruhiy salomatlikni saqlash, yolg'izlikning salbiy oqibatlarini kamaytirish va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini takomillashtirish bo'yicha amaliy choralarni ishlab chiqish uchun asos bo'lib xizmat qiladi.

Mazkur maqola doirasida biz yolg'izlik hissining keksalar orasida qanday omillar ta'sirida shakllanishini, uning jins va yoshga qarab qanday farq qilishini empirik va nazariy manbalar asosida tahlil qilamiz. Bu orqali ushbu muammoning ijtimoiy va psixologik mohiyatini chuqurroq ochib berish, hamda uni bartaraf etish yo'llarini izlab topishga harakat qilamiz.

Adabiyotlar tahlili. Keksalik davrida yolg'izlik hissining shakllanishi va uning yosh hamda jins omillariga bog'liqligi bugungi kunda ijtimoiy psixologiya, gerontologiya va psixogerontologiya fanlarining dolzarb tadqiqot yo'nalishlaridan biri hisoblanadi. Turli mamlakatlarda olib borilgan empirik tadqiqotlar ushbu hissiyotning o'ziga xos sabablari, oqibatlari va ijtimoiy ta'sir omillarini aniqlashga qaratilgan.

Peplau va Perlman (1982) yolg'izlikni shaxsning ijtimoiy aloqalarga bo'lgan kutilmalari va ularning haqiqiy holati o'rtasidagi nomuvofiqlik sifatida ta'riflaydi. Ushbu nazariy asosga ko'ra, kishi ijtimoiy jihatdan faol bo'lishi mumkin, ammo agar u o'zining ehtiyojlariga javob topmasa, baribir yolg'iz his etadi. Bu tushuncha ayniqsa keksalar orasida dolzarb bo'lib, ular orasida emotsional ehtiyojlar jismoniy faoliyatdan ustun turadi.

Yosh omiliga kelsak, Savikko va hammualliflar (2005) tomonidan o'tkazilgan tadqiqotda 75 yoshdan oshgan keksalar orasida yolg'izlik darajasi ancha yuqori ekanligi aniqlangan. Bu bosqichda shaxslar ko'p hollarda umr yo'ldoshidan ayrilgan, yaqin do'stlar soni kamaygan, sog'liq bilan bog'liq cheklovlar esa ijtimoiy faollikni pasaytirgan bo'ladi. Ayni paytda 60-74 yosh oralig'idagi "faol keksalik" davri nisbatan ijtimoiy qo'llab-quvvatlov kuchli bo'lgan bosqich sifatida baholanadi.

Jins farqlari masalasiga oid tadqiqotlar esa ziddiyatli natijalarni ko'rsatmoqda. Nicolaisen va Thorsen (2017) o'z tadqiqotida ayollar erkaklarga nisbatan yolg'izlikni ko'proq his qilishini aniqlagan. Biroq bu holat ularning ijtimoiy aloqalarni saqlab qolishiga ko'proq harakat qilishi

bilan ham bog'liq. Erkaklar esa his-tuyg'ularini ichga yutib, ruhiy izolyatsiyaga moyillik bildiradilar. Bu jihatdan jins farqlari yolg'izlikni qanday kechirish va unga qanday bardosh berishda o'z aksini topadi.

Milliy manbalar orasida To'hirjonova (2021) tomonidan olib borilgan tadqiqotda O'zbekistonda keksa yoshdagi insonlarning yolg'izlik hissi ko'p hollarda farzandlarining chet elga ishlash uchun ketishi yoki boshqa shaharda yashashi bilan bog'liqligi ta'kidlangan. Madaniy va ijtimoiy qadriyatlar kuchli bo'lishiga qaramay, zamonaviy urbanizatsiya jarayonlari keksalarning ijtimoiy ajralishini kuchaytirmoqda. Yuqoridagi adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, yolg'izlik hissi universal holat bo'lsa-da, uning sabablari, kechishi va oqibatlari yosh, jins va madaniy kontekstga qarab farq qiladi. Shu bois, ushbu maqolada mazkur omillar o'zaro aloqada tahlil qilinadi.

Metodologiya. Tadqiqot maqsadi: Ushbu tadqiqotning asosiy maqsadi- keksalik yoshida yolg'izlik hissining shakllanishiga yosh va jins farqlarining ta'sirini aniqlash, ushbu omillar o'rtasidagi bog'liqlikni empirik jihatdan tahlil qilishdir.

Tadqiqot uslubi: Tadqiqotda miqdoriy (kvantitativ) yondashuv asosida so'rovnoma metodidan foydalanildi. Bu usul orqali ishtirokchilarning yolg'izlik darajasi, ijtimoiy aloqalari, ruhiy holati va jinsiy hamda yosh xususiyatlari o'rganildi.

Ishtirokchilar: Tadqiqotda 60 yoshdan oshgan jami 120 nafar respondent (60 erkak, 60 ayol) ishtirok etdi. Ular quyidagi yosh guruhlariga bo'lindi:

- 60–69 yosh – faol keksalar (40%)
- 70–79 yosh – o'rtacha faol keksalar (35%)
- 80+ yosh – yuqori keksalik (25%)

Respondentlar turli ijtimoiy qatlam vakillaridan – shaharlik va qishloq aholisi, turmush o'rtog'i bor va yo'q keksalar, pensiyadagi va faol ishlayotganlardan tanlab olindi.

So'rovnoma mazmuni: So'rovnoma quyidagi mezonlarni o'z ichiga oldi.

UCLA Loneliness Scale asosida tuzilgan 20 ta savol (yolg'izlikni baholash uchun)

Shaxsiy ma'lumotlar: yosh, jins, oilaviy holat, yashash joyi

Ijtimoiy faoliyat darajasi: do'stlar soni, haftalik uchrashuvlar, jamiyatdagi ishtirok

Ma'lumotlarni tahlil qilish: Yig'ilgan ma'lumotlar SPSS dasturi yordamida qayta ishlanadi. O'rtacha qiymatlar, dispersiyalar, ANOVA va chi-kvadrat testi orqali yosh va jins guruhlarida o'rtasidagi farqlar aniqlanadi. Natijalar 95% ishonchlilik darajasida baholanadi ($p < 0.05$).

Cheklovlar: Tadqiqot faqatgina bir hududda-Namangan shahri va atrofidagi mahallalarda o'tkazilgan bo'lib, bu butun O'zbekiston bo'yicha umumlashtirish uchun cheklovlar keltiradi. Shuningdek, respondentlarning yolg'izlikka bo'lgan subyektiv bahosi ob'ektiv ijtimoiy faollikdan farq qilishi mumkin.

Muhokama. Tadqiqot natijalari keksalik davrida yolg'izlik hissi rivojlanishida yosh va jins omillarining muhim ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqladi. So'rovnomalar asosida olingan ma'lumotlar shuni ko'rsatdiki, respondentlarning ko'pchiligida yolg'izlik hissi mavjud bo'lib, bu holat ayniqsa 75 yosh va undan oshgan keksalar orasida yuqori darajada namoyon bo'lgan.

Yosh omili tahliliga ko'ra, 60-69 yoshdagi ishtirokchilarda yolg'izlik hissi nisbatan past darajada qayd etilgan. Bu yosh guruhidagi keksalar ko'pincha ijtimoiy faoliyatda ishtirok etayotgan, jismoniy imkoniyatlari saqlangan va ijtimoiy aloqalarni davom ettirayotgan shaxslardan iborat bo'ldi. Biroq 70-79 yosh oralig'ida ushbu holat sezilarli darajada kuchayib, 80 va undan yuqori yoshdagi qatnashchilarda esa deyarli umumiy holat sifatida kuzatildi. Ushbu tendensiya shuni ko'rsatadiki, yosh ortishi bilan nafaqat sog'liq va ijtimoiy faollik pasayadi, balki insonning ijtimoiy ehtiyojlari ham yetarlicha qondirilmay qoladi, bu esa yolg'izlik hissining kuchayishiga olib keladi.

Jinsiy farqlar tahliliga e'tibor qaratilsa, ayollar erkaklarga nisbatan ko'proq yolg'izlik hissi haqida xabar bergan. Ayollarning emotsional sezuvchanligi, umr yo'ldoshining yo'qligi (ayniqsa, bevalik holati) hamda ijtimoiy rol o'zgarishlari bunga sabab bo'lgan asosiy omillar sifatida ko'riladi. Shunga qaramay, ayollar erkaklarga nisbatan ijtimoiy aloqa o'rnatishga ko'proq intilishi tufayli bu hissiyot bilan kurashishda nisbatan faolroq pozitsiyani egallaydi. Erkaklar esa ichki hissiyotlarini ko'p hollarda ifoda qilmasdan, ijtimoiy ajralishni sukut bilan qabul qiladilar. Bu esa erkaklardagi yolg'izlik hissining tashqi belgilari unchalik yaqqol bo'lmasada, ichki kechinmalar jihatidan kuchliroq bo'lishi mumkinligini ko'rsatadi.

Tadqiqot shuningdek, oilaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarining yetishmovchiligi keksalarning ruhiy salomatligiga salbiy ta'sir ko'rsatishini ko'rsatdi. Farzandlarining boshqa shaharda yoki xorijda yashashi, turmush o'rtog'ining yo'qligi, mahalliy jamiyatda yetarli darajada ishtirok etmaslik – bularning barchasi keksalar orasida yolg'izlik hissining kuchayishiga olib kelayotgan asosiy omillardandir. Shuningdek, yolg'izlik faqatgina muloqot yo'qligi bilan emas, balki insonning o'zini jamiyatda qadrli his etmasligi, foydasiz va begona bo'lib qolganlik hissi bilan ham bog'liq. Bu holat, ayniqsa, nafaqaga chiqqan, ijtimoiy faoliyatdan chetlatilgan, o'zini jamiyatda kerak emasdek his qilayotgan keksa insonlar orasida keng tarqalgan.

O'zbek jamiyatida oilaviy qadriyatlar kuchli bo'lishiga qaramay, migratsiya va zamonaviy yashash tarzi tufayli keksalarning yolg'izlik darajasi tobora oshib bormoqda. Bu esa ijtimoiy xizmatlar tizimini qayta ko'rib chiqish, keksalar uchun mo'ljallangan psixologik va ijtimoiy yordam dasturlarini kuchaytirishni talab etadi. Mahalla va fuqarolar yig'inlari, keksalar klublari, diniy va madaniy markazlar orqali ularning faolligini oshirish, muloqot muhitini yaratish orqali yolg'izlik hissining oldini olish mumkin. Yuqoridagi holatlar shuni ko'rsatadiki, yolg'izlik keksalikda tabiiy jarayon sifatida qabul qilinmasligi lozim. U inson ruhiy salomatligi, hayot sifati va sog'lig'iga salbiy ta'sir ko'rsatuvchi psixologik muammo bo'lib, u bilan kurashishda kompleks, tizimli va individual yondashuvlar zarur. Keksalarni qo'llab-quvvatlash nafaqat oilaviy, balki davlat va jamiyat miqyosida hal etilishi lozim bo'lgan dolzarb ijtimoiy vazifadir.

Natijalar. Tadqiqot davomida 60 yoshdan katta bo'lgan jami 120 nafar ishtirokchi (60 erkak va 60 ayol) o'rtasida yolg'izlik hissi, uning yosh va jins omillariga bog'liqligi o'rganildi. Quyida asosiy natijalar keltiriladi:

1. Yosh guruhlari bo'yicha yolg'izlik darajasi:

Respondentlar quyidagi uchta yosh guruhiga ajratilgan:

1-jadval. Yosh guruhlari bo'yicha yolg'izlik darajasi o'rtacha ko'rsatkichlari

Yosh guruhi	Ishtirokchilar soni (N)	Yolg'izlik darajasi (O'rtacha $\pm$ SD)
60-69 yosh	40	2.85 $\pm$ 0.75
70-79 yosh	40	3.40 $\pm$ 0.82
80+yosh	40	4.15 $\pm$ 0.90

UCLA Loneliness Scale natijalariga ko'ra quyidagilar aniqlandi:

2-jadval. Yosh guruhlari bo'yicha yolg'izlik darajalarining foiz taqsimoti (UCLA Loneliness Scale natijalari)

Yosh guruhi	Past daraja (%)	O'rta daraja (%)	Yuqori daraja (%)	Juda yuqori daraja (%)
60-69 yosh	32	45	23	-
70-79 yosh	25	40	35	-
80+ yosh	-	18	65	17

Bu natijalar shuni ko'rsatadiki, yosh ortishi bilan yolg'izlik hissi sezilarli darajada kuchayib boradi.

2. Jinsiy farqlar:

Jins omili tahliliga ko'ra:

- Ayollarning 68% yolg'izlikni o'rtacha yoki yuqori darajada his qilgan.
- Erkaklar orasida esa bu ko'rsatkich 52% bo'lgan.

Shu bilan birga, ayollarda emotsional muloqotga ehtiyoj yuqoriligi sababli ular ochiq tarzda yolg'izlik haqida ko'proq xabar bergan. Erkaklar orasida esa "ichki yolg'izlik" holati, ya'ni tashqi muloqot mavjud bo'lishiga qaramay, ruhiy izolyatsiya holatlari ko'proq kuzatilgan.

3. Oilaviy holat va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash:

Tadqiqot davomida aniqlanishicha:

3-jadval. Oilaviy holat va ijtimoiy qo'llab-quvvatlashga ko'ra yolg'izlik hissi foiz ko'rsatkichlari

Oilaviy holat	Yolg'izlik hissi foizi (%)
Turmush o'rtog'i bor keksalar	37
Bevalik holatidagi keksalar	72
Farzandlari bilan yashaydiganlar	Kamroq sezilgan (aniq foiz yo'q)
Farzandlari uzoqda yashaydiganlar (ayniqsa chet elda)	Yuqori darajada sezilgan

4. Ijtimoiy faollik:

Haftada kamida bir marta ijtimoiy tadbirlarda qatnashadigan keksalar orasida yolg'izlik darajasi past bo'lgan.

Doimiy ravishda mahalla, masjid, nafaqaxo'rlar klubi yoki boshqa jamoalarda ishtirok etuvchi ishtirokchilarning yolg'izlik darajasi 30% gacha kamaygan.

5. Hududiy farqlar (qo'shimcha kuzatuv):

Shahar va qishloq aholisi o'rtasidagi farqlar ham kuzatildi:

4-jadval. Hududiy farqlar bo'yicha yolg'izlik hissining foiz ko'rsatkichlari

Hudud	Yolg'izlik hissi foizi (%)
Shaharlik keksalar	65
Qishloq aholisi	48

Bu esa kichik ijtimoiy guruhlar va jamoaviy hayotning ahamiyatini ko'rsatadi.

Xulosa. Ushbu tadqiqot keksalik yoshida yolg'izlik hissining shakllanishida yosh va jins omillarining muhim rol o'ynashini aniq ko'rsatdi. Tadqiqot natijalari shuni isbotladiki, yosh ortishi bilan yolg'izlik hissi sezilarli darajada ortadi. Ayniqsa, 80 yosh va undan yuqori keksalar orasida bu holat eng yuqori darajada namoyon bo'ladi. Bunda nafaqat jismoniy salomatlikning pasayishi, balki ijtimoiy faoliyat va munosabatlarning kamayishi, shuningdek, yaqin insonlardan ayrilish kabi omillar muhim ahamiyat kasb etadi.

Jinsiy farqlar bo'yicha tahlil shuni ko'rsatdiki, ayollar erkaklarga qaraganda yolg'izlikni ko'proq his qilishadi, biroq ular o'z holatini ijtimoiy aloqalar orqali yengishga intilishadi. Erkaklar esa ko'proq ichki ruhiy izolyatsiyaga moyil bo'lib, o'z his-tuyg'ularini ochiq ifoda etishdan cheklanishadi, bu esa ruhiy salomatlik muammolariga olib kelishi mumkin. Shuning uchun jinsiy farqlarni hisobga olgan holda, psixologik va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarini takomillashtirish zarur.

Tadqiqot oilaviy va ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimlarining keksalar uchun qanday muhim ekanligini ham yoritdi. Turmush o'rtog'i yo'qligi, farzandlarning uzoqda yashashi, do'stlar va yaqinlarning kamligi yolg'izlikni kuchaytiradi. Bu esa keksalar hayot sifatini pasaytiradi, ruhiy tushkunlik va boshqa sog'liq muammolariga olib kelishi mumkin. Shu bois, keksalar uchun maxsus ijtimoiy dasturlar, ya'ni mahalla darajasida faoliyat yurituvchi keksalar klublari, psixologik yordam markazlari, jamoaviy tadbirlar orqali ularning ijtimoiy faolligini oshirish lozim.

Shuningdek, zamonaviy jamiyatda keksalarning yolg'izlik hissini kamaytirish uchun davlat va jamoat tashkilotlari tomonidan keng qamrovli siyosat va strategiyalar ishlab chiqilishi muhimdir. Yolg'izlik faqat shaxsiy muammo emas, balki ijtimoiy muammo sifatida qaralishi va unga tizimli yondashuv orqali yechim topilishi kerak. Xulosa qilib aytganda, keksalikda yolg'izlik hissi nafaqat individual, balki jamiyat miqyosida hal etilishi lozim bo'lgan muhim masaladir. Ushbu tadqiqot natijalari keksalar salomatligi va hayot sifatini yaxshilash, ularni ijtimoiy qo'llab-quvvatlash tizimini kuchaytirish bo'yicha amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda muhim ilmiy asos bo'lib xizmat qiladi. Kelgusida ushbu sohada yanada keng qamrovli tadqiqotlar olib borish va milliy madaniyatimizga mos integrativ yondashuvlarni joriy etish zarur.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness matters: A theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40(2), 218–227.
2. World Health Organization. (2015). *World Report on Ageing and Health*.
3. Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. *Loneliness: A Sourcebook of Current Theory, Research and Therapy*, 1–18.
4. Левина Н.Ю. (2015). Психологические аспекты одиночества в пожилом возрасте. *Вестник психологии и педагогики*, №3, с. 27–31.
5. Nicolaisen, M., & Thorsen, K. (2017). Who are lonely? Loneliness in different age groups. *International Journal of Aging and Human Development*, 84(3), 229–257.
6. Savikko, N., Routasalo, P., Tilvis, R. S., Strandberg, T. E., & Pitkala, K. H. (2005). Predictors and subjective causes of loneliness in an aged population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 41(3), 223–233.
7. Victor, C. R., Scambler, S. J., Bowling, A., & Bond, J. (2005). The prevalence of, and risk factors for, loneliness in later life: A survey of older people in Great Britain. *Ageing and Society*, 25(6), 357–375.
8. Cacioppo, J. T., & Patrick, W. (2008). *Loneliness: Human Nature and the Need for Social Connection*. New York: W. W. Norton & Company.
9. Tohirjonova, M. (2021). Oilaviy munosabatlar va yolg'izlik hissi: O'zbekistondagi gerontologik kontekst. *O'zbekiston ijtimoiy fanlar jurnali*, №2, 45–51.
10. Peplau, L. A., & Perlman, D. (1982). *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy*. Wiley.
11. Hawkley, L. C., & Cacioppo, J. T. (2010). Loneliness matters: a theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40(2), 218–227.
12. Savikko, N., Routasalo, P., Tilvis, R., Strandberg, T., & Pitkälä, K. (2005). Predictors and subjective causes of loneliness in an aged population. *Archives of Gerontology and Geriatrics*, 41(3), 223–233.
13. Nicolaisen, M., & Thorsen, K. (2017). Loneliness among men and women – A five-year follow-up study. *Aging & Mental Health*, 21(2), 190–198.

*Ro'ziyeva Muhayyo Erkinovna,
Ma'mun universiteti "Psixologiya" kafedrası dotsent v.b., PhD*

TA'LIM JARAYONIDA SHAXSGA YO'NALTIRILGAN YONDASHUVNING PEDAGOGIK ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning nazariy-metodologik asoslari hamda uni amaliyotga joriy etish mexanizmlari yoritiladi. Shuningdek, o'quvchi shaxsining ehtiyoj, qiziqish va imkoniyatlarini markazga qo'ygan holda o'qitishning samarali modelini ishlab chiqish, dars dizaynida individuallashtirish, differensiallash va moslashtirish tamoyillarini tizimlashtirishdir. Hamda, o'qituvchilar uchun dars ssenariylari, formatif baholash rubrikalari va individual o'sish yo'llarini rejalash bo'yicha chek-ro'yxat taqdim etiladi.

Kalit so'zlar: individuallashtirish, differensiallash, konstruktivizm, metakognitiv strategiyalar, formatif baholash, refleksiya, inklyuziv ta'lim, motivatsiya.

Аннотация. В статье раскрываются теоретико-методологические основы личностно-ориентированного подхода в образовательном процессе, а также механизмы его внедрения в практику. Особое внимание уделено разработке эффективной модели обучения, основанной на потребностях, интересах и возможностях личности учащегося; систематизации принципов индивидуализации, дифференциации и адаптации в дизайне урока. Кроме того, предложены чек-листы для учителей по планированию сценариев уроков, рубрик формативного оценивания и индивидуальных траекторий роста.

Ключевые слова: индивидуализация, дифференциация, конструктивизм, метакогнитивные стратегии, формативное оценивание, рефлексия, инклюзивное образование, мотивация.

Abstract. The article highlights the theoretical and methodological foundations of the learner-centered approach in the educational process, as well as the mechanisms of its implementation in practice. It emphasizes the development of an effective teaching model focused on the needs, interests, and abilities of each learner; and the systematization of the principles of individualization, differentiation, and adaptation in lesson design. In addition, checklists for teachers are presented for lesson planning, formative assessment rubrics, and individual growth pathways.

Key words: individualization, differentiation, constructivism, metacognitive strategies, formative assessment, reflection, inclusive education, motivation.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimining rivojlanish jarayonida inson omili, ya'ni shaxsning qobiliyatlari, ehtiyojlari va individual xususiyatlarini inobatga olish tobora muhim ahamiyat kasb etmoqda. Ta'lim jarayonini faqat bilim berish jarayoni sifatida emas, balki shaxsni har tomonlama rivojlantirish, uning ijodiy salohiyatini yuzaga chiqarish vositasi sifatida tashkil etish zamon talabi hisoblanadi. Shu nuqtayi nazardan, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv (personally-oriented approach) pedagogik nazariya va amaliyotda markaziy o'rinni egallamoqda.

Mazkur yondashuvning mohiyati – o'quvchining individual imkoniyatlarini e'tirof etish, ta'lim jarayonida uning faol ishtirokini ta'minlash, shaxsiy tajribasi, motivatsiyasi va ijtimoiy-psixologik ehtiyojlarini hisobga olishdan iboratdir. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlik, o'zaro ishonch va hurmat asosida quriladi. Bu esa o'z navbatida, ta'lim samaradorligini oshirish, mustaqil fikrlovchi, ijodkor va mas'uliyatli shaxsni shakllantirish imkonini beradi.

O'zbekiston Respublikasida ham ta'lim tizimini modernizatsiya qilish jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv tamoyillari bosqichma-bosqich joriy etilmoqda. Xususan, "Ta'lim to'g'risida"gi Qonun va O'zbekiston Respublikasi Prezidentining ta'lim sohasini rivojlantirishga oid qarorlarida har bir o'quvchining intellektual, ma'naviy va ijodiy rivojlanishini ta'minlashga qaratilgan pedagogik strategiyalarni shakllantirishga alohida e'tibor qaratilmoqda.

Shu bois ushbu mavzuni o'rganish zamonaviy pedagogikaning dolzarb masalalaridan biri bo'lib, ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning mazmun-mohiyatini, tamoyillari va amaliy ahamiyatini tahlil etish bugungi kun pedagoglari uchun zarur nazariy va metodik asos yaratadi.

Zamonaviy ta'lim tizimida inson omili, ya'ni o'quvchi shaxsining o'ziga xos xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlari ta'lim jarayonining markaziga qo'yilmoqda. Shu bois ta'limda shaxsga yo'naltirilgan yondashuv g'oyasi bugungi kunda pedagogika fanining eng dolzarb yo'nalishlaridan biri sifatida qaraladi. Bu yondashuvda asosiy e'tibor o'quvchining o'zini anglashiga, ijodiy tafakkurini rivojlantirishga, mustaqil qaror qabul qilish, tanqidiy fikrlash, hamkorlikda ishlash va shaxsiy o'sish ko'nikmalarini shakllantirishga qaratiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim an'anaviy "o'qituvchi markazli" yondashuvdan farqli ravishda, o'quvchining individual rivojlanish trayektoriyasini ta'minlashni maqsad qiladi. Har bir shaxsning bilimni o'zlashtirish sur'ati, qiziqish sohasi va kognitiv uslubi turlicha bo'lgani sababli, ta'lim jarayonida individuallashtirish, differensiallash va moslashtirish tamoyillari muhim o'rin tutadi. Bu esa o'quvchi faoliyatini boshqarish emas, balki uni mustaqil o'rganish va o'z rivojlanish yo'lini aniqlashga yo'naltirish demakdir.

Bugungi globallashuv, raqamli transformatsiya va ijtimoiy-emotsional o'rganish tendensiyalari shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni yanada kengroq talqin qilishni taqozo etmoqda. Ta'limda raqamli texnologiyalar, interaktiv metodlar, gamifikatsiya, refleksiya va formatif baholash elementlarini uyg'unlashtirish o'quvchini faol subyektga aylantirishda muhim rol o'ynaydi. Natijada o'qituvchi o'quv jarayonining yagona boshqaruvchisi emas, balki o'quvchining rivojlanish sherigi va yo'lboshchisi sifatida faoliyat yuritadi. Demak, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv nafaqat ta'lim jarayonining metodologik asosi, balki zamonaviy pedagogik tafakkurning markaziy qadriyatidir. U o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi o'zaro hamkorlik, ishonch va mas'uliyat tamoyillariga tayanib, insonparvar ta'lim muhitini yaratadi. Shu sababli ushbu maqolada shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning pedagogik mohiyati, nazariy asoslari hamda uni amaliyotga tatbiq etish yo'llari ilmiy-nazariy tahlil asosida yoritiladi.

Muhokama. Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni samarali joriy etish, avvalo, pedagogik tafakkurning o'zgarishini talab etadi. O'qituvchi endilikda bilim manbai emas, balki o'quvchini o'z mustaqil fikrini shakllantirishga, ijodiy izlanishga undovchi yo'lboshchi sifatida faoliyat yuritishi zarur. Bu yondashuvning markazida inson shaxsining qadr-qimmatini, uning intilishlari, ehtiyojlari va qiziqishlarini tan olish tamoyili yotadi. Shunday ekan, ta'lim jarayoni o'qituvchidan yuqori darajadagi empatiya, pedagogik sezgirlik va metodik moslashuvchanlikni talab qiladi.

Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv amalda o'quvchilarning o'zini namoyon etishiga imkon beradigan ta'lim muhitini yaratishni ko'zda tutadi. Bunday muhitda har bir o'quvchi o'z fikrini erkin ifoda etadi, xatodan qo'rqmaydi va yangi bilimlarni izlab topishga intiladi. Ayniqsa, o'quvchilarning mustaqil fikrlash va tanqidiy tahlil qilish ko'nikmalarini rivojlantirishda interfaol metodlar, loyiha asosida o'qitish, muammoli vaziyatlar tahlili, "aqliy hujum", "debat", "rol o'ynash" kabi usullar muhim rol o'ynaydi. Shaxsga yo'naltirilgan ta'lim modeli o'quvchilarda "men o'rganaman", "men o'zimni rivojlantiraman" degan ichki motivatsiyani shakllantiradi. Bu jarayonda formatif baholash, refleksiya va metakognitiv strategiyalar o'quvchi o'z o'rganish jarayonini tahlil qilish, kuchli va zaif tomonlarini aniqlash

imkonini beradi. Natijada o'quvchi o'z bilimini tashqi nazorat orqali emas, balki ichki o'zini baholash mexanizmi orqali mustahkamlaydi.

Biroq, bu yondashuvni amaliyotga to'liq tatbiq etish bir qator muammolarni ham keltirib chiqaradi. Jumladan, o'qituvchilarning individual yondashuvni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan metodik tayyorgarlik darajasi, darslarda vaqt yetishmasligi, katta sinf soni, resurslar cheklanganligi va an'anaviy o'qitish stereotiplarining mavjudligi shaxsga yo'naltirilgan ta'limni to'liq ro'yobga chiqarishda to'siq bo'lishi mumkin. Shu bois bu yondashuvni amalga oshirishda davlat ta'lim siyosatida ham tizimli qo'llab-quvvatlash, o'qituvchilarni qayta tayyorlash va motivatsion tizimni takomillashtirish zarur. Muhokama qilinayotgan yondashuvning muhim jihatlaridan yana biri - uni raqamli texnologiyalar bilan uyg'unlashtirishdir. Bugungi kunda onlayn platformalar, adaptiv o'qitish tizimlari, sun'iy intellekt asosidagi o'quv dasturlari o'quvchi uchun individual o'rganish trayektoriyasini yaratishga katta imkoniyat bermoqda. Shu orqali ta'lim shaxsga moslashuvchan, dinamik va natijaga yo'naltirilgan tizimga aylanmoqda.

Tahlillarga tayanib aytganda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv - bu faqat didaktik usul yoki metod emas, balki insonni qadrlashga asoslangan pedagogik falsafadir. U ta'lim jarayonida shaxsning o'zini anglash, ijodiy fikrlash, mustaqil qaror qabul qilish, ijtimoiy faollik va umuminsoniy qadriyatlarni o'zlashtirish jarayonini chuqurlashtiradi. Shu bois, bu yondashuvni ta'lim tizimining barcha bosqichlariga integratsiya qilish - kelajak avlodni yetuk, mas'uliyatli va raqobatbardosh shaxs sifatida tarbiyalashning eng muhim garovidir.

Manbalar tahlili:

Rus pedagogikasida shaxsga yo'naltirilgan ta'lim konsepsiyasi N. D. Nikandrov [2], V. A. Slastenin, V. V. Serikov [1], A. V. Petrovskaya kabi olimlar tomonidan chuqur o'rganilgan. Ularning fikricha, shaxsga yo'naltirilgan ta'lim - bu o'quvchining individual imkoniyatlari, qiziqishlari va ijtimoiy tajribasini hisobga olgan holda ta'lim jarayonini tashkil etishdir. Ayniqsa, V. V. Serikov "shaxsning o'z-o'zini rivojlantiruvchi subyekt sifatida shakllanishi"ni ta'lim jarayonining asosiy maqsadi sifatida belgilagan [2].

O'zbekistonda mustaqillikdan so'ng ta'lim sohasida insonparvarlik va shaxsga yo'naltirilganlik tamoyillari milliy ta'lim siyosatining ustuvor yo'nalishlaridan biriga aylandi "Ta'lim to'g'risida"gi Qonunda har bir shaxsning intellektual, ma'naviy va kasbiy salohiyatini ro'yobga chiqarish davlat siyosatining muhim yo'nalishi sifatida belgilangan. O'zbekistonlik pedagog olimlar - A. Abduqodirov, B. Ziyomuhamedov, N. Sayidahmedov [3], S. Usmonov [4], Sh. Sharipov, R. Nishonov va boshqalar o'z tadqiqotlarida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni milliy ta'lim tizimiga moslashtirish, o'qituvchilar faoliyatida refleksiv va innovatsion yondashuvlarni shakllantirish zarurligini ta'kidlab o'tganlar.

Shuningdek, zamonaviy xalqaro pedagogik tadqiqotlarda (OECD, UNESCO [6]) shaxsga yo'naltirilgan ta'lim kompetensiyaviy yondashuv, hayot davomida o'rganish (lifelong learning) va raqamli pedagogika bilan chambarchas bog'liq holda talqin qilinadi. Xususan, OECD'ning "Future of Education and Skills 2030" [5] hisobotida o'quvchilarda o'zini anglash, ijtimoiy mas'uliyat va transformativ o'rganish ko'nikmalarini rivojlantirish global ta'limning ustuvor maqsadi sifatida ko'rsatilgan. Yuqoridagi manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv bugungi kunda nafaqat pedagogik metod, balki insonparvarlik falsafasiga asoslangan universal qadriyat sifatida talqin qilinadi. U ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida - maktabgacha ta'limdan oliy ta'limgacha - o'quvchining shaxsiy o'sishi va ijtimoiy moslashuvini ta'minlashga qaratilgan yagona konseptual asosni shakllantiradi.

Xulosa. Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv - bu zamonaviy pedagogikaning markaziy yo'nalishlaridan biri bo'lib, u o'quvchi shaxsining individual imkoniyatlari, ehtiyojlari va qiziqishlariga mos ravishda ta'limni tashkil etishni nazarda tutadi. Ushbu yondashuv o'qituvchini bilim manbai emas, balki o'quvchining o'zini anglashiga, ijodiy tafakkurini rivojlantirishiga va mustaqil o'rganishiga ko'maklashuvchi hamkor sifatida qaraydi.

Shuningdek, shaxsga yo'naltirilgan ta'limni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchilarning metodik tayyorgarligini oshirish, ta'lim jarayonini raqamli texnologiyalar bilan boyitish, formatif baholash va refleksiv tahlil madaniyatini keng joriy etish zarur. Ta'lim tizimida insonparvarlik, empatiya, muloqot va ijodkorlik qadriyatlarini mustahkamlash - bu yondashuvning poydevorini yanada mustahkamlaydi.

Xulosa qilib aytganda, shaxsga yo'naltirilgan yondashuv ta'lim jarayonini yangilash, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida hamkorlik va ishonch asosidagi insonparvar muhitni yaratishning eng muhim vositasidir. U faqat o'qitish uslubining o'zgarishi emas, balki butun ta'lim falsafasining inson markaziga qaytishi, ya'ni "shaxs – ta'limning maqsadi va subyekti" degan tamoyilning amalga ro'yobga chiqishidir. Shu bois, shaxsga yo'naltirilgan yondashuvni barcha ta'lim bosqichlarida izchil tatbiq etish - raqobatbardosh, mustaqil fikrlovchi va mas'uliyatli avlodni tarbiyalashning eng samarali yo'lidir.

Xulosa qilib aytganda, ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuv - bu o'quvchini ta'lim tizimining markaziga qo'yuvchi, uning individual xususiyatlari, ehtiyojlari va imkoniyatlarini inobatga oluvchi zamonaviy pedagogik paradigma hisoblanadi. Ushbu yondashuv o'qituvchi va o'quvchi o'rtasidagi hamkorlikni kuchaytiradi, o'quvchini faol subyekt sifatida shakllantiradi hamda ta'lim mazmunini insonparvarlik, demokratik va ijodiy tamoyillar asosida tashkil etishni nazarda tutadi.

Shaxsga yo'naltirilgan ta'limning samaradorligi, avvalo, o'qituvchining pedagogik mahorati, metodik yondashuvi, o'quvchining individual qobiliyatlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan strategiyalarni to'g'ri tanlash va qo'llash bilan chambarchas bog'liqdir. Bunday yondashuv orqali o'quvchilar mustaqil fikrlash, muammolarni hal etish, ijodiy yondashish va o'z imkoniyatlarini anglash ko'nikmalarini egallaydilar.

O'zbekiston ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar ham aynan shaxsga yo'naltirilgan ta'limni rivojlantirishga, o'quvchi shaxsini har tomonlama kamol toptirishga xizmat qilmoqda. Shu bois, pedagogik amaliyotda ushbu yondashuvni chuqur o'rganish va samarali tatbiq etish, kelajakda raqobatbardosh, ijtimoiy faol va ma'naviy yetuk avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Сериков В. В. Образование и личность: Теория и практика проектирования педагогических систем. - Москва: Логос, 1999. - 272 с.
2. Никандров Н. Д. Современное образование: философия, методология, практика. - Москва: Педагогика, 1995. - 296 с.
3. Ziyomammedov B., Sayidahmedov N., Abduqodirov A. Pedagogik mahorat. - Toshkent: O'zbekiston faylasuflari milliy jamiyati, 2010. - 240 b.
4. Usmonov S. Pedagogik texnologiyalar va innovatsion ta'lim. - Toshkent: "Fan va texnologiya", 2014. - 200 b.
5. OECD. The Future of Education and Skills: Education 2030. - Paris: OECD Publishing, 2019. - 64 p.
6. UNESCO. Rethinking Education: Towards a Global Common Good? - Paris: UNESCO, 2015. - 120 p.

*Xuddiyeva Umida Aminjon qizi,
Buxoro xalqaro universiteti, Psixologiya va umumiy fanlar
kafedrasi o'qituvchisi*

KVADRATIK STOXAСТИK OPERATORLARNING ERGODIK XOSSALARI VA ULARNING QO'LLANISHLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada kvadratik stoxastik operatorlarning ergodik xossalari matematik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Avvalo, operatorlarning ta'riflari, ularning dinamikasi va qo'zg'almas nuqtalari bilan bog'liq asosiy tushunchalar keltiriladi. Shundan so'ng ergodiklikning mavjudlik shartlari, barqarorlik masalalari va ularning isbotlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kvadratik stoxastik operatorlarning biologiya, populyatsiya genetikasi, ekologiya hamda iqtisodiy modellashtirishdagi qo'llanishlariga alohida e'tibor qaratiladi. Olingan natijalar operatorlarning uzoq muddatli xatti-harakatini o'rganishda, murakkab tizimlarning barqaror rivojlanishini tahlil qilishda va ehtimollik jarayonlarini matematik modellashtirishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: Kvadratik stoxastik operator, qo'zg'almas nuqta, ergodiklik, invariant taqsimot, barqarorlik, Markov jarayoni, populyatsiya genetikasi, ehtimollik modeli, dinamik tizim.

Аннотация. В данной статье математически анализируются эргодические свойства квадратичных стохастических операторов. Приводятся определения операторов, рассматривается их динамика и основные понятия, связанные с неподвижными точками. Далее исследуются условия существования эргодичности, вопросы устойчивости и приводятся соответствующие доказательства. Особое внимание уделяется применению квадратичных стохастических операторов в биологии, популяционной генетике, экологии и экономическом моделировании. Полученные результаты служат важной теоретической основой для изучения долгосрочного поведения операторов, анализа устойчивого развития сложных систем и математического моделирования вероятностных процессов.

Ключевые слова: квадратичный стохастический оператор, неподвижная точка, эргодичность, инвариантное распределение, устойчивость, марковский процесс, популяционная генетика, вероятностная модель, динамическая система.

Abstract. This article provides a mathematical analysis of the ergodic properties of quadratic stochastic operators. The definitions of operators, their dynamics, and fundamental concepts related to fixed points are introduced. The conditions for the existence of ergodicity, stability issues, and their proofs are then examined. Special attention is given to the applications of quadratic stochastic operators in biology, population genetics, ecology, and economic modeling. The results obtained serve as an important theoretical foundation for studying the long-term behavior of operators, analyzing the sustainable development of complex systems, and mathematically modeling probabilistic processes.

Keywords: quadratic stochastic operator, fixed point, ergodicity, invariant distribution, stability, Markov process, population genetics, probabilistic model, dynamical system.

Kirish. So'nggi yillarda stoxastik operatorlar nazariyasi matematik analiz, ehtimollik nazariyasi va dinamik tizimlar nazariyasi bilan chambarchas bog'liq holda jadallik bilan rivojlanmoqda. Xususan, kvadratik stoxastik operatorlar (KSO) ehtimollik jarayonlarini modellashtirishda, murakkab tizimlarning uzoq muddatli xatti-harakatini tahlil qilishda va biologik jarayonlarni ifodalashda muhim nazariy vosita sifatida maydonga chiqmoqda. Ushbu operatorlar ko'plab tabiiy va ijtimoiy tizimlarda uchraydigan ko'p komponentli o'zaro ta'sirlarni matematik jihatdan tasvirlash imkonini beradi.

Kvadratik stoxastik operatorlarning muhim jihatlaridan biri bu ularning ergodik xossalari. Ergodiklik tushunchasi operatorlar dinamikasining uzoq muddatli barqarorligini, ya'ni vaqt o'tishi bilan tizimning qanday umumiy holatga intilishini o'rganishga imkon beradi. Shu sababli, ergodiklik masalasi nafaqat nazariy matematika, balki amaliy sohalar - populyatsiya genetikasi, ekologiya, iqtisodiy modellar va boshqa ko'plab ilmiy yo'nalishlarda ham katta ahamiyatga ega.

Mazkur mavzuda kvadratik stoxastik operatorlarning ta'rifi, qo'zg'almas nuqtalari bilan bog'liq asosiy tushunchalar, ergodik xossalarning mavjudlik shartlari va ularning isbotlari ko'rib chiqiladi. Shuningdek, KSO'larning amaliy tatbiqlari tahlil qilinib, ular murakkab ehtimollik tizimlarini modellashtirishdagi samaradorligi yoritiladi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda murakkab tizimlarning uzoq muddatli rivojlanishi va ularning barqarorligini tahlil qilish masalasi matematikaning fundamental muammolaridan biri hisoblanadi. Shu nuqtai nazardan kvadratik stoxastik operatorlar (KSO) alohida e'tiborga loyiq bo'lib, ular ehtimollik jarayonlarining dinamikasini o'rganishda samarali nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. KSO'larning ergodik xossalari tadqiq etish esa tizimlarning uzoq muddatli holatini, ularning barqaror yoki beqaror yo'nalishga intilishini aniqlash imkonini beradi.

Ergodiklik tushunchasi nafaqat sof nazariy ahamiyatga ega, balki amaliy jihatdan ham dolzarbdir. Masalan, populyatsiya genetikasida genlarning avlod-dan-avlodga o'tish mexanizmlarini modellashtirish, ekologiyada turli xil biologik populyatsiyalar o'rtasidagi muvozanatni tahlil qilish, iqtisodiy jarayonlarda esa bozor tizimlarining uzoq muddatli barqarorligini o'rganishda KSO keng qo'llaniladi.

Shuningdek, zamonaviy matematikaning rivojlanish tendensiyalari shuni ko'rsatmoqdaki, klassik Markov jarayonlaridan farqli ravishda kvadratik stoxastik operatorlar ko'p komponentli tizimlarning o'zaro ta'sirini yanada realroq ifodalashga imkon beradi. Shu sababli, ularning ergodik xossalari tadqiq qilish dolzarb nazariy masala bo'lib, fundamental matematika va amaliy fanlar kesishgan nuqtada yangi ilmiy natijalarni yaratishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Kvadratik stoxastik operatorlar nazariyasi XX asrning o'rtalaridan boshlab matematikaning ehtimollik nazariyasi, funksional analiz va dinamik tizimlar nazariyasi bilan chambarchas bog'liq holda shakllandi. Ushbu sohaning dastlabki ildizlari S. Ulam va S. Bernstein ishlariga borib taqaladi. Xususan, Bernsteinning 1924-yildagi ishlari kvadratik tipdagi operatorlarni genetik jarayonlarni modellashtirishda qo'llash g'oyasini ilgari surgan bo'lsa, Ulam stoxastik operatorlarning umumiy xossalari o'rganishga katta hissa qo'shgan. 1970–1980-yillarda kvadratik stoxastik operatorlarning nazariy asoslarini chuqur tadqiq etgan olimlardan biri - N.N. Ganixodjaev bo'lib, u bu operatorlarning dinamik xossalari, barqarorligi va qo'zg'almas nuqtalarini tahlil qilgan. Keyinchalik bu yo'nalish U.A. Rozikov, A. Mukhamedov, F. Shahidiyev kabi olimlar tomonidan yanada rivojlantirildi. Ularning tadqiqotlarida kvadratik stoxastik operatorlarning ergodik xossalari, invariant taqsimotlari va ularning turli ehtimollik modellaridagi tatbiqlari keng yoritilgan.

So'nggi yillarda KSO nazariyasi populyatsiya genetikasi, ekologiya, iqtisodiy jarayonlar va hatto fizika modellarida qo'llanilmoqda. Masalan, Rozikovning monografiyalarida kvadratik stoxastik operatorlarning genetik jarayonlarni tasvirlashdagi roli, ularning barqarorligi va ergodik xossalari chuqur ilmiy tahlil qilingan. Mukhamedov va uning hamkorlari esa ushbu operatorlarning fizik tizimlarda (masalan, kvant ehtimollik modellarida) qo'llanishini o'rganib, yangi nazariy natijalarni ishlab chiqdilar.

Muhokama. Kvadratik stoxastik operatorlarning (KSO) ergodik xossalari o'rganish nazariy va amaliy nuqtai nazardan katta ahamiyatga ega. Nazariy jihatdan, ergodiklik operatorlar dinamikasining uzoq muddatli barqarorligini, tizimning qanday holatga intilishini aniqlashga imkon beradi. Bu esa qo'zg'almas nuqtalar va invariant taqsimotlarning mavjudligi bilan chambarchas bog'liqdir.

Muhim masalalardan biri shundaki, ayrim hollarda KSO uchun yagona ergodik holat mavjud bo'lsa, boshqa hollarda esa ko'plab ergodik rejimlar kuzatilishi mumkin. Bu esa operatorning boshlang'ich shartlarga sezgirligini va tizim dinamikasining murakkabligini ko'rsatadi. Shu bois, qo'zg'almas nuqtalarning mavjudligi va ularning barqarorligi haqidagi teoremlarning isbotlari matematik modellashirishda hal qiluvchi rol o'ynaydi.

Amaliy jihatdan qaraganda, ergodik xossalarning ahamiyati yanada kattadir. Masalan, populyatsiya genetikasida turli genlarning uzoq muddatli tarqalishi, ekologiyada biologik populyatsiyalarning muvozanat holati, iqtisodiyotda esa bozor tizimlarining barqaror rivojlanishi kvadratik stoxastik operatorlar orqali tahlil qilinadi. Ergodiklik mavjud bo'lgan holatlarda tizim barqaror holatga intiladi va bu natija real hayotdagi jarayonlarni oldindan bashorat qilish imkonini beradi. Aksincha, ergodiklik bo'lmagan hollarda tizimlarning murakkab va beqaror xatti-harakatlari kuzatiladi, bu esa ko'pincha kutilmagan natijalarga olib kelishi mumkin.

So'nggi tadqiqotlar shuni ko'rsatmoqdaki, KSO nazariyasi klassik Markov jarayonlarining tabiiy umumlashtirilgan ko'rinishi bo'lib, ko'p komponentli tizimlarning real modellari uchun samarali vosita hisoblanadi. Shu sababli, KSO'larning ergodik xossalarini chuqur o'rganish nafaqat nazariy matematikaning rivojiga, balki amaliy fanlar - biologiya, ekologiya, iqtisodiyot va hatto fizika modellariga ham bevosita ta'sir ko'rsatmoqda.

1. jadval

Bosqich	Mazmuni	Amalga oshirish usullari	Kutilayotgan natija
Mavzuning aniqlanishi	Kvadratik stoxastik operatorlarning ergodik xossalarini o'rganish	Ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, nazariy asoslarni belgilash	Mavzuning dolzarbligi va ilmiy asoslari aniqlanadi
Asosiy tushunchalar	Qo'zg'almas nuqta, invariant taqsimot, ergodiklik, barqarorlik	Matematik ta'rif va teoremlardan foydalanish	Tadqiqot obyekti va predmetining chegaralari aniqlanadi
Metodologik yondashuv	Analitik va nazariy tadqiqot usullari	Dinamik tizimlar nazariyasi, isbotlash metodlari	Ergodiklik shartlari aniqlanadi
Amaliy qo'llanilish	Biologiya, populyatsiya genetikasi, ekologiya, iqtisodiyot	Matematik modellarni qo'llash, taqqoslash usullari	Real tizimlarning uzoq muddatli xatti-harakati o'rganiladi
Natijalar	Uzoq muddatli barqarorlik, ergodik xossalarning isboti	Nazariy xulosalar va amaliy modellar asosida	Murakkab tizimlarni tahlil qilish va modellashirish imkoniyati yaratiladi

Jadval tahlili:

Mavzuning aniqlanishi. Kvadratik stoxastik operatorlarning (KSO) ergodik xossalarini tadqiq etish nafaqat sof matematik nazariya, balki amaliy fanlar uchun ham muhimdir. Mavzu tanlanishidan ko'zlangan asosiy maqsad - operatorlarning uzoq muddatli xatti-harakatini

aniqlash, ularning qo'zg'almas nuqtalari va invariant taqsimotlari orqali tizimlarning barqarorligini tushuntirishdir. Bu bosqichda ilmiy adabiyotlarni tahlil qilish, avvalgi tadqiqotlarni solishtirish hamda dolzarblikni asoslash muhim ahamiyat kasb etadi. Natijada mavzuning ilmiy va amaliy ahamiyati to'liq aniqlanadi.

Asosiy tushunchalar. Tadqiqot jarayonida qo'zg'almas nuqta, invariant taqsimot, ergodiklik, barqarorlik kabi tushunchalar markaziy o'rinni egallaydi. Kvadratik stoxastik operatorlarning nazariy asoslarini tushunish uchun ushbu tushunchalarni chuqur tahlil qilish talab etiladi. Qo'zg'almas nuqtalar tizimning uzoq muddatli muvozanat holatini belgilasa, ergodiklik shartlari esa tizim qanday umumiy holatga intilishini ko'rsatadi. Bu bosqichda matematik teorema va ta'riflar asosida tadqiqot predmeti aniq belgilab olinadi.

Metodologik yondashuv. Metodologiya jihatidan mazkur mavzuda analitik va nazariy tadqiqot usullari qo'llaniladi. Dinamik tizimlar nazariyasi, ehtimollik modellarining tahlili, isbotlash metodlari asosiy vositalar sifatida ishlatiladi. KSO'larning ergodik xossalari aniqlash uchun ularning barqarorlik shartlari, invariant taqsimotlarning mavjudligi va bir xilligi matematik jihatdan isbotlanadi. Bu jarayon natijalarining to'g'riligini kafolatlaydi va nazariy asoslarni mustahkamlaydi.

Amaliy qo'llanilish. Kvadratik stoxastik operatorlar nazariy model sifatida biologiya, populyatsiya genetikasi, ekologiya va iqtisodiy jarayonlarda keng qo'llaniladi. Masalan:

- Genetika sohasida - avlodan-avlodga genlarning tarqalishini tushuntirishda.
- Ekologiyada - populyatsiyalar o'rtasidagi muvozanatni modellashtirishda.
- Iqtisodiyotda - bozor tizimlarining uzoq muddatli barqaror rivojlanishini tahlil qilishda.

Bu bosqichda nazariy natijalar real hayotiy modellar bilan taqqoslanadi va amaliy jihatdan samaradorligi tekshiriladi.

Natijalar. Jadvalning yakuniy bosqichi sifatida olingan natijalar umumlashtiriladi. Kvadratik stoxastik operatorlarning ergodik xossalari aniqlanganda, murakkab tizimlarning uzoq muddatli barqarorligi haqida xulosa qilish mumkin bo'ladi. Shuningdek, natijalar nafaqat nazariy isbot sifatida, balki real tizimlarni modellashtirishda ham amaliy qo'llanish imkoniyatini beradi. Bu esa maqolaning ilmiy yangiligini va dolzarbligini ta'kidlaydi.

Xulosa. Yuqoridagi tadqiqotlar natijasida shuni ta'kidlash mumkinki, kvadratik stoxastik operatorlarning ergodik xossalari nazariy matematikaning dolzarb muammolaridan biri bo'lib, ular dinamik tizimlarning uzoq muddatli barqarorligi va rivojlanishini o'rganishda muhim ahamiyat kasb etadi. Qo'zg'almas nuqtalar va invariant taqsimotlarning mavjudligi operatorlarning ergodiklik darajasini aniqlashda asosiy mezon hisoblanadi.

Ergodiklik mavjud bo'lgan hollarda tizimning umumiy muvozanat holatiga intilishi kuzatiladi, bu esa biologik, ekologik va iqtisodiy jarayonlarni barqarorlashtirishda nazariy asos bo'lib xizmat qiladi. Aksincha, ergodiklik mavjud bo'lmagan holatlarda tizim murakkab va beqaror xatti-harakatlarga ega bo'lib, bu esa real jarayonlarni bashorat qilishda qo'shimcha matematik yondashuvlarni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Bernstein S.N. *The solution of a mathematical problem connected with the theory of heredity*. Uchenye Zapiski, 1924.
2. Ulam S. *Problems in Modern Mathematics*. Wiley, New York, 1960.
3. Ganikhodzhaev R.N. *Quadratic stochastic operators, Lyapunov functions, and tournaments*. Russian Mathematical Surveys, 1993, 48(1), pp. 77–103.
4. Ganikhodzhaev R.N., Mukhamedov F.M., Rozikov U.A. *Quadratic stochastic operators and processes: results and open problems*. World Scientific, Singapore, 2018.
5. Rozikov U.A. *Population Dynamics: Algebraic and Probabilistic Approach*. World Scientific, Singapore, 2020.

6. Mukhamedov F., Rozikov U.A. *On quadratic stochastic operators generated by Gibbs measures*. Journal of Statistical Physics, 2013, 153(4), pp. 654–674.
7. Rozikov U.A. *An Introduction to Mathematical Genetics*. World Scientific, 2023.
8. Ganikhodzhaev R., Rozikov U., Shahidiyev F. *On dynamics of quadratic stochastic operators*. Siberian Advances in Mathematics, 1998, 8(3), pp. 71–91.

*Mirzaraxmonova Shaxnoza Mirzaaxmadovna,
Alfraganus universiteti dotsenti, pedagogika fanlari
bo'yicha falsafa doktori (PhD)
<https://orcid.org/0009-0006-8852-1792>*

TA'LIM JARAYONIDA INDIVIDUAL LATERALIZATSIYALARNI NEYROPEDAGOGIK JIHATLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarning individual lateral xususiyatlarini o'rganish va ularni ta'lim jarayonida hisobga olishning neyropedagogik asoslari yoritilgan. Neyropsixologik yondashuv orqali o'quvchilarning chap va o'ng yarimshar faolligiga asoslangan o'quv uslublari, o'qitish metodlari va didaktik materiallar tanlash zarurligi asoslab berilgan. Tadqiqotda lateralizatsiyaning o'quv motivatsiyasi, idrok, tafakkur, va ijodkorlikka ta'siri empirik tahlil qilinadi. Maqola natijalari o'quvchilarning neyropsixologik xususiyatlariga mos individual o'qitish tizimini shakllantirishga amaliy asos yaratadi.

Kalit so'zlar: lateralizatsiya, neyropedagogika, yarimshar dominanti, individual yondashuv, neyropsixologiya.

Annotation. This article explores the neuro-pedagogical foundations of studying students' individual lateral characteristics and considering them in the learning process. Through a neuropsychological approach, the necessity of choosing learning styles, teaching methods, and didactic materials based on left and right hemisphere dominance is substantiated. The research analyzes the influence of lateralization on learning motivation, perception, thinking, and creativity. The results provide a practical basis for developing an individualized teaching system aligned with students' neuropsychological traits.

Keywords: lateralization, neuro-pedagogy, hemisphere dominance, individual approach, neuropsychology.

Аннотация. В статье рассматриваются нейропедагогические основы изучения индивидуальных латеральных особенностей учащихся и их учета в образовательном процессе. На основе нейropsихологического подхода обосновывается необходимость выбора учебных стилей, методов и дидактических материалов с учетом доминирования левого или правого полушария мозга. Анализируется влияние латерализации на учебную мотивацию, восприятие, мышление и креативность. Результаты исследования создают практическую основу для формирования индивидуализированной системы обучения.

Ключевые слова: латерализация, нейропедагогика, доминанта полушария, индивидуальный подход, нейropsихология.

Kirish. Zamonaviy ta'limda o'quvchilarning individual psixofiziologik xususiyatlarini hisobga olish ta'lim sifatini oshirishning muhim omili hisoblanadi. Inson miyasi lateralizatsiyasi - ya'ni o'ng va chap yarimshar faoliyatining farqlanishi - o'quvchilarning idrok, tafakkur, nutq, ijodkorlik va emotsional holatlariga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Neyropedagogika bu jarayonga yangi ilmiy yondashuv sifatida kirib kelib, o'qituvchiga har bir o'quvchining neyropsixologik tuzilmasini inobatga olgan holda ta'limni individuallashtirish imkonini beradi.

Mazkur maqolada ta'lim jarayonida lateralizatsiyaning hisobga olishning nazariy asoslari, diagnostik metodlari va ularni amaliy qo'llash mexanizmlari yoritilgan.

Adabiyotlar sharhi. Neyropedagogika fanining shakllanishi inson miyasi faoliyati, nerv tizimi va ta'lim jarayonining o'zaro aloqadorligini izohlovchi neyropsixologik tadqiqotlarga asoslanadi. Ushbu yo'nalish XX asrning ikkinchi yarmidan boshlab faol rivojlana boshladi va

A.R. Luriya, P.K. Anoxin, N.A. Bernstein, R. Sperri, D. Kolb, X. Gardner, E. Goldberg, A. Damasio kabi olimlarning ishlari neyropedagogika konsepsiyasining ilmiy poydevorini yaratdi.

A.R. Luriya o'zining "Miya va psixik jarayonlar" haqidagi ishlari orqali miya tuzilmasining funktsional tizimlar nazariyasini ilgari surdi. U har qanday kognitiv faoliyat bir necha miyaning o'zaro bog'langan sohalari ishtirokida amalga oshishini ilmiy asoslab berdi. Luriyaning fikricha, o'ng va chap yarimshar o'zaro integratsiyada ishlasa-da, ularning har biri ma'lum psixik faoliyat turlarida yetakchi rolni bajaradi. Bu g'oya keyinchalik ta'limda individual lateralizatsiyani hisobga olish zaruratiga nazariy asos bo'ldi.

R. Sperri esa miya yarimsharlari funksional asimmetriyasi haqidagi fundamental tadqiqotlari bilan Nobel mukofotiga sazovor bo'ldi. Uning ishlarida o'ng yarimshar asosan obrazli, intuitiv, musiqiy, emotsional va ijodiy faoliyat uchun javobgar bo'lsa, chap yarimshar mantiqiy, analitik va til bilan bog'liq jarayonlarda ustun ekanligi isbotlangan. Bu holat o'quvchilarning o'rganish uslublari, bilimni qabul qilish tezligi va fikrlash yo'nalishidagi farqlarni izohlashda muhim omil hisoblanadi.

N.A. Bernstein harakatlarning neyrofiziologik mexanizmlarini o'rganish orqali inson faoliyati miyada shakllanadigan ko'p pog'onali boshqaruv tizimlari bilan uzviy bog'liqligini ko'rsatgan. Bu esa o'quvchilarning motorik, nutqiy va kognitiv faoliyatlaridagi farqlarni aniqlashda neyropedagogik yondashuvni talab qiladi.

X. Gardner tomonidan ilgari surilgan "ko'p jihatli intellekt nazariyasi" (Multiple Intelligences Theory) ham neyropedagogika rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. Unga ko'ra, har bir shaxsda lingvistik, mantiqiy-matematik, musiqiy, fazoviy, kinestetik, intrapersonal va interpersonallik kabi turli intellekt turlari mavjud. Ushbu nazariya lateralizatsiya bilan uzviy bog'liq bo'lib, o'qituvchi tomonidan o'quvchilarning dominant intellekt turiga mos pedagogik strategiyalarni tanlash zarurligini ko'rsatadi.

Shuningdek, zamonaviy olimlardan E. Goldberg "Ijodiy aql" konsepsiyasida o'ng yarimsharning kognitiv moslashuvchanlik va yangi vaziyatlarga ijodiy reaksiya bildirishdagi rolini ochib berdi. A. Damasio esa miya, his-tuyg'ular va qaror qabul qilish jarayonlari o'rtasidagi neyron aloqadorlikni tahlil qilgan bo'lib, bu yondashuv ta'limda emotsional komponentning ahamiyatini yanada kuchaytiradi.

Neyropedagogika nafaqat miya faoliyatini o'rganish, balki o'qitish jarayonini individual neyropsixologik xususiyatlarga moslashtirishni ham nazarda tutadi. Shu ma'noda D. Kolb tomonidan ishlab chiqilgan "Tajriba asosidagi o'qitish modeli" ham neyropedagogik tamoyillarga yaqin bo'lib, o'quvchi faoliyatini to'rt bosqichli jarayon sifatida - tajriba, refleksiya, abstraktsiya va qo'llash - tarzida talqin etadi.

O'zbekiston olimlari ham bu yo'nalishda qator ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirganlar. M. Jalolov o'quvchilarda miya lateralizatsiyasi bilan bog'liq individual tafakkur turlarini aniqlashning neyropedagogik metodikasini ishlab chiqib, o'qituvchilarga amaliy tavsiyalar bergan. N. Qodirova o'z ishida boshlang'ich sinf o'quvchilarida kognitiv faoliyatni faollashtirishda yarimshar dominant rolini tahlil qilgan. Shuningdek, Sh. Xolmatova tomonidan o'tkazilgan tadqiqotlarda o'ng yarimshar faolligi yuqori bo'lgan o'quvchilar tasviriy va badiiy yo'nalishdagi topshiriqlarda yuqori natijalarga erishganini, chap yarimshar dominant o'quvchilar esa matematik va tahliliy vazifalarda muvaffaqiyatliroq ekanligini empirik isbotlagan.

Yevropa va Amerika tadqiqotchilari orasida P. Dennison va C. Jensen tomonidan ishlab chiqilgan "Brain Gym" (Miya gimnastikasi) metodikasi o'quvchilarning miya yarimsharlari o'rtasidagi neyron aloqalarni faollashtirish, e'tibor va xotirani kuchaytirish maqsadida keng qo'llaniladi. Ushbu metodika o'zining samaradorligi bilan dunyoning ko'plab ta'lim tizimlarida neyropedagogik vosita sifatida joriy etilgan.

Demak, adabiyotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, individual lateralizatsiyani o'rganish - shaxsning idrok, tafakkur, ijodkorlik va emotsional sohasini kompleks tahlil etish imkonini

beradi. Neyropedagogika bu jarayonni ilmiy asosda boshqarish, o'quvchilarning neyropsixologik farqlariga mos ta'lim muhitini yaratish, va har bir shaxsning o'ziga xos kognitiv resurslarini to'liq ishga solish uchun yangi ilmiy platforma sifatida qaraladi.

Shu bois, o'qituvchilar uchun neyropedagogik kompetensiyani rivojlantirish - zamonaviy ta'limda individual yondashuvning eng muhim komponentlaridan biri hisoblanadi. Ushbu yondashuv nafaqat o'quvchilarning bilim samaradorligini oshiradi, balki ularning shaxsiy, ijodiy va emotsional rivojlanishini ham qo'llab-quvvatlaydi.

Asosiy qism. Tadqiqot obyekti va predmeti. Tadqiqotning obyekti sifatida oliy ta'lim muassasalarida tahsil olayotgan bo'lajak pedagoglarning individual lateralizatsiya xususiyatlari olindi. Chunki aynan bo'lajak pedagoglar - kelajakda ta'lim jarayonining tashkilotchilari sifatida - neyropedagogik yondashuvni amaliyotga joriy etishning asosiy subyektlari hisoblanadi. Tadqiqot predmeti esa bo'lajak pedagoglarning chap va o'ng miya yarimshar dominantlari bilan bog'liq individual farqlarini aniqlash, ularning o'quv faoliyatiga, didaktik yondashuviga va ijodiy fikrlashiga ta'sirini neyropedagogik jihatdan tahlil qilishdan iboratdir.

Tadqiqotning maqsadi - bo'lajak pedagoglarda individual lateralizatsiya xususiyatlarini aniqlash va bu farqlarni hisobga olgan holda ularning neyropedagogik kompetensiyasini rivojlantirishga oid metodik tavsiyalar ishlab chiqishdir. Ushbu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi:

chap va o'ng yarimshar dominantlari bo'lgan talabalarning neyropsixologik ko'rsatkichlarini aniqlash;

ularning o'quv faoliyati, motivatsiya va kreativ fikrlash darajalarini solishtirish;
neyropedagogik yondashuv asosida individual o'qitish metodikasini taklif etish.

Tadqiqot metodlari. Tadqiqot jarayonida bir nechta neyropsixologik va pedagogik diagnostika vositalaridan foydalanildi.

Birinchidan, bo'lajak pedagoglarning individual miya dominantlari turlarini aniqlash maqsadida "Chap va o'ng yarimshar dominantlari" testi (R. Sperry, 1981; Sh. Xolmatova, 2022 adaptatsiyasi) qo'llanildi. Ushbu test ishtirokchilarning fikrlash yo'nalishi, xotira turlari, nutq faolligi va emotsional reaksiya shakllariga asoslangan holda miya yarimsharlari faolligini aniqlash imkonini beradi.

Ikkinchidan, o'quv motivatsiyasi diagnostikasi (A.A. Rean va V.A. Yakunin, 2001) orqali talabalarning bilim olishga nisbatan ichki va tashqi motivlari baholandi. Bu diagnostika lateralizatsiya va o'quv motivatsiyasi o'rtasidagi bog'liqlikni tahlil qilish uchun muhim bo'ldi.

Uchinchidan, kreativlikni aniqlash testi (E.P. Torrens, 1988) orqali bo'lajak pedagoglarning ijodiy tafakkur darajasi o'lchandi. Testning og'zaki va grafik variantlari qo'llanildi, natijalar esa miya yarimsharlarining faol turlari bilan solishtirildi.

Natijalarni aniqlash va taqqoslashda statistik tahlil usullari (Student t-testi, dispersiya tahlili) hamda sifatli tahlil metodlari (intervyu, kuzatuv, refleksiya yozuvlari)dan foydalanildi.

Tadqiqot natijalari va tahlili. Tadqiqot Namangan davlat universitetining Pedagogika fakultetida tahsil olayotgan 90 nafar bo'lajak o'qituvchi ishtirokida o'tkazildi. Ularning 32 foizi chap yarimshar dominantlari, 46 foizi o'ng yarimshar dominantlari, 22 foizi esa muvozanatli tipga mansub deb topildi. Quyidagi jadvalda asosiy natijalar umumlashtirilgan.

Guruh (bo'lajak pedagoglar)	Chap yarimshar dominanti (%)	O'ng yarimshar dominanti (%)	Muvozanatli tip (%)	O'rtacha o'quv motivatsiyasi (10 balli tizimda)	O'rtacha kreativlik ko'rsatkichi (Torrens testi)
1-bosqich talabalar (n=30)	37	43	20	7.4	62

2-bosqich talabalar (n=30)	34	46	20	7.9	68
3-bosqich talabalar (n=30)	26	49	25	8.4	74

Natijalar tahlili shuni ko'rsatdiki, o'ng yarimshar faolligi ustun bo'lgan bo'lajak pedagoglarda ijodiy tafakkur, intuitiv qaror qabul qilish va obrazli nutq shakllari ancha rivojlangan. Ular dars jarayonida tasviriy misollar, metaforalar, vizual kodlar orqali ma'lumotni tezroq qabul qilgan. Shu bilan birga, bunday talabalarda emotsional sezgirlik yuqori bo'lib, ular guruhda ishlash, rolly o'yinlar va muammoli vaziyatlar tahliliga ko'proq qiziqish bildirgan.

Chap yarimshar dominanti bo'lgan talabalar esa mantiqiy tahlil, ketma-ket fikrlash, grammatik strukturani aniqlash kabi faoliyatlarda yuqori natijalarga ega bo'lgan. Ularning darsga yondashuvi tartibli, rejalashtirilgan va analitik xarakterda bo'lgan. Ammo ular ko'pincha ijodiy yondashuv talab qilinadigan topshiriqlarda o'z fikrini erkin ifodalashda biroz qiyinchilikka duch kelganlar.

Muvozanatli tipdagi talabalar ikki yarimsharning nisbatan teng faoliyati tufayli ham analitik, ham ijodiy faoliyatda o'rtacha, ammo barqaror natijalarga ega bo'lganlar. Bunday talabalar o'quv jarayonida ko'pkanalli (multimodal) metodik yondashuvlardan samarali foydalangan.

Statistik tahlil natijalari lateralizatsiya ko'rsatkichlari bilan o'quv motivatsiyasi ($r = 0.64$, $p < 0.01$) va kreativlik ($r = 0.71$, $p < 0.01$) o'rtasida sezilarli ijobiy korrelyatsiya mavjudligini ko'rsatdi. Bu esa lateralizatsiya xususiyatlarini aniqlash va ularni ta'lim jarayonida hisobga olish bo'lajak pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini optimallashtirish uchun muhim ekanligini isbotlaydi.

Neyropedagogik tahlil va metodik tavsiyalar. Olingan natijalar asosida bo'lajak pedagoglarni tayyorlash jarayonida quyidagi neyropedagogik tamoyillarni tatbiq etish maqsadga muvofiq deb topildi:

Lateral differensial yondashuv - dars jarayonida o'quvchilarning chap yoki o'ng yarimshar faolligini hisobga olgan holda o'quv uslublarini tanlash. Masalan, chap yarimshar dominanti talabalar uchun mantiqiy tahlil, algoritmik topshiriqlar; o'ng yarimshar dominanti talabalar uchun vizual, musiqiy va ijodiy faoliyatlar.

Multimodal o'qitish - o'quv materialini bir vaqtning o'zida eshitish, ko'rish va harakat kanallari orqali qabul qilishga asoslangan. Bu ikki yarimshar o'rtasidagi neyron aloqalarni mustahkamlaydi.

Neyromashqlar va miya gimnastikasi - P. Dennison va C. Jensen metodikalari asosida yaratilgan "Brain Gym" mashqlari bo'lajak pedagoglarning e'tiborini faollashtiradi va yarimsharlararo muvozanatni tiklaydi.

Metakognitiv refleksiya - talabalar o'z fikrlash uslublarini anglab, o'qish strategiyalarini shunga mos holda tanlashni o'rganadilar.

Bu tavsiyalar bo'lajak pedagoglarda o'zining neyropsixologik xususiyatlarini anglash, o'quvchilarning individual farqlarini tahlil qilish va ta'lim jarayonini neyropedagogik asosda loyihalash ko'nikmalarini shakllantiradi.

Xulosa. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, ta'lim jarayonida individual lateralizatsiyani hisobga olish o'quv faoliyatining sifat ko'rsatkichlarini oshirishda muhim neyropedagogik omil hisoblanadi. Ayniqsa, bo'lajak pedagoglarning shaxsiy neyropsixologik xususiyatlarini aniqlash va ularni o'qitish jarayoniga integratsiya qilish ta'limni shaxsga yo'naltirilgan tizim sifatida tashkil etish imkonini beradi.

Bo'lajak pedagoglarning o'ng yoki chap yarimshar dominant bo'lishi ularning o'quv faoliyati, fikrlash uslubi, idrok, xotira turlari, ijodkorlik darajasi va kommunikativ kompetensiyalariga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Tadqiqot davomida aniqlanishicha, o'ng yarimshar faolligi ustun bo'lgan talabalar ko'proq obrazli, intuitiv, emotsional va ijodiy tafakkurga ega bo'lib, bunday shaxslar ta'lim jarayonida vizual, musiqiy va amaliy faoliyatlarga yuqori darajada qiziqish bildirganlar. Chap yarimshar dominant talabalar esa mantiqiy, tahliliy va grammatik jihatdan aniq fikrlashni afzal ko'rganlar, bu esa ularning tahliliy vazifalarni hal etishdagi muvaffaqiyatini ta'minlagan.

Tadqiqot shuningdek shuni ko'rsatdiki, miya yarimsharlarining faol muvozanati - ya'ni o'ng va chap yarimsharlar integratsiyasi - o'qituvchilik faoliyatida eng optimal neyropsixologik holatdir. Bunday bo'lajak pedagoglar o'z faoliyatida analitik va ijodiy fikrlashni uyg'unlashtira oladi, o'quvchilarning turli tipdagi o'rganish uslublariga moslashuvchan yondasha oladi. Bu esa ularni shaxsga yo'naltirilgan, neyropedagogik kompetensiyasi rivojlangan o'qituvchi sifatida shakllantiradi.

Olingan natijalarga asoslanib, neyropedagogika yondashuvini bo'lajak pedagoglarni tayyorlash tizimiga joriy etish quyidagi ilmiy va amaliy xulosalarga olib keldi:

Lateralizatsiyani aniqlash diagnostikasi bo'lajak pedagoglar uchun kasbiy refleksiya vositasi sifatida ahamiyatlidir. Har bir talaba o'zining fikrlash uslubi va neyropsixologik tipini bilishi zarur, bu o'z-o'zini boshqarish va o'qish strategiyasini ongli tanlashga yordam beradi.

Neyropedagogik kompetensiyani rivojlantirish - zamonaviy o'qituvchi tayyorlash tizimining ajralmas komponentidir. Bu kompetensiya o'qituvchiga o'quvchilarning miya faoliyatidagi individual farqlarni inobatga olgan holda ta'limni tashkil etish imkonini beradi.

Miya yarimsharlari integratsiyasiga asoslangan metodlar (vizual, kinestetik, verbal va musiqiy elementlarni uyg'unlashtirgan darslar) o'quvchilarda ham, o'qituvchi-talabalarda ham tafakkurning moslashuvchanligini oshiradi, stress darajasini kamaytiradi va o'zlashtirishni kuchaytiradi.

Neyropedagogik tahlil asosida ishlab chiqilgan mashg'ulotlar bo'lajak pedagoglarda innovatsion fikrlash, empatiya, emotsional intellekt va kommunikativ madaniyatni shakllantirishda samarali vosita sifatida namoyon bo'ladi.

O'qituvchining neyropedagogik roli - bu shunchaki bilim beruvchi emas, balki o'quvchilarning neyropsixologik imkoniyatlarini rivojlantiruvchi fasilitator sifatida faoliyat yuritishdir.

Demak, neyropedagogika konsepsiyasi asosida tashkil etilgan ta'lim modeli o'qituvchilik kasbining yangi bosqichini ifodalaydi. U o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida neyropsixologik uyg'unlikni ta'minlab, bilim olish jarayonini shaxsga xos kognitiv imkoniyatlar bilan muvofiqlashtiradi. Bo'lajak pedagoglarning individual lateralizatsiyasini aniqlash, ularga mos o'qitish strategiyalarini tanlash va o'z faoliyatida neyropedagogik yondashuvni qo'llay bilish - zamonaviy pedagogik ta'limning eng muhim vazifasidir.

Shunday qilib, neyropedagogika yondashuvi ta'limni biologik, psixologik va pedagogik asoslarda integratsiyalash imkonini beruvchi fanlararo paradigma sifatida qaraladi. Bu yondashuvni amaliyotga tatbiq etish natijasida shaxsning intellektual, emotsional va ijodiy rivojlanishida yuqori darajadagi uyg'unlikka erishish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Luria, A. R. (1973). The Working Brain: An Introduction to Neuropsychology. Moscow: Nauka.

2. Sperry, R. W. (1981). Cerebral Specialization and Human Behavior. American Psychologist.

3. Gardner, H. (2011). Frames of Mind: The Theory of Multiple Intelligences. Basic Books.
4. Jalolov, M. (2018). Neyropedagogika asoslari. Toshkent: Fan.
5. Qodirova, N. (2021). "O'quvchilarda lateral tafakkurni rivojlantirish metodlari." Pedagogik izlanishlar jurnali, №3.
6. Xolmatova, Sh. (2022). "Chap va o'ng yarimshar dominanti o'quvchilarda o'qitishning neyropedagogik jihatlari." Ta'lim va taraqqiyot, №4.
7. Rean, A. A., & Yakunin, V. A. (2001). Psixologiya obucheniya. Sankt-Peterburg: Piter.
8. Torrance, E. P. (1988). The Nature of Creativity. Cambridge University Press.

Raxmonova Gullola Shavkatovna,
Buxoro davlat pedagogika instituti "Umumiy pedagogika"
kafedrası katta o'qituvchisi

JAMIYAT BARQARORLIGIDA MA'NAVIY-AXLOQIY TARBIYANING ROLI

Annotatsiya. Ushbu maqola ma'naviy-axloqiy tarbiya jamiyatning barqarorligini ta'minlashi, uning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalarining uyg'un rivojlanishi barqarorlikning eng muhim poydevorlaridan biri ekanligi, jamiyat a'zolarining ma'naviy-axloqiy tarbiya yosh avlodni nafaqat bilimli, odobli, halol va mas'uliyatli shaxs sifatida shakllantirishga xizmat qilishi, ma'naviy-axloqiy tarbiyaning o'rni beqiyosligi, ajdodlarning ma'naviy qadriyatlarini hurmat qilishga qaratilgan.

Kalit so'zlar: ma'naviyat, axloq, jamiyat, barqaror, fazilat, an'ana, tarbiya, tamoyil, ma'naviy-axloqiy tarbiya, shaxs, qadriyat.

Аннотация. В настоящей статье отмечается, что духовно-нравственное воспитание обеспечивает устойчивость общества, гармоничное развитие его социальной, экономической и культурной сфер является одной из важнейших основ устойчивости, что духовно-нравственное воспитание членов Общества служит не только формированию подрастающего поколения как образованного, порядочного, честного и ответственного человека, что Роль духовно-нравственного воспитания неоценима, что воспитание в духе уважения к духовным ценностям направлено.

Ключевые слова: духовность, мораль, общество, устойчивость, добродетель, традиция, воспитание, принцип, духовно-нравственное воспитание, личность, ценность.

Summary. This article notes that spiritual and moral education ensures the stability of society, the harmonious development of its social, economic and cultural spheres is one of the most important foundations of sustainability, that the spiritual and moral education of members of Society serves not only the formation of the younger generation as an educated, decent, honest and responsible person, that the role of spiritual and moral education is invaluable. that education in the spirit of respect for spiritual values is directed.

Key words: spirituality, morality, society, sustainability, virtue, tradition, upbringing, principle, spiritual and moral education, personality, value.

Kirish. Mamlakatning ta'lim tizimi, ya'ni maktab, oliy ta'lim muassasalari nafaqat ilmiy jihatdan intellektual rivojlangan, jismonan sog'lom, balki ma'naviy pok, axloqan tarbiyalangan bitiruvchilarni yetishtirib chiqarishi davr talabidir.

Mamlakatimizda axloqiy tarbiya mazmuni professor Malla Ochilov tomonidan ilmiy jihatdan asoslab berilgan. Uning yaxshilik qilish, sabr-qanoatli bo'lish, rostgo'ylik, adolatlilik, mehr-oqibat, saxiylik, poklik, kabi insoniy-axloqiy fazilatlar to'g'risidagi qarashlari yoshlar tarbiyasida ahamiyatlidir. O'quvchilarning axloqiy madaniyatini shakllantirishda o'tmish axloqiy merosini, ayniqsa ulug' mutafakkirlarning fikrlarini o'rganish muhim ahamiyatga ega. Chunki ularning ilm-ma'rifat, ta'lim-tarbiya sohasidagi fikrlari, axloqiy qarashlari bugungi taraqqiyot uchun ham o'z ahamiyatini yo'qotgani yo'q. Ularning hayot yo'li, axloq haqidagi fikrlari har bir o'quvchini axloqiy madaniyatini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Sharq allomalarining axloqiy qarashlari o'quvchilar qalbida insoniylikni shakllanishiga yordam beradi. Sharq mutafakkirlari Muhammad al- Xorazmiy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Abu Rayhon Beruniy, Ahmad al- Farg'oniy, Imom Ismoil al-Buxoriy, Ahmad Yassaviy, Bahovuddin Nahshband, Amir Temur, Muhammad Tarag'ay Ulug'bek, Abdurahmon Jomiy, Sa'diy Sheroziy, Alisher Navoiy Zahiriddin Muhammad Bobur va boshqalarning axloq haqidagi qarashlari bugungi kunda ham o'z ifodasini topgan.

Tahlil va natijalar : Butun dunyoda, jamiyatda axloqiy tarbiyaning ahamiyati ortib bora-yotganini, lekin shu bilan birga ommaviy axborot vositalari, keng jamoatchilik, turli soha mutaxassislari hayotning turli sohalarida axloqiy normalarni pasayishi kuzatilayotganligi haqida fikr bildirilayotganini kuzatishimiz mumkin. Nima uchun aynan yoshlar, bolalar orasida axloqiy normalarni buzilish holatlari kuzatilmoqda? Ushbu savolning javobi axloqiy tarbiyaning asosini tashkil etadi.

Axloqning vujudga kelishi va mohiyati, odamlarni axloqiy ongi va xulqi to'g'risidagi muammolarni etika fani o'rganadi.

Axloq ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, ijtimoiy munosabatlar va shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan, rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor qoidalari, mezonlarining majmui sanaladi.

Axloq tarixiy, o'zgaruvchan xarakterga ega bo'lib, axloqiy qoidalar odamlar hayotining ijtimoiy sharoitlarida aniqlanadi va jamiyatning turli qatlamlarida turlicha bo'ladi.

Axloqiy me'yor jamiyat tomonidan tan olingan bo'lib, uning a'zolari tomonidan bajarilishi majburiy-ixtiyoriy bo'lgan qoida hisoblanadi.

Axloqiy odat - axloqiy xatti-harakatlarning mukammallashtirishga bo'lgan ehtiyoj bo'lib, u o'quvchilarda qulay vaziyatlarda ijobiy mazmunga ega xatti-harakatlarning izchil, doimiy, tizimli takrorlanishi hisobiga hosil bo'ladi.

Axloqiy ong - ijtimoiy ong shakllaridan biri bo'lib, jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan xulq-atvor qoidalari, mezonlari, milliy istiqloq g'oyasining o'quvchilar ongida aks etishi.

Axloqiy xulq motivlari va nazorat joyiga ko'ra, axloqiy rivojlanish darajasi amerika olimi Ya.Kolbergning ta'kidlashicha, uchta guruhga bo'linadi.

1. Axloqgacha (bola axloq talablarini jazodan, ya'ni tashqi nazoratdan qo'rqib bajaradi).
2. Konvensional (axloq talablariga yaxshi yashash uchun amal qiladi).
3. Avtonom (hayot qoidasiga aylanib bo'lgan, o'z ixtiyori bo'yicha amal qiladi).

Axloqiy tarbiya bu tarbiyalanuvchilarda axloqiy bilimlar, axloqiy his-tuyg'u, axloqiy xulqni shakllantirish bilan bog'liq pedagogik faoliyatdir. Axloqiy tarbiyaning ijtimoiy aspekti bu jamiyatda qabul qilingan axloq me'yorlari va prinsiplaridir.

Axloqiy tarbiya o'quvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarni singdirish jarayoni.

Axloqiy tarbiyani maqsadi o'quvchilarni ijtimoiy-axloqiy me'yorlar mazmunidan xabardor etish, ularga axloqiy me'yorlarning ijtimoiy ahamiyatini tushuntirish, ularda ijtimoiy-axloqiy me'yorlarga nisbatan hurmat hissini qaror toptirish asosida axloqiy ong va madaniyatni shakllantirish hisoblanadi.

Axloqiy tarbiyani vazifalari:

1. O'quvchilarni odob-axloq qoidalari va ijtimoiy axloq me'yorlari bilan tanishtirish.
2. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy ongni shakllantirish.
3. O'quvchilarning ma'naviy-axloqiy his-tuyg'ularini tarbiyalash va rivojlantirish.
4. O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy sifat (ota-onani, kattalarni hurmat qilish, kichiklarga izzat ko'rsatish, mehnatsevarlik, bilim olishga intilish, kamtarlik, halollik, rostgo'ylik, olijanoblik, muruvvatlilik, rahmdillik, moddiy va ma'naviy ne'matlarni asrash, kelajakka ishonch bilan qarash va h.o.)larni tarbiyalash.
5. O'quvchilarda axloqiy xulq-atvor ko'nikma, malaka va odatlarini tarkib toptirish.

Hozirda zamonaviy dunyo insoniylik prinsiplariga asoslangan, axloq normalariga va insoniylik axloqiga tayangan qadriyatlarga muhtojlik sezmoqda. Ularga quyidagilarni kiritishimiz mumkin:

Insoniylik insonni axloqiy fazilati hisoblanib, insonni insonga hurmatini, insonni oliy qadriyat sifatida qarashni, uni tushunishni, unga yordam berishni ifodalaydi.

Insonga, uning qarashlari, qadriyatlariga ishonish, ushbu ideallarga xizmat qilish.

O'z mas'uliyatini bajarishda erkinlik, maqsadga erishishni bilish, o'z o'ziga talabchan bo'lish va jamiyat talablarini bajarish hamda intizomli bo'lish.

O'z xatti-harakati uchun javob berish, o'z xatolarini tan olish va tuzatish.

Yer yuzidagi barcha jonzotlarga, tabiatga nisbatan hurmatda bo'lish.

Halollik, adolatlilik, prinsipiiallik, o'ziga va boshqalarga nisbatan talabchan hamda sabrli bo'la olish.

Yuqoridagilar O'zbekiston xalqini axloq kodeksi emas, balki oiladagi, maktabdagi, jamiyatdagi tarbiyaviy ishlarni tashkil etish uchun asos bo'la oladigan axloqiy normalardir.

Axloqiy tarbiyani tashkil etishning asosiy shakli bu umumta'lim maktablarimizda adabiyot, tarix, jamiyatshunoslik darslaridir. Bundan tashqari, sinfdan va maktabdan tashqari axloqiy mavzularda tashkil etilgan tadbirlar,

uchrashuvlar ham o'quvchilarda axloqiy sifat va fazilatlarni shakllantirilishida muhim o'rin tutadi. Shaxsning tabiiy va ijtimoiy borliqqa, o'ziga hamda atrofdagilarga ijobiy munosabatini, shaxslararo munosabatda axloqiy me'yorlarga qat'iy amal qilishini ifodalovchi sifatlar ma'naviy-axloqiy sifatlar deb yuritiladi.

Shaxsning axloqiy sifatlariga xushmuomalalik, axloqlilik, mehnatsevarlik, kamtarlik, mehribonlik, rahmdillik, saxovatlilik, oqko'ngillilik, bag'rikenglik, vatanparvarlik, baynalmilallik, sabrlilik, bilimlilik, e'tiqodlilik, adolatparvarlik, haqiqatgo'ylik, o'zgalarni tushuna olish, muhtojlarga yordam ko'rastish kattalarni hurmat qilish, kichiklarga izzat ko'rsatish, intizomlilik v.b.

Maktabda, oilada axloqiy tarbiyani to'g'ri yo'lga qo'yilgandagina shaxsga xos quyidagi salbiy axloqsizlik, odobsizlik, manmanlik, kibrilik, dangasalik, maqtancholik, ko'ngli qoralik, xasislik, vatanfurushlik, sabrsizlik, bilimsizlik, e'tiqodsizlik, adolatsizlik, yolg'onchilik, qahri qattiqlik, berahmlik, kattalarni hurmat qilmaslik, kichiklarga izzat ko'rsatmaslik, intizomsizlik kabi axloqiy sifatlarni shakllanishining oldini olinishiga erishiladi.

Axloqiy tarbiya umuminsoniy tarbiyaning muhim tarkibiy qismi sanaladi. Axloqiy tarbiya o'quvchilar ongi, hayoti, turmush tarziga muayyan jamiyat tomonidan tan olingan va rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot va xulq-atvor qoidalari, mezonlarni singdirish jarayoni.

Ushbu tarbiya asosini ijtimoiy axloqiy me'yorlar hamda shaxsni ulardan xabardor etish tashkil qiladi. Axloqiy me'yor jamiyat tomonidan tan olingan bo'lib, unda yashovchi kishilar tomonidan bajarilishi majburiy-ixtiyoriy bo'lgan qoida hisoblanadi

Axloq axloqiy tarbiyaning asosiy kategoriyasi sanaladi. Axloq (lot. «moralis» - xulq-atvor) ijtimoiy ong shakllaridan biri hisoblanib, ijtimoiy munosabatlar va shaxs xatti-harakatini tartibga soluvchi, muayyan jamiyat tomonidan tan olingan, rioya qilinishi zarur bo'lgan tartib, odob, o'zaro munosabat, muloqot, xulq-atvor qoidalari, mezonlarining majmui sifatida aks etadi

Qur'oni karim va Hadisi shariflardagi axloqqa oid ibratli maslahatlar, hikoyatlar asrlar davomida tarkib topgan milliy urf-odatlar, an'ana va qadriyatlar mazmunida o'z ifodasiga ega bo'lgan. Rahbarimiz ta'kidlaganlaridek : «Bizni hamisha o'ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so'z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog'liq. Bugun zamon shiddat bilan o'zgaryapti. Bu o'zgarishlarni hammadan ham ko'proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o'z davrining talablari bilan uyg'un bo'lsin. Lekin ayni paytda o'zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug' zotlarning avlodimiz, degan da'vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o'zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan».

Imom Ismoil al-Buxoriy «Axloqning yaxshi bo'lishi, taomning pokizaligi, rostlik va omonatga xiyonat qilmaslik - mana shu to'rt xislatni Alloh taolo senga bergan bo'lsa, dunyoviy ishlardan chetda qolgan bo'lsang ham, zarari yo'qdir», degan edi.

Demak, axloqiy tarbiya barkamol inson tarbiyasida yetakchi bo'g'in, insoniy sifatlarni yaratuvchi, shakllantiruvchi, mukammalikka erishtiruvchi vosita hisoblanadi. Abdulla Avloniy ta'kidlaganidek, axloqiy tarbiya insonlarni yaxshilik- ka chaqiruvchi, yomonlikdan qaytaruvchi bir omildir. Yaxshi xulqlarning yax- shiligi, yomon xulqlarning yomonligini dadil va misollar bilan bayon qiladurg'on kitobdir.

Axloq kishining xulq-atvori, e'tiqod-imoni, yurish-turishi, fikr-mulohazalari, mushohada va muloqotida namoyon bo'ladi. Axloqli inson o'zini qattiq hurmat qiladi, intizomli bo'ladi. Suhbatdoshning ko'ngliga qarab gapiradi, kishi dilini og'ritmaydi, muloqot odobiga rioya qiladi.

Xulosa: Jamiyat barqarorligining asosi - bu uning a'zolarining ma'naviy-axloqiy tarbiyasi. Ma'naviy qadriyatlar va axloqiy me'yorlar jamiyatda tartib-intizomni ta'minlab, ijtimoiy barqarorlikni mustahkamlaydi. Shu bois, ma'naviy-axloqiy tarbiyani kuchaytirish, uni har bir inson hayotida markaziy o'rin sifatida rivojlantirish zarur. Kelajakda kuchli va barqaror jamiyat yaratishda aynan shu tarbiya asosiy omil bo'ladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Рахмонова Г. III. Технологии Развития Духовно-Нравственной Компетентности Студентов //Miasto Przyszłości. – 2024. – Т. 45. – С. 306-309.
2. Sh R. G. The role of spiritual and moral education in the spiritual formation of students. – 2021.
3. Shavkatovna R. G., Bobirovna A. V. UMUMINSONIY AXLOQIY MADANIYATNI SHAKLLANTIRISHDA VA RIVOJLANTIRISHDA OILAVIY TARBIYANING O' RNI //Scientific Impulse. – 2022. – Т. 1. – №. 4. – С. 1450-1454.
4. Raxmonova G. S., Abdunabiyeva F. N. МАКТАБГАЧА ТА'ЛИМ ТАШКИЛОТИ ВА ОИЛА HAMKORLIGI //Educational Research in Universal Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 2. – С. 729-734.
5. Рахмонова Г. III. СОДЕРЖАНИЕ И ХАРАКТЕР ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЙ ВОСПИТАТЕЛЬНОЙ РАБОТЫ В ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ //Proceedings of International Conference on Scientific Research in Natural and Social Sciences. – 2024. – Т. 3. – №. 6. – С. 5-8.
6. Shavkatovna R. G. OILADA BOLALARNI AXLOQIY TARBIYALASH SHAKLLARI //Proceedings of International Educators Conference. – 2024. – Т. 3. – №. 5. – С. 53-56.
7. Valerievna I. G., Shavkatovna R. G. The Content and Characteristics of Spiritual and Moral Education Works in Higher Education Institutions //Excellencia: International Multi-disciplinary Journal of Education (2994-9521). – 2024. – Т. 2. – №. 5. – С. 340-342.
8. Рахмонова Г. III. ДУХОВНО-НРАВСТВЕННОЕ ВОСПИТАНИЕ ОСНОВА БУДУЩЕГО //Educational Research in Universal Sciences. – 2023. – Т. 2. – №. 12. – С. 276-278.

Saidnazarov Ulug'bek Ahmedjanovich,

Ma'mun universiteti Yoshlar masalalari, ma'naviy va ma'rifat ishlari bo'yicha dekan
o'rinbosari

Falsafa fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

E-mail: saidnazarovulugbek340@gmail.com

OLIIY PEDAGOGIK TA'LIMDA SPORT FAOLIYATINI TASHKIL ETISHNING PEDAGOGIK IMKONIYATLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada oliy pedagogik ta'lim muassasalarida sport faoliyatini tizimli tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotning maqsadi – bo'lajak o'qituvchilarda sog'lom turmush tarzi madaniyati, jismoniy tayyorgarlik, ijtimoiy-emosional ko'nikmalar va rahbarlik kompetensiyalarini rivojlantirishda sport faoliyatining ta'limiy, tarbiyaviy va ijtimoiylashtiruvchi salohiyatini aniqlash hamda didaktik model taklif qilishdir. Shuningdek, maqola oliy ta'lim muassasalari uchun o'quv-tarbiya jarayoniga tatbiq etiladigan tashkiliy-metodik yo'l xaritasini taqdim etadi.

Kalit so'zlar: sport faoliyati, kompetensiyaga yo'naltirilgan yondashuv, motivatsiya, formatif baholash, inkluziv ta'lim, gamifikatsiya, raqamli monitoring.

Аннотация. В данной статье анализируются педагогические возможности системной организации спортивной деятельности в высших педагогических учебных заведениях. Цель исследования заключается в выявлении образовательного, воспитательного и социализирующего потенциала спортивной деятельности в формировании у будущих учителей культуры здорового образа жизни, физической подготовленности, социально-эмоциональных навыков и лидерских компетенций, а также в разработке дидактической модели её реализации. Кроме того, статья представляет организационно-методическую «дорожную карту» для внедрения спортивной деятельности в учебно-воспитательный процесс высших образовательных учреждений.

Ключевые слова: спортивная деятельность, компетентностный подход, мотивация, формативное оценивание, инклюзивное образование, геймификация, цифровой мониторинг.

Abstract. This article analyzes the pedagogical potential of systematically organizing sports activities in higher pedagogical education institutions. The aim of the study is to identify the educational, developmental, and socializing potential of sports activities in fostering a healthy lifestyle culture, physical fitness, socio-emotional skills, and leadership competencies among future teachers, as well as to propose a didactic model for their implementation. In addition, the article provides an organizational and methodological roadmap for integrating sports activities into the educational and upbringing process of higher education institutions.

Key words: sports activity, competency-based approach, motivation, formative assessment, inclusive education, gamification, digital monitoring.

Kirish.

Oliy pedagogik ta'lim bugun faqat bilimlar to'plamini yetkazish maydoni emas - u kelajak avlodni tarbiyalaydigan shaxslar shaxsini shakllantirish ustaxonasidir. Bu ustaxonada nazariya bilan amaliyot, intellekt bilan iroda, texnologiya bilan qadriyatlar uchrashadi. Shunday uchrashuvlardan biri - sport faoliyati. Ko'pincha sportni jismoniy mashq, reyting va rekordlar bilan bog'laymiz. Ammo bo'lajak o'qituvchining ko'zidan qaranganda, sport - bu o'zini boshqarish, muloqot, liderlik, ijtimoiy mas'uliyat va motivatsiya kabi pedagogik fazilatlarini "jonli" tarzda o'rgatadigan, sinf devorlaridan kengroq tarbiyaviy makondir.

Ta'lim islohotlari tezlashgan, raqamli vositalar ta'limga kirib kelgan bir davrda, inson omili - xarakter, iroda, ruhiy barqarorlik - tobora ko'proq e'tibor talab qiladi. Bo'lajak o'qituvchilar ertangi kunda nafaqat dars mazmunini, balki sinfdagi iqlimni, o'quvchilarning o'z-o'zini anglashi va jamoa bo'lib ishlash madaniyatini ham boshqaradi. Sport aynan mana shu ko'nikmalarni tabiiy sharoitda, real vaqt rejimida, xatolar va yutuqlar orqali o'rgatadi: jamoa o'yinida sherigini eshitish, musobaqa bosimida hissiyotini boshqarish, mag'lubiyatdan so'ng tiklanish, g'alabada kamtarlik saqlash - bularning barchasi keyinchalik sinfda pedagogik mahorat sifatida namoyon bo'ladi.

Oliy pedagogik ta'limdagi sport faoliyatining yana bir ahamiyati - uning integrativ tabiatidir. U nafaqat "jismoniy tarbiya" mashg'ulotlarida, balki talabalarning loyiha ishlarida, ijtimoiy tashabbuslarida, sog'lom turmush tarzini targ'ib qiluvchi klub va to'garaklarda, hatto fanlararo o'quv dizaynida ham o'z o'rnini topa oladi. Raqamli kuzatuv ilovalari esa mashg'ulotlarni shaxsiylashtirish, o'z-o'zini baholash va o'quv tahliliga asoslangan qayta aloqa berish imkonini kengaytiradi.

Biroq bu salohiyat o'z-o'zidan yuzaga chiqmaydi. Sport faoliyatini ta'limiy natijalarga "aylantirish" uchun maqsadli dizayn va didaktik ko'priklar zarur: darsdan tashqari musobaqani refleksiya bilan bog'lash, mashg'ulot maqsadlarini kompetensiyaviy ko'rsatkichlarga oshirish, inkluziv ishtirokni ta'minlash, baholash mezonlarini aniq belgilash, sog'liqni saqlovchi muhitni yaratish. Aks holda, sport faqat jismoniy mashq darajasida qolib ketadi va pedagogik imkoniyatlarning katta qismi ishga solinmaydi. Shu nuqtai nazardan, ushbu maqola oliy pedagogik ta'limda sport faoliyatini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlarini ochib berishni maqsad qiladi. Biz sportni ta'limiy, tarbiyaviy va ijtimoiylashtiruvchi platforma sifatida ko'rib, u orqali bo'lajak o'qituvchilarda motivatsiya, o'zini o'zi boshqarish, hamkorlik va liderlik kabi tayanch kompetensiyalarni rivojlantirish mexanizmlarini yoritamiz. Taklif etiladigan didaktik model o'quv rejadagi mashg'ulotlar, to'garak va loyihalar, formatif baholash, raqamli monitoring hamda inkluziv moslashtirishlar o'rtasida uzviy bog'lanish yaratishga qaratilgan. Natijada sport faoliyati oddiy mashg'ulot emas, balki shaxs kamoloti va professional tayyorgarlikni birlashtiruvchi integrativ jarayonga aylanadi.

Sport - bu kelajak o'qituvchisining sinfdagi har bir qarori, har bir muloqoti va har bir qadriyat tanlovida yashirin "ustoz". Uni to'g'ri tashkil etish, to'g'ri baholash va to'g'ri refleksiya bilan boyitish esa oliy pedagogik ta'limning zamonaviy vazifasidir. Shu asosda maqola keyingi bo'limlarda konseptual asoslar, metodik yechimlar va amaliy yo'l-yo'riqlarni bosqichma-bosqich ochib beradi.

Adabiyotlar tahlili. So'nggi o'n yilliklarda ta'limda jismoniy tarbiya va sportni "sifatli jismoniy tarbiya" (Quality Physical Education) sifatida qayta talqin qilish tendensiyasi kuchaydi [1]. QPE talabaning faqat jismoniy emas, balki ijtimoiy-emotsional ko'nikmalarini ham rivojlantirishga yo'naltiriladi, bu esa pedagogik ta'lim kontekstida bo'lajak o'qituvchining shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini qo'llab-quvvatlaydi. UNESCOning QPE bo'yicha siyosat yo'riqnomalari "resurslar, baholash va inklyuziya" bloklarini tizimli rejalashtirish zarurligini urg'ulaydi, QPE'ni butun ta'lim dasturiga integratsiya qilishni tavsiya etadi [1]. Bu yondashuv sog'lom turmush tarzi madaniyatini, ijtimoiy mas'uliyatni va rezilyentlikni kuchaytirishga xizmat qiladi.

Sog'liqni saqlash tashkilotlari esa "Sog'lomlashtiruvchi maktab" konsepsiyasi [2] orqali ta'lim muassasalarini jismoniy faollik, ovqatlanish va psixososial farovonlikni qo'llab-quvvatlaydigan muhit sifatida ko'radi. HPS yondashuvi jismoniy faollikni dars va darsdan tashqari faoliyatga tizimli singdirish, hamjamiyat ishtirokini kuchaytirish orqali barqaror odatlar hosil qilishga qaratilgan; tizim darajasidagi bunday choralar o'smirlar xulq-atvoriga ijobiy ta'sir ko'rsatishi bo'yicha dalillar to'plangan.

Jismoniy tarbiya didaktikasida ikki ta'sirchan model ko'p tilga olinadi. Birinchisi, Sport Education Model [3] mavsum, doimiy jamoalar, o'yinli rollar (murabbiy, hakam, statistik)

orqali “autentik sport tajribasi” yaratadi. SEM talabalarda ijtimoiy rollar taqsimoti, liderlik, o'zini boshqarish va hamkorlikni rivojlantiradi; shu bois pedagogik ta'limda bo'lajak o'qituvchilar uchun ayniqsa mos keladi. Tadqiqot va metodik sharhlarda SEM formatif baholash (rubrikalar, portfellar) hamda talaba-agentlikni qo'llab-quvvatlashi alohida qayd etiladi.

Sport faoliyati ta'limiy natijaga aylanishi uchun motivatsiya mexanizmlarini didaktik jihatdan “faollashtirish” muhim. O'zini belgilash nazariyasi (Self-Determination Theory, SDT) uchta bazaviy psixologik ehtiyoj – avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlik – qondirilganda ichki motivatsiya va qat'iyat oshishini ko'rsatadi. Jismoniy tarbiya bo'yicha so'nggi meta/tezisiy sharhlar SDT tamoyillari qo'llanganda o'quvchilarning ishtiroki va o'zini samarali his etishi ortishini ta'kidlaydi; aksincha, aloqadorlik past bo'lsa, motivatsion pasayish kuzatiladi [4].

Adabiyotlarda formatif baholash sportdagi o'rganish siklini “ko'rinadigan” qiladi: rol va vazifalar bo'yicha rubrikalar, jamoaviy hamda individual portfellarining qo'llanishi, tengdosh bahosi va o'zini baholash amaliyoti o'quvchi-agentlikni oshiradi. SEM bo'yicha metodik ishlanmalar aynan baholashni o'quv jarayoniga “yopishtirish”ni tavsiya etadi. Raqamli kuzatuv (masalan, oddiy trakerlar, o'z faoliyati jurnallari) esa o'quv tahliliga daliliy asos beradi hamda refleksiyaning yo'lga qo'yadi – bu, o'z navbatida, bo'lajak o'qituvchining sinf amaliyotiga transfer qilinadigan ko'nikma hisoblanadi.

Global tadqiqotlar jismoniy faollikka kirishdagi ijtimoiy-madaniy to'siqlar (masalan, kiyim-kechak/forma talablari) qizlar faoliyatiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkinligini ko'rsatadi. Bu natijalar sportni tashkil etishda moslashtirilgan forma, xavfsiz va qulay muhit, ijtimoiy qo'llab-quvvatlash choralari ko'zlash zarurligini bildiradi. Oliy pedagogik ta'limda bunday dalillarni didaktik dizaynga og'irlik berib singdirish – kelajakda o'qituvchi tomonidan gender sezgir yondashuvni ta'minlashga zamin yaratadi. Bunday tajribalardan oliy ta'lim ham o'rnak olishi, talabalarning xizmat-o'rganish loyihalarini sport orqali hamjamiyatga kengaytirishi mumkin. Shu bilan birga, ayrim davlatlarda so'nggi yillarda jismoniy tarbiyani “asosiy fan” maqomiga yaqinlashtirish yoki o'qituvchining mehnat sharoitlarini kuchaytirish bo'yicha siyosiy qarorlar qabul qilinmoqda – bu ta'lim siyosati va kadrlar tayyorlash rejalari o'rtasidagi muvofiqlashtirish zarurligini ko'rsatadi.

Muhokama. Sport faoliyatini oliy pedagogik ta'limga integratsiya qilish g'oyasi intuitiv ravishda jozibador: u hayotiy motivatsiya, jamoaviylik va mas'uliyatni “laboratoriya sharoitlarisiz” o'rgatadi. Biroq amaliyotda bu g'oya ikki kuchli tortishuv maydoni orasida qoladi: bir tomonda sportning musobaqaviy, natijaga yo'naltirilgan tabiati; ikkinchi tomonda esa ta'limning insonparvar, jarayonga yo'naltirilgan maqsadlari. Agar natija mezoniga haddan ortiq bog'lanib qolsak, pedagogik qiymat “ball” va “rekord” sohasida qoladi; aksincha, jarayonni mutlaq ideallashtirsak, sportning tabiiy raqobat, intizom va maqsad qo'yish kabi tarbiyaviy kuchi sustlashadi.

Birinchidan, bo'lajak o'qituvchi uchun sport - bu texnika mashqi emas, balki qaror qabul qilish madaniyati. Bu kompetensiyalar keyinchalik sinf boshqaruvida - o'quvchini tinglash, differensial yondashuv, konfliktni boshqarish - bevosita transfer topadi. Demak, dars mazmuni soddalashtirilgan “aqli o'yinlar” bilan boshlanib, keyin texnik komponentlar bilan chuqurlashganda, sport mashg'ulotlari “metakognitiv maydon”ga aylanadi.

Ikkinchidan, SEM modeli natijani darsdan tashqariga kengaytiradi: mavsum, rol almashinuvi, hakamlar, statistika, media xabarlarini tayyorlash, hatto ijtimoiy loyiha elementlari [3]. Bunday konstruktsiya bo'lajak o'qituvchini yagona rolga “qamali qolish”dan chiqarib, ko'p profilni pedagogik identitetga tayyorlaydi. Muhimi, bu identitet musobaqa bosimini boshqarish, shafqatli hamkorlik va adolatli o'yin me'yorlari bilan birga shakllanadi. Agar rollar aniq rubrikalar bilan baholansa, talaba “qanday qilib o'sayapman?” savoliga dalil asosida javob topadi - bu portfel madaniyati kelajakdagi kasbiy refleksiyaning poydevoridir.

Uchinchidan, SDT nuqtayi nazaridan muhit avtonomiya, kompetentlik va aloqadorlikni qo'llab-quvvatlashi shart. Avtonomiya - tanlovli vazifalar, jamoa ichida rolni ixtiyoriy almashish; kompetentlik - "muvaqqafiyatga olib boruvchi yo'l xaritasi" (mikroma'qsadlar, progres indikatorlari); aloqadorlik - xavfsiz, inklyuziv iqlim. Shu yerda inklyuziya masalasi sinovga olinadi: kiyim talablari, vaqt va joy logistikasi, nogironligi bo'lgan talabalar uchun moslashtirishlar, gender sezgir kommunikatsiya. Agar bu ehtiyojlar dizaynga kiritilmasa, sport ijtimoiy adolat nuqtasida "selektiv maydon"ga aylanadi va pedagogik ta'sir kamayadi. Demak, inklyuziya - bu qo'shimcha emas, modelning markaziy sharti [4].

Raqamli vositalar masalasida ham ikki qirrali manzara bor. Bir tomonda kuzatuv va tahlil: oddiy trakerlar, mashg'ulot jurnallari, refleksiya yozuvlari - o'qituvchiga shaxsiylashtirish imkonini beradi. Ikkinchi tomonda esa etik tashvishlar: ma'lumot maxfiyligi, "reytingga qaramlik", algoritmik tarafkashlik. Yechim - ma'lumotdan o'qitishning foydasiga foydalanish (progresni ko'rsatish, o'z-o'zini baholashni qo'llab-quvvatlash), biroq shaxsiy ma'lumotlarni minimallashtirish va rozilik me'yorlarini qat'iy tutish. Raqamli vosita amaliyotni boyitishi kerak, nazoratni haddan tashqari kuchaytirib motivatsiyani pasaytirmasligi lozim.

Mahalliy tadqiqotlarda sport ta'limi an'analari kuchli, biroq oliy pedagogik ta'limda uni o'qituvchi tayyorlash maqsadlariga yo'naltirish uchun uchta siyosiy-metodik bog'lanish zarur: o'quv rejalarida sport faoliyatini kompetensiya bloklariga bog'lash; amaliyot maktablari bilan hamkorlikda loyihalarini sport orqali yo'lga qo'yish (sog'lom turmush tarzi targ'iboti, maktab to'garaklariga murabbiylik); o'qituvchilar uchun mikrosertifikatlar joriy etish. Bu uch bog'lanish "auditordan hamjamiyatga" tamoyilini ishga soladi va sportni tarbiyaviy hamda kasbiy tayyorgarlikning uzluksiz yo'lga aylantiradi. Sport faoliyati - agar u fikrlovchi o'yin va barqaror motivatsiya o'rtasida muvozanat topa olsa bo'lajak o'qituvchini nafaqat kuchli, balki mulohazakor va adolatli lider sifatida shakllantiradi. Muhokama ko'rsatdiki, haqiqiy o'zgarish dars ssenariysidan tashqarida - baholash falsafasi, inklyuziv muhit, ma'lumot etikasi va hamjamiyat bilan ko'priklarda yotadi. Endi vazifa shu tamoyillarni aniq yo'l xaritasiga aylantirish: semestrlik mavsumlar, modul bo'yicha rubrikalar, raqamli refleksiya protokollari va hamkor maktablar bilan birgalikdagi loyihalar. Shunda sport mashg'uloti "jismoniy faollik"dan chiqib, shaxsiy kamolot va professional etikaning kundalik maktabiga aylanadi.

Xulosa. Oliy pedagogik ta'lim tizimida sport faoliyatini tashkil etish nafaqat jismoniy tayyorgarlikni rivojlantirishga, balki bo'lajak o'qituvchilarning shaxsiy va kasbiy kompetensiyalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi. Sport faoliyati orqali talabalarda sog'lom turmush tarzi, jamoada ishlash, yetakchilik, mas'uliyat, o'zini boshqarish va motivatsiya kabi hayotiy ko'nikmalar rivojlanadi. Shuningdek, sport mashg'ulotlari o'quv-tarbiya jarayonining ajralmas qismi sifatida ta'limning tarbiyaviy, ijtimoiy va psixologik vazifalarini amalga oshirish imkonini beradi. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, sport faoliyatini didaktik asosda tashkil etish ta'lim jarayonini mazmunan boyitadi, talabalarda refleksiya, ijodkorlik va mustaqil qaror qabul qilish qobiliyatini kuchaytiradi. Shuningdek, formatif baholash, raqamli monitoring va inklyuziv yondashuvlar sportni pedagogik faoliyatga integratsiya qilishda muhim o'rin tutadi.

Sport faoliyatini oliy pedagogik ta'lim jarayoniga tizimli kiritish orqali bo'lajak o'qituvchilar nafaqat o'z sog'lig'iga, balki kelajakda o'quvchilarining jismoniy va ma'naviy rivojiga ham mas'uliyat bilan yondashishni o'rganadi. Shu sababli, sport mashg'ulotlarini nafaqat dars yoki musobaqa shaklida, balki tarbiyaviy, ijtimoiy va kasbiy o'sish platformasi sifatida tashkil etish - zamonaviy pedagogik ta'limning dolzarb vazifasidir. Umuman olganda, oliy ta'limda sport faoliyatining samarali tashkil etilishi - bu shaxsni har tomonlama rivojlantirish, ta'limning insonparvar yo'nalishini mustahkamlash va bo'lajak pedagoglarni jamiyatning sog'lom, faol va mas'uliyatli a'zolari sifatida tayyorlashning ishonchli vositasidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. UNESCO. Quality Physical Education (QPE): Guidelines for Policy-Makers. Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2015. 78 c. ISBN 978-92-3-100059-1.
2. Barba-Martín R.A., Bores-García D., Hortigüela-Alcalá D., González-Calvo G. The Application of the Teaching Games for Understanding in Physical Education: Systematic Review of the Last Six Years // International Journal of Environmental Research and Public Health. 2020. Vol. 17. № 10.
3. González-Valero G., Ubago-Jiménez J.L., Melguizo-Ibáñez E., Fernández-García R. Application of the Teaching Games for Understanding model to improve decision-making in sport learning: a systematic review and meta-analysis // BMC Psychology. 2024. Vol. 12. Article 781.
4. Horne N. What is Teaching Games for Understanding? // iPhys-Ed.com Blog, 2022. January 2.
5. "Quality Physical Education Policy Project: Analysis of process, content and impact" // UNESCO Inclusive Policy Lab, 2017. - 35 c.

Jamaldinov Sarvar Azimjanovich,

Namangan viloyati Davlatobod tuman maktabgacha va maktab ta'limi bo'limining
Maktablar faoliyatini muvofiqlashtirish sho'ba boshlig'i – boshliq o'rinbosari
e-mail: sjamaltdinov@gmail.com

BO'LAJAK PEDAGOGNLARNI RAQAMLI MUHITDA TARBIYAVIY FAOLIYATGA TAYYORLASHNING INNOVATSION TEXNOLOGIYALARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada raqamli ta'lim muhitida bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashning innovatsion texnologiyalari yoritilgan. Tadqiqotda nazariy asoslar, amaliy jihatlar, metodik yondashuvlar hamda axborot-kommunikatsion texnologiyalarning o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, tajriba-sinov ishlari natijalari statistik tahlil orqali asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: raqamli ta'lim, bo'lajak pedagog, tarbiyaviy faoliyat, innovatsion texnologiya, metodika

Аннотация. В данной статье рассматриваются инновационные технологии подготовки будущих учителей к педагогической деятельности в цифровой образовательной среде. В исследовании анализируются теоретические основы, практические аспекты, методические подходы и роль информационно-коммуникационных технологий. Также результаты экспериментальной работы обосновываются статистическим анализом.

Ключевые слова: цифровое образование, будущий учитель, педагогическая деятельность, инновационные технологии, методология

Abstract. This article discusses innovative technologies for preparing future teachers for educational activities in a digital educational environment. The study analyzes theoretical foundations, practical aspects, methodological approaches, and the role of information and communication technologies. Also, the results of experimental work are substantiated through statistical analysis.

Key words: digital education, future teacher, educational activities, innovative technology, methodology

Kirish. Hozirgi globallashuv va raqamli transformatsiya davrida ta'lim jarayonida tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil etish pedagogika fanining dolzarb muammolaridan biri bo'lib qolmoqda. Bo'lajak pedagoglarning raqamli muhitda faoliyat yuritish malakasini shakllantirish nafaqat o'quv jarayonini sifat jihatidan yuksaltiradi, balki o'quvchilarni ma'naviy-axloqiy tarbiyalash samaradorligini ham oshiradi. Shu sababli bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash masalasi innovatsion texnologiyalar nuqtai nazaridan chuqur ilmiy tahlilni talab etadi.

Mavzuning dolzarbligi. Bugungi kunda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari ta'lim jarayonining barcha bosqichlariga keng joriy etilmoqda. Pedagogik faoliyatda faqat bilim berish emas, balki tarbiyaviy jarayonlarni ham raqamli texnologiyalar orqali samarali yo'lga qo'yish dolzarb vazifa hisoblanadi. Masalan, virtual ta'lim muhitida ota-onalar bilan hamkorlik, onlayn tarbiyaviy mashg'ulotlar, interaktiv o'yinlar orqali o'quvchilarda axloqiy qadriyatlarni shakllantirish imkoniyatlari kengaymoqda.

Bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashning innovatsion texnologiyalarini ishlab chiqish va ilmiy jihatdan asoslashni asosiy maqsad etib belgilandi. Shu asosda, maqolaning vazifalari belgilandi:

Raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatning nazariy asoslarini tahlil qilish.

Innovatsion texnologiyalarning tarbiyaviy jarayondagi ahamiyatini aniqlash.

Bo'lajak pedagoglarning raqamli kompetensiyasini baholash mezonlarini ishlab chiqish.

Konseptual model asosida pedagoglarni tayyorlash tizimini takomillashtirish.

Asosiy qism. Raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatning nazariy asoslari. Raqamli ta'lim muhiti – bu o'quvchi va pedagogning interaktiv aloqasi asosida axborot texnologiyalari yordamida tashkil etiladigan ta'limiy hamda tarbiyaviy muhitdir. Unda:

ma'naviy-axloqiy tarbiya (virtual klublar, onlayn davra suhbatlari),

ijtimoiy loyihalar (elektron platformalar orqali ijtimoiy tashabbuslarni amalga oshirish),

innovatsion o'yin texnologiyalari (gamifikatsiya asosida axloqiy qadriyatlarni shakllantirish),

multimediya vositalari (video, animatsiya, simulyatsiya) keng qo'llaniladi.

Bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash jarayonida innovatsion texnologiyalarning o'rni

Innovatsion texnologiyalar pedagogni faqat bilim beruvchi emas, balki raqamli muhitda tarbiyaviy lider sifatida shakllantiradi. Masalan:

Gamifikatsiya – o'quvchilarda ijobiy motivatsiyani kuchaytiradi.

Virtual hamjamiyatlar – tarbiyaviy faoliyatni hamkorlikda tashkil etadi.

Raqamli portfolio – pedagog va o'quvchining tarbiyaviy yutuqlarini aks ettiradi.

Sun'iy intellekt asosidagi kuzatuv tizimlari – o'quvchilarning axloqiy rivojlanishini monitoring qilish imkonini beradi.

Bo'lajak pedagoglarni tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda raqamli muhitdan foydalanish bir qator ustunliklarni beradi. Birinchidan, o'quvchilarni interaktiv platformalarga jalb qilish orqali ularning ijtimoiy faolligi va mas'uliyati ortadi. Ikkinchidan, raqamli texnologiyalar tarbiyaviy ishlarni individual va guruh shaklida olib borishga keng imkoniyat yaratadi.

1-jadval. Bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash mezonlari

№	Mezonlar	Past daraja	O'rta daraja	Yuqori daraja
1	Raqamli savodxonlik	Oddiy foydalanish	Dasturiy imkoniyatlardan foydalanish	Innovatsion texnologiyalarni yaratish
2	Tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish	Passiv ishtirok	Faol ishtirok	Yetakchilik qilish
3	Interaktiv vositalardan foydalanish	Qisman foydalanadi	Barqaror foydalanadi	Yangi vositalar yaratadi
4	Ota-ona va o'quvchi bilan hamkorlik	Individual yondashuv	Guruh shaklida ishtirok	Virtual hamjamiyat tashkil etadi

Tahlil natijalari shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda bir nechta muhim mezonlarga alohida e'tibor qaratiladi.

Birinchidan, raqamli savodxonlik – bu jarayonning asosiy tayanch mezonidir. Past darajada pedagog faqatgina oddiy foydalanish malakasiga ega bo'lsa, o'rta darajada u dasturiy imkoniyatlardan foydalanadi. Yuqori darajada esa pedagog innovatsion texnologiyalarni yaratish, ularni ta'lim-tarbiya jarayoniga joriy etish darajasiga ko'tariladi.

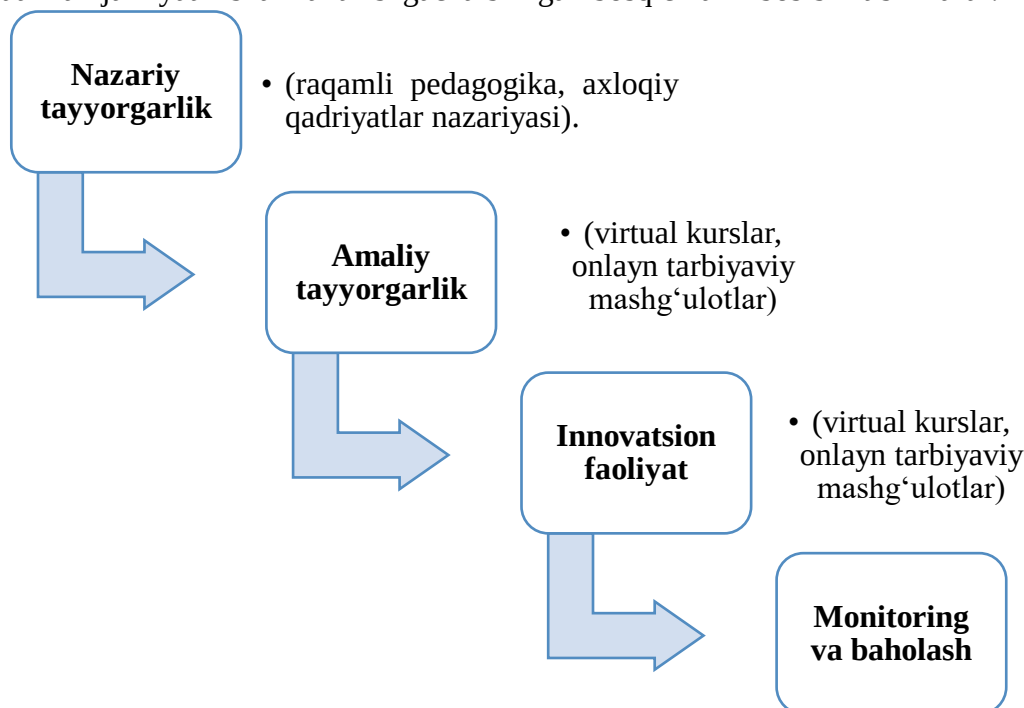
Ikkinchidan, tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish mezon ham muhim ahamiyat kasb etadi. Past darajadagi pedagog faqat passiv ishtirok etuvchi sifatida namoyon bo'ladi. O'rta darajada u faol ishtirokchi bo'lib, tarbiyaviy faoliyatni amalga oshiradi. Yuqori darajada esa u yetakchi sifatida hamkasblarini birlashtirib, tarbiyaviy jarayonni boshqaradi.

Uchinchidan, interaktiv vositalardan foydalanish – bu raqamli muhit imkoniyatlarini amalda qo'llash ko'nikmasini anglatadi. Past darajadagi pedagog interaktiv vositalardan qisman foydalanadi, o'rta darajada esa u barqaror foydalanish malakasiga ega bo'ladi. Yuqori

darajada esa pedagog yangidan-yangi interaktiv vositalarni ishlab chiqish, ularni ijodiy tarzda tatbiq etish qobiliyatiga ega bo'ladi.

To'rtinchidan, ota-ona va o'quvchi bilan hamkorlik mezonini alohida ahamiyat kasb etadi. Past darajadagi pedagog individual yondashuv bilan chegaralangan bo'lsa, o'rta darajada u guruhli ishlarda faol ishtirok etadi. Yuqori darajada esa pedagog virtual hamjamiyatlarni tashkil etib, ota-onalar va o'quvchilarni yagona tarbiyaviy platformaga birlashtira oladi.

Shunday qilib, jadvaldan ko'rinib turibdiki, raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatni samarali tashkil etish uchun pedagog oddiy foydalanish darajasidan boshlab, yangilik yaratish va virtual hamjamiyatni shakllantirishgacha bo'lgan bosqichlarni bosib o'tishi zarur.

1-rasm. Bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashning konseptual modeli

Mazkur model bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash jarayonini bosqichma-bosqich ifodalab beradi.

Birinchi bosqich - Nazariy tayyorgarlik. Bu bosqichda pedagoglar raqamli pedagogika, axloqiy qadriyatlar nazariyasi va zamonaviy tarbiyaviy yondashuvlar bilan tanishtiriladi. Ular bilimlarni umumlashtirish, raqamli va tarbiyaviy jarayonning ilmiy asoslarini o'zlashtirish imkoniyatiga ega bo'ladi.

Ikkinchi bosqich - Amaliy tayyorgarlik. Bu yerda bo'lajak pedagoglar virtual kurslar, onlayn tarbiyaviy mashg'ulotlar va interaktiv metodlar orqali amaliy ko'nikmalarni shakllantiradilar. Shuningdek, tarbiyaviy faoliyatni real sharoitlarda tashkil etishga o'rgatiladilar.

Uchinchi bosqich - Innovatsion faoliyat. Bu bosqichda pedagoglar ilg'or raqamli texnologiyalar, onlayn platformalar, masofaviy hamkorlik vositalaridan foydalanib, yangicha tarbiyaviy faoliyat modellarini ishlab chiqadilar. Ularning kreativ yondashuvlari asosida yangi pedagogik loyihalar shakllanadi.

To'rtinchi bosqich - Monitoring va baholash. Jarayon yakunida bo'lajak pedagoglarning raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorgarligi monitoring qilinadi, samaradorlik baholanadi. Bu bosqich pedagogning o'z faoliyatini tahlil qilish, takomillashtirish va istiqboldagi yutuqlarni rejalashtirish imkonini beradi.

Xulosa. Model tahlili shuni ko'rsatadiki, bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash tizimi izchil va bosqichma-bosqich amalga oshirilganda

samarali natijalarga erishiladi. Nazariy bilimlar bilan mustahkamlangan amaliy tayyorgarlik, innovatsion faoliyatni tashkil etish va doimiy monitoring jarayonlari o'qituvchining kasbiy va tarbiyaviy kompetensiyalarini sezilarli darajada rivojlantiradi. Shu sababli, konseptual model pedagoglarni raqamli muhit sharoitida samarali tarbiyaviy faoliyat olib borishga puxta tayyorlash uchun muhim metodologik asos hisoblanadi.

Bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlash jarayonida innovatsion texnologiyalardan foydalanish ularning kasbiy salohiyatini oshirish, tarbiyaviy yondashuvlarni zamonaviy talablar asosida takomillashtirishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi. Virtual ta'lim platformalari, onlayn tarbiyaviy mashg'ulotlar, sun'iy intellekt, gamifikatsiya va interaktiv simulyatorlar kabi texnologiyalar pedagoglarda raqamli kompetensiyalarni shakllantiradi, ularning ijodiy va innovatsion faoliyatga tayyorligini kuchaytiradi.

Shuningdek, raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatni tashkil etish o'quvchilar bilan samarali muloqot o'rnatish, ularning ma'naviy-axloqiy tarbiyasini yangi shakl va uslublar asosida yo'lga qo'yish imkonini beradi. Innovatsion texnologiyalardan kompleks foydalanish esa pedagogik jarayonning samaradorligini ta'minlaydi, ta'lim va tarbiyada uzluksizlik hamda integratsiyani kuchaytiradi.

Shu bois, bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashda innovatsion texnologiyalarni qo'llash dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi va ta'lim-tarbiya tizimini rivojlantirishning asosiy garovlaridan biridir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Avloniy, A. (1992). Turkiy guliston yoxud axloq. Toshkent: O'zbekiston.
2. Dewey, J. (1998). Experience and Education. New York: Touchstone.
3. Jalolov, J. (2020). Pedagogika: nazariya va amaliyot. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
4. To'xtaxo'jayev, B. (2018). Boshlang'ich ta'limda tarbiyaviy ishlarni tashkil etish metodikasi. Toshkent: Fan va texnologiya.
5. Vygotskiy, L.S. (1984). Psixologiya razvitiya rebenka. Moskva: Pedagogika.
6. Xolmurodova, N. (2021). Boshlang'ich ta'limda axloqiy tarbiyaning pedagogik asoslari. Ilmiy axborotlar jurnali, 3(7), 112–118.
7. Hasanboyeva, O., & Mahmudov, U. (2022). Boshlang'ich sinf o'quvchilarida ma'naviy-axloqiy qadriyatlarni shakllantirish masalalari. Pedagogika va psixologiya jurnali, 2(5), 45–53.

Nabiyeva Nigora Nodirjon qizi,
FarDU mustaqil tadqiqotchisi
nabiyevan26@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0001-1414-5054>

TRIZ TEXNOLOGIYASI AQLIY TAFAKKUR VA IJODIY MUAMMO YECHIMI: ALISHER NAVOIY ASARLARI VA TRIZ NAZARIYASINING UYG'UNLIK NUQTALARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada Alisher Navoiy ijodidagi aqliy tafakkur modeli va Genrix Altshuller tomonidan ishlab chiqilgan TRIZ nazariyasi (Ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) o'rtasidagi g'oyaviy va metodologik yaqinliklar tadqiq qilinadi. Tadqiqotda Navoiy asarlarida muammolarni tahliliy hal qilish, ziddiyatlarni bartaraf etish va komillik holatga erishish kabi yondashuvlar TRIZning asosiy tamoyillari bilan komparativ tarzda tahlil qilinadi. Natijada, Sharq mutafakkirligi va zamonaviy innovatsion tafakkur metodologiyasi o'rtasidagi kontseptual uyg'unlik ochib beriladi.

Kalit so'zlar: Alisher Navoiy, aqliy tafakkur, TRIZ, ziddiyat, mukammal yechim, ijodiy tafakkur, innovatsion metodologiya.

Аннотация. В данной статье исследуется идейное и методологическое сходство между моделью интеллектуального мышления в творчестве Алишера Навои и теорией решения изобретательских задач (ТРИЗ), разработанной Генрихом Альтшуллером. В ходе исследования проводится сравнительный анализ подходов Навои к аналитическому решению проблем, устранению противоречий и стремлению к идеальному состоянию с основными принципами ТРИЗ. В результате выявляется концептуальное единство между восточной мыслительной традицией и современной инновационной методологией мышления.

Ключевые слова: Алишер Навои, интеллектуальное мышление, ТРИЗ, противоречие, идеальное решение, творческое мышление, инновационная методология.

Abstract. This article explores the ideological and methodological parallels between the intellectual thinking model in the works of Alisher Navoi and the Theory of Inventive Problem Solving (TRIZ) developed by Genrich Altshuller. The study conducts a comparative analysis of Navoi's approaches to analytical problem-solving, contradiction elimination, and the pursuit of ideal states, aligning them with the fundamental principles of TRIZ. As a result, the conceptual compatibility between Eastern philosophical thinking and modern innovation methodologies is revealed.

Key words: Alisher Navoi, intellectual thinking, TRIZ, contradiction, ideal solution, creative thinking, innovation methodology.

Kirish. Aqliy tafakkur insoniyat sivilizatsiyasining taraqqiyoti va ijtimoiy ongning shakllanishida muhim omillardan biri hisoblanadi. Inson tafakkuri asrlar davomida o'zgarib, takomillashib borgan, buning natijasida turli davrlarda muammolarga yondashuv usullari ham o'zgarib kelgan. Sharq mutafakkiri Alisher Navoiy o'z ijodida aql, tafakkur, idrok va hikmatni inson ma'naviy kamolotining tayanch mezon sifatida ilgari surgan. Uning asarlarida muammolarni hal qilish, ziddiyatlarni tahlil qilish va mukammal ijtimoiy holatga intilish kabi g'oyalar chuqur aks etadi. Zamonaviy muhandislik va ijodiy fikrlash tizimida esa TRIZ (Teoriya Resheniya Izobretatelskix Zadach - Ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasi) konsepsiyasi alohida o'rin egallaydi. Ushbu nazariya XX asrda Genrix Altshuller tomonidan ishlab chiqilgan bo'lib, tizimli va innovatsion fikrlash orqali muammolarga samarali yechim topish metodologiyasini taklif etadi. Ushbu maqola Alisher Navoiy ijodiy tafakkuri va TRIZ tizimi o'rtasidagi umumiyliklarni aniqlash, ularning g'oyaviy va metodologik yaqinliklarini

yoritishga qaratilgan. Alisher Navoiy – nafaqat o'zbek adabiyotining ulug' vakili, balki sharq mutafakkirligi tarixida o'z o'rniga ega bo'lgan buyuk allomadir. Uning ijodida tafakkur, aql, idrok va fikriy izlanish asosiy g'oyalardan biri sifatida namoyon bo'ladi. Navoiy asarlarida inson aqlining kuchi, muammolarga ijodiy yechim topish, dualistik tafakkur, ziddiyatlarni bartaraf etish orqali haqiqat sari yo'l olish g'oyalari chuqur ifodalangan. Bu jihatlar esa XX asrda Genrix Altshuller tomonidan yaratilgan TRIZ - ixtirochilik muammolarini yechish nazariyasiga yaqin konseptual asoslarga ega.

Adabiyotlar tahlili va metodlar. Tadqiqot mavzusining ilmiy asoslarini mustahkamlash uchun Alisher Navoiy merosiga oid klassik va zamonaviy adabiyotlar hamda TRIZ nazariyasiga oid fundamental manbalar tahlil qilindi. Har ikki yo'nalish - Sharq tafakkuri va zamonaviy innovatsion metodologiya - o'z rivoj yo'liga ega bo'lgan, biroq ular o'rtasida g'oyaviy va funksional o'xshashliklar mavjudligi ilmiy adabiyotlar orqali ham ko'rsatib o'tilgan. Alisher Navoiy asarlarining o'zi - xususan "Xamsa", "Mahbub ul-qulub", "Nasoyim ul-muhabbat" va "Munajat" - aqliy tafakkur, hikmat va axloqiy kamolot g'oyalari markazida turgan muhim manbalardir. Ular orqali Navoiy tafakkurining asosiy strukturalari: ziddiyatni anglash, tafakkur orqali hal qilish, komillikka intilish, ijtimoiy adolatni qaror toptirish kabi konsepsiyalar aniqlanadi. Masalan, "Hayrat ul-abror" dostonida aql va jaholat o'rtasidagi kurash orqali insonning ma'naviy kamolot sari intilishi tasvirlanadi. "Saddi Iskandariy"da esa ijtimoiy boshqaruvdagi ziddiyatlar aqliy yondashuv bilan yechiladi. Ushbu asarlar tafakkuriy-falsafiy yondashuvlarning badiiy ifodasi sifatida tadqiqotda asosiy daliliy baza bo'lib xizmat qiladi.

Zamonaviy sharhlovchilar H.Qurbonov, M.Juraev, N.Komilov kabilarning tadqiqotlarida Navoiy tafakkurining ma'naviy-falsafiy qirralari, ayniqsa aql va fikrga asoslangan ijtimoiy g'oyalari yoritilgan. Jumladan, Qurbonovning "Navoiy tafakkuri va ijtimoiy g'oyalari" (2004) asarida Navoiy fikrining zamonaviylik bilan bog'lanish imkoniyatlari ko'rsatilgan.

TRIZ (Teoriya Resheniya Izobretatelskix Zadach) - Genrix Altshuller tomonidan yaratilgan va tizimli innovatsion tafakkurga asoslangan nazariyadir. Uning asosiy tamoyillari: ziddiyatni aniqlash va yechish, g'oyal yakuniy natijaga (IYN) intilish, mavjud resurslardan maksimal foydalanish, tizimli evolyutsiya tahlili.

G. Altshullerning "Creativity as an Exact Science" va "Algorithm of Invention" kabi asarlarida TRIZ nazariyasining nazariy poydevori, muammoni tahlil qilish algoritmlari va ixtirochilikka olib keluvchi tafakkur yo'llari bayon etilgan. Bu asarlar zamonaviy texnologik muammolarga yondashishda asosiy metodologik vosita sifatida qabul qilingan. Shuningdek, Y.Salamatovning "TRIZ: The Right Solution at the Right Time" asari TRIZni amaliyotda qo'llash, yechim topish bosqichlari, ARIZ (algoritmik yechim) vositalari haqida mukammal tahliliy ma'lumot beradi. Garchi TRIZ asosan muhandislik, texnologiya va innovatsion menejment sohalarida qo'llanilsa-da, uning asosiy prinsiplari - ijodkorlik, tafakkur, ziddiyatni aniqlash va g'oyal holatga intilish - badiiy ijodda ham qo'llanishi mumkinligi ayrim tahliliy ishlarda ilgari surilgan. Masalan, S.I.Litvinov, T.Vergazova kabi mualliflar TRIZ metodologiyasining pedagogika, psixologiya va hatto badiiy adabiyot tahlilida qo'llanishini o'rgangan. Bu yondashuv adabiy tafakkur va innovatsion tafakkur o'rtasidagi bog'liqlikni ilmiy-nazariy asoslashga xizmat qiladi. Tahlil etilgan adabiyotlar asosida aytish mumkinki, Alisher Navoiy ijodida mavjud bo'lgan aqliy tafakkur modeli va TRIZ texnologiyasining asosiy prinsiplari o'rtasida ideaviy va metodologik o'xshashliklar mavjud. Mazkur uyg'unlik madaniyatlararo tafakkur evolyutsiyasining uzviyligini ko'rsatadi. Shu bois, Navoiy asarlarini TRIZ nazariyasi nuqtai nazaridan qayta o'qish, ularni zamonaviy muammolar yechimiga yo'naltirilgan bilim sifatida ko'rishga imkon beradi.

Tadqiqot quyidagi metodlarga asoslandi:

Komparativ tahlil usuli: Navoiy asarlaridagi tafakkuriy strukturalar TRIZ nazariyasining tamoyillari bilan qiyosiy tahlil qilindi;

Tizimli tahlil: Navoiy ijodida uchraydigan muammoli vaziyatlar, ziddiyatlar va ularning yechimiga oid yondashuvlar tizimli tarzda o'rganildi;

Falsafiy-kontseptual yondashuv: Har ikki tafakkur tizimi (Sharqona va zamonaviy) asosida inson va jamiyatga oid qarashlarning mohiyati falsafiy nuqtai nazardan tahlil qilindi.

Asosiy tahliliy material sifatida Alisher Navoiyning "Xamsa", "Mahbub ul-qulub" kabi asarlari tanlab olindi. TRIZ nazariyasining asosiy tamoyillari esa Genrix Altshuller asarlari va u asos solgan ilmiy-metodik adabiyotlar orqali olindi.

Natijalar va muhokama. Tahlil jarayonida quyidagi asosiy moslik va uyg'unlik nuqtalari aniqlandi:

Ziddiyatlarni aniqlash va ularni bartaraf etish:

Navoiy asarlarida, ayniqsa "Hayrat ul-abror" va "Saddi Iskandariy" dostonlarida axloqiy, ijtimoiy va siyosiy ziddiyatlar keng ko'lamda ko'rsatiladi. TRIZ nazariyasining birinchi bosqichi ham aynan muammodagi asosiy ziddiyatni aniqlashdan iborat. Har ikkala yondashuvda ziddiyat markaziy tahlil obyektidir. Alisher Navoiy asarlarida ziddiyatlar muallifning badiiy-falsafiy qarashlarining markaziy elementlaridan biri sifatida namoyon bo'ladi. Jumladan, "Hayrat ul-abror" dostonida aql va jaholat o'rtasidagi qarama-qarshilik, insonning ichki kurashi va ma'naviy yuksalishi uchun asosiy harakatlantiruvchi omil sifatida tasvirlanadi. Shuningdek, "Saddi Iskandariy" dostonida davlat boshqaruvi, adolat va ijtimoiy tartib masalalari turli siyosiy va axloqiy ziddiyatlar orqali yoritiladi.

TRIZ tizimi ham aynan ziddiyatni muammolarning negizi sifatida aniqlashga asoslanadi. Genrix Altshuller nazariyasiga ko'ra, har qanday muammo ziddiyatni o'z ichiga oladi va ixtirochilik yondashuvi shu ziddiyatni bartaraf etish orqali yangi yechim yaratishga olib keladi. Har ikkala tizimda - Navoiy tafakkurida ham, TRIZ nazariyasida ham - ziddiyat yechimiga olib boruvchi zaruriy bosqich sifatida qaraladi. Bu yondashuvlar tahliliy fikrlashning umumiy mexanizmlarini ko'rsatadi.

2. Mukammal holatga intilish (Mukammal yakuniy natija):

Navoiy asarlarida "komil inson", "adolatli podsho" va "ma'naviy yetuk jamiyat" kabi mukammal obrazlar yaratiladi. TRIZ tizimida "Mukammal Yakuniy Natija" (IYN) - yechimda kam resurs bilan maksimal foydaga erishish tamoyili mavjud. Navoiy ijodining konseptual markazida "komil inson", "adolatli podsho" va "ma'naviy yetuk jamiyat" kabi ideal obrazlar mavjud. Ular muallif tomonidan mukammallikka intilishning ijtimoiy, axloqiy va ruhiy jihatlarini ifodalaydi. Ayniqsa, "Mahbub ul-qulub"da shaxsiy kamolot va jamiyatning axloqiy me'yorlari o'zaro bog'liqlikda talqin qilinadi. Navoiy ideal holatga erishish yo'lida aql, tajriba, sabr va iymonni asosiy vosita sifatida ilgari suradi. TRIZ nazariyasida bu g'oya "Ideal yakuniy natija" (IYN) tamoyili orqali ifodalanadi. TRIZ muammoning optimal yechimini topishda "eng kam resurs bilan eng katta foyda" tamoyilini ilgari suradi. Mukammal yechim - bu mavjud sharoitda qarama-qarshiliklarni bartaraf etgan, resurslarni tejagan va funktsional jihatdan to'liq ishlovchi holatdir. Demakki, TRIZdagi IYN tushunchasi bilan Navoiydagi ideal jamiyat yoki komil inson tushunchasi o'zaro funktsional hamohanglikda namoyon bo'ladi.

3. Resurslardan foydalanish:

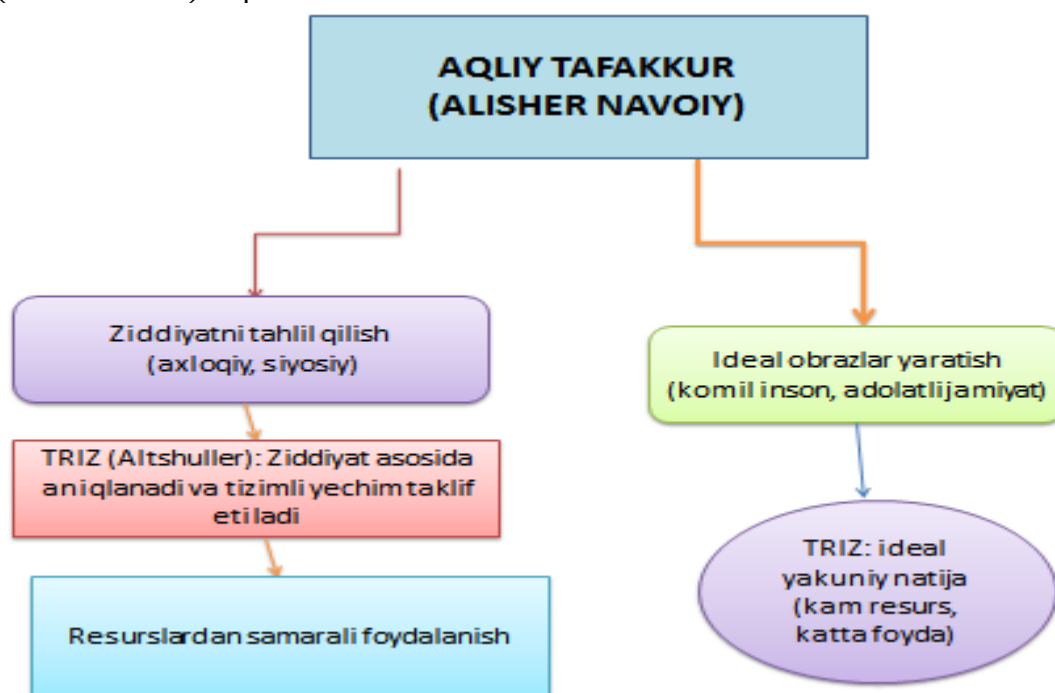
A.Navoiy tafakkurida ichki (aql, sabr, iymon) va tashqi (suhbat, muhit, tajriba) resurslar orqali muammolar hal qilinadi. TRIZda mavjud resurslar maksimal darajada safarbar qilinadi - bu tamoyil Navoiy qarashlari bilan g'oyaviy jihatdan mos tushadi. Navoiy tafakkurida inson resurslari, xususan, ichki salohiyat - aql, sabr, iymon, donishmandlik - muammolarni hal etishda birlamchi vosita sifatida ko'riladi. Shu bilan birga, tashqi resurslar - tajriba, suhbatdoshlar, voqealar va muhit - ham inson tafakkurini shakllantiruvchi omillar sifatida talqin qilinadi. Bu yondashuv xolistik tafakkur modeliga yaqin bo'lib, ichki va tashqi resurslar o'rtasidagi o'zaro munosabatni nazarda tutadi. TRIZ nazariyasida esa resurslar tahlili muammoni hal qilishning

eng muhim bosqichlaridan biridir. Har qanday tizimdagi mavjud resurslar - vaqt, energiya, material, ma’lumotlar - maksimal darajada safarbar qilinib, yangi yechimlar ishlab chiqiladi. TRIZ bo’yicha samarali yechim mavjud resurslardan optimal foydalanishga tayanadi. Shunday qilib, Navoiy tafakkuridagi ma’naviy va intellektual resurslar bilan TRIZdagi texnik va funksional resurslar o’rtasida metodik o’xshashlik mavjud.

4. Muammoni ko’p qirrali tahlil qilish: Navoiy har bir muammoni faqat bir yoqlama emas, balki falsafiy, axloqiy, ruhiy va ijtimoiy tomonlardan yoritadi. TRIZ muammoga tizimli va ko’p darajali yondashishni talab qiladi. Alisher Navoiy asarlarida har bir muammo ko’p qirrali, chuqur tahlil qilinadi. Masalan, “Farhod va Shirin” dostonida sevgi-muhabbat nafaqat shaxsiy hissiyot sifatida, balki ijtimoiy munosabatlar, sadoqat, mehnat, sadoqatlilik kabi tushunchalar bilan murakkab falsafiy kontekstda o’rganiladi. Bu ko’p qirrali tahlil inson ongining murakkabligini anglash, har bir muammoni turli nuqtai nazardan baholashga intilish sifatida namoyon bo’ladi. TRIZ tizimi ham muammoni bir yoqlama emas, balki ko’p darajali tahlil qilishni talab qiladi. Masalan, tizimni komponentlar darajasida, vaqt o’qi bo’yicha evolyutsiyasini, mavjudlik sharoitlari va xarajat-foyda nisbatlari bo’yicha ko’rib chiqish TRIZ muhandislik metodikasining asosiy qismlaridandir. Har ikki tizimda muammo yuzasidan xolistik va tizimli yondashuv mavjud. Yuqoridagi tahlillardan ko’rinadiki, Alisher Navoiy tafakkuri va TRIZ nazariyasi o’rtasida quyidagi o’xshashliklar mavjud:

Mezonlar	Navoiy tafakkuri	TRIZ nazariyasi
Ziddiyatga yondashuv	Axloqiy va ijtimoiy ziddiyatlar orqali muammoni ochib berish	Ziddiyat – har qanday texnik muammoning negizi
Ideal holat	Komil inson, adolatli podsho	Ideal yakuniy natija (IYN)
Resurslar	Aql, sabr, imon, muhit	Tizimdagi mavjud resurslar
Ko’p qirrali tahlil	Falsafiy, ijtimoiy, ruhiy jihatlar	Texnik, funksional, iqtisodiy jihatlar

Alisher Navoiy tafakkuri va TRIZ nazariyasi o’rtasida uyg’unlikni kontseptual xaritasi (fikrlar xaritasi) orqali ifodalash mumkin.

Izoh: Ushbu kontseptual xarita orqali Navoiy tafakkuridagi asosiy elementlar bilan TRIZdagi metodologik tamoyillar qanday uyg’unlashishini ko’rish mumkin. Bu mosliklar shuni

ko'rsatadiki, Navoiy ijodidagi aqliy tafakkur modeli o'z davrining ilg'or fikrlash tizimi bo'lib, u bugungi zamonaviy innovatsion yondashuvlar bilan g'oyaviy va metodologik uyg'unlikda mavjud. Mazkur holat madaniyatlararo tafakkur integratsiyasini chuqurroq o'rganish uchun yangi istiqbolli yo'nalishlar ochadi. Ushbu tahlillar shuni ko'rsatadiki, Alisher Navoiy asarlaridagi tafakkur modeli faqat adabiy tasvir vositasi emas, balki amaliy, tizimli va muammoga yechim yo'llarini ko'rsatuvchi metodologik tizim sifatida namoyon bo'ladi. Bu jihatlar TRIZ nazariyasining asosiy tamoyillari - ziddiyatni tahlil qilish, mukammal holatga intilish, resurslardan foydalanish va tizimli fikrlash bilan g'oyaviy hamohanglik kasb etadi. Albatta, TRIZ texnologiyasi zamonaviy muhandislik va innovatsiya kontekstida shakllangan bo'lsa-da, uning asosiy g'oyalari - ijodiy muammoga yondashuv, yangilik kiritish va samaradorlik - qadimgi Sharq tafakkurida, xususan, Alisher Navoiy ijodida ham mavjudligini ko'rsatadi. Bu esa ilmiy tafakkur evolyutsiyasida madaniyatlararo va davrlararo uzviylikni tasdiqlaydi.

Xulosa. Alisher Navoiy ijodidagi aqliy tafakkur modeli va TRIZ texnologiyasining asosiy tamoyillari o'rtasida chuqur g'oyaviy va metodologik bog'liqlik mavjud. Har ikkisi ham inson tafakkurining imkoniyatlariga tayanib, muammolarni hal etishga intiladi. Bu tadqiqot shuni ko'rsatadiki, klassik adabiy meros - zamonaviy innovatsion tafakkur tizimlari bilan qiyosiy tahlilga tortilishi mumkin bo'lgan boy manbadir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. A.Navoiy. Xamsa (5 doston). – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi adabiyot va san'at nashriyoti, 1983.
2. A.Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Fan nashriyoti, 1986.
3. Qurbonov H. Alisher Navoiy tafakkuri va ijtimoiy g'oyalari. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2004.
4. Komilov N. Tasavvuf va Navoiy. – Toshkent: Ma'naviyat, 2001.
5. Altshuller G. S. Creativity as an Exact Science: The Theory of the Solution of Inventive Problems. – New York: Gordon and Breach Science Publishers, 1984.
6. Altshuller G. S. Algorithm of Invention. – Moscow: Nauka, 1969. (rus tilida: Алгоритм изобретения)
7. Salamatov Y. TRIZ: The Right Solution at the Right Time. A Guide to Innovative Problem Solving. – The Netherlands: Insytec B.V., 1999.
8. Litvinov S. I. TRIZ and Creative Pedagogy: Theory and Practice. – Moscow: TRIZ Center, 2005.
9. Vergazova T. Application of TRIZ in the Humanities: Interdisciplinary Approaches. // TRIZ Journal, 2012, No. 4.
10. Jurayev H. Navoiy asarlarining g'oyaviy-falsafiy asoslari. – Toshkent: O'zbekiston, 1999.

*Jumayeva Feuza Sayidovna,
Buxoro davlat Pedagogika insituti o'qituvchisi*

BOSHLANG'ICH SINF O'QUVCHILARINI IQTISODIY SAVODXONLIGINI SHAKLLANTIRISHDA TA'LIM PLATFORMALARINING O'RNI

Annotatsiya. Ushbu maqolada o'quvchilarini iqtisodiy savodxonligini shakllantirishda talim platformalaridan foydalanishni o'ziga xos xususiyatlari, ta'lim platformalari, portallari va saytlarining imkoniyatlari borasida fikr yuritilgan. Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun ta'lim platformalaridan foydalanishning asosiy afzalliklari va ulardan foydalanish bo'yicha tavsiyalar berilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim platformasi, ta'lim portali, onlayn ta'lim platformasi, portfolio, vAcademia Learningsapps, Google Classroom, Kahoot, Edmodo, Nearpod, ClassDojo, TED Education

Аннотация. В статье рассматриваются особенности использования образовательных платформ в формировании экономической грамотности студентов, возможности образовательных платформ, порталов и сайтов. Приводятся основные преимущества использования образовательных платформ для всех участников образовательного процесса и рекомендации по их использованию.

Ключевые слова: образовательная платформа, образовательный портал, онлайн-образовательная платформа, портфолио, vAcademia Learningsapps, Google Classroom, Kahoot, Edmodo, Nearpod, ClassDojo, TED Education

Annotation. The article discusses the features of using educational platforms in the formation of students' economic literacy, the possibilities of educational platforms, portals and websites. The main advantages of using educational platforms for all participants in the educational process and recommendations on their use are given.

Key words: educational platform, educational portal, online educational platform, portfolio, vAcademia Learningsapps, Google Classroom, Kahoot, Edmodo, Nearpod, ClassDojo, TED Education

Kirish. "Ta'lim platformasi", "Ta'lim portali", "Onlayn ta'lim platformasi" – bu o'qituvchilar, ota-onalar, o'quvchilar uchun o'quv resurslari to'plamini, ya'ni ta'lim sifatini qo'llab-quvvatlash va boshqarish uchun ma'lumot, vositalar va manbalarni taqdim etadigan interaktiv onlayn xizmatlar to'plamini o'z ichiga oladi. Bu Internet orqali ta'lim olishni ta'minlaydigan keng qamrovli, sodda va intuitiv tizimdir. Ko'pgina portallarda hamkasblar bilan blog yoki maqola formatida tajriba almashish imkoniyati mavjud.

Platformada joylashtirilgan ta'lim mazmuni darsda yoki mustaqil faoliyatda foydalanish uchun tayyor kurslar yoki kurs bo'limlarini o'z ichiga oladi. Masalan: Iqtisodiy bilim asoslari kursida matn, infografika, testlar, topshiriqlar, krossvordlar, videolar, rasmlar va grafikalar to'plamlari, davomat va ishlash jurnallari mavjud.

Ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi aloqa elektron pochta, xabar almashish, munozarali forumlarni tashkil etish, e'lonlar taxtalarini shakllantirish va blog yuritish orqali amalga oshiriladi.

Ta'lim jarayonini boshqarish, masalan, baholash testlari orqali talabalarning rivojlanishini qayd etadigan va kuzatadigan tizimlar tomonidan ta'minlanadi. Bundan tashqari, o'qituvchi talaba, uning davomati, jadvali, elektron portfolio haqida ma'lumot to'playdi.

platformalari, portallari va saytlarining quyidagilarga imkoniyatlari mavjud:

– ta'lim jarayonini Ta'lim tashkil etishga tubdan yangi pedagogik yondashuvlarni ishlab chiqish;

– pedagogik dasturlarni ishlab chiqish va moslashtirish jarayonini soddalashtirish (platformada mavjud bo'lgan bilimlar bazasi, ta'lim portallari va saytlariga havolalar orqali elektron ta'lim resurslari, shuningdek o'rnatilgan instrumental tizimlarga kirish imkoniyati);

– ta'lim jarayonida o'qitilgan fanlari bo'yicha savollar, topshiriqlar va mashqlar bankini o'z ichiga olgan test va diagnostika tizimlaridan foydalanish, savollar va topshiriqlarga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish imkoniyati;

– e-portfolio yordamida talabaning ijodkorligi va o'qituvchilarning kasbiy mahoratini rivojlantirish dinamikasini kuzatib borish;

– ta'limni boshqaruvchi yuqori turuvchi tashkilotlar bilan hujjatlar almashinuvini amalga oshirish.

Tahlil va natijalar. Bunday platformalardan har qanday ta'lim muassasalarida foydalanish mumkin. Bu har doim o'qituvchi, talaba, ota-onalarning AKT kompetensiyalarini shakllantirish uchun yangi imkoniyatdir.

Hozirgi kunda turli xil ta'lim platformalari, portallar va saytlari mavjud.

vAcademia – bu virtual muhitni qurish uchun ta'lim platformasi. Bu dunyoda o'quv auditoriyasi oddiy haqiqiy auditoriyaga o'xshaydi, o'qituvchilar darsda 3D avatar belgilar sifatida qatnashadilar va virtual dars an'anaviy hayotga o'xshaydi. vAcademia ta'lim virtual dunyosida siz turli xil darslarni o'tkazishingiz mumkin: ma'ruzalar, seminarlar, amaliyotlar, rolli o'yinlar, simulyatsiyalar. Shu maqsadda qo'shma o'quv faoliyatini o'qitish va tashkil etish uchun turli xil o'quv vositalari taqdim etiladi. vAcademianing asosiy afzalligi – bu o'tayotgan darslarni virtual yozib olish va shu bilan masofadan o'qitish uchun yangi turdagi raqamli kontentni yaratish qobiliyatidir. Havola: <http://vacademia.com/>

Learningsapps – interfaol modullar orqali o'rganish va o'qitish jarayonini qo'llab-quvvatlash uchun Web 2.0 ilovasi. Mavjud modullar to'g'ridan-to'g'ri o'quv mazmuniga kiritilishi mumkin va ularni onlayn tarzda o'zgartirish yoki yaratish mumkin. O'qituvchi kerakli bloklarni tanlashi va ularni hammaga ochiq qilishi mumkin. Tayyor manbalarga kirish ro'yxatdan o'tmagan foydalanuvchilar uchun ham ochiq. Vazifalar interaktiv bo'lib, o'quvchilar o'z bilimlarini o'yin usulida sinab ko'rishlari va mustahkamlashlari mumkin, bu ularning ma'lum bir o'quv faniga bo'lgan qiziqishlarini shakllantirishga yordam beradi.

Google Classroom – virtual sinflarni yaratish, vazifalar va uy vazifalarini taqsimlash, auditoriya bilan muloqot qilish va odatda auditoriyada va undan tashqarida tartibni saqlash uchun boy, keng qamrovli, bepul yechim hisoblanadi. Gmail akkauntiga ega bo'lgan foydalanuvchi ushbu ilovadan va Googlening barcha vositalaridan foydalanishi mumkin. Tizim auditoriyada onlayn treningni tashkil qilish imkonini beradi, o'quvchilar o'z o'qituvchilari va sinfdoshlari bilan savol javob qilishlari mumkin. Bundan tashqari, o'qituvchilar uyda tanishish uchun savollar va dars materiallarini joylashtirishlari mumkin. Aralash ta'limni tashkil qilish uchun tizimdan foydalanish qulay.

Edmodo – ko'plab mamlakatlarning ta'lim tizimlarida keng qo'llaniladigan xizmat hisoblanadi. Edmodo muloqot qilish, virtual auditoriya ichida muloqot qilish, fayllarni almashish va baholash uchun ishlatilishi mumkin. Tizim Microsoft Office va Google bilan integratsiyalashgan. Virtual o'quv maydoni o'qituvchilar tomonidan raqamli auditoriya xonasini yaratish, o'quvchilarni o'qitish va bilimlarni boshqarish uchun elektron ta'lim manbalariga ulash uchun mo'ljallangan. Havola: <https://www.edmodo.com/m>

Kahoot! – o'yinlar va savollarga asoslangan ta'lim platformasi. Ushbu vosita yordamida o'quvchilar sinf darslarini to'ldiradigan anketalar, viktorinalar, munozaralar yoki so'rovnomalar tuzishlari mumkin. Ilova sizga prezentatsiyalar, testlar yaratish, darsda hamkorlik va qo'shma tadbirlarni tashkil qilish imkonini beradi. Kahoot! o'yinlarga asoslangan ta'limni targ'ib qiladi, bu talabalarning faolligini oshiradi va dinamik, ijtimoiy va qiziqarli ta'lim muhitini yaratadi. Xizmat o'qituvchiga talabalar e'tiborini jalb qilish uchun sinfda o'yin elementlarini yaratish va qo'llash imkoniyatini beradi. Materiallar o'quvchilar

o'yin davomida savollarga javob beradigan tarzda ishlab chiqilgan. Talabalar taqdimotlarni umumiy ekranda ko'rishlari yoki o'zlarining smartfonlari, planshetlari yoki noutbuklaridan foydalanishlari mumkin. Havola: <https://getkahoot.com>

ReadWriteThink - onlayn platforma o'qituvchilarga dars rejalari, taqdimotlar, interaktiv materiallar va turli tadbirlarni bir joyda to'plashga yordam beradi. Ilovada ko'plab manbalar mavjud. O'qituvchilar va o'quvchilar uchun kerakli ma'lumotlarni topish juda oson va qulaydir. Ota-onalar va o'qituvchilar jamoasi uchun tajriba va fikr almashish uchun manbalar mavjud. Havola: <http://www.readwritethink.org/>

Nearpod - auditoriyada virtual dunyoni yaratish uchun platforma. Nearpod virtual texnologiyaga asoslangan materiallarni o'z ichiga oladi. Yozib olingan virtual ekskursiyalar sizga dunyoning istalgan joyini o'rganishga imkon beradi. O'quv materialini vizualizatsiya qilish va taqdim etish, o'quvchilarni baholash uchun ko'plab imkoniyatlar mavjud. Havola: <https://nearpod.com/>

CoSpacesEDU platformasi tinglovchilar va o'qituvchilarga o'zlarining "virtual makonlarini" yaratish yoki boshqa foydalanuvchilar tomonidan yaratilgan "virtual makonlarda" harakat qilish imkoniyatini beradi. Talabalar virtual yoki kengaytirilgan haqiqatda ishlaydi. CoSpacesEDU barcha yoshdagilar, mavzular va turli xil qurilmalar uchun mo'ljallangan. Galereya tizimni o'zlashtirish va ishga tushirishni osonlashtiradigan misollarni o'z ichiga oladi. Platforma o'quvchilarga mustaqil ishlashga, ijodkorlik, yangi g'oyalar va innovatsiyalarni namoyon etish imkoniyatlariga qaratilgan. Havola: <https://cospaces.io/edu/>

ClassDojo – auditoriyada, ota-onalar va o'qituvchilar o'rtasida muloqot qilish uchun mo'ljallangan dasturdir. Ota-onalar o'quvchilarning xulq-atvori va faoliyati, fotosuratlarini va videolarini real vaqt rejimida kuzatishlari mumkin. Auditoriyadagi jarayonni baholashadi, bu esa o'quvchilar tomonidan o'quv jarayonini o'zlashtirishga turtki bo'ladi. O'qituvchidan tezkor fikr-mulohazalarni olish uchun vositalar mavjud. O'quvchilarning muvaffaqiyati va xulq-atvori to'g'risida to'plangan ma'lumotlar ota-onalar va rahbariyatga internet orqali etkazilishi mumkin. Havola: <https://www.classdojo.com/>

Glogster – taqdimotlar yaratish va interaktiv o'rganish uchun bulutga asoslangan platformadir. O'quvchilar va o'qituvchilarga glogs deb nomlangan veb sahifada interaktiv plakat yaratish uchun matn, rasm, video va audiolarni birlashtirishga imkon beruvchi platforma. Hamkorlik natijalari Glogpedia deb nomlangan maxsus kutubxonada saqlanadi. Vizual kontent orqali o'rganishga yordam beradigan raqamli vositalar to'plamini o'z ichiga oladi. Turli mavzular va mavzular bo'yicha 50 mingdan ortiq manbalarni o'z ichiga oladi. Havola: <https://edu.glogster.com/>

Trello – loyihalarni boshqarish va kichik guruhlarining hamkorligini tashkil qilish uchun bulutga asoslangan dastur. Har bir a'zo yoki guruhning ishini rejalashtirish uchun qulay foydalanuvchi interfeysiga ega dastur, loyihalarni boshqarish vositasidir. Ushbu dastur tinglovchilarning, ayniqsa vizual effektlarni afzal ko'radiganlarning mustaqil ishlashi uchun sharoit yaratishga qaratilgan. Ilova talabalar va o'qituvchilar o'rtasida onlayn aloqa, yordam va qo'llab-quvvatlash imkonini beradi. O'qituvchilar va o'quvchilar tizimda bajarilgan va joylashtirilgan ishlar to'g'risida sharhlar va fikr-mulohazalar yozish imkoniyatiga ega. O'qituvchi o'quv jarayonini doimiy ravishda kuzatib borish uchun vositalar bilan ta'minlangan. Tizim unga har bir talaba va guruh natijalari to'g'risida barcha ma'lumotlarni yuboradi. Masalan: o'quvchilarning dastur bilan ishlash vaqti, mashqlar tezligi, test natijalari va darslarga qatnashish to'g'risidagi ma'lumotlar. Bu bajarilgan vazifalar uchun ob'ektiv baho berishga yordam beradi. Havola: <https://trello.com/>

Muhokama. Ta'lim jarayonining barcha ishtirokchilari uchun ta'lim platformalaridan foydalanishning asosiy afzalliklarini sanab o'tamiz.

O'qituvchilar uchun amaliy afzalliklari:

jadval, kundaliklar, jurnal, elektron pochta va elektron pochta qamrab olgan shaxsiy kabinetiga ega bo'lish;

O'quvchilar, ota-onalar, hamkasblar tomonidan onlayn kirish huquqiga ega bo'lgan mualliflik o'quv materiallarini yaratish, tarqatish, interfaol doskada e'lon qilish;

boshqa o'qituvchilar tomonidan yaratilgan materiallarning mavjudligi, ularni o'quvchilarning ehtiyojlariga moslashtirish qobiliyati;

taqdim etilgan manbalarga sharhlar va fikr-mulohazalar yozish va o'qish, hamkasblar bilan tajriba almashish imkoniyati;

bilimlarni baholashning ob'ektivligini oshirish, va guruh o'quvchilarning individual va guruh rivojlanishini doimiy ravishda kuzatib borish;

o'quv natijalarini ota-onalar bilan muhokama qilish;

o'qituvchilarni ortiqcha qog'ozbozlikdan ozod etish, bo'sh vaqtlarini o'zini ustida ishlashga sharoit yaratib berish.

Ta'lim platformasi resurslaridan foydalanish o'quvchilarga quyidagi afzalliklarni beradi:

o'quv materiallaridan istalgan vaqtda, istalgan joyda

foydalanish imkoniyati;

tekshirish va baholash uchun uy vazifasini o'qituvchiga topshirish va taqdim etish;

bajarilgan ishlar va eslatmalarni internetda darslarda, uy vazifalarida, loyihalar ustida ishlashda foydalanish uchun joylashtirish;

materiallarning keng tanlovi, shaxsga yo'naltirilgan dasturini yaratish imkoniyati;

ta'lim jarayonida erishilgan yutuqlarni tasdiqlovchi sertifikatlar, turli tadbirlarda qatnashganligi haqidagi diplomlar, fotosuratlar va videolar, o'qituvchilar, guruhdoshlar va ota-onalarning sharhlarini o'z ichiga olgan onlayn portfolioni shakllantirish;

muloqot qilish, elektron pochta orqali xabarlar jo'natish, boshqa o'quvchilar va o'qituvchilar bilan forumlarda muhokamalarda qatnashish imkoniyatlari.

Platformadan foydalanishda ma'muriy va boshqaruv xodimlari uchun amaliy imtiyozlar:

o'quv jarayonining borishi, bilimlarni nazorat qilish natijalari, o'quvchilar ning boshqaruv qarorlarini qabul qilishdagi ishtiroki, muammolari va yutuqlari to'g'risida dolzarb ma'lumotlarni taqdim etish;

o'quv jarayonini monitoring qilish, individual o'quvchilar va guruh rivojlanishi to'g'risida ishonchli ma'lumotlarni olish;

ta'lim muassasasi va undan tashqarida o'quv jarayonining barcha ishtirokchilari bilan aloqa qilish imkoniyatini kengaytirish;

□ ota-onalar bilan yangi aloqa kanali.

Ta'lim platformalari, bir tomondan, o'qituvchi tomonidan o'z o'quv materiallari, test topshiriqlarini yaratish jarayonini soddalashtiradi. Boshqa tomondan, eng muhimi, o'qituvchi ishlab chiquvchi yoki boshqa o'qituvchilar tomonidan yaratilgan tizimda mavjud bo'lgan tayyor elektron ta'lim resurslaridan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi.

YouTube ta'lim kanallari

YouTube mashhur kanallari o'qitish uchun sifatli ta'lim video kontent manbalariga aylanmoqda. Ushbu kontent ko'proq ma'lumot olishni istagan talabalar va iqtidorli bolalar uchun foydalidir. Videolardan darslarda, aralash yoki masofaviy ta'limda foydalanish mumkin. Masalan: o'qituvchi talabalarga yangi materialni o'rganayotganda yoki ilgari o'rganganlarini mustahkamlashda u yoki bu videoni tomosha qilish vazifasini beradi.

Eng mashhur kanallarni sanab o'tamiz.

TED – o'quv video kontentini taqdim etadigan eng mashhur platformalardan biri. Unda taniqli notiqalar va mutafakkirlarning turli mavzulardagi hikoyalari mavjud. Ushbu hikoyalar 100 dan ortiq tillarda subtitrlar bilan mavjud. Havola: <https://www.ted.com/>

[TED Education](https://www.youtube.com/user/TEDEducation/videos) – ta'lim kanali. Taniqli ma'ruzachilarning ta'lim va ta'lim haqidagi ko'plab videolari mavjud. Havola: <https://www.youtube.com/user/TEDEducation/videos>.

Vsauce – ta'lim video kontentining keng doirasini taqdim etadigan YouTube kanali. Unda ilmiy bilimlar, fizika, inson xulq-atvori, kosmik, yer va boshqalar bo'yicha pleylistlar mavjud. Havola: <https://www.youtube.com/user/Vsauce/videos>.

PostNauka – 2012 yil yanvar oyida boshlangan YouTube kanali. Loyihada turli tadqiqot sohalaridagi 800 dan ortiq olimlar, jumladan Nobel mukofoti sovrindorlari va xorijiy fan namoyandalari ishtirok etdi. Kanalda qisqa video ma'ruzalar, olimlarning tadqiqot mavzusi bo'yicha monologlari, ilmiy nazariyalar, tushunchalar, g'oyalar va faktlar mavjud. Havola: <https://www.youtube.com/user/postnauka/videos>.

AcademyRussian – YouTubedagi kanal bo'lib, u turli mavzular bo'yicha o'quv videolarini onlayn ravishda bepul taqdim etadi. Kanal matematika, tarix, sog'liqni saqlash va tibbiyot, moliya, fizika, kimyo, biologiya, astronomiya, iqtisodiyot, kosmologiya, organik kimyo, san'at tarixi, makro va mikroiqtisodiyot, kompyuter fanlari bo'yicha ma'ruzalar tizimlashtirilgan. Havola: <https://www.youtube.com/user/KhanAcademyRussian/videos>.

AsapSCIENCE – har hafta turli xil ilmiy mavzularga bag'ishlangan sifatli videolarni ishlab chiqaradigan YouTube ta'lim kanali. Kanalda boshlang'ich, o'rta, oliy ma'lumot, ingliz tilini o'rganish, korporativ ta'lim uchun videolarning katta tanlovi mavjud. Havola: <https://www.youtube.com/user/AsapSCIENCE/videos>.

CrashCourse – Djon va Xank Grinlar tomonidan asos solingan YouTube ta'lim kanali. Kanalda fizika, falsafa, iqtisodiyot, astronomiya, anatomiya va fiziologiya, tarix, biologiya, adabiyot, ekologiya, kimyo, psixologiya bo'yicha video kurslar mavjud. Havola: <https://www.youtube.com/user/crashcourse/videos>.

MinutePhysics – YouTubedagi ta'lim kanali. Videolar fizikani o'rganishga bag'ishlangan. Barcha videolar juda qisqa, o'rtacha davomiyligi bir daqiqa. Havola: <https://www.youtube.com/user/minutephysics/videos>.

The King of Random – 2010 yilda yaratilgan YouTube kanali. Kanalda standart mavzulardan g'ayrioddiy foydalanish, ko'ngilochar tajribalar haqida hikoya qiluvchi videolar mavjud.

Havola: <https://www.youtube.com/user/01032010814/videos>.

SciShow – YouTubedagi bir qator badiiy bo'lmagan videolar. SciShow kimyo, fizika, biologiya, zoologiya, entomologiya, botanika, meteorologiya, astronomiya, tibbiyot, psixologiya, antropologiya va informatika kabi turli xil ilmiy sohalarni qamrab oladi. Havola: <https://www.youtube.com/user/scishow/videos>.

SmarterEveryDay – ilm-fan orqali dunyoni o'rganishni taklif qiluvchi YouTube ta'lim kanali. Kanalni amerikalik muhandis va olim Destin Uilson Sandlin olib boradi. U ilmiy tadqiqotlar va kashfiyotlarning boshlovchisi va hikoyachisi sifatida ishlaydi. U kosmosga uchish, inson miyasini o'rganish, qiziqarli jismoniy hodisalar va jarayonlar haqida hikoya qiladi. Havola: <https://www.youtube.com/user/destinws2/videos>.

Xulosa. Raqamli ta'lim vositalari tanlash, raqamli kontent yoki mualliflik elektron ta'lim resursini ishlab chiqish o'qituvchidan ma'lum bilim va ko'nikmalarni talab qiladi. O'qituvchining yangi yechimlarni qo'llashga tayyorligi axborotlashtirishning muhim omilidir. Ammo o'quv mashg'ulotining ma'lum bir bosqichida ma'lum raqamli texnologiyalari, raqamli resurslar va internet xizmatlaridan foydalanishning pedagogik maqsadga muvofiqligi haqida unutmazlik lozim.

Hozirgi vaqtda individual dasturiy mahsulotlar sifatida ishlab chiqarilgan yoki ta'lim platformalariga o'rnatilgan testlarni ishlab chiqish uchun ko'plab tizimlar mavjud. Bugungi kunda bilimlarni test usuli bilan nazorat qilish dasturlari orasida yagona mukammal dasturiy vosita mavjud emas. Yangi vositalar muntazam ravishda paydo bo'ladi, mavjudlari takomillashtiriladi. Ko'pgina tizimlar har xil turdagi test topshiriqlarini yaratish, bilimlarni baholash va har bir talaba yoki guruh tomonidan testdan o'tish natijalari to'g'risida ma'lumot

olish imkonini beradi. Sinov va diagnostika uchun zamonaviy tizim (qobiq) javob berishi kerak bo'lgan asosiy talablarni ajratib ko'rsatamiz:

har xil turdagi savollarni yaratish (bitta tanlov, bir nechta tanlov, taqqoslash va boshqalar);

ochiqlik (savol va javoblarga o'zgartirishlar kiritish, yangi savol va javoblarni qo'shish imkoniyati);

administrator, test oluvchi va test oluvchilarning kirish huquqlarida farq;

grafik formatlar, audio, video formatlar, formulalarni taqdim eta olish imkoniyati;

natijalarni soxtalashtirishdan himoya qilish;

har bir talaba, guruh uchun test sinovi qaydnomasini yuritish;

statistik ma'lumotlar.

Sun'iy intellekt algoritmlari amalga oshiriladigan sinov va diagnostika uchun zamonaviy tizimlar talabani harakatlarini tahlil qilish, tavsiyalar berish, ma'lum bir talabani bilim darajasiga qarab topshiriqlarni yaratish, vazifalarni taqsimlashni oqilona boshqarish va b. imkoniyati beradi. Masalan: tizim guruh a'zolarining katta qismi biron bir mavzu savollarga javob bermasligini ko'rsatishi yoki talabalarning oddiy savollarga yaxshi javob berish

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasining "Mualliflik huquqi va turdosh huquqlar to'g'risida"gi qonuni / <https://lex.uz/docs/1022944>

3. Gresova A. P. Razvitie poznavatel'nykh sposobnostey starsheklassnikov sredstvami pedagogicheskogo dizayna: diss. ... k. ped. n. Saratov, 2016. 194 s

4. Uvarov A. Yu. Pedagogicheskiy dizayn // Informatika. 2003. № 3. S. 1-32.

5. Gagné R. M., Briggs L. J., Wager W. W. Principles of Instructional Design.

Muxiddinova Nilufar Baxodirovna,
Navoiy davlat universiteti, Pedagogika kafedrası o'qituvchisi
nilufarmuhiddinova405@gmail.com

KREDIT-MODUL TIZIMI SHAROITIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARNI AMALIY KOMPETENTLIGINI RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK SHART- SHAROITLARI

Annotatsiya. Ushbu maqola sifatli ta'lim tizimida o'qituvchi tayyorgarligining ahamiyati va global ta'lim me'yorlarini o'rganadi. UNESCOning "Education 2030" hujjatiga ko'ra, barqaror rivojlanish uchun o'qituvchilarni yaxshi tayyorlash va qo'llab-quvvatlash zarur. XXI-asr ta'limi nafaqat bilim berishga, balki ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va innovatsiyalarni rivojlantirishga qaratilgan. Shuningdek, o'qituvchi tayyorgarligining shaxsiy ong va ijodkorlik qobiliyatlarini oshirishdagi roli tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: Kredit-modul tizimi, bo'lajak o'qituvchilar, amaliy kompetentlik, pedagogik ta'lim, ta'lim sifatini oshirish, innovatsion yondashuvlar, ta'lim islohotlari, kasbiy kompetensiya, ta'lim strategiyalari.

Аннотация. Данное исследование изучает важность подготовки учителей в системе качественного образования и глобальные образовательные стандарты. Согласно документу ЮНЕСКО "Education 2030," для устойчивого развития необходимо хорошо готовить и поддерживать учителей. Образование XXI века направлено не только на передачу знаний, но и на развитие творчества, критического мышления и инноваций. Также анализируется роль подготовки учителя в повышении личностного сознания и творческих способностей.

Ключевые слова: Кредитно-модульная система, будущие учителя, практическая компетентность, педагогическое образование, повышение качества образования, инновационные подходы, реформы образования, профессиональная компетенция, стратегии обучения.

Abstract. This study explores the significance of teacher training in the system of quality education and global educational standards. According to UNESCO's "Education 2030" document, well-prepared and supported teachers are crucial for sustainable development. Education in the 21st century focuses not only on knowledge transfer but also on developing creativity, critical thinking, and innovation. The study also examines the role of teacher preparation in enhancing personal consciousness and creative abilities.

Key words: Credit-modular system, future teachers, practical competence, teacher education, improving education quality, innovative approaches, educational reforms, professional competence, learning strategies.

Bugungi globallashuv va axborot texnologiyalari jadal rivojlanayotgan davrda ta'lim sohasiga qo'yilayotgan talablar tubdan o'zgarib bormoqda. Raqobatbardosh, chuqur bilimli, ijodiy fikrlaydigan va innovatsion g'oyalarga ochiq bo'lgan pedagog kadrlarni tayyorlash har qachongidan ham dolzarb masalaga aylangan. O'zbekiston Respublikasida ham so'nggi yillarda ta'lim sohasini tubdan isloh qilish va xalqaro standartlarga mos o'qituvchi tayyorlash bo'yicha keng ko'lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi "2022–2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida"gi PF–60-sonli farmonida ta'lim sifatini oshirish, malakali pedagoglar tayyorlash, oliy ta'limda kredit-modul tizimini joriy qilish orqali o'qitish samaradorligini oshirish ustuvor vazifa sifatida belgilangan. Shuningdek, Prezidentning 2019-yil 29-apreldagi "O'zbekiston Respublikasi oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi to'g'risida"gi PF–5712-son farmoni, 2023-yil 8-iyundagi

PF-79-sonli "Ta'lim sifatini baholash milliy tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi farmonlari pedagogik ta'lim tizimini zamonaviylashtirishda muhim huquqiy asos bo'lib xizmat qilmoqda.

Ushbu islohotlarning mantiqiy davomida, kredit-modul tizimi asosida ta'lim jarayonini tashkil etish va bo'lajak o'qituvchilarning amaliy kompetentligini shakllantirish masalasi dolzarb ilmiy va amaliy yo'nalish sifatida e'tirof etilmoqda. Bu tizim doirasida nazariy bilimlar real dars jarayonlari, muloqot texnologiyalari, baholash va pedagogik refleksiya bilan uyg'unlashgan holda taqdim etiladi. Shu orqali pedagogik faoliyatga tayyorlanayotgan yosh mutaxassislarning kasbiy kompetensiyalari, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va innovatsion yondashuvlari shakllanadi.

Global ta'lim me'yorlari va ta'lim siyosati nuqtai nazaridan, sifatli ta'lim tizimida o'qituvchi tayyorgarligi asosiy hal qiluvchi omil sifatida qaraladi. YuNESKOning "Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action" hujjatida ta'kidlanishicha, barqaror rivojlanish maqsadlariga erishish uchun o'qituvchilar yetarlicha tayyorlangan, rag'batlantirilgan va tizimli qo'llab-quvvatlangan bo'lishi zarur (UNESCO, 2016). Shuningdek, XXI-asr ta'lim konsepsiyalarida ta'lim jarayoni faqat bilim berish bilan cheklanib qolmasdan, ijodkorlik, tanqidiy fikrlash va innovatsion yechimlar yaratish kabi ko'nikmalarni rivojlantirishni rag'batlantirishi lozimligi qayd etiladi (Trilling & Fadel, 2009). Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, bo'lajak o'qituvchilarda amaliy kompetentlikni rivojlantirish masalasi dolzarb pedagogik vazifa sifatida namoyon bo'ladi.

Bolonya jarayoni va Yevropadagi Oliy ta'lim mintaqasi (EHEA) talablariga ko'ra, kredit-modul tizimi o'quv jarayonini natijalarga yo'naltirilgan tarzda tashkil etishga asoslanadi. Bu tizimning asosiy maqsadi – talabalarga tanlov imkoniyatini oshirish, o'quv jarayonida shaffoflik va ta'lim sifati kafolatini ta'minlashdir. Yevropaning kredit tizimi (ECTS) orqali fanlar modullarga bo'linadi va har bir modul aniq learning outcomes (o'quv natijalari) bilan belgilanadi. Bu natijalar nazariy bilim bilan cheklanib qolmay, amaliy ko'nikmalar va kasbiy kompetensiyalarni qamrab oladi. Bu esa, bo'lajak o'qituvchilar tayyorgarligida nazariy ma'lumotlardan amaliy tajribaga o'tish ta'minlanadi. Masalan, kredit-modul tizimi doirasida talabalar real dars jarayonlariga, muloqot va baholash amaliyotiga jalb etiladi, shu orqali ularning kasbiy kompetensiyalari rivojlanadi. Demak, bu tizim ta'lim sifatiga e'tiborni kuchaytirish va mehnat bozori talablariga javob beradigan amaliy tayyorgarlikni ta'minlashda muhim mexanizm hisoblanadi. Shu bois, bo'lajak o'qituvchilarni zamon talablari asosida tayyorlash, ularda kasbiy mahorat, innovatsiyalarni tez o'zlashtirish va amaliyotda samarali qo'llash qobiliyatini shakllantirish, ijodkorlikka yo'naltirish oliy ta'lim va pedagogika fani oldida turgan ustuvor vazifalardan biri hisoblanadi. Ilmiy dalillarning nazariy tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu maqsadga erishish uchun bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy standart me'yorlarini puxta o'zlashtirishi va ularni amaliyotda qo'llash ko'nikmasini rivojlantirishi zarur.

Ushbu muammoni hal qilish uchun 2013-yilda E. A. Yamburg tomonidan birinchi bo'lib zamonaviy o'qituvchi ega bo'lishi kerak bo'lgan standart fazilatlar hamda ilmiy asoslangan professional standart ishlab chiqildi. Ushbu loyiha muallifining fikriga ko'ra, o'qituvchining kasbiy standarti quyidagi muhim vazifalarni bajarishi kerak:

- o'zgaruvchan dunyoda ta'lim strategiyasini amalga oshirish vositasi bo'lishi;
- ta'lim sifatini oshirish va mahalliy ta'limni xalqaro darajaga olib chiqish vositasi bo'lishi;
- o'qituvchi malakasining ob'ektiv o'lchovi bo'lishi;
- ta'lim muassasalarida pedagog kadrlarni tanlash vositasi bo'lib xizmat qilishi;
- xodim va ish beruvchi o'rtasidagi munosabatlarni belgilovchi mehnat shartnomasini tuzish uchun asos bo'lishi [6].

Bu jarayonda bo'lajak o'qituvchilar kasbiy standartlar va me'yorlarni to'liq o'zlashtirishlari talabini keltirib chiqaradi. Bu esa, "Kredit-modul tizimi sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni amaliy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari"ni amalga oshirishning strategiyalarini ishlab chiqish zaruratini keltirib chiqardi.

Ta'lim strategiyasi – bu ijtimoiy va ta'lim holatini tahlil qilishdan olingan xulosalar, ta'lim maqsadlari, ta'lim mazmunini tanlash va loyihalash tamoyillarini, ta'lim oluvchilarni ta'lim jarayonining faol ishtirokchisi sifatidagi qarashlarni o'z ichiga olgan tizimning komponentlari o'rtasidagi munosabatlar yig'indisi[5; 25 p].

Ta'lim strategiyalari atamasinnig ko'plab ta'riflari mavjud. Ularni o'rganish bo'yicha T. N. Astafurova, Ye. A. Sisa, T. Y. Ternovix, M. V. Tretyakova, A.M.Trofimova, I. V. Shkarina va boshqalar tomonida izlanishlar olib borilgan. A.N. Shukin va E. G. Asimovlar "Ta'lim strategiyalari – ta'lim oliuvchilar tomonidan to'plangan ma'lumotlarni olish, xotirada saqlash va qo'llash maqsadida qo'llaniladigan harakat va operatsiyalar" degan talqinni beradi. Xorijlik tadqiqotchilar J. Rimondi va R. L. Oksfordlarning qarashlarida "Ta'lim strategiyalari – bu aniq ta'lim natijalarini belgilaydigan va ularga maxsus ishlab chiqilgan o'quv faoliyati orqali erishishni maqsad qilgan o'rganish modellari" tarzida ta'riflanadi.

Pedagogik strategiya – pedagogik faoliyatning asosiy yo'nalishlarini istiqbolli nazariy rivojlantirishning eng yuqori darajasi [7;]. U uslubiy xarakterdagi kasbiy mahorat asosida, xususan, hodisa mohiyati, uning haqiqiy ma'nosi, aniq va yashirin sabablarini tushunish, nazariya va amaliyot o'rtasidagi bog'liqlikni o'rnatish, tamoyillar asosida ta'lim-tarbiya maqsadlarini belgilash, pedagogik o'zaro ta'sir shartlari va vositalarini tanlash tarzida amalga oshiriladi.

Pedagogik strategiya taktikaning muvaffaqiyatini, ya'ni ta'lim oluvchilarning ta'lim-tarbiya olish jarayonida ular bilan bevosita va bilvosita munosabatlarni ta'minlaydi. Shu sababli, o'qituvchi tayyorgarligining asosiy ustuvor yo'nalishlari uning shaxsiy ong tuzilmalarini tanqidiylik, motivatsiya, ma'noni ifodalash, aks ettirish va boshqalarni o'z ichiga olishi uchun shart-sharoitlar yaratishdir. Ularning faoliyati tufayli pedagogik ijod jarayoni boshlanadi: pedagogik ta'sir qiymati, talabalar bilan munosabatlardagi o'rni, muloqot qadriyatlari ta'lim oluvchilarning ta'lim mazmuni va shaxsiy xususiyatlarini belgilaydi. Asosiy qadriyat o'z-o'zini tarbiyalash qobiliyati bo'lib, ularning rivojlanishi o'qituvchi tomonidan ta'minlanadi, sharoit yaratish va talabalar ongining shaxsiy tuzilmalarini ishlab chiqish uchun maxsus vositalardan foydalanishdir.

Yaqin vaqtgacha pedagogikada "strategiya" tushunchasi ko'rib chiqilmagan. O'tgan asrning 90-yillari boshidan u psixologiya va falsafada insonning o'z-o'zini anglashi uchun dasturlarni uzoq muddatli va samarali bashorat qilish, maqsad tanlash, hayotiy pozitsiyani anglash kabi zarur bo'lgan vositalarni asoslashda qo'llanila boshlaydi. Ta'kidlash kerakki, "strategiya" tushunchasi ushbu fanlarda shaxsning o'zini o'zi shakllantirish nuqtayi nazaridan ko'rib chiqiladi.

K. A. Abulxanova-Slavskaya hayot strategiyasining uchta asosiy xususiyatini aniqlab, ushbu hodisani pedagogik tushunish uchun quyidagi ko'rsatmalarni keltirib o'tadi: strategiya hayot g'oyasi, uning ma'nosi, ideal reja sifatida paydo bo'ladi. Uni amalga oshirish shaxsning ideal va reallik o'rtasidagi qarama-qarshiliklarni hal qilish qobiliyatiga bog'liq. Bu ko'nikmalar insonning alohida hayotiy fazilatlari sifatida qaralib, qobiliyat va xarakterdan farq qiladi, chunki ularni yaratish tabiiydan tashqari mavjud bo'lmagan sharoitda faoliyat yaratishni talab qiladi. "Qiziqish, g'ayrat, qoniqish va yangi izlanishdan iborat bo'lgan hayotning qadr-qimmati ma'lum bir turmush tarzi, individual hayot strategiyasi mahsuli bo'lib, ularni shaxsning o'zi belgilaydi" [1].

Pedagogikada ushbu tushuncha o'qituvchining shaxsiy rivojlanishi boshlanishi bilan bevosita bog'liq bo'lgan kasbiy faoliyat turi sifatida ta'lim strategiyasiga insonparvarlik ma'nosini beradi. Ta'limning insonparvarlik strategiyasi kasbiy hayot dasturi sifatida nafaqat

zarurat, balki kasbda o'zini namoyon qilish, amalga oshirish imkoniyati, zamonaviy jamiyatning rivojlanish

Ta'limga nisbatan strategiya atamasi ta'lim maqsadlari va natijalariga erishish uchun foydalaniladigan usul va vositalar tizimi sifatida qaraladi. Pedagogik, psixologik, ilmiy-metodik adabiyotlarda ta'lim strategiyalari o'qitish va o'rganish strategiyalariga bo'linadi. Ular P. Bimmel, N. Rampillon, F. Mayer, E. Weinstein, A. Wendenlar tomonidan kognitiv yondashuv nuqtayi nazaridan tahlilga tortiladi. O'rganish kognitiv jarayon sifatida tadqiq qilinadi va asosiy aqliy funksiyalar: idrok, xotira, fikrlash va boshqalar yordamida tavsiflanadi. Shunday qilib, A. L. Wenden ta'lim strategiyasi tarkibida o'quv ma'lumotlarini qidirish, saqlash, olish, qo'llashning psixologik jarayonlari bilan bog'liq harakat va operatsiyalarni ajratib ko'rsatadi.

Demak, kredit-modul tizimi sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirish zamonaviy pedagogik jarayonning asosiy talabi hisoblanadi. Manbalar tahlili shuni ko'rsatadiki, ushbu jarayonning samaradorligi quyidagi bir-biri bilan uzviy bog'liq pedagogik shart-sharoitlarni ta'minlash orqali oshiriladi:

Xulosa o'rnida biz, quyidagi mualliflik tariflarini keltirib o'tmoqchimiz; "Kredit-modul tizimi sharoitida bo'lajak o'qituvchilarning amaliy kompetentligini rivojlantirish – bu nazariy bilimlarni real pedagogik faoliyatga tadbiq etish jarayonida innovatsion metodlar, interfaol yondashuvlar va axborot texnologiyalari asosida shakllanadigan, o'z-o'zini rivojlantirish va kasbiy muammolarni samarali hal etishga qaratilgan integral shaxsiy sifatlar majmuasidir. [7]"

"Amaliy kompetentlik" – bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatida nazariy bilimlar, amaliy ko'nikmalar va metakognitiv strategiyalarni uyg'unlashtirish orqali mustaqil qaror qabul qilish, kreativ yondashish hamda ta'lim jarayonining sifatini oshirishga qaratilgan shaxsiy imkoniyatlar tizimi hisoblanadi. [7]"

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти. "Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида"ги фармони, PF-60-сон. 2022 йил 28 январ. – <https://lex.uz/docs/5841063>
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти. "Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси тўғрисида"ги фармони, PF-5712-сон. 2019 йил 29 апрель. – <https://lex.uz/docs/4322789>
3. Ўзбекистон Республикаси Президенти. "Таълим сифати баҳолаш миллий тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги фармони, PF-79-сон. 2023 йил 8 июнь. – <https://lex.uz/docs/6496739>
4. UNESCO. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action – Towards inclusive and equitable quality education and lifelong learning for all. Paris: UNESCO, 2016.
5. Trilling, B., & Fadel, Ch. 21st Century Skills: Learning for Life in Our Times. San Francisco: Jossey-Bass, 2009.
6. Ямбург, Е.А. Профессиональный стандарт педагога: концепция, структура, перспективы. Москва: Изд-во Просвещение, 2013.
7. Астафурова, Т. Н., Сиса, Е. А., Тернових, Т. Ю. и др. Современные образовательные стратегии: теоретические основы и практические аспекты. – Москва: Академия, 2015.
8. Шкурина, И.В. Педагогические стратегии в контексте профессиональной подготовки учителя. – Екатеринбург: УрГПУ, 2017.
9. Wenden, A. L. Learner Strategies for Learner Autonomy. New York: Prentice Hall, 1998.

Saidova Yulduz Zamon qizi,
Buxoro davlat pedagogika instituti,
“Umumiy pedagogika” kafedrası o‘qituvchisi
E-mail: saidovay3@gmail.ru

ZAMONAVIY JAMIYATDA MA’NAVIYATNING FALSAFIY VA PEDAGOGIK TALQINI

Annotatsiya. Ushbu maqolada zamonaviy jamiyat sharoitida ma’naviyat tushunchasining falsafiy va pedagogik talqini tahlil etilgan. Ma’naviyatning ontologik va aksiologik jihatlari, uning shaxs kamoloti va ijtimoiy taraqqiyotdagi o‘rni yoritilgan. Shuningdek, ta’lim-tarbiya jarayonida ma’naviy qadriyatlarning shakllanishi va ularni yosh avlod ongiga singdirish mexanizmlari ko‘rib chiqilgan. Maqolada zamonaviy jamiyatda yuzaga kelayotgan ma’naviy inqiroz holatlari va ularni bartaraf etish yo‘llari ham tahlil qilinadi. Falsafiy yondashuv bilan pedagogik tajribaning uzviy bog‘liqligi orqali barqaror ma’naviy muhitni shakllantirishning zarurligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: ma’naviyat, falsafa, pedagogika, qadriyatlar, shaxs kamoloti, ijtimoiy ong, ma’naviy tarbiya, ma’naviy inqiroz, zamonaviy jamiyat, ma’naviy immunitet.

Аннотация. В статье анализируется философско-педагогическое осмысление понятия духовности в контексте современного общества. Раскрываются онтологические и аксиологические аспекты духовности, её роль в развитии личности и общества. Рассматриваются механизмы формирования духовных ценностей в образовательном процессе и их внедрения в сознание подрастающего поколения. Анализируются ситуации духовных кризисов, возникающих в современном обществе, и пути их преодоления. Обосновывается необходимость формирования устойчивой духовной среды посредством неразрывной связи философских подходов и педагогического опыта.

Ключевые слова: Духовность, философия, педагогика, ценности, личностное развитие, общественное сознание, духовное воспитание, духовный кризис, современное общество, духовный иммунитет.

Abstract. This article analyzes the philosophical and pedagogical interpretation of the concept of spirituality in the context of modern society. The ontological and axiological aspects of spirituality, its role in personal development and social development are highlighted. The mechanisms of the formation of spiritual values in the educational process and their instillation in the minds of the younger generation are also considered. The article also analyzes the situations of spiritual crises emerging in modern society and ways to overcome them. The need to form a stable spiritual environment through the inextricable connection of philosophical approaches and pedagogical experience is substantiated.

Key words: spirituality, philosophy, pedagogy, values, personal development, social consciousness, spiritual education, spiritual crisis, modern society, spiritual immunity

Kirish “Ma’naviyat” tushunchasi O‘zbekistonda jamiyat rivojlanishi va inson tarbiyasida muhim ahamiyatga ega bo‘lib, falsafiy va ijtimoiy-pedagogik jihatdan chuqur asoslangan tushunchadir. Bu tushuncha ko‘plab farmon va qarorlarda aks ettirilgan. Chunki davlat milliy ma’naviyatni rivojlantirish orqali yoshlarda milliy g‘urur, vatanparvarlik, axloqiy qadriyatlarni shakllantirishni maqsad qilgan.

O‘zbekistonda ma’naviyatni rivojlantirish bo‘yicha bir qator hujjatlar qabul qilingan. Jumladan, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017-yil 28-iyuldagi “Ma’naviyat va ma’rifat tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to‘g‘risida”gi PQ-3160-son Qarori O‘zbekistonda milliy ma’naviyatni rivojlantirish maqsadida “Ma’naviyat va ma’rifat”

markazini tashkil etishni ko'zda tutadi. Markazning vazifasi xalqning ma'naviy-ma'rifiy ehtiyojlarini qondirish, yoshlarni milliy qadriyatlar ruhida tarbiyalash va axloqiy komillikka yetaklash hisoblanadi. Bu qaror ma'naviyatning jamiyat rivojlanishidagi o'rnini falsafiy va pedagogik jihatdan mustahkamlashga xizmat qiladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 14-avgustdagi "Yoshlar ma'naviyatini yuksaltirish va ularning bo'sh vaqtlarini mazmunli tashkil etish to'g'risida"gi PQ-3907-son Farmoni yosh avlodni ma'naviy yuksaklikka intilish, ularni milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida tarbiyalashni maqsad qiladi. Farmonda yoshlarning bo'sh vaqtini samarali tashkil etish, ularni madaniy-ma'naviy jihatdan rivojlantirish, ular orasida axloqiy komillikni targ'ib qilish kabi chora-tadbirlar belgilangan. Ushbu farmon yoshlarning ijtimoiy-pedagogik tarbiyasida ma'naviyatning muhim ahamiyatga ega ekanligini yana bir bor tasdiqlaydi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 3-maydagi "O'zbekiston Respublikasida ma'naviy-ma'rifiy ishlar samaradorligini oshirish bo'yicha qo'shimcha chora-tadbirlar to'g'risida"gi PQ-4307-son qarori "ma'naviyat va ma'rifat ishlari samaradorligini oshirish orqali jamiyatda milliy o'zlikni anglashni kuchaytirish, vatanparvarlik, fuqarolik ongini shakllantirish"ga qaratilgan. Unda ma'naviy-ma'rifiy ishlarda ishtirok etuvchi davlat tashkilotlari va fuqarolik jamiyati institutlari hamkorligini kuchaytirish maqsad qilinadi.

Farmon va qarorlarning mazmunidan ko'rinib turibdiki, ma'naviyat davlat siyosatining asosiy tamoyillaridan biri bo'lib, uning maqsadi milliy qadriyatlarni saqlab qolish, yosh avlodni ma'naviy jihatdan rivojlantirish, ular orasida vatanparvarlik, axloqiy me'yorlar va fuqarolik mas'uliyatini targ'ib qilishdan iborat. Bu hujjatlar falsafiy va ijtimoiy-pedagogik nuqtayi nazardan ma'naviyatning chuqur mazmun-mohiyatini ifodalaydi.

"Ma'naviyat" tushunchasining O'zbekistonda davlat siyosatidagi o'rni jamiyat rivojlanishida axloqiy, ma'rifiy va madaniy omillarni birinchi darajali deb hisoblash bilan bog'liq. Farmon va qarorlar orqali belgilangan chora-tadbirlar, maqsad va istiqbollari ma'naviyatni ijtimoiy hayotning muhim qismi sifatida ko'rsatadi. Ushbu farmon va qarorlarda yoshlar orasida ma'naviy immunitetni shakllantirishga alohida e'tibor qaratildi. Shuningdek, yoshlar o'zlarini milliy an'analar, axloqiy qadriyatlar va umuminsoniy me'yorlarga mos ravishda tarbiyalashi zarurligi ta'kidlangan. Shuningdek, yoshlarni turli yot g'oya ta'sirlaridan, ayniqsa, globallashtirish va ommaviy madaniyatning salbiy oqibatlaridan himoya qilish.

Ma'naviy immunitet tushunchasi yoshlarning ma'naviyatiga zarar yetkazadigan mafkuralardan ularni asrashga qaratilgan chora-tadbirlar majmui sifatida ko'riladi. Ma'naviyat insonning ichki immuniteti, uning shaxsiyatini himoya qiluvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. Bu esa, falsafiy jihatdan insonni tashqi zararli ta'sirlardan himoya qilish uchun uning ichki dunyosini kuchaytirishga qaratilgan. Yoshlarning ongli ravishda ma'naviy mustahkamlikka intilishini, ularga ma'naviyat asoslarini o'rgatishni ta'minlaydi, pedagogik jarayonlarda milliy qadriyatlarni o'rgatishning samaradorligini oshirish ko'zda tutiladi.

2021-yil 26-martdagi "Ma'naviy-ma'rifiy ishlar tizimini tubdan takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-5040-sonli O'zbekiston Respublikasi Qarori "mamlakatda ma'naviy va ma'rifiy siyosatni mustahkamlash, milliy qadriyatlar va tarixiy merosni asrashga qaratilgan qator muhim chora-tadbirlar"ni nazarda tutadi [3]. Qarorning mazmuni quyidagi asosiy yo'nalishlarni o'z ichiga oladi:

1. Ma'naviy va ma'rifiy islohotlar strategiyasi. O'zbekistonda inson kapitalini rivojlantirish, yosh avlodga milliy qadriyatlar, tarix va madaniyatni chuqur o'rgatish, ta'lim va tarbiya tizimini yaxshilash maqsadida yangi strategiya ishlab chiqiladi.

2. Jamiyatning ma'naviy yuksalishi. Qaror orqali jamiyatda ma'naviy tarbiya jarayonini yanada kuchaytirish, milliy ma'naviyatni targ'ib qilishga e'tibor beriladi. Shu jumladan, ommaviy axborot vositalari va boshqa kommunikatsiya kanallari orqali ma'naviy yuksalishni qo'llab-quvvatlash choralari belgilangan.

3. Oila va yoshlar tarbiyasi. Oila institutini kuchaytirish, yoshlarni milliy va umuminsoniy qadriyatlar ruhida tarbiyalash, ularning ma'naviy kamolotini ta'minlash bo'yicha keng ko'lamli dasturlar qabul qilinadi. Yoshlar tarbiyasiga alohida e'tibor qaratiladi.

4. Ommaviy madaniyatga qarshi kurash. Qaror ommaviy madaniyatning salbiy ta'siriga qarshi kurashni kuchaytirishni ko'zda tutadi, bunda milliy va madaniy an'analar, milliy o'zlikni anglashni saqlash va rivojlantirishga qaratilgan ishlar amalga oshiriladi.

5. Ta'lim va tarbiya tizimida yangiliklar. Ta'lim muassasalarida ma'naviy-ma'rifiy ishlarga alohida ahamiyat qaratiladi. Pedagoglar va boshqa tarbiyachilar ma'naviyatni chuqur o'rgatish uchun yangi metodlarni qo'llashga tayyorlanadi.

6. Davlat va jamoat tashkilotlari ishtiroki. Davlat va jamoat tashkilotlari o'rtasida hamkorlikni kuchaytirish orqali ma'naviy-ma'rifiy siyosatni amalga oshirishga ko'maklashiladi. Yuqorida qayd qilingan Qaror milliy qadriyatlarni jamiyatning barcha sohalariga keng targ'ib qilish va yoshlar orasida ma'naviy-ma'rifiy ishlarga alohida e'tibor berishni nazarda tutadi. Qarorda davlat va nodavlat tashkilotlarining hamkorligi orqali ma'naviy ishlarning samaradorligini oshirish masalasini ilgari suradi.

Milliy qadriyatlarni rivojlantirish orqali millatning ma'naviy yuksalishi ta'minlanadi. Falsafiy nuqtayi nazardan, ushbu qaror ma'naviyatning jamiyat barqarorligi va taraqqiyotidagi o'rnini mustahkamlaydi.

Pedagogik jarayonlarda milliy qadriyatlarni targ'ib qilish orqali yoshlarning dunyoqarashi va axloqiy me'yorlari shakllanadi. Qarorda milliy qadriyatlarni o'quv dasturlariga chuqurroq kiritish, ularni amaliyotda qo'llash ko'zda tutilgan.

Ma'naviyatning falsafiy, ijtimoiy va pedagogik mazmun-mohiyati bilan bog'liq farmon va qarorlarda O'zbekistonda ma'naviy-ma'rifiy siyosatning asosiy yo'nalishlari, ushbu yo'nalishlarning jamiyat va ta'lim tizimidagi o'rne, ularning ijtimoiy jarayonlardagi ta'siri haqida batafsil tahlillar keltirilgan. Davlat rahbarining e'tibori bu boradagi siyosatni doimiy ravishda yangilab, rivojlantirishga qaratilgan.

O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 10-iyungi "Yoshlarning ma'naviy barkamolligini ta'minlash va ularni Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash to'g'risida"gi 369-sonli qaror "milliy g'oya va qadriyatlar asosida yoshlarda ma'naviy barkamollikni shakllantirish"ga qaratilgan. Qarorda yoshlarning Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalanishi, ularga milliy va umuminsoniy qadriyatlar asosida ma'naviy ta'lim berishning dolzarbligi ta'kidlanadi. Ushbu jarayonlarning zamonaviy ta'lim tizimiga singdirilishi muhim ahamiyatga ega.

Milliy qadriyatlar falsafasi yoshlarda shaxsiy ma'naviy qadriyatlarni shakllantiradi. Bu qaror falsafiy jihatdan insonning milliy o'zligini anglash va unga sadoqat bilan yashashni rag'batlantirishga qaratilgan. Pedagogik jarayonlarda Vatanga sadoqat ruhida tarbiyalash asosiy maqsad qilib qo'yiladi. Bu qaror orqali o'quv-tarbiya tizimi yosh avlodni ma'naviy jihatdan barkamol, vatanparvar va jamiyatda faol shaxs sifatida yetishtirishga yo'naltiriladi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2024-yil 5-martdagi "Globallashuv sharoitida milliy o'zlikni saqlash va ma'naviyatni mustahkamlash to'g'risida"gi qarorida globallashuv jarayonlari ta'sirida milliy o'zlikni yo'qotish xavfi borligi munosabati bilan milliy o'zlikni saqlash va ma'naviyatni mustahkamlash bo'yicha kompleks choralarini ko'zda tutadi. Unda zamonaviy texnologiyalar va kommunikatsiya vositalarining yoshlar ma'naviyatiga ta'sirini kamaytirish va ma'naviy qadriyatlarni mustahkamlash choralari ko'rsatilgan.

Globallashuv sharoitida milliy ma'naviyatni saqlashning falsafiy asoslari muhim o'ringa ega. Bu qarorda milliy o'zlikni anglash va uni tashqi ta'sirlardan himoya qilish falsafasi namoyon bo'ladi.

Ushbu me'yoriy hujjatda yoshlar ma'naviyatini saqlash uchun ularni yangi texnologiyalar, internet va axborot vositalaridan to'g'ri foydalanishga o'rgatish, globallashuv jarayonlarining salbiy oqibatlaridan himoya qilish pedagogik yondashuvlar asosida amalga oshiriladi.

O'zbekistonning milliy siyosatidagi ma'naviyat konsepsiyasi ham falsafiy, ham pedagogik jihatdan chuqur va bu kelajak avlodning komillik sari intilishiga yordam beradi.

Mustaqillik yillarida O'zbekiston Respublikasida jamiyat hayotining ma'naviy-ma'rifiy asoslarini mustahkamlash, milliy istiqloq g'oyasining asosiy tushuncha va tamoyillarini hayotga joriy etish, yurtdoshlarimiz, ayniqsa, yosh avlod qalbida Vatanimiz taqdiri va kelajagi uchun daxldorlik va mas'uliyat hissini oshirish, yot g'oyalarga qarshi mafkuraviy immunitetni kuchaytirishga yo'naltirilgan targ'ibot tizimi shakllanib, muayyan ishlar amalga oshirildi. Biroq, bugungi kun dunyoda globallashuv jarayonlari kuchayib, tinchlik va barqarorlikka qarshi yangi tahdid va xatarlar tobora ko'payib bormoqda. Bunday murakkab va tahlikali vaziyat sohada amalga oshirilgan ishlarni tanqidiy baholab, uning faoliyatini zamon talablari asosida takomillashtirishni taqozo etmoqda [5].

“O'zbekiston-2030 Strategiyasi”da ma'naviyat masalalari alohida ahamiyatga ega bo'lib, bu rejaning asosiy yo'nalishlaridan biri milliy o'zlik, madaniy meros va axloqiy qadriyatlarni rivojlantirish, jamiyatda ma'naviy yuksalishni ta'minlashga qaratilgan. Strategiya mamlakatning siyosiy, iqtisodiy, madaniy va ijtimoiy hayotining har tomonlama rivojlanishini ko'zda tutadi va unda ma'naviy barkamollik jamiyat taraqqiyoti uchun muhim omil sifatida qayd etilgan [O'zbekiston Respublikasi Prezidentining Farmoni, 11.09.2023 yildagi PF-158-son].

1. Milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirish. Milliy o'zlikni anglash. Strategiyada milliy qadriyatlarni saqlash va rivojlantirishga alohida e'tibor beriladi. Bu, ayniqsa, yosh avlodning Vatanga sadoqatli, madaniy merosni asrovchi va uni zamonaviy rivojlanish bilan uyg'unlashtirishga qodir shaxslar sifatida tarbiyalanishi maqsad qilingan.

An'ana va madaniyatni saqlash. O'zbekiston-2030 strategiyasida madaniy meros va an'analarni saqlab qolish, ularni targ'ib qilish va rivojlantirish davlatning ustuvor yo'nalishlaridan biri sifatida belgilangan. Bu yo'nalishda xalq san'ati, urf-odatlar va milliy bayramlarni keng miqyosda nishonlash rejalashtirilgan.

2. Ta'lim va ma'rifat tizimida ma'naviyatning o'rni. Ma'naviy tarbiya va ta'lim: Strategiya doirasida ta'lim tizimida ma'naviyatga katta e'tibor qaratiladi. Ma'naviy barkamollik o'quv dasturlarida chuqur integratsiyalangan holda kiritiladi. Bu esa, yoshlarning nafaqat bilim darajasini, balki ularning axloqiy va ma'naviy rivojlanishini ta'minlash maqsadida amalga oshiriladi. Bunda milliy va umuminsoniy qadriyatlarni o'rganish, ularni zamonaviy ta'lim jarayonlari bilan uyg'unlashtirish asosiy o'rin tutadi.

O'qituvchilar va tarbiyachilarning ma'naviy tayyorgarligi. O'zbekiston-2030 strategiyasida ta'lim sohasi xodimlarining ham ma'naviy bilim va tarbiya jarayonlariga alohida e'tibor qaratish lozimligi belgilangan. O'qituvchilarni tayyorlashda ma'naviyatning o'rni va uni o'quvchilarga yetkazish ko'nikmalarini rivojlantirish muhim vazifalardan biridir.

3. Globallashuv sharoitida milliy ma'naviyatni saqlash. Ma'naviy immunitetni kuchaytirish. Globallashuv va axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi sharoitida yosh avlodning ma'naviy immunitetini mustahkamlash masalalari strategiyada ko'zda tutilgan. Bu jarayonda milliy g'oya va qadriyatlar yoshlarning globallashuv ta'siridan himoyalanihiga ko'mak beradi. Xalqaro ommaviy madaniyat ta'siriga qarshi turishda milliy qadriyatlarni saqlash, ma'naviy boyliklarni ommalashtirish muhim sanaladi.

Madaniy merosni raqamlashtirish. O'zbekiston-2030 strategiyasi doirasida milliy madaniy merosni raqamlashtirish, uni kelajak avlodlar uchun saqlab qolish va internet tarmoqlari orqali global miqyosda tarqatish loyihalari ham muhim ahamiyat kasb etadi. Bu orqali yoshlar o'zlarining milliy merosi bilan yanada kengroq tanishib, unga qiziqishini oshiradi.

4. Jamiyatda ma'naviy va axloqiy muhitni mustahkamlash. Ma'naviyat va axloqiy me'yorlar: Strategiyada jamiyatda axloqiy va ma'naviy muhitni mustahkamlash masalalari ham ko'tarilgan. Fuqarolarning o'zaro hurmat, adolat, halollik, insonparvarlik kabi umuminsoniy

qadriyatlarga asoslangan holda jamiyatda yashashi uchun zarur sharoitlarni yaratish nazarda tutilgan.

Ijtimoiy hamjihatlik va madaniy xilma-xillik. O'zbekiston-2030 strategiyasida milliy va diniy bag'rikenglik, turli millatlar va din vakillari o'rtasida ma'naviy birdamlikni mustahkamlash ustuvor vazifalardan biri sifatida belgilangan. Bu esa, jamiyatda ijtimoiy hamjihatlik va barqarorlikni ta'minlashga xizmat qiladi.

5. Ommaviy axborot vositalari va san'atdagi ma'naviyat masalalari. Axborot maydonida ma'naviy qadriyatlar targ'iboti. Ommaviy axborot vositalari va san'at O'zbekiston-2030 strategiyasida ma'naviy tarbiya va milliy qadriyatlarni ommalashtirish vositalari sifatida qaralgan. Televideniye, radio va internet orqali ma'naviy-ma'rifiy dasturlarni kengaytirish, madaniy va tarixiy asarlarni ommalashtirish orqali yoshlar ongiga milliy qadriyatlarni yetkazish ko'zda tutilgan.

Xulosa. Yuqorida bayon qilingan fikrlar Ma'naviyat - jamiyatning ma'naviy dunyosini shakllantiruvchi va insonning shaxsiy, axloqiy, ma'rifiy va ijtimoiy taraqqiyotiga ta'sir qiluvchi tushuncha. Falsafiy nuqtayi nazardan, u insonning ma'naviy boyligi bilan bog'liq bo'lsa, ijtimoiy va pedagogik jihatdan u jamiyatning madaniy va axloqiy me'yorlarini shakllantiruvchi omil sifatida qaraladi. Ma'naviyat jamiyatning ma'naviy asoslarini shakllantiruvchi va insonning shaxsiy, axloqiy va ma'rifiy rivojlanishiga ta'sir qiluvchi tushuncha sifatida turli olimlar tomonidan har tomonlama o'rganib kelingan. Uning falsafiy mohiyati inson ma'naviy yuksalishining asoslarini tushuntirsa, ijtimoiy va pedagogik jihatlari jamiyatning axloqiy va ma'naviy asoslarini mustahkamlashga qaratilgan. Zamonaviy yoshlarning axloqiy tarbiyasida ma'naviyatning o'rnini to'g'ri tushunish orqali jamiyatni ma'naviy yuksalish sari yo'naltirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'xati.

1. O'zbekiston Respublikasining Konstitutsiyasi. – T.: O'zbekiston, 2023. – 120 b.
2. O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni. O'RQ-637-son. 23.09.2020. – T.: 2020. – 75 b. // <https://lex.uz/docs/5013007>
3. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlash sifatini oshirishda iqtisodiyot sohalari va tarmoqlarining ishtirokini yanada kengaytirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi Qarori. Toshkent. 2017 yil. 28 iyul. // Xalq so'zi. 2017 yil. 28 iyul № 148 (6842).
4. Mirziyoyev Sh. Ta'lim va ma'rifat-tinchlik va bunyodkorlik sari yo'l. Milliy taraqqiyot yo'limizni qat'iyat bilan davom ettirib, yangi bosqichga ko'taramiz. 1-jild. Toshkent. O'zbekiston 2017. – 592 b.
5. Odamiylik mafkurasi. // Yangi O'zbekiston, № 21 (277), 2021 yil, 30 yanvar.
6. Olimov Sh.Sh. Ma'naviy-axloqiy tarbiya asoslari. (Monografiya). – T.: "Fan va texnologiya", 2015. - 228 b.

Bolabolova Antonina Vladimirovna,

Самостоятельный соискатель, Андижанского государственного
института иностранных языков.

tonyabolobolova@mail.ru

СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ФОРМИРОВАНИЯ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ ВУЗА

Аннотация. В статье анализируется современное состояние формирования коммуникативной компетентности студентов вузов. Определяются сущность понятия «коммуникативная компетентность», его структура и ключевые компоненты. Рассматриваются актуальные факторы, влияющие на развитие коммуникативных навыков, включая цифровизацию образования, использование интерактивных методов обучения и межкультурное взаимодействие. Освещаются проблемы, препятствующие эффективному формированию коммуникативной компетентности, а также перспективные пути их решения.

Ключевые слова: коммуникативная компетентность, высшее образование, студенты, цифровизация, межкультурная коммуникация, интерактивные технологии.

Abstract. The article analyzes the current state of communicative competence formation among university students. The concept of “communicative competence,” its structure, and key components are defined. The paper discusses relevant factors influencing the development of communicative skills, including the digitalization of education, the use of interactive teaching methods, and intercultural interaction. The problems hindering the effective formation of communicative competence, as well as promising ways to solve them, are highlighted.

Key words: communicative competence, higher education, students, digitalization, intercultural communication, interactive technologies.

Annotatsiya. Maqolada oliy o'quv yurtlari talabalari kommunikativ kompetensiyasining shakllanishining hozirgi holati tahlil qilinadi. “Kommunikativ kompetensiya” tushunchasining mohiyati, uning tuzilmasi va asosiy tarkibiy qismlari aniqlanadi. Ta'limning raqamlashtirilishi, interaktiv o'qitish usullaridan foydalanish hamda madaniyatlararo muloqot kabi omillar kommunikativ ko'nikmalarni rivojlantirishga ta'sir etuvchi dolzarb omillar sifatida ko'rib chiqiladi. Shuningdek, kommunikativ kompetensiyani samarali shakllantirishga to'sqinlik qiluvchi muammolar va ularni bartaraf etishning istiqbolli yo'llari yoritiladi.

Kalit so'zlar: kommunikativ kompetensiya, oliy ta'lim, talabalar, raqamlashtirish, madaniyatlararo muloqot, interaktiv texnologiyalar.

Введение. Современное общество характеризуется высоким уровнем информационной насыщенности, ускоренными процессами глобализации и активным развитием цифровых технологий. В этих условиях специалисту недостаточно владеть только профессиональными знаниями – он должен уметь эффективно взаимодействовать, строить продуктивное общение и работать в многонациональной среде. Поэтому формирование коммуникативной компетентности студентов становится одной из приоритетных задач высшего образования.

Проблема формирования коммуникативной компетентности изучается многими зарубежными и отечественными исследователями. Д.Хаймс определил коммуникативную компетентность как способность личности использовать язык адекватно ситуации общения [Д.Хаймс.1972, 57.] Позднее М.Канале и М.Суэйн выделили четыре структурных компонента: лингвистический, социолингвистический, дискурсивный и стратегический.[Canale & Swain, 1980,46.] В российской

педагогической науке данная категория рассматривается в контексте профессиональной подготовки студентов [Вербицкий, 2010; Пассов. 2015].

Целью исследования является анализ современного состояния формирования коммуникативной компетентности студентов вузов, выявление существующих проблем и определение перспектив их решения.

Методы исследования

Для достижения поставленной цели применялись следующие методы:

теоретический анализ психолого-педагогической и лингвистической литературы по проблеме коммуникативной компетентности;

сравнительный анализ зарубежных и отечественных подходов [Hymes, 1972,269; Canale & Swain, 1980,36; Вербицкий, 2010,256];

обобщение педагогического опыта формирования коммуникативных умений в условиях цифрового образования;

наблюдение и качественный анализ практик внедрения интерактивных и межкультурных форм обучения.

Результаты. Структура коммуникативной компетентности. Коммуникативная компетентность рассматривается как интегративное качество личности, включающее:

лингвистическую компетенцию – знание грамматических и лексических средств языка;

социолингвистическую компетенцию – способность учитывать социальные нормы общения;

дискурсивную компетенцию – умение строить логически последовательные высказывания;

стратегическую компетенцию – использование коммуникативных стратегий для достижения целей общения [Canale, 1983,23.].

Современные тенденции.

Цифровизация образования способствует развитию новых форм коммуникации (онлайн-дискуссии, вебинары, цифровые платформы), что расширяет коммуникативное пространство студентов [Иванова, 2021,56.].

Интерактивные методы обучения - проектная деятельность, ролевые игры, дебаты – способствуют развитию инициативности и критического мышления [Пассов, 2015,284.].

Межкультурная коммуникация становится неотъемлемой частью профессиональной подготовки в условиях интернационализации образования (Birgim, 1997,124.).

Проблемы формирования.

Несмотря на положительные тенденции, сохраняются следующие трудности:

разрыв между теоретическими знаниями и их практическим применением;

недостаточная мотивация студентов к развитию коммуникативных навыков;

ограниченность возможностей для реального межкультурного взаимодействия;

слабая готовность преподавателей к использованию цифровых и интерактивных технологий [Вербицкий, 2010,256.].

Обсуждение. Результаты исследования подтверждают, что формирование коммуникативной компетентности требует комплексного подхода, включающего когнитивный, социокультурный и технологический аспекты. Цифровизация образования открывает широкие возможности для развития коммуникативных навыков, однако эффективность этих процессов зависит от педагогической компетентности преподавателей и готовности студентов к активному взаимодействию.

Важную роль играет применение CLIL-подхода (Content and Language Integrated Learning), который способствует одновременному освоению предметных и языковых

знаний. Кроме того, интеграция традиционных и цифровых форм обучения повышает мотивацию студентов и качество их коммуникативного опыта.

Заключение. Формирование коммуникативной компетентности студентов является стратегическим направлением развития современного высшего образования. В условиях цифровизации ключевыми становятся интеграция технологий, междисциплинарность, интерактивные методы и международное сотрудничество. Для дальнейшего совершенствования данного процесса необходима системная подготовка преподавателей, развитие цифровой инфраструктуры и активное внедрение межкультурных образовательных практик.

Список литературы.

1. Hymes D. On Communicative Competence // Sociolinguistics. – Harmondsworth: Penguin, 1972. – P. 269–293.
2. Canale M., Swain M. Theoretical bases of communicative approaches to second language teaching and testing // Applied Linguistics. – 1980. – Vol. 1(1). – P. 1–47.
3. Canale M. From communicative competence to communicative language pedagogy // Language and Communication. – London: Longman, 1983. – P. 2–27.
4. Byram M. Teaching and Assessing Intercultural Communicative Competence. – Clevedon: Multilingual Matters, 1997. – 124 p.
5. Вербицкий А.А. Активное обучение в высшей школе: контекстный подход. – М.: Высшая школа, 2010. – 256 с.
6. Пассов Е.И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. – М.: Просвещение, 2015. – 284 с.
7. Иванова Н.В. Цифровая образовательная среда как фактор развития коммуникативной компетентности студентов // Педагогика и психология образования. – 2021. – №2. – С. 54–62.

*Sodiqova Nigora Turayevna,
Asia International University, Bukhara city*

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF TECHNICAL THINKING IN ECONOMIC EDUCATION

Abstract. *This article explores the pedagogical conditions necessary for the formation of technical thinking in the context of economic education. Technical thinking is defined as a higher-order cognitive skill that enables students to analyze, model, and optimize economic processes while applying rational and innovative approaches to problem-solving. In the context of the digital economy, technical thinking has become a fundamental requirement for developing professional competencies, particularly those related to analytical reasoning, creativity, decision-making, and digital literacy. The article analyzes the theoretical foundations of technical thinking, discusses pedagogical conditions such as competence-oriented curriculum design, interactive learning, practice-based tasks, and digital learning technologies, and proposes methodological strategies for implementation. Furthermore, it emphasizes the integration of theory with practice and the importance of creating a student-centered educational environment that fosters independent, creative, and critical learning. Practical examples, pedagogical models, and case-based recommendations are provided to support the effective implementation of technical thinking in economics lessons.*

Keywords: *technical thinking, economic education, pedagogical conditions, digital economy, innovative teaching, competency-based education, higher education.*

Introduction. The twenty-first century economy is characterized by globalization, technological innovation, and the rapid digitalization of industries. These developments create new challenges for higher education, particularly for the training of economists, managers, and financial specialists who must operate effectively in an increasingly complex and dynamic environment. Traditional methods of teaching economics, which emphasize rote learning and theoretical memorization, are insufficient to meet the demands of modern labor markets. Instead, there is a growing need to cultivate technical thinking—an integrated skill set that combines analytical reasoning, logical problem-solving, creativity, and the ability to apply knowledge in practice.

Pedagogical conditions serve as the foundation for developing such thinking skills. The process cannot occur spontaneously; it must be supported by well-designed educational environments, curricula, teaching methods, and technologies. For example, students cannot fully master concepts such as risk management, economic forecasting, or business planning if they only learn them theoretically. They require opportunities to test these concepts in practice through simulations, case studies, and project-based assignments. Pedagogical conditions, therefore, determine whether students transition from passive learners to active problem-solvers.

Main Part

Theoretical foundations of technical thinking in economic education

Technical thinking has been conceptualized in psychology and pedagogy as a type of cognitive activity directed at solving practical problems through analytical, logical, and creative processes. Scholars such as L. Vygotsky emphasized the social and pedagogical nature of thinking development, while Bloom's taxonomy highlighted the progressive movement from knowledge acquisition to higher-order skills such as analysis, synthesis, and evaluation. In economics education, technical thinking specifically involves understanding interconnections between economic indicators, identifying causal relationships, using mathematical and statistical modeling tools, and forecasting future trends.

For example, a student analyzing a company's balance sheet is not merely memorizing financial terms but is expected to recognize patterns, evaluate risks, and propose evidence-based solutions for improving financial stability. This requires the integration of knowledge (concepts of finance), skills (ability to interpret data), and competencies (capacity to propose decisions). Hence, technical thinking is not only a mental operation but a complex pedagogical objective that must be cultivated through intentional teaching.

Pedagogical conditions for fostering technical thinking

The development of technical thinking in economics education depends on specific pedagogical conditions. One of the most important conditions is curriculum design based on competence-oriented outcomes. This involves shifting the focus from 'what the student knows' to 'what the student can do with that knowledge.' Courses should be structured to include analytical tasks, modeling activities, and decision-making exercises, ensuring that technical thinking becomes an integral outcome of learning.

Another pedagogical condition is the use of interactive methods. Unlike traditional lectures, interactive methods such as case studies, role-playing, and simulations require students to engage actively in the learning process. For example, students may be asked to solve a business crisis scenario where they must balance financial constraints with market opportunities. Such tasks mimic real-world conditions and strengthen the application of technical thinking.

Digitalization is also a critical condition. The integration of digital learning technologies-including e-learning platforms, statistical software, simulation models, and artificial intelligence tools-provides students with new opportunities to practice technical thinking. For instance, by using simulation software, students can test economic policies under different scenarios and immediately observe their consequences, thereby developing predictive and evaluative skills.

Finally, the learning environment itself must encourage independence, creativity, and reflection. Teachers must act not only as knowledge transmitters but also as facilitators and mentors, guiding students toward autonomous learning and problem-solving.

Practical implementation in economics lessons

In practice, fostering technical thinking requires a deliberate pedagogical strategy. Assignments should be designed not only to test theoretical knowledge but also to challenge students to apply it in new contexts. For instance, students may be tasked with analyzing a real company's financial performance over five years, identifying risks, and proposing strategic recommendations. Others may be required to develop a business plan incorporating marketing, financial forecasting, and risk assessment.

Digital projects also contribute to technical thinking. For example, using SPSS or R for statistical analysis, students can process large economic datasets and draw conclusions about market dynamics. Virtual laboratories allow them to experiment with economic models and learn through trial and error. Group projects, on the other hand, combine technical thinking with teamwork, fostering collaboration and leadership skills.

Assessment methods must also reflect these goals. Instead of focusing solely on written exams, evaluations should include project reports, presentations, simulations, and reflective essays that measure the student's ability to analyze, synthesize, and evaluate economic information.

Pedagogical model and expected outcomes

A proposed pedagogical model for developing technical thinking in economic education integrates four dimensions of competency: analytical, practical, digital, and social. Analytical competence involves the ability to dissect economic data and identify trends. Practical competence ensures students can make decisions in applied contexts such as business planning. Digital competence emphasizes proficiency in software and online platforms, while social

competence highlights communication, teamwork, and leadership. Together, these competencies create a holistic framework for professional readiness.

The expected outcomes of this model are significant. Graduates equipped with technical thinking will be capable of making informed economic decisions, designing innovative solutions, adapting to new technologies, and contributing effectively to organizational growth and societal development.

Conclusion. The formation of technical thinking in economic education cannot occur in isolation but requires carefully designed pedagogical conditions. These conditions include competence-oriented curriculum design, the integration of interactive and practice-based methods, the use of digital learning technologies, and the establishment of a supportive, student-centered environment. By ensuring these conditions, higher education institutions can develop students who are not only knowledgeable but also capable of applying their technical thinking skills to real-world challenges. Such graduates will be better prepared to navigate the complexities of the digital economy, meet the needs of the labor market, and serve as innovative and competitive professionals in their fields.

References.

1. Sodiqova, N. (2023). A POLITICAL ECONOMY ANALYSIS OF ECONOMIC SECURITY. *Modern Science and Research*, 2(12), 559-568.
2. Sodiqova, N. T., & Qudratova, G. M. (2024). TASHKILOTNING INNOVATION FAOLIYATI SAMARALIGINI BAHOLASH. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS, 1(2), 286-294.
3. Qudratova, G. M., & Sodiqova, N. T. (2024). RAQOBAT TUSHUNCHASI, UNING TURLARI VA USULLARI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(2), 459-463.
4. To'rayevna, S. N. (2024). YANGI IQTISODIYOT VA UNING MOLIYA BOZORLARIGA TA'SIRI. *Gospodarka i Innovatsie*, (45), 333-339.
5. Sodiqova, N. (2024). IQTISODIYOTNI MODERNIZATSIYALASH SHAROITIDA INNOVATION SIYOSAT VA UNING SHAKLLANISH XUSUSIYATLARI. *Modern Science and Research*, 3(6).
6. Sodiqova, N. (2024). TECHNOLOGY DISCOURSE AND THE POLITICAL ECONOMY OF NEW MEDIA. *Modern Science and Research*, 3(2), 376-384.
7. To'rayevna, S. N. (2023). DEMOKRATIYA VA IQTISODIYOT O'RTASIDAGI MUNOSABAT" SIYOSIY SHAXS" NAZARIDAN. *Gospodarka i Innovatsie*, 42, 387-394.
8. To'rayevna, S. N. (2023). YANGI IQTISODIYOTDA RAQAMLI MEHNAT.
9. Sodiqova, N. (2024). THE MAIN METHODS OF SELECTING INNOVATIVE PROJECTS. *Modern Science and Research*, 3(6), 682-687.
10. Sodiqova, N. (2024). MANAGEMENT OF INNOVATIONS IN ENTERPRISE ACTIVITY OPPORTUNITIES TO USE FOREIGN EXPERIENCE. *Modern Science and Research*, 3(6), 688-695.
11. Sodiqova, N. (2024). THE MAIN STAGES OF THE INNOVATION PROCESS IN THE ENTERPRISE AND ITS MANAGEMENT. *Modern Science and Research*, 3(6), 703-709.
12. Bahodirovich, X. B., & To'rayevna, S. N. (2025). LOMBARD TASHKILOTLARI VA ULARNING XIZMATLARI. THEORY OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF WHOLE WORLD, 1(3), 290-298.
13. Bahodirovich, K. B., & To'rayevna, S. N. (2025). PORTFOLIO RISK MANAGEMENT. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(4), 380-387.

14. Bahodirovich, X. B., & To'rayevna, S. N. (2025). COMPANIES' FINANCIAL STATEMENT: CONCEPTS AND PRINCIPLES. THEORY OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF WHOLE WORLD, 1(3), 281-289.
15. Bobojonova, M. J., & Sodiqova, N. T. (2025). HOZIRGI KUNDA YASHIL DAVLAT XARIDLARI HOLATI VA UNING ISTIQBOLLI YO 'NALISHLARI. THEORY OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF WHOLE WORLD, 1(4), 153-163.
16. Bobojonova, M. J., & Sodiqova, N. T. (2025). JAHON IQTISODIYOTDA YASHIL IQTISODIYOTNING O'SISHI VA GG-GE-SD MODELI. MODERN EDUCATIONAL SYSTEM AND INNOVATIVE TEACHING SOLUTIONS, 1(6), 251-260.
17. Bobojonova, M. J., & Sodiqova, N. T. (2025). YASHIL IQTISODIYOT RIVOJLANISHIDA XALQARO HUJJATLARNING TARKIBIY TUZILISHI VA UNING O'RNI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(5), 222-231.
18. Bobojonova, M. J., & Sodiqova, N. T. (2025). YASHIL IQTISODIYOTGA O 'TISH VA BARQAROR TEXNOLOGIK O 'ZGARISHLAR. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION, 1(5), 183-194.
19. Bobojonova, M. J., & Sodiqova, N. T. (2025). YASHIL IQTISODIYOTNI RIVOJLANTIRISH DARAJASI VA UNING ISTIQBOLLI YO 'NALISHLARI. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS, 1(5), 172-181.
20. Sodiqova, N. T., & Xalilov, B. B. (2025). KORXONA FOYDASINING TAQSIMLANISHI VA ISHLATILISHI. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS, 1(5), 55-65.
21. Sodiqova, N. T., & Khalilov, B. B. (2025). MARKETING—THE TASKS AT A GLANCE. STUDYING THE PROGRESS OF SCIENCE AND ITS SHORTCOMINGS, 1(5), 76-85.
22. Sodiqova, N. T., & Bobojonova, M. J. (2025). MAKROIQTISODIY BARQARORLIK VA RIVOJLANISHNI TA'MINLASHDA PUL-KREDIT SIYOSATINING O 'RNI. MODERN PROBLEMS IN EDUCATION AND THEIR SCIENTIFIC SOLUTIONS, 1(5), 106-115.
23. Sodiqova, N. T., & Bobojonova, M. J. (2025). MEHNAT UNUMDORLIGINI TAHLIL QILISHNING NAZARIY MUAMMOLARI. THEORY OF SCIENTIFIC RESEARCHES OF WHOLE WORLD, 1(4), 55-67.
24. Sodiqova, N. T., & Bobojonova, M. J. (2025). OLIY TA'LIM MUASSASALARIDA KADRLAR SIFATINI BAHOLASH. ANALYSIS OF MODERN SCIENCE AND INNOVATION, 1(5), 109-120.
25. Sodiqova, N. T., & Khalilov, B. B. (2025). SUSTAINABLE DEVELOPMENT GOALS: TOURISM'S CONTRIBUTION TO A SUSTAINABLE FUTURE AND SUPPORTING TOURISM INDUSTRY BY THE TOOLS OF

Sidikova Shohsanam Shoilhom qizi,
International Digital University, o'qituvchi
Andijon Davlat Pedagogika Instituti, tayanch doktorant
E-mail: shohsanamsidikova0610@gmail.com

NOFILOLOG TA'LIM YO'NALISHLARIDA XORIJIY TIL (INGLIZ TILI)NI O'QITISHNING NAZARIY ASOSLARI

Annotatsiya. Maqolada globallashuv va raqamli transformatsiya jarayonida nofilologik yo'nalish talabalari uchun chet tilini o'rganishning dolzarbligi, mazmuni hamda metodik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda nofilologik yo'nalish talabalarining chet tilini o'zlashtirishdagi maqsad, motivatsiya, ehtiyoj va metodik yondashuvlari qiyosiy tahlil qilinib, ESP (English for Specific Purposes) va CLIL (Content and Language Integrated Learning) metodlari asosida samarali o'qitish nazariy asoslari tahlil etiladi. Shuningdek, til o'rganish jarayonida raqamli resurslar, multimodal va kontekstual vositalardan foydalanish samaradorligi, baholash mezonlaridagi farqlar, hamda kommunikativ kompetensiyani rivojlantirishga qaratilgan Task-Based va Project-Based yondashuvlarning afzalliklari ilmiy asosda yoritilgan.

Kalit so'zlar: globallashuv, raqamli transformatsiya, chet tili ta'limi, nofilologik yo'nalish, ESP, CLIL, motivatsiya, kommunikativ kompetensiya, baholash mezonlari, kasbiy ehtiyoj, metodik yondashuv.

Аннотация. В статье анализируется актуальность, содержание и методические особенности изучения иностранных языков студентами нефилологических направлений в условиях глобализации и цифровой трансформации. В исследовании проведён сравнительный анализ целей, мотивации, потребностей и методических подходов студентов нефилологических специальностей к овладению иностранным языком. Рассмотрены теоретические основы эффективного обучения на основе методов ESP (English for Specific Purposes) и CLIL (Content and Language Integrated Learning). Кроме того, научно обоснована эффективность использования цифровых ресурсов, мультимодальных и контекстуальных средств в процессе изучения языка, а также преимущества подходов Task-Based и Project-Based, направленных на развитие коммуникативной компетенции.

Ключевые слова: глобализация, цифровая трансформация, обучение иностранным языкам, нефилологические направления, ESP, CLIL, мотивация, коммуникативная компетенция, критерии оценивания, профессиональные потребности, методический подход.

Abstract. The article analyzes the relevance, content, and methodological features of foreign language learning among non-philological students in the context of globalization and digital transformation. The study provides a comparative analysis of the goals, motivation, needs, and methodological approaches of non-philological students in mastering a foreign language. The theoretical foundations of effective teaching based on ESP (English for Specific Purposes) and CLIL (Content and Language Integrated Learning) methods are examined. Furthermore, the paper scientifically highlights the effectiveness of using digital resources, multimodal and contextual tools in the learning process, as well as the advantages of Task-Based and Project-Based approaches aimed at developing communicative competence.

Key words: globalization, digital transformation, foreign language education, non-philological students, ESP, CLIL, motivation, communicative competence, assessment criteria, professional needs, methodological approach.

Kirish. Tobora rivojlanib borayotgan globallashuv va raqamli transformatsiya davrida chet tilini bilish va o'rganish muhim ko'nikmaga aylangan. Ayniqsa, til mutaxassisi bo'lmagan-

ya'ni nofilologik yo'nalishlarda tahsil olayotgan talabalar uchun xorijiy til bilimlari ularning kasbiy faoliyatida muvaffaqiyatga erishish, xalqaro ilmiy manbalarni chuqur tahlil qilish, xorijiy hamkorlar bilan muloqot qilish va kasbiy malakalarini oshirishda muhim ahamiyat kasb etmoqda. Nofilologik yo'nalishdagi talabalarning chet tilini o'rganishi nazariy bilimlarini mustaxkamlabgina qolmay, amaliy muloqotda ham faol ishtrok etishi, mutaxassisligiga oid xorijiy adabiyotlarni o'qib tushinishi, va xalqaro maydonda o'z o'rniga ega bo'lgan raqobatbardosh kadr bo'lib yetishishida juda muhimdir. Bu esa, o'z navbatida til o'qitish jarayonini maxsus yondashuv va metodikalarni qo'llagan holda ishlab chiqish zaruriyatini yuzaga keltiradi. Ko'plab xalqaro tashkilotlar jumladan BMT, YeXHT, Jahon banki, UNESCO faoliyatida ingliz tili asosiy aloqa vositasi hisoblanadi, bu esa mutaxassislarni xalqaro maydonga chiqish uchun til kompetensiyalairini talab qiladi. Ko'plab soha vakillari, xususan iqtisod, boshqaruv, muhandislik, tibbiyot, axborot texnologiyalari yo'nalishida ish olib borayotgan mutaxassislar o'z sohasida zamon talabi asosida ish olib borishlari uchun, chet tillari ayniqsa ingliz tili juda muhim ahamiyatga ega bo'lib bormoqda. Ushbu nuqtai nazardan kelib chiqib aytish joizki, nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarining chet tilini o'rganishga bo'lgan ehtiyojlari va til o'qitishning o'ziga xos xususiyatlarini tahlil qilish bugungi kunda ilmiy-amaliy tadqiqotlarning asosiy masalalaridan biriga aylanib ulgurgan.

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti tomonidan 2020-yil 6-noyabrda qabul qilingan "Chet tillarini o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4851-sonli qarori[1]da, aynan kasbga yo'naltirilgan xorijiy tillarni o'qitish bo'yicha maxsus metodik qo'llanmalar yaratish va nofilologik yo'nalishdagi mutaxassislarni uchun xorijiy tilni kasbiy ehtiyojlar asosida o'rgatish zarurligi alohida ta'kidlangan. Shuningdek, "Yangi O'zbekiston – 2030" strategik dasturida xorijiy tillarni bilish barcha kasb egalarining raqobatbardoshligini oshirish omili sifatida belgilangan. Qarorda chet tili o'qitishni kengaytirish, ta'lim bosqichlari kesimida chet til ko'nikmalarini rivojlantirish, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash maqsadida turli jabhalarda chet til o'rganish va yangi pedagogik texnologiyalar ishlab chiqish ko'zda tutilgan. 2021-yil 6-may kuni o'tkazilgan videoselektorda chet tillarini o'qitish tizimlarini takomillashtirish chora tadbirlari atroflicha muhokama qilinib kerakli topshiriqlar berildi. Jumladan, til o'qitish bo'yicha yangi tizim tuzilish lozimligi, barcha o'quv yurti talabalari, o'rta ta'lim bitiruvchilari kamida ikkita chet tili bilishi shartligi va bu talab har bir ta'lim muassasasi rahbari faoliyatining asosiy mezoniga aylanishi aniq qilib belgilandi.

Adabiyotlar tahlili. Xalqaro tajriba shuni ko'rsatadiki, Yevropa Ittifoqi davlatlarida mutaxassislarning xorijiy til kompetensiyasi CEFR (Common European Framework of Reference for Languages) doirasida baholanadi va ko'pchilik kompaniyalar B2 yoki C1 darajali til bilimi talabini ishga qabul qilish mezonini sifatida qo'llaydi. Xitoyda STEM (Science, Technology, Engineering and Mathematics)[2] sohalaridagi talabalar uchun ingliz tilidagi maqolalarni tahlil qilish, xalqaro patent hujjatlari bilan ishlash va xorijiy hamkorlar bilan muloqot qilish malakalari majburiy hisoblanadi. Janubiy Koreyada esa texnologik kompaniyalar korporativ xujjatlari, elektron yozishmalar, ilmiy tadqiqotlardan tortib xalqaro hamkorlikgacha barchasi ingliz tilida bo'lganligi sababli, xodimlarining ingliz tilida yozish va o'qish qobiliyatiga katta e'tibor qaratadi. Shuningdek, Germaniyada ayrim yo'nalish talabalari ingliz tilidagi texnik darsliklar bilan ishlashga majbur, muhandislik yo'nalishi talabalari shular jumlasidan, bu esa o'z navbatida ularni global mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lib yetishishiga xizmat qiladi.

O'zbekiston misolida tahlil qilsak, so'nggi yillarda nofilologik yo'nalishlardagi talabalar uchun ingliz tilini o'qitish sifati va hajmi oshmoqda. Oliy ta'limda kredit-modul tizimi joriy etilishi nafaqat mutaxassislik fanlari balki kasbiy chet tili kurslarini ham o'quv reja tarkibiga kiritdi. Xususan, Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti, TATU (Toshkent Axborot va Texnologiyalari Universiteti), WIUT (Westminster International University of Tashkent) va boshqa oliygohlarda "English for Professional Communication" (Kasbiy muloqot uchun ingliz

tili), "Business English" (Biznes ingliz tili), "English for IT" (Axborot texnologiyalari uchun ingliz tili) kabi modullar muntazam o'qitilmoqda. Bularning barchasi, talabalarning ilmiy va kasbiy salohiyatini oshiribgina qolmay, xalqaro hamkorlikda ishtrok etish, mehnat bozorida raqobatbardosh bo'lish va global iqtisodiy maydonda o'z o'rniga ega bo'lish kabi imkoniyatlarni kengaytirishga xizmat qiladi.

Chet tillarni o'rganish barcha yo'nalish talabalari uchun davr talabiga aylanib ulgurgan. Ammo, til o'zlashtirishdagi maqsad, motivatsiya, metodika va ehtiyojlar filologik va nofilologik ta'lim yo'nalishida tahsil olayotgan talabalar uchun turlicha. Xususan, filologik talabalar uchun tilni o'zlashtirish ichki intilishlari bilan kechadi va ular asosan tilni lingvistik tizim, madaniyat va adabiy kontekstda o'rganishga intilishadi. Til nazariyasi, grammatik strukturasi, tarjima texnologiyasi, adabiy matnlarni tahlil qilish va lingvistik tafakkurni chuqurlashtirish filologik ta'lim yo'nalishi talabalarining o'rganish jarayonining asosiy motivatsiyasi xisoblanadi. H. Brown fikricha bu turdagi motivatsiya "kompetensiyaga erishishga yo'naltirilgan ichki rag'batdir"[3]. Nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalar uchun til ko'pincha vosita va ularning asosiy maqsadi kasbiy natijalarga qaratilgan, shu sababdan ham ularning tashqi motivatsiyasi kasbiy ehtiyoj, ish topish, xorijiy amaliyot yoki xalqaro loyihalarda ishtrok etish kabilar bilan bog'liq. Motivatsiyaning ta'lim sifati va natijalariga bevosita ta'sirini chuqur tahlil qilib Brown shunday xulosa qiladi: "Ichki motivatsiyaga ega bo'lgan o'quvchilar ko'proq mustaqil, tadqiqotga moyil, o'z ustida ishlovchi shaxslar bo'lib shakllanadi, va aynan ular til o'rganishda eng yaxshi natijalarni ko'rsatadilar". Bu esa o'z navbatda til o'rgatish metodikasini xam turli yo'nalishlar uchun moslash kerakligini anglatadi.

Muxokama va natija. Til o'rganish maqsadi xam filologik va nofilologik yo'nalish talabalar uchun o'rtasida bir-biridan tubdan farq qiladi. Xususan, bo'lajak filologlar uchun tilning nazariy asoslari, fonetika, sintaksis, semantika, pragmatika, stilistika til o'rganishning asosiy maqsadi bo'lsa, kasbiy ta'lim yo'nalishi talabalarining esa asosiy maqsadi chet tilida erkin so'zlashish, kasbiy sohalarida suhbatlar yuritish, xorijiy hamkorlar bilan aloqa qilish, ya'ni amaliy kommunikatsiya vositasi sifatida o'zlashtirishdir. Bu guruh talabalar tilni vosita sifatida ko'rishadi va bu vositaning to'g'riligi yoki nazariy asoslanganligi esa keyingi darajada bo'lishi mumkin, texnika, iqtisod, IT kabi sohalar shular jumlasidandir. Xususan, axborot texnologiyalari va kompyuter injiniring yo'nalishi talabalar ingliz tilini fan emas balki, kasbiy vosita sifatida ko'rishadi va ular uchun ESP-English for Specific Purposes(Maxsus maqsadlar uchun ingliz tili) uslubidagi o'quv resurslar, jumladan autentik texnik matnlar, dasturlashga oid inglizcha buyruqlar va vizual topshiriqlar samaraliroq bo'lishi isbotlangan. Bundan tashqari, O.Shamatova ta'kidlaganidek, nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarini kasbiy leksikasini oshirish, kommunikativ vazifalarni bajara olish va sohaviy xujjatlar bilan ishlash ustuvor masalalardandir. Shu bois xam ta'lim jarayonida fanlararo integratsiya va real kontekstda tilni qo'llashga asoslangan bo'lishi kerak. Masalan, CLIL-Content and Language Integrated Learning (Mazmun va tilni integratsiyalashgan holda o'qitish) yondashuvi orqali talabalar tilni o'z sohasi bilan bog'liq holatda o'rganadi, bu esa ularning motivatsiyasini oshirishda katta rol o'ynaydi.

R. Gardener ushbu holatni integrativ va instrumental motivatsiyalar orqali tushuntirib, filologlarni til o'zlashtirish jarayoni integrativ, ya'ni til va madaniyatni ichki ehtiyoj bilan o'rganishsa, nofilologlar esa instrumental, ya'ni tilni maqsadga erishish vositasi sifatida o'rganadilar deb ta'kidlagan[4]. Haqiqatan ham ixtisosligi til bo'lgan talabalar ta'lim jarayonining barcha bosqichlarida tilni murakkab tuzilma sifatida o'rganishadi, grammatika, semantika, fonetika, stilistika, tilni kelib chiqish tarixidan tortib hozirgi kunga qadar qancha o'zgarishlar bo'lganligigacha chuqur bilim olishadi, qanday til bo'lishidan qat'i nazar, tilning akademik va nazariy jihatlari ular uchun hamisha dolzarb. Biroq, ixtisosligi til bo'lmaganlar esa, tilni vosita sifatida, kelajakda doimiy foydalansa bo'ladigan, kerakli va zarur ko'nikma sifatida qabul qilishadi va shuning uchun ham ularga tilning kelib chiqishi, nazariy qismi

unchalik qiziq bo'lmaydi, kezi kelganda zerikarli ham bo'lishi mumkin, sababi ularning asosiy o'rganishi muhim bo'lgan fanlari boshqa, va ular o'zlarining yo'nalishlarining muhim sanalgan, o'z yo'nalishiga oid bo'lgan fanlarga diqqati qaratilgan bo'ladi va shuning uchun ham tilni bo'laklarga bo'lib, chuqur ildizidan o'rganish uchun ular na vaqt va na xohish bo'ladi. Shu bilan bir qatorda metodik yondashuvda ham bu farq seziladi, masalan filologlar uchun nazariya, tahlil, maqsadli yozma nutq muhim bo'lsa, nofilologlar uchun esa vaziyatga asoslangan dialoglar, kasbga yo'naltirilgan ro'lli o'yinlar, topshiriqqa asoslangan faoliyat (TBL) foydaloroqdir. Ushbu g'oyani G. Madaminova ham o'z ilmiy ishida qo'llab-quvvatlab, drama asosida tuzilgan mashg'ulotlarning o'quvchi motivatsiyasi, bilimga ehtiyoji va faol ishtirokini kuchaytirish uchun samarali ekanini tajriba asosida isbotlagan[5]. Ularning fikriga ko'ra ro'lli o'yinlar til o'rganuvchilarni bir joyda o'tirib topshiriqni bajarishdan ko'ra o'zining kuchli jixatlarini topishga, guruhda faol bo'lishga va xattoki xato qilib qo'yishdan qo'rqmaslikka undaydi.

Ikki tur yo'nalish talabalarining til o'rganish vaqtidagi raqamli vositalarga bo'lgan ehtiyojlarini tahlil qilsak, filologik talabalar ko'proq ilmiy-analitik dasturlar, lingvistik korpuslar, elektron lug'atlar va tarjima texnologiyalariga ehtiyoji baland, sababi yuqorida ta'kidlaganimizdek, ular, ya'ni filologlar, tilni ilmiy va nazariy obyekt sifatida o'zlashtiradilar. Aksincha, nofilologik talabalar esa multimodal, kontekstual va visual resurslarga ehtiyoji baland, chunki ular tilni amaliy kommunikatsiya sifatida ko'radilar va kasbiy faoliyati uchun kerakli vosita deb hisoblaydilar.

Filologik va nofilologik ta'lim yo'nalishi talabalarining nafaqat tilga bo'lgan ehtiyojlari, maqsad va motivatsiyalari turlicha, balki raqamli vositalarga bo'lgan ehtiyojlari, baholash mezonlari, hamda o'qituvchining metodik uslublari ham tubdan farq qilar ekan. Ikki tur yo'nalish talabalarining til o'rganish vaqtidagi raqamli vositalarga bo'lgan ehtiyojlarini tahlil qilsak, filologik talabalar ko'proq ilmiy-analitik dasturlar, lingvistik korpuslar, elektron lug'atlar va tarjima texnologiyalariga ehtiyoji baland, sababi yuqorida ta'kidlaganimizdek, ular, ya'ni filologlar, tilni ilmiy va nazariy obyekt sifatida o'zlashtiradilar. Aksincha, nofilologik talabalar esa multimodal, kontekstual va vizual resurslarga ehtiyoji baland, chunki ular tilni amaliy kommunikatsiya sifatida ko'radilar va kasbiy faoliyati uchun kerakli vosita deb hisoblaydilar.

Baholash mezonlariga ahamiyat qaratadigan bo'lsak, mazmun jihatdan filologik va nofilologik ta'lim yo'nalishlarida sezilarli farq qiladi. Filologik ta'limda til nazariyasiga asoslangan baholash mezonlari afzal ko'riladi, chunki bu yo'nalish talabalaridan grammatik aniqlik, stilistik uslub, matn tahlili va akademik yozuvda to'g'ri ishlay olishlari talab qilinib, baholashning asosiy mezonlari sifatida qaraladi va bu mezonlar CEFR tizimidagi "accuracy" (aniqlik) va "cohesion-coherence" (matniylik va bog'liqlik) qismlariga asoslanadi. Nofilologik yo'nalishlar uchun esa kommunikativ samaradorlik, topshiriqni real kontekstda bajara olish, sohaga oid terminlardan to'g'ri foydalana olish kabilar baholash mezonlarining asosiy qismlari hisoblanib, "performance-based assessment" ya'ni natijaga yo'naltirilgan baholash turi qo'llaniladi va bunda talabalarining kasbiy yozishmalarni bajara olishi, suhbatlarda faol bo'lishi va kasbiy kontekstda nuqt so'zlay olishlari, baholashning asosiy obyektlari hisoblanadi. Aynan, Task-Based Learning (TBL) va Project-Based Learning (PBL) metodlarida baholash mezonlari kommunikativ kompetensiyani aniqlashga qaratilgan bo'lib, TBL yondashuvi, o'rganilgan til vositalarining real vaziyatda ishlata olishi baholanadi, bu esa aynan talabalarining tilni qay darajada kasbiy faoliyatga moslashtirganligini ESP kontekstida yoritib beradi. Baholashdagi bu yondashuv nafaqat nazariy bilim darajasi, balki tilning amaliy bajarilish sifatiga ham asoslanadi. G. Madaminova drama asosida tuzilgan topshiriqlar talabalarining real kommunikativ holatda xis qilib ko'rishlariga imkon yaratishi va bu o'z navbatida baholashda yuqori samaradorlikka olib kelishini ta'kidlaydi. Shuning uchun ham, baholash mezonlari nafaqat grammatik va stilistik to'g'rilikka, balki amaliyotda ham tilni

to'g'ri foydalanishga qaratilishi lozim, ayniqsa bu yondashuv ESP o'qitish tizimining asosiy talablaridan hisoblanadi.

Xulosa. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, globallashtirish va raqamli transformatsiya sharoitida nofilologik yo'nalish talabarlari uchun chet tilini o'rganish nafaqat shaxsiy intellektual o'sish, balki kasbiy raqobatbardoshlikni ta'minlovchi muhim omilga aylanmoqda. Zamonaviy mehnat bozori xorijiy til kompetensiyasini mutaxassislik malakalarining ajralmas qismi sifatida talqin etmoqda. Shu boisdan ham nofilologik ta'lim yo'nalishlarida chet tilini o'qitish jarayoni an'anaviy grammatik yondashuvdan voz kechib, kasbiy ehtiyojga yo'naltirilgan kommunikativ va integrativ metodlar asosida tashkil etilishi zarur. ESP (English for Specific Purposes) va CLIL (Content and Language Integrated Learning) yondashuvlari tilni faqat nazariy bilim sifatida emas, balki kasbiy faoliyat vositasi sifatida o'zlashtirish imkonini beradi. Bu metodlar talabalar motivatsiyasini oshirib, ularni real kommunikativ vaziyatlarda faol ishtirok etishga undaydi. Shuningdek, Task-Based Learning (TBL) va Project-Based Learning (PBL) texnologiyalarining qo'llanilishi tilni amaliy qo'llash ko'nikmalarini mustahkamlaydi hamda baholash tizimini natijaga yo'naltirilgan, kompetensiyaviy model asosida qayta ko'rib chiqish imkonini yaratadi.

Raqamli ta'lim resurslaridan foydalanish esa nofilologik yo'nalish talabalarining multimodal va kontekstual o'rganish jarayonini qo'llab-quvvatlab, ularning kasbiy sohasiga mos kommunikativ kompetensiyani shakllantirishda muhim o'rin tutadi. Nofilologik yo'nalishlarda chet tilini o'qitishning samaradorligi innovatsion metodlar, raqamli texnologiyalar va motivatsion yondashuvlarning uzviy uyg'unligiga bog'liqdir. Bu esa, O'zbekiston oliy ta'lim tizimida raqobatbardosh, xorijiy tillarni faol qo'llay oladigan mutaxassislarni tayyorlashda muhim nazariy va amaliy yo'nalish sifatida qaralishi lozim.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2020-yil 6-noyabrda "Chet tillarini o'rganish tizimini takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PQ-4851-sonli qarori
2. Hu H. Y. Development of STEM Education in China // Proceedings of the International Conference on Education, Humanities, and Management (ICEHUM 2022). – 2023. – P. 85.
3. Brown, H. D. TESOL at twenty-five: What are the issues? // TESOL Quarterly. – 1991. – Vol. 25, No. 2. – P. 246.
4. Gardner R.C. Motivation and Second Language Acquisition. – New York: Peter Lang, 2010. – P. 30
5. Madaminova G.G. O'quvchilarning sotsiolingvistik kompetensiyalarini rivojlantirishda ta'limiy dramalarning o'рни (ingliz tili): PhD dissertatsiya. – Andijon: Andijon davlat universiteti, 2023. –B. 118

Komolova Gulhayo Shukirillo qizi,
Andijon davlat texnika instituti tayanch doktoranti.
[email: komolovaqulhayo@gmail.com](mailto:komolovaqulhayo@gmail.com)
UO 'K(UDK) raqami: 37.013.32:62

SIMULYATSIYA VA MODEL ASOSIDA MUHANDISLIK TAFAKKURINI O'RGATISH METODIKASI

Annotatsiya. Ushbu maqolada simulyatsiya va model asosida muhandislik tafakkurini shakllantirish va rivojlantirish metodikasi ko'rib chiqildi. Muhandislik ta'limida murakkab texnik tizimlarni o'rganishda amaliy simulyatsiya va modellashtirish vositalarining ahamiyatini ta'kidlab, ularning talabalar mantiqiy fikrlashini, analitik ko'nikmalarini va muammoni hal etish qobiliyatini oshirishdagi ro'lini tahlil qilindi. Shuningdek, simulyatsiya metodlarining nazariy asoslari va pedagogik samaradorligi yoritilgan.

Kalit so'zlar: Simulyatsiya, modellashtirish, muhandislik tafakkuri, metodika, ta'lim texnologiyalari, mantiqiy fikrlash, kasbiy kompetentsiya.

Аннотация. В статье рассматривается методология формирования и развития инженерного мышления на основе имитационного моделирования. Подчеркивается значение практических средств имитационного моделирования при изучении сложных технических систем в инженерном образовании, анализируется их роль в развитии логического мышления, аналитических навыков и навыков решения задач у студентов. Также освещаются теоретические основы и педагогическая эффективность методов имитационного моделирования.

Ключевые слова: Имитационное моделирование, инженерное мышление, методология, образовательные технологии, логическое мышление, профессиональная компетентность.

Annotation. This article examines the methodology for the formation and development of engineering thinking based on simulation and modeling. The importance of practical simulation and modeling tools in the study of complex technical systems in engineering education is emphasized, and their role in improving students' logical thinking, analytical skills, and problem-solving abilities is analyzed. The theoretical foundations and pedagogical effectiveness of simulation methods are also highlighted.

Key words: Simulation, modeling, engineering thinking, methodology, educational technologies, logical thinking, professional competence.

Kirish. Zamonaviy muhandislik ta'limi talabalarida mantiqiy tafakkur va murakkab texnik tizimlarni chuqur anglash qobiliyatini shakllantirish dolzarb pedagogik vazifa hisoblanadi. Muhandislik sohasida yuzaga kelayotgan yangi texnologiyalar va kompleks muammolar, shuningdek, ishlab chiqarish jarayonlarining raqamlashtirilishi o'quv jarayonida innovatsion yondashuvlarni joriy etishni taqozo etmoqda. Ana shunday sharoitda simulyatsiya va modellashtirish metodlari o'quvchilarning nazariy bilimlarini amaliy ko'nikmalarga aylantirishda, ularning tafakkur qobiliyatini tizimli ravishda rivojlantirishda samarali vosita sifatida e'tirof etilmoqda.

Simulyatsiya – bu haqiqiy tizim yoki jarayonning xususiyatlari va dinamikasini aniq modellar yordamida taqlid qilish usuli bo'lib, muhandislik ta'limida murakkab muammolarni vizualizatsiya qilish, tahlil qilish va yechim topishda keng qo'llaniladi. Modellar esa muhandislik jarayonlarining matematik yoki kompyuterlashtirilgan ifodasini taqdim etadi, bu esa talabalar uchun abstrakt tushunchalarni yanada tushunarli qiladi va ularda sistematik fikrlashni mustahkamlaydi. Natijada, simulyatsiya va model asosida o'qitish metodikasi nafaqat talabalar bilim darajasini oshirishga, balki ularning amaliy muhandislik ko'nikmalarini shakllantirishga ham xizmat qiladi.

Shu nuqtai nazardan, simulyatsiya va modellashtirish vositalarini muhandislik ta'limiga integratsiya qilish jarayonida samarali pedagogik metodlarni ishlab chiqish va tatbiq etish o'quv jarayonining sifatini yangi bosqichga olib chiqadi. Bu esa nafaqat talabalar kasbiy tayyorgarligini yaxshilash, balki zamonaviy mehnat bozorining talablariga mos raqobatbardosh kadrlar tayyorlash imkonini yaratadi. Ushbu maqolada simulyatsiya va model asosida muhandislik tafakkurini o'rgatishning nazariy asoslari, pedagogik metodikasi va amaliy ahamiyati tahlil qilindi. Shuningdek, ta'lim jarayonida bu yondashuvlarning samaradorligini oshirish yo'llari ham ko'rib chiqildi.

Adabiyotlar tahlili. Muhandislik ta'limida simulyatsiya va modellashtirish metodlarining o'rni va ahamiyati haqida keng qamrovli tadqiqotlar olib borilgan. Hozirgi zamon ilmiy manbalarida simulyatsiya – bu murakkab tizimlarning xatti-harakatlarini va jarayonlarini real sharoitga yaqin tarzda taqlid qilish vositasi sifatida ta'riflanadi. U muhandislik jarayonlarini chuqurroq tushunishga, muammolarni yechishda yangi yondashuvlarni topishga va talabalar uchun nazariy bilimlarni amaliy ko'nikmalarga aylantirishga xizmat qiladi.[1,2]

Vasquez va boshqalar o'z ishlarida simulyatsiya va modellashtirish yordamida talabalar orasida mantiqiy tafakkur, tanqidiy fikrlash hamda ijodiy yondashuv ko'nikmalarini rivojlantirish imkoniyatlarini yoritgan. Ular ta'limda kross-fanli yondashuvni qo'llash orqali talabalar bilimini yanada mustahkamlash hamda ularning muhandislik muammolarini yechish qobiliyatini oshirish mumkinligini ta'kidlaydilar.[3]

Mahalliy olimlar (Karimov, 2020; Tursunova, 2022) simulyatsiya asosida muhandislik ta'limini tashkil etishning amaliy jihatlari va uning talabalar tafakkuriga ta'sirini o'rganish bilan shug'ullanishmoqda. Ularning tadqiqotlari shuni ko'rsatadiki, simulyatsiya va modellashtirish usullari muhandislik sohasida talabalar uchun nafaqat bilimlarni yanada chuqurroq o'zlashtirish, balki ularni real sharoitda qo'llash ko'nikmalarini shakllantirishda ham samarali vosita hisoblanadi [4,5]. Bundan tashqari, Sánchez va Mahoney simulyatsiyaning o'quv jarayonida interaktivlikni oshirish, talabalarni faol ravishda jalb qilish va muhandislik muammolarini yechishga tayyorlashdagi ahamiyatini o'rganib, zamonaviy ta'lim texnologiyalarining samaradorligini ko'rsatgan. Shuningdek, ushbu metodlar talabalar orasida ilmiy tadqiqot ruhini shakllantirishga ham xizmat qilishi haqida fikr bildirgan [6].

Umuman olganda, adabiyotlarni tahlil qilish natijasida simulyatsiya va modellashtirish metodlari muhandislik ta'limida mantiqiy tafakkur, analitik qobiliyatlar va kasbiy kompetensiyalarni rivojlantirishda yangi pedagogik texnologiyalar sifatida keng imkoniyatlarga ega ekanligi aniqlandi. Shu bilan birga, bu metodlarning ta'lim jarayoniga samarali integratsiyasi uchun maxsus metodik yondashuvlarni ishlab chiqish zarurligi ta'kidlanmoqda.

Tadqiqot metodologiyasi. Ushbu tadqiqotda simulyatsiya va model asosida muhandislik tafakkurini o'rgatish metodikasining samaradorligini aniqlash maqsadida eksperimental pedagogik tadqiqot olib borildi. Tadqiqot dizayni sifatida nazorat va tajriba guruhlarini shakllantirilib, ularning ta'lim jarayonidagi faoliyati taqqoslandi.

Tajriba guruhi uchun simulyatsiya va modellashtirish asosida ishlab chiqilgan o'quv modullari tatbiq etildi. Ushbu modullarda talabalar murakkab muhandislik tizimlarini modellashtirish va simulyatsiya qilish orqali real muammolarni hal qilishga o'rgatildilar. Nazorat guruhi esa an'anaviy ta'lim usullariga asosan o'qitildi.

Tadqiqot davomida talabalar bilimlari va tafakkur darajasini o'lchash uchun bir qancha diagnostik vositalar qo'llandi: mantiqiy fikrlash testlari, analitik ko'nikmalarni baholovchi topshiriqlar, shuningdek, so'rovnomalar orqali o'quv jarayonidagi motivatsiya va qoniqish darajasi tahlil qilindi. Olingan ma'lumotlar statistik metodlar yordamida qayta ishlanib, guruhlar orasidagi farq va o'zgarishlar aniqlandi. Metodologiyaning asosiy tamoyillari sifatida interaktivlik, bosqichma-bosqich o'rganish, amaliylik va talabalar faol ishtirokini

rag'batlantirish prinsiplari qabul qilindi. Shuningdek, pedagogik jarayonda innovatsion ta'lim texnologiyalarini qo'llashga alohida e'tibor qaratildi. Tadqiqot natijalari simulyatsiya va modellashtirish usullarining muhandislik ta'limida talabalar tafakkurini rivojlantirishda ancha samarali ekanligini ko'rsatdi. Bu esa mazkur metodlarning o'quv jarayonida keng joriy etilishi va yanada takomillashtirilishi zarurligini tasdiqlaydi.

Tahlil va natijalar. Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, simulyatsiya va modellashtirish asosida ta'lim berish muhandislik talabalari tafakkurining sezilarli darajada rivojlanishiga xizmat qiladi. Tajriba guruhi talabalari orasida mantiqiy fikrlash qobiliyati va murakkab muhandislik tizimlarini tahlil qilish ko'nikmalari an'anaviy usulda o'qigan nazorat guruhiga nisbatan yuqoriroq ekanligi aniqlandi. Bu natija simulyatsiya vositalarining o'quv jarayoniga interaktivlikni oshirish va talabalarni faol fikrlashga jalb qilish imkoniyatlarini ta'kidlaydi.

Simulyatsiya va model yordamida o'rgatish jarayonida talabalar nazariy bilimlarni amaliy tajriba bilan mustahkamlash imkoniyatiga ega bo'ldi, bu esa ularning muhandislik jarayonlarini yanada chuqurroq anglashiga xizmat qildi. Tadqiqot davomida olingan ma'lumotlar, shuningdek, talabalar orasida muhandislik muammolarini yechishda ijodiy yondashuv va tizimli fikrlashning rivojlanishini ko'rsatdi. Bu esa ilg'or ta'lim texnologiyalarining muhandislik sohasida ta'lim sifatini oshirishdagi samaradorligini tasdiqlaydi. Bundan tashqari, simulyatsiya va modellashtirish usullari nafaqat individual, balki guruhda ham samarali o'rganishni ta'minlab, talabalar o'rtasida hamkorlik va muloqot ko'nikmalarini shakllantirishga yordam berdi. Bu jihat ham kasbiy tayyorgarlik jarayonida katta ahamiyatga ega bo'lib, talabalarni kelajakdagi amaliy ishlar uchun tayyorlashda muhim rol o'ynaydi. Shu bilan birga, tadqiqotda aniqlangan ba'zi cheklovlar – texnik jihozlarning yetishmasligi va dastlabki o'quv modullarini yaratishdagi qiyinchiliklar – kelgusida ta'lim jarayonini yanada takomillashtirish uchun zarur bo'lgan o'zgarishlarga e'tibor qaratishni talab qiladi. Bu esa simulyatsiya metodlarining yanada samarali va keng qo'llanilishi uchun muhim ilmiy va amaliy yo'nalishlarni ochib beradi.

Natijalar.

Tadqiqot yakunida quyidagi asosiy natijalarga erishildi:

1. Simulyatsiya va modellashtirish metodlari muhandislik ta'limida talabalar mantiqiy tafakkurini rivojlantirishda an'anaviy usullarga nisbatan samaraliroq ekanligi isbotlandi. Tajriba guruhi talabalarining diagnostik testlar bo'yicha o'rtacha ballari nazorat guruhidan sezilarli darajada yuqori chiqdi ($p < 0.05$).

2. Simulyatsiya asosida ta'lim jarayonida talabalar murakkab texnik tizimlarni tahlil qilish va modellashtirish ko'nikmalarini amaliyotda qo'llash imkoniyatiga ega bo'ldilar, bu esa ularning kasbiy tayyorgarlik darajasini oshirdi.

3. Ta'limda interaktiv simulyatsion vositalardan foydalanish talabalar faol ishtirokini rag'batlantirdi, shu bilan birga ularning ijodiy va tizimli fikrlash qobiliyatlarini mustahkamladi.

4. Guruhda bajariladigan simulyatsiya loyihalari talabalar o'rtasida hamkorlik va muloqot ko'nikmalarini rivojlantirdi, bu esa kelajakdagi professional muhitga tayyorgarlikni yaxshiladi.

5. Tadqiqot davomida aniqlangan texnik va tashkiliy qiyinchiliklar simulyatsiya va model asosidagi ta'lim metodikasini takomillashtirish uchun ilmiy va amaliy tadqiqotlarni davom ettirish zaruratini ko'rsatdi.

Umuman olganda, simulyatsiya va modellashtirish yondashuvlarini muhandislik ta'limiga joriy etish nafaqat talabalarining bilim va ko'nikmalarini oshirishga, balki ularning mantiqiy tafakkuri va kasbiy malakasini yanada rivojlantirishga xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar. Ushbu tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, simulyatsiya va modellashtirish metodlari muhandislik ta'limida talabalar mantiqiy tafakkurini va amaliy ko'nikmalarini samarali rivojlantirish uchun juda muhim vositadir. Eksperimental tadqiqotlar asosida simulyatsiya yordamida o'qitish jarayonida talabalar nafaqat nazariy bilimlarni yanada

chuqurroq egallashdi, balki murakkab muhandislik tizimlarini tahlil qilish va modellashtirishda amaliy ko'nikmalarni ham sezilarli darajada oshirishdi. Shu bilan birga, ushbu metod pedagogik jarayonda talabalar faoliyatining interaktivligi va ijodiy yondashuvini rag'batlantiradi.

Tajriba guruhi va nazorat guruhi o'rtasida olingan natijalar farqi simulyatsiya va model asosidagi ta'lim metodlarining ta'lim samaradorligini oshirishga qaratilganligini isbotlaydi. Bu metodlarning joriy etilishi muhandislik ta'limida yuqori sifatli va zamonaviy pedagogik yondashuvlarni qo'llash imkonini beradi. Shu bilan birga, guruhda ishlash va interaktiv loyihalar orqali talabalar o'rtasida hamkorlik va kommunikatsiya ko'nikmalari rivojlanadi, bu esa ularning professional tayyorgarligini mustahkamlaydi.

Takliflar.

1. **Simulyatsiya va modellashtirish vositalarini keng joriy etish:** Muhandislik fakultetlarida ta'lim jarayoniga interaktiv simulyatsion dasturlarni tizimli ravishda kiritish tavsiya etiladi. Bu talabalar uchun murakkab tizimlarni yanada osonroq tushunishga va amaliy ko'nikmalarni shakllantirishga yordam beradi.

2. **Pedagogik kadrlarni malakasini oshirish:** O'qituvchilarni simulyatsiya va modellashtirish metodlarini samarali qo'llash bo'yicha maxsus treninglardan o'tkazish, pedagogik jarayonda innovatsion texnologiyalarni joriy etish uchun zarur shart hisoblanadi.

3. **Texnik baza va infratuzilmani yaxshilash:** Ta'lim muassasalarida zamonaviy kompyuter texnologiyalari va simulyatsiya dasturlarini joriy etish uchun moddiy-texnik bazani mustahkamlash muhimdir.

4. **O'quv metodikalarini takomillashtirish:** Simulyatsiya va model asosida o'quv modullarini ishlab chiqish va doimiy ravishda yangilab borish, talabalarning ehtiyojlari va zamonaviy texnologiyalar talablariga moslashishni ta'minlaydi.

5. **Ilmiy tadqiqotlarni davom ettirish:** Simulyatsiya metodlarining turli muhandislik yo'nalishlarida samaradorligini o'rganish, innovatsion yondashuvlarni ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish uchun izchil tadqiqotlar olib borilishi tavsiya etiladi.

Mazkur tavsiyalar amalga oshirilganda, muhandislik ta'limida simulyatsiya va modellashtirish asosida mantiqiy tafakkur va amaliy ko'nikmalarni rivojlantirish yangi bosqichga ko'tariladi, bu esa kelajak kadrlar sifatini sezilarli darajada oshirish imkonini beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Banks J., Carson J. S., Nelson B. L., Nicol D. M. Discrete-Event System Simulation. - 5th ed. - Pearson Education, 2010. - B 816 .
2. Law A. M., Kelton W. D. Simulation Modeling and Analysis. - 4th ed. - McGraw-Hill Education, 2007. - B 756 .
3. Vasquez J., Smith R., Johnson L. Cross-disciplinary Approaches in Engineering Education: Enhancing Critical Thinking Through Simulation. - Journal of Engineering Education, 2013. - Vol. 102, No. 3. - B 412–428.
4. Karimov Sh. Innovatsion pedagogik texnologiyalar va muhandislik ta'limida simulyatsiya usullari. - Toshkent: O'zbekiston Milliy Universiteti Nashriyoti, 2020. - B 245.
5. Tursunova N. Muhandislik ta'limida simulyatsiya asosida mantiqiy tafakkurini rivojlantirish. - Toshkent: "Ilm-Fan" Nashriyoti, 2022. – B 178.
6. Sánchez P., Mahoney R. Enhancing Learning Outcomes in Engineering through Interactive Simulation Tools. - International Journal of Engineering Education, 2014. - Vol. 30, No. 4. – B 913–923.
7. G.Komolova "Muhandislik ta'limida mantiqiy tafakkur va kundalik muammolarni yechish yondashuvlari" , eISSN 2394-6334 Impact factor: 7,854 Volume 12, issue 09(2025).<https://www.ijmrd.in/index.php/imjrd/>

Rustamova Nigora Rustamovna,
Qarshi davlat texnika universiteti dotsenti
Eshmanov Otabek Usanovich,
Iqtisodiyot va pedagogika universiteti dotsenti

INTERFAOL TA'LIM METODLARI ASOSIDA BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA KREATIVLIK QOBILIYATLARINI RIVOJLANTIRISH

Annontatsiya. Mazkur maqolada boshlang'chsinf sinf o'quvchilaridagi interfaol ta'lim metodlari asosida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish maqsadida foydalanish lozim o'qituvchi vazifalari haqidagi kerakli ma'lumotlar va manbalar keltirib o'tilgan.

Kalit so'zlar: ta'lim, metodika, tafakkur, kreativlik, belgi, mashq, fikrlash, ijodkorlik, erkinlik.

Аннотация. В статье представлены необходимые сведения и ресурсы о задачах учителя, который должен использовать интерактивные методы обучения для развития творческих способностей учащихся начальной школы.

Ключевые слова: образование, методология, мышление, творчество, символ, упражнение, мышление, творчество, свобода. **Ключевые слова:** образование, методология, мышление, творчество, символ, упражнение, мышление, творчество, свобода.

Abstract. This article provides necessary information and resources about the tasks of a teacher who should use interactive teaching methods to develop creative abilities in primary school students.

Key words: education, methodology, thinking, creativity, symbol, exercise, thinking, creativity, freedom.

Kirish. Kreativlik so'zini ilk bor 1922-yilda AQSh olimi D. Simpson tomonidan qo'llanilgan. Ushbu atama orqali shaxs qolipdagi, stereotip, odatiy tafakkurdan voz kechish qobiliyatini ta'riflagan.

Kreativlik (lot. creatio – yaratish, vujudga keltirish) – bu insonning noodatiy g'oya, fikr bera olish, muammolarni takrorlanmas, original yechimini topish, tafakkurning an'anaviy shakllaridan voz kecha olishga bo'lgan qobiliyatidir.

Dunyo ta'lim taraqqiyotining jadal suratlarda rivojlanishi avvalambor ta'lim jarayoniga innovatsion va kreativ yondashish lozimligini taqozo etmoqda. Chunki jahonda har qaysi jamiyatning rivojlanishi va yo'nalishini begilab beruvchi innovatsion-kreativ ijodkorlik ta'siri ostida yuz berib, inson faoliyatining har bir sohasida ijodkorlikka bo'lgan ehtiyojning ortishi bilan tavsiflanadi. Xorijiy rivojlangan mamlakatlarda, jumladan AQSH, Kanada, Germaniya, Rossiya, Yaponiya, Koreya kabi davlatlarda o'qitish jarayonlari innovatsion-kreativ yondashuv asosida amalga oshirilmoqda. Mazkur holatni bevosita kuzatib, chuqur tahlil qilgan O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev 2019-yil 23-avgustda xalq ta'limi, oliy ta'lim xodimlari bilan bo'lgan muloqotda uzluksiz ta'lim tizimida olib borilishi kerak bo'lgan dolzarb vazifalar haqida fikr yuritib, "bugungi kunda ta'lim muassasalarida faoliyat olib borayotgan o'qituvchilarning obro'sini ko'tarish, shu bilan bir qatorda bugun o'qituvchilarning o'zlari ham ta'lim-tarbiya jarayoniga yangicha ijodiy yondashishi lozim"[1],

Adabiyotlar tahlili va metodologiya. K. Rodjers (1944) kreativlik deb muammolarni yangi yechimi va biror narsa, voqya, xolatni ifoda etishning yangi usullarini aniqlashni tushunadi.

Kreativlik bilan shaxs va intellektual xossalar taqqoslangan tadqiqotlar katta ahamiyatga egadir. Intellektual xossalar bilan taqqoslash bo'yicha tadqiqotlar Dj. Gilford tomonidan amalga oshirilgan.

Kreativlik – bu insonning shaxsiy xususiyati bo'lib, uning o'z-o'zini takomillashtirib va rivojlantirib borishi bilan bog'liq.

Kreativlik (lot., ing. “create ” – yaratish, “creative ” yaratuvchi, ijodkor) – individning yangi g'oyalarni ishlab chiqarishga tayyorlikni tavsiflovchi hamda mustaqil omil sifatida iqtidorlilikning tarkibiga kiruvchi ijodiy qobiliyati. Shaxsning kreativligi uning tafakkurida, muloqotida, his-tuyg'ularida, muayyan faoliyat turlarida namoyon bo'ladi.

Boshlang'ch sinf o'quvchilarida interfaol ta'lim metodlari asosida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishda quyidagilarga e'tibor qaratish zarur:

- ular tomonidan ko'p savollar berilishini rag'batlantirish va bu odatni qo'llab-quvvatlash;
- bolalarning mustaqilligini rag'batlantirish va ularda javobgarlikni kuchaytirish;
- bolalar tomonidan mustaqil faoliyatni tashkil etilishi uchun imkoniyat yaratish;
- 4)bolalarning qiziqishlariga e'tibor qaratish.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlantirishga to'sqinlik qiladi:

o'zini tavakkaldan olib qochish;

fikrlash va xatti-harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;

shaxs fantaziyasi va tasavvurining yuqori baholanmasligi;

Muhokama va natijalar. O'qituvchi bilan o'quvchilarning hamkorligi o'qituvchining o'quvchilarga ko'rsatadigan yordamidan boshlanadi. U asta-sekin faollashib o'quv harakatlariga aylanadi. Natijada, o'qituvchi bilan o'quvchilarning munosabati hamkorlik pozitsiyasiga o'sib o'tadi.

Materiallar tahlilining ko'rsatishicha, mantiqiy topshiriqlar hamkorlikda bajarilgandagina bilimlarni o'zlashtirish mahsuldor bo'ladi. Ilmiy manbalarda ta'limning shunday tashkil etilishini hamkorlikdagi mahsuldor faoliyat vaziyati, deb atash qabul qilingan. Pedagogik adabiyotlar tahlili va ijodiy tajribalarimiz natijalariga ko'ra hamkorlikdagi mahsuldor o'quv faoliyati vaziyatini tashkil qilishning 2 asosiy tamoyilini ko'rsatib o'tish maqsadga muvofiqdir:

Ta'limda mazmunning izchilligi tamoyili. Unga ko'ra shaxs o'z faoliyatini muayyan maqsad asosida tashkil qilishda mazkur faoliyatning uzluksiz shakllanishi ko'zga tashlanadi.

O'qituvchi-o'quvchilarning hamkorligining mustaqil ijodiy faoliyat bilan bog'liqligi tamoyili.

O'quvchilarning o'qitish va tarbiyalash jarayonining o'zidayoq bilim va tarbiya oluvchi shaxsga aylanadi. Sh.A.Amonashvili ta'lim jarayonida o'quvchilarning bilan hamkorlik munosabatini o'rnatish lozimligini ta'kidlab, shunday deydi: «O'quvchilarning o'quv- biluv faoliyati nafaqat qiziqarli o'quv materiallari va uni tushuntirishning turli metodlari vositasida, balki pedagogning ta'lim jarayonidagi muomala xarakteriga ko'ra tartibga solinadi. Mehr, ishonch, hamkorlik, hurmat mavjud bo'lgan muhitda o'quvchilarning o'quv topshiriqlarini oson o'zlashtiradi. Yutuqlari, mustaqil fikri, ijodiy izlanishlari yuqori baholanayotganini ko'rgan o'quvchilarning yanada murakkab bo'lgan o'quv topshiriqlarini bajarishga intila boshlaydi».

O'qitishda muammoli ta'limdan foydalanish ham, boshlang'ch sinf sinf o'quvchilarida interfaol ta'lim metodlari asosida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish samarali hisoblanadi. Sinf o'quvchilarning biror-bir haqiqatni mustaqil izlashi va kashf etishi bilan bog'liq bo'lgan interfaol ta'lim metodlari asosida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish bilan birga sinf o'quvchilarning ijodiy fikr “laboratoriyasi”ga olib kiradigan jarayon ham asosiy ahamiyatga egadir. Muammoli ta'lim shu jihatdan bir qancha afzalliklarga ega:

U sinf o'quvchilarning mantiqiy, ilmiy, didaktik, ijodiy fikrlashga o'rgatadi.

U o'quv materialini ishonarli qiladi, bu bilan bilimlarning e'tiqodga aylanishiga ko'maklashadi.

U odatda, ancha ta'sirchan bo'lib, chuqur intellektual his-tuyg'ular, shu jumladan ko'tarinki ruh, hissinii o'z imkoniyatlari va kuchiga ishonch tuyg'usini vujudga keltiradi, shuning uchun u sinf o'quvchilarning qiziqtiradi, sinf o'quvchilarda ilmiy bilishga jiddiy qiziqishni tarkib toptiradi.

Haqiqat qonuniyatining mustaqil “kashf etilishi” olingan bilimlarni unutmasligi aniqlab chiqilgan, mustaqil hosil qilingan bilimlar unutilgan taqdirda ham ularni tezda qayta tiklash mumkin.

Muammo yuzasidan olib borilgan izlanishlar o'quvchilarning o'quv jarayoniga munosabati o'qituvchi va o'quvchilaro'zaro ta'sir jarayonining to'g'ritashkil etilishi, o'quv materiallarini tanlash va tashkil qilish, bilimlarni o'zlashtirish jarayonini takomillashtirish usullariga, o'quv natijalariga qo'yiladigan baho tizimiga bog'liqligini ko'rsatdi. Kreativlik va o'zaro hamkorlik bir-biriga mustahkam bog'liq. Zero, faqatgina yangicha yondashuv asnosida hamkorlik vujudga keladi va mana shu hamkorlikda ijodkorlik o'z ifodasini topadi. Pedagogik kreativlikni faqatgina yangilikka, tajribalar o'tkazishga intilish deb tushunmaslik kerak. Bu intilish sog'lom fikrning rasmiyatchilik ustidan g'alabasini ham ifoda etadi. Demokratiya, oshkoralik bo'lmagan joyda, ma'muriyatchilik va o'qituvchining irodasi bilan dars jarayonida o'quvchilarning mustaqil fikrlash faoliyatiga rahna solinsa ijodiy hamkorlik barham topadi. Boshlang'ich sinf darslarida o'quvchilarning interfaol ta'lim metodlari asosida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlar ustida ishlash alohida o'rin tutadi. O'quvchi o'zi uchun qulay sharoitda hayotiy va o'quv tajribasiga tayanib og'zaki yoki yozma nutqi orqali fikrlash faoliyatini amalga oshiradi. Unda ohar bir fanning o'zi uchun noma'lum qirralari xususida o'qituvchi bilan faol hamkorlik qilish uchun ruhiy tayyorgarlik paydo bo'ladi.

Xulosa. Ma'lumotlarni kuzatish natijasida quyidagi xulosalar ishlab chiqildi:

avvalo, har bir dars jarayoni tashkil etilishida aniqlik bo'lishi. O'qituvchi sinf o'quvchilarga erkinlikni, albatta, me'yorida ta'minlab berishi lozim;

boshlang'icha ta'limning o'ziga xos xususiyatlaridan biri bu -bolalarning maktabga tayyorgarlik darajasi, ijtimoiy tajribasi, psixofiziologik rivojlanishi bir xil emasligidadir. Shunga ko'ra boshlang'icha ta'lim o'quv fanlari dasturlaridagi topshiriqlarda o'quvchilarda bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantirishga e'tibor berilgan bo'lsa-da, ammo boshlang'ich sinf o'quvchilarida interfaol ta'lim metodlari asosida kreativ qobiliyatlarni rivojlantirish takomillashtirish zarur. Ya'ni o'qituvchilar ma'suliyatli va e'tiborli bo'lishi zarur.

muayyan omillar sinf o'quvchilarda kreativlik sifatleri, malakalarining rivojlantirishga to'sqinlik qiladi. Shu sababli pedagogik jarayonda o'qituvchilar ushbu omillarni bartaraf etishga e'tibor qaratishlari kerak.

Quyidagi omillar shaxsda kreativlikni rivojlanishiga to'sqinlik qiladi:

O'z-o'zini tavakkaldan olib qochish;

Fikrlash va xatti-harakatlarda qo'pollikka yo'l qo'yish;

Shaxs fantaziyasi va tasvvurining yuqori baholanmasligi;

Boshqalarga tobe bo'lish;

Har qanday holatda ham faqat yutuqni o'ylash.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mirziyoyev SH.M. Buyuk kelajagimizni mard va olijanob xalqimiz bilan birga quramiz. - T.: “O'zbekiston”, 2017 yil, 488 bet.
2. Mirziyoyev SH.M. Erkin va farovon, demokratik O'zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz. – T.: “O'zbekiston”, 2016 yil, 56 bet.
3. Pedagogik kompetentlik va kreativlik asoslari” moduli bo'yicha o'quv-uslubiy qo'llanma. :- Toshkent 2015,40 bet
4. Davletshin M.G., Do'stmuhamedova Sh., Mavlanov M., To'ychiyeva S. Yosh davrlari va pedagogik psixologiya. (O'quv metodik qo'llanma). Nizomiy nomidagi TDPU. 2004-yil. 102 b. 46-47 betlar.
5. Innovatsion ta'lim texnologiyalari va pedagogik kompetentlik moduli bo'yicha o'quv-uslubiy majmua – Toshkent. 2016

Eshmanov Otabek Usanovich,
Iqtisodiyot va pedagogika NTM Pedagogika va o'qitish metodikasi
kafedrası dotsenti
E-mail: oeshmonov@inbox.ru
Hayitov Anvar Isomidin o'g'li,
Nizomiy nomidagi O'zbekiston milliy pedagogika universiteti
"Boshlang'ich ta'lim pedagogikasi" kafedrası katta o'qituvchisi.

BO'LAJAK O'QITUVCHILARDA IJTIMOY-MADANIY TUSHINCHANI XOSIL QILISH YO'LLARI.

Annotatsiya. Ushbu maqolada kompetensiya muammosi, uning rivojlanish tarixi va olib borilgan tadqiqot ishi natijalari tahlil qilingan. Ijtimoiy-madaniy kompetentlik mazmuni, uni bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida rivojlantirish zaruriyati asoslangan.

Kalit so'z va tushunchalar: bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchisi, kompetensiya, kompetentlik, kasbiy kompetensiya, ijtimoiy-madaniy kompetentlik, korporativ tizim, malaka talablari, model.

Аннотация. В статье анализируется проблема компетенции, история ее развития и результаты проведенных исследований. Содержание социокультурной компетенции основывается на необходимости ее развития у будущих учителей начальных классов

Ключевые слова и понятия: будущий учитель начальных классов, компетенция, компетентность, профессиональная компетентность, социокультурная компетентность, корпоративная система, квалификационные требования, модель.

Abstract. This article analyzes the problem of competence, the history of its development, and the results of research conducted. The content of sociocultural competence is based on the need to develop it in future primary school teachers. Key words and concepts: future primary school teacher, competency, competence, professional competence, sociocultural competence, corporate system, qualification requirements, model

Kirish. Xalqaro miqyosda bo'lajak mutaxassislarni innovatsion tayyorlash, zamonaviy ta'limni amalga oshirish bo'yicha dunyoning yetakchi oliy ta'lim muassasalari va ilmiy markazlari tomonidan olib borilayotgan tadqiqotlarda bo'lajak pedagoglarning kasbiy mahorati mezonlari, innovatsion ta'lim muhitini yaratish muammolari xalqaro ta'lim standartlari talablarining joriy qilinishiga alohida ahamiyat qaratilmoqda.

Mamlakatimizda ilg'or xorijiy tajribalar asosida uzluksiz ta'lim tizimi uchun bo'lajak yosh o'qituvchilarni tayyorlashning zamonaviy ta'lim mazmunini modernizatsiyalash, talabalar ichki imkoniyatlarini ro'yobga chiqarishga imkon beruvchi zarur shart-sharoitlar yaratishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini yaratish bo'yicha tadqiqot ishlari olib borilmoqda. O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida "uzluksiz ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, sifatli ta'lim xizmatlari imkoniyatlarini oshirish, mehnat bozorining zamonaviy ehtiyojlariga mos yuqori malakali kadrlar tayyorlash siyosatini davom ettirish" kabi ustuvor vazifalar belgilangan [1]. Bu borada aksiologik yondashuv asosida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishga yo'naltirilgan ta'lim muhitini shakllantirishning pedagogik tizimini takomillashtirish muhim ahamiyat kasb etadi.

Asosiy qism. Kompetentlik tushunchasi ta'lim sohasiga pedagog - psixolog tadqiqotchilarning ilmiy izlanishlari natijasida kirib kelgan. Psixologik nuqtai- nazardan, kompetentlik "noan'anaviy vaziyatlar, kutilmagan hollarda mutaxassisning o'zini qanday tutishi, hamkasblari bilan o'zaro munosabatlarda yangi yo'l tutishi, noaniq vazifalarni bajarishda, ziddiyatlarga to'la ma'lumotlardan foydalanishda, izchil rivojlanib boruvchi va murakkab jarayonlarda harakatlanish rejasiga egalik"ni anglatadi.

Inglizcha “competence” tushunchasi lug'aviy jihatdan bevosita “qobiliyat” ma'nosini ifodalaydi. Mazmunan esa faoliyatda nazariy bilimlardan samarali foydalanish, yuqori darajadagi kasbiy malaka, mahorat va iqtidorni namoyon eta olishni nazarda tutadi.

Kasbiy kompetentlik – mutaxassis tomonidan kasbiy faoliyatni amalga oshirish uchun zarur bo'lgan bilim, ko'nikma va malakalar egallanishi va amaliyoti, ishlab chiqarish jarayonidagi yuqori va pastki xodimlar mehnat faoliyatini qo'yilgan maqsad va samaradorlikka yo'naltirish bilan bog'liqdir.

Kompetensiyaga asoslangan shaxsni boshqarish yondashuvining asoschisi sifatida David Mc Clelland nomini qayd etish zarur [3, 145 b.]. Olim ishlab chiqarish jarayoni xususiyatlarining psixologik aspektlarini o'rgangan bo'lib, mutaxassis motivatsiyasini ishlab chiqarish jarayoni va maqsadlari bilan uzviy birlashtirish nazariyasining asoschisi sifatida taniladi.

Adabiyotlar tahlili. Uchinchi bosqichda (1990–2001 yillar) butun dunyo, MDH da, xususan Rossiyada “Boloniya deklaratsiyasi” ijro va ta'lim taraqqiyoti uchun qabul qilindi, ta'lim islohotlarining maqsadlaridan biri mutaxassisning kvalimetrik ko'rsatkichlarining bosh xususiyati qilib aynan “kasbiy kompetentlik” masalasi qo'yila boshladi. Bu davrda Rossiyaning qator olimlari, xususan A.K.Markova [5], Ye. F. Zeera, A. V. Xutorskiy va boshqalar kasbiy kompetentlik tushunchasini psixologiya va pedagogika nuqtai nazaridan ilmiy-nazariy va metodik jihatdan ishlab chiqdilar.

Mamlakatimiz pedagog olimlari A.Abduqodirov, R.H.Jo'rayev, Z.K.Ismoilova, E.R.Yuzlikayeva, M.B.Urazova, K.D.Risqulovalarning tadqiqot ishlarida oliy ta'lim ularning amalda yuqori darajada qo'llay olinishi. Kasbiy kompetentlik mutaxassis tomonidan alohida bilim, malakalarning egallanishini emas, balki har bir mustaqil yo'nalish bo'yicha integrativ bilimlar va harakatlarning o'zlashtirilishini nazarda tutadi. Shuningdek, kompetentsiya mutaxassislik bilimlarini doimo boyitib borishni, yangi axborotlarni o'rganishni, eng muhimi, ilmiy ma'lumotlarni izlab topish, ularni ayta ishlash va o'z faoliyatida qo'llay bilishni taqozo etadi.

Mutaxassislarning kasbiy kompetentligi masalasini tadqiq etishga keyingi paytlarda qiziqish ancha kuchayib bormoqda. Bu borada qarashlar, fikr- mulohazalarning turli-tumanligi mazkur muammo xususida hozircha tizimlashtirilgan, yagona kontseptual model yaratishga imkon bermayapdi.

K.J.Risqulovanning fikriga ko'ra, “kompetensiya” u yoki bu kasb egasiga zarur bo'lgan kasbiy qonuniyatlar, tamoyillar, talablar, qoidalar, burch, vazifa hamda majburiyatlar, shuningdek, shaxsiy deontologik me'yorlar yig'indisini anglatadi. Kompetentlik esa - shaxs amaliy faoliyati bilan bog'liq bo'lib, kompetensiya me'yorlarini jamiyat talablaridan kelib chiqqan holda kreativlik asosida ish tajribasida namoyon etish mahorati bilan belgilanadi” [6, 44 b.].

Muhokama. Kompetensiya tushunchasi shaxsga nisbatan umumiylik kasb etsa, kompetentlik individuallik xarakteriga ega. Kompetentlikning asosiy mezon mahsuldor faoliyat, raqobatbardosh kadrlar tayyorlash natijasi bilan belgilanadi.

Pedagogik-psixologik adabiyotlar va tadqiqot ishlarining tahlili “kompetensiya” tushunchasining turli xil ma'nolarini ajratish imkonini berdi.

Bular quyidagilar:

ishlab chiqarish masalalarini yecha olish qobiliyati;

aniq vaziyatlarda bilim va ko'nikmalarni qo'llay olish qobiliyati;

tashkilot tomonidan sub'ektning sifatli faoliyatini shakllantirish maqsadida xodimga qo'yilgan talablar yig'indisi;

xodimning xulq-atvor me'yorlarining jamiyat talablariga mosligi;

bilim, ko'nikma va malakalar (BKM), qobiliyat, motiv, shaxs, kommunikativ sifatlar va boshqa tushunchalarning umumiy yig'indisi;

xodimning sifatli ishga tayyorgarligi va ko'nikmasi;
lavozim vazifalariga mas'ulligi va vakolati;
BKM+kasbiy muhim sifatlar, tashkilotchilik konteksti bilan birgalikda;
kasbiy tajribani chuqur anglanishi;
shaxsiy xususiyatlar majmui, individuallik;
samarali ishlab chiqarish faoliyati mezonlari;
ijodkorlik va boshqalar.

Oliy ta'lim amaliyoti shuni ko'rsatmoqdaki, talabalarda kasbiy kompetensiyalarni shakllantirish jarayoni ularning ijtimoiy-madaniy kompetentlik darajasining rivojlanganligi bilan uzviy aloqador. Mazkur jihat bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish muammosini maxsus tadqiq etishni taqozo etadi.

Ijtimoiy-madaniy kompetentlikning asosiy vazifalari sirasiga moslashish, ijtimoiy yo'nalganlik, shaxsiy va umumijtimoiy tajribalarning uyg'unlashuvi kabi jihatlarni kiritish mumkin. Shaxs ijtimoiy-madaniy kompetentligining qay darajada ekanligi o'zaro shaxslararo munosabatlarni olib borish, faoliyatni yo'lga qo'yish jarayonida muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, psixologlar o'tkazgan tadqiqotlar natijalariga ko'ra, shaxsning yangi ijtimoiy, globallashtirish shart-sharoitlariga moslashuvi jarayonida insonlardagi ijtimoiy kompetentlik darajasining shakllanganligi alohida o'rin tutadi [7, 8].

Shaxsning kompetentsiyaviy ijtimoiy xulq-atvori shakllanishi mexanizmlari, namoyon bo'lish tendensiyalari, motivatsiyasi, mazmuniga bo'lgan qiziqish, avvalo, "inson-jamiyat" o'zaro aloqasi xarakterining ijtimoiy ravnaqi, rivojlanishiga ko'rsatadigan ta'siri bilan tavsiflanadi.

Tadqiqot natijalari. Talabalarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning mavjud imkoniyatlarini tadqiq etish maqsadida bo'lajak o'qituvchilarni tayyorlash jarayoniga qo'yilayotgan zamonaviy yondashuvlarni inobatga olib boshlang'ich ta'lim yo'nalishining DTS va Malaka talablari o'rganildi. Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi bo'yicha bakalavrlarning tayyorgarlik darajasiga qo'yiladigan umumiy talablar quyidagilar: [2, 3 b.]

dunyoqarash va ijtimoiy jarayonlar bilan bog'liq tizimli bilimlarga ega bo'lishi;
gumanitar va tabiiy ilmiy fanlar asoslarini, joriy davlat siyosatining dolzarb masalalarini bilishi, ijtimoiy muammolar va jarayonlarni mustaqil tahlil qila olish;

Vatan tarixini bilishi, madaniy, milliy va umuminsoniy qadriyatlar masalalari yuzasidan o'z fikrini bayon qila olishi va ilmiy asoslay bilishi, milliy istiqloq g'oyasiga asoslangan faol hayotiy nuqtai nazarga ega bo'lish;

tabiat va jamiyatda kechayotgan jarayon va hodisalar haqida yaxlit tasavvurga ega bo'lish;

insonning boshqa insonga, jamiyatga va atrof muhitga munosabatini belgilovchi huquqiy hamda ma'naviy, madaniy mezonlarni bilishi, kasb faoliyatida ularni hisobga olib bilish;

axborot yig'ish, saqlash, qayta ishlash va ulardan foydalanish usullarini bilishi, o'z kasb faoliyatida mustaqil asoslangan qarorlar qabul qila olish;

tegishli bakalavriat yo'nalishi bo'yicha raqobotbardosh umumkasbiy tayyorgarlikka ega bo'lish;

yangi bilimlarni mustaqil egallay bilishi, o'z ustida ishlashi va mehnat faoliyatini ilmiy asosda tashkil qila olish;

sog'lom turmush tarzi va unga amal qilish zaruriyati to'g'risida ilmiy tasavvur hamda e'tiqodga, o'zini jismoniy chiniqtirish o'quv va ko'nikmalariga ega bo'lishi lozim.

Bakavrlarning kasbiy faoliyatlariga qo'yiladigan malaka talablari:

pedagogik faoliyatni tashkil etish bilan bog'liq qobiliyatlar;

ilmiy tadqiqot faoliyati bilan bog'liq qobiliyatlar;

ma'naviy-ma'rifiy faoliyat bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatlar

tashkiliy-boshqaruv faoliyati bilan bog'liq bo'lgan qobiliyatlarga ega bo'lishi talab etiladi [2, 6 b.].

Ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish jarayoni bo'lajak o'qituvchilarga mamlakatimizda amalga oshirilayotgan islohotlar, yaratilayotgan yangiliklar va rivojlanishlar bo'yicha tushunchalar berib borish asosida ularda kasbiy kompetentlikni muntazam rivojlantirib borishning korporativ asoslarini inobatga olishni taqozo etadi.

Xulosa va amaliy takliflar. Xullas, kompetentlikga asoslangan yondashuvning maqsadi zamonaviy ta'lim nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda, mutaxassisning nazariy bilimlari va uni amaliy qo'llash o'rtasidagi uzilishni yengishga intilishdir

Bo'lajak boshlang'ich sinf o'qituvchilarida ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning barcha xususiyatlarini to'liq o'rganish uchun quyidagi qator jihatlarga e'tibor qaratish lozim:

ta'lim-tarbiya jarayonida milliy, ma'naviy va tarbiyaviy qadriyatlarga talabalarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirishning muhim omili sifatida qarash;

bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish uchun ularda yuqori darajadagi kommunikativ va psixologik to'siqlarni kamaytirishga doir maxsus bilimlar tizimini shakllantirish;

bo'lajak o'qituvchilarning ijtimoiy-madaniy kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy asoslarini aniqlash masalasini hal qilish;

ijtimoiy-madaniy kompetentlikni rivojlantirish xususiyatlarini hisobga olgan holda kasbiy pedagogik ta'lim sharoitida ushbu jarayonning o'ziga xos xususiyatlarini aniqlash maqsadga muvofiq.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7-fevraldagi PF-4947-sonli
2. «O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida»gi Farmoni. O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 2017 yil, 6-son, 70-modda.
3. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim vazirligi 5111700 – Boshlang'ich ta'lim bakalavriat ta'lim yo'nalishining malaka talablari. Toshkent. 2018.08.25. 40 b. (3 b.)
4. Richard E. Boyatzis. David C. McClelland: For The Wiley Encyclopedia of Personality and Individual Differences Volume IV: Clinical, Applied and Cross – Cultural Research. December 5, 2016
5. J.Raven (1984). Competence in modern society: Its Identification, Development and Release. – UK. P.220
6. Маркова А.К. Психология профессионализма. – М.: Знание, 1996. – 340 с.
7. Musurmonova O. Pedagogik texnologiyalar – ta'lim samaradorligi omili. Monografiya. – T.: Yoshlar nashriyot uyi, 2020. – 184 b.
8. Колова С.М. Формирование социокультурной компетентности будущих специалистов. дис. канд. пед. наук. С. М. Колова. – Челябинск, 2002. –190 с.
9. Елизарова, Г. В. О природе социокультурной компетенции [Текст] // Слово,

Raupova Sojida Abduvaitovna,

Termiz davlat pedagogika institute Boshlang'ich ta'limda matematika va ona tili
kafedrası o'qituvchisi
sojidaraupova38@gmail.com

XALQARO BAHOLASH DASTURLARI ASOSIDA TA'LIM SIFATINI TADQIQ ETISH ZARURIYATI VA MUAMMOLARI

Annotatsiya: Maqolada PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS kabi xalqaro baholash dasturlarining ta'lim sifatini baholashdagi roli, ularning afzalliklari va duch keladigan qiyinchiliklari tahlil qilinadi. Turli mamlakatlar ta'lim tizimlarini baholashda yuzaga keladigan metodologik va madaniy muammolar, shuningdek, bu muammolarni bartaraf etish yo'llari ko'rib chiqiladi.

Kalit so'zlar: xalqaro baholash, PISA, TIMSS, ta'lim sifatini baholash, ta'lim tizimlari, metodologik muammolar, madaniy farqlar.

Аннотация: В статье анализируется роль международных программ оценки, таких как PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS, в оценке качества образования, их преимущества и трудности. Рассматриваются методологические и культурные проблемы, возникающие при оценке систем образования разных стран, а также пути их преодоления.

Ключевые слова: международная оценка, PISA, TIMSS, оценка качества образования, системы образования, методологические проблемы, культурные различия.

Abstract: The article analyzes the role of international assessment programs such as PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS in assessing the quality of education, their advantages and difficulties. Methodological and cultural problems that arise in assessing the education systems of different countries, as well as ways to overcome these problems, are considered.

Keywords: international assessment, PISA, TIMSS, assessment of the quality of education, education systems, methodological problems, cultural differences.

Kirish. Bugungi kunda o'quvchilar bilim salohiyatlarini, o'qish savodxonligini, yozish, so'zlash, tinglash ko'nikmalarini shakllantirish maqsadida xalqaro baholash dasturlaridan PIRLS, PISA, TIMSS, TALIS ta'lim maskanlarida amalda qo'llab ko'rilmogda. PISA, PIRLS va TIMSS kabi xalqaro baholash dasturlari ta'lim sifatini oshirishda muhim vositalar hisoblanadi. Ular turli mamlakatlardagi ta'lim oluvchilarning yutuqlari haqida ma'lumot beradi va ta'lim tizimidagi muammoli yo'nalishlar, tendensiyalarni aniqlashga yordam beradi.

Bunday baholash bilan bog'liq muammolar natijalarni tahlil qilish va obyektivlashtirishning qiyinligini o'z ichiga oladi. Ta'lim tizimlari va madaniyatlarining xilma-xilligini hisobga olgan holda, standart baholash usullari har bir mamlakatning o'ziga xos xususiyatlarini hisobga olmasligi mumkin. Shuningdek, baholash natijalariga sezilarli ta'sir ko'rsatishi mumkin bo'lgan ijtimoiy-madaniy omillarni hisobga olish muhim.

Asosiy muammolardan biri bu ta'lim sifatining yagona mezonini belgilashning murakkabligi, chunki har bir davlatning o'ziga xos maqsadlari va ustuvorliklari mavjud.

Baholarni xalqaro taqqoslash ham qiyin, chunki bunda kontekstdagi farqlar va resurslardan foydalanish imkoniyati hisobga olinishi kerak.

Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, o'qitishning yondashuvlari va usullarini solishtirish va takomillashtirish uchun ta'lim sifati bo'yicha xalqaro baholash va tadqiqotlar zarur.

Xorijda ta'lim sifatini o'rganish va uni xalqaro baholash borasidagi tadqiqotlar ayrim qiyinchilik va muammolarga duch kelmoqda. Natijalarning adolatligi va qiyoslanishini ta'minlash uchun yagona baholash mezonlarini ishlab chiqish zarur. Bu turli mamlakatlar va ta'lim tizimlari o'rtasidagi hamkorlikda qiyinchiliklarga olib keladi.

Muammolardan biri turli xil ta'lim tizimlari faoliyat yuritadigan madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy kontekstlarning xilma-xilligidir. bu esa obyektiv taqqoslash va ta'lim sifatining universal ko'rsatkichlarini aniqlashni qiyinlashtiradi.

Bundan tashqari, ma'lumotlarni to'plash va tadqiqot qilishning yagona metodologiyasi va standartlari yo'qligi ham to'siqlarni keltirib chiqaradi. Turli mamlakatlar va tashkilotlar turlicha yondashuvlarni qo'llashi mumkin, bu esa natijalarni solishtirish va ta'lim sifati haqida umumiy tushuncha yaratishni qiyinlashtiradi.

Yana bir qiyinchilik – mavjud va ishonchli ma'lumotlarning yetishmasligi. hamma mamlakatlar ham o'z ta'lim tizimlari haqida to'liq ma'lumot berish imkoniyatiga va xohishiga ega emas. bu ta'lim sifati bo'yicha tadqiqotlarni xalqaro baholash ko'lamini cheklaydi.

Umuman olganda, ta'lim sifati bo'yicha xalqaro baholash va tadqiqotlar kontekstlarining xilma-xilligi, uslubiy farqlar, ishonchli ma'lumotlarning yetishmasligi va madaniy farqlar bilan bog'liq muammolarga duch keladi. Biroq, bu muammolar bunday tadqiqotlarni befoyda qilmaydi, balki butun dunyo bo'ylab ta'lim sifatini oshirish uchun ushbu muammolarni birgalikda hal qilish zarurligini ta'kidlaydi.

Adabiyotlar tahlili. Xalqaro miqyosda ta'lim sifatini baholash va tadqiq qilish bilan bog'liq muammolar jahon ta'lim hamjamiyatiga jiddiy muammolarni keltirib chiqaradi. Ta'lim har bir mamlakat taraqqiyotida asosiy o'rin tutadi va ijtimoiy taraqqiyotning ajralmas qismi hisoblanadi.

Asosiy muammolardan biri – turli mamlakatlarda qo'llaniladigan ta'lim tizimlari va yondashuvlarining xilma-xilligi. Bu turli milliy kontekstlarda ta'lim sifatini taqqoslash va baholashda qiyinchiliklarni yuzaga keltiradi. Turli mamlakatlar o'zlarining ta'lim tizimlaridan turli standartlarga ega, bu esa yagona baholash usulini yaratishni qiyinlashtiradi. Yana bir muammo – ko'plab mamlakatlarda ta'lim sifati haqida yetarli ma'lumotlarning mavjud emasligidir. Ta'lim sifatini muvaffaqiyatli baholash ishonchli va to'liq ma'lumotlarga kirishni talab qiladi, bu har doim ham yetarli emas. Bu to'liq bo'lmagan yoki ishonchsiz baholash natijalariga olib kelishi mumkin, bu esa mamlakatlar o'rtasida solishtirish va ta'lim sifatini yaxshilash uchun samarali tadbirlarni ishlab chiqishni qiyinlashtiradi.

Bundan tashqari, turli mamlakatlardagi ta'limga ta'sir qiluvchi madaniy, ijtimoiy va iqtisodiy sharoitlardagi farq ham muhim ahamiyatga ega. Bu omillar ta'lim sifatini baholashga sezilarli ta'sir ko'rsatishi va mamlakatlar o'rtasidagi taqqoslashni murakkablashtirishi mumkin. Bundan tashqari, har bir mamlakatning turli sharoitlari va xususiyatlari hisobga olinmasa, ta'lim sifatini baholash subyektiv bo'lishi mumkin. Ushbu muammolarni hal qilish uchun ta'lim sifatini baholashda yanada yaxlit va kompleks yondashuvni yo'lga qo'yish zarur. Bu har bir mamlakatning kontekstdagi farqlari va xususiyatlarini hisobga olgan holda yanada mustahkamroq ma'lumotlarni yig'ish va tadqiqot usullarini ishlab chiqishni o'z ichiga oladi. Bundan tashqari, ta'lim sifatini oshirish bo'yicha hamkorlikda ishlash uchun turli mamlakatlar o'rtasida ilg'or tajriba almashish uchun platformalar yaratish muhim ahamiyatga ega.

Natijada ta'lim sifatini xalqaro baholash va tadqiq etish muammolari ta'lim jarayonining turli ishtirokchilari o'rtasida tizimli yondashuv va hamkorlikni taqozo etadi. Faqat birgalikdagi sa'y-harakatlar va samarali strategiyalarni ishlab chiqish orqali biz butun dunyoda yuqori sifatli ta'limga erishishimiz mumkin.

Muhokama. Ta'lim sifatini baholash va tadqiq qilish xalqaro miqyosdagi muhim masala hisoblanadi. Muammo ta'lim tizimlarining samaradorligini aniqlash, zaif tomonlarini aniqlash va ularni takomillashtirish strategiyasini ishlab chiqishdan iborat.

Hozirgi kunda o'qitish jarayoniga tatbiq etilayotgan milliy o'quv dasturida ta'lim mazmuni yangilanib, o'quvchi, o'qituvchi, metodist, ota-onalarning ta'lim jarayonidagi o'rni va roliga yangicha qarashlar shakllantirmoqda.

Baholashning maqsadi ham o'qitishning asl natijalari bilan kutilganlarining mosligini aniqlashdir. Baholash natijasida, ta'lim oluvchilarning o'rganilayotgan materiallarni esda

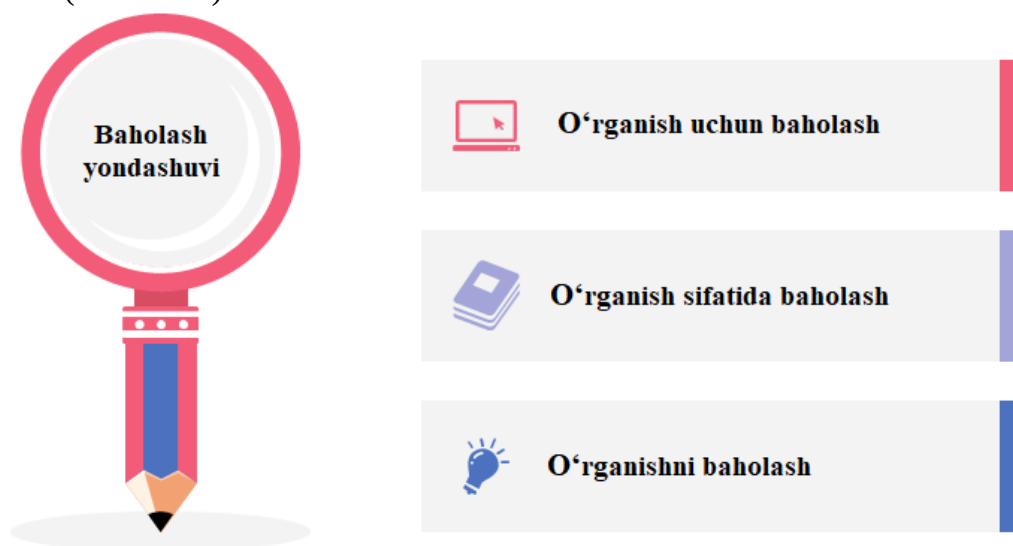
saqlab qolish, tushunish, amalda qo'llay olish, tahlil qilish, o'z bilimlariga tanqidiy baho, xulosalash va yakunda yangi g'oya yaratish darajalari aniqlanadi.

Avvalambor, baholash va o'qitish alohida emasligini, baholash bu o'qitish jarayonining bir qismi ekanligi ta'kidlash lozim. Shuningdek, baholash faqat o'qish davrining natijalarini o'lchash uchun emas, balki o'quv yilining har kuni uchun o'quvchilarning o'quv faoliyatini yaxshilashda muhim hisoblanadi.

Milliy o'quv dasturining asosiy maqsadi XXI asr ko'nikmalariga ega, mustaqil, ijtimoiy faol, raqobatbardosh bitiruvchilarni yetishtirib chiqarish bo'lsa, baholash bu jarayonni haqiqatga aylantirishda muhim "Kalit" vazifasini bajarishi qays etish kerak.

Agar baholash jarayonlari umumiy o'rta ta'lim maktabi o'qituvchilari, metodistlar va tegishli mutaxassislar tomonidan to'g'ri va samarali qo'llanilsa, o'quvchilarning natijalarini yaxshilashda, ta'lim-tarbiya berish sifatini oshirishda, Xalqaro baholash tadqiqotlarida (PISA, PIRLS, TIMSS va boshqalar) yuqori natija ko'rsatishga xizmat qiladi.

Baholashning 3 ta yondashuvi mavjud bo'lib, ular o'quvchilarning bilim olishiga katta hissa qo'shadi(1.5.1-rasm).

1.5.1-rasm. Baholash yondashuvi

Bu iboralar o'rnida quyidagilar qo'llanadi: diagnostik, shakllantiruvchi (formativ) va xulosalovchi (summativ) baholashlar.

1. O'rganish uchun baholash

O'rganish uchun baholash o'qituvchilarga o'quvchilarning bilimlari, tushunchalari va ko'nikmalari oid ma'lumot va dalillardan foydalanib, ularning ta'limini to'g'risida ma'lumot beradi. Ba'zan "Formativ baholash" deb ataladi, odatda o'quvchilarning o'rganishi va tushunishini aniqlashtirish uchun o'qitish jarayonida amalga oshiriladi. Bunday baholash o'quvchilarning yutuqlarini yaxshilash uchun, o'qitish va o'quv faoliyatini o'zgartirish maqsadida o'qitish jarayonida doimiy ravishda o'qituvchilar tomonidan o'tkaziladigan norasmiy baholash jarayoni.

2. O'rganish sifatida baholash

O'rganish sifatida baholash o'quvchilar o'zlarining baholovchilari bo'lganda amalga oshiriladi. Talabalar o'z o'rganishlarini kuzatib boradilar, savollar berishadi va nima bilishlari va nima qilishlari mumkinligini va yangi o'rganish uchun baholashdan qanday foydalanishni hal qilish uchun bir qator strategiyalardan foydalanadilar.

O'qituvchilar o'qitish va o'rganish jarayonining turli bosqichlarida diagnostika jarayonlari, joriy baholash va fikr-mulohazalarni shakllantirishda o'rganish uchun baholashdan foydalanganlar. Baholash jarayonida o'quvchining rolini belgilash uchun formativ baholash o'rganish uchun baholash va o'rganish sifatida baholashga ajratilgan.

3. O'rganishni baholash

O'rganishni baholash o'qituvchilarga kutilayotgan natijalar va ta'lim standartlariga muvofiq yutuqlarni baholash uchun yordam beradi. Ba'zan "Summativ baholash" deb ataladi, u ta'lim jarayonining ma'lum bir muhim bosqichida ta'lim oluvchining ta'limiy maqsadlarga qay darajada erishganligini o'lchash jarayoni.

Summativ baholash o'quv davri oxirida o'tkaziladi va uning maqsadi o'qitishning qanchalik samarali bo'lganligini ko'rsatishdir.

Milliy o'quv dasturi asosida o'quvchilarning ta'limiy natijalarini baholash va nazorat qilishda jahonda baholash bo'yicha tendensiyaga aylangan quyidagi jihatlariga ham e'tibor qaratish lozim.

Shulardan biri, kontentni baholashga asoslangan yondashuvdan ko'nikmani baholashga asoslangan yondashuvga o'tish. ya'ni asosiy maqsad o'quvchi qancha hajmdagi materialni o'zlashtirganligi emas, olgan ma'lumotlari asosida o'quvchida shakllangan ko'nikmalarni baholash hisoblanadi.

Milliy o'quv dasturi asosida ta'lim jarayonini tashkil etish orqali o'quvchilarda XXI asrning asosiy ko'nikmalari shakllantiriladi. Shu maqsadda XXI asr ko'nikmalari tayanch kompetensiyalarining mazmuniga singdirildi. O'z navbatida tayanch kompetensiyalari fanlarni o'qitishda fanlarga oid kompetensiyalar orqali shakllantiriladi. Fanlarga oid kompetensiyalarni baholash uchun ularning mazmuni xususiy ko'nikmalarga ajratildi. Ular asosida har bir sinf bitiruvchisi uchun malaka talablari belgilandi. Baholash komponentining vazifasi aynan shu malaka talablariga qay darajada erilishganligini oraliq va yakuniy baholashdan iborat. Shu sababli, mazkur strukturada blum taksonomiyasidan foydalanib formativ va summativ baholash uchun o'quv maqsadlari va baholash mezonlari ishlab chiqish nazarda tutilgan.

Navbatdagi yondashuv baholash o'quv maqsadlari va malaka talablariga asoslangan holda amalga oshirilishi lozim. Bunda baholash uchun ishlab chiqilayotgan har bir mezon yoki baholash topshirig'i ma'lum o'quv maqsadlari malaka talablariga qanchalik erilishganligini aniqlashga qaratilgan bo'lishi kerak.

Baholash vositalarining fanlar xususiyatlaridan kelib chiqib eng samaralilari qo'llanilishi lozim. Masalan, yopiq test topshirig'i asosida baholash qaysidir fanda yaxshi samara bersa, boshqa fanda yuqori samara bermasigi mumkin. Aniq va tabiiy fanlarda masala yechish, loyiha ishi orqali baholash qulay bo'lsa, filologiya fanlarida og'zaki va yozma ishlar ko'proq samarali bo'lishi mumkin. O'quv yili davomida o'quvchilarning olgan formativ baholariga norasmiy tus berish, ya'ni formativ baholar o'quvchilarning o'zlashtirishlari tendensiyalarini, ular ta'lim olishdagi kuchli va zaif jihatlarini aniqlash hamda ular ustida ishlash uchungina xizmat qilishini ta'minlash ham muhim vazifalardan hisoblanadi.

Ta'lim sifatini baholash sohasidagi turli zamonaviy xalqaro va mahalliy tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, aksariyat ta'lim tizimlari tez o'zgaruvchan iqtisodiyot bilan hamqadam emas va o'quvchilarga tanqidiy, ijodiy fikrlash qobiliyati kabi zarur ko'nikmalarni bermaydi. Birgalikda ishlash va doimiy o'zgaruvchan texnologiyaga moslashish qobiliyati, kundalik hayotda va ishda faoliyatida qo'llaniladi. bilimlarni baholash usullarini isloh qilish ta'lim sohasidagi har qanday tizimli o'zgarishlarni amalga oshirish uchun nihoyatda zarur bo'lib, bugungi kunda nafaqat o'zgarishlar, balki global xarakterdagi o'zgarishlar ham zarur. Faqat ular o'quvchilarni muvaffaqiyatga erishish uchun zarur bo'lgan ko'nikmalar bilan jihozlashlari mumkin.

Ta'lim sifatining asosiy xalqaro tadqiqotlari Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot xalqaro tashkiloti (OECD) va Ta'lim yutuqlarini baholash xalqaro assotsiatsiyasi (IEA) tomonidan amalga oshiriladi.

Umumiy ta'lim sifati bo'yicha uchta asosiy xalqaro qiyosiy tadqiqot – PISA, TIMSS va PIRLS bir-birini to'ldiradi. Ushbu uch tadqiqotni bir vaqtda olib borish ta'lim tizimi haqida to'liqroq ma'lumot beradi, uning turli tomonlarini baholaydi.

PISA, TIMSS va PIRLS tadqiqotlari natijalarini solishtirish maktablarda o'qish, matematika va tabiatshunoslik fanlarini o'qitish xususiyatlarini aniqlash va xalqaro tashkilot tomonidan ishlab chiqilgan ta'lim ustuvorliklari nuqtai nazaridan umumta'lim sifatini baholash imkonini beradi.

Mamlakatlar tadqiqot natijalaridan foydalanib, ta'limning kuchli va zaif tomonlarini aniqlash, o'z profilini boshqa davlatlar fonida ko'rish va maktablarda ta'lim jarayonini takomillashtirish yo'nalishlarini belgilash imkoniyatiga ega bo'ladi.

O'qish savodxonligini o'rganish o'qish texnikasi va o'qish ko'nikmalarini tekshirishni maqsad qilib qo'ymaydi - u o'quvchilarning matnlarni tushunish, ularning mazmuni haqida fikr yuritish, ma'noni baholash va o'qiganlari haqida o'z fikrlarini bildirish qobiliyatini tekshiradi.

Matematik savodxonlikni tekshirish subyektlarning matematikaning inson hayotidagi o'rni to'g'risida xabardorligini, konstruktiv, faol va fikrlovchi fuqarolar tomonidan qabul qilinishi kerak bo'lgan mulohazalar va qarorlar qabul qilish qobiliyatini o'z ichiga oladi.

Tabiiy-ilmiy savodxonlik uchun PISA testi fan va texnologiya masalalarini tushunishni talab qiluvchi shaxsiy, mahalliy, milliy va global muammolarni hal qilish uchun akademik bilimlardan foydalanish qobiliyatini o'rganadi: tevarak atrofdagi dunyoni, ilmiy bilimlar asosini tashkil etuvchi asosiy faktlar, g'oyalar va nazariyalarni tushunish, hodisalarni ilmiy tushuntirish, ilmiy-tadqiqot usullarini qo'llash, ma'lumotlarni sharhlash va xulosalar chiqarish uchun ilmiy dalillardan foydalanish.

Xulosa. O'zbekiston ta'lim sifatining xalqaro tadqiqotlarda ishtirok etishi ta'lim sifatini baholash tizimini yaratish uchun katta ahamiyatga ega. Ushbu tadqiqotlar natijasida olingan ma'lumotlar mamlakatimizdagi ta'lim sifati va uning jahon ta'lim tizimidagi nisbiy o'rnini baholash imkonini beradi. Dunyo mamlakatlarida maktab o'quvchilarining ta'lim yutuqlariga qo'yiladigan dasturlar, darsliklar va talablar haqidagi eng boy tahliliy material mamlakatimiz mutaxassislariga ta'lim mazmunini isloh qilish va ta'lim standartlarini yaratish bo'yicha asosli qarorlar qabul qilish imkonini beradi. Jahonning yetakchi mutaxassisleri tomonidan ishlab chiqilgan pedagogik o'lchov texnologiyalaridan foydalanish O'zbekistonda ta'lim sifatini jahon andozalari darajasida baholash tizimini yaratishga yaxshi samara beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Goh, S., & Cotter, K. (Eds.). (2016). TIMSS 2015 encyclopedia: Education policy and curriculum in mathematics and science. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: <http://timssandpirls.bc.edu/timss2015/encyclopedia/>

2. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Goh, S., & Cotter, K. (Eds.). (2016). TIMSS 2019 encyclopedia: Education policy and curriculum in mathematics and science. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: <http://timssandpirls.bc.edu/timss2019/encyclopedia/>

3. Mullis, I.V.S., Martin, M.O., Goh, S., & Cotter, K. (Eds.). (2016). TIMSS 2015 encyclopedia: Education policy and curriculum in mathematics and science. Retrieved from Boston College, TIMSS & PIRLS International Study Center website: <http://timssandpirls.bc.edu/timss2015/encyclopedia/>

4. Raupova, S. A. (2024). Requirements for completing timss tasks. World of Scientific news in Science, 2(6), 132-136.

5. Raupova S. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining aniq va tabiiy fanlar bo'yicha savodxonligini shakllantirishda ilg'or xorijiy tajribalar // Interpretation and researches. – 2024. – T. 1. – №. 1.

6. Sojida R., Maftuna I. On the skills of preparing primary school students for the tests of the timss international control program //International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING. – 2024. – T. 6. – №. 1. – C. 313-315.

7. Nigora X., Sojida R. TIMSS xalqaro baholash dasturida to 'rtinchi va sakkizinchi sinflar o 'rtasida matematika fanini bilish sohalarini shakllantirish //International journal of scientific researchers (IJSR) INDEXING. – 2024. – T. 6. – №. 1. – C. 316-319.

8. Raupova S. A. Requirements for completing TIMSS tasks //World of Scientific news in Science. – 2024. – T. 2. – №. 6. – C. 132-136.

9. Raupova, S. (2024). TIMSS-2023 xalqaro baholash dasturida 4-sinf o'quvchilarining tabiatshunoslik fani bo'yicha natijalari. " *Science Shine*" *International scientific journal*.

12. Raupova, S. A. (2024). Forming elements of ecological education in primary class students by using timss sample tasks. *Modern Scientific Research International Scientific Journal*, 2(6), 65-68.

13. Raupova, S. A. (2024). Requirements for completing TIMSS TASKS. *World of Scientific news in Science*, 2(6), 132-136.

X.Ch.Dusyarov

Termiz davlat pedagogika instituti dotsenti

TEKNOLOGIYA TA'LIMI METODIKASI FANIDAN MUSTAQIL TA'LIM ISHLARINI BAJARISH BOSQICHLARI

Annotatsiya. bugungu kunga kelib ta'lim sohasida zamonaviy ta'lim jarayoni bu talabalarga faqat bilim berish, ularda fikrlash qobiliyatini rivojlantirish, olingan bilimlardan foydalanish bo'yicha nazariy bilim, amaliy o'quv ko'nikmalari va malakalarini shakllantirish va mustahkamlashdan iborat bo'lmay, ularga mustaqil bilimlarni qidirib topish, o'zlashtirish shakllari, usullari, vositalarini o'rgatishdan iborat. Mazkur maqolada texnologik ta'lim yo'nalishi talabalari uchun mo'ljallangan bo'lib, talabalar mustaqil ta'limni tashkil etish, tayyorlash, tayyorlashga qo'yiladigan talablar, ularning maqsad va vazifalari hamda baholash tartibini belgilaydi.

Kalit so'zlar: Ta'lim ishlari, zamonaviy ta'lim, Amaliy ko'nikmalar, Nazariy bilimlar, Nazariy bilimlar, Metodika, kredit-modul tizim, Auditoriya, innovatsiya.

Annotation: To date, the modern educational process in the field of education consists not only of imparting knowledge to students, developing their thinking abilities, and forming and consolidating theoretical knowledge, practical training skills, and competencies, but also teaching them how to independently search for knowledge and master the forms, methods, and tools of learning. This article is intended for students in the technological education field and defines the organization of students' independent learning, the requirements for preparation, their goals and objectives, as well as the assessment procedures.

Keywords: educational activities, modern education, practical skills, theoretical knowledge, methodology, credit-module system, classroom, innovation.

Kirish. Hozirgi zamon talabiga javob bera oladigan mutaxassislar tayyorlash uchun o'quv jarayonini tashkil etishni jiddiy ravishda o'zgartirish kerak, ya'ni auditoriya soati, passiv ma'ruza mashg'ulotlar ulushini kamaytirish hisobiga talabalarning mustaqil ishlari salmog'ini oshirish zarur. Talabalarning ta'lim olishda an'anaviy o'qitish usulidan mustaqil faoliyatiga katta e'tibor berib borish asosiy yetakchi g'oyadir. "Oliy talim muassasalarida kredit-modul tizimida talabalarning mustaqil ta'limni tashkil etish va nazorat qilish bo'yicha yo'riqnoma" ishlab chiqilgan bo'lib, mazkur yo'riqnoma O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2020-yil 31-dekabrda "Oliy ta'lim muassasalarida ta'lim jarayonini tashkil etish bilan bog'liq tizimni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi 824- son Qarori hamda Oliy ta'lim, fan va innovatsiyalar vazirligining 2021-yil 16-iyuldagi "Oliy ta'limning davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 311-son buyrug'i asosida ishlab chiqilgan.

Ushbu yo'riqnomaga asosan, mustaqil ta'lim bu - o'quv materialini mustaqil o'zlashtirish, murakkablik darajasi turlicha bo'lgan topshiriqlar, amaliy vazifalarni auditoriya hamda auditoriyadan tashqarida ijodiy va mustaqil bajarish asosida nazariy bilim, amaliy ko'nikma va malakalarni shakllantirishga qaratilgan tizimli faoliyatdir. Talabalar mustaqil ta'limining asosiy vazifasi mustaqil ravishda ma'lumotlar topish usuli bilan bilim olishni rivojlantirish, o'quv jarayoniga ijodiy yondashishga faol qiziqishni shakllantirishdan iborat. Ushbu maqolada texnologiya ta'limi metodikasi fanidan mustaqil ta'lim ishlari bajarish bosqichlari bosqichma-bosqich yoritiladi.

Zamonaviy ta'lim tizimida mustaqil ta'limni tashkil etish va uni metodik jihatdan to'g'ri yo'lga qo'yish masalasi ko'plab olimlarning ilmiy izlanishlarida keng yoritilgan. Mustaqil ta'lim - bu talabaning shaxsiy tashabbusi, o'z-o'zini rivojlantirishga yo'naltirilgan faoliyat bo'lib, ta'lim jarayonining ajralmas tarkibiy qismi sifatida e'tirof etiladi.

Pedagogika nazariyasida A.V. Mudrik, V.A. Slastyonin, N.V. Kuzmina, P.I. Pidkasisty va boshqa olimlar mustaqil ta'limni shaxsga yo'naltirilgan ta'limning asosiy elementi sifatida talqin qilganlar. Ularning tadqiqotlarida mustaqil ta'limning maqsadi, mazmuni, turlari va pedagogik shart-sharoitlari keng tahlil etilgan.

Texnologiya ta'limi metodikasi bo'yicha olib borilgan ishlarda, xususan, R.A. Fayzullayev, O. Jo'rayev, B. Xaitov, X. Dusyarov, A. Rasulov kabi mahalliy olimlar tomonidan kasbiy yo'naltirilgan fanlarni o'qitishda mustaqil ta'limning amaliy ahamiyati asoslab berilgan. Ularning fikricha, mustaqil ta'lim talabalarning ijodiy fikrlashini rivojlantiradi, muammoli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish malakasini shakllantiradi va o'z bilimini amalda qo'llashga o'rgatadi.

Shuningdek, xorijiy tadqiqotchilardan J.Dewey, D.Kolb, M.Knowles, P.Freire va boshqalar mustaqil ta'limni faol o'qitish metodlari, tajriba asosida o'rganish (experiential learning) va o'z-o'zini boshqarish (self-directed learning) nazariyalari bilan bog'laydi. Ularning ilmiy qarashlarida o'quvchi yoki talaba bilimni tayyor shaklda emas, balki faol izlanish, tajriba va refleksiya jarayonida o'zlashtirishi ta'kidlanadi.

Metodika. Auditoriyadagi nazariy va amaliy mashg'ulotlarda qo'llaniladigan metodlar talaba va o'quvchilarni yangi o'quv materialini bilan tanishtirishda, o'tilgan mavzuni so'rash va takrorlash hamda mustahkamlash uchun foydalaniladi.

Auditoriyadan tashqarida qo'llaniladigan metodlar o'quv materialini yoki vazifani mustaqil holda o'rganish va o'zlashtirishda foydalaniladi. Mustaqil ta'lim metodlarini auditoriyadan tashqari qo'llaniladigan metodlarga kiritish mumkin. Mustaqil ta'lim metodlari yordamida o'qituvchi o'quv materialini talabaga yetkazib berishning maqbul yo'llarini emas, balki talabaning ma'lumotlarni o'qib-o'rganish va qayta ishlash uslubini anglatadi. Har bir o'quvchi yoki talaba unga berilgan vazifani mustaqil ravishda o'rganishi, tahlil qilishi va o'zlashtirishi kerak bo'ladi. Mustaqil ta'limni tashkil qilishda eng keng qo'llaniladigan usul bu talabaning individual tarzda ishlashidir. Bunda bilimni individual tarzda erishiladi, o'qib-o'rganish shaxsiy mustaqil konstruksiyaga aylanadi, mavjud bilimlar yangi bilimlar bilan to'ldiriladi.

Mustaqil ta'limni faollashtirmasdan oliy ta'limda talabalarni samarali o'qitishni ko'z oldimizga keltirish qiyin. Hozirgi davr mutaxassisidan yuqori darajadagi tayyorgarlik, mustaqil ravishda qarorlar qabul qila olish, belgilangan vazifalarni bajarish uchun ko'p ma'lumotlar orasidan kerakligini tanlab olish va bu ma'lumotlarni qayta ishlay olish talab qilinadi.

Mustaqil ta'limni tashkil etishda professor-o'qituvchilar quyidagi vazifa va majburiyatlarni amalga oshirishi lozim:

- mustaqil ta'lim topshiriqlari talabani aqliy rivojlanishi (tahlil, sintez, taqqoslash, solishtirish, umumlashtirish)ni nazarda tutib uni fikrlash, izlash, tahlil qilish;

- adabiyotlar va manbalar bilan ishlash, yechim topish, o'zlashtirish, kompetensiya va ko'nikmalarni egallashga qaratilgan bo'lishini, jumladan, aniq yechimni nazarda tutuvchi masala yechimi izlash aniqlashtirish;

- keng tahlil, ta'rif va xulosalarni talab qiluvchi muammo; chuqur o'zlashtirish va yuqori darajada taqdim qilishni taqozo etuvchi mavzu hamda shu kabi boshqa topshiriqlar berilishini ta'minlash;

- talabalarning tanqidiy fikrlash, adabiyotlar bilan ishlash, ARM, kutubxona va onlayn qidiruv tizimlaridan samarali foydalanish, adabiyotlar ro'yxatini tuzish, adabiyotlardan iqtiboslar va havolalar keltirish, muammolarga yechim topish, vaqtni boshqarish;

- o'z-o'zini baholash, SMART maqsadlar qo'ya bilish, fikrlash kabi ko'nikmalarni rivojlantirishni fan va modullari mazmuniga singdirish;

- sillabusda dars (auditoriya) mashg'ulotlari (ma'ruza, seminar, amaliy va laboratoriya)da mustaqil mashg'ulotlar uchun tavsiya etilgan mavzularni o'zlashtirish va mustaqil ta'lim

topshiriqlarini bajarish tartibi, baholash mezonlari va muddati, maslahat olish uchun aloqa (kontakt) soatini ko'rsatib qo'yishi;

- muayyan fan doirasida mustaqil ta'limni amalga oshirishga xizmat qiluvchi uslubiy ko'rsatmalar tayyorlashi va talabaga semestr avvalida taqdim etishi, elektron ta'lim platformasi (HEMIS)ga joylashtirishi shart;

- darsliklarni tahlil qilishlari, qo'shimcha materiallarga e'tibor berishlari;

- fan xususiyatidan kelib chiqib, oraliq va yakuniy nazorat savollarining kamida 50 foiz qismi mustaqil o'qib o'rganish uchun tavsiya etilgan mavzu/topshiriqlar yuzasidan bo'lishini ta'minlash;

- professor-o'qituvchilar sillabusda hamda elektron ta'lim platformasi (HEMIS)da belgilangan vaqtda mustaqil ta'lim topshiriqlari bo'yicha uslubiy ko'rsatmalar, maslahat va amaliy tavsiyalar berib borishi;

- talaba(lar) tomonidan bajarilgan va topshirilgan mustaqil ta'lim mavzu/topshiriqlarini elektron ta'lim platformasi (HEMIS)da o'z muddatida baholab borish.

Mustaqil ta'lim bilan shug'ullanish natijasida talabalarda bu ko'nikmalar asta-sekin shakllanib boradi. Buning natijasida ular har qanday mavzularga mustaqil tayyorlana oladigan, atrof-muhitda bo'layotgan voqealarga mustaqil munosabat bildiradi oladigan, kreativ va tezkor fikrlay oladigan malakalarga ega bo'lib boradi. Bundan tashqari, mustaqil ta'limga tayyorlanish natijada talabalar mustaqil ishlash ko'nikmalarini rivojlantiradilar, zimmalaridagi mas'uliyatni kuchaytirib boradilar, ijodiy faollik va tashabbuskorliklarini oshirib boradilar. Mustaqil ta'lim o'qituvchining ko'rsatmasi va uslubiy rahbarligi bilan, ammo uning ishtirokisiz amalga oshiriladigan jarayondir. Bunda talabalar darsdan tashqari vaqtda mustaqil ilmiy-tadqiqot ishlarini olib boradilar.

Bu jarayon talabalarda har bir ishga katta mas'uliyat bilan yondoshish ko'nikmasini shakllantiradi. Mustaqil ta'limning maqsadi kelajakdagi mutaxassislik yo'nalishi bo'yicha fundamental bilimlarni, kasbiy ko'nikmalarni, ijodiy va ilmiytadqiqot faoliyatida tajribani, ta'lim va kasbiy muammolarga ijodiy yondoshishni shakllantirishga qaratilganligi bilan ahamiyatlidir. Talabalarining mustaqil talimini tashkil etish quyidagi vazifalarni muvaffaqiyatli hal etishga xizmat qilishi lozim:

- talabalarda o'z-o'zini rivojlantirish, mustaqil bilim olish va innovatsion faoliyatni shakllantirishga imkon beruvchi kompetentsiyalarni egallash maqsadi bilan bog'liqlikda mustaqil o'quv faoliyatini amalga oshirish;

- bilim, ko'nikma va malakalarni mustaqil egallash, muammoni shakllantirish olish va uni hal etishning maqbul yo'larini izlab topishga qobiliyatli kreativ shaxsni tarbiyalash;

- talabalarda o'quv dasturini o'zlashtirishga doir motivatsiyani hosil qilish;

- talim oluvchilarda bilim olishga doir mas'uliyatni oshirish;

- talabalarda umummadaniy va kasbiy kompetentsiyalarni rivojlantirishga imkon berish;

- talim oluvchilarda mustaqil bilim olish, o'z-o'zini boshqarish va o'z-o'zini rivojlantirishga qobiliyatlilikni shakllantirish uchun sharoit yaratish.

Tahlil va natijalar. Talabalarining mustaqil ta'limidan asosiy maqsadlar quyidagilardan iboratdir:

- yangi bilim olish usullarini egallash, jarayonlarni mustaqil tahlil qila olish;

- auditoriyadagi mashg'ulotlarda olgan bilimlarini mustahkamlash, chuqurlashtirish, kengaytirish va tartibga solish;

- me'yoriy-huquqiy aktlar, ma'lumotlar va maxsus adabiyotlar bilan ishlashni o'rganish;

- o'quv materiallarini mustaqil o'rganish;

- faolligi, bilim orttirishi, ijodiy tashabbusi, mas'uliyati va tartibligini rivojlantirish;

- olgan bilimlarini amaliyotda qo'llay olishni shakllantirish;

- mustaqil fikr yuritish, o'z-o'zini o'stirish, o'zining rejasini amalga oshirishni shakllantirish;
- tadqiqot qila olish qobiliyatini rivojlantirish.

Talaba mustaqil ish topshiriqlarini bajarishda akademik va etik talablarga rioya etishi (plagiatga yo'l qo'ymaslik, professor-o'qituvchilar, talabalar bilan tolerant munosabatda bo'lish, kichik guruhlarda hamkorlikda ishlash va mas'uliyatlilik shart.

Mustaqil fikr yuritishga, aqliy va ijodiy faollikka erishishga qaratilgan mashg'ulot turi mustaqil ta'lim bilan bog'liq bo'ladi. Mustaqil ta'limning asosiy masalasi ham aynan talabaning dars va darsdan so'ngi faoliyati faolligini tashkil etishga yo'naltirilgan shart-sharoit, erkin fikr va kasbiy mas'uliyatni his qilishni ta'min etishga qaratilgan ijodiy jarayondan iborat. Mustaqil ta'lim ma'lum bilim, ko'nikma va malakalar hamda tajribalar zahirasi asosida amalga oshadi. O'quv fanlarini chuqur va puxta o'zlashtirish, ta'lim va innovatsion yondashuvlar asosida axborotlarni mustaqil izlab topish, uni atroflicha tahlil eta olish, ilmiy-ijodiy tafakkurni boyitish, o'quv-biluv jarayonidagi savol-javob va bahs-munozaralarda faol qatnashish, o'z fikr-mulohazasini asosli dalillar bilan bayon qilish hamda uni himoya eta olish qobiliyati har bir talaba bo'lajak mutaxassis olida turgan dolzarb vazifa hisoblanadi.

Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim-tarbiyaviy jarayon, umumiy o'rta ta'lim tizimi ta'lim jarayonidan anchagina farq qiladi. Oliy ta'lim muassasalaridagi ta'lim jarayoni umumiy o'rta ta'lim tizimidagidan farqli o'laroq, har kuni beriladigan uy vazifalari va o'tilgan materialni takrorlash yo'q. Ikkinchidan, o'quv auditoriyalaridagi ma'ruza va mashg'ulotlar qanchalik yuqori darajada tashkil etilmasin, kunlik bilimning nazoratiga imkoniyat juda kam. Talabalar bilimining sifati, ularning mustaqil ishlashiga bevosita bog'liq.

Xulosa. Mustaqil ta'lim ishlari texnologiya ta'limi metodikasi fanida o'quvchilarning bilimlarini mustahkamlash, mustaqil fikrlash va ijodkorlik ko'nikmalarini rivojlantirishda muhim ahamiyatga ega. Mustaqil ishlarni bajarish bosqichlarini to'g'ri va tizimli amalga oshirish o'quvchilarning kasbiy tayyorgarligini samarali oshirishga xizmat qiladi. Shu bois, har bir o'quvchi mustaqil ishini bajarishda ushbu bosqichlarga rioya qilishi lozim.

Talabaning mustaqil ishi professor-o'qituvchi tomonidan aniqlaniladi va tegishli ko'rsatmalar berilib, mustaqil ishning bajarilishi nazorat qilib boriladi. Mustaqil ta'lim - o'quv jarayoni mashg'ulotlarida talabalarning shaxsiy ko'nikmalarini shakllantirish va rivojlantirish uchun muhim ahamiyatga ega, bunda maxsus texnologik ta'lim ko'nikmalarni alohida ajratib bo'lmaydi, chunki shaxsiy ko'nikmalar ularning ichiga singib boradi. Ko'nikmalarni shakllantirishda talabalar bilan mustaqil ravishda ishlash dasturulamal sifatida xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. Shomirzayev M.X. Texnologiya fanini o'qitishda innovatsion pedagogik texnologiyalar. Darslik.. –T.: “TerDU nashr-matbaa markazi”, 2020. – 226 b.
2. Shomirzayev M.X. Texnologiya fanini o'qitishning samaradorligini oshirish yo'llari. O'qituvchilar uchun uslubiy qo'llanma. –T.: 2019. – 72 b.
3. Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. Innovatsion ta'lim texnologiyalari /. – T.: “Sano standart” nashriyoti, 2015.
4. Ibragimova G.N. Interfaol o'qitish metodlari va texnologiyalari asosida talabalarning kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish: ped.f.f.d. ilmiy darajasini olish uchun yozilgan diss. Avtoreferati. -T.: 2017, 39 b
5. X.Ch.Dusyarov. Texnologik ta'lim prognostikasi. MONOGRAFIYA. “Lesson Press” nashriyoti. Toshkent-2022 yil. - 296-bet.

Pardayeva Ra'no Eshboyevna,
Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti
"Pedagogika va psixologiya" kafedrası tayanch-doktoranti

BO'LAJAK PEDAGOGLARDA SHAKLLANISHI LOZIM BO'LGAN DEONTOLOGIK MADANIYAT KOMPONENTLARI

Annotatsiya. Mazkur maqolada bo'lajak pedagog shaxsida shakllanishi zarur bo'lgan deontologik madaniyat tushunchasi va uning tarkibiy komponentlari atroflicha yoritilgan. Deontologik madaniyatning pedagogik faoliyatdagi o'rni, kasbiy axloq, mas'uliyat, etik qadriyatlar bilan bog'liqligi ilmiy-nazariy asosda tahlil qilingan. Pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda ushbu madaniyatni shakllantirishning ahamiyati, yo'nalishlari va zaruriy shart-sharoitlari aniqlangan. Mavzuga oid qonunchilik hujjatlari, Prezident farmonlari va zamonaviy talablar asosida pedagogik deontologiyani dolzarbli asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: deontologik madaniyat, pedagogik deontologiya, kasbiy etik me'yorlar, axloqiy burch, mas'uliyat, o'qituvchi shaxsiyati, etik qadriyatlar, axloqiy tarbiya, o'qituvchi imiji, kasbiy intizom.

Аннотация. В данной статье подробно рассматривается понятие деонтологической культуры, необходимой для формирования у будущих педагогов, а также её основные компоненты. Анализируется роль деонтологической культуры в профессиональной деятельности учителя, её связь с профессиональной этикой, ответственностью и моральными ценностями. Особое внимание уделяется значению формирования данной культуры в процессе подготовки педагогических кадров, условиям и направлениям её развития. Обоснована актуальность темы с учётом национального законодательства, указов Президента и современных образовательных требований.

Ключевые слова: деонтологическая культура, педагогическая деонтология, профессиональная этика, моральный долг, ответственность, личность учителя, этические ценности, моральное воспитание, имидж педагога, профессиональная дисциплина.

Abstract. This article explores in detail the concept of deontological culture that must be formed in future teachers and outlines its main components. The significance of deontological culture in pedagogical activity is analyzed, highlighting its relationship with professional ethics, moral responsibility, and ethical values. The article emphasizes the importance of developing this culture during teacher training and defines the necessary conditions and directions for its effective formation. The relevance of the topic is substantiated based on national legislation, presidential decrees, and modern educational standards.

Keywords: deontological culture, pedagogical deontology, professional ethical standards, moral duty, responsibility, teacher identity, ethical values, moral education, teacher image, professional discipline.

Kirish. O'zbekiston Respublikasida amalga oshirilayotgan islohotlar jarayonida ta'lim tizimini tubdan isloh qilish, uning samaradorligini oshirish, xalqaro talablar darajasiga olib chiqish ustuvor vazifa etib belgilangan. Ayniqsa, pedagog kadrlarni tayyorlash, ularning kasbiy kompetensiyasi, ma'naviy-axloqiy fazilatlarini, shaxsiy namuna sifatida namunaviy darajada shakllanishi zamonaviy ta'lim taraqqiyotining poydevorini tashkil etadi.

Bu borada bir qator normativ-huquqiy hujjatlar asosiy yo'nalish sifatida xizmat qilmoqda. Jumladan, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli "Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi" to'g'risidagi farmonida sifatli ta'lim berish, pedagog kadrlarning kasbiy tayyorgarligini oshirish, ularning axloqiy-psixologik madaniyatini yuksaltirish asosiy vazifa sifatida belgilab berilgan. Ushbu strategik hujjatda

shuningdek, o'qituvchi shaxsini namunali etika, halollik, yuksak mas'uliyat, fidoyilik timsoli sifatida tarbiyalash zarurligi qayd etilgan.

Shu nuqtai nazardan qaraganda, bo'lajak pedagoglarda deontologik madaniyatning shakllanishi – ularning kasbiy etikasi, o'quvchilarga, ota-onalarga, jamiyatga nisbatan yuksak burch va mas'uliyat hissini rivojlantirishda hal qiluvchi ahamiyat kasb etadi. Ayniqsa, bugungi kunda yoshlar bilan ishlovchi shaxsning ma'naviy-axloqiy qiyofasi, uning odobi, muloqot madaniyati, mas'uliyatlilik darajasi butun ta'lim tizimiga ijobiy yoki salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Deontologik madaniyat tushunchasi. “Deontologiya” tushunchasi yunoncha “deon” - burch, majburiyat va “logos” - ta'limot so'zlaridan kelib chiqqan bo'lib, insonning kasbiy faoliyatidagi axloqiy burchlari, vazifalari va mas'uliyatlarini o'rganadi. Pedagogik deontologiya esa o'qituvchining kasbiy etikasi, axloqiy qadriyatlari, munosabatlari, odob-axloq qoidalar bilan bog'liq me'yorlarni o'z ichiga oladi.

“Deontologik madaniyat” tushunchasi ikki asosiy ilmiy atamaga - “deontologiya” va “madaniyat” so'zlariga asoslanadi. “Deontologiya” (yunoncha *deon* - burch, majburiyat va *logos* - ta'limot) - insonning kasbiy faoliyatidagi axloqiy burchlari, etik me'yorlari, mas'uliyatlari haqidagi ta'limotni bildiradi. U ilk bor 19-asrda ingliz faylasufi J. Bentam tomonidan fanga kiritilgan bo'lib, dastlab tibbiyot etikasi kontekstida qo'llanilgan. Keyinchalik bu tushuncha boshqa kasblarga, xususan, pedagogik faoliyatga ham tatbiq etila boshlandi.

Madaniyat esa umumiy ma'noda insonning axloqiy, estetik, huquqiy va ijtimoiy normalarga muvofiq hayot tarzini, ijtimoiy muomala shakllarini o'z ichiga oladi. Shu asosda deontologik madaniyat - bu kasbiy faoliyatda etik me'yor va axloqiy burchlarga ongli ravishda amal qilish, ularni shaxsiy madaniyat darajasiga ko'tarish demakdir.

Pedagogik nuqtai nazardan qaralganda, deontologik madaniyat - bu o'qituvchining kasbiy burchini chuqur anglagan holda, axloqiy tamoyillarga sodiq qolib faoliyat yuritishi, o'zini, o'quvchilarni va jamiyatni hurmat qilgan holda, yuqori darajadagi axloqiy-psixologik muhit yaratishga intilishidir.

Deontologik madaniyatning asosiy jihatlarini quyidagilardan iborat:

1. **Kasbiy axloqqa amal qilish:** O'qituvchi kasbining etik kodeksiga sodiqlik, odob-axloq qoidalariga rioya qilish.

2. **Axloqiy burch hissi:** O'qituvchilik kasbiga nisbatan mas'uliyatni chuqur anglash va unga amal qilish.

3. **Ichki madaniyat va shaxsiy namuna:** O'zini tuta bilish, sabr-toqat, muomala madaniyati, shaxsiy qiyofa orqali tarbiyaviy ta'sir o'tkaza olish.

4. **Etik qaror qabul qilish qobiliyati:** Nizoli, murakkab holatlarda axloqiy me'yorlarga asoslanib, to'g'ri qaror chiqarish.

5. **Ma'naviy qadriyatlarga hurmat:** Milliy va umuminsoniy qadriyatlarni e'zozlash, o'quvchilarga ularni yetkazish.

Deontologik madaniyat pedagog uchun nima beradi?

- Ishonchli pedagogik muhit yaratadi;
- O'quvchilar va ota-onalar ishonchini mustahkamlaydi;
- O'qituvchining ijtimoiy obro'sini oshiradi;
- Ta'lim sifati va tarbiyaning samaradorligini oshiradi.

Deontologik madaniyat - bu faqat tashqi odob-axloq emas, balki pedagog shaxsining ichki dunyosida shakllangan ongli yondashuv, kasbga bo'lgan halol munosabat va axloqiy intizomdir. U bo'lajak o'qituvchining kasbiy faoliyatida barqaror va uzoq muddatli muvaffaqiyatining kafolatidir.

Bo'lajak pedagoglarda shakllanishi lozim bo'lgan deontologik madaniyat komponentlari

Pedagogik deontologik madaniyatning shakllanishi kompleks va ko'p qirrali jarayon bo'lib, u shaxsning kasbiy, axloqiy, ijtimoiy va emotsional jihatdan yetuklashuvini talab etadi. Ayniqsa, bo'lajak pedagoglar - ya'ni pedagogika oliygohlarida tahsil olayotgan talabalar uchun bu madaniyatning tarkibiy qismlarini puxta shakllantirish nihoyatda muhim. Quyida ana shu deontologik madaniyat komponentlari yoritiladi:

1. Aksiologik (qadriyatli) component. Bu komponent pedagog kasbining asosiy axloqiy va ma'naviy qadriyatlarini anglash va qabul qilishni o'z ichiga oladi. Bo'lajak pedagog o'z kasbini nafaqat bilim berish vositasi, balki insoniylik, adolat, hurmat, halollik, vatanparvarlik kabi yuksak qadriyatlarni shakllantirish imkoniyati sifatida ko'ra bilishi kerak.

Misol: O'quvchi xatosi ustida nafaqat tanqid qilish, balki uni tushunishga harakat qilish, kechirimli bo'lish - bu qadriyatga asoslangan yondashuvdir.

2. Kognitiv (bilimiy) component. Bu komponent pedagogik deontologiyaga oid nazariy bilimlar majmuasini anglatadi. U quyidagilarni o'z ichiga oladi:

- kasbiy etik me'yorlar;
- pedagogik faoliyatdagi axloqiy mas'uliyat;
- o'qituvchi-ota-ona-o'quvchi munosabatlaridagi axloqiy chiziqlar;
- nizoli vaziyatlarda etik qarorlar qabul qilish qobiliyati.

Muhim jihat: O'qituvchi o'z kasbiy faoliyatida nima mumkin, nima mumkin emasligini aniq bilishi va ongli ravishda amal qilishi lozim.

3. Motivatsion-kommunikativ component. Bu komponent bo'lajak pedagogning kasbga bo'lgan ijobiy munosabatini, ichki ehtiyoj va motivatsiyasini ifodalaydi. Kasbga bo'lgan muhabbat, odamlar bilan ishlashga intilish, o'z ustida ishlashga bo'lgan tayyorgarlik deontologik madaniyatning muhim omillaridandir.

Shuningdek, bu komponent samarali kommunikatsiya, ya'ni:

- o'quvchilar bilan ochiq va madaniyatli muloqot;
- tengdoshlar bilan sog'lom hamkorlik;
- ota-onalar bilan to'g'ri aloqa o'rnatish;
- ko'nikmalarini ham o'z ichiga oladi.

4. Emotsional-irodaviy component. Bu komponent o'zini boshqara olish, sabr-toqatli bo'lish, stressli vaziyatlarda to'g'ri qaror qabul qilish, murosaga tayyorlik kabi sifatlarni o'z ichiga oladi. Pedagog shaxsida bu fazilatlar barqaror shakllanmagan bo'lsa, uning deontologik madaniyati yetarli darajada bo'lmaydi.

Masalan: O'quvchi dars jarayonida tartibni buzsa, pedagogning unga nisbatan hissiy reaksiya emas, balki ongli, tarbiyaviy yondashuvi muhim sanaladi.

5. Amaliy (faoliyatga yo'naltirilgan) component. Bu komponent nazariy bilim va axloqiy tamoyillarni amaliyotga tatbiq qilish, ularni real pedagogik faoliyatda qo'llay olish malakasini anglatadi. Bo'lajak o'qituvchi dars o'tishda, tashkiliy ishlar jarayonida, ota-onalar bilan ishlashda o'zining deontologik madaniyatini real harakatlar orqali ko'rsatishi kerak.

Misollar:

- O'quvchilarga vaqtida yordam ko'rsatish;
- Hech kimni kamsitmaslik;
- O'z vaqtida darsga kelish va kasbiy intizomga amal qilish.

Komponentlararo bog'liqlik. Ushbu komponentlar bir-biridan mustaqil emas, balki o'zaro chambarchas bog'liq. Masalan, qadriyatlar (aksiologik component) ichki motivatsiyani shakllantiradi, bu esa emotsional barqarorlikni ta'minlaydi va nihoyat, amaliy faoliyatda o'z ifodasini topadi. Bo'lajak pedagogda barcha komponentlar uyg'un ravishda shakllangandagina uning deontologik madaniyati to'laqonli deb hisoblanadi.

Xulosa. Zamonaviy ta'lim tizimida pedagog shaxsiga qo'yilayotgan talablar nafaqat kasbiy bilim va ko'nikmalar bilan cheklanmay, balki yuksak axloqiy madaniyat, ichki mas'uliyat va ijtimoiy ongni ham o'z ichiga oladi. Ayniqsa, bo'lajak pedagoglarda deontologik

madaniyatning shakllanishi ularning kelajakdagi faoliyat samaradorligi, o'quvchilarga ko'rsatadigan tarbiyaviy ta'siri va jamiyatdagi obro'-e'tiborini belgilovchi asosiy omillardan biridir.

Deontologik madaniyat ko'p qirrali va murakkab tushuncha bo'lib, u bir qancha tarkibiy komponentlardan tashkil topgan: qadriyatli (aksiyologik), bilimiy (kognitiv), motivatsion-kommunikativ, emotsional-irodaviy va amaliy komponentlar. Ushbu komponentlar uyg'un holda shakllanmaguncha, pedagogik faoliyatda haqiqiy axloqiy barqarorlik va kasbiy yetuklik yuzaga kelmaydi.

Shu sababli pedagogik ta'lim jarayonida bo'lajak o'qituvchilarda kasbiy etikani o'rgatish, axloqiy burch va mas'uliyat hissini shakllantirish, amaliy vaziyatlar orqali deontologik yondashuvga o'rgatish - ustuvor vazifalardan biri bo'lishi lozim. Zero, bugunning talabasi - ertangi o'qituvchi, kelajak avlod tarbiyachisidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati.

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-sonli farmoni "2022–2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi". www.lex.uz
2. O'zbekiston Respublikasi "Pedagog xodimlarning maqomi to'g'risida"gi Qonuni. Qabul qilingan sana: 2019-yil 16-oktabr. lex.uz
3. Abdukarimov, S. (2020). *Pedagog kadrlar tayyorlashda axloqiy qadriyatlar tizimi*. Toshkent: O'zMU nashriyoti.
4. Karimova N. "Pedagogik etik va deontologiya asoslari", Toshkent, 2020.
5. Jo'rayev M. "Kasbiy pedagogika va etika", Samarqand, 2019.

MUNDARIJA:

PEDAGOGIKA		
Yashnarjon Jo'rayev	Yo'l harakati qoidalariga rioya qilish madaniyatini rivojlantirishda innovatsion pedagogik va kommunikatsion yondashuvlar	5
Po'lotova Qunduz Asadovna	O'quvchilarning ijodiy faoliyatini loyihalashtirish	10
Adhamjonova Mubina Nosirjon qizi	Musiq va estetika: pedagogik ta'limda estetik tarbiyaning nazariy va amaliy asoslari	17
Quliyev Shuhrat Shomurodovich	Yosh voleybolchilarni tayyorlashda jismoniy sifatlarni rivojlantirish usullari	21
Qarshiboyev Sharof Egamnazarovich	Oliy ta'lim jarayonida boshqaruv jarayonlarini raqamlashtirishning zarurati	25
Ziyayev Farrux Choriyorovich	Bosqon uloqtirishda jarohatlardan saqlanish uchun mashg'ulotlarni rejalashtirish.	29
Кудратова Дилдор Хикматовна	Теоретические основы профессиональной компетентности педагога медицинского вузов	34
Намазова Нодира Джумаевна	Роль экономических знаний в социализации будущих врачей	39
O.Kurbanbayeva	Pedagogik kompetentlikning zamonaviy talqini va uni ta'lim sifatiga ta'siri	44
Mirzayeva Irodaxon Xamdammovna	Ingliz va o'zbek izohli va soxa lug'atlarida inson ruhiy holatiga oid terminlar kodirifikatsiyasi	54
Tursunova Saida Isakovna	Boshlang'ich sinf o'quvchilarining og'zaki nutqini rivojlantirishning shakl, metod va vositalarini takomillashtirish.	59
Rustamov Shavkat Shuxratovich	Talabalarning innovatsion kompetentligini rivojlantirishda kreativ tafakkur va motivatsion omillarning psixologik asoslari	63
Юнусова Раъно Гайбуллаевна	Роль практических занятий в преподавании биофизики	68
Qulmirzayeva Fotima Musurmonqul qizi	Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagogik jarayonlarni takomillashtirish	72
Abduhalimova Yulduz Normurod qizi	Ta'lim jarayonida funksional modellashtirish asosida o'quv motivatsiyasini kuchaytirish usullari	77
Эргашева Дилбар Иброхим кизи, Ш.Бабаева	Эстетическая значимость архаической лексики в прозе XX–XXI веков (на материале произведений а. Толстого и т. Толстой)	82
Habibova Guliya G'aybulloyevna	Ijtimoiylashuv jismoniy tarbiya va sport pedagogikasining muhim kategoriyasi sifatida	86
Mustafoyeva Mahfuza	Adabiy asar tili va uning uslubiy shakllari haqida nazariy yondashuvlar	90
Khabibova Manzila Nuriddinovna	Nutqiy akt nazariyasi va kommunikativ maqsadning lingvopragmatik ifodasi	94
Orifjonova Iroda Orifjon qizi	Geografiya amaliy mashg'ulotlarida o'quvchilarda xxi asr ko'nikmalarini rivojlantirishning didaktik modeli	100

Suropov Maydonovich	Baxodir	Ta'limning raqamli transformatsiyasi sharoitida sun'iy intellekt asosidagi platformalar samaradorligi tahlili	105
Мансуров Мансурович	Бакиджан	Студенческие хирургические олимпиады дополнительный ресурс в повышение качества обучения будущих врачей.	112
Genjemuratova Perdebaevna	Gulkhan	Kimyo fanini boshqa tabiiy fanlar (biologiya, fizika, ekologiya, informatika) bilan integratsiyalashning nazariy asoslari	115
K.I. Kalimbetov, R.A. Sultanov		Talabalarining dasturlash tillari fanidagi bilimlarini sun'iy intellekt vositalari yordamida tahlil qilish va baholash metodlarini rivojlantirish	119
Raximova Azadovna	Shahodat	Baholash tizimining o'quvchi shaxsiyatiga ta'siri: kelajakdagi muvaffaqiyat kafolati yoki to'siq	123
Zokirov Choriyevich	Bobir	Mahalliy aholi va sovet boshqaruv organlari o'rtasidagi munosabatlar: ishonch va nazorat mexanizmlari	127
Hoshimova Ahmed qizi	Lolaxon	Bo'lajak o'qituvchilarda art pedagogikasi vositasida kognitiv tafakkurni rivojlantirishning pedagogik asoslari	131
Pardayev Sirojiddin Shokir o'g'li		"Shum bola" asarida madaniyatni aks ettiruvchi leksik birliklar	135
Raximov Azimboyevich, Pirmetova Farxodovna	Bobur Sadokat	Oliy o'quv yurti o'qituvchilarining kasbiy rivojlanish jarayonida muammolarni bartaraf qilish koping strategiyalarining o'rni.	139
Eshimbetov Reyimboyevich	Jo'rabek	Talabalarining mantiqiy fikrlash kompetensiyalarini rivojlantirishda integratsiyalashgan o'quv texnologiyalaridan foydalanish	143
Xudayorova Omonboy qizi	Muhayyo	Matn ustida ishlashning ilmiy-pedagogik asoslari	148
Hajiyeva Khatira gizi	Ziya	History of cooperation between azerbaijan and georgia in transit and transport projects of caspian energy resources	152
Maxmudova Axadovna	Oybarchin	Maktabgacha yoshdagi bola shaxsini har tomonlama rivojlantirishda ijodiy muhitni yaratish (STEAM ta'lim asosida)	159
Tulaganov Xudoyqulovich	Rustam	Aralash jamoalarda (o'g'il-qizlar) o'yin taktikasi rivojlanish metodikasi	170
Aymatov A.Q. Turayeva Shuhratovna	Dildora	Buyuk bobokalonlarimizning muloqot madaniyati to'g'risidagi qarashlari muloqot madaniyatining falsafiy-estetik xususiyatlari	178
Sanayev Shermuxeimedovich	Gayrat	Harbiy ta'lim jarayonida raqamli texnologiyalardan foydalanishning pedagogik jihatlari	183
Shodiyarova Eshpulatovna	Moxira	Innovatsion topshiriqlar asosida talabalar til kompetensiyasini shakllantirish metodikas	186
Саодат Рахматова	Амракуловна	Интеграция критического мышления и академического письма в образовательном процессе вузов в узбекистане	191
Islamova Turdiyevna	Karima	"Temurbeklar maktabi" o'quvchilarida kreativ fikrlashni rivojlantirish (geografiya ta'limi misolida)	195

Abdiyazova Sarvinoz Atadjanovna	Evristik metod yordamida boshlang'ich sinf o'qituvchilarining o'quv faolligini ta'minlashning mazmuni va bosqichlari	200
Abdug'offorov Sardorbek Aduraxmon o'g'li	Writing competence in prospective english language teachers: linguistic, psychological, and methodological foundations	207
Mirzaev Otabek Khusanovich	Assessment and development of mathematical and natural-scientific literacy of students (on the example of timss)	213
Abidova Zarnigor Kamildjanovna	Texnika oliy o'quv yurtlarida talabalar nng mustaqil ta'lim faoliyatini tashkil etishda loyiha metodidan foydalanish	217
Karimova Madina Xusniddinova	Semantic and pragmatic changes in lexicography	221
A.Axlimirzayev, J.R.Aliyeva	O'quvchilarni teoremlarni isbotlashga o'rgatish bo'yicha ba'zi bir mulohazalar	227
Nazarova Matluba Feruzbek qizi, Allayarova Nargiza Narimanovna	Umumta'lim maktablari musiqa darslarida zamonaviy kompyuter dasturlaridan foydalanish metodikasi	232
Sapayev Azizbek Bahram o'g'li	Integrativ yondashuvlar asosida bo'lajak o'qituvchilarning mantiqiy fikrlash qobilyatini rivojlantirishning hozirgi holati	237
Ismoilova Gulnoza Olimboy qizi	Bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy kompetentligini shakllantirishda ichki turizmning pedagogik imkoniyatlari	242
Matniyazova Maftuna Erkaboyevna	Adabiy ta'lim jarayonida badiiy asarni o'qitish asosida o'quvchilarni tanqidiy fikrlashga o'rgatish metodikasi	247
Xolova Mohigul Shavkatovna	"Gender yondashuv asosida talaba-qizlarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning mavjud holati"	252
Roziqova Noriya Normurodovna	Xorijiy ta'lim tizimlaridagi innovatsion metodlar va ularning boshlang'ich ta'lim samaradorligiga ta'siri	258
Azimova Nozima Xikmatovna	Interaktiv metodlar asosida boshlang'ich sinf o'quvchilarida ingliz tili nutq ko'nikmalarini shakllantirishning zamonaviy yondashuvlari	266
Qodirova Mahliyo Luqmonovna	Sinfdan tashqari ishlarni samarali rejalashtirish va baholashning zamonaviy yondoshuvlari	270
Murodova Madina Bahodirovna	Bolalarda nutq rivojini qo'llab-quvvatlashda pedagogik yondashuv orqali logopedik mashg'ulotlarni loyihalashtirish	277
Norova Fazilat Fayzulloevna	Ta'lim jarayonida mobil ilovalar orqali kommunikativ kompetentlikni rivojlantirish masalalari	283
Yarashev Abrorjon Nuriddin o'g'li	Raqamli texnologiyalar yordamida bo'lajak o'qituvchilarning vizual tafakkurini rivojlantirish metodikasi.	288
To'rayev Ahmed Xolmo'minovich	Umumta'lim tashkilotlarida boshlang'ich sinf o'quvchilarining ekologik ongini shakllantirish jarayoni, maqsadi va tamoyillari.	292
Ochilov Yakub Saydulloyevich	Imom g'azzoliy ilmiy merosi vositasida talaba-yoshlarni dars jarayonida ma'naviy-axloqiy tarbiyalashning didaktik imkoniyatlari	296

Usmonova Bahadirjonovna	Muattar	Bo'lajak o'qituvchilarda xalq pedagogikasi vositasida milliy xarakter xususiyatlarini takomillashtirish omillari	302
Mamadjanova Adxamovna	Nozima	Virtual reallik texnologiyalarining boshlang'ich ta'limda o'quvchilarning kognitiv va tasavvur ko'nikmalariga ta'siri	308
Ibragimova Zulfikarovna	Lola	O'quvchilarda ma'naviy-axloqiy fazilatlarni rivojlantirishda milliy qadriyatlarining roli	312
A'zamova Tursunboy qizi	Nilufar	Texnologik ta'limda tizimlilik prinsipining metodik asoslari	320
Atabayeva Erkinboyevna	Shakarjon	Bo'lajak musiqa o'qituvchilarining kasbiy-musiqiy kompetensiyalarini shakllantirishda raqamli ta'lim platformalaridan foydalanishning pedagogik holati	324
Rustamova Ne'matjanovna	Manzura	Keksalik yoshida yolg'izlik xissi rivojlanishida yosh va jins farqlari	331
Ro'ziyeva Erkinovna	Muhayyo	Ta'lim jarayonida shaxsga yo'naltirilgan yondashuvning pedagogik asoslari	337
Xuddiyeva Aminjon qizi	Umida	Kvadratik stoxastik operatorlarning ergodik xossalari va ularning qo'llanishlari	341
Mirzaraxmonova Shaxnoza Mirzaaxmadovna		Ta'lim jarayonida individual lateralizatsiyalarni neyropedagogik jihatlari	346
Raxmonova Shavkatovna	Gullola	Jamiyat barqarorligida ma'naviy-axloqiy Tarbiyaning roli	352
Saidnazarov Ahmedjanovich	Ulug'bek	Oliy pedagogik ta'limda sport faoliyatini tashkil etishning pedagogik imkoniyatlari	356
Jamaldinov Azimjanovich	Sarvar	Bo'lajak pedagoglarni raqamli muhitda tarbiyaviy faoliyatga tayyorlashning innovatsion texnologiyalari	361
Nabiyeva Nodirjon qizi	Nigora	Triz texnologiyasi aqliy tafakkur va ijodiy muammo yechimi: alisher navoiy asarlari va triz nazariyasining uyg'unlik nuqtalari	365
Jumayeva Sayidovna	Feuza	Boshlang'ich sinf o'quvchilarini iqtisodiy savodxonligini shakllantirishda ta'lim platformalarining o'rni	370
Muxiddinova Baxodirovna	Nilufar	Kredit-modul tizimi sharoitida bo'lajak o'qituvchilarni amaliy kompetentligini rivojlantirishning pedagogik shart-sharoitlari	376
Saidova Yulduz Zamon qizi		Zamonaviy jamiyatda ma'naviyatning falsafiy va pedagogik talqini	380
Bolabolova Vladimirovna	Antonina	Современное состояние формирования коммуникативной компетентности студентов вуза	385
Sodiqova Turayevna	Nigora	Pedagogical conditions for the formation of technical thinking in economic education	388
Sidikova Shoilhom qizi	Shohsanam	Nofilolog ta'lim yo'nalishlarida xorijiy til (ingliz tili)ni o'qitishning nazariy asoslari	390
Komolova Shukirillo qizi	Gulhayo	Simulyatsiya va model asosida muhandislik tafakkurini o'rgatish metodikasi	395
Rustamova Rustamovna, Eshmanov Usanovich	Nigora Otabek	Interfaol ta'lim metodlari asosida bo'lajak o'qituvchilarda kreativlik qobiliyatlarini rivojlantirish	399

Eshmanov Otabek Usanovich, Hayitov Anvar Isomidin o'g'li	Bo'lajak o'qituvchilarda ijtimoiy-madaniy tushinchani xosil qilish yo'llari	402
Raupova Sojida Abduvaitovna	Xalqaro baholash dasturlari asosida ta'lim sifatini tadqiq etish zaruriyati va muammolari	406
X.Ch.Dusyarov	Texnologiya ta'limi metodikasi fanidan mustaqil ta'lim ishlarini bajarish bosqichlari	412
Pardayeva Ra'no Eshboyevna	Bo'lajak pedagoglarda shakllanishi lozim bo'lgan deontologik madaniyat komponentlari	416

**“TA'LIMDA ISTIQBOLLI IZLANISHLAR”
XALQARO ILMIY-METODIK JURNALI UCHUN
MAQOLALARNI RASMIYLASHTIRISH TALABLARI**

“Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali mualliflari diqqatiga!

1. “Ta'limda istiqbolli izlanishlar” ilmiy jurnali ilmiy maqolalarni o'zbek, rus va ingliz tillarida chop etadi.

2. E'lon qilinadigan maqolalarga bo'lgan asosiy talablar:

✚ ishning dolzarbligi va ilmiy yangiligi;

✚ maqolaning hajmi: adabiyotlar ro'yxati, chizma va jadvallar inobatga olingan holatda 3-8 betgacha;

✚ maqola nomi, annotatsiya (50-60 ta so'z) va tayanch

so'zlar (8-10 ta) ingliz, o'zbek va rus tillarida keltiriladi.

3. Maqola boshida mavzu, muallifning F.I.O. (to'liq yozilishi kerak), mualliflar bir nechta bo'lsa, ularning har biri haqida to'liq ma'lumotlar berilishi shart, tashkilot, shahar, mamlakat, muallifning e-maili ko'rsatiladi. Matnda kirish qismi, tadqiqot obyekti va qo'llanilgan metodlar, olingan natijalar va ularning tahlili, xulosa, adabiyotlar ro'yxati, albatta, keltiriladi. Maqolada keyingi 10-15 yilda e'lon qilingan adabiyotlarga havola qilinishi tavsiya etiladi.

4. Matn uchun: Microsoft Word; Times New Roman, 12 shrift, maqola nomi bosh harflarda, interval 1,0; abzas 1,0 sm, yuqori va pastki tomon 2 sm, chap va o'ng tomon 2 sm.

5. Agar maqolaga rasm, jadval, diagramma, sxema, chizma, turli grafik belgilar kiritilgan bo'lsa, ular aniq va ravshan tasvirlanishi, qisqartmalarning to'liq izohi yozilishi lozim. Formulalar matnga maxsus kompyuter dasturlarida kiritilishi kerak.

6. Iqtibos olingan yoki foydalanilgan adabiyot satr osti izohi tarzida emas, balki maqola oxirida asosiy matndagi ketma-ketligi asosida umumiy ro'yxatda ko'rsatiladi. Matn ichidagi ko'chirmadan so'ng iqtibos olingan asarning ro'yxatdagi tartib raqami va sahifasi kvadrat qavs ichida beriladi. Bu o'rinda kitob, to'plam, monografiyalar uchun mualliflarning ism-familiyalari, manbaning to'liq nomi, nashr ko'rsatkichi (shahar, nashriyot va nashr yili) ko'rsatiladi. Jurnal maqolalari va boshqa davriy nashrlar uchun mualliflarning ism-familiyalari, maqola nomi, jurnal nomi, yili va soni, sahifa nomeri ko'rsatiladi.

7. Maqola matni kamida 70-80 % muallifning shaxsiy izlanishlari natijasiga asoslanishi lozim. Topshirilgan maqolalar “Antiplagiat” tizimi yordamida tekshiriladi.

8. Tahririyatga taqdim qilingan maqolalar tahririyat tomonidan taqrizga beriladi. Maqola taqrizdan qaytgach, agar zarur bo'lsa, barcha savol va e'tirozlar bo'yicha muallifga qayta ishlash uchun taqdim etiladi. Maqola nusxalari qaytarilmaydi.

9. Tahririyat maqolani taqrizga yuboradi, taqriz ijobiy bo'lsa maqola jurnalda chop etish uchun qabul qilinadi. Jurnalda anjuman tezislari va ma'ruzalari chop etilmaydi. E'lon qilingan materiallarning haqqoniyligiga va ko'chirilmaganligiga shaxsan muallif javobgardir.

10. Tahririyat maqolaga ayrim kichik o'zgartirishlarni kiritishi mumkin. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan ko'rib chiqilmaydi va muallifga qaytarilmaydi.

11. Ijobiy taqriz berilgan maqola tahririyat tomonidan qabul qilingan sanaladi. Jurnal tahririyati maqola matnini qisqartirish va unga tahririy o'zgartirishlar kiritishga haqlidir.

12. Yuqoridagi talablarga javob bermaydigan maqolalar tahririyat tomonidan qabul qilinmaydi va ko'rib chiqilmaydi.

Jurnal O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan 2025-yil 16-fevral kuni № 622042-sonli guvohnoma bilan ro'yxatga olingan.

Tahririyat manzili: 200117, O'zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko'chasi, 9-uy
Elektron manzil: <https://fanistiqbollari.uz>
Telegram raqami: +998 (93) 689-80-90

Ta'limda istiqbolli izlanishlar //xalqaro ilmiy-metodik jurnal.
Buxoro, 2025. № 10-son, 2-Qism. B-427.